

31348
80.

НАЦИОНАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
РОССИИ

Габриэль Гарсиа
Маркес

БЛИЗКОСТЬ
КОЗЬМА

2010/34 - A1901.

Ж А Д

ЖАҲОН
АДАБИЁТИ
ДУРДОНАЛАРИ

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ 2010

«Жаҳон адабиёти дурдоналари»

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИЯ МАРКЕС

**Ёлғизликнинг
юз иши**

Роман

**Ошкора қотиллик
қиссаси**

Қисса

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ 2010

Таржимонлар:

**Нурали Қобул, Анвар Жўрабоев
ҳамда Тоҳир Қаҳҳор**

Мусаввир:

Михаил Самойлов

N1 31348
291

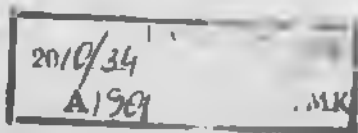
Маркес, Габриэль Гарсиа.

Ёлғизликнинг юз йили. Роман ва қисса. «Жаҳон адабиёти дурдоналари» туркуми. – Т.: «Шарқ», 2010. – 480 б.

Нобель мукофоти лауреати Габриэль Гарсиа Маркес (1928) жаҳон адабиёти равнақига «Ёлғизликнинг юз йили», «Мустабид паймонаси», «Ўлат изғиган кезларда муҳаббат», «Ойқиз, муҳаббат, авлиё, шайтон ва бошқалар» сингари дурдона романлари билан бетакрор ҳисса қўпган сўз санъаткоридир. Адиб айни маҳалда «қисса» ва «хикоя» жанри устаси, «Ошқора қотиллик қиссаси» сард асарларидан бири ҳисобланади.

И (Лотин Америкаси) 68.7

ISBN 978-9943-00-290-6

Шарқ нафрис-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2005, 2010.

Ёлғизликнинг
юз йили

Орадан кўп йиллар ўтгач, қатлга ҳукм этилган полковник Аурелиано Буэндиа девор остида туриб, ўзини отишларини кутаркан, бтаси ғаройиб муз бўлагини кўрсатишга олиб борган ўша олис оқшомни эслайди. У пайтлар Макоцдо дегани қадим-қадимги улкан мавжудотлар тухумини эслатувчи оппоқ ва силлик харсангларга урилиб оқадиган шиддатли дарё бўйидаги йигирма чоғли лойшувок уйли кичик бир кишлоқча эди. Дунс энди юз оча бошлаган, ҳали кўп нарсаларнинг номи йўқлигидан, уларни турли имо-ишоралар билангина кўрсатишарди. Ҳар йили март ойида жулдурвоки дўлилар галаси ҳуштагу дўмбиралар чалиб келиб, кишлоқ чеккасига чодир тикар ва Макоцдо аҳлига олимларнинг энг сўнгги ихтироларини намойиш этишарди. Улар дастлаб оҳанрабо олиб келишди. Орик бармоқлари чумчуқ панжасини эслатувчи Мелькиадес деган серсоқол, норғул дўлининг таъкидлашича, оламнинг саккизинчи мўъжизаси бўлмиш оҳанрабо македониялик алхимиклар томонидан яратилган экан. Мелькиадес оҳанрабонинг хосиятини халойиқ олдида роса қойиллатиб намойиш қиларди. У қўлига икки оҳанрабо парчасини ушлаган кўйи, кулбадан кулбага ўтар, тоғораю қозонлар, қўраю оташкуракларнинг ўз-ўзидан жойидан қўзғаластганини, мих ва мурватларнинг майишган тахта-лардан жонҳолатда суғурилиб чиқмоқчи бўлаётганини кўрган макондоликлар ҳайратдан ёқа ушлашарди. Қачонлардир беиз йўқолган темир буюмлар, одамлар излаган ва излаб тополмаган жойнинг нақ ўзидан чиқиб қоларди. Макондоликлар Мелькиадеснинг кетидап тўда-тўда бўлиб эргашишарди. «Нарсаларнинг ҳам жони бор, – деди лўли ўзига хос шевада, – фақат уларнинг қалбини уйрота билиш керак». Ақлидан ҳам хаёли тезкорроқ Хосе Аркадио Буэндиа, ўзича, одамларга ҳозирча наф келтирмаётган ушбу фан мўъжизасини ер қаъридан олтиш қазиб олишда ишлатса бўлади-ку, деган хулосага келди.

Мелькиадес ростгўй одам эди. «Оҳанрабо бу ишга ярамайди», дея огоҳлантирди у. Аммо ўшанда Хосе Ар-

кадио Буэндиа лўлиларнинг ҳалоллигига ишонмасди, шунинг учун ҳам оҳаирабо парчаларини ўзининг ҳачири ва бир қанча уловига алмаштириб олди. Рўзгорни сал ўнгларман деб, шу жониворларга кўз тиккан хотини Урсула Игуаран эрига монелик қилмоққа уриниб кўрди. «Қараб тур, хали сени олтинга кўмиб ташлайки, уни кўярга жой тополмай қоласан», дея силтаб ташлади эри. Хосе Аркадио Буэндиа сўзининг устидаги чиқиш учун бир неча ой давомида ўжарлик билан ишлади. Ўша оҳаирабо парчаларини кўлида тутганча, Мелькиадес ўргатиб кетган афсунни баланд овозда зикр этиб, қишлоқ атрофидаги ҳамма жойни, хатто даре тубларини ҳам қадам-бақадам текшириб чиқди. Аммо топгани ўн бешинчи асрга мансуб, урганда ичи тошга тўла ошқовоқ сингари овоз чиқарувчи занглаган совут бўлди, холос. Хосе Аркадио Буэндиа билан бу антика қидирув ишида қатнашган тўрт ҳамқишлоғи совутни парчалаб кўришганда, ичида суякларини нақ оҳакка айланган ва умуртқа бўғинлари устида аёл сочи солинган медальон ётган одам скелети чиқди.

Март ойида лўлилар яна пайдо бўлишди. Энди улар каттакон дурбин ва сатхи нақ ноғорадек келадиган заррабин олиб келишди ва бу парсалар амстердамлик яхудийларнинг энг янги ихтиролари, деб таърифлашди. Дурбинни чодир ёнига ўрнатиб, кўчаннинг париги бошига битта лўли қизни ўтказиб кўйишди. Макондоликлар беш реал пул тўлаб, дурбиндан қарашганда халиги лўли қиз кўл етгудек жойда тургандек туюларди. «Фан масофани йўқотди, дея хитоб қиларди Мелькиадес. Яқинда одамлар уйдан чиқмай туриб ҳам жаҳоннинг исталган бурчагида бўлаётган воқеаларни бемалол кўрадиган бўлишади».

Бир куни жазирама маҳали лўлилар улкан заррабин ёрдамида ғаройиб томонга кўрсатишди: кўча ўртасига қуруқ хас-чўпларни тўплаб, сўнг заррабин орқали унга қуёш нурларини тўғрилашган ҳам эдики, фарам ловиллаб сшиб кетди. Омадсиз аламзада Хосе Аркадио Буэндианинг миясига доп этиб, заррабинни ҳарбий қуролга айлаптирсачи, деган фикр келди. Мелькиадес бу гал ҳам уни шаштидан туширишга уринди. Лекин, охири бўлмагач, заррабинни оҳаирабо парчалари ва уч олтин ёмбига алиштиришга кўнди. Урсула аламидан йиғлаб

юборди. У марҳум отаси минг бир азобда топган бу олтинларни каравот остидаги сандикда сақлар, ўзича, ёмон қушнинг яроғи шу, деб юрарди. Хосе Аркадио Буэндиа эса, хотинини юпатиш ўрнига, худди олимлардек, хавф-хатарни ҳам унутиб, заррабин ёрдамида тағин тажрибалар ўтказга бошлади. Душман лашкарига қарши қурашда заррабинни қўлласа бўлар, деб аввал ўз баданида синаб кўрди — бутун териси қуйиб, аъзон-баданини ярачақа босди ва анчагача битмай юрди. Уйининг ёниш-ёнмаслигини ҳам синаб кўрмоқчи эди-ю, лекин хотини бу хатарли ниятидан уни зўрға қайтарди. Хосе Аркадио Буэндиа хонасида соатлаб ўтирганча, энг сўнгги ҳарбий қуролнинг стратегик имкониятлари хусусида мулоҳаза юритарди. У ҳатто янги қуролдан фойдаланиш юзасидан бирон кимса эътироз билдирмайдиган ва ниҳоятда раво ёзилган қўлланма тузди. Тажрибалари ҳақида гувоҳлар берган маълумотлар ҳамда қатор чизмалар шарҳи илова қилинган қўлланмасини ҳукумат вакилларига элтиш учун махсус чопар ҳам юборилди, ў тоғу тошлардан ошиб, ботқоқларда адашиб, асов дарёларни кечди, ваҳший жондорлар таъқибига учраб, ёлғизлик азобини чекиб, вабою ўлатни бир амаллаб четлаб ўтиб, ниҳоят, каттакон почта йўлига чиқиб олди. Гарчи ўша йиллар шаҳарга боришнинг деярли иложи бўлмаса-да, Хосе Аркадио Буэндиа, ҳукумат чорласа бас, шошилигч етиб бориб, ҳарбий қўмондонларга ўзи ихтиро қилган қуролни намойиш этишга, ҳатто уларни «офтоб жанги» сапъатига шахсан ўқитиб-ўргатишга розилик берган эди. Бир неча йил давомида мактубига жавоб кутди. Ниҳоят, интиқлик жошига теккач, Мелькиадесга, яна омадсиэликка учрадим, дея ҳасрат қилди. Лўли танти эканг ундан заррабинни олиб, олтинларини қайтариб берди, ҳатто унга Португалияда чоп этилган денгиз хариталари ва турли денгизчилик асбобларини совға қилди. Мелькиадес, Хосе Аркадио Буэндиага устурлаб, буссоль, секстант каби бурчак ўлчов асбобларидан фойдаланишни ўргансин деб, роҳиб Херман асарларининг қисқача баёнини ҳам ёзиб берди. Чексиз давом этган ёнишгарчилик мавсумида Хосе Аркадио Буэндиа ҳовли туридаги махсус жиҳозланган хилват хонага қамалганча, асбоблар ердамида турли тажрибалар ўтказарди. Рўзгор ишларини бутунлай ташлаб

қуиган, кечалари юлдузлар ҳаракатини кузатар, ҳовлидан бери келмас эди. Осмоннинг энг юқори нуқтасини аниқлаш усулини топишга уринган кунларнинг бирида уни офтоб уришига оз қолди.

Асбобларни пухта ўргангач, макон ҳақида аниқ бир хулосага келдики, у энди хонадан чиқмай туриб нотаниш денгизларда сузар, қитъаларни бемалол тадқиқ этар, у срдаги одамлар билан хаёлан суҳбат қураар эди. Айни ўша кезларда у ўзи билан ўзи гаплашадиган одат чиқарди. Урсула ва болалари банап, маланга, маниока, ямс, ауйяма¹га ишлов бериш учун далада азоб чекаётган маҳал у асло пинак бузмас, хонада уёққа-буёққа юриб, ўзи билан ўзи суҳбатлашарди. Аммо кўп ўтмай, Хосе Аркадио Буэндианинг қайноқ фаолияти бирдан сўниб, ғалати ҳолатга тушди. Бир неча кун ҳайратомуз тахминларни ўзича ғўлдираб, ғўё афсун теккан мисоли каловланиб юрди. Ич-этини тирнаётган ўша тахминлариши, ниҳоят, декабрь ойининг сешанба кунларидан бирида, айни чопшгоҳ маҳали лоп этиб тўкиб солди. Фарзандларининг умрбод эслаб қолгани шу бўлдики, бедорлигу машаққатли меҳнатдан қийналиб, нақ иситма тутгандай қалт-қалт титраётган оталари стол тўрига келиб ўтирдию таптанавор ва ҳатто улугвор бир кўринишда ўз кашфистини ошкор этди:

— Ер худди апельсинга ўхшаш думалок бўлади, болаларим.

Бу гандан сўнг Урсула чидай олмади. «Агар сен, деди у эрига жаҳл аралаш, - ақлдан озсанг озавер, майли, худо хайрингни берсин, лекин анови дўлилар ўйлаб топган сафсаталар билан болаларимнинг бошини қотирма». Хотини жаҳл устида устурлабини полга улоқтирғашада ҳам Хосе Аркадио Буэндиа сескаимали, пинак бўмай ўтираверди. Кейин янги устурлаб ясаб олди. Сўнг хоначасига қишлоқдаги эркакларни йиғиб, уларнинг бирортаси тушуна олмаган ғалати ёзувларига қараб, агар шарққа қараб обишмай сузиб кетаверилса, охири ғарб тарафдан айни йўлга чиқилган жойга қайтиб келиш муқаррар, деди. Ҳамқишлоқлари, Хосе Аркадио Буэн-

¹ Маланга, маниока ва ямс — илдиз мевали ўсимликлар; а у й я м а — хиндуча, ошқовок дегани.

диа ақлдан озибди-да, еб ўйлашди. Аммо Мелькиадес қайта пайдо бўлдию бу фикрни чиппакка чикарди. У бутун жамоа олдида Хосе Аркадио Буэндианинг ақлига тасанно ўқиди. Мелькиадеснинг таъкидлашича, аллақачонок тажрибада тасдиқланган, аммо ҳали Макоңдо аҳлига номаълум бўлган ҳақиқатни Хосе Аркадио Буэндиа биргина астрономик кузатиш орқали мустақил кашф этган экан. Мелькиадес унинг заковатига тан бериб, кейинчалик бутун кишлоқнинг тақдирига таъсир кўрсатган алхимия лабораторияси асбобларини унга ҳадя қилди.

Ўшанда Мелькиадес негадир тез қартай бошлади. У илк бор кишлоққа келганда Хосе Аркадио Буэндиага тенгдошдек туюлар эди. Буэндиа эса ҳалиям жуда кучли, энг асов отни ҳам кулоқларидан ушлаб бир зумда ерга қулата оларди. Лўлини қандайдир номаълум, лекин ўжар бир хасталик емириб бораётгандай эди. Аслида Мелькиадесни адоий тамом қилган нарса — оворай жаҳон бўлиб-юрганида орттирган бир печа касаллигининг оқибати эди. Хосе Аркадио Буэндиага лабораторияни жиҳозлашда ёрдам бераркан, қаерга бормасин нуқул ажал таъқиб қилаётгани, лекин уни батамом қулатишга жазм этолмаётгани ҳақида сўзлаб берди. У ипсоният бошига тушган ҳамма балою офатлардан бус-бутун чиққан эди. Мелькиадес Эронда қўтир, Маланд архиепелагида зангила, Искандарияда моҳов касали билан оғриганда ҳам, Японияда бухрон касалига, Мадагаскарда вабога йўлиққанида ҳам, Сицилия оролидаги элзқлада ҳам, Магеллан бўрозиди кема ҳалокатига учраганида ҳам омон қолган эди, Нострадамус¹ сирлари билан танишман, деб юрадиган, шухратнинг аччиқ мевасини татиغان бу фаройиб кимсанинг юзи доимо тунд, осиеликларники каби қисик кўзлари гўёки буюмларнинг тескари томонини ҳам кўра оладигандек туюларди. У соябони қарғанинг езиқ қанотларига монанд катта шляпа, нақ бир асрлик мовор босган нимча кийиб юрарди. Донишмандлигию сирли қиёфасига қарамасдан, у аслида ҳаммага ўхшаган оддий одам бўлиб, ҳаётни севар, ана шунинг учун ҳам ноҳуш кундалик турмуш ташвишларига кўмилиб яшар эди. Мелькиа-

¹ Нострадамус (1503—1566) — француз астрологи ва табиби. «Аср» китобининг муаллифи.

дес борган сари мадорини куритаётган қарилиқдан зорланар, пулсизлик азобидан қийшалар, загнила касалига учраб, тишлари тукилиб кетганидан буён эса мутлақо кулмай қўйган эди. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, Мелькиадес ўз сирларини айтиб берган кундан бошлаб, иккови қиёматли дўст бўлиб қолишган эди. Лўлининг ақл бовар қилмайдиган нақллари, айниқса, болаларни ҳаяжонга соларди. Беш ёшдан ошган Аурелиано ойналари қуёш нурида товланаётган дераза ёнида ўтирган Мелькиадесни бир умрга эсдан чиқармайди. Лўлининг гўё орган товуши янглиғ сокин овози миянинг энг зулмат бурчакларига ҳам сингар, меҳмоннинг икки чаккасидан иссиқдан эриётган еф каби бетиним тер оқар эди. Аурелианонинг акаси Хосе Аркадио Мелькиадеснинг айни шу ғаройиб ҳолатидаги сиймосини ўз авлодларига отамерос бир хотирот сифатида етказди.

Урсулага лўли асло ёкмади. Аксига олиб, у хонага кириб келган бир пайтда Мелькиадес хлорли симоб қуйилган шишани тўсатдан синдириб қўйган, шу боис ёқимсиз бўй димоғига теккан Урсула:

— Шайтон шундай сасийди, — деди жирканиб.

— Аксинча, — эътироз билдирди Мелькиадес. — Айтишларича, шайтондан олтингугурт ашқийди, бу ерда эса озгина сулема¹ бор, холос.

Ва худди ана шундай насихатомуз оҳангда хидларнинг шайтоний хусусиятлари тўғрисида узоқ сафсата сўкиди. Урсула унинг гапларига мутлақо парво қилмасдан, болаларини ибодатга олиб чиқиб кетди. Ўша кундан бошлаб бу ўткир хид унга доимо Мелькиадесни эслатадиган бўлди.

Қозонлар, дахана, реторта, элак ва филтрларни ҳисобга олмаганда, одмигина бу лаборатория оддий босқон, фалсафий тухумга тақлид қилиб ясалган ва қачонлардир Яхудий Мария² фойдаланган ҳамда лўлиларнинг ўзлари энг сўнгги тафсилотларга асосланиб тайёрлашган уч окизгичли идиш ва дистиллятордан ташкил топганди. Булардан ташқари, Мелькиадес Хосе Аркадио Буэндианага етти қитъага мос етти металл намунасини, Моисей ва

¹ Сулема — захарли оқ кукун, симобхлорид.

² Яхудий Мария — эрамидан аввалги III асрнинг охирида яшаган алхимик аёл.

Зосиманинг олтин миқдориши икки бараварга кўпайтириш имконини берувчи формулаларини, алхимияда металлларни олтинга айлантириш учун ишлатиладиган қурилманинг тузилиши ва чизмаларини ҳам бергандики, бу чизмаларни тушуниб оладиган киши, гуёки ҳикмат тоши¹ ясай олиши мумкин экан. Олтин миқдориши икки бараварга кўпайтириш формулаларининг жўпчилигини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа бир печа ҳафта Урсулани авраганча, унинг ўша сандиридан қадимий тангачаларни олиб, симоб печа бўлакка бўлинса, тангачаларни шунча мартага кўпайтиришга рухсат сўради. Урсула ҳар галгидек унинг қатъияти олдида чекинди. Ўттизта тилла тангани олган Хосе Аркадио Буэндиа, уларни қозонга ташлаб, аурпигмент, мис купороси, симоб ва кўрғошинга қўшиб эритди. Сўнгра эритмани канакунжут мойи солинган қозонга ташлаб роса «қовурди». Аммо қанча уришмасин, оддий олтин ўрнига, аллақандай бадбўй, шарбатсимон қуйка ҳосил бўлди. Лекин у ҳамон бўш келмасди. Қуйқани етти қитъага мувофиқ келадиган металллар аралашмасига қўшиб эритди, унга мис ва гермес симоби билан ишлов берди, чўчка оғида (бошқа ер йўқ эди) обдон «қовурди» ва натижада Урсуланинг олтинлари ҳатто қозон тагидан ҳам кўчилиши кийин бўлган қуйик бир тошга айланди-қолди.

Лўдилар қайтиб келгушларича Урсула қишлоқ аҳлини уларга қарши қайраб улгурди. Аммо сингковлик ҳадикдан устуи чикди. Лўдилар турли чолғу асбоблари садоси остида кўча айланишди, уларнинг жарчиси назиянэ² ликларнинг фаройиб ихтироларини намойиш этажакларини хабар қилди. Бир сентаводан тўлаган одамлар чодирга кириб, қайта ёшарган, юзидаги ажинларидан асар ҳам қолмаган, янги тишлари ярақлаб турган бақувват Мелькиадесни кўришди. Унинг тишсиз яланғоч милкиши, ажин қоплаган юзини, қақшаган лабларини эслаб қолганлар, лўдиларнинг файритабий мўъжизаси олдида кўрқувдан сапчиб тушишди. Мелькиадес соғлом тишларининг бари-

¹ Алхимиклар металлни олтинга айлантиришда ишлатиладиган тош.

² Г е р м е с с и м о б и алхимиклар олтин тайёрлашда ишлатишган маҳсус симоб. У алхимияга асос солганлардан бири — Гермес Трисмегеста номи билан аталган.

³ Н а з и я н э — Кичик Осиёдаги қадимий шаҳар.

ни бирваракайига оғзидан чиқариб одамларга кўрсатдию бир он ўша кекса дўлига айланди. Сўнг тишларини тағин жойига қўйиб, ёш йигитлардай табассум қилганида саросима, шовқин баттар кучайди (Хатто Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам, тағин Мелькиадес инсу жинслар билан тил топишган бўлса-я, деган гумонларга борди. Лекин ўзлари танҳо қолишганида, дўли ясама тиш нималигини тушунтиргач, Хосе Аркадио Буэндианинг кўнгли жойига тушди, ҳатто хандон отиб кулди.) Бу синоатлар унга шу қадар жўн ва ғалати туюлдики, бир кун ўтар-ўтмас алхимияга бўлган иштиёқи сусайди. У бирдан тушкунликка берилди. Хаёлига келса овқатланар, эртадан кечгача мақсадсиз ҳовли кезарди. «Жаҳонда ажойиб воқеалар содир бўляпти, — дея шикоят қилди у Урсулага. — Дарёнинг нариги томонида турли сеҳрли аппаратлар мавжуд, биз бўлсак бу ерда хануз молдай яшаб келяпмиз». Макондо барпо бўлганидан буён Хосе Аркадио Буэндиани биладиганлар унинг Мелькиадес таъсирида нечоғлик ўзгариб кетганидан хайратта тушар эдилар.

Илгари Хосе Аркадио Буэндиа ёш раҳнамони эслатар, зироатчилик, болалар тарбияси мол бокиш юзасидан ҳаммага маслаҳат берар, жамоа равиақи учун оғир меҳнатдан қочмас, ҳамқишлоқларига сидкидилдан ёрдамлашарди. Хосе Аркадио Буэндиа хонадони кишлққдаги энг бут рўзгор саналганидан, бошқалар унда андоза олишга ҳаракат қилишарди. Унинг уйи — катта сруф меҳмонхона, токчаларда анвойи гуллар турадиган равоқли ошхона, иккита хобгоҳдан иборат эди. Ҳовлида улкан каштан дарахти ўсар, уй ортидаги томорқага доимо эришмасдан ишлов берилар, кўтонда эчки, чўчка ва товуқлар — ҳаммаси аралаш боқиларди. Аммо бу уйда ҳам, кишлққдаги бошқа хонадонларда ҳам жангари хўрозларни сақлаш ман этилган эди.

Урсула ҳам эри каби меҳнаткаш эди. Ҳаётида ақалли бирор марта кўшиқ айтмаган ва ўта жиддий, асаблари нақ темир, қотма аёл ғира-шира тонгдан то ярим кечагача тиниб-тинчимас эди. У шўнчалар серҳаракат эдики, гўе бир жуфт эмас, нақ ўн жуфт кўли бор, дердингиз, неки иш бўлса улгурарди. Унинг голланд матосидан тикилган, охорланган юбкасининг шалдирок товуши гўе

уйнинг ҳамма бурчагидан чиқаётгандай туюларди. Урсуланинг пухталиги сабаб, поллар, оқланмаган деворлар, бесўнақай мебеллар ярақлар, кийим шкафидан эса анвойи хид тараларди.

Қишлоқдаги энг тadbиркор одам Хосе Аркадио Буэндиа лойиҳасига биноап Макоңдодаги уйлар шундай тартибда жойлалган эдики, одамлар дарёдан сув олиб келиш учун боргани асло кийналишмасди, бўлажак кўчаларни усталик билан белгилаб чиққаңдики, купининг энг иссиқ пайтида ҳам куёш нури ҳар бир хонага барабар тараларди. Макоңдо икки-уч йил ичида уч юз жон яшаидиган ғоят покиза, шинам қишлоққа айланди. Бу бахтиёр ғўшада яшайдиганлардан бирортасининг ҳам ёши ўттиздан парига хатламаган, бинобарин, ҳали ҳеч ким аччиқ қазо шаробини тотиб кўрмаган ҳам эди.

Макоңдо маскан этилган илк кунлардаёқ, Хосе Аркадио Буэндиа ҳар хил тузоғу қафаслар ясашга киришди. Тез орада у нафақат ўз уйини, балки қишлоқдаги бошқа хонадонларни ҳам зарғалдоқ, саъва, асалхўр, тоғчумчук каби қушлар билан тўлдириб юборди. Бечора Урсула қушлар шовқишидан ақлдан озиб қолишдан кўркиб, қулоқларига пахта тикиб юрарди. Мелькиадеснинг жамоаси биринчи бор қишлоқда пайдо бўлиб шиша шарчалар сотишган пайтлар, Макоңдо аҳли хайрон қолиб, бу хилват масканга қандай йўл топдинглар, деб сўрашганда, лўдилар рўй-рост қилиб, биз қушлар сайроғини мўлжал этиб келавердик, дея тан олишган эди.

Аммо оҳанрабога савдойилиги, мупажжимлик иштиеки, тилла топиш васвасасию мўъжизаларга ташналик Хосе Аркадио Буэндиа қалбидаги жамоатга паф келтириш истагини сиқиб чиқарди. Саранжом-саришта, ҳаракатчан Хосе Аркадио Буэндиа энлиликда худобезор тапбалга айланди-қолди. Баъзан аччиғи чиққан Урсула анча машаққат чекиб, унинг соқолини киртишлаб, тартибга солиб қўйишини айтмаса, аксар холларда соч-соқолини ўстириб, кир-чир кийимда юраверарди.

Қишлоқдошлари, Хосе Аркадио Буэндиа аллақандай жодуга чалинибди, деб ўйларди. Лекин уни ақлдап озибди деб ҳисоблайдиган кишилар ҳам, Хоса Аркадио Буэндиа, «Чўкич ва белкурак олиб, Макоңдонинг буюк их-

тиролар билан боғлайдиган сўқмоқ очамиз, қани, менга қўмақ берадиган мард борми?» деганда. уй-рўзгорини ташлаб унинг ортидан эргашдилар.

Хосе Аркадио Буэндиа бу ерларнинг тузилишини мутлақо билмасди. Шарқ томонда баланд, деярли ўтиб бўлмас тоғ тизмалари, уларнинг ортида эса қадимий Риоача шаҳри борлиги унга аён эди, холос. Бобоси Аурелиано Буендия Бирипчининг хикояларига кўра, илгари бу шаҳарлик сэр Фрэнсис Дрейк¹ замбараклардан кайман²ларга ўт очиш билан кўнгул очаркан. Кейин унинг буйруғига биноан, ўлдирилган ҳайвонларнинг терисидан ясалган тудумларга похол тикилиб, кимсан қиролича Елизаветага юборилган. Ёшлигида Хосе Аркадио Буэндиа билан кўпчилик эркаклар, хотин-халаж мол-ҳолларини етаклаб, рўзгор анжомларини кўтарганча, денгиз бўйида истикомат килиш учун шарқдаги ўша тоғ тизмаларидан ошиб келишган эди. Икки йилу икки ой деганда ҳам денгиздан дарак бўлмагач, хафсалалари пир бўлди, аммо оркага қайтишни ор билишиб, айни бугунги Макондо ўрнида қароргоҳ қуришган эди. Шу боис, шарққа элладиган йўл уни қизиқтирмас эди: бу йўл фақат ортта, ўтмиш ҳаётга олиб борарди. Жанубда мангу ўт-ўланлар билан қопланган ботқоқликлар ҳамда лўлиларнинг гувоҳ беришларича, учи-қуйруғи йўқ бепоён водий ястаниб ётарди. Воҳа ғарбда поёнсиз сув хавзасига тутаниб кетган, айтишларича, у ерда териси позик, боши ва бели аёлларникига монанд, кўкракларининг сеҳри билан денгизчиларни побуд қиладиган ғаройиб китсимон махлуклар яшаркан. Ўшанда лўлилар ҳачирлар қатнайдиган бир парча каттик ерга етиб олгушларича роса ярим йил сувда сузишган экан. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, равнақ топган комил дунёга етиш учун фақат шимолга қараб юриш керак эди. Мана, энди у Макондонин ташлаб, ҳамроҳ бўлиб чиққан уч кишлоқдошини белкурак, чўкич ва ов милтиги билан қуроллантириб, ўзи турли асбоблару хариталар солинган йўлхалтани елкасига илиб, хавфли сафарга отланди.

¹ Ф р э н с и с Д р е й к (1541 - 1592)   инглиз денгизчиси. Америка қирғоқларида қароқчилик қилиб, испанларга қарши курашган.

² К а й м а н - тимсохнинг бир тури.

Дастлабки кунлари қийинчиликка дуч келишмади. Тошлоқ соҳил бўйлаб дарёнинг уэларига таниш ўша темир совут топилган жойига тушишди-да, ёввойи апельсинлараро тор сўкмоқдан юриб, ўрмонга киришди. Хафта давомида йўловчилар кийик отишди, гўштини пишириб, ярмини захирага олиб қолишди. Тўтиқушларнинг мушк хиди ашқийдиган кўкимтир гўштини ейдиган пайт келишини билганлари учун ҳам шундай қилишди. Сўнгги ўн кун ичида офтоб нурини деярли кўришмади. Оёк остидаги тунроқ юмшоқ ва нам бўлиб, худди вулқон кулига ўхшар, дов-дарахтлар юзми тимдалар, кушларнинг товушию маймуцларнинг кийкириғи гирд-теваракни тўтиб кетган, гўёки дунёда қувонч умрбод йўқолгандек эди. Рутубат ва мангу осоишталик ҳукмрон бу жаннатмаконда этиклар доимо буғланиб турадиган мойсимон тўла чуқурларга ботиб қолар, мачете'лар тилларанг калтакесақлар ва кизғиш гулсафсарларни бетиним кесар, одамларга унут бўлаётган ширин хотиралар азоб берар эди. Улар бутун хафта давомида бир оғиз ҳам гаплашмасдан, ўпкаларига тикилиб қолган коннинг нохуш хидини туйганча, фақат ёнар қуртлар хира шуъла сочиб турувчи бу бахтиқаро дунёнинг ичкарисига тобора кириб боришди. Орқага қайтишнинг иложи йўқ, негаки дов-дарахтларни чопиб очган сўкмоқ ўша зумдаёқ ўт-ўлацларга кўмиларди. «Ҳечқиси йўқ, — дерди Хосе Аркадио Буэцдиа, Фақат йўналишни йўкотмасак бўлгани» У комшас милига тикилганча, одамларни шимолга бошлади. Ниҳоят, улар бу тилсимот дунёсидан чиқишди. Энди қолдусиз зимзиё тун ўраб олди, аммо бу зулматнинг хавоси тоза эди. Узоқ йўл юриб тинка-мадори қуриган йўловчилар гамак'ларини дарахтга осиб, икки хафталик уйқусизлик азобидан сўнг қаттиқ уйқуга кетишди. Улар қуёш анча тепага кўтарилганда уйғонишди ва ҳайратдан қотиб қолишди — шундоққича қаршиларида, қирққулоқ ва палмалар орасида, қуёш нурида товланиб, чапг босган, оппоқ, улкан испан кемаси турарди. Ўнг бикинига сал қийшайган; хали бус-бутун мачталардаги орхидея гуллари чирмашиб ётган арқонлар орасида елкалар-

¹ М а ч е т е — шакарқамиш кесинда ишлатиладиган қаттакон пичоқ.

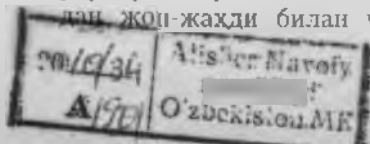
¹ Г а м а к — осма тўр беланчак.

нинг увадаси чиққан бўлаклари осилиб ётар, кеманинг тошга айланган чиваноқлар ва нафис сув ўтлари билан қопланган танаси ерга қаттиқ ўрнашиб қолганди. Бу кема ҳеч нарса, ҳатто беомон замон ҳам, қушларнинг бетиним сайроғи ҳам даҳл қилолмайдиган ўзгача бир ёлғиз ва унутлик масканида муқим ва мағрур тургандай эди. Йўловчилар бетоқатликдан кийналиб, кема ичини текшириб чиқишди-ю, лекин гуллар салтанатидан бўлак ҳеч вақо топишолмади. Кема денгизнинг яқинлигидан нишона эди. Хосе Аркадио Буэндианинг шашти бирдан сусайиб қолди. У топилдикни лаънати тақдирнинг таҳқирли мазахи деб қабул қилди, бир вақтлар азоб-уқубат чекиб топишолмаган денгиз, энди уни қидириш ҳаёлларига келмаган бир пайтда йўлларига ўтиб бўлмас тусиқ бўлиб тушган эди. Орадан анча йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа ҳам бу жойларга келади, аммо у эндиликда бу ердан почта йўли ўтганини, кеманинг қолган-қутган қисми қизғалдоқлар уммонидаги кичик бир оролчадек қорайиб турганини кўради. Ўшанда, ҳамма нарсани ўз кўзи билан кўргач, бир вақтлар отаси сўзлаб берган бу ривоят уйдирма эмас, ҳақиқат эканига ишонч ҳосил қилиб, ўзига-ўзи: «Кема бу узоқ қурукликка қандай келиб қолди экан?» дея савол беради. Лекин унинг отаси Хосе Аркадио Буэндиа бу жойдан роса турт кунда ўн икки чакирим йўл юриб денгизга етганда, кема бу жойларга қандай чиқиб қолган, деган саволни мутлақо ўйламаган эди. Қудранг, кўникланиб ётган ифлос денгизни кўргач, унинг орзулари саробга айланди-қолди: денгиз у билан шериклар чеккан шунча азоб-уқубатларга арзимас эди.

— Лаънат-э! деб хайқирди Хосе Аркадио Буэндиа, Мақоңдо чор тарафдан сув билан ўралган экан!

Сафардан қайтгач, Хосе Аркадио Буэндиа харита тузди. Мақоңдо ярим оролда жойлашган эди. Ўша ўзбошимча харита боис, Мақоңдо ярим оролда жойлашган, деган ғоя узоқ вақт қишлоқ аҳлини ўйлатиб қўйди. У ташки дунё билан алоқа қилиш йўлларининг кийинлигини атайлаб бўрттириб кўрсатиш ва қишлоқлари учун жиддий ўйламай туриб ана шундай ноқулай жойни танлагани учун ўзини-ўзи жазолаш ниятида ўша хаританинг устидан жон-жаҳди билан чизик тортарди. «Биз бу ердан

хеч қачон чиқолмаймиз, — дея хасрат киларди у Урсулага. Фан сирларини билмасдан ана шу қишлоқда тириклай чириимиз». Бу фикрини ўзининг кичик лабораториясида бир неча ой давомида сакичдай чайнай-чайнай, ахийри, Макондони бошқа, қулайроқ бир жойга кўчириш керак, деган қарорга келди. Лекин хотини унинг бу режасига ровлик қилди. Чумолига ўхшаб шовқинсиз, бетиним ҳаракат киладиган Урсула, аёлларни янги жойга кўчишга тайер калтафах эркакларга астойдил қарши қўйди. Хосе Аркадио Буэндиа ўз режаси қачон ва қайси қаним кучлар қутқуси билан аввалига чуваланиб, сўнг иккиланиш, ваз-қорсонлар ва эътирозлар чангалзориди адашиб қолиши ва ниҳоят бир умр рўёбга чиқмас армонга айланиши сабабини айтиб бера олмасди. Урсула гўё хеч нарсани сезмагандек эрини кузатарди. Бир куни эрталаб кўчиш ҳақида ўзига минғиллаганча лабораториясидаги асбобларни қутиларга жойлаётганида, эрига астойдил ачиқди ҳам. Аёл эрининг порозилик билан тўнғиллашидан бошқалар унинг режасини қўллаб-қувватламаганини тушунган бўлса-да, у қутиларга миҳ қоқиб, соқолига совуви сурқайдиган чўткасини сиёхга ботириб, қутиларга исми-шарифини езаётганда ҳам лом-ним демади. Фақат эр хона эшигини ошиқ-мошиғидан чиқараётганида Урсула, нима қиляпсан, деб сўрашга жазм этди. «Агар хеч ким кўчишни истамаса, — дея жавоб қилди Хосе Аркадио Буэндиа алам билан, — ўзимиз кетамиз». Урсула эса ўзини осойишта тутди.

Йўқ, биз кетмаймиз, — деди у. Шу ерда қола-миз, ахир бу ерга ўғлимизнинг қилдик қони теккан-ку.

— Лекин бу ерда бироқ яқинимиз ўлган эмас, — деб жавоб қайтарди Хосе Аркадио Буэндиа. Яқин кишиси дафн қилинмаган ер одами ўзига боғлолмайди.

Урсула қатъий эътироз билдирди:

Агар шу ерда қолиш учун ўлиш лозим бўлса, майли, мен ўламам.

Хосе Аркадио Буэндиа хотинининг бу қадар ўжар эканига ишонгиси келмади. Урсулани ўзининг ширин орзулари: сеҳрли суюқликни тупроққа томизилган захоти инсон измига бўйсунувчи, дарахтлар беҳисоб ҳосил берадиган, арзон-гаровга турли асбоблар сотиб олиб беморларни даволаш мумкин бўлган сеҳрли дунё ваъдаси

билан аврай бошлади. Лекин буларнинг ҳеч бири Урсу-
лага таъсир килмади.

- Ксчаю кундуз миянгни тентагона хаёллар билан
банд этмай, болаларга карасапг-чи! - деди у. — Улар-
нинг ахволига бок, боқувсиз қолган кучүкваччаларнинг
ўзи-ку.

Хосе Аркадио Буэндиа хотинининг гапини тўғри маъ-
нода тушунди, деразага бокди ва офтоб киздирган яйдок
далада турган икки яланг оёқ боласини кўрди: назарида
улар Урсуланинг гапидан сўнг, йўқ жойдан бино бўлиш-
гацдек эди. Шунда Хосе Аркадио Буэндианинг қалбини
муҳим ва сирли бир хис эгаллади ва телба ташвишлар-
дан тамом халос этиб хаёлу хотирот денгизи тўлкинла-
рида сузишга мажбур килди.

Эри энди умрининг охиригача уйни ташлаб кетмасли-
гига инонган Урсула полларни супуришга тушганида ҳам
Хосе Аркадио Буэндиа ўфилларига таажжуб ила боқиб
тураверди, ниҳоят, киприклари намланиб, кўзларини қўли
билан артди-да, чуқур хўрсинди:

- Майли. Ўфилларингга айт, қутиларни бўшатишга
ердам беришсин.

Тўнғичи, Хосе Аркадио ўшанда ўн тўрт ёшда эди.
Унинг боши думалок, сочлари жингалак, хулқ-атвори
эса худди отасиникидай эди. Бу бақувват йигитчапинг
келбати падари бузрукворидек паҳлавон бўлиб етишмо-
видан дарак берса-да, лекин отасига ўхшаш хаёлпараст
эмаслиги аён эди. Хосе Аркадио жамоа тоғдан ошиб,
айни Макондо ўрнида қароргоҳ қуришидан сал илгари
дунёга келганди. Ота-онаси гўдакни қўлга олиб, ундан
хайвошларга хос ҳеч қанақа белги тополмагач, роса қуво-
ниб, худога шукрона билдирган эди. Макондода туғил-
ган биринчи инсон. Аурелиано эса март ойида олти
ёшга тўларди. Камгап ва одамови Аурелиано она корни-
дасқ йиғлаб, кўзи очик холда туғилди. Киндигини кеси-
шастганида ҳеч сесканмади, бошини айлантирганча, хо-
надаги ашёлар, атрофини қуршаган одамларнинг кўзла-
рига бир-бир синчков қараб чиқди. Кўрганга келган қарин-
дош-уруғларга ҳам эътибор бермасдан, бутун диққатини
пальма баргларидан ясалган ва чакка ўтаверганидан ҳар
бир сошияда босиб тушинга маҳтал шифтга қадади. Ур-
сула Аурелианонинг назари оғирлигини ўғли уч яшар-

лигидаёқ пайкаган эди. Ўшада гудак ошхонага кириб келди. Урсула кайноқ шўрва солинган сопол идишни плитадан олиб столга қўяётган эди. Бўсагадан берирокда турган Аурелиано: «Ҳозир тушиб кетади», деди журъатсизлик билан. Столнинг нақ ўртасида турган идиш бу гапдан сўнг гўёки биров жон ато этгандек стол четига сурилди-да, полга тушиб чил-чил синди. Капалаги учиб кетган Урсула воқеани эрига айтди, лекин эри заррача ажабланмади. У болаларни одам ҳисобига қўшмагани учун, қолаверса, ўзининг телбанамо машғулотларига тамом фарк бўлгани тўфайли, ўғилларининг туриш-турмушига мутлақо кизиқмас эди.

Лекин ўша болаларни ёрдамга чакирган кундан бошлаб, Хосе Аркадио Буэндиа ўғилларининг тарбиясига кўп вақт ажратадиган бўлди. Деворига антиқа харитадар, хаёлий чизмалар осилган кичик хонада фарзандларига ўқиш ва ёзишни, ҳисобни ўргата бошлади. У бор-йўқ билимию бой тасаввурига таянган ҳолда, ўғилларига дунё мўъжизалари тўғрисида сўзлаб берарди. Отанинг ҳикояларига қараганда Африканинг жанубий томонида доно ва мўмин одамлар яшаркан ва улар уззукун хаёл суриб ўтиришаркан, Эгей деңгизини ороллардан оролларга сакраб, то Салоника портигача шиеда кесиб ўтиш мумкин экан. Бу тунги суҳбатлар, турли латифаларга бой воқеалар болалар хотирасига шунчалик муҳрланиб қоладики, ҳукумат қўшиқларининг офицери аскарларга, «Отилсин!» деб буйруқ беришига бир неча сония қолганида, девор остида тик турган полковник Аурелиано Буэндиа Мемфис донишмандларининг сўнги, одамни лол қолдирувчи ихтиролари билан таништириш учун кишлоққа қайтиб келаётган дўдиларининг узокдан келаётган най, ноғора ва дўмбира нағмаларини эшитган отаси физика дарсини ҳам чала қолдириб, қўлларини тепага кўтарганича хайратдан тек қотган ўша илиқ баҳор кечасини эслайди.

Бу гал келган ёшроқ дўдилар нотаниш эди. Дўли қавмининг бу ажойиб вакиллари ниҳоятда чаңдаст, бадалларига хушбўй мойлар суркалган ёш эркагу аёллар бўлиб, фақат ўз тилларида сўзлашар эдилар. Дўдилар кишлоқ кўчаларини музика товушию шўх ўйин-кулгига тўлдиришди. Улар ўзлари билан итальянча қўшиқ айтадиган патлари ранг-баранг тўтиқушларни, ноғора садоси

остида олтин тухум туғувчи (хар сафар юзтадан) товук, одамнинг кўнглидаги гапни айтиб берувчи маймун, тугма қадашда, беморнинг иссиғини туширишда ҳам баравар асқотадиган ғаройиб машина, нохуш хотиротларни ҳаслдаш ўчирувчи аппарат, дилни хуш этувчи малҳам ва бошқа антиқа нарсаларни олиб келишгандики, уларнинг номларини миясида сақлаб қолиш учун Хосе Аркадио Буэндиа махсус хотира машинасини ихтиро қилиши керак эди. Лўлилар келдию кинжол жамоли ўзгарди-қолди. Ўша кунлари кинжол гавжум бозорни эслатардики, Макондо аҳли ўз кўчасида адашиб қолиши ҳеч гап эмасди. Оломон ичида йўқотиб қўймаслик учун болаларининг қўлларидан маҳкам тутган Хосе Аркадио Буэндиа Мелькиадесни тезроқ топиб, бу ғаройиб тушнинг таъбирини сўраш умидида, одамлардан аниқланган тезак ва мушки-анбар ҳидларидан димиқиб, ўзини ҳар ёққа урар, гоҳ тилла тишли табиб, гоҳ ортиққўлли сеҳргар билан тўқнашарди. Лўлилардан Мелькиадесни суриштирар, лекин лўлилар унинг тилига тушунмасди. Ахийри, у Мелькиадес чодир тикадиган жойга етиб келди. Аммо у ерда мунғайган бир арман лўлиси ўтириб олиб, одамни кўзга кўринмас қиладиган дуони испан тилида экир этарди. Хосе Аркадио Буэндиа хайрат ила тикилиб турган томошабинлар сафини ёриб кирганида, лўли ҳозиргина бир стакан қаҳрабо рангли ичимликни симириб бўлганди. Хосе Аркадио Буэндиа бу одамдан ҳам суриштирди. Лўли унга бошдан-оёқ қараб чиқди, кейин бадбўй, сатҳида «Мелькиадес ўлди» деган сзув қалқийган кичик бир қўлмакка айланди. Бу нохуш хабардан довдираб қолган Хосе Аркадио токи томошабинлар бошқа сеҳргарга алаҳсиб тарқалиб кетиб, бояги гамгин арман лўлиси ўрнида қолган қўлмакнинг энг сўнгги томчиси ҳам буғлашиб кетгунча жойида қотиб турди. Кейинроқ бошқа бир лўли, Мелькиадес ростдан ҳам Сингапур ботқоқликларида безгақдан ўлди, жасади Ява епидаги денгизнинг энг чуқур ерига ташланди, деб тасдиқлади. Болалар бу гапга эътибор ҳам беришмади. Улар оталарини бошқа чодир томон тортишарди. Айтишларича, аввал Сулаймон подшо¹

¹ Эрампдан олдинги 965--928 йиллардаги Исроил ҳукмдори (тарж.).

кашф этиб, сўнг яна унутилиб, сўнг яна қайтадан манафлик¹ донишмандлар топган улуг бир синоат намойиш этиларкан. Ахийри, болалари жон-ҳолига қўявермагач, Хосе Аркадио Буэндиа ўвиллари билан ўттиз реал ҳақ тўлаб ҳудди қароқчилар тилла сақлайдиган сандикдан улкан сандикни қўриклаётган, сочи қиртишлаб олинган, сержун, бурнига мис латиба ҳалқа таққан, оёқлари занжирбанд норғул одам турган чодирга кирди. Лўли сандикнинг қопқоғини кўтарганида юзга совуқ урилди. Сандикнинг ичида беҳисоб оқ игналар қадаб ташланган катта, тиниқ тош бўлагидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди: тош устига тушган оқшомги нур шу оннинг ўзидаёқ сочилиб, минг рангда товланаётган минглаб юлдузларга айланиб кетарди.

Хосе Аркадио Буэндиа шошиб қолди, аммо болалари ундан зудлик билан изоҳ кутишаётганини англаб:

— Бу дунедаги энг катта гавҳар бўлса керак! — деди гўлдираб

— Йўк, — дея унинг гапини бўлди халиги норғул одам. — Бу — муз.

Хосе Аркадио Буэндиа ҳеч нарсани тушунмади, сандикка қўлини узатган ҳам эдики, халиги норғул одам монелик қилди. «Яна беш реал тўланг, кейин бемалол ушлаб кўрасиз», деди у. Хосе Аркадио Буэндиа беш реал тўлаб, бир неча дақиқа кафтини музга босиб турди, ҳаяжон ва кўркувдан юраги эптикиб, бадали қалт-қалт титрарди. Бу фаройиб хисларнинг таърифига кучи етмаслигини англадию болаларнинг ўзлари синаб кўрсин, деб тагин ўн реал тўлади. Кичик Хосе Аркадио музни ушлашдан бош тортди. Ҳеч бир чўчимасдан, хисл энганганча қўлини муз устига қўйган Аурелиано эса, қўлини шу заҳотиёқ тортиб олди. «Қайна-япти-ку бу!» дея бақирди у кўркувга тушиб. Отаси унга эътибор ҳам бермади. Хосе Аркадио Буэндиа карши-сида ётган мўъжизадаш маст эди, у ҳозир жами барбод бўлган орзуларини ҳам, жасади кайманларга емиш бўлган Мелькиадесни ҳам унутган эди. У яна беш реал тўлаб гўё Инжил устига қўлини қўйиб судда қасам

М а н а ф ё к и М е м ф и с — Миср фиръавни Мин томонидан буён этилган «оқ девор» қалъаси египтасидаги кишлоқ ўрнида қурилган қадимий шаҳар (тарж.).

ичаётган гувоҳдек, кафтини музга босди ва тантанавор бир оҳангда:

— Бу — давримизнинг энг буюк ихтироси! — дея хитоб қилди.

* * *

XVI асрда қароқчи Фрэнсис Дрейк Риоача шаҳрини ишғол қилганида, кўнғироқларнинг бесаранжом овозидан ва тўплар гумбуридан саросимага тушган Урсула Игуараппинг катта бувиси асабларига дош беролмай сшиб турган ўчоққа беҳосдан ўтирди. Шунда унинг пастки аъзолари куйиб, хотипликка мутлақо ярамайдиган бўлди. Куйган қорсоннинг фақат бир томони билан, шунда ҳам юмшоқ ёстиқнинг устига ўтира оларди, холос, шунингдек, юрганга ҳам роса азоб чекар, иложи бўлса, бошқалар бор жойда кўришмасликка ҳаракат қиларди. У негадир, майдан куйик ҳиди аниқийди, деб ўйлар, шу боис одамлар суҳбатидан бутунлай воз кечган, тунлари ҳовлида ўтириб чиқар, хонага кириб ухлашдан қўрқар, хаёлида одамхўр итларни етаклаган, қўлларида қиздирган темир тутган инглизлар деразадан ошиб тушадигандек туюларди.

Унинг эри — арагонлик савдогар суҳсурдай икки ўғлининг волидасини бу мудҳиш азоб-уқубатлардан ҳалос этмоқ учун ярим давлатини врачлару табибларга сарфлади. Ҳеч натижа бўлмагач, дўконини шартта сотдию оиласини денгиздан анча узокка, беозор ҳиндулар яшайдиган тоғли қишлоқлардан бирига кўчириб кетди ва у ерда хотинига деразасиз бўлма солиб берди.

Бу ташландиқ қишлоқда анчадан буён Хосе Аркадио номли креол¹ яшарди. У тамаки экарди. Урсуланинг катта бобоси ўша креол билан ҳамкорликда катта бир қорхона ташкил этишдики, орадан озгина вақт ўтмасдан, мўмайгина сармоя тўплашди. Бир неча юз йил ўтгач, Хосе Аркадио Буэндианинг чевараси ўша арагонликнинг чеварасига уйланди. Эрининг қилиқлари жонига теккан пайтлари Урсула ҳар гал уч юз йил илгариги турли воқеа-ҳодисалар билан тўлиб-тошган даврни эсга оларкан, Фрэнсис Дрейк Риоача шаҳрини ишғол қилган мудҳиш ўша кунга лаънатлар ўқирди.

¹ Креол — Латин Америкасидаги испан ва португал мустамлақачиларининг авлоди.

Аслини олганда, аёл кўнглини бўшатгиси келар, хақиқатда эса уни эри билан муҳаббатдан ҳам кучли бир хис — виждон азоби маҳкам боғлаган эди. Урсула билан эри амакивачча авлодидан булиб, алводларнинг меҳнатсеварлиги туфайли ташландик бир жойдан энг обод гўнага айланган жойда туғилиб, биргаликда катта бўлишган эди. Улар дунёга келгандаёқ албатта эр-хотин бўлишлари башорат қилинган эди. Ниҳоят, улвайиб, улар ўзлари ҳам никоҳдан ўтишга мойиллик билдиришса-да, ота-оналари бунга қаттиқ қаршилик кўрсатишди. Улар юз йиллар давомида чатишиб келган икки урувнинг икки соғлом вакилидан калтакесакка ўхшаш махлуқлар туғилиши мумкин, деб кўрқишарди. Шундай мудхиш воқеа илгари бир маротаба содир ҳам бўлганди. Хосе Аркадио Буэндианинг тоғасию, Урсуланинг холасидан туғилган ўғил умрининг охиригача жўп шим ўрнига қанордек кенг чалвор кийиб юрди. У учи тукли, худди чўчкашикига ўхшаш хиёл эгик дум билан туғилган эди. У уйланмади ҳам думини аёл зотига кўрсатмасликка оғт ичган эди. Охири, номусга чидаёлмай, қассоб оғайнисидан думини кесиб ташлашни илтимос қилди. Қассоб думини болта билан чопиб ташлаганида, бахтиқаро, кўп кон йўқотиб, қирқ икки ёшида оламдан ўтди. Ун тўққиз ёшли Хосе Аркадио Буэндиа ота-оналар баҳсига: «Менга деса чўчка туғилмай-дими, гаширса бўлгани-да!» дея нуқта қўйди. Шундан сўнг тўй қилишди, музика ва милтиқ садолари янраган сайин роса уч кун давом этди. Агар Урсуланинг онаси кизини, дўзахи махлуқ туғасан, деган мудхиш башорат билан кўрқитмаганида, келин-қувенинг тўйдан кейин ҳам бахтли турмуш кечиришлари турган гап эди. Опасининг гапидан кейин Урсула эрини ўзига мутлақо яқин йўлатмади. Эрининг кувватию чарс феълидан хабардор Урсула ётишдан аввал онаси келин матодан тикиб берган лозимини кийиб оларди. Бу антиқа лозимнинг олд тарафига кичик тасмалар билан темир совуточа боғлаб ташланган эди. Шу алпозда эру хотин бир неча ой турмуш кечиришди. Кундуз кунлари Хосе Аркадио Буэндиа жангари хўрозлари билан овора бўлар, Урсула онаси ёнида ўтириб чеварлик қиларди, тунда эса улар тўшакда соатлаб олишардилар, эр ҳамон мақ-

садга етолмай овора эди. Қўшилар — улар бундан қандай хабар топгани номаълум эрининг айби билан Урсула бир йилдирки бокира экан, дея гап тарқатишди. Табиийки, бу гийбат Хосе Аркадио Буэндианинг қулоғига охирида етди

— Одамларнинг гапини эшитдингми, Урсула? — деб сўради у хотинидан.

— Майли, гапирса гапираверишсин, — жавоб қайтарди Урсула. — Бу гапнинг ёлфонлигини иккимиз ҳам биламиз-ку.

Уларнинг ҳаёти ана шундай алпозда яна ярим йил, то Хосе Аркадио Буэндианинг хўрози Пруденсио Агилярнинг хўрозини енгган ўша фожиали якшанбагача шу тахлит давом этди. Хўрози енгилганидан ва қонши кўрганидан титраб кетган Пруденсио Агиляр, атайлаб Хосе Аркадио Буэндиадан хиёл узоқлашди-да, хонада йиғилганларга карата атайлаб қичқирди:

— Табриклайман! Кўрайлик-чи, балки шу голиб хўрозинг хотинингга ҳам бахт ато этар?

Хосе Аркадио Буэндиа хўрозини индамай кўтариб олди-да тўпланганларга: «Мен ҳозир қантиб келаман», деди. Сўнг Пруденсио Агилярга юзланди:

— Уйингга бориб қурол олиб чиқ, сени ўлдирмасам бўлмайди.

Орадан ўн дақиқа ўтгач, Хосе Аркадио Буэндиа бобомсерос йўғон пайзани кўтариб келди Пруденсио Агиляр бу пайт хўроз уриштириладиган сарой остонаси сннда турарди. У чап беришга улгуролмай қолди. Хосе Аркадио Буэндиа бор кучи билан ирғитган найза (бир вақтлар уста мерган аталган Хосе Аркадио Буэндиа айни шу қурол билан яқин атрофдаги барча қоплонларни кириб ташлаган эди) Агилярнинг томоғига беҳато санчилди. Кечаси, марҳумнинг қариндошлари сарой ёнига қўйилган тобут ёнида туришган пайтда, хосхонага кирган Хосе Аркадио Буэндиа хотини яна ўша лозимини кияётганини кўрди. «Еч бун!» деб буюрди у, қўлидаги найзасини баланд кўтариб. Урсула эрининг қаҳрини синашга журъат етолмади. «Агар бирор кори-ҳол рўй берса, сен ўзинг айбдорсан», дея олоҳлантирди у. Хосе Аркадио Буэндиа найзани ерга санчди.

— Пешонангда калтакесак туриш бўлса, не илож,

калтакесакни ҳам боқаверамиз, — деди у сўнгра. — Қайташга, энди сен туфайли қишлоғимизда бирорта одам ҳалок бўлмайди.

Ўша ёз оқшоми ажойиб, сал намхуш бўлиб, осмонда тўлиш ой сузарди. Эру хотин Пруденсио Агиляр қариндошларининг йирғисию қарғишларини олиб кираётган шамолга ҳам эътибор бермасдан, чорпоёда ипрат қилишди.

Одамлар бу воқеани орият жангига йўйишди, бироқ эр-хотин виждон азобидан қийналишарди. Бир кун уйқуси қочган Урсула сув ичмади деб ҳовлига чиққанида, катта кўза олдида Пруденсио Агилярни кўриб қолди: у томоғидаги қоғли ярага латта парчасини тикишга урнарди. Марҳум Урсуланинг қалбида кўркув эмас, балки ачишиш, ўқинч уйғотди. У хонага кириб воқеани айтиб берганида, эри парво ҳам қилмади. «Ўликлар ҳеч қачон қабрдан чиқолмайди, — деди у. Ҳамма гап шундаки, бизни виждон азоби қийнапти». Орадан икки оқшом ўтгач, Урсула Пруденсио Агилярни ҳамомда учратди у латта билан кўлидаги ярасини юварди. Бошқа куни кечаси эса Урсула унинг ёмғир остида уёқдан-буёққа бориб келаётганини кўрди. Хотинининг ҳадеб мурдани кўравериши жонига теккан Хосе Аркадио Буэндиа, найзасини олганча ҳовлига чиқди. Пруденсио Агиляр ҳамшаги жойида гамгин бир ҳолда турарди.

- Йўқол бу ерда! — қичқирди унга Хосе Аркадио Буэндиа. — Билиб қўй, неча марта тирилиб келсанг, мен сени шунча марта ўлдиравераман.

Пруденсио Агиляр кетмади, Хосе Аркадио Буэндиа эса унга найза иргитишга журъат этолмади. Ўша кундан бошлаб у уйқусини йўқотди. Ёмғир орасидан тикилаётган мурданинг тириклар ҳаётига суқланиб боқаётган сўпик кўзлари, қоғли ярасини ювиш учун уладани намлашга мўлтираб сув излаши унга азоб берарди. «Унга жуда қийин бўлса керак, — деди Хосе Аркадио Буэндиа хотинига. — Бечора ёлғиз кезиб юрибди». Урсуланинг ҳам марҳумга раҳми келарди. Галдаги учрашувда Пруденсио Агиляр стол устидаги идиш-товокларни кўздан кечиратганини кўрган Урсула ўша кундан бошлаб уйнинг ҳар жой-ҳар жойига сувли косалар қўйиб чиқди. Хосе Аркадио Буэндиа мурда ётоқхонада ярасини юваётганини кўриб, сенил тин олди.

- Майли, Прудесио, - деди у. — Биз бу кишлокдан иложи боричча узокка кетамиз ва ҳеч қачон қайтиб келмаймиз. Майли, энди сен боравер.

Ана шундан кейин улар тоғ тизмалари оша денгиз томонга отланишди. Хосе Аркадио Буэндиа ва унинг саёхатталаб дўстлари — бариси ўзига ўхшаган ёш йигитлар хотинларико болаларини олишиб, бегона маъзилгоҳлар томон равона бўлдилар. Хосе Аркадио Буэндиа Пруденсио Агилярнинг кўнгли таскин топсин деб, йўлга чиқшдан олдин найзани ҳовлига кўмди, барча жашгари хўрозларнинг бошини бир-бир кесди. Урсула келинлик либослари жойланган сандиғини, айрим рўзғор буюмларию отамерос тилла тапгачалар солинган қутини олди. Йўловчилар қайси йўлдан юриш кулайлиги устида бош ҳам қотириб ўтиришмади. Риоача шахрига тескари йўл тутдилар, негаки танил-билишларга сездирмай, беиз ғойиб бўлишга аҳд килинган эди. Дунё хали бунақанги антиқа саёхатчиларни кўрмаган эди. Маймуи гўштию илон шўрва сявириб ошқозони тамом ишдан чиққан Урсула, бир йилу икки ой деганда, туппа-тузук, одамбашара ўфил кўрди. Аёлнинг оёклари шишиб кетганди, йўлга ярамай қолгани боис, эркаклар уни беланчакка солишиб, қолган йўлнинг ярмидан кўпроғигача кўтариб боришди. Қоринлари қап-пайиб, кўзлари киртайиб кетганига қарамай, болалар йўл укубатларига катталарга нисбатан чидамлироқ чиқшди. Улар йўл азобиини ўйинқароклик билан енгар эдилар. Ниҳоят, икки йиллик сарсон-саргардонликдан сўнг, бир куни эрталаб, йўловчилар тоғ тизмасининг варб томонидаги дараларини кўришди. Бу ерларга хали инсон қадами тегмаган эди. Улар будутлар билан қопланган баланд қояда туриб, дарёлар камари кесган поён-сиз кенгликка — тўски дупенинг нариги четигача ястаниб етган воҳага анча тикилишди. Аммо йўловчилар денгизга барибир етиб боришолмади. Улар ботқоқликлар ичида бир неча ой адашиб бирорта ҳам тирик жонни учратолмагач, охирги куни шом пайти, шаффоф сувли тошлоқ дарёю қирғовига чодир тикишди. Орадан кўн йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа иккинчи граждандлар урушида Риоача шахри гарпизонига тўсатдан бостириб кирмоқчи бўлиб, худди апа шу йўлни таплайди, лекин олти кунлик йўл азобидан сўнг қилаётган

иши ғирт жипшилик эканига амин бўлади. Дарё кирғонига қароргоҳ қурилган ўша шомда отасининг лашкарлари кема ҳалокатига учраган оданларни эслатар, лекин сафар асносида уларнинг сони хийла ошган ва ҳаммаси қариб-чириб қолгунча яшайдан умидвор эдилар (улар ниятларига етидилар ҳам). Ўша тун Хосе Аркадио Буэндиа тушида деворлари шаффоф, серповкии шаҳарни кўрди. Бу не шаҳар, деб сўраганида, бутунлай нотаниш, тушуниб бўлмайдиган бир номни аташди, лекин айни ном ғайриоддий жарангдорлиги билан Хосе Аркадио Буэндианинг миясига муҳрланиб қолди - Макондо. Эртасига у ҳамроҳларини, денгизга барибир чиқа олмаймиз, деб ишонтирди. Уларга дарахтларни кесиб, дарё бўйидаги сайҳонликнинг энг салқин жойиши тозалашни буюрди. Шу тариқа янги кишлоққа асос солинди.

Хосе Аркадио Буэндиа саңдикдаги муз парчасини кўрдию бунн ўша шаффоф деворли антиқа уйлар ҳақидаги тушининг таъбирига йўйди. Сув арзон, агар уни музлатиб, кейин ғишт қилиб кесилса, хоҳлаганча уй қуравериш мумкин, деб ўйлади. Жазирама иссиқда хатто дераза ромлари ҳам манишиб қоладиган Макондо ана ўшанда мангу салқин бир масканга айланади. Хосе Аркадио Буэндиа муз заводи лойиҳасини тузмаганига ягона сабаб - ўшал дамда ўғиллари, айникса, алхимияга иштиёқманд Аурелианонинг тарбияси билан бандлиги эди. Лабораторияда иш қайнаганидан қайнарди. Ота-бола Мелькиадесдан қолган ёзувларни қайта-қайта ўқишар, ортиқча хис-ҳаяжонга беришмасдан, бамайлихотир қунт ва сабот билан қозонга ёнишиб қолган қуйкадан Урсуланинг олтинларини ажратиб олиш йўлларини кидиришарди. Хосе Аркадио уларнинг машғулотига деярли аралашмасди. Ота ишга муккасидан кетган маҳали, барваста гавдали, ўжар тўнғич ўғил балобатта етиб улғурди. Оволи дағаллашди, няғи, юзи майин тук билан қопланди. Хосе Аркадио ётар маҳали ечишга тганида беҳосдан кириб қолган Урсула уяту меҳр аралаш валаги бир хисдан сесканиб тушди: ўғли у яланғоч ҳолда кўрган иккинчи эркак эди. У эркаклар ҳаётига шу қадар бекаму кўст тайерлигини кўриб, Урсула чўчиб кетди. Учинчи фарзандини қутаётган аёл қўнғида келинчаклигида азоб берган мудҳиш гумонлар қайта уйғонди.

Ўшанда Буэндиаларнинг уйига шух, хазилкаш, ганга чечан бир аёл тез-тез келиб гурарди. У қартада фол очар, Урсулага рўзгор ишларида кўмаклашарди. Урсула унга, узок қариндошимиз чўчка думи билан туғилувди, энди, мана, ўғлим ҳам жуда тез улғайди, бесўнақайроқ, шунисидан хавотирдаман, деб айтганида, аёл хандон отиб кулди. Унинг билдур кўнғироқдек жарангдор кулгуси бутун уйни тутиб кетди. «Аксинча, - деди у, - ўғлингиз бахтли бўлади». Бир неча кун ўтиб башоратини исбот қилмоқчи бўлдию фол очиш бахона, Хосе Аркадио билан бирга ошхона ёнидаги казнокка беркинди. Қарта-ларни эски дастгоҳ устига шонилмасдан бир-бир териб чиқаркан, алланарсалар хақида тинмай гапирар, Хосе Аркадиони эса унинг гаплари қизиқтирмас, қайтага, опасасини қотирар эди. Ногаҳон аёл қўлини чўзиб, унга теккизди-да, «Вой, сен балосан-ку!» деди кўрқув аралаш. Сўнг бирдан жимиб қолди. Хосе Аркадио устихон-лари пахтадай юмшаб бораётганини пайкаб, бирдан ва-химага тушди, йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тийди. Аёл унга ортик рағбат кўрсатмади. Йигитча тун бўйи уни кўмсаб, кечаси билан димоғида ундан таралган бўйини туниб чиқди; гўёки бу хид унинг бутун аъзойи баданига ўрнашиб қолгандай эди. Истардики, донмо бирга бўлиш-са, ўша казнокдан асло чиқинмаса, аёл мудом елкасидан қўл узмаса, мудом қулоқларига «Вой, сен балосан-ку!» дея шивирласа. Хосе Аркадио бу азобга кўп дош берол-мади, кунларнинг бирида ўша аёлнинг уйига йўл олди. Бордию чурқ этмай ўтирди. Аёлни кўриши ҳамон иш-тиёқи сўнди. Қаршисида турган аёл бутунлай бегона, ундан таралган бўй ҳам бутунлай ўзгача туюларди. Йи-гитча хўрланди, бир амаллаб қаҳвасини ичдию илдамай чиқиб кетди. Лекин тунда бедор ётаркан, қалбида яна ўша хароратли ва дағал хислар гуцура бошлади, энди у казнокка фол очган аёлни эмас, балки кеча кечкурун рўпарасида ўтирган аёлни кўмсади.

Бир неча кундан сўнг у ногаҳон Хосе Аркадионинг уйига меҳмонга чорлади. Уйда аёлнинг опаси ҳам бор экан. Фолбин йигитчага қартада кўзбахшилик кўрсатишни ба-хона қилиб, уни ётоғига бошлаб кирдию тап тортмасдан суйкала бошлади. Ёшора ўспиришнинг эти жунжикиб, лаззат ўрнига алланечук кўрқув ва лохаслик тўйди. Шун-

да аёл унга, кечаси келакол, деб тайинлади. Хосе Аркадио тунда келишга жазм эта олмаслигини билса-да, тезрок чиқиб кетиш пайида бўлиб, албатта келаман, деди. Тушда тўшакда димикиб ётаркан, яна қони қайнар, бормаса бўлмаслигини англади. Қоронғида пайпаслаб кийинар экан, укасининг бир маромда нафас олишини, нариги хонада ётган отасининг куруқ йўталиши, ховлидаги товукларнинг қакиллашини, чивинларнинг ғўнғиллагани ва кинидап чикқудек бесаранжом ураётган юрагининг зарбини аниқ-тиниқ эшитди. Дунесинг бу кадар шовқишли эканини йигитча илгари ҳеч қачон сезмаган эди.

Сўнгра жижит кўчага чиқди. Хосе Аркадио боши қизиса-да, зора эшик қулфловлик бўлса, деб ўйларди. Афсуски, эшик ним очик экан. Оҳиста туртганида шундай ғичирладики, йигитчанинг юраги нақ товонига тушиб кетгандай бўлди. Хосе Аркадио оёқ учида юриб хонага кирганида, димоғига ўша таниш хид гуп этиб урилди. Бу хонада аёлнинг ака-укалари ухлаб ётишарди. Аёл эса — нариги хонада, зим-зиёда йўл топиш ҳам мушкул. Хосе Аркадио беҳосдан кимгадир урилиб кетди. Халиги киши хуррагини бас қилдию нариги ёнига ағдарилиб, локайд бир овозда «Чоршанба эди», деб кўйди, Хосе Аркадио аёл хобгоҳини очаётганида эшик полни тирнаб, рашга тегадиган овоз чиқарди. Хосе Аркадио нима қиларини билмай каловланиб қолди. Бу кичик хонада аёлнинг онаси, опаси, поччасию жиянлари ухлаб ётишарди. Аёлнинг таниш бўйига қараб юрай деса, аксига олиб, бу хид бутун уйни тўлдириб юборган, хатто ўспиригининг ўз танидан ҳам анқиётгандай эди. Хосе Аркадио ушбу чорасизлик тубига қандай тушиб қолдим-а, дея ўз-ўзига кўркиб-титраб савол берганича қотиб турганида чўзилган бармоқлари қоронғилиқда пайпаслаётган кимнингдир қўли унинг изига теги. Йигитчанинг ажабланишга ҳам холи йўқ эди, қолаверса, недандир нажот қутган эди, шу боис, бутун ишон-ихтиёрини ана шу юмшоқ қўлга тоширди. Бу қўл уни тўшакка етаклаб кетди. Тўшакда йигитчани ечинтиришди, сўнгра гўё картошка тўла қоңдай силкитишди, у ёну бу ёнига бесармон ағдаришди. Йигитчанинг қўлларига жон кирди. Димоғида аёл бўйи эмас, ўткир навшадил хидини туйди, у помаълум, лекин ўзи зорикиб қутган бир ишни бошлаб

юборганини элас-элас сезар, ичида, кўлимдан келаркан-ку, деб қувонарди. Дам ўтмай вужуди пардай енгиллашиб, қайгадир учиб кетгандай бўлди, сўнг яна боши, кўли, оёқлари борлигини ҳис қилди, лекин ўзининг аъзолари қайдаю аслники қайда - ҳеч фарқ этолмасди. Кейин... кейин ҳаммаси тугади. Ўспирин хонадан тезроқ чиқиб кетишни истар, айни замонда мана шу таранг сукупату ваҳимали танҳолик бағрида умрбод колгиси келарди.

Аёлнинг исми Пилар Тернера эди. У Макоцдога ота-онаси изми билан келган эди; улар қизларини ўн тўрт епида бадном қилиб, то у йигирма иккига киргунча ҳам дон олишиб юрган бир эркакдан қутулиш шиятида сафарга отланган эдилар. Ўша эркак Пилар Тернерага, ишларимни бир ёкли қилсам, бас, изингдан албатта бораман, деб оит ичган эди. Жувон қарта ёзиб фол очар, фолига гоҳ денгизда сузиб, гоҳ қуруқда кезиб, гоҳ уч кунда, гоҳо уч ойда, гоҳо уч йилда келадиган повчаю пакана, малласочу қорасоч эркаклар тушаверар, ахири уларнинг бирортаси ҳам келавермагач, Пилар Тернеранинг умид боғи хазонрезликка юз тутган эди. Хижрон майини симира-симира, бечора жувон сўлиб битди, эркак меҳрини тамом унутди. Лекин телба кўнглининг хумори асло йўқолмади. Энди Хосе Аркадио ҳар тун қоронғу хоналарда уни тептиб изларди. Ўспирин бундай бекинамчоқ топиб олганидан бахтиёр эди.

Кўнларнинг бирида Хосе Аркадио Пилар Тернерани қўмсаб келганида эшик ичидан берк эди. Йигитча кўрқалиса эшикни чертди, сўнг илк бор тақиллатишга журъат этганидан рухланиб, қаттиқроқ қоқди... Эшик эса анча вақтдан сўнг очилди. Қундузлари Хосе Аркадио зўрға оёқда юрар, тунги ишратли онларини юраги орзиқиб эслар эди. Пилар Тернера уларни кига келганида тамом ўзгариб кетар, хандон отиб кулар, хатто йигитчани менсимагандай бўлиб туюларди. Хосе Аркадио бундай кезларда хаяжонга берилмасди. Гўё туллари йигитчани энтиктирадиган, безовта юрак зарбини санашга мажбур этадиган аёл билан манови шўх-шаддод, жарангдор кулгуси ҳовлида донлаб юрган каптарларни ҳуркитувчи аёл ўртасида мутлақо ўхшашлик йўқдек эди. Ўспирин ўз хаёлларига шунчалик ғарқ бўлиб кетдики, хатто отаси

да аёл унга, кечаси келакол, деб тайинлади. Хосе Аркадио тунда келишга жазм эта олмаслигини билса-да, тезроқ чикиб кетиш пайнда бўлиб, албатта келаман, деди. Тунда тушакда димикиб старкан, япа қони қайнар, бормаса бўлмаслигини англади. Қоронғида пайпаслаб кийинлар экан, укасининг бир маромда нафас олишини, нариги хонада ётган отасининг қуруқ йўталини, ховлидаги товукларнинг қакиллашини, чивилларнинг ғўнғиллагани ва кичидан чиккудек бесаранжом ураётган юрагининг зарбини аниқ-тиниқ эшитди. Дунёнинг бу қадар шовқинли эканини йигитча илгари ҳеч қачон сезмаган эди.

Сўнгра жимжит кўчага чикди. Хосе Аркадио боши қизиса-да, зора эшик қулфлоглик бўлса, деб ўйларди. Афсуски, эшик ним очик экан. Оҳиста туртганида шундай гичирладикки, йигитчанинг юраги шак товонига тушиб кетгандай бўлди. Хосе Аркадио оёқ учида юриб хонага кирганида, димоғига ўша таниш хид гуп этиб урилди. Бу хонада аёлнинг ака-укалари ухлаб ётишарди. Аёл эса — нариги хонада, зим-зимда йўл топиш ҳам мушкул. Хосе Аркадио бехосдан кимгадир урилиб кетди. Халиги киши хуррагини бас қилдию нариги ёнига ағдарилиб, лоқайд бир овозда «Чоршанба эди», деб қўйди, Хосе Аркадио аёл хобгоҳини очаётганида эшик полни тирнаб, гашига тегадиган овоз чиқарди. Хосе Аркадио нима қиларини билмай каловланиб қолди. Бу кичик хонада аёлнинг онаси, опаси, поччасию жиёнлари ухлаб ётишарди. Аёлнинг тапиш бўйига қараб юрай деса, аксига олиб, бу хид бутун ўйни тўлдириб юборган, хатто ўспириннинг ўз танидан ҳам анқийгандай эди. Хосе Аркадио ушбу чорасизлик тубига қандай тушиб қолдим-а, дея ўз-ўзига қўркиб-титраб савол берганича қотиб турганида чўзилган бармоқлари қоронғиликда пайпаслаётган кимшингдир қўли унинг юзига тетди. Йигитчанинг ажабланишга ҳам холи йўқ эди, қолаверса, педандир нажот кутган эди, шу боис, бутун инон-ихтиёрини ана шу юмшок қўлга топширди. Бу қўл уни тўшакка етаклаб кетди. Тўшакда йигитчани ечинтиришди, сўнгра гўё картошка тўла қошдай силкитишди, у ёпу бу ёнига бесармон ағдаришди. Йигитчанинг қўлларига жоп кирди.. Димоғида аёл бўйи эмас, ўткир навшадил хидини туйди, у помаълум, лекин ўзи зорикиб кутган бир ишни бошлаб

қоборганини элас-элас сезар, ичида, қўлимдан келаркан-ку, деб қувонарди. Дам ўтмай вужуди пардай енгиллашиб, қайгадир учиб кетгандай булди, сўнг яна боши, қўли, оёқлари борлигини ҳис қилди, лекин ўзинини аъзолари қайдаю аёлники қайда -- ҳеч фарқ этолмасди. Кейин... кейин ҳаммаси тугади. Ўспирин хонадан тезроқ чиқиб кетишни истар, аини замонда мана шу тарафг сукунату ваҳимали танҳолик бағрида умрбод қолгиси келарди.

Аёлнинг исми Пилар Тернера эди. У Мақондога ота-онаси изми билан келган эди; улар қизларини ўн тўрт ёшида бадном қилиб, то у йигирма иккига киргунча ҳам дон олишиб юрган бир эркакдан қутулиш инъида сафарга отланган эдилар. Ўша эркак Пилар Тернерага, ишларимни бир ёкли қилсам, бас, изингдан албатта бораман, деб онг ичган эди. Жувон қарта ёзиб фол очар, фолига гоҳ денгизда сузиб, гоҳ қуруқда кезиб, гоҳ уч қуида, гоҳо уч ойда, гоҳо уч йилда келадиган новчаю пакана, малласочу корасоч эркаклар тушаверар, ахири уларнинг бирортаси ҳам келавермагач, Пилар Тернера-нинг умид боғи хазопрезликка юз тутган эди. Хижрон майини симира-симира, бечора жувон сўлиб битди, эркак мехрини тамом унутди. Лекин телба кўнглининг хумори асло йўқолмади. Энди Хосе Аркадио хар тун қоронғу хоналарда уни тентиб изларди. Ўспирин бундай бекинамачоқ топиб олганидан бахтиёр эди.

Қушларнинг бирида Хосе Аркадио Пилар Тернерани қўмсаб келганида эшик ичидан берк эди. Йигитча қурқаниса эшикни чертди, сўнг илк бор тақиллатишга журъат этганидан рухланиб, қаттиқроқ қоқди. Эшик эса анча вақтдан сўнг очилди. Қундузлари Хосе Аркадио зўрға оёқда юрар, тунги ишратли оиларини юраги орзиқиб эслар эди. Пилар Тернера уларникига келганида тамом ўзгариб кетар, хандон отиб кулар, ҳатто йигитчани менсимагандай бўлиб туюларди. Хосе Аркадио бундай кезларда ҳаяжонга берилмасди. Гўе тунлари нигитчани энтиктирадиган, безовта юрак зарбини санашга мажбур этадиган аёл билан манови шўх-шаддоод, жарангдор қулгуси ховлида донлаб юрган қаптарларни ҳуркитувчи аёл ўртасида мутлақо ўхшашлик йўқдек эди. Ўспирин ўз хаёлларига шунчалик фарқ бўлиб кетдики, ҳатто отаси

билан укаси ўша қотиб қолган металл қуйқасидан Урсуланинг олтиларини ажратиб олганлари ҳақидаги хушхабар бутун хопадонни ларзага солганида ҳам, уйдагиларини нега бунчалик қувонаётганини тушунмади.

Ота-бола уч кунлик машаққатли меҳнатдан сўнг мақсадга эришдилар. Урсула ўзида йўқ хурсанд, ҳаттоки алхимия фақини яратган худога шукрона айтарди. Қишлоқ аҳли мўъжизани эшитиб, муборақбод этгали келди. Урсула меҳмонларни пон ва шиппи билан сийларкан, Хосе Аркадио Буэцида уларга олтини аритилган товачани кўрсатарди. Ниҳоят, ота кейинги кунлари лабораторияга яқин йўламай қўйган тўнғич ўғлининг олдида тўхтади. Ўғлининг юзига қўлидаги нимсарик, куруқ кукунни яқинлаштириб: «Айт-чи, нимага ўхшайди?» деб сўради. Хосе Аркадио очигини айта қолди:

Кучукнинг тезагига!

Отаси уни шундай қаттиқ урдики, Хосе Аркадионинг кўзлари жикка ёшга тўлиб, оғзидан тиркираб қон оқа бошлади. Ўша кечаси Пилар Тернера қоронғида пайпасланиб, дори ва пахта топди-да, Хосе Аркадионинг лабла-рига авайлаб муччига халакит бермадиган қилиб малҳам босди. Шу аснода иккови шу қадар яқин бўлиб қолдиларки, ҳатто секин гаплаша бошладилар.

— Фақат иккимиз бўлсайдик, — деб пичирлади ўспирин. — Яқинда мен ҳаммасини ошкор қиламану одамларга ўхшаб эмин-эркин яшаймиз.

Пилар Тернера унинг райини қайтаришга урипмади.

Яхши бўларди-я, — деди у. — Қанийди, икковимиз бўлсайдик, бемалол чироқ ёқиб кўярдик, сенга кўнглимда борини баралла аитардим, ҳеч ким мушугимизни пишт демасди. Ўшанда кичик гапларниям менинг қуловимга шивирлаб айтаверсанг бўларди.

Ана шу субҳат, отасига нисбатан асвсиз вазаби, қолаверса, бари бир жазманлик кўйидан кечмайман, деган ўй Хосе Аркадиога ботирлик бахш этди. У укасига ҳамма саргузаштларини яширмай айтиб берди.

Дастлаб кичик Аурелиано, ахволи ёмон экан, деб чўчиди — у хали Хосе Аркадиони домига тортаётган оханрабо пелигини тушунмасди. Аммо бора-бора Хосе Аркадионини хаяжони унга ҳам юқди. У акасидан бор икир-

чикирларни хижжалаб, қайта-қайта сўрар, кейин ўзи ҳам ушинг азобию роҳатига пинҳона шерик бўлар, кўнглида бир сурур ва айни замонда ҳадик сезарди. Энди у гўё чўғ устида ётгандек тўшагида тўлғаниб, тонггача мижджа кокмай, акасининг қайтишини кутар эди. Кейин ака-ука анчагача сирлашиб ётишарди. Бедорлик уларни шуинчалар карахт қилиб қўйдик, иккиси ҳам лаънати алхимиядан, оталарининг олимона ишларидан ижирғанадиган бўлиб қолдилар. «Болаларимиз телбалардек сапқишади, — дерди Урсула. — Нима бало, ичларида гижжа бормики?» Урсула уларга пиако¹ толқонидан ранги хунук бир дори тайёрлаб берганида, ака-ука миқ этмай симиришди. Аурелиано энди акасининг ҳаяжонланиши сабабини англабгина қолмасдан, балки унинг ташвишларини ўзипикидаи қабул қиларди. Бир кун акаси севги кечинмасини батафсил тасвирлаётганида, унинг гапини бўлиб, «Ўшанда нимани ҳис қиласан?» деб сўраб қолди. Хосе Аркадио ўйлаб ўтирмасдан:

— Бу зилзилага ўхшайди, — деб жавоб берди.

Январь ойининг чоршанбаларидан бирида, тунги соат иккида Амаранта туғилди. Хона одамлардан бўшагач, Урсула чақалокни обдон текшириб кўрди. Қизча жуда енгил, серҳаракат бўлиб, бадаши, қўлу оёғи, юзу кўзи ҳам соппа-соғ, росмана эди. Аурелиано сингилли бўлганини уйларига одамлар тўпланганда билди. У шовкин-сурондан фойдаланиб, Хосе Аркадиони қидиришга тушди — акасининг ўрни кечки ўн бирдан буён бўш эди; у бейхотиёр Пилар Тернеранинг уйига қараб борар, лекин акасини у ердан қандай чақириб олишини ўйлаб ҳам кўрмаган эди. У Хосе Аркадио билан шартлашилган оҳангда хуштак чалиб, Пилар Тернеранинг уйи атрофида анча айланиб юрди-да, ахийри тонг бўзарганда ортига қайтишга мажбур бўлди. Келиб қараса, акаси оналарининг хонасида, мусичадай беозоргина бўлиб, янги туғилган сингилчасини овутиб ўтирибди.

Чақалокнинг чилласи чиқар-чиқмас яна ўша муз парчасини олиб келишган найрангбозу масхарабоз лўлилар пайдо бўлишди. Тез орада маълум бўлдики, улар Мелькиадес жамоаси каби тараққиёт жарчилари эмас, балки

¹ П и а к о — тропик доривор ўсимлиги.

анчайин енгил-елпи томоша ортидан кун кўрадиган оддий одамлар экан. Улар хаттоки ўзлари олиб келган муз парчасини ҳам турмушда асқотадиган буюм эмас, балки циркдаги аттракцион сифатида намойиш қилишди. Бу гал дўдилар келтирган ажойиботлар орасида учаргилам ҳам бор эди. Лекин улар учаргиламни узоқни яқин қилувчи восита эмас, балки шунчаки бир эрмак деб ҳисоблар эдилар. Қишлоқ аҳли учаргиламга ўтириб томлар оша учини учун сўйиги тилла таиғаларни ҳам аямасди. Хосе Аркадио билан Пилар Тернерага тўполон роса қўл келди. энди улар ҳеч бир ҳадиксиз кайфу сафо суришарди. Улар ўзларини бахтиёр келин-куёвдай хис қилишар, хаттоки муҳаббат дегани улар билган, ўша бедор тунлар бағридан юлиб олинган ўғринча туйғуга нисбатан чуқуррок ва сокинрок эканини анилагандай бўлишди. Аммо Пилар бу тароватга путур етказди. У Хосе Аркадионинг хаяжонига лаққа ишониб, бечора йигитнинг бошига нақ сўйил туширгандай бўлди. «Мана, энди сеп хақиқий эркаксан», деди у. Лекин Хосе Аркадио ҳеч балони англамагач, аёл ҳижжалаб тушунтирди:

— Сепга ўғил туғиб бераман.

Хосе Аркадио анчагача уйдан чиқишга ботинолмай юрди. Ошхонада Пиларнинг кулгиси эшитилса бас, шартта лабораторияга беркинарди. Бечора отаси, ўғлимга ақл кирибди-да, деб қувониб, унга янги тажрибаси — ҳикмат тошини қидириш сирларини ўргатарди.

Бир кун кечкурун изволчи дўлию қўлларини силкитаётган бир неча қишлоқ болалари тушган учаргилам лаборатория деразаси ёнидан сузиб ўтаётганида ака-ука чексиз хаяжонга тушдилар. Хосе Аркадио Буэндиа эса хатто деразага қайрилиб ҳам қарамади. «Майлига, ўзларича овунаверишсин, — деди у. — Бундай рўдало наматда учининг нима кераги бор, биз фан ердамида парвоз қиламиз». Гарчи қизикқандай бўлиб кўринса-да, Хосе Аркадио ҳикмат тоши нимаю у неларга кодир эканини асло анлагани йўқ, пазарида ҳикмат тоши дегани палапартиш ясалган шишадай бир гап эди. Лабораториядаги ишлар юрагини қоплаган ғашликдан ҳалос отолмади. Отаси омади келмаганда қай кўйга тушса, Хосе Аркадио ҳам шу аҳволга тушди — на иштаҳада ва на уйқусида маъни бор эди. Ўғлининг бу қадар ғамнок

эканини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа, ўзича, бола бечора алхимияга муккасидан берилибди, бу кетишда узилиб қолиши ҳам мумкин, деган ўйга бориб, уни лабораториядаги ишлардан озод қилди

Аурелиано эса, акасининг дарди бошқа эканлигини аюгласа ҳам, лекин Хосе Аркадионинг ўзи бу хусусда лом-мим демади. Акаси аввалгидай дилкаш эмасди, кандайдир одамови, кекчи бўлиб қолган эди. Ниҳоят у, қоронғу бир тунда ёлғизликдан безор бўлди чоғи, тўшагини ташлаб, Пилар Тернеранинг уйига бормай, лўлиларнинг чодирлари ёнида тўпланишган бекорчилар галасига қўшилди. Турли антика томошаларни кўрди-ю, лекин баҳри очилавермади. Ногаҳон сон-саноксиз мунчок шодаларидан қадди сал букчайиб турган ёшгина лўли кизчага эътибор берди, Хосе Аркадио умрида бунчалик чиройли кизни ҳали учратмаган эди. Қизча илонга айланиб қолган оқпадарни томоша қилаётган оломон ичида туриб, ушбу кайғули манзарага боқарди.

Хосе Аркадио халиги бахтиқарога қарамади ҳам, томошабинлар илон-одамининг ғуссали қиссасини тинглаётган маҳал, у урилиб-сурилиб биринчи каторга чиқиб олдида, лўли кизнинг ёнига келиб тўхтади. Кейин унинг ортига суйкала бошлади. Қизча уни пайкадию хайрат ва кўрқувдан қалтираб, жойида қотиб қолди ва ниҳоят, ортига ўгирилиб, Хосе Аркадиога кулиб қаради. Шу пайт икки лўли илон-одамини қафасга солиб, чодирга олиб кетди-да, жарчи янги томошадан огоҳ этди:

— Энди эса, хонимлар ва жаноблар, биз сизларга мудхиш номерни — бир юзу эллик йилдирки, кўриш лозим бўлмаган нарсани кўриб қолгани учун жазо тариқасида ҳар кунни айни соатда боши танидан жудо этиладиган аёлни кўрсатамиз.

Хосе Аркадио билан кизча томошани қатлда иштирок этишмади. Улар аллақачон чодирга кириб, энтиқиб ўпишганча либослардан халос бўлардилар. Лўли киз қат-қат корсаж¹ларини сарғайиб кетган тўр юбкалари, кераксиз корсет² ва шиша мунчоклари юкидан озод бўлгач, хивич-

¹ К о р с а ж — хотин-қизлар кўйлагининг ёқасидан белигача бўлган қисми.

² К о р с е т — белни хипча қилиш учун ичдан кийиладиган кенг белбоғ

га ўхшаб қолди. Аммо ориқ оёқлари чиллақдай бу мажмағил қизча қутилмаганда дадил ва эҳтиросли чиқиб қолди. Афсуски, Хосе Аркадио ўзига эрк беролмасди, чунки чодирга лўлилар дам-бадам кириб, аллақандай юмушларни бажаришар, хаттоки қаравот ёнига ўтириб бемалол сокка ташлашарди. Чодир ўртасидаги устунчага осилган чироқ ҳаммаёқни ёритиб турарди. Шир яланғоч Хосе Аркадио бир амаллаб ишини тугатиб, кўрпада қарахт ётар, қизча эса уни қайта қўзғатишга урниарди. Шу аспода чодирга семиз лўли аёл билан мусофир эркак кириб келишди ва иккови ҳам шундоққина қаравот ёшида ечина бошладилар. Аёл Хосе Аркадиога қарадию унинг шалпайиб ётган жонивориши кўриб завқланиб кетди.

— Худо матохингни соғ-омон сакласин-да, йигит! — дея хитоб этди у.

Лўли қизча, ўз ҳолимизга кўйинлар, деб жеркигач, ҳалиги янги жуфт шундоққина ерга чўзилишди. Уларнинг эҳтироси Хосе Аркадиога ҳам юқди. Биринчи ҳамладая қизчанинг суяклари домино доналаридай шақирлаб, гўё жар тарафга сочилиб кетгудек бўлди. бадани жикка терга ботди, кўзлари ёшланди. Йигит ўз танидан балчиқ хиди келаётганини пайқади. Лўли қизча чайир экан — ҳамлага бемалол дош берди. Хосе Аркадио ўзини жаннат осмонида учиб кетаётгандек ҳис қилди, унинг тўлиб-тошган юрагидан фавворадек отилаётган хирсу шавқи баёни қизнинг қулоғидан кириб, сўнг унинг оғзидан лўлича сўзларга айланиб чиқарди. Бу воқеа пайшанба куни содир бўлди. Шанбага ўтар кечаси эса Хосе Аркадио бошига қизил латта боғлаб, лўлилар билан бирга-лиқда Мақондодан чиқиб кетди.

Ўғлининг йўқолганидан хабар топган Урсула бутун қишлоқни тит-пит қилиб юборди. Лекин унинг топгани — лўлилар чодир тиккан майдончада қолган эски-туски увадаю бурқсиётган гулхан қолдиғи бўлди, ҳолоқ. Шиша мунчоқ топиб олиш илинжида увадаларни титкилаётган бир ҳамқишлоғи Урсулага, ўғлини кеча кўрувдим, Хосе Аркадио ўша масхарабозларга қўшилиб, қафасда илон-одам ортилган араначани суриб кетди, деб айтди. «Ўғлимиз лўли бўлди!» деб қичқирди у эрига, лекин Хосе Аркадио Буэндиа тўнғичининг дарбадар кетганидан заррача ҳам ташвиш тортмади.

- Лўлилар емон халқмас, — деди у, аввал юз маротаба туйилиб, нақ толқонга айланган кўкиш моддани ховончага солиб эзаркан. — Энди ўрлимизнинг суяги қотиб, эркак қаторига кирар.

Урсула лўлилар қай тарафга кетганини аниқлаб йўлга тушди. Дуч келган одамдан сўраб-суриштириб, лўлиларни таъкиб этиб, кишлоқдан шунчалик йироқлашиб кетдики, энди ортга қайтишнинг иложи йўқ эди. Хосе Аркадио Буэндиа эритмасини таппи устига иситгани кўйиб, ичкарида йирлаётган кичкина Амарантадан хабар олгани кирганида, яъни кечқурун соат саккизда, хотини йўқлигини пайқади. У яхшигина қуролланган ҳамкишлоқларидан дархол отряд туздида, Амарантани эмизикли бир аёлга тутқазиб, Урсулани кидириб ҳали қадам тегмаган ерларга равона бўлди. Аурелиано ҳам у билан бирга эди. Тонгда потаниш тилда сўзловчи балиқчи хиндуларни учратишди. Хиндулар имо-ишоралар килиб, бегона кимса ўтмаганини тушунтиришди. Урсулани уч кун излаб тополмай, яна кишлоққа қайтиб келдилар.

Хосе Аркадио Буэндиа ўзини қўярга жой тополмасди. Кичкина Амарантанинг бутун тапвиши отанинг бўйнига тушди: Хосе Аркадио кизчасига худди опаси каби қарарди, чўмилтирарди, бир кунда тўрт маҳал эмиздиргани қўшни аёлликига олиб борар ва ҳатто кечқурунлари чақалокқа алла айтиб ухлатарди. Бир кун Пилар Тернера то Урсула қайтиб келгунига қадар уларнинг рўзгор ишини ўз зиммасига олажагиши айтиб қолди. Бошларига тушган кулфатдан сўнг акли анча тўлишиб қолган Аурелиано остона ҳатлаб кирган Пиларни кўрдию ҳамма гапга тушунди. Акасининг қочиб кетишига ҳам, оналарининг ғойиб бўлишига ҳам шу аёл айбдор эканини англаб, уни шундан совуқ ва қаҳрли қаршиладики, аёл қайтиб қорасини кўрсатмади. Лекин сал ўтмай ғам-алами сусайди. Хосе Аркадио Буэндиа билан кенжа ўрил яна темирчилик ўчоғини ўт олдиришиб, бир неча ойдаи бери таппи устида етган модда устида тажриба бошлаб юбордилар. Мурғак Амаранта симоб ҳовури тўла хонадаги, ток новдасидан тўқилган саватчада ётиб, отаси ва акасининг иштини кизиксиниб кузатарди. Урсула ғойиб бўлганидан бир ой ўтгач, лабораторияда ғаройиб ходи-

салар рўй берди. Жавонда кўпдан бери бўшаб ётган шиша идини тўсатдан шу қадар оғирлашиб қолдики, ҳатто уни жойидан қўзғатишолмади. Иш столига қўйилган қозон ичидаги сув ўт-оловсиз, ўз-ўзидан исий бошладию роса ярим соатча, то сунгги томчиси буғланиб кетгунича вақирлаб қайнади. Хосе Аркадио Буэндиа билан ўғли бу мўъжизалардан завқланишар, аммо бунинг боисини тушушишмас, буни ўзларича, янги бир моҳият даракчиси, деб изоҳлашарди. Бир куни эса Амаранта ётган сават Аурелианони ҳайратга солиб, ўз-ўзидан тепага кўтарилди-да, ҳавода айлана бошладики, Аурелиано уни шошапиша зўрға ушлаб қолди. Бу ҳол Хосе Аркадио Буэндиани хийла чўчитиб қўйди. У гўдак ётган саватчани аввалги жойига қўйиб, столнинг оёғига боғлаб ташлади. Саватчанинг галати «қилиғи» уларни орзулари ушалишига жудаям оз қолганига тўла-тўкис ишонтирди. Ўшанда ота ўғлига қараб:

- Худодан кўркмасанг ҳам, темирдан кўрк! — деди.

Беш ойдан сўнг Урсула қайтиб келди. У алланучук яшариб қолган, хурсанд эди. Эгнидаги либоси ҳам ўзгача — қишлоқда расм бўлмаган андозада эди. Хосе Аркадио Буэндиа қувончдан жинни бўлиб қолаёзди. «Хайрият-э! Ахийри, мен ўйлаганимдай бўлди!» — деб қичқирди у. Бу ҳақиқат эди, чулки у лабораторияга камалиб, тажрибалар ўтказаетганида худодан на ҳикмат тошини, на уйидаги барча қулфлару ошик-мошиқларни тиллага айлантириш усулининг кашф этилишини сўраган, балки уззукун бир нарса ни — Урсуланинг қайтиб келишини тилаган эди. Хотини эса унинг қувончини баҳам кўрмай, гўё бир соат олдин чиқиб кетган одамдек, эрини шунчаки бир ўпди-да:

— Кўчага чиқкин, — деди.

Уйлари олдида тўпланиб турган оломонни кўрган Хосе Аркадио Буэндиа дастлаб ўзини йўқотиб кўяёзди. Улар дўдилар эмас, Макоңдо аҳли билан бир хил тилда сўзлашадиган, бир хил дардлардан шикоят қиладиган оддий эркаклару аёллар эди. Уларнинг ёнида устига озиқ-овқат ортилган хачирлар, мебель ва турли уй анжомлари, хуллас, тирикчилик учун керакли маълум ва жўн парсалар юкланган хўкиз қўшилган аравалар турарди.

Бу одамлар икки кунгина йўл юриб водийнинг нариги чеккасидан келишганди. У ерлардаги шаҳарларда почта

панча сўзлашдан бош тортишиб, нукул гуахиро тилида гаплашар эдилар. «Уларда не айб, — дерди Урсула эрига. — Ота-онаси телба-тескари бўлгандан кейин, болаларга ҳам юқади-да». Урсула, қилиғи ёмон фарзанд нимаю чўчкадумли махлуқ нима, фарқи кам-ку, деб ўйлади чоғи, толедан шикоят бошлайман деб турганида, Аурелиано унга қаттиқ тикилиб, дабдурустдан довдира-тиб қўйди.

— Бизникига биров келяпти, — деди у.

Урсула, ўғли хар гал каромат қила бошлаганида қўллайдиган усулини тутиб, уни ўзининг жўн сўзи билан гангитишга уринди. «Биров келса, нима бўпти, бу-нинг ҳеч бир ажабланидиган жойи йўқ. Макондодан худонинг берган куни ушлаб мусофирлар ўтади, улар ҳеч қандай кароматга муҳтож эмас». Аурелиано ҳам ўз айтганидан қолмади.

— Кимлигини билмайман, аммо ўша одам аллақачон йўлга тушган, — деди у.

Ҳақиқатан ҳам, якшанба куни Ребека пайдо бўлди. Унинг ёши ўн бирларда эди. Қизча терифурушлар билан келди. Қўлида уни албатта Хосе Аркадио Буэндиа хонадонига топширини тайинланган мактуб ҳам бор эди. Лекин на терифурушлар ва на қизча мактубни ким ёзганини айтиб беролди. Улар Манауредан Макондогача оғир йўлни босиб келишган эди. Янги меҳмоннинг бор бисоти кийим-бош солишган сандиқча, мўъжазгина еғоч тебранма курси ва ичида нималардир шакур-шукур қиладиган каноф қопдан иборат эди. Қопни очиб кўришганда, қизчанинг ота-онасининг суяклари чиқди. Хосе Аркадио Буэндиага юборилган мактуб вақту масофага қарамасдан уни хануз чексиз севадиган номаълум кимса томонидан илиқ сўзлар ила битилган эди. У ўзининг оддий инсонийлик бурчини ўтастганини, аниқроғи, Урсуланинг холаваччаси ҳам Хосе Аркадио Буэндианинг қариндоши бўлмиш муштипар етимча бир қизни (ота-онаси Никанор Ульоа ва Ребека Мон-тэл анча бурун оламдан ўтишган, унинг падари мактуб муаллифининг яқин дўсти бўларкан) юбораётганини айтган эди. Номаълум киши қизча билан ота-онасининг суякларини ҳам бирга жўнатаётганини таъкидлаб, бу суякларни христиан удумига биноан қўмишни илтимос қилганди. Мактубдаги исм ҳам, охирига чекилган имзо ҳам аниқ,

тушунарли бўлса-да, на Хосе Аркадио Буэндиа, на Урсула узок Манауре қишлоғида истиқомат қилувчи бундай қариндошлари ёки танишлари борлигини эслай олишди. Қизчадан кўшимча маълумотлар олишнинг мутлақо иложи бўлмади. У уйга кира солиб, тебранма курсига ўтирди-да, саволларга парво ҳам қилмай, атрофидагиларга кўрқа-писа тикилганча, бармоғини сўра бошлади. Унинг эғнида эски қора кўйлак бўлиб, оёғига чириккина туфли кийганди. Қулоғи ортидаги икки тарам сочи қора лента билан боғланган, бўйнига сиртидаги тасвири тердан хира тортиб қолган тумор, ўнг билагига кўзмунчок ва аллақандай ваҳший хайвоннинг мис заўжирига ўтказилган қозик тиши тақилганди. Яшил тусга кира бошлаган териси, новорадай шишиб кетган қорни қизчанинг совлиғи смонлигидан, мудом оч юрганлигидан дарак берарди. Шунга қарамай, овқат келтиришиб, ликопчани тиззасига қўйганларида ҳам у кимир этмади. Дастлаб, уни соқов деб ўйлашди, аммо шу пайт ҳиндулар қизчадан ўз тилларида, овқат сийиши хоҳлайсанми, деб сўраганларида, гўёки уларни тав олгандай кўзларини очиб-юмди-да, розилик маъносидан бош ирғади.

Қизчани олиб қолишди, бари бир бошқа иложлари ҳам йўқ эди. Гарчанд қизча Аурелиано хатни балад овозда ўқиб, ота-онасининг исмларини зикр этганида қилт этмай ўтирса-да, унга мактубда ёзилганидек (агар рост бўлса) онасининг помини қўйишди, яъни Ребека деб атаб бошладилар. Ўша вақтлар Макондода қабристон йўқлиги сабабли (бу ерда ҳали ҳеч ким ўлмаган эди) суякларни кўмишга бирон-бир мос жой топилгунча қопни беркитиб қўйишди, аммо бу қоп худди қурқ товукнинг қакиллашига ўхшаган товуш чиқаргани ҳолда, қутилмаган жойлардан чиқиб қоларди. Ребека оила шароитига кўниккунча анча фурсат ўтди. Дастлаб у курсисини бирон-бир бурчакка қўйиб олиб, бармоқ сўришдан нарига ўтмади. Қизча ҳеч нарсага қизикмас, фақатгина ҳар ўттиз минутда соат музыка чалган маҳалда, гўё занг овозини кўрмоқчи бўлгандай атрофга олазарак назар ташларди. Ребекага овқат едириши ҳам қопи азоб эди. То ҳинду акасингил қизчанинг девордан кесак синдириб сийишини билдиб қолишмагунича ҳаммалари нега қизча очликдан ўлмаяпти, деб хайрон бўлишарди. Ота-онаси ёки уни боқиб

Ўстирганлар кизчани жазолашган чоғи, Ребека айб иш қилаётганини сезар, кесакни яширинча ер, ҳаттоки ҳеч ким йўқлигида тўйиб-тўйиб овқатланиш учун ғамлаб ҳам қўярди. Ребеканинг устидан қаттиқ назорат ўрнатишди. Ховлига сигир сафроси сепиб, уй деворларига аччиқ хинду қалампири суришди. Лекин қизалоқ севган «таом»ини бари бир топарди. Ахири Урсула таъсирчанроқ воситаларни қўллай бошлади. У апельсин шарбати билан равои сувини аралаштириб, идишни тунбўйи ташқарида қолдирди, сўнг бу дорини эрталаб паҳордан олдин Ребекага ичирди. Бунақанги дорини қўллаш лозимлигини Урсулага ҳеч ким маслаҳат бермаганди, лекин у ўзича, бўш ошқозонга тушадиган ҳар бир тахир ичимлик жигарда санчиқ уйғотади, деб тахмин қилди. Заиф Ребека жуда уришқоқ экан — тепинди, тирнади, тишлади, хуллас, дорини ичмаслик пайида гуахиро тилида эркакча сўзлар билан сўқинди. Урсула дорига даррани ҳам қўшиб даволай бошлади. Омухта муолажа натижаси ёмон бўлмади: бир неча ҳафтадан сўнг Ребека тузала бошлади: Аркадио ва Амаранта билан ўйнар, иштаха билан овқат ер, ҳаттоки пичоқ ва вилка туттишни ҳам билар эди. Кейинчалик эса унинг испан тилида ҳам равои сўзлаши, ниҳоятда чеварлиги, ўзи тўқиган майини сўзларни соат вальсига ҳамоҳанг айтиши маълум бўлди. Тез орада у оиланинг янги бир аъзосига айланди. Урсулани ҳаддан зиёд иззат қилар, Амарантани сингилча, Аркадиони укача, Аурлианони амаки, Хосе Аркадио Буэндиани эса бобо деб атади. Шу тарика Ребека ҳам Буэндиа фамилиясини олди ва бу номга умр бўйи доғ теккизмади.

Ребека кесак ейиш дардидаи қутулгач, уни Амаранта ва Аркадио ухлайдиган хонага ўтказишди. Бир куни болалар билан бирга туновчи хинду аёл ногаҳон уйғониб, бурчакдан келаётган ғалати товушни эшитиб қолди. Хонага бирон-бир жонивор кириб қолганмикан, деган ўйда жойидан ыргиб турдию тебранма курсида ўтириб бармоғини сўраётган Ребекани кўрди. Қизчанинг кўзлари қоронғуда худди мушукникидек ёнарди. Кўрқувдан қотиб қолган Виситасьон қизчанинг кўзларида улар акаси яккови тахт ворислари ҳисобланинган қадимий подшоҳликни ташлаб чиқишга мажбур қилган ўша мудҳиш

касаллик белгиларини топди: уйда уйқусизлик касали хукм сура бошлади.

Аёлнинг акаси Катауре Макондодадан тонгни кутмасданок чиқиб кетди. Виситасъон шу ерда колди — у энди тақдирга тан берган, бедаво касалликдан қочиб қутулолмаслигини англаган эди: Виситасъоннинг ташвишини ҳеч ким тушунмади. «Ухламайми? Нима бўпти, қайтага яхши-да, — дерди мамнуният билан Хосе Аркадио Буэндиа. — Ҳаётдан кўпроқ нарса ундириш мумкин». Аммо Виситасъон унга бу хасталикнинг азоби уйқусизликкина эмас, аксинча, бедорликдан одамнинг бадани чарчоқ сезмаслиги, бу касалликнинг муджиш иллоти — иккинчи босқичи, яъни унутувчанлик ҳам борлигини тушунтирди. Уйқусизликка гирифтор бемор дастлаб болаликдаги воқеаларни, кейин нарсаларнинг номию уларнинг нима мақсадда қўлланишини эсидан чиқаради, сўнгра у одамларни ҳам танитай қолади ва ҳаттоки ўз-ўзини ҳам англолмайди ва ўтмишни унутган бундай кимса телбанамо бир ахволга тушади. Хосе Аркадио Буэндиа кула-кула, бу иримчи хиндулар тўкиб чиқарган латифаларнинг бири бўлса керак, деган хулосага келди. Лекин зийрак Урсула ҳар эҳтимолга қарши Ребеккани болалардан ажратиб қўйди.

Орадан анча ўтиб, Виситасъон ваҳимаси бости-бости бўлаётган бир пайтда, Хосе Аркадио Буэндиа ярим кечаси ногаҳон кўрпада у ёндан-бу ёнга ағдариларкан, уйқуси қочди. Урсула ҳам мишмаш қокмай ётарди, у эридан нега ухламаётганини сўраганида, эри: «Мен яна (Пруден-сио) Агиляр хақида ўйлаяпман», деб жавоб қайтарди. Улар кечани бедор ўтказишди, лекин эрталаб ўзларини ниҳоятда тетик сезишди, шу сабаблими, тезда бемаъни тунни ёдларидан чиқаришди.

Аурелиано тун бўйи ухламай Урсуланинг тўғилган кунига аталган тўншағични тилла суви қоplash билан лабораторияда ўтириб чиққан бўлса-да, тушлик пайтида ўзини яхши хис қилаётганини ажаблана-ажаблана айтиб берди. Бироқ орадан икки кун ўтгач, одатда Буэндиалар ухлайдиган вақт етгач, улардан ҳеч бири ухлай олишмаса-да, ҳеч ким бу ғалати ҳолга эътибор бермади, ҳатто қарийб эллик соатдан бери кўз юммаганлари бирортасининг хаёлига ҳам келмади.

— Болалар ҳам бедор. Бу балои офат уйга кирган экан, ундан ҳеч ким қутулолмайди, — деди иримчи ҳинду хотин.

Оила буткул уйқусизлик касалига йўлиқди. Онаси-дан гиёҳларнинг шифобахш хусусиятларини ўрганган Урсула турли гиёҳлардан дорилар тайёрлаб, уйдагиларга ичирса-да, бари бир ҳеч ким ухлай олмас, кундузлари ўнгларида туш кўриб чиқишар эди. Улар юрартура-ридан беҳабар кимсалардай ўз хаёллари қолиб ҳа-токи бошқаларнинг хаёлида айлашиб юрган шарпаларни ҳам яққол кўришарди. Гўё уй меҳмонлар билан тўладек эди. Емакхона бурчагидаги тебранма курсисида ўтирган Ребека хаёл сурар, кўз олдида пайдо бўлган ва унга бир томчи сувдек ўхшаб кетадиган, оқ матодан кўйлак, ёқасига тилла тўнағич таққан одам унга атиргул тутарди. Унинг ёпидаги қўллари майини аёл гуллардан бириши олиб, Ребеканинг сочига кистирарди. Ребеканинг хаёлидан беҳа-бар Урсула бу иккови унинг ота-онаси эканлигини ту-шунди, лекин қанча уринмасин, уларни таний олмади ва илгарилари ҳам ҳеч қасрда учратмаганини туйди. Ана шу пайтда, уйда тайёрланаётган новвот, хўрозқандларни бозорга олиб кетишди — Хосе Аркадио бунини билмай қолди ва бу бепарволик учун ўзини ўзи сўкиб юрди. Болалару катталар ғаройиб яшил хўрозқандларни, ним-пушти балиқчалару сариқ отчаларни ҳузур қилиб сўра-сўра ўзларига уйқусизлик касалини юқтиришди ва пиҳо-ят, душанба кунини сахармардонгача шаҳардаги бирорта одам ҳам ухлай олмади. Олдинига бундан ҳеч ким таш-вишланмади. Қайтага кўпчилик қувонди, чунки ўшанда Макондода олиб борилаётган ишлар жуда кўп эди, вақт етишмасди. Одамларнинг шижоати боис, ҳамма юмуш-ларни жуда қисқа фурсатда уддалашди ва сўнгра тонги соат учларда ишсиз зерикиб, соатдан таралаётган оҳанг-лардаги зарбу садоларни ҳисоблай бошлашди. Чарчоқ-дан эмас, балки туш кўришни қўмсаб ухлашни истовчи-лар ўзларини ҳолдан тойдириш ниятида антиқа нарсаларни ўйлаб топишарди. Улар бир жойда тўпланишиб бетишим вақиллашишар, бирор-бир латифани ўн йигир-ма марта қайтаришар, ахта оқ хўроз ҳақидаги эртак-ни эса турли вариантларда айтишарди. Аниқроғи, шу эртак асосида ғаройиб ўйин ихтиро қилишганди. Бу -

макондоликларнинг чеки йўқ ўйинларидан бири эди Даврабоши одамлардан: ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшитишни истайсизми, деб сўрар, улар «ҳа» деб жавоб беришса, у мен «ҳа» дейишни эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтийми-йўқми, деб сўраянман, дерди, агар унга «йўқ» деб жавоб қайтаришса, у яна мен «йўқ»ни эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшитасизларми-йўқми, деб сўраянман, дерди. Тўдадан ҳеч ким чиқиб кетолмасди, чунки даврабоши уни тўхта-тиб, ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтими-йўқми, дея сўроққа тутарди. Шу тариқа бу ҳол ҳар кеча бетиним такрорланар эди.

Юқумли уйқусизлик касали бутун шаҳарга тарқалганини англаган Хосе Аркадио Буэциа тарадудланиб қолди, атрофдаги шаҳар ва қишлоқлардаги одамларга ҳам юқмасин, деган ниётда фикрли кишилар, оила бошлиқлари билан маслаҳатлашиб, ўзларича чора-тадбир топишди. Қай замонлар араблардан тўтиқушларга алмаштирилган, эчки шохларига осиб қўйилган қўнғироқчаларни ечишиб, Макондога кираверишга илиб қўйишди: қоровулларнинг бақириб-чақиршига, шаҳарга кирган одамларнинг қўлига ана шу қўнғироқчаларни тутқазишарди. Улар Макондо кўчалари бўйлаб юришаркан, йўл-йўлакай бу қўнғироқчаларни чалишар, бу билан беморларни соғлом одам келаётганидан хабардор қилишар эди. Мусофирлар бу бахтсиз шаҳарда на овқат ейишлари, на сув ичишлари мумкин, негаки сув ва озиқ-овқат ҳам уйқусизлик оғуси билан захарланганди. Бундай чора-тадбирлар, ҳар қалай, касалликнинг шаҳардан ташқарига чиқишига йўл қўймасди. Бора-бора тақикларга қўпиккан одамлар ниҳоят бу фавқулодда воқеани эсдан чиқаришди: ҳаёт яна изга тушди, ишлар яна илгаригидай бора ва ҳеч ким бу бефойда парсани - уйқунни йўқотганидан ташвишга тушмас эди.

Аурелиано топган тадбир хотиранинг заифланишини бир оз тўхтатиб, эслаб қолиш қувватини тиклашга ёрдам берди. У бу тадбирни тасодифан ўйлаб топди. Уйқусизлик азобини тортаверишга киши кетган Аурелиано (у бу дарднинг илк қурбонларидан эди) анчадан бери заргарлик қиларди. Бир куни темирни яссиланг учун сандонча зарур бўлиб қолди ва у бу усқунанинг нима деб номла-

нишини эслолмади. Отаси «сандон дейилади» дея эслатди. Аурелиано шу сўзни қорозга езиб, уни сандонга ёпиштириб қўйди. Энди у бу сўзни ҳеч қачон ёдидап чиқармаслигига ишонарди. Бу хотира тикланишининг илк белгиси эканини у хаёлигаям келтирмаганди. Бир печа кундан сўнг у лабораториядаги барча нарсаларнинг номини ниҳоятда машаққат билан эслайдиган бўлди. Шундан кейин буюмларнинг ҳар бирига тегишли лавҳача ёзиб, ёпиштириб чиқди, уларни ўқиган заҳоти бу ускуна нима мақсадда ишлатилишини билиб оларди. Отаси хотираси заифлашаётганидан, болалигидаги энг ҳаяжонли хотираларини ҳам эсидан чиқараётганлигидан шикоят қилганида, Аурелиано унга ўз услубини баён қилди. Хосе Аркадио Буэндиа бу тадбирни маъқуллаб, аввало уни ўз оиласига, сўнгра бутун шаҳарга жорий этди. У сокол чўтқачани сиёҳга ботириб, уйдаги ҳар бир буюмга тегишли ёзувлар битди, яъни «стол», «стул», «эшик», «девор», «каравот», «қозон» дея ёзиб чиқди. Қўтонга бориб, у ердаги ҳайвонлару паррандалар ва ҳаттоки ўсимликларга ҳам «сигир», «эчки», «чўчка», «товуқ», «маниока», «маланка», «банап» деган лавҳачаларни илиб қўйди. Хотира йўқолишининг беҳисоб турларини оз-моз ўрганиб чиққан одамлар, гарчанд буюмларни ёзувларга қараб топиб олишсалар ҳам, бари бир бир кун бу буюмлардан нима мақсадда фойдаланиш кераклигини унутиб қўяжакларини тушунишди. Шундан сўнг вазият мураккаблашди. «Бу -- сигир, уни ҳар кун эрталаб солиб туриш зарур, сутни қаҳва билан аралаштириш учун кайратиш керак, ана шунда сутли қаҳва тайёрлаш мумкин», дея сигир бўйнига осиб қўйилган ёзувга ўхшаш лавҳазълонлар макондоликларнинг хотирани сақлаб қолишга нечоқли уринганидан хабар беради. Улар ўзларидан узоклашиб кетаётган ҳақиқатни ёзувлар ёрдамида бирмунча муддатга бўлса-да, асраш мақсадида ана шу тариха кун кечиришарди, аммо харфларнинг маъноси эсларидан чиққач, бу ҳақиқат батамом йўқолиши муқаррар эди.

Шаҳарга кириш йўлида «Макондо» деган ёзув пайдо бўлди, марказий кўчага эса янада йирик харфлар билан «Худо бор» деб ёзиб қўйишди. Ҳар бир хонадонда хотирадаги у ёки бу буюмларни ски туйғуларни тиклашда ёрдам беришга хизмат қилувчи турли шартли белгилар

чириб ташланганди. Аммо бу нарса асабларни мудом тарафга тутишни, сабру бардошли бўлишни тақозо қиларди, зотан, кўпчилик ўз тасаввурдаги ҳақиқатга берилиб кетган, гарчанд бунинг унчалик нафи бўлмаса-да, бари бир, улар шу билан овунишар эди. Илгари қарталарга қараб келажакни айтиб берадиган, эндиликда эса картага қараб ўтмиш хотираларини ёдга солишни ўрганиб олган Пиллар Тернера бу товламачиликнинг шаҳарда кенг ёйилишига катта хисса қўшди. Унинг хийла-найранглари туфайли макондоликлар қарталарни поаник ва бир-бирига зид тахминлари натижасида вужудга келган ғаройиб оламга кириб қолишди, бу оламда отангизни апрель ойида келган қорасоч эркак, онангизни эса чап қўлига тилла узук такқан буюғдоймағиз аёл сифатида эслашар, туғилган кунингиз бўлса лавра¹да тўрғай сайраган сўнгги сешанба кунига тўғри келар эди. Бу машмашалар жонига теккан Хосе Аркадио Буэндиа хотира машинаси ясаб, бу ғафлат бандаларининг кўзини очиб қўйишга аҳд қилди; бу машина воситасида одамлар нафақат хотирани тиклашади, балки лўлилар кўрсатган ғаройиботларни ҳам эслашади, деб ўйларди у. Хотира машинаси ҳаётдан олинган барча тушунчалар йиғиндисининг ҳар кунини такрорлаб туриш қонунига асосланган бўлиши керак эди. Хосе Аркадио Буэндиа бу усқунани чархига жойлашган одам дасталар орқали бошқариб турадиган айланма луғат сифатида тасаввур қилар, қиска вақт ичида ҳаётга тааллуқли барча маълумотлар ҳалиги одамнинг кўз олдида гавдаланиши керак эди. Ихтирочи ўн тўрт мингга яқин лавҳачани тўлдирганида, водий йўлида уйқусизликка мубталолик белгиси — қўнғироқча оingan, қорни қаппайган райриоддий бир чол пайдо бўлди. у жомадон юкланган, қора латта боғланган ғалтак аравани итариб келарди. У тўппа-тўғри Хосе Аркадио Буэндианинг уйига йўналди.

Эшикни очган Виситасьон чолни танимади. Аниқроғи, ушн хотирасизлик гирдобига чўкаётган бу шаҳарда бирор нарса сотишнинг иложи йўқлигидан ҳали хабар топмаган бирор-бир савдогар, деб хаёл қилди. Мункиллаб қолган бу одам, товушн титроқ, қўллари қалтироқ бир нотавон бўлса-да, унинг одамлар ухлайдиган ва хо-

¹ Л а в р а катта монастырь.

тираларини йўқотмаган оламдан келганлиги аёл эди. Хосе Аркадио Буэндиа чолининг олдига борганда, у меҳмонхонада утириб, эски қора шляпасини силтаганча, деворга осилган лавҳалардаги ёзувларни диққат ва ҳатто хайрохоҳлик билан уқимоқда эди. Хосе Аркадио Буэндиа бу одамни илгари танисам ҳам ҳозир эсимдан чиқариб қўймаганмиканман дея гумонсираб, у билан ниҳоятда куюқ сўрашди. Аммо меҳмон унинг аҳволини дарҳол тушунди. Чол ўзини бу ердагилар шунчаки эмас, балки батамом, яъни ўлган кишиларни ёддан чиқаргандек мутлақо унутишганини сизди. У аллақандай буюмларга тўла жомадоници очиб, ичига сонсаноксиз шиша идишлар солинган кичкинагина жомадончани олди. Сўнгра хонадон соҳибига ёқимли рангдаги суюқлик тўла идиш тутди, суюқликни ичгач, унинг хотираси уйғонди. Хосе Аркадио Буэндианинг кўзлари — ҳали у ўзини буюмлар устида ёзувлар битилган бу бесўнақай хонага тушиб қолганлигини англамай туриб, ҳали деворлардаги бу бежама, тутуриксиз сўзларни уятдан қизариб-бўзариб ўқимай ва ҳатто ёрқин қувончдан порламай туриб — ғуссали ёшга тўлди ва меҳмонни таниди. Бу Мелькиадес эди.

Мақоцдо хотира тикланганини байрам қилаётган пайтда Хосе Аркадио Буэндиа билан Мелькиадес кўришишди, эски дўстлик ришталарини яна боғлашди. Лўли шаҳарда қолажагини билдирди. У ҳақиқатан ҳам нариги дунёга кетган бўлиб, танҳоликка бардош беролмасдан яна ёруғ оламга қайтганди. Жодугарлиги учун жабр тортган ва ҳамқавмларининг қахрига учраган Мелькиадес ҳали ажал қадами етмаган мана шу шаҳардан осуда бир маскан топиб, шу ерда сураткашлик қилиб яшаб юришга аҳд этди. Хосе Аркадио Буэндиа бундай ихтиро — сураткашлик тўғрисида ҳеч эшитмаганди. Аммо у ўзининг, оила аъзоларининг қалай бўлагига бир умрга муҳрланган, турли рангларда жилоланувчи тасвирини кўриб, хайратдан овзи очилиб қолди. Хосе Аркадио Буэндианинг кулранг сочлари хурпайган, ёқаси мис тўғнағичли оҳорланган кўйлақда байрамона руҳда тушган, бир оз эскирган сурати ҳам худди ана шу даврга мансуб: Урсула суратни кўриб, ичаги узилиб куларкан, эрини «қўрқок генерал»га ўхшатди. Тўғрисици айтганда, Мелькиадес

бу расмни ишлаётганида — декабрнинг очик кунларидан бири эди — Хосе Аркадио Буэндиа ҳақиқатда ҳам кўрққанди; у одамнинг акси қалай бўлагининг юзасига ўтиши хануз танасини бора-бора кемириб кўяди, деб ўйлаб васвасага тушган эди. Шуниси ажабланарлики, бу гал Урсула илмга ён босиб, эрининг миясидаги бемаъни фикр-ни сиқиб чиқарди. Урсула илмга рўй берган дилсиёхликларни ҳам унутиб, Мелькиадесни ўз хонадоида олиб қолишга аҳд қилди. Лекин ўзи суратга тушишдан бош тортди, несвараларимга кулги бўлишни истамайман, деди. Декабрнинг ўша тонгида Урсула болаларига энг яхши кийимларини кийгизди, уларнинг юзига упу суртди ва Мелькиадеснинг бежирим камераси олдида икки дакика кимирламай тўришлари учун ҳар бирига бир кошикдан калла шўрва ичирди. Яккаю ягона ҳисобланмиш ушбу оилавий суратда Амаранта билан Ребеканинг ўртасида турган Аурелиано қора костюм кийиб олган эди. У орадан талай йил ўтгач, девор енида ўзига ўқ узишларини кутганидагидек хорғин, аммо кўзлари тийрак ҳолда тасвирланган эди. Лекин йигитча ўшанда келгуси қисматидан беҳабар эди. У воҳага доғи кетган қўлигул заргар эди, холос. Эндиликда Мелькиадеснинг ҳам меҳмонхонасига айланган бу устахонада Аурелианонинг бор-йўқлиги деярли билинмасди. Отаси билан лўли шишалару фотопластинкалар ювиладиган идишларнинг шақирлаши, кислоталарнинг тўкилиши ва бу ур-йикитда бромли кумушнинг исроф бўлганига ҳам эътибор бермай, Нострадамуснинг каромати хусусида бақириб-чақириб бахслашиб турганда, Аурелиано ўзини гўёки бошқа бир оламда юргандай сезар эди. У ишнинг кўзини билиш бараварида бутун вужуди билан киришиб кетарди, шу боис ҳам тез орада Урсуланинг хўрозқандларини сотишдан келадиган ақчаларга нисбатан анча кўп пул топадиган бўлди. Ҳаммани бир нарса — нима сабабдан балоғатга етган бу эркакнинг ҳалигача асллардан баҳраманд бўлмагани ажаблантирарди. Дарҳақиқат, Аурелиано ҳали хотин зоти-нинг яқинига йўламаган эди.

Орадан бир печа ой ўтгач, Макондода яна ўша кекса дайди ёши икки юзга яқинлашиб қолган Франсиско Одам пайдо бўлди. У илгарилари шаҳарга тез-тез ташриф буюриб, ўзи тўқиган қўшиқларни олиб келарди. Бу

қўшиқларда водийнинг Манаурагача элтувчи йўли бўйидаги шаҳар ва қишлоқларда содир бўлган барча воқеалар энг кичик тафсилотларигача хикоя қилинар, одамлар танишларига бирон-бир гап тайишламоқчи ёки оиласидаги янгиликларни билдиришни исташса, Франсиско Одамга икки сентаво тўлашгани заҳотиёқ, у ана шу хушхабарларни албатта ўз репертуарига киритар эди. Бир куни кечқурун қўшиқчидаш ўғли тўғрисида бирор янгилик билиш умидида чиққан Урсула ногаҳон ундан ўз онасининг ўлганини эшитди. Қўшиқ тўкиш баҳсида шайтонни маълумиятга учратгани учун Франсиско Одам деб ном олган бу кишининг асл исмини ҳеч ким билмасди, у Макондода уйқусизлик касали бошланганида ғойиб бўлган ва ҳозир яна Катаринонинг уйига келган эди. Одамлар унинг қўшиқларини тинглаш, дунё янгиликларини билиш мақсадида унинг ҳузурига ошиқардилар. Франсиско Одам семиз бир хотин билан келган эди. Аёл ўтирган тебранма курсини тўрт нафар хинду кўтариб олган; ёшигина мулат киз эса қўлидаги соябони билан уни қуёшдан пана қилиб борарди. Бу сафар Аурелиано ҳам Катаринониқига йўл олди. Бахайбат букаламунга ўхшайдиган Франсиско Одам бир гурӯҳ бекорчилар ўртасида ўтирарди. У, айтишларича, Гуайянада сэр Уолтер Рэлей¹нинг шахсан ўзи тақдим қилган эски аккордеонни чалганча, денгизнинг шўр сувидан ёрилиб кетган катта товоилари билан куй мақомига монанд депсина-депсина чолларга хос дўрилдоқ товушда қўшиқ айтарди. Тўғрисидаги эшик орқали эркаклар негадир галма-гал нариги хонага кириб-чиқишар, эшик ёнидаги курсида ўтирган семиз аёл эса лом-мим демасдан қўлидаги слепиғичини силкитарди. Чеккасига коғоз атиргул тақиб олган Катарино шакаркамиш мусалласидан ичарди, у арзимаган нарсани баҳона қилиб эркакларга яқинлашарди-да, қўлини уларнинг халиги жойларига теккизар эди. Ярим кечаси ҳаво чидаб бўлмайдиган даражада исиб кетди. Аурелиано ҳамма галларни охиригача тинглади, аммо оиласига тааллуқли бир қизиқарли маълумот ололмади. Кетишга шайланаётганида, аёл уни имлаб ёнига чақирди.

¹ У о л т е р Р э л е й (1552–1618) — инглиз денгизчиси. У Шимолдй ва Жанубий Америкага уюштирилган бир неча экспедицияларга раҳбарлик қилган.

— Сен ҳам кир, — деди у. — Бу фақат йигирма сентавога тушади, холос.

Аурелиано аёлининг тиззасилаги финжонга танга ташлаб, нариги хонада ўзини нима кутаётганини хаёлига келтирмай, эшикни очди. Кўрпада кўкраклари итнинг эмчагига ўхшаган ширьяланғоч мулат кизча ётарди. Аурелианогача унинг олдига олтимиш уч нафар эркак кириб чиққанди. Шунча одамнинг ўпкасига кириб-чиққан, тер хиди аралашган ҳаво аллақандай қуюқ тусга кирган, балчикдай бадбўй эди. Кизча чойшабни йиғиштираркан, Аурелианодан унинг бир чеккасини ушлаб туришни илтимос қилди. Чойшаб жикка ҳўл, каноп матодай оғир эди. Улар чойшабни икки томонидан ушлаганча бураб-бураб сувини сиқинди, ундаг хам тер окди. Аурелиано бу ҳолнинг чексиз такрорланишини жудаям истарди. Ишқу зинонинг назарий жиҳатлари унга аён эсада, ҳозир тиззалари қалтираб, оёғида зўрға турарди. Ўринни тартибга келтиргач, унга ечинини букурган кизчага Аурелиано тутила-тутила: «Мени бу ерга киришга мажбур қилишди. Финжонга йигирма сентаво ташлагин, хонада узок қолиб кетмагин дейишди», дея изох беришига тушди. Киз унинг ҳолатини тушунди «Агар сен финжонга яна йигирма сентаво ташласанг, кўпроқ қолишинг мумкин», деди у астагина Уятдан қизариб кетган Аурелиано кийимларини ечди, унга ўзининг яланғоч бадани акасининг яланғоч бадани олдида ҳеч нарса эмаслиги ҳақидаги фикр тинчлик бермасди. Қизнинг барча уринишларига қарамай у ўзини тобора лоқайд ва танҳо сезарди. «Мен яна йигирма сентаво ташлайман», дея ғўлдиларди у васвасага тушиб Киз унга миннатдорчилигини сассиз изҳор қилди. Унинг қобиргалари шундоқкина терисини туртиб чиққан, орқаси қопталаш эди. У ниҳоятда хориган, оғир-оғир нафас оларди. Кизча бундан икки йил аввал, Мақондодан анча олис жойда, ухлашдан илгари шамши ўчиришни эсдан чиқариб қолдирган, уйғонганида атрофини аланга қоплаганди. Уни тарбиялаган бувиси иккови яшайдиган уй қуйиб, қул бўлган эди. Ўшандан бери бувиси уни шаҳар ва қишлоқлар бўйлаб олиб юрар, уйнинг товоқини тўлаши учун йигирма сентавога эркакларга қўшар эди. Қизчанинг айтишича, у яна ўн йил давомида ҳар кечаси етмиш нафар эркак билан ётиши

керак, чунки уйнинг товонини тўлашдан ташқари йўл харажати, овқат пули бувисини кўтариб юрувчи хиндуларга ҳам анчагина пул даркор экан. Қизга ҳатто кўлини ҳам теккизмаган Аурелиано, семиз аёл иккинчи бор эшикни тақиллатганида, қуйилиб келаётган кўз ёшларини зўрға тийганча хонадан чиқиб кетди. У кечаси билан ухлай олмади, қизча тақдири ҳақида узоқ ўйга толди. Аурелиано уни севиб қолган ва энди ҳимоя қилишни истарди. Эрталаб қизчани бувисининг зулмидан қутқаришга, ундан ҳар кеч етмиш эркак оладиган лаззатни ўзи тотиш ниятида унга уйланишга аҳд қилди. Аммо у эрталаб соат ўнда Катаринони келганида, қизча Макондодан аллақачоноқ чиқиб кетган эди. Ўтган вақт йигитнинг қайноқ ва енгилтак ҳис-туйғусини бирмунча совитди, аммо унинг қалбида ушалмаган бир армон қаттиқ ўрнашиб қолди. У иш билан кўнглини овутиб юрди. Аурелиано ўзини аёл билан ётишга лаёқатсиз деб ҳисоблар ва бу шармандалигини ошкор қилмаслик учун энди бир умр аёл кўрмаган эркакдай сўққабош яшашга кўникиб қолганди. Мелькиадес фотопластинкаларга Макондодаги барча диққатга сазовор жойларининг тасвирини тушириб бўлгач, расмхона — устахонани хомхаёл Хосе Аркадио Буэндианинг ихтиёрига топширди; Хосе Аркадио Буэндиа дегерротипия ёрдамида худо борлигини илмий асосдан исботлашга аҳд қилганди. Агар худо бўлса, уйи атрофида туширган тасвирларни бир-бирининг устига қоплаш натижасида, эртами-кечми, бари бир унинг суратини олишга ишонар, акс ҳолда, унинг мавжудлиги ҳақидаги фикрга бутунлай чек қўймоқчи эди. Мелькиадес Нострадамусни ўрганишга шўнғиб кетди. Ранги ўнғиган бахмал камзулини кийиб олиб, алмисокдан қолган узуклар тақилган кичкина, худди чумчук панжасини эслатувчи қўллари билан қоғозга алланарсаларни ёзиб, ярим кечагача ўтирарди. Бир куни Макондонинг келажагига оид ваҳий келгандай бўлди. Макондо шаффоф ойнаваздли катта-катта бинолардан иборат ажойиб шаҳар бўларкан, бу шаҳарда Буэндиа аждодларининг изи ҳам қолмас экан. «Бўлмагур гап, — дея вазабланди Хосе Аркадио Буэндиа буни эшитиб. Бинолар ойнадан эмас, тушимда кўрганимдек, муздан қурилади. Буэндиа авлодлари унда тоабад яшамади». Урсўла нукул телбалар

тўпланган бу уйга заррача бўлса-да, соғлом фикр олиб киришга тиришарди. Энди у новвоту хурозқандлар тай-ёрлабгина қолмасдан, яқинда қурдирган каттакон печда сават-сават нош, кўплаб пудинг, пирожное ва бисквит ҳам пиширар эди, буларни водий йўлига олиб чиқиб, атиги бир неча соатда сотиб юборишарди. Урсула, гарчад оёғини узатиб дам оладиган ёшга етганига қарамай, тиним билмас, йилдан-йилга серҳаракат бўлиб борарди. Урсула қандолатчиликдан келаётган даромадга, омади юришганига берилиб кетгандики, ҳатто бир куни кечкурун хииду киз қозонга шакар солаётганида, деразадан ҳовлига хаёлчан боқаркан, кечки майин нурлар остида керги билан ниманидир тикаётган ёш ва чиройли икки қизга кўзи тушиб, уларни таний олмади. Улар Ребека билан Амаранта эди. Қизлар бувилари мотами муносабати билан роса уч йил кийиб юришган қора либосларини гулли кўйлақларга алмаштирганларидан тамомила ўзгариб кетишганди. (Айшикса, Ребека жуда сулув эди). Унинг бадани тиниқ, кўзлари катта-катта, босиқ эди, сеҳрли қўллари матога гул тасвирини гўёки ипсиз тушираётгандай туюларди. Ребекадан кичик Амаранта у қадар нозик бўлмаса-да, аммо марҳум бувидан турма олижаноблик ва ўз қадрини билиш ҳиссини мерос қилиб олган эди. Отасидай бақувват бўлиб ўсаётган Аркадио уларнинг олдида болага ўхшарди.

Аркадио Аурелиано раҳбарлигида заргарлик билан шуғулланарди. Аурелиано ўқиб ва ёзишни ҳам ўргатганди. Урсула хонадони катта ёшдаги одамлар билан тўлиб-тошганини, болалари яқин ўртада оила қуришиб, увалижували бўлажаклари ва ўшанда уйлари уларга торлик қилиб қолиши туфайли уларнинг оилаларини алоҳида ажратиш лозим. Шунда у бир неча йиллар оғир меҳнат эвазига йиққан пулларини олиб, қурувчилар билан уйни кенгайтириш хусусида гаплашди. Уларга меҳмонларга аталган каттакон зал, оиланинг ўзи учун мўлжаллапган салқин, шинам хона, ўп икки ўринли емакхона, тўққизта деразасиям ҳовлига қаратилган хобгоҳ, қуеш нурларидан пана, қирққулоқ ва бегонялар учун туваклар ва гулдонлар қўйишга мосланган узун галерея қуришни буюрди. Ошхонани иккита печ сифадиган даражада кенгайтиришга, Пилар Тернера Хосе Аркадиога унинг кела-

жаги хусусида фол очган казнокни бузиб, уйларида доимо керакли озик-овқат бўлиб туриши учун, унга икки баравар келадиган янги казпок қуришга ҳам бел боғлади. Ховлидаги катта каштан дарахти остига эса бири аёлларга, бошқаси эркакларга мўлжалланган иккита ҳаммом. орка тарафда кенг отхона, симтур билан ўралган товукхона, молхона қуришни, дайди қушларга бошпана — усти очик кафас қилишни ҳам режалаштирди. Гўёки эрининг жонсарак фикрлари юқиб қолгандай, шижатта тўлиб-тошган Урсула уйларига келган ўнлаб фишт терувчилару дурадгорларга бўлажак хоналарнинг эшик-деразаларини қайси томонга ўрнатиш лозимлиги ва қуриш билан боғлиқ бошқа кўплаб муаммолар бўйича турлитуман маслаҳатлар берарди. Макондога асос солинганида қурилган бу эски уй сон-саноксиз ишчилар, қурилиш материалларию асбоб-ускуналар билан тўлиб-тошганди, ишчилар уй эгалари оери остида ўралашиб юрганликларини хаёлларига ҳам келтирмас, аксинча, «биэга халакит қилманглар», дея уларга танбех беришарди; суяк солинган қоп ҳар қадамда лоп этиб чикиб қолар, қурувчилар устихонларнинг шақир-шуқуридан жиғибийрон бўлишарди. Сўнмаган оҳак ҳовури ва қайноқ мум хиди тўла бу тўполон ичида Макондо тарихида энг улкан уй пайдо бўлди. Кўпчилик хайратдан ёқа ушлади; бу уй қўшни уйлардан ҳам қўлами, ҳам мехмоннавозлиги, ҳам салқинлиги билан ажралиб турарди. Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам уй қай тариқа қурилганига кўнра тушунолмади, негаки у айни иш қизгин кезларда худонинг висолдан баҳраманд бўлиш умидида тажриба ўтказарди. Аини шуңдай кунлардан бирида Урсула эрининг оромини бузди. У бино пештокни ўзимиз истагандай оққа эмас, кўкка бўяшга фармон берилди, деб айтганида, янги уй битаёзган эди. Хосе Аркадио Буэндиа хотинининг гапларини тузукроқ англамади, сўнг у узатган фармонни қўлга олиб, фармойишчининг имзосини синчиклаб ўрганиб чиқди.

— Ким экан у одам? — деб сўради.

— Коррехидор, деди хорфинликдан адоий тамом бўлган Урсула, — айтишларича, у бошлиғимиз экан, ҳукумат юборибди.

Дон Аполинар Москоте, яъни коррехидор, Макондо-

га ортикча дабдабасиз, ими-жимиди кириб келди. Москоте савдогар араблардан бири қурган «Ёқуб меҳмонхонаси», дея ном олган карвонсаройда тунади, эртасига эса Буэндиалар хонадонидан икки кўча наридаги, деразалари кўчага қараган уйни ижарага олди. Москоте хонага Ёқубдан сотиб олган стол ва стулни жойлаштирди, деворга ўзи билан бирга олиб келган республика гербиши илиб, эшикка «Коррехидор» деб езиб қўйди. Сўнг миллий озодлик кўни шарафига барча уйларнинг деворларини кўк ранга бўйаш ҳақида илк фармойишини чиқарди.

Хосе Аркадио Буэндиа фармон пухасини келтирганида коррехидор ўзининг камтаргина идорасига ўрнатилган гамакда тушки овқатдан сўнг дам олиб ётарди. «Шу қоғозни сиз ёзганмисиз?» деб сўради Хосе Аркадио Буэндиа. Ёши бир жойга бориб қолган, хушчақчақ, ammo анча журъатсиз кўринадиган дон Аполинар Москоте, «Ҳа», дея жавоб қайтарди. «Нима ҳаққиңиз бор бундай қилишга?» яна савол берди унга Хосе Аркадио Буэндиа.

Дон Аполинар Москоте стол тортмасидан аллақандай қовоз чиқариб узатди. Қовозда: «Ушбу шаҳарга коррехидор вазифасини бажариш учун юборилган», деган ёзув бор эди.

Шаҳримизда ҳали ҳеч қачон қовозлар ҳуқмдорлик қилмаган, — дея хотиржам эътироз билдирди Хосе Аркадио Буэндиа. — Эсингизда тутингки, бизни тузатиш учун ҳеч ким даркор эмас, бизда тузатадиган ҳеч нима йўқ.

У яна ўша хотиржам ҳолда, товушини баландлатмасдан, дон Аполинар Москотега Макондони қай йўсинда барпо этганлари, йўллар қурганлари, кийналганларига қарамасдан ҳукуматни безовта қилмаганлари ҳақида батафсил гапириб, энди ҳукумат ҳам бизни ўз ҳолимизга қўйиб, деб айтди. «Бизлар беозор одамлармиз, бизда ҳатто ҳали ҳеч ким ўз ажали билан ўлган эмас, — деди Хосе Аркадио Буэндиа. — Ўзингиз кўрдингиз, Макондода ҳапузгача қабристон йўқ». Йўқ, у ҳукуматдан шикоят қилмоқчи эмас, аксинча, ҳукумат шаҳарчининг тинчгина ривож топишига халакит бермаганидан ғоят хурсанд ва буздан кейин ҳам ана шундай бўлишини хоҳлайди, бинобарин, Макондони дуч келган бегона одам уларга буйруқ

беришлари учун бунёд этилмаган. Дон Аполинар Моско-те кўпол момик курткасию рангдош оппоқ шимини кий-гадан кейин ҳам, одамшавандалигини йўқотмади.

Агар сиз шахримизда жўн фукаро бўлиб қолишни истасангиз — бош устига, — дея гапини яқунлади Хосе Аркадио Буэндиа, — Аммо сиз бу ерда тартибсизлик ўрнатмоқчи, одамларни ўз уйлариини кўк рангга бўяшга мажбур қилмоқчи бўлсангиз, лаш-душларингизни кўтариб, ортингизга қайтиб кетинг. Менинг уйим масаласига келсак, у чинни қаптардек оппоқ бўлади.

Дон Аполинар Москотенинг рангидап қони қочди. Хиёл ортга тисланиб, тишларини қахрли қисирлатганча:

— Эҳтиёт бўлинг, менда қурол бор! — деб огоҳлан-тирди.

Хосе Аркадио Буэндиа кутилмаганда яна ўша ёшли-гидаги, отни бир уриб кулатишга қодир пайтидаги куч-га тўлганини сезмай қолди. У дон Аполинар Москотени ёқасидан тутганича, ердан даст кўтарди.

— Одам ўлдириб виждонимга бир умр азоб берган-дап кўра, тирик одамни бир неча дақиқа судраб юришни афзал кўрганимдан шундай қиялман, деди у.

Ва у дон Аполинар Москотени ёқасидан кўтарганча кўчанинг ўртасига — Макондодан водийга қараб кетади-ган йўлга чиқариб қўйди. Орадан бир хафта ўтгач, Мос-коте қуролланган олти нафар жулдурвоқи солдатни бош-лаб келди: хўкизлар қўшилган аравада эса унинг хоти-ни, етти кизи ўтиришарди. Кейинроқ мебель, сандиқ ва уй анжомлари иккита аравада келди. Қоррехидор тузук-роқ бир уй топилганича оила аъзоларини «Ёқуб мехмон-хонаси»га жойлаштирди ва яна идорасини очиб, эшик олдига икки соқчи қўйдирди. Макондо туб аҳолиси кел-гиндиларни хайдаб қоборишга қатъий аҳд қилишди. Улар, келгиндиларни бадарға қилиш ишида бош-қош бўлар, деган умидда Хосе Аркадио Буэндианинг уйига борди-лар. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа, дон Аполинар Мос-коте хотинию болаларини олиб келибди, эркак кишини бола-чақасининг кўз ўнгида шарманда қилсак пожоиз бўлади, деди, энди бу ишни тинч йўл билан хал қилиш лозим.

Хосе Аркадио Буэндиа ўғли Аурелианони ёнига олиб, коррехидорнинг уйига йўл олди. Энди Аурелиано мўйлов

кўйиб, овози ҳам озмунча салобат касб этган павкирон йигит эди. Кейинчалик, Аурелиано урушда қатнашганида ҳам унинг овози бошқаларникидан ажралиб турарди. Ота-бола қуролланмаган эса-да, соқчиларни писанд қилмай, коррехидорнинг идорасига киришди.

Дон Аполинар Москоте саросимага тушмади. У меҳмонларни идорага ногахон кириб қолган қизлари - онасига ўхшаш қорасоч, ўн олти ёшли Ампаро ва зумрад кўзли, эндигина тўққизга кираётган кўхликкина Ремедиос билан таништирди. Опа-сингиллар ғоят одобли экан. Ота-бола Буэндиалар кириб келган заҳотиёқ, уларнинг ҳурмати учун жойларидан туриб, курси қўйиб беришди. Лекин меҳмонлар ўтиришга ушмади.

— Майли, биродар, — деди Хосе Аркадио Буэндиа, — биз сизларга шахримизда қолишга ижозат берамиз, лекин эшик ёнида милтик кўтариб турган анави қароқчилардан чўчиганимиздан эмас, балки оилагизнинг иззатини ўйлаб шу қарорга келдик...

Дон Аполинар Москоте пимадир демоқчи эди, лекин Хосе Аркадио Буэндиа оғиз очишга имкон бермади.

— Аммо бизнинг икки шартимиз бор, — давом этди у — Биринчиси: ҳар бир одам ўз уйини ўзига ёққан рангга бўйяди, иккинчиси, солдатлар ҳозироқ Макондо-ни тарк этишлари шарт. Шаҳардаги тартиб учун биз жавоб берамиз.

Коррехидор ўнг қўлини баланд кўтариб:

— Чин виждон сўзларингми бу? — деб сўради.

— Душман сўзи, — деди Хосе Аркадио Буэндиа кесатиб, сўнг ҳасрат билан қўшиб қўйди: — Бир нарса-ни айтиб қўяйки, энди иккимиз умрбод душман бўлиб қоламиз.

Солдатлар ўша кечасиёқ шаҳарни тарк этишди. Орадан бир неча кун ўтгач, Хосе Аркадио Буэндиа коррехидорнинг оиласи учун қулай уй топди. Шу-шу, Аурелиано-дан бошқа ҳамма тиғчланди. Коррехидорнинг кенжа кизи (гарчад у ҳали кичкина қизалоқ бўлса-да) Ремедиоснинг сиймоси унинг қалби тўридан жой олиб, мудом аяблар эди. Бу ҳиссиёт унга мислсиз озор берарди.

Нақ чинини кабутарни эслатувчи уйнинг қуриб битказилиши катта базм билан нишонланди. Базм Ребека билан Амаранта бўй етиб қолганини селган Урсуланинг

таклифига биноан уюштирилди. Очирини айтганда, ана шундай базм учун муносиб жой хозирлаш истаги янги уй қад кўтаришига сабаб бўлган эди. Урсула орзу-хавас мевасини тотиш умидида, жонини жабборга бериб ишлар, ҳатто қандолатчилик ва новвойликдан тушган сармоясига, ҳали қурилиш битмай туриб, уйни безаш учун фаройиб ва қимматбаҳо жиҳозлар буюртма берган, буюртмалар орасида ажойиб янгилик – пианола ҳам бўлиб, Урсула бу харидидан шаҳардагилар лол қолиб, ешларнинг дилини шод қиламан, деб ўйларди. Пианола бўлақлаб солинган кутилари Вена мебели, Богемия билдури, қимматбаҳо идиш-товоклар, голланд газмолидан бўлган чойшаблар, турли бежирим чироклар, қандиллар, гулдонлар ва гиламлар билан қўшиб олиб келишди. У ҳатто Савдо уйидагилар пианолани йиғиш, созлаш, чалишиши ва олтига картон цилиндрга ёзилган замонавий куйлар оҳангига мос рақс тушишни ўргатиш учун ўз ҳисобларидан Пьетро Креспи исмли итальян устасини ҳам жўнатишган эди.

Пьетро Креспи малласоч ёш йигит эди. Макондоликлар шу чокқача бундай кўркам ва хушфеъл эркакни кўришмаган эди. У башанг кийинишни хуш кўрар, иссиқ пайтларда ҳам эпидидаги кумуш нақшли чарм нимчаси билан қора мовутдан тикилган камзулини ечмасди. Хонадон соҳиблари билан деярли гаплашмас, меҳмонхонанинг эшигини қулфлаб олиб, қора терга ботганча, хафталаб ишлар, ўз ишига савдойилиги жиҳатидан заргарлик ишига ошуфта бўлмиш Аурелианодан қолишмасди. Бир куни эрталаб Пьетро Креспи меҳмонхона эшигини қулфлади, ҳеч кимни огоҳ этмасдан туриб, пианолага биринчи цилиндрни ўрнатди ва шу заҳотиёқ болғаю мурватларнинг тарақ-турури қайгадир чекиниб, нафис куй тарала бошлади. Ҳамма меҳмонхонага қараб югурди. Хосе Аркадио Буэндиани куйнинг нафислигидан кўра, ўз-ўзидан кўтарилиб тушастган клавишлар хайратда қолди. У кўзга кўринмас ижрочини суратга тушириш мақсадида ҳатто хонага Мелькиадеснинг камерасини ўрнатди.

Ўша куни эрталаб итальян уста бутун оила даврасида нонушта қилди. Хонага овқат келтириб турган Ребека билан Амаранта, их уфмонанд бу одамнинг узук ҳам тақилмаган оқиш бармоқлари билан пичоғу вилкани ишла-

тишига чўчинкираб боқишар эди. Пьетро Креспи кўшни хонада уларга ракс бўйича сабоқ бера бошлади. У кизларга жипс келмаган холда, метроном зарбларига мослаб турли муқомларни ўргатарди. Сабоқ пайти Урсула хонадан жилмас, бир чеккада азобланиб, кизларининг хулк-атворини назорат қиларди. Пьетро Креспи раксбоп туфли, жудаям тор ва башанг шим кийиб олганди. «Ташишлаяпсан, — дерди Хосе Аркадио Буэндиа хотинига — Ахир унинг эркаклик сиёки йўқ-ку!» Аммо Урсула то Пьетро Креспи кизларни ракс тушишга ўргатиб бўлиб, Макондодан кетгунича «соқчилик» қилди. Кейин байрамга тайёргарлик бошланди. Урсула мехмонларнинг рўйхатини тузиб чиқди, булар Макондога асос солганлару уларнинг барча зуредлари эди. Шу пайтга қадар оталари номаълум яна икки ўғил туккан Пилар Тернерагина мехмонлар рўйхатига кирмади. Мехмонларни танлашда табақачиликка йўл қўйилган бўлса-да, бари бир, дўстлик тўйғулари ҳисобга олинган эди. Негаки, мехмонга келувчилар Макондони барпо этиш билан якунланган бу катта сафарга отланмасдан бурун ҳам Буэндиалар оиласининг дўстлари ҳисобланишарди, уларнинг ўғиллари билан неваралари болаликданок Аурелиано ва Аркадио билан дўст тутинишган, кизлари эса Ребека ва Амаранта билан чеварлик қилишга руҳсат олган дўгоналари эди. Макондонинг беозор ҳукмдори Москоте қурук савлат тўкиб юрар, унинг бор-йўқ иши — ўзининг пуч ҳамёнидан ёғоч ҳассали икки полициячини боқишдан иборат эди, холос. Қизлари рўзғор ваҳхидан тикувчилик устахонасини очишди. Устахонада сунъий гўллар, гуайявадан турли шириликлар тайёрланар, баъзан эса маҳсус буюртма асосида ишкий мактублар ҳам битилар эди. Қизлар камтар ва илтифотли, шаҳардаги энг гўзал кизлар тоифасига киришларию янги раксларни қотириб ижро этишларига карамай, бу базмга айтилганлар қаторига киришолмади.

Урсула, Амаранта ва Ребека жиҳозларни ўрнатиб, кумуш идишларни тозалаб, атиргул ортилган қайикқа тушган кизлар тасвирларини бўм-буш деворларга илишаётган маҳал, худо ифқлигига аниқ ишонч ҳосил қилиб, унинг васлидан умид узган Хосе Аркадио Буэндиа, пианоланинг сеҳри сирипи билмоқ ниятида унинг ичак-чаво-

ғияи ағдариб ташлаган эди. Хайрият, аллақасрдан пайдо бўлган болгалару болғачалар уюми олдида, гоҳ у, гоҳ бу симларни тортолмай гаранг бўлиб, ниҳоят, байрамга икки кун қолганида, пианолани бир амаллаб қайта тиклади. Ҳали Буэндиаларнинг хонадони ҳеч қачон бундай катта ташвишу тўс-тўполонни кўрмаган эди, аммо шунга қарамай, керосинли янги чироклар белгиланган кун ва соатда ёндирилди. Ҳали хоналаридан қатрон ва лой хиди анқиб турган уйнинг эшиклари ланг очилди ва Мақондо асосчиларининг болаларию неваралари қирққулок, бегония ўсувчи галерея, осудалик ҳукмрон хоналар, атиргулларнинг анвойи бўйи таралувчи боғ билан танишдилар, сўнгра меҳмонхонага, оқ чойшаб остига беркитилган фаройиб мўъжиза олдида тўпланишди. Тараққий этган шаҳарларда кенг расм бўлган пианинони кўрганларнинг қизиқиши дарҳол сўнди, аммо пианола кўпроқ Урсуланинг ғазабини тоширди. Ребека билан Амаранта рақс тушушиб, базмни бошлаб беришлари учун цилиндрни пианолага ўрнатганида, пианола овоз чиқармади. Кўзлари ожиз, мункиллаб қолган Мелькиадес эски афсунгарлигини ишга солиб, пианолани тузатмоқчи бўлди ҳамки ҳеч бир натижа чиқмади. Ногаҳон Хосе Аркадио Буэндиа бу каттакон создан сирғалиб чиққан аллақандай детални силжитиб юборганида, пианоладан аллақандай товуш тарала бошлади: пианола олдинига хириллади, кейин эса куй овозлари аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Болғачалар таранг тортилган торларни жон-жаҳди билан савалаб, сўнгра бирин-кетин шиддат билан болтлардан ажралиб тушди. Аммо денгизни қидириб топиш мақсадида ўтиб бўлмас тоғ тизмаларини забт этган жасур йигирма икки одамнинг авлодлари пианоланинг ерда сочилиб ётган қисмларини ҳатлаб ўтишиб, жўнрок, бўлсада, эрталабгача баэм қуришди.

Пьетро Креспи пианолани тузатиш учун яна Мақондога қайтиб келди. Ребека билан Амаранта унга торларни тартибга келтиришда кўмаклашар, қоришиб кетган вальс ноталарини эшитиб, мириқиб кулишарди. Италиялик уста ўзини шу қадар одобли тутардики, буни кўриб Урсула уни назорат қилмай қўйди. Пьетро Креспи жўнаши шарафига зиёфат уюштирилди. Уста ўзи тиклаган пианола куйига Ребека билан ҳақиқий замонавий рақс

санъатини намойиш этишди, Аркадио билан Амаранта ҳам назокат ва чакконликда улардан қолишмади. Аммо эшик бўсарасида томошабинлар қуршовида турган Пилар Тернера, Аркадионинг думбаси аёлларникига ўхшаб кетаркан, деган аёлнинг сочига чапг солганидан сунг, раксни тўхтатишди. Вақт ярим тун бўлиб қолганди. Пьетро Креспи қалбларни ларзага соладиган нутқ сўзлаб хайрлашаркан, қайтиб келишга ваъда берди. Ребека уни остонагача кузатиб қўйди. Эшиклар беркитилиб чироқлар ўчирилгач, қиз хонасига кириб, хўрсиниб-хўрсиниб йиғлай бошлади. Йиғи бир неча кун давом этди, лекин бунинг сабабини ҳеч ким, ҳатто Амаранта ҳам билмасди. Ребеканинг «ичимдан топ»лиги уйдагиларга маълум эди. Кўринишдан хушчақчақ Ребека одамови ва ҳадеганда дил ермайдиганлар тоифасидан эди. Эндиликда у оёқлари узун, бақувват ва хушрўй қизга айланган бўлсада, Буэндиаларникига олиб келган ўз тебранма курсисидан ўтиришни ёқтирарди; айтмоқчи курсини аллақачонок бир неча бор қайта-қайта тузатишган, унинг суягини ҳам йўқ эди. Ребека шу етса-да, бармоқ сўриш одатини тарк этмаган эди. Шу одати боис, у баъзида ҳаммомга беркиниб олар, ухлаганда юзини деворга қаратиб етарди. Ёмғирли кечалари, бегониялар ўсувчи галереяда дугоналари билан газламага гул тикиб суҳбат қуриш маҳали гоҳида гапидан адашиб қолар, чунки боғнинг намхуш йўлкалари чувалчанглар лойдан ясаган дўнгликларга тикилгач, оғзи бир умр осдан чиқмайдиган ўша тахир кесак таъминини қўмсай бошларди. Гап шуңдаки, Ребека йиғлай бошлаганида, бир вақтлар апельсин шербати ва равоч ёрдамида йўқотилиб юборилган бемаъни одати қайтадан қўзирди.

Ребека яна кесак ея бошлади. Даставвал у атайлаб эмас, тупрокнинг бемаза таъми дардимга малҳам берар, деган хаёлда шуңдай қилган эди. Ушунда оғзидаги кесакни туфлаб ташлади. Лекин қўмсаш дардига чидолмади ва аста-секин эски кўйига тушиб кесак ея бошлади. У чўнтагига бир сиким тупрок солганча, дугоналарига янгича кавикни ўргатар экан, кесак ейишга мутлақо арзимайдиган эркаклар ҳақида гаплашарди. Ребека кизлардан яширинча чимдимлаб-чимдимлаб, чўнтагидаги тупрокни еб тугатарди. Назарида, бу тупрок чимдимлари

мухаббатга лойиқ эркакни маълум даражада яқинлаштиришга бўлар, гўёки унинг юмшоқ этикларининг изи тушиб қолган — тупроқ Ребеканинг вужудига ўша эркак кўпининг хароратини ўтказар, тупроқнинг оғизни кўйдирувчи таъми юрагига таскин берарди. Бир куни кечқурун Ампаро Москоте уларнинг янги уйлари кўришга рухсат сўраб қолди. Амаранта билан Ребека кўкқисдан ташриф буюрган меҳмонни, уялганлариданми, ишқилиб, совуқ ва расмий кутиб олишди. Улар коррехидорнинг катта кизларига хоналарни кўрсатишди, пишола кўйиб беришди, лимонад ва печенье билан сийлашди. Ампаро ўзини шунчалар одобли тутдики, кизлар тугул, сал кечикиброқ кирган Урсулада ҳам яхши таассурот қолдирди. Икки соатлардан сўнг, яъни суҳбат адоғига ета бошлаганида, Амарантанинг хаёли нима биландир банд бўлганидан фойдаланиб, Ампаро Ребекага мактуб тутқазди. Ребеканинг кўзлари конверт устидаги «Донья Ребека Буэндиа» деган ёзувни илғади. Ребеканинг фамилияси унга таниш бўлган ўша чиройли имлода, ўша яшил сиеҳда ёзилган эди. Ребека хатни корсажига яшириб кўйди ва Ампаро Москотега чексиз миннатдорчилик хисси билан тикилдиди, кўзларидан Ампаро билан умрининг охиригача яқин сирдош бўлишга тайёрлигини уқиш мумкин эди.

Ампаро Москоте билан Ребека Буэндианинг дўстлиги Аурелиано қалбидаги умидни янгилади. Кичкина Ремедиос ўйи унга ҳамон азоб берар, аммо кизчани кўришга имкон тополмасди. Дўстлари Магнifico Висбал ва Херисельдо Маркес — Макондога асос солган одамнинг ўғиллари билан шаҳар бўйлаб сайр қиларкан, чанқоқ кўзлари тикув устахонадан Ремедиосни кидирар, лекин устахонада фақатгина унинг опаларига дуч келарди, холос. Ампаро Москотенинг ҳар бир ташрифи йигит учун байрамга айланарди. «Ремедиос опаси билан албатта келади, — дея Аурелиано ўзига ўзи пичирларди, албатта келади». Бу гапларни шу қадар қомил ишонч ила такрорлардики, бир куни кечқурун устахонада тилла балиқча ясаётганида, тўсатдан Ремедиос ўзининг даъватига жавоб берганини ҳис қилди. Ва ҳақиқатан ҳам, орадан сал вақт ўтгач, қулоғига ёш кизчанинг овози чалинди. Ва у бошини кўтардию эшик олдида турган пуш-

ти кўйлак, оқ туфлили кизчага кўзи тушиб, юраги қурқувдан музлаб қолаезди.

Усққа кириш мумкин эмас, Ремедиос! дея қичқирди синглисига Ампаро Мокоте галереядан туриб. — Устага халал берма.

Аммо Аурелиано, қизча хали опаси айтган гапни уқиб олишга улгурмаёқ, унга зашжирга осилган олтин балиқчани кўрсатиб:

— Майли, киравер, — деди.

Ремедиос ичкари кириб нимадир сўради, лекин Аурелианонинг тўсатдан томоғи бўғилиб, бир нарса деёлмади. У зумрад кўзли оппоқкина кизчанинг умрбод шу ерда қолишини истади, токи Ремедиос кетмаса, уни худди отасига мурожаат қилаётгандек ҳурмат билан «синьор» деб чакираверса... Бурчакдаги стол ёнида ўтириб, ўкилиши қийин алламбалоларни ёзаётган Мелькиадес ҳозир Аурелианонинг кўзига балодек кўринди. Йигит эса чўчиди, устахонадан шоша-пиша чиқиб кетди. Уша кеч Аурелианонинг сабрига путур етди, ишини йиғиштириб қўйиб, хаёлан Ремедиосни кўп бора чорлади. Лекин қизча энди унинг даъватини жавобсиз қолдирарди. Аурелиано уни опаларининг устахонадан, пардалари туширилган уйлари-дан, отасининг идорасида кидирар, лекин кизчани фақат ўз қалбидагина учратар ва бу сиймо ёлғизликдан кийналган юрагига озгина бўлса-да таскин берарди. У энди кун бўйи меҳмонхонадан чиқмас, Ребекага қўшилиб, пишола вальсини тинглар эди. Ребека кўйни Пьетро Креспи ракс тушишга ўргатган чоғда янграгани учун, Аурелиано бўлса; ҳамма нарса, хатто музика ҳам унга гўзал Ремедиосини эслатгани учун тинглар эди.

Хонадон севги хисларига тўлиб-тошди. Аурелиано ўз севгисини на боши, на охири бўлган шеърларига тўкарди. Шеърларни Мелькиадес совға қилган дағал қоғозларга, ҳаммом деворларига ва хатто қўлларининг терисига ҳам ёза бошлади. Шеърларнинг барчасида Ремедиос ё нешиши уйқуда, ё осуда атиргуллар орасида ёки нон хиди анқийётган ёруғ тоғ палласида тасвирланарди.

Ребека дераза ёнида чеварлик қиларкан, ҳар кун соат тўртда ўз севгилисини иштук кутарди. У хат-хабар ташувчи ҳачир Макоңдога ойига икки марта келишини яхши биларди, лекин бари бир уни кунора пойлар, по-

чтаци келадиган кунини адаштириб, муддатидан илгари пайдо булармикин, деб умид киларди. Лекин умиди оқламади: хачир мишган почтаци доимо белгиланган муддатда келаверди. Ғуссадан адоий-тамом бўлган Ребека ярим кечаси боққа чиқиб, ғўски ўзипи ўлдиришга ахд килган одамдек, бахтиқаролигида йиғлай-йиғлай, майда чифапоқлар парчалари милкларини қонатганига эътибор бермасдан кашалаб-каппалаб тупроқ ея бошлади. Эрталабгача унинг кўнгли айниб чиқди. У жонсарак бир холга тушиб, ақлу хушини йўқотди ва бир туп алаҳлаган маҳали юрагидаги сирли беҳаёларча ошкор қилди. Урсула дарвазаб бўлди, сандикнинг қулфини бузиб, тубидан пуштиранг тасма билан боғланган ва атиргул хиди ашқувчи ўн олтита хат, эски китобларнинг варақлари орасида сақланган барг ва гул қолдиқлари, шунингдек қуритилган, сал тегилса кукунга айланадиган капалакларни топди.

Ребеканинг дардини биргина Аурелиано тушунарди. Урсула кизни сўроққа тутган ўша кечаси Аурелиано дўстлари Макнифико Висбал ва Херинельдо Маркес билан Катаринонинг ишратхонасига йўл олди. Эндиликда ушбу муассаса хийла кенгайган бўлиб, ён тарафда қурилган янги галереянинг тахта девор билан ажратилган каталакдай хоналарида таңларидан сўлғин гул хиди келган бахтсиз аёллар истикомат қилишарди. Аккордеончи ва новорачилар ансамбли бир неча йилдан бери Макондога келмай қўйган Франсиско Одамнинг қўшиқларини ижро этишарди. Уч ошна шакарқамиш мусалласи буюришди. Аурелианога тенгдош бўлса-да, унча-мунчасини кўриб, кирриқ бўлиб қолган Магнифико ва Херинельдо, тиззаларига ўтириб олган аёллар билан шошилмай вино сибиришарди. Тилла тишли сўлғин бир аёл Аурелианога эркалатмокчи бўлди. Аммо у аёлни итариб ташлади. Йигит кўп ичгани сайин, Ремедиосни шунча кўп эслаётганини пайқади. Лекин хотирот азоби ҳам сусайгандай эди. Кейин Аурелиано қайгадир сузиб кетди. Бу ҳол қаңдай юз берганини ўзиям сезмай қолди. Назарида, дўстлари ҳам, аёллар ҳам хира туман узра парвоз этишарди. Бир маҳал Катарино кўлини унинг елкасига қўйиб: «Соат ўн бирга яқинлашиб қолди», деди. Аурелиано ўгирилиб, аёлнинг юзидаги кип-кизил доғларни, қулоғига қистирилган сунъий гулни кўрди ва худди уйқусизлик касали

авж олган пайтидагидек, яна хотирасидан айрилди. Эрталаб, ўзини нотаниш бир хонада кўрди -- рупарасида яланғоч, сочлари тўзғиб кетган Пилар Тернера кўлида чироқ тутганча йигитга ҳайратланиб боқарди:

Аурелиано!

Аурелиано ўзига келиб, бошини кутарди. У бу ерга қандай келиб қолганини билмасди, аммо нима мақсадда келганини яхши эсларди; чулки у ҳали болалик чоғида-ноқ бу истагини юрагининг туб-тубида яшириб юрарди.

— Мен сиз билан ётгани келдим, — деди йигит.

Аурелианонинг кийимлари лой ва сафрога беланган эди. Ҳанда икки кенжатоё ўғилчаси билан яшайдиган Пилар Тернера бошқа ҳеч нарса сўрамади. Тўшакка бошлаб келди, ҳул латта билан юзини артди, ечинтириди, ўзи ҳам счишиб, ўғиллари уйғониб қолган тақдирда кўзлари тушмаслиги учун пашшахонани туширди. Пилар Тернера ўзи она қишлоғида айрилган ошиғини, тагин қайтиб келамиз дея ваъда бериб кетган бсвафо ва қарталарнинг фолига тушиб, хануз уйга келиш йўлини тополмаётган сон-саноксиз эркакларни кутавериб чарчаган эди. Интиқликдан терисига ажинлар тушди, кўкраклари ёшилиб қолди, юрагидаги ўт сўнди. Пилар Тернера коронғилиқда Аурелианони тошиб, қорнига қўлини қўйди ва оналарча меҳрибонлик билан бўйнидан ўпди. «Бечора миттигинам», дея пичирлади. Аурелиано титраб кетди. У ғамнинг қояли кирғокларида ҳеч бир шошилмай ишонч билан нари суза бошлади. Йўлга тушатуриб, Аурелиано йиғлаб юборди. Дастлаб, бсхтиёр равишда узук-узук пиқиллади, сўнғрок ёшлари селдай спирилиб кела бошлади ва у ичида мадда бойлаб ётган бир шиш срилганини ҳис қилди. Аёл унинг сочларини силаб, то Аурелиано юкидап халос бўлгунча кутди. Кейин Пилар Тернера: «Ким у қиз?» деб сўради. Аурелиано қизнинг қимлигини айтди. Аёл секингина қулиб юборди, унинг қулғиси қаптарларни ҳам ҳуркитиб юборарди, энди эса уйқудаги болаларни уйғотишга ожиз эди. «Қайлиришга энағалик қилишинг керак», деб ҳазиллашди. Аммо йигит унинг ҳазили замирида чуқур ҳамдардлик борлигини тушунди. У юрагини бир печа ойдап бери босиб ётган оғир ғам тошини хонада қолдириб чиқаётганида, Пилар Тернера ногаҳон ваъда берди:

— Мен ўша қизча билан гаплашаман. Мана, кўрасан, уни сенга нақ тақсимчага солиб кўлингга тутқазаман.

У ўз ваъдасини бажарди-ю, аммо ҳозир бунинг мавриди эмасди. Буэндиалар хонадони олдинги тинчлигини йўқотган эди. Ребеканинг севги сири ошкор бўлгандан кейин кўп ўтмай, Амарантани тўсатдан «безгак» тутиб қолди. У жавобсиз муҳаббат тўғрига дучор бўлган эди. Амаранта ҳаммомга беркиниб олиб, кайноқ муҳаббатини хатга солар, аммо мактубларни жўнатмасдан, сандик тубига яшириб қўярди. Иккала бемор қизга қараш Урсулани жудаям толиқтирарди. Амарантанинг тушқунлиги сабабини минг бор айерлик қилиб ҳам билолмади. Ахийри, Урсула сандик кулфини бузиб, пуштиранг тасма билан танғилган, нилуфарлар хиди тутган, устига томган кўзёшлари хали қурмаган хатларни топди. Хатлар Пьетро Креспи номига битилган эди. Урсула ғазабдан йиғлади, пианола харид қилиш хаёлига келган ўша кунпи бсомон лўнатлади. У тикиш ишларини тақиқлаб, ўликсиз бўлса-да, мотамга ўхшаш бир ҳолат эълон қилди. Мотам то қизлар муҳаббатларидан воз кечишгунча давом этиши керак эди. Пьетро Креспига муносабатни ўзгартириб, унинг, усталик санъатини макташга ўтган Хосе Аркадио Буэндианинг аралашувида ҳам наф чикмади. Ана шу воксалар туфайли, Пилар Тернера Аурелианога Ремедиос унга тегишга кўнганини хабар қилганида. Йигит хушхабар ота-оналарининг фамига ҳам қушишини тушунса-да, гуноҳли бўйнига олди. Расмий музокара учун меҳмонхонага чақирилган Хосе Аркадио Буэндиа билан Урсула ўнилларишининг аҳду қарорининг сабр билан тинглашди. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа бўлажак келинининг номини эшитди-ю, ғазабдан кизариб кетди. «Нима, ақлдан оздингми? — деб бақирди у. — Атрофда шунча гўзал қизлар турганда, келиб-келиб душманимизнинг кизини танлайсанми?!» Урсула эса ўғлининг қарорини маъқуллади. У, Москоте етти қизининг ҳам ҳусн-жамоли, меҳнатсеварлиги, камтарлиги, одоб-ахлоқи менга ёқади, танлаб тўғри қилибсан, дея ўғлини мактади. Хотинининг бу гапидан кейин шиллож розилик билдирган Хосе Аркадио Буэндиа Ребека Пьетро Креспини эр қилди, Урсула ишдан бир оз бўшагач, Амарантани вилоятнинг марказий шаҳрига олиб боради, деган шарт қўйди.

Эхтимолки, саёхат ва иқлим Амараптаннинг юрагидаги ишк ўтини совутар. Бу ҳақда хабар топган Ребека дархол тузалиб, қайлиғига қувончли мактуб ёзди, уни она-насининг тасдиғидан ўтказиб, почтага шахсан ўзи олиб борди. Амаранта гўёки катталарнинг қарорига рози бўлиб кўринса-да, ичида, Ребека Пьетро Креспига фақат мен ўлғашимдан кейин тегади, деб оинт ичди.

Келаси шапба Хосе Аркадио Буэндиа қотирма ёқали, қора мовут костюм, базм кунн сотиб олган юмшоқ чарм этигини кийиб, Ремедиос Москотегга совчи бўлиб борди. Кутилмаган бу мухтарам меҳмонни кўриб, коррехидор билан рафиқаси қувониш билан баробар ташвишга ҳам тушишди, чунки унинг нима муддаода келганини билишмасди. Мақсад айтилгач, улар Хосе Аркадио Буэндиа бўлажак келишининг исмини алмаштириб юборган бўлса керак, деб ўйлашди. Хосе Аркадио Буэндиага хатосини англашиш учун Москотенинг хотини нариги хопада ухлаб ётган Ремедиосини қўлида кўтариб, меҳмонхонага олиб келди. Қизча ҳали уйқудан батамом уйғонмаган эди. Ремедиосдан, «Ростдан ҳам эрга тегишни истайсанми?» деб сўрашганида, у ҳикиллаб, «Уйқумга ҳалакит бермасликларингни истайман», деди. Хосе Аркадио Буэндиа, эр-хотин Москотеларнинг шубҳаси бежиз эмаслигини тушуниб, ўғлининг мақсадини аниқроқ билиб келгани уйига кетди. У яна қайтиб келгунича эр-хотин бу қувончли воқеага ярашиғли янгли либосларини кийиб, меҳмонхонани тартибга солишган, гулдонларга янги узилган гулларни қўйишган, катта қизларини чақиритган ҳам эди. Ҳам поқулай вазият, ҳам дағал ёқаси унга беҳад азоб бераётган Хосе Аркадио Буэндиа ўғли ҳақиқатан ҳам Ремедиосни танлаганини амаллаб маълум қилди. «Ахир, бу ақлдан эмас-ку! — деди руҳи тушиб дон Аполинер Москоте. — Ўша гўдақдан бошқа яна олти қизимиз бор, уларнинг ҳар бири бўй етиб қолган ва ҳар бири сизнинг ўғлингиздек жиддий, меҳнаткаш кабальерога хотин бўлишга жоп-жоп деб кўнади. Аурелианонгиз бўлса ҳали ўрнини ҳўллаб кўядиган қизалоқни танлабди». Кўхликкипа, кўзлари ғам-ғуссага тўлган, ҳаракатлари суст Москоте хоним эрини кўполликда айблади. Дастурхонга мева шарбати тортилгач, эр-хотин Аурелианонинг қатъиятидан кўнгиллари ийиб, ахийри оқ фотиҳа бердилар. Москоте

хоним яна бир нарсани: бўлажак қудам Урсула билан холи гаплашсам, дея илтимос киди. Урсула бу илтимосни эшитиб, аввалига, совчилик эркактарнинг иши, арашиб нима қиламан, деб тўнғиллади, лекин, бари бир, синчковлиги устун чиқди эртаси кўниёқ хаяжонланиб, хиёл чўчинқириб, Москотеларнинг уйига йўл олди. Ярим соат ўтмаёқ қайтиб келиб, хали Ремедиос балоғатга етмагани хабарини келтирди. Аурелиано бу ваз унга тўсқинлик қилолмаслигини айтди. У Ремедиосни жуда кўп кутгани, энди эса балоғатга етгунча кутишга тайёрлигини билдирди.

Қайта тикланаётган тинч ҳаёт оқимини Мелькиадеснинг ўлими бузди. Чолнинг кўни битгани ҳаммага аси эди, лекин унинг қазо тафсилоти хайратга солди. Мақондога қайтиб келганидан бир неча ой ўтгач, Мелькиадес жуда тез қарий бошладики, у тез орада шунчаки соядай бемақсад кезиб юрадиган, саодатли дамларини баланд овозда зикр этувчи мункиллаган чолга айландиқолди. Одатда бундай чоллар билан бировнинг иши бўлмайди, кўнларнинг бирида эрталаб тўшакда ўлик ҳолда кўриб қолмагунича ҳеч ким эсга ҳам олмайди. Илгари дагерротиция ва Нострадамус кароматларига кизиқиб қолган Хосе Аркадио Буэндиа энди ўзи Мелькиадесга ёрдам бериб юрди. Аммо кейин уни кўпинча якка қолдирадиган бўлди, негаки, энди чол билан гаплашиш кундан-кунга оғирлашиб борарди. Кўр ва гаранг Мелькиадес, суҳбатдошларини ўн йиллар олдин билган одамлари билан алмаштирар, саволларга эса турли тиллар қоришини бўлмиш аллақандай тушунарсиз лаҳжада жавоб қайтарарди. Хоналар бўйлаб кезаркан, сезиш қобилияти кучли бўлгани учунми, ишкилиб, учраган буюмларни чакқон айланиб ўтар, лекин, бари бир ҳар гал қўллари билан ҳавони пайпаслагани-пайпаслаган эди. Мелькиадес бир кўни каравоти ёнидаги сувли стакандаги сунъий тишларини унутиб қўйди ва шу-шу уларни ҳеч қачон стакандан қайта олмади.

Уйини кенгайтиришга аҳд қилган Урсула, шовқин-сурондан парирок бўлсин деб, Аурелианонинг устахонаси ёнидаги Мелькиадес учун кенг ва ёруғ бўлма қурдирди, сўнг у ерга жавонлар ўрнатиб чолнинг чанг босиб, қуя тушган қоғозларини, сунъий тишлар солинган стаканини

(Энциликда бу идишда сарғиш гулли сув ўтлари томир ота бошлаган эди) шахсан ўзи элтиб кўйди. Бўлма Мелькиадесга маъқул тушди, шекилли, у ҳатто емакхонагаям чикмай кўйди. Уни фақатгина Аурелианонинг устахонасида учратиш мумкин эди. Лўли устахонада соатлаб ўтириб, патир қатламидай мўрт бўлиб қолган пергаментларга ўзининг сирли фикрларини ёзарди. Чол устахонада тамадди ҳам қиларди. Виситасьон унга ҳар куни икки маҳал овқат олиб борарди. Бироқ сўнгги дамлар чолнинг иштаҳаси бўғилган, нуқул сабзавот ер, натижада жудаям ҳолсизланиб қолган эди. Эгнидан тушмайдиган нимчасию баданларигача юпка ва майин мовор қоплаган эди. Аурелиано шеър битиш билан машғул бўлиб, охири лўлининг бор-йўқлигига эътибор бермай кўйди, лекин бир куни Мелькиадеснинг гўлдирашидан нимадир уққандек бўлди. Аурелиано унинг минғир-минғирдан, аввало, худди болғачанинг зарбидек қайта-қайта зикр этилган «кеча-кундуз баравар», кеча-кундуз баравар» деган гапни ва яна Александр фон Гумбольдтнинг номини ажратди. Аурелианога заргарликда ёрдамга келган Аркадио чол билан сал-пал тил топишга муваффақ бўлди. Мелькиадес унинг суҳбатига монелик қилмас, гоҳо ўзи ҳам битта-иккита испанча сўз айтар, лекин одатда бу сўзларнинг айни кун воқеаларига мутлақо алоқаси йўқ эди. Бир куни кечаси лўли тамоман тинчини йўқотди. Орадан кўп йиллар ўтиб, девор остида ўзини отишларини кутиб турган Аркадио, Мелькиадес аъзон бадани қалт-қалт титраб, ўзининг сирли ёзувларидан бир неча варагини ўқиб берганини эслайди; албатта, у чолнинг ёзувларини тушунмаганди, аммо кироат билан ўқилган бу ёзувлар ўшанда Аркадиога гўё Рим папасининг куйга солинган номлари янглиғ туюлган эди. Ўқишни тугатгач, кўп вақтлардан бери ақалли жилмаймаган Мелкиадес бирдан кулди, сўнг испанчалаб: «Мен ўлганимдан сўнг хонамда уч кун симоб қайнатилсин», деди. Аркадио бу гапни отасига етказди. Хосе Аркадио Буэндиа чолдан таъбир сўраганида, лўли лўндагина қилиб: «Мен мапуликка эришдим», дея жавоб берди. Шафаси бадбўйлашиб қолган Мелькиадесни Аркадио пайпапба кунлари эрталаб дарёга чўмилишга элттарди. Мелькиадес болалар билан сувга тушар, кўр бўлса ҳамки, атрофини кўриб-билиб

тургандай, даренинг чуқуррок хавфли жойларига мутлақо йўламасди. «Бизлар ҳаммамиз сувдан пайдо бўлганмиз», деди у бир куни. Вақт ўтар, чол эса ўша базм кечаси — пианолани тузатишга уринишган окшомдан бери уй остонасини ҳатламаган, ўзининг кичик бўлмасида яшар, уни қўлтиғига дастрўмол ва сочик кистириб, Аркадио билан дарёга борадиган пайшанба кунлари учратишарди, холос. Пайшанба кунларининг бирида Аркадио уни чўмилишга таклиф қилганида, Мелькиадес: «Мен Сингапур боткоқликларида безгақдан ўлдим», дея пичирлаётганини ногахон эшитиб қолди. Мелькиадес даренинг ҳар талғи ўзи чўмиладиган жойига эмас, мутлақо бошқа жойга тушиди ва уни эртасига эрталаб бир неча чакирим паридан топишди; лўлининг жасади бурумдаги саёз жойда ётар, қорнига бир бўлак товук тезаги ёпишиб қолган эди. Лўли вафотига ҳатто ўз отасининг вафотидан кўпроқ куйинган Урсуланинг эътирозига қарамай, Хосе Аркадио Буэндиа жасадни кўмишни тақиқлади. «Мелькиадес ўлмаган, у умрбоқийлик формуласини кашф қилди», деди. Темирчилик ўчоғига ўт қалаб устига симоб солинган қозонни ўрнатди. Ўчоқ ёпидаги жасад бора-бора кўм-кўк пуфакчалар билан қопланди. Дон Аполинар Москоте Хосе Аркадио Буэндиага, дафн этилмаган жасад атрофдаги одамлар соғлиғига таҳдид туғдиради, деб эслатишга уринди. «Ҳеч нарса бўлмайди, ахир, у тирик-ку», эътироз билдирди Хосе Аркадио Буэндиа. У симобни роса етмиш икки соат давомида қайнатди. Энди мурда оқ-кўкиш тупроқ рангига кириб, устини қоплаган пуфакчалар секин-секин ёрила бошлади. Уйни ёмон ҳид тутиб кетди. Ана шундагина Аркадио Буэндиа уни дафн этишларига руҳсат берди, аммо бу маросимни номига эмас, балки Макондонинг буюк валинеъматига ярашиқли иззат-икром билан ўтказишни талаб қилди. Мелькиадесни кўмиш шаҳардаги бирипчи ва энг гавжум маросимга айланди, иккинчи бор эса, орадан юз йил ўтгач, Катта Онанинг дафн маросимидагина шунча одам иштирок этади, холос. Лўлининг жасадини қабристон учун ажратилган ўтлоқ ўртасига кўмиб, қабр тошига у ҳақда одамлар билинадиган ягона нарса — «Мелькиадес» деган исм ёзиб қўйилди. Кейин, удумларига кўра, ҳаммалари тўққиз окшом ухлашмади. Одамлар қаҳва ичиш ски латифа

эшитиш учун Буэндиалар ҳовлисига тупланишарди. Талотўпдаш фойдаланган Амаранта кулай фурсат топиб, Пьетро Креспига ўз севгисини изҳор қилди. Ребека бундан бир неча ҳафта бурун Креспига унаштирилган ва ҳозирда куёв бир вақтлар араблар тўтиқушларга майдачуйда буюмларни алмаштиришган жой — Турклар кўчасида мусиқа асбобларию бураб юргизиладиган ўйинчоқлар дўкони очиш билан машғул эди. Худди мойлагандек товланиб турувчи кўнғироқ сочлари заифаларнинг ҳавасини келтирадиган италиялик бу йигит Амарантани тантиқ киз деб ўйлаб, унинг сўзларига жиддийроқ эътибор бермади.

— Бир бўйдоқ укам бор, — деди у кизга, — яқинда менга ёрдам бергани келади.

Амаранта ўзини таҳқирланган ҳис қилди. У аламиндан ҳаттоки ўйинг олдига ўз жасадимни қўйиб бўлса ҳам синглимининг тўйига халақит бераман, деб пўписа қилди. Италиялик бу ҳақда Ребекага сўзлаб беришдан ўзини тия олмади. Ва натижада Амаранта Урсуланинг қўли тегмаётгани учун қолдирилаётган сафарга белгиланган кундан бир ҳафта олдин чиқишга мажбур бўлди. Амаранта бунга қаршилик кўрсатмади, лекин Ребека билан хайрлаша туриб, унинг қулоғига шивирлади:

— Умидингни узавер. Мени дунсенинг нариги бурчига олиб кетишса-да, бари бир тўйларингни бузаман. Мен ҳатто сени ўлдиришдан ҳам тоймайман.

Урсуланинг йўқлиги, кўз илғамас Мелькиадеснинг хоналар бўйлаб сирли кезишлари туфайли, уйлари баҳайбат ва бўм-бўш туюларди. Ребекага хўжалик ишлари юритилишини назорат қилиб бориш топширилган, ҳинду аёл эса новвойлик қиларди. Кечқурун, муаттар бўйлар таратиб, қўлида совға-салом қўтариб Пьетро Креспи тапшириф буюрарди. Ребека қайлиғини гап-сўз кўпайиб кетмасин деб, барча эшикларини деразалари ланг очик катакон мехмонхонада кутиб оларди. Унинг эҳтиёткорлиги ортиқча эди, негаки италиялик ўзини доимо одобли тугар, Ребекага ҳатто қўлини ҳам тегизмас эди. Уй совға-саломга келган ўйинчоқларга тўлиб-тошди. Бурама раққосалар, акробат-маймунчалар, ногорачилар, чопқир отлар — Пьетро Креспи келтирган бу механик жониворлар Мелькиадеснинг вафотидан сўнг ҳамга ботиб қолган Хосе Ар-

кадио Буэндиага хузур бағишлади, ўйинчоқлар уни илгари ўзи алхимия билан шуғулланиб юрадиган даврга қайтарди. Хосе Аркадио Буэндиа ичак-чавоғи чиқиб ётган жониворлар, механизм бўлакларини яна такомиллаштириш, аниқроғи, бу ўйинчоқларга мангу ҳаракат ато этишга уринарди. Аурелиано бўлса, устахонасидаги юмушини йиғиштириб қўйиб, Ремедиосга ўқиш ва ёзишни ўргата бошлади. Аурелиано уйларига келди дегунча, ота-онаси қизчани ўйинчоқларидан ажратиб, ювинтириб, янги либослар кийгизиб, меҳмонхонага мажбуран олиб чиқишар, қизча эса ҳар куни кечкурун ташриф буюрадиган бу бегона эркақдан қўғирчоқларини афзал кўрарди. Аммо бора-бора Аурелианонинг сабру садоқати мафтун этган Ремедиос соатлаб ҳарф ўрганар, дафтарига рашги қаламларда уйлар, ўтлаб юрган сигирлар, тепалик ортига бо-таётган зарғалдоқ рангли қуёш расмларини чизарди.

Биргина Ребека ўзини бебахт ҳисобларди; у Амарантанинг пўписасини ҳеч унутолмасди. Амарантанинг феъли маълум, ростдан ҳам ўч олиши мумкин, деб кўрқарди. Бечора киз кесак ейиш одатига қарши бутун вужуди билан курашарди. Бир куни у кўрқувни елгиш учун Пилар Тернерани чақиртириб, қартада фол очишини сўради. Фолбин аллақандай мужмал сўзлардан кейин қизга деди:

– Ота-онангнинг жасади дафн этилмагунча сен бахтли бўлолмайсан. .

Ребекани титроқ босди. Качонлардир кўрган туши ёдига тушиб, ўзини сандиқча, ёғоч курси ва қоп кўтариб (қопда нима борлигини умуман билмасди) илк бор Буэндиалар уйига келган ўша болалик дамларини хотирасида тиклашга уринди. Бирдан канош нимчали, кўйлагининг ёқасига тилла тўнағич таққан кал ҳукмдорни эслади. У қартада аке эттирилган таппон қиролга мутлақо ўхшамасди. Қизча гўзал ва ёш, қўллари хароратли, ёқимтой. унинг бармоқлари қартадаги бегимнинг касал бармоқларидан кескин фарқ киларди, аёлни ҳам ёдига келтирди, аёл уни тунги шаҳарнинг кўчалари бўйлаб сайрга олиб чиқишидан олдин, қизчанинг сочларини мудом гуллар билан безарди.

– Тушунмаяпман, — деди Ребека.

– Мен ўзим ҳам тушунмадим, — деди таажжубланиб Пилар Тернера, — лекин қартага тушгани шу.

Ребека бу галати кароматдан ташвишга тушиб дардини Хосе Аркадио Буэндиага айтди. У қизни иримчилиги учун койиб берди, аммо шу заҳотиёқ ҳеч кимга билдирмай, суяклар солинган қонни қидириб, сандиқ ва шкафларни кавлаштира бошлади, мебелларни уёқдан-бусққа сурди, пол тахталарини бир-бир кўтариб кўрди. Уйларини қайта қургандап буюн қоп бирор марта ҳам кўзга чалинмаган эди. Хосе Аркадио Буэндиа яширинча гишт терувчиларни тўплади, шунда улардан бири, халакит бермасин, деб, қонни ётоқхонанинг деворига беркитиб суваб юборганини тан олди. Суякларнинг шарақ-шуруғини эшитмагунча, бир неча кун қулоқларини деворга тутиб текширишди. Ниҳоят қилишди — суяк солинган қоп бусбутун сақланган экан. Ўша куниёқ суякларни Мелькиадеснинг мазори ёнига, ҳеч бир қабр тоши ўрнатмасдан кўмишди. Хосе Аркадио Буэндиа уйига руҳи енгиллашиб қайтди. У ошхонадан ўтаркан, Ребеканинг пешонасидан ўпиб қўйди.

— Бу аҳмоқона фикрларни миянгдан чиқариб ташла, — деди қизча. — Сен бахтли бўласан.

Пилар Тернера Ребека билан дўстлашгач, унга Урсула бир вақтлар Аркадио баҳонасида ёпиб қўйган эшик қайта очилди. Энди Пилар Тернера Буэндиалар хонадонига истаган вақтда келар ва энг овир юмушларни бажариб қайтарди. Гоҳида эса устахонага кириб, дагерротип пластишкаларига ишлов беришда Аркадиога меҳрибонлик ва тиришқоклик билан ердамлашардики, охири ўспирин негадир тортинадиган бўлиб қолди. Бу аёлни кўрганида ўзини йўқотиб қўярди. Унинг хароратли баданидан таралувчи тутун хиди, бу коронғи хонага мутлақо мос тушмайдиган жарангдор кулғуси ўспириннинг хаёлини бўлар, шу боис, хато устига хато қиларди.

Бир куни Пилар Тернера устахонада Аурелианога дуч келди. Аёл столга тирсақларини тираганича, йигитнинг аниқ ва чаққон ҳаракатларини шавқ билан кузата бошлади. Бу воқеа худди ана шундай пайтда содир бўлди. Аурелиано Аркадионинг қўлини хонада эканлигига ишонч ҳосил қилди ва шундан сўнг бошини кўтариб, Пилар Тернерага боқдию унинг кўзларида гўё чошгоҳдаги куёпдай порлаб турган чароғон бир фикрни уқди.

— Қани, нима гап? — деб сўради Аурелиано.

Шилар Тернера лабларини қимтиб, руссали табассум қилди.

— Сен жанг учун яратилгансан, — жавоб қайтарди у. Мўлжалга аниқ отар экансан.

Аурелиано фикри тўғри бўлиб чиққанини билиб, енгил тин олди. Сўнг гўёки ҳеч нарса бўлмагандек, столга энгашиб, ишга тушди-да. «Болани тан оламан, унга исмиمنى ҳам бераман», деди вазмин ва қатъий оҳангда.

Хоссе Аркадио Буэндиа орзуси ушадди; соат механизми пружинасини раққоса-қўғирчоқлардан бирига ўрнатди. Ўйинчок ўз мусиқаси оҳангига роса уч кун тинмасдан рақсга тушди. Бу ихтиро Хосе Аркадио Буэндиани илгариги барча ихтироларидан ҳам кўпроқ ҳаяжонлантирди. У овқат смай қўйди. Уйқунинг бахридан кечди. Туни билан хонанинг у бурчагидан-бу бурчагига бориб келар ва соат капирини аравага, омочга, қўйингки, одамлар учун хизмат қиладиган ҳар бир ҳаракатланувчи ускунаю асбобга ўрнатиш ҳақда овоз чиқариб, ўй суларди. Уйқусизлик уни ниҳоятда толдирган эди. Шу боис, бир куни ётоғига сочлари қировдек оппоқ чол истар-истамай қадам ташлаб кириб келганида, уни таниёлмади. Бу — Пруденсио Агиляр эди. Мехмоннинг кимлигини билгандан сўнг, Хосе Аркадио ўликлар ҳам қаришини ихтиро этиб, маънос бир кайфиятга тушди. «Пруденсио! — деди у хайкириб. — Бу ерга қандай келиб қолдинг?» Ўликлар мамлакатида узоқ йиллар яшагани сабаб марҳум тириклар билан мулокотда бўлиб тўйиб-тўйиб гаплашишни роса соғинган, ўлим ичидаги яна бир ўлим муҳлати яқинлашуви туфайли, Пруденсио Агиляр ўзининг энг ёвуз душманини севиб қолган эди. У Хосе Аркадио Буэндиани кўлдан буён кидирарди. Уни Риоча, Валте-де-Упар ҳамда водийдан келган ўликлардан суриштирар, аммо унга ҳеч ким ёрдам бера олмасди — чунки то Мелькиадес ўлиб, Макондо шаҳри ажалнинг чипор харитасига қора нукта бўлиб тушмагунча, Макондо марҳумларга номаълум эди-да, ахир Хосе Аркадио Буэндиа Пруденсио Агиляр билан тошгача суҳбат қурди.

Ниҳоят илиги қуриб, бир неча соатдан кейин Аурелианонинг устахонасига кириб: «Бугун қандай кун?» деб сўради. «Сешанба», дея жавоб қайтарди ўғли.

«Ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим, — деди Хосе Аркадио Буэндиа, — аммо кейин ханузгача душанба давом этаётганини сездим. Осмонга қара, қуёшнинг жаранглашини эшит, ҳаммаси худди кечагидай ва ўтган кунгидай. Бугун — яна душанба». Отасининг ҳардам-хаёллигига кўникиб қолган Аркадио унинг сўзларига эътибор бермади. Эртасига, чоршанбада Хосе Аркадио Буэндиа яна устахонада пайдо бўлди. «Кўргилик деган, болам, — деди у — Осмонга қара, қуёшнинг жаранглашини эшит, ҳаммаси — худди кечаги ва ўтган кунгидек. Бугун — яна душанба-я». Кечқурун Пьетро Кресси уни галереяда учратди. Хосе Аркадио Буэндиа, кўзи жикқа ёшга тўлганча, чолларга ўхшаб хунук хикиллаб, Пруденсио Агиляр, Мелькиадес, Ребеканинг ота-онаси, ўзининг падари-волидаси — бу дунёни тарк этган барча ёру биродарларига аза тутарди. Пьетро Кресси унга симда дорбозлик килувчи кўғирчоқ-айиқ совға қилди ҳамки, Хосе Аркадио Буэндианинг ғуссаси тарқалмади. Шунда Пьетро Кресси, «Осмонга парвоз қиладиган машина-маятник ясамоқчи эдингиз, шу гап нима бўлди», деб сўради. «Бундай машина яшанинг иложи йўқ, маятник ҳамма нарсани тепага кўтариши мумкин, лекин ўзини-ўзи асло кўтаролмайди», деди Хосе Аркадио Буэндиа. Пайшанба кuni у тағин устахонага келди. Кўриниши забун бўлиб, аллақандай умидсизликка тушганди. «Вақт машинаси бузилди, — деди Хосе Аркадио Буэндиа деярли хўнграб. — Устига-устак, Урсула билан Амаранта йироқда!» Аурелиано отасини худди ёш болачи койигандек койиди. Ота итоаткорлик билан жимиб қолди. У олти соат ичида буюмларнинг тунги кўриниши кундузгисидан фарқ қилиш-қилмаслигини аниқлаш мақсадида уларга диққат билан тикилди. Вақт ҳаракатлашини исботлаш учун ўжарлик билан нарсаларда юз берган ўзгаришни кидирар эди.

Хосе Аркадио Буэндиа туп бўйи кўзлари очик ҳолда ётди ва ўз ғам-ташвишларини баҳам кўриш учун Пруденсио Агиляр, Мелькиадес ҳамда барча марҳумларни ҳузурига чорлади. Аммо олдига ҳеч ким келмади. Жума кuni эрталаб, уйдагилар ухлаб ётишганда, у яна атофдаги буюмлар киёфасини ўргана бошладди. Энди у

душанба ҳали ҳам давом этаётганлигига заррача шубҳа қилмасди. Хосе Аркадио Буэндиа тутақиб кетди ва эшиклардан биринини темир дастагини юлиб олди-да, алхимия усқуналарини газаб билан парчалаб ташлади, сураткашлик лабораторияси, заргарлик устахонасини чилпарчин қилди. У худди шайтон васвасага солгандай, қандайдир нотаниш тилда бақириб-чақирди. Отаси бошка хоналарни ҳам ағдар-туштар қилмоқчи бўлганида, Аурелиано ҳамсояларини ердамга чақирди. Хосе Аркадио Буэндиани йиқитишга ўн одам даркор бўлди, ўн тўрт киши эса қўл-оёқларини боғлади, ниҳоят, йигирма киши бўлиб, уни ҳовлидаги каттақон каштан дарахти олдига судраб бориб, дарахт танасига арқон билан талғиб ташлашди, аммо Хосе Аркадио Буэндиа ҳамон ўзининг ғалати шева-сида сўқинар, оғзидан яшил кўшик чиқар эди. Урсула билан Амаранта қайтиб келишганида, у қўл-оёғи боғлиқ ҳолда емғирда ивиб ўтирар, лекин энди анча ювош ва хатарсиз эди. Урсула унинг қонталаш тирсақлари ва тўпикларини бақддан озод қилиб, фақат белидаги арқонни қолдирди. Кейинчалик куёш ва ёмғирдан тўсиш учун унинг тепасига соябон ҳам ўрнатишди.

Аурелиано Буэндиа билан Ремедиос, падре Никанор Рейеснинг кўрсатмасига биноан меҳмонхонада қурилган меҳроб олдида март ойининг якшанбаларидан бирида ниқоҳдан ўтишди. Ремедиосда дастлабки баловат белгилари кўрингач, Маскотелар хонадонида бутун ой давомида рўй берган ҳаяжону ташвишларга тўй қуши хотима берилди. Онаси қизга хайз нималигини ўз вақтида тушунтирган бўлишига қарамай, февраль туқларидан бирида Ремедиос опалари Аурелиано билан суҳбат қуриб ўтирган меҳмонхонага кўркувдан дод солиб кирди ва ўзининг қорамтир доғ тушган чалворини кўрсатди. Шундан сўнг тўй муддати белгиланди. Бу қисқа вақт давомида келинчакка мустақил ювишиш ва кийинишин ҳамда рўзғордаги энг оддий муаммоларни ҳал қилишни зўрбазўр ўргатишга улгуришди. Туқда кўрпани ҳўллаб қўймаслиги учун, уни иссиқ фишт парчалари устига пешоб қилишга мажбур этишарди. Ремедиосга эр-хотинлик сири дахлсиз қолиши зарурлигини тушунтириш айниқса қийин кўчди: унга никоҳ кечаси тафсилотларини айтиб беришганидаёқ, қизча таажжубланиб, шу қадар

лавк-шавкка тўлдики, энди билганларини дуч келган одам билан амалда баҳам кўришга тайёр эди. Ремедиос уйдагиларни роса ташвишга қўйди, аммо тўй куни яқинлашгани сайин у турмуш икир-чикирларини опаларидан ҳам яхшироқ тушунадиган бўлди. Дон Аполинар Маскоте қизини қўлидан тутганича, осмонга учаётган мушаклар ёруғида, музика садолари остида, гуллар билан безанган кўча бўйлаб стаклаб бораркан, Ремедиос деразалар ортидан унга бахт тилаётган кўшниларига қўлларини силкиб, миннатдорчилик изҳор қилар эди. Аурелиано қора мовут костюм ва мойланган, орадан неча йиллар ўтиб девор остида ўзини отишларини кутаётганда ҳам оёғига иладиган туфлисини кийиб, қайлиғини меҳмонхона остонасида кутиб олди-да, меҳроб сари бошлади. Куёвнинг ранги оқариб кетган бўлиб, томоғининг томирлари тортарди. Ремедиос ўзини рисоладагидек, камтарона тутди, ҳатто Аурелиано қўлидаги узукни унга тақаман деб ерга тушириб юборганида ҳам, ўзини йўқотиб қўймади. Бу ҳол тўпланганларини эсанкиратиб қўйди, меҳмонлар алланарсалар деб пичирлай бошлади, лекин Ремедиос куёв эшик томон думалаётган узукни оёғи билан тўхтатиб, сўнг хижолатдан қизариб меҳробга қайтиб келгунича, уни хотиржам кутиб турди. Онаси, опалари маросим пайти Ремедиос янглишиб қолмасин, деб шунчалик чўчишдики, охир-окибатда каттиқ толиқишиб, ўзлари қўпол хатога йўл қўйишди, яъни Ремедиосга, куёвни биринчи ўпғин, деб тайинлашди. Худди шу куни Ремедиосдаги хотиржамлик, ақлу одоб хисси туғма эканлиги яққол намоён бўлдики, бу ажойиб хислатлар энг кийин шароитларда ҳам уни тарк этмади. Келин ҳеч кимнинг маслаҳатисиз тўй пирогининг энг яхши бўлагини таксимчага жойлади-да, Хосе Аркадио Буэндиага элтиб берди. Қаштан дарахтига боғлаб қўйилган кекса пахлавон қўш нурлари ва емғирдан саррайиб кетган пешайвон остидаги скамёйқада ўтирарди. У ташаккур билдириб жилмайди-да, қўлидаги пирогни олиб аллақандай дуони такрорлаганча, кавшана бошлади. Душанба куни эрталабгача чўзилган бу қувнок базмда биргина Ребека Буэндиа ўзини бахтсиз хис қиларди, Ребека ҳам ўша куни никоҳдан ўтиши лозим эди, аммо жума куни Пьетро Креспига, онанг ўлим тўшагида ётибди, деган мактуб тегдию тўйи

қолдирилди. Хат Пыстро Креспига теккач, вилоят пойтахтига кетди. Онаси соғ экан, у айтилган вақт шамба кечаси Макондога етиб келиб, ўғлининг тўйига аталган қўшиғили Аурелианонинг тўйида айтиб берди. Пыстро Креспи тўй тарқалгач, якшамба кечаси ортига қайтди. Хаттоки у тўйга кеч қолмайин деб шошилиб, беш отни харом ўлдирган эди. Бу машъум хатнинг муаллифини ҳеч ким билолмади. Урсула Амарантани роса кистовга олди. Лекин Амаранта ҳали дурадгорлар бузишга улгурмаган меҳроб олдига келиб, ишда айбим йўқ, дея йиғлаб оит ичди.

Дон Аполинар Москоте никоҳ ўқитиш учун, рухонийлик касбини танлагани учун тақдиридан норози падре Никанор Рейнеци атай қўшни шаҳардан олиб келган эди. Падре териси утихонига ёпишган, ранги захил киши эди. Сал-пал корин қўйган бу кимсанинг юзида, гўё мункиллаб қолган фариштавинг юзидаги каби, эзгуликдан кўра соддадиллик аломатлари зоҳир эди. У тўйдан сўнг ўз черковию ўз кавми ёнига қайтмоқчи эди-ю, аммо гуноҳга ботиб яшаётган макондоликларнинг бу қадар беғамлигини кўриб дахшатга тушди: булар фақат табиат қонунларига бўйсунмишар, на болаларини чўкинтиришар, на диний байрамларни тан олишарди. Падре ҳали омоч кўрмаган бу заранг дала бақувват қўшчининг ёрдамига мухтож деган фикрга келди ва кесилганлару бутпарастларни чўқинтириш, никоҳсиз яшаётганларни никоҳлаш, марҳумлар руҳига дуо айтиш ниятида, Макондода яна бирор ҳафта қолишга аҳд қилди. Лекин ҳеч ким ваъзаларини тинглашга иштиёқ билдирмади. Унга, неча йилдирки, рухонийсиз ҳам тупша-тузук яшаймиз, дўзаху жаннат — қай бирига тушишимизни худонинг ўзи ҳал қиладди, биз оғир гуноҳ қилганимиз ҳам йўқ, деб айтишди. Беҳуда ташвиқот юргизиб хориган Никанор Рейне худосизлик маскани бўлмиш бу шаҳарда шундай бир муаззам ибодатгоҳ қурайки, азиз-авлиёларга ҳатто Римдан ҳам зиёратчилар келадиган бўлсин деб оит ичди. Сўнг қўлига мис ликопча туттапча, одамлардан садақа йиға бошлади. Унга сахийлик билан хайр-эхсон қилишар, аммо рухоний бўлажак ибодатхонага ҳатто чўкканларни ҳам сув бетига қалкитиб чиқаришга овози кодир жуда улкан қўнғирок ўрнатилишини айтиб, кўпроқ пул сўрарди. Ру-

ҳоний силласи қуригунча ялишиб-елворар, товуши битиб, суяклари қисирларди.

Шапба кунларинин бирида йиққан пулларини ҳисоблаб чиқиб, маблағи ибодатхонанинг эшигига ҳам етмаслигини билди, лекин бари бир тушкунликка тушмади. У шаҳар майдонига меҳроб ўрнатди ва якшапба кун, худди паришонхотирлик касали тарқалган пайтдагидек, қўлидаги кўнғироқчасини чалиб, кўчадан-кўчага югурганча, одамларни ибодатга чорлади. Аксарият кишилар шунчаки синчковлик ваҳждан келишди. Кимдир бекорчиликдан, кимдир эса руҳонийга озор етказганлари учун, худонинг вазабига дучор бўлишидан кўрқиб келишди. Падре Никанор овозини баралла қўйиб «Инжил»ни ўқир ва ўқилини тез-тез тўхтатиб, одамлардан пул сўрарди. Майдонга шаҳарнинг деярли ярим аҳолиси тўпланган эди. Йиғин тутаб, одамлар тарқала бошлаётганида, падре қўлини кўтариб, уларнинг эътиборини жалб қилди.

— Бир лақиқа, — деди у — Ҳозир сизлар худонинг чексиз қудратига имон келтирасиз.

Йиғинда падре Никанорга кўмаклашиб турган бир бола ховури чиқиб турган қайноқ шоколад келтирди. Руҳоний уни бир кўтаришда симирди. Сўнг чўнтагидан рўмолча олиб лабини артди ва иккала қўлини олдинга чўзиб, кўзларини юмди. Ва у ногаҳон ердан ўн икки сантиметр баландга кўтарилди. Одамлар худонинг қудратига ишонишди. Падре бир ой давомида шаҳар кезиб, такрор-такрор қайноқ шоколад ютди, ердан кўтарилди, катта маблағ тўплади ва орадан бир ой ўтар-ўтмас, ибодатхона қурилиши бошлаб юборилди. Падре аён этган мўъжиза худодан эканлигига Хосе Аркадио Буэндиадан бўлак ҳамма ишонарди. Бир кун эрталаб Никанорнинг галдаги кўтарилишини томоша қилгани каштан дарахти ёнида оломон тўпланди. Никанор ўзи ўтирган стул билан биргаликда ҳавога кўтарилаётганида, Хосе Аркадио Буэндиа гавдасини хиёл тиклаб, елкасини қисганча, унга совуққонлик билан тикилиб турди-да:

Nos est simplicissimum, - деди Аркадио Буэндиа. - Homo iste statum materiel inventit¹.

¹ Бу оддий нарса. Бу одам материянинг тўртинчи ҳолатини очди, ҳолос (лотинча).

Рухоний Никанор қўлини кўтариши биланоқ стулнинг туртгала оёғи ҳам бир вақтнинг ўзида ерга тушди.

— Nedo. — эътироз билдирди у. — Factum hos existentiam. Den prvobol sine¹.

Илгари Хосе Аркадио Буэндианинг антиқа шевада гаплашишига таажжубланган одамлар, ҳозир у лотин тилида гапирганини билиб олишди. Ниҳоят, Никанорни тушунадиган одам топилди ва руҳоний бу бахтли тасодиф тобора путурдан кетаётган идрокни диннинг сеҳрли кучи билан тиклашга имкон берувчи қулай вазият эканини сизди. У ҳар куни кечқурун каштан тагида ўтириб олиб лотин тилида хутба ўқир, аммо Хосе Аркадио Буэндиа унинг нотиклик санъатини тан олмас, совғага келтирилган шоколадларга қўл тегизмас, падрега нуқул, агар худо бор бўлса, аввало унинг фотосуратини кўрсатинг, дерди. Шунда падре унга икона ва гравюралар, ҳатто Вероника рўмолининг нусхасини олиб келди, аммо Хосе Аркадио Буэндиа, буларда илмий асос йўқ, шунчаки кошиблик, дея эътироз билдирди. У шу қадар ўжарлик қилдики, охири Никанор чолнинг ёнига диний ташвиқот важҳидан эмас, балки оддий одамгарчилик юзасидан келадиган бўлди. Ана шунда Хосе Аркадио Буэндиа ташаббусни қўлга олиб, оқилона далиллари билан руҳонийнинг диний эътиқодига зарба бера бошлади. Кунларнинг бирида падре Никанор шашка олиб келиб, баҳсдошига шашка ўйнашни таклиф қилди. Лекин Хосе Аркадио, асосий масалалар юзасидан ўзаро ҳамфикр рақибларининг курашида ҳеч қандай маъно йўқ, деб айтди. Шашка ўйинига ҳали ҳеч қачон бундай нуктаи назардан ёндашмаган Никанор минг ҳаракат қилса-да, бари бир, Хосе Аркадио Буэндиани кўндира олмади. Хосе Аркадио Буэндианинг ўткир зехнига тобора тан бера бошлаган руҳоний уни нега дарахтга боғлаб қўйишганини суриштирди.

— Host est simricissimum, жавоб қайтарди у, — мени телба бўлганлигим учун боғлаб қўйишди.

Шу-шу, ўзи ҳам ақлдан озишидан қўрқиб, падре унинг ёнига йўламай қўйди ва ўзини буткул ибодатхона қури-

¹ Инкор қилмаман. Бу нарса худо борлигининг шак-шубҳасиз исботи эмас.

лишига бағишлади. Ребека қалбида яша умид уйғошаётганини сезди. Ўша куни падре Никанор бу хонадода тушлик қилаётиб, оила аъзоларига черков битганидан сўнг бўладиган ажойиб ибодатлар тўғрисида гапириб берганидан бошлаб, Ребеканинг тақдири иморатнинг битишига боғлиқ эди. «Хаммадан ҳам Ребеканинг омади чопди», деди Амаранта. Аммо Ребека гапини тушунмагач, у жилмайиб, изоҳ берди:

Ахир, сен черковни ўз тўйинг билан очиб берсан-да.

Ребека бу имкониятни муҳокама қилишдан ўзини тортди. Негаки қурилиш жудаям суст борар ва унинг битиши учун камида ўн йил талаб қилинарди. Падре Никанор Ребеканинг фикрига қўшилмади: диндорларнинг тобора авж олаётган сахийлиги бу муддатни анча қисқароқ белгилашни тақозо этарди. Урсула Амарантанинг гапини қўллаб-қувватлади. Ребека ичида рад этиб турган пайтда у, мен ҳам қурилишни тезлатишга тузукроқ хисса қўшмоқчиман, деди. Падре Никанор, агар каттароқ эҳсон қилинса ибодатхона уч йилда тикланади, деди. Шу кундан бошлаб, Ребека Амаранта билан гаплашмай қўйди, чунки синглизининг фикри, гарчанд Амаранта ўзини бу гапни шунчаки айтгандек кўрсатишга уринса-да, Ребекага оғир ботган эди. «Шунга ҳам раҳмат дегин, ахир мен сенга бундан ҳам баттар ёмонлик қилишим мумкин эдику, – деди Амаранта кечқурун бўлиб ўтган аёвсиз можаро пайти. Ибодатхона уч йилда битаркан, демак, мен сени яша уч йил давомида ўлдирмас эканман-да».

Ребека унинг даъватини қабул қилди.

Пьетро Креспи тўйлари бу гал ҳам ортга сурилганини эшитгач, тушкунликка тушди, аммо келин унга бўлган садоқатиши аён этиб, «Сен истаган пайтда иккимиз бирор еққа қочиб кетишимиз мумкин», деди. Лекин Пьетро Креспи бундай қалтис ишларга мойил эмас, унда қайлиғига хос жўшқинлик стишмас ва у берилган ваъдага нисбатан ҳурматни ўнгу сўлга сарф қилиш мумкин бўлмаган бир бойлик, деб хисобларди. Шунда Ребека қалтис бўлмаган усулларни қўллашга ўтди: баъзида тўсатдан турган шамол меҳмонхонадаги чирокни ўчириб қўяр ва Урсула қоронғида ўпишишастган келин-куёвга дуч келиб қоларди. Пьетро Креспи тутила-тутила янги чироқ-

ларнинг сифати ёмонлигидан шикоят қиларди. У ҳатто меҳмонхонага бирмунча кучлироқ ёритиш воситаларини ўрнатишга бош-қош бўлди. Аммо энди кўпинча чироқдаги мой тугаган ёки унинг пилиги ишдан чиққан бўлар, Урсула яна келишнинг кув тиззасида ўтирганини кўриб қоларди. Охири Урсула чироқ атайлаб ўчирилаётганини сезди. У новвойлик юмушларини ҳинду аёлининг зиммасига юклаб, ўзи эса эски найрангларга лаққа тушиб қолмаслик учун, тебранима курсига ўтирар, Ребека билан Пьетро Креспини жиддий назорат қилар эди. «Бечора онагинам, — дерди Ребека киноя ва газаб аралаш хомуза тортаётган Урсулага кўзи тушиб, — шу гунохлари учун албатта нариги дунёда жазосиз қолмас-ку!» Ибодатхона қурилишидан кунора хабардор бўлиб турган ва ишнинг суст бораётганидан уқубат чекаётган Пьетро Креспи, назоратнинг учинчи ойида падре Никанорга анча пул тутқазди. Бу янгилик Амарантага таъсир қилмади. Ҳар кеч чеварлигу гурунг баҳонасида галереяга тўпланадиган дугоналари билан гаплашаркан, у янгида-янги интиком усулларини қидирарди. Лекин бир жиҳатдан Амарантанинг мўлжали чипшакка чиқди. Ибодатхонанинг битишига икки ой қолганда у Ребеканинг келинлик либоси сақланаётган жавондан куядорини олиб кўйди. Аммо Ребека, сабри чидамай, келинлик либосини Амаранта кўзлаган муддатдан анча илгари тайёрлаб кўймоқчи бўлди. Ребека олдин шкаф тортмасидаги қоғоз ўрамини, сўнгра либос ўралган матони очиб кўрдию, ҳангу манг бўлиб қолди. Шойи кўйлак, тўр-тўр фата ва ҳатто сунъий гулчамбарни ҳам куя еб, нақ кукунга айлантириб ташлаган эди. Қизиқ, жавон ичига икки сиким куядори сепиб қуйганини кечагидек эсларди, лекин бу бахтсизлик шунчалар тасодифий бўлиб туюлдики, Ребека ҳатто Амарантадан шубҳаланишга журъат этолмади. Тўйгача икки ой қолган эди. Ампаро Москоте унга бир ҳафта ичида янги либос тикиб бераман, деб ваъда берди. Ёмғирли кунларнинг бирида Ампаро оппоқ матоларга бурканиб, Ребекага битай деб турган янги либосни кийдириб кўриш учун келганида, Амаранта ҳушидан кетаёди. Унинг тили калмага келмас, умуртқаси бўйлаб муздек совуқ тер оқиб тушарди. Амаранта жуда кўп ойлاردан буён кўрқиб-қакшаб яшарди, чунки у тўйни тўхтатишига ҳеч қандай

чора йўқ, Ребекани заҳарлашини аниқ биларди. Ребека Ампаро Москоте сабр-тоқат қилиб, сон-саноксиз тўғна-ғичлар ердамида эғнига кийгазаётган кўйлак ичида ис-сиқдан зўрға нафас оларкан, кашта тикаётган Амарапта халқаларни санашда тез-тез адашиб, бармоқларига нина санчилса-да, мудҳиш совуққон тарзда заҳарлайдиган кун – тўйдан олдинги биринчи жума, заҳарлаш усули — кофегга қўшиладиган бир чимдим афьюн бўлади, деган қарорга келди.

Кутилмаганда бошқа бир бахтсизлик тўйни яна кейинга сурди. Ребека билан Пьетро Креспининг никоҳларига бир ҳафта қолганида, кичик Ремедиос ярим кечаси ичида қон кетиб уйғонди ва уч кундан сўнг ўз қонидан заҳарланиб ўлди. Маълум бўлишича, ичида эғизак ҳомиласи қўндаланг туриб қолган экан, Амарапта виждон азобига гирифтор бўлди. У Ремедиосниг ўлимида ўзини айбдор ҳисоблар ва Ребекага заҳар бериб қуймаслик учун доим худодан ўзига-ўзи завол тиларди. Йўқ, у худодан айни бахтсизликни, яъни Ремедиоснинг ўлимини тиламаган эди. Ремедиос уларнинг хонадонига бахт ва шодлик келтирди. У эри билан устахона ёнидаги ётоқхонада яшар ва бутун хонани ўзи олиб келган қўғирчоқлар билан безаб ташлаган эди, унинг шодонлиги, ҳаётга бўлган чексиз муҳаббати ётоқнинг тўрт деворига ҳам сиғмас, гуллар экилган галерея бўйлаб шамолдек эсарди. Ремедиос қуёш чиққанидан бошлабоқ қўшиқ айтишга тушарди. Амарапта билан Ребека ўртасидаги жанжалларга ёлғиз Ремедиосгина чек қўярди. У Хосе Аркадио Буэндиага қараб туришдек оғир вазифани ҳам ўз зиммасига олган эди. Унга овқат ташир, совун суркалган мочалка билан ювинтирар, соч-соқолига бит тушмаслигини назорат қилиб турар, шийпончани супуриб-сидирар, довул пайтлари шийпонча устига сув ўтказмайдиган брезент тўшарди. Сўнгги ойларда эса у Хосе Аркадио Буэндиа билан, гарчанд бузиб гаплашса-да, лотин тилида гаплашадиган бўлди. Пилар Тернеранинг Аурелианодан туғилган ўғли уйларига келтирилганида (хонадондагилар унга Аурелиано Хосе деб исм қўйишган эди), Ремедиос бу гўдакни ўзининг илк фарзандидай қабул қилди. Ундаги оналик меҳри ҳатто Урсулани ҳам лол қолдирган эди. Аурелиано ўз ҳаётини Ремедиоссиз тасаввур қилол-

мас, унга тамом суяниб қолганди. У кун бўйи устахонада ишларкан, Ремедиос унга шакар солинмаган қора кофе олиб келарди. Кечкурунлари икковлашиб Москотеларникига боришарди. Ремедиос опалари билан суҳбатлашаётганида ски онаси билан катталарнинг юмушлари ҳақида фикр юритаётганида, Аурелиано қайнотаси билан домино ўйнаб ўтирарди. Буэндиа оиласи билан қариндош бўлгач, дон Аполинар Москотенинг обрўси ошди. У вилоят пойтахтига катнайвериб, бошлиқларга Макондода мактаб қуриш зарурлигини исботлаб берди. Мактабда бобосидан ўқитувчилик истеъдодини мерос қилиб олган Аркадио муаллимлик қилиши лозим эди. Москоте олиб борган ташвиқот туфайли миллий мустақиллик куни муносабати билан Макондо аҳлининг аксарияти ўз уйлари-ни кўкка бўяди. Москоте, падре Никанорнинг талабига биноан, Катарино ишратхонасини чекка кўчага кўчирди, фаолияти кун сайин авж олиб бораётган шаҳар марказидаги бошқа бир қатор ишратхоналарни беркитишга фармон берди. Бир куни дон Аполинар Москоте вилоят марказидан олти нафар курулли полициячи билан қайтиб, улар зиммасига тартиб-интизом назоратини юклаганида, Макондода курулли одамларни сақламаслик тўғрисидаги эски битимни ҳеч ким эсламади ҳам. Қайнотасининг шижоати Аурелианога ёқарди. «Сен ҳам унга ўхшаб семиз бўласан», дерди унга дўстлари. Аммо устахонада уззукун ўтираверганидан ҳеч семирмади, ёноқлари туртиб чиқиб, кўзлари ич-ичига ботиб кетди, феъл-атвори ҳам босиқлигича қолди. Аурелиано билан рафикасини хар иккала оиладагилар ҳам чексиз севишарди. Ремедиос фарзанд кўраётганини айтганида, Амаранта билан Ребека ярашиб, бўлажак чақалоқлар учун икки хил ипдан - ўрилга кўк, кизга эса қизил тусли — кийимчалар тўқишга киришган эдилар. Орадан кўп йиллар ўтгач, девор остида ўзини отишлариши кутиб турадиган Аурелиано ўйлаган сўнги одам ҳам Ремедиос бўлиб қолади.

Урсула уйда мотам эълон қилди, барча дераза ва эшикларни беркитди, бирон-бир зарур вазисиз уйдаш чиқиш ва уйга киришни тақиқлади, бир йилгача, қаттиқ овоз чиқариб гаплашишни маън қилди, деворга мархуманинг қора тасмага олишган суратини осиб, тагига чирок

ёкиб кўйди. Ремедиоснинг жасади солинган тобут дафи куни ана шу суратнинг тагига кўйилди.

Ремедиоснинг рухига атаб ёкилган чироқни асло ўчирмаган Буэидиа авлодининг кейинги вакиллари сочига лента таққан, бурмача юбка ва оқ этикча кийган бу қизчанинг портретига қараб туриб, доимо таажжубга тушар эдилар; қизчанинг сиймоси Улуғ Момо ҳақидаги анъанавий тасаввурга ҳеч мос келмас эди. Амарапта Аурелиано Хосени ўз тарбиясига олди. Унинг назарида, Ребекага аталган заҳар Ремедиоснинг кофесига тушиб қолгандек туюлар, шуни ўйлаб, Амарапта ич-ичидан эзиларди. У энди ёлғизликда чеккан азобларимга, оғир хасратимга шояд тутинган ўрлим Аурелиано Хосе шерик бўлса, деб умид қиларди. Шляпасига қора лента танғиб олган Пьетро Креспи узун, енгил қора кўйлак кийиб олган, фақат сурати қолган рангпар Ребекани кўриш учун ҳар куни кечқурун оёқ учида сассиз келиб, оғиз очмай қайтиб кетарди. Ҳозир тўй ҳақида гапириш шаккоклик бўлиб, уларнинг муҳаббати чексиз гуноҳкорликка юз тутган, зерикарли, ҳеч кимни қизиктирмайдиган эрмакка айланган, гўёки чироқларни ўчириб кўювчи ва зулматда ўпишувчи жуфт алақачон побуд бўлгандек туюларди. Умиди пучга чиққан Ребека руҳан тушқунликка тушиб, яна кесак ея бошлади.

Бир куни кўкқисдан, мотам бошланганидан анча вақт ўтиб, қизлар галереяда яна ўз тикув ишларини бошлаб юборишганда, — роса соат иккида жазирама кунинг тинчини бузиб, кимдир дарвозани шундай каттиқ куч билан очдики, зарбидан гўё бутун уй силкиниб кетди: бу Амарантага ва галереяда ўтирган унинг дугоналарига, хонасида бармоқ сўраётган Ребекага, ошхонада юрган Урсулага, устахонадаги Аурелианога ва яқка каштан дарахти остида ўтирган Хосе Аркадио Буэидиага — ҳамма-ҳаммасига кучли таъсир қилди, гўё зилзила бошландию уйлари шу топдаёқ қулаб тушадигандек бўлиб туюлди. Остонада антиқа кўринишли бир кимса пайдо бўлди. Унинг баҳайбат елкалари эшикка зўрға сиварди, йўрон бўйнига Биби Марьямининг тасвири солинган занжир осилган, қўлию кўкрагига игна билан суратлар чизилган, ўнг билагига эса мис билагозук тақилган эди. Териси гўёки шўр шамолда ошланган, калта сочлари хачир ёлидек диккайган, ияги туртиб чиққан, қарашлари ғуссали эди.

Келгиндининг белидаги камар отнинг айилдан икки баравар қалин эди. У пошнасига темир нағал қоқилган узун қўнжли этик кийиб олган бўлиб, қадамидан ерларзага келарди. Нотаниш кимса қўлидаги нимдош халтасини кўтариб, шиддат билан меҳмонхона, сўнг залдан ўтиб, Амаранта ва унинг дутопалари игналарини ушлаганча қотиб қолган, гуллар турган осуда галереяга худди момақалдирокдек бостириб кирди. «Салом», деди у хорғин товушда ва халтасини қизлар ёнидаги столнинг устига иргитганча, уйнинг ичкарисига йўл олди. «Салом», деди ётоғидан кўрка-писа бошини чиқарган Ребекага. «Салом», деди ишга бутун вужуди билан берилиб кетган Аурелианога. Лекин ҳеч қаерда тўхтамади. Ва ниҳоят, дунёнинг нариги бурчагидан бошлаган сафарини ошхонада тугатди. «Салом», деди у Урсулага. Урсуланинг оғзи ланг очилиб, бир он қотиб турди, сўнг келгиндининг кўзларига боқди-да, қувончдан бакирганча йирлаб, бўйнига осилиб олди. У — Хосе Аркадио эди! Уйдан гадой бўлиб кетиб, гадойлигича қайтиб келди. Урсула ўғли кира килиб келган от учун икки песо тўлади. Хосе Аркадио одатда денгизчилар қўллайдиган лаҳжада, коришган галатирок испан тилида сўзларди. Ундан, қаерларда юрувдинг, деб сўрашганида, «Ўша ёқда», дея жавоб қайтарди. Хосе Аркадио ўзига ажратилган хонага осма тўшагини илиб нақ уч кун ухлади. Уйронгач, ўн олтита қайнатилган тухумни пакқос туширди-да, тўппатўғри Катаринонинг ишратхонасига борди. Унинг улкан гавдаси аёлларни саросимага солди ва айни замонда ҳавасини келтирди. Хосе Аркадио ўз хисобидан музика буюрди, атрофдагиларни вино билан сийлади ва беш эркакка қарата, «Ҳаммангиз биргалашиб ҳам қўлимни бука олмайсиз», деб гаров ўйнади. «Бунинг иложи йўқ, шекилли, — дейишди улар, ҳатто қўлини қимирлатишолмай. — Чунки сенинг сеҳрли билагузугинг бор». Куч ишлатиладиган томошаларга кўпда ишонмайдиган Катарино ўн икки песо тикиб, Хосе Аркадио билан оғир мрамор столи кўтара олиш-олмаслигига гаров бойлади. Хосе Аркадио столи боши узра баланд кўтариб, кўчага олиб чикиб қўйди. Столни қайта киритиш учун ўн бир эркак овора бўлди. Хосе Аркадио онласидагилар билан деярли гаплашмасди. Кундузи ухлар, кечалари бўлса фо-

хишахонадан бери келмасди. Онаси гоҳо мажбур қилиб оилавий гурунгларга судраб чиққанида, у ҳамманинг диққатини ўзига тортар, айникса, узок мамлакатларда рўй берган саргузаштлардан гапирганда, ҳамманинг овзи очилиб қоларди. У кема ҳалокатига учраб, кичкина бир қайиқчада икки ҳафта Япон денгизида қолиб кетганида, офтоб уриб ўлган дўстининг гўштини еб кун кечирган экан. Айтишича, дўстининг туз сепиб офтобда тобланган гўшти жуда мазали экан. Бир куни, кемалари Бенгал кўрфази бўйлаб сузаётганида, экипаж аъзолари денгиз аждаҳосини ўлдиришибди. Аждаҳонинг ичидан темир дубулға, тўқа ва салбчиларнинг қуроли чиқибди. Кариб денгизида эса Винтар Юнгнинг қароқчилик кемаси шарпасини кўрибди, кеманинг елканлари ажал шамолларидан титилиб кетган, мачта ва елкал боғланадиган ёғочларини денгиз сувараклари илма-тешик қилиб юборган экан. Ўша кема мудом Гвадалупага қайтиб боришга ҳаракат қилар, бироқ у мудом адашишга маҳкум этилган экан. Урсула гўёки ўзи кўп йиллар давомида интиқ кутган, ўғлининг жасоратларию саргузаштлари ёзилган мактубларни ўқиётгандек (Хосе Аркадио эса унга бирортаям хат ёзмаганди), пик-пик йиллар эди. «Уйимиз катта, ўғлим, — дерди у энтиқиб, — овқат ҳам сероб, ортиб қолган қанчасини чўчқаларга ташлаймиз!» Аммо она бечора бир ўтиришда яримта чўчқани паққос туширадиган, нафасининг шамолдан ҳатто гуллар ҳам сўлиб қоладиган манави одам билан қачонлардир лўлилар олиб кетган ўша кичкина бола аслида бир киши эканлигини ҳеч тасаввурига сиғдира олмасди. Бошқалар ҳам худди шундай таажжубда эди. Унинг шундоққина стол ёнида кекириш одатини кўриб, Амаранта ижирғанишини яширолмасди. Ўзининг қай йўсинда туғилганини билмай ўтаётган ва буни ҳеч қачон била олмаган Аркадио уни ўзига негадир яқин тутишга уринастган Хосе Аркадионинг саволларига истар-истамас жавоб берарди. Аурелиано акасига ҳадеб иккови бир хонада бирга ухлашган пайтларини, ўша ўзок болалик йиллари билан боғлиқ воқеаларни эслатишга уринар, аммо хотираси денгиз ҳаётининг сон-сапоксиз кечинмалари билан тўлиб-тошган Хосе Аркадио ҳеч нарсани эслаёлмасди. Ребека уни бир кўришдаёқ ёқтириб қолган эди. Хосе Аркадио ётоқхона-

си эшиги снидан ўтган ўша кеч, Ребека вулқонсифат нафаси ҳамма хоналарда бемалол эпитиладиган ўта бақувват бу эркак олдида Пьетро Креспи шунчаки чиройли ясаган бир бола-ку, деган қарорга келди. У турли баҳоналар билан Хосе Аркадиога яқинлашмоқчи бўларди. Бир куни Хосе Аркадио унинг қоматига беҳаёларча тикилиб: «Сен яхшигина аёл бўлиб етишибсан-а, сингил», — деб қўйди. Ребека ўзини тамоман йўқотди. У яна аввалгидек шоша-пиша кесак ва оҳак ер, бармоғини сўравериб яра қилиб ташлаган эди. Кечалари ўзи билан ўзи олишиб, ухломмай, титраб-қақпаб чиқар ва Хосе Аркадио келишидан дарак берувчи тонгни, уйнинг ларзага тушишили кутарди. Охири, Ребека чидай олмай, унинг хонасига кирди. Хосе Аркадио қайиқ боғланадиган арқонга осилган гамакда, кўзлари очик, биргина иштонда ётарди. Унинг мисдай бадани Ребекани хайратга солди ва қиз ортига қайтмоқчи бўлди. «Кечирасиз, — деди Ребека, — мен сизнинг бу ердалигингизни билмаман». У ҳеч кимни уйғотиб юбормаслик учун шивирлаб гапирди. «Бу ёкка кел», деб чақирди Хосе Аркадио Ребека келди. Қиз, довулга ўхшаш шиддатли бир куч белидан кўтариб, уч силтов билан эғнидаги кийимини йиртиб, уни худди кичкина қушча каби тапиллатиб остига босганида, нафаси қайтиб қолмаслиги учун жон талвасасида типирчилай бошлади.

Уч кундан сўнг улар никоҳдан ўтишди. Никоҳ арафасида Хосе Аркадио Пьетро Креспининг дўконига борди. Италиялик цитрада куй чалишдан сабоқ берарди. Хосе Аркадио уни четга ҳам чақирмай: «Мен Ребекага уйланыпман», деб бақирди. Пьетро Креспи оқариб кетди, қўлидаги цитрани шогирдларидан бирига бериб, дарс тугаганини эълон қилди. Улар музика асбобларини ўйинчоклар билан тўла хонада икковлон қолишганида, Пьетро Креспи: «Ахир, у синглингиз-ку», деди.

— Ахамияти йўқ, — жавоб қайтарди Хосе Аркадио Пьетро Креспи муаттар хилли рўмолчаси билан пешонасини артди.

— Бу — табиатга хилоф иш, — дея тушунтира кетди у, — бундан ташқари қонузда тақиқланган.

Хосе Аркадио унинг важ-қарсонидан эмас, балки шунчалар оқариб кетганидан дарғазаб бўлди.

Тупурдим ўша табиатта, — деди у. — Мен буни сиз қийсалмаслигингиз ва Ребекадан ҳеч нарса сўрамаслигингиз учун айтдим, холос

Аммо Пьетро Креспининг кўз ёшларини кўриб бир оз бўшашди.

— Бўлди, бўлди, деди юмшоқ оҳангда, — Агар ҳамма гап сизга бизнинг оиламиз ёқиб қолганида бўлса, апа Амаранта қоляпти-ку.

Гарчи падре Никанор ўзининг якшанба кунидаги хутбасида Хосе Аркадио билан Ребека ака-сингил эмаслигини эълон қилган бўлсада, Урсула уларнинг никоҳларини кечира олмади. Урсула никоҳни шаккоклик аломати ҳисоблаб, черковдан қайтиб келган келин-куёвни уйга киритмади. Энди улар гўё Урсула учун ўлгандай эди. Ёш келин-куёв қабристон яқинида бир ҳужрани ижарага олишди. Оиланинг илк мебели — Хосе Аркадио уйдан ўзи билан олиб келган осма гамақдан иборат эди, холос Биринчи оқшом келинни туфлисига кириб қолган чаён чақди. Ребека тилдан қолди, аммо бу ҳол эр-хотинга чиллани кўнгилдагидек ўтказинларига тўскинлик қила олмади. Улар яшаган маҳалла аҳли ҳар тунни саккиз марта аёл чинқирғидак уйғониб кетар ва бу чиққирқ чошгоҳдаги ибодат чоғида ҳам яна уч марта такрорланар, одамлар, бошвоқсиз хирс қабристондаги ўликларнинг оромини бузмасин-да, деб худога пола қилишарди.

Ёш эр-хотинга биргина Аурелиано ғамхўрлик кўрсатди. Уларга энг бақувват ва зарур мебелларни олиб берди. Хосе Аркадио уйлари ёнидаги ташландиқ жойни экиштикишга яроқли қилгунча, пул билан таъминлаб турди. Гарчад, ҳаёт ҳатто тушига ҳам кирмаган бахт ҳадя этган бўлса-да, Амаранта ҳамон Ребекага кек сақларди: бу шармандаликни юмшатиш йўлини топа олмаётган Пьетро Креспи, Урсуланинг хоҳишига кўра, илгаригидек ҳар сешанба уларнинг уйига овқатлангани келар ва бахтсизлигини ҳеч кимга сездирмай, матонат билан дош беради. Буэндиалар оиласига ҳурмати юзасидан у шляпасидаги қора лентани колдирган ва ҳар гал ўзининг Урсулага боғланиб қолганидан мамнунлигини намойиш этарди. Урсулага ҳар куни антиқа совғалар — португал сардиналари, атиргул баргидан қилинган туркча шинни олиб келарди. Ҳатто бир куни Маниладан келтирилган

шол рўмол ҳам совға қилди. Амаранта Пьетро Креспининг кўнглини овлар, унинг дидини топар, кўйлагининг энгида осилиб қолган ипларни кесар, тувилган кунига эса Пьетро Креспининг исми ва фамилиясининг бош харфлари битилган анчагина рўмолча тайёрлаган эди. Тушликдан сўнг галереяда чеварлик қиладиган Амарантага кувноқ суҳбатдош бўларди. Пьетро Креспининг назарида ёш боладек туюлувчи бу қизда хали позиклик етишмасди, аммо унинг ҳислари ниҳоятда нафис, қалбида яширин бир нафосат бор эди. Ҳеч ким Пьетро Креспининг Амарантага уйланишига шубҳаланмасди. Ҳақиқатан ҳам, бир куни сешапбада Амарантага менга тегсангиз, деди. Қиз индамай, ишини давом эттираверди. Кулоқларини ловуллашган ҳарорат пасайишини бир оз кутиб тургач, сўнгра шошилмай, ўзига ишонадиган одамларга ўхшаб, деди:

— Албатта, тегаман, Креспи. Аммо бир-биримизни яхшироқ билиб олганимиздан сўнг. Шошқалоқлик яхшиликка олиб бормади.

Урсула нима қилишини билмасди. Пьетро Креспини қанчалик ҳурмат қилмасин, Ребека билан йигитнинг узок вақт давом этган ва охири можаро билан тутаган фотиҳасидан сўнг, бу иш ахлоқ жиҳатдан тўғрими ёки нотўғрилигини англолмасди. Шубҳасини баҳам кўрадиган одам, оила бошлиғи Аурелиано эса ўзининг ноашиқ, аммо қатъий фикри билан Урсулани баттар эсанкиратди:

— Ҳозир тўй ҳақида ўйлайдиган вақт эмас.

Бу сўзларнинг мазмунини Урсула орадан бир неча ой ўтгач тушунди. Бу — ўша дамда Аурелианонинг нафақат тўйга, балки урушдан бўлак барча воқеа-ҳодисаларга нисбатан билдирган яккаю ягона самимий фикри эди. Йиллар ўтиб, у девор ёнида ўзини отишларини кутиб турганида, бу ерга қадар етаклаб келган, кўринмайдиган, аммо олдини олиб бўлмас тасодиф зашжири қай йўсинда пайдо бўлганини ўзига-ўзи аниқ тушунтириб беролмайди. Ремедиоснинг ўлими Аурелианога у қўрққан даражада ҳаяжонлангирмади. Хотинининг ўлими мислсиз ғазаб уйротди ва оқибатда бора-бора у бир вақтлар аёлларни рад этгани сингари умидларини чилпарчин қилувчи сусткаш ва ғамгин ҳисларга кўмилиб кетди. Аурелиано ўзини яна буткул ишга бағишлади, аммо қайпотаси

билан домино ўйнашни ҳам қанда қилмади. Мотам руҳига тўла кечки осойиш суҳбатлар уларнинг дўстлигини тобора мустаҳкамларди. «Яна уйлан, Аурелиано, — дерди унга дон Аполинар Москоте. — Менинг яна олти қизим бор. Истаганингни олишинг мумкин». Сайловга бир неча кун қолганида Макондонинг коррехидори галдаги сафардан мамлакатдаги сиёсий вазиятдан жиддий ташвишланган ҳолда қайтиб келди. Либераллар уруш очишга тайёргарлик кўришаётганмиш. Аурелиано ўшанда консерватор ва либераллар ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмасди, фақат уларнинг уруш очиш мақсадлари борлиги таажжубга соларди. Сиёсатдан йироқда бўлган Макондода сайлов бўлиши арафасида қайнотасининг сержант ҳамда олти нафар қуролланган солдатни чақиртириши Аурелианога муғлақо кераксиз чираниш бўлиб туюлди. Шаҳарга келган солдатлар барча хонадонларга кириб, ов милтиқлари ва ҳатто ошхонада ишлатиладиган катта пичоқларни ҳам тортиб олишди, сўнгра ёши йигирма бирдан ўтган эркакларга консерватор-номзодларнинг номлари битилган кўк ҳамда либерал-номзодларнинг номлари ёзилган пуштиранг варақалар тарқатишди. Шанба куни, айна сайлов арафасида дон Полинар Москоте бугун ярим кечадап кейин қирқ саккиз соат мобайнида спиртли ичимликлар сотиш ва бир оилага мансуб бўлмаган уч нафардан кўп одамнинг кўчада тўлланиб туриши тақиқлангани ҳақидаги декретни эшиттирди. Сайлов тигчгина ўтди. Яқиншаба куни эрталаб соат саккизда майдонга тахта қути ўрнатишди. Тахтани олти солдат кўриқлаб турарди. Овоз бериш мутлақо эркин бўлди, кун бўйи қайнотасининг ёнида туриб, бир одам икки маротаба овоз бермаслигини назорат қилган Аурелиано бунга тўла ишонч ҳосил қилди. Кундуз соат тўртда ноғора товуши сайловнинг ниҳоясига етганидан хабар берди ва дон Аполинар Москоте ўз имзоси чекилган ерлиқ билан сайлов қутичасини муҳрлади. Кечқурун Аурелиано билан домино ўйнаётганида, коррехидор сержантга, қутичани очиб, овозларни ҳисобла, деб буюрди. Пуштиранг ва кўк қоғозларнинг сони тенг эди, аммо сержант пушти қоғозларнинг фақат ўнтасини қолдириб, қолганларини ташлаб юборди. Сўнг қутичага янгидан муҳр босишди. Эртасига тонг азонда у провинциянинг марказий шаҳрига олиб

кетилиши керак эди. «Либераллар уруш бошлашади», деди Аурелиано. Дон Аполинар ўйиндан бош кутармади ҳам. «Сайлов қоғозларининг алмаштириб қўйилганлиги учун деб ўйлайсанми?! Йўқ, уруш очмайдилар, — деди у. — Ахир улар шикоят қилишмаслиги учун қутичада оз-моз пушти бюллетенлар қолдирилди-ку». Аурелиано оппозиция қанчалар ноқулай шароитда экаини англади. «Агар мен либерал бўлганимда, — таъкидлади у, — ана шу қоғозлар юзасидан албатта уруш бошлаган бўлардим». Қайнотаси унга кўзойнак тепасидан қараб қўйди.

— Эҳ, Аурелиано, — деди у, — агар сен либерал бўлганимда, гарчанд менга юз марта куёв бўлганимда-ям қоғозларнинг алмаштирилишини кўролмас эдинг.

Сайловнинг якуни эмас, балки солдатларнинг мусодара қилинган пичоқлару ов милтиқларини эгаларига қайтариб беришдан бош тортишлари шаҳарда норозилик туғдирди. Аеллар Аурелианога, қайнотанга айт, лоақал ошпичоқларни қайтарсин, деб илтимос қилишди. Дон Аполинар Москоте махфий равишда унга солдатлар мусодара қилинган пичоқлару ов милтиқларини либералларнинг урушга тайёргарлик кўришаётганини далилий ашёлари сифатида олиб кетилганини маълум қилди. Бу қадар сурбет баёнот Аурелианода жуда ёмон таассурот қолдирди. У лом-мим демади, аммо бир қуни кечкурун дўстлари Херинельдо Маркес ва Магнифико Висбаль билан пичоқлар воқеасини муҳокама қилаётиб, ундаи либералми ёки консерватор эканлигини сўрашганида, Аурелиано бир ош хам иккилашмай:

— Агар кимдир бўлишим шарт бўлса, яхшиси, либерал бўлардим, чунки консерваторлар фирт муттахам, — деди.

Эртасига у дўстларининг кистови билан, жигарини даволатгани (гарчанд касал бўлмаса-да) доктор Алирио Ногеранинг қабулига кирди. Бу баҳона нега керак бўлиб қолгани хақида у тасаввурга ҳам эга эмасди. Доктор Алирио Ногера Макондога бундан бир неча йил олдин, анчагина нордон дорилар ва одамларга ғалати туюлган — «Поцани поца билан қоқиб чиқаришади» деган шиор билан бирга келганди. Ногера ҳеч қандай шифокор эмасди. Ушбу сохта доктор аслида террорчи эди. Қўнжи узун пойабзали унинг беш йиллик сургун даво-

мида темир кишанлардан чандиқ тушган тўпиқларини бегона кўзлардан яширарди. Федералчиларнинг илк кўзволонидаяқ кўлга туширганларида, у жишидан ҳам ёмон кўрадиган либос — шифокор кийимини кийиб Кюрасаога қочишга муваффақ бўлган эди. Узоқ муддат чўзилган бу қувғинликнинг охири кунларида, Кюрасаога сиёсий муҳожирлар Кариб денгизининг барча оролларида келган хўшхабарлардан рухланиб, контрабандачиларнинг кemasига тушиб, дорилар тўлдирилган шиша идишлар (дорилар оддий шарбатдан ўзга нарса эмасди) ва Лейпциг университетини тугатганлиги хақидаги сохта диплом билан (уни ҳам ўзи тайёрлаган эди) Риоачада пайдо бўлди. Риоачада эса хафсаласи пир бўлиб йиғлаб юборасди. Сиёсий муҳожирлар портлаш арафасида туришибди, деб таърифлаган федералчилар сайлов арафасида ишончларини йўқотишиб, мутлақо совиб қолишганди. Омадсизликдан қамга чўккан ва қариган чоғида яшаш учун ишончли жой қидирган бу сохта шифокор Макондога келиб яширинди. У шаҳар майдони яқинидаги уйда, тор, бўш шиша идишлар қалаштирилиб ташланган хоначада, тўзалмас беморлар маблари эвазига яшарди: барча доридармопларни татиб кўрган бу беморлар эндиликда жўн шарбатдан шифо ахтаришар эди. Дон Аполинар Москоте номигагина ҳукмдор бўлиб турган пайтда, доктор ўз ташвиқотчилик истейдодни қўллай олмасди. У кўпроқ вақтини эсдаликлар ёзишу астмага қарши курашга сарфларди. Ногера яқинлашиб келаётган сайловга катта умид бўлган эди. У сиёсат бобида нўноқ бўлган шаҳар ешлари билан мустаҳкам алоқа ўрнатди ва яширин равишда катъий фитначилик компаниясини бошлаб юборди. Сайлов қутчасидаги сон-саноксиз пуштиранг қоғозлар дон Аполинар Москоте ўйлаганидек ёшларнинг енгилтакликлари эмас, балки Ногеранинг фаолияти туфайли пайдо бўлган эди (бу юмуш террорчи кўзлаган режанинг бир бўлаги эди), у шогирдлари сайловнинг қанчалик лўттибозлик эканига ишонч ҳосил қилишлари учун уларни овоз беришга мажбур қилган эди. «Бу — жабр-зулмининг ўзгинаси» дерди Ногера уларга. Аурелианонинг аксарият дўстлари консеваторлар тузумини нобуд қилиш истагида эди, аммо Аурелианонинг коррехидор билан қариндошлигидан эмас, балки одамовилигию фесъл-атво-

ри ўзгарувчанлигидан кўрқиб, унга ўз режалари ҳақида гапиришга журъат қилишолмасди. Бундан ташқари, қанотасининг кўрсатмасига амал қилиб консерваторларга овоз бергани маълум бўлган эди. Шундай қилиб, унинг сиёсий қараши рўй берган бу оддий тасодиф туфайли очилиб қолди. Аурелиано фақат шунчаки қизиқиш юзасидан илк дафъа телба қадам ташлади докторникига йўқ касалини даволатгани борди. Ўргимчак уяларию камфаранинг ачимсиқ хиди қоплаган, чўчкаҳона каби ифлос хонада у қари игуанага ўхшаш, нафас олганда ўпкаси гўёки ҳуштак чаладиган бир кимсани учратди. Доктор ишдамасдан Аурелианони дераза ёнига олиб борди-да, настки қовоғини кўздан кечира бошлади. «Херда эмас, — деди Аурелиано дўстлари ўргатгани бўйича. Кейин кўлини жигарига босиб -- ана шу еримда оғриқ ҳис қилишмап, кечаси билан уйку бермайди», — деди. Шунда доктор Ногера хона кизиб кетганини баҳона қилиб, деразани ёпди ва консерваторларни ўлдиришга аҳд қилган ватанпарварларнинг бурчи ҳақида қисқа ваъз айтди. Аурелиано бир неча кун давомида чўнтагида дори солинган идиш олиб юрди. У ҳар икки соатда уч дона хапдори олиб, тилининг остига ташларди. Дон Аполинар Москоте унинг доктор найрангларига лаққа учганидан кулар, фитначилар эса Аурелианони ўз одамимиз, деб ҳисоблашарди. Фитнага, гарчанд келажакдаги ишлари нимадан иборат эканини аниқ билишмаса-да, Макондога асос солган барча кишиларнинг барча ўғиллари жалб этилган эди. Аммо доктор ўз сирини ошкор этгани захоти, Аурелиано улар сафидан чиқди. Ўшанда Аурелиано консерваторларнинг нобуд қилиниши зарурлигига қатъий ишонса-да, докторнинг режалари қабиҳлигидан ларзага тушган эди. Алирио Ногера якка террор тарафдори эди. Унинг режаси келишилган ҳолда бир қатор якка тартибда суиқасд уюштиришни, суиқасд бора-бора умуммиллий тус олишини, охир-оқибатда барча давлат чиновниклари, уларнинг оида аъзолари, асосан эркак зотига мансублари, ер юзасида консерваторларнинг уруғиям қолмаслиги учун — ўлдирилишларини тақозо этарди. Табиийки, бу рўйхатта дон Аполинар Москоте, унинг хотини ва олти кизи ҳам киритилган эди.

— Сиз ҳеч қанақа либерал эмассиз, -- деди Аурели-

ано киефасини ўзгартирмай. — Сиз шунчаки қонхўр каззобсиз, холос.

— Ундай бўлса, — жавоб қайтарди доктор вазминлик билан, — дориларни қайтариб бер. Улар энди сенга керак эмас

Ўшанда докторнинг уни ҳеч қандай курашга яроқсиз, ланж, кўнгли бўш, бебахт ва ёлғизликка мойил деб ҳисоблагани Аурелианого орадан ярим йил ўтгач маълум бўлди. Фитнани сотиб кўйишдан хавфсираган дўстлари Аурелианони қўрқитишга уринишди. Аурелиано уларни тинчлантириб айтдики, мен ҳеч кимга ҳеч нарса демайман, лекин Москоте оиласини ўлдиришга келсангиз, сизларни остонада қурол билан қарши олишим тайин.

Аурелианонинг қатъияти фитначиларга каттик таъсир қилди ва улар режаларини номаълум муддатга кечиктиришди. Шу воқеалар содир бўлаётган маҳалда Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг тўйлари хусусида маслаҳатлашгани ўғлининг ёнига келди ва у, опасига, ҳозир бунинг мавриди эмас, дея жавоб қайтарди. Бир ҳафтадирки, Аурелиано, кўйнида эски тўшпонча яшириб, дўстларини зимдан кузатарди. Тушликдан сўнг, ўз уйларини тартибга келтира бошлаган Хосе Аркадио билан Ребеканикига кофе ичгани борар, кеч соат олтидан кейин эса қайнотаси билан домино ўйнашга ўтирар эди. Эргалаб, нонушта пайти Аркадио билан суҳбатлашарди: Аркадио энди норғул йигитга айланган бўлиб, уруш муқаррарлигидан ҳар сафар ҳаяжонга тушарди. У муаллимлик қиладиган мактабда эндигина гапиришни ўрганишаётган болалар ҳам, ёши Аркадиодан анча катта сўлоқмондай одамлар ҳам бор эди. Аркадиога либерализм васвасаси юкиб улгурган эди. У падре Никанорни отиб ташлаш, черковни мактабга айлантириш, муҳаббат эркинлигини жорий этиш керак, деб тинмай гапирарди. Аурелиано унинг шахдини қайтаришга уриниб, эсингни йиғ, сал эҳтиёт бўл, деб маслаҳат берди. Аммо Аркадио маслаҳатга қулоқ солмас ва ҳамманинг олдида уни кўнгли бўшликда айбларди. Аурелиано эса кутарди. Ниҳоят, декабрнинг бошида Урсула устахонага ховликиб кириб:

— Уруш бошланди! — дея ҳайқирди.

Уруш уч ой давом этди. Бутун мамлакатда ҳарбий ҳолат эълон қилинди. Уруш бошланишини Макоңдода

фақат биргина одам — дон Аполинар Москотегина биларди, аммо шаҳарга қўққисдан бостириб киришга буйруқ олган ҳарбий отряд келмагунга қадар у хатто хотинига ҳам оғиз очмади. Хачирларга тиркалган иккита енгил тўп билан қуролланган солдатлар шаҳарга эрта тонгда шовқин-суронсиз келишиб, мактабни казармага айлантиришди. Кечки соат олтидан комендантлик вақти жорий қилинди. Ҳар бир хопадонда олдинги тиштутвга нисбатан каттиқроқ тиштутв ўтказилди ва бу гал хатто деҳқончилик асбобларини ҳам тортиб олишди. Доктор Ногерани уйдан судраб чиқиб, шаҳар майдоқидаги дарахтга боғлашиб, суду терговсиз отиб ташлашди. Падре Никанор ҳарбийларга ўзининг илохий муаллаки билан таъсир қилмокчи бўлган эди, солдатлардан бири унинг бошига қўндоқ билан туширди. Либераллик шамоли тиниб, атрофни дахшатли сокинлик қоплади. Оқариб кетган ва одамови бўлиб қолган Аурелиано қайнотаси билан домино ўйнашни давом эттирарди. У граждонлик мансаби устига ҳарбий ҳоким унвони ҳам берилган дон Аполинар Москотенинг яна қуруқ савлатга айланганини тушунди. Барча фармонларни гарнизон бошлиғи бўлмиш капитан берар, у ҳар куни эрталаб жамоат тартиби муҳофазачиларининг эҳтиёжи учун одамлардан солиқ тўпларди, холос. Унинг тўрт нафар солдати қутурган ит қопган аёлни оила аъзолари қўлидан юлиб олиб, қўчанинг қоқ ўртасида милтиқ қўндоқлари билан уриб ўлдиришди. Шаҳар ишғол қилинганидан икки ҳафта ўтгач, якшанба куни Аурелиано Херинельдо Маркеснинг уйига борди ва эҳтиёткорлик билан қандсиз кофе сўради. Улар ошхонага фақат иккови қолишганида, Аурелиано ўзига хос бўлмаган қатъий буйруқ оҳангда деди: «Йигитларни ҳозирла. Биз урушга борамиз». Херинельдо Маркес ишонмади.

— Қуролимиз йўқ-ку? — сўради у.

— Уларнинг қуролларини тортиб оламиз, — жавоб берди Аурелиано.

Сешанба куни тунда мардонавор операция ўтказилди: пичоқ ва темир-терсак билан қуролланган, ёши ўттизга ҳам етмаган Аурелиано Буэндиа бошчилигида қўққисдан гарнизонни ишғол қилиб, солдатларнинг милтиқларини қўлга киритди ва майдоқда капитан билан биргалиқда ит қопган аёлни ўлдирган ўша тўрт солдатни отиб ташлади.

Ўша кечаси, хали майдондан тўп овози эшитилиб турган бир пайтда, Аркадио Макондо кўрғонининг ҳам граждандан, ҳам харбий ҳукмдори этиб тайинланди. Кўзғолончиларнинг уйланганлари хотинлари билан зўрға хайрлашди. Одамларни террордан халос қилганлари учун чексиз ташаккурга сазовор бўлган Аурелиано отрядининг аъзолари, охирги ахборотларга караганда, Манаурегга силжиган генерал Викторио Медина бошлиқ инқилоб лашкарларига қўшилиш учун сахар пайти Макондодан чикиб кетди. Ўўлга тушишдан олдин Аурелиано дон Аполинар Москотени жавон ичидан чиқариб олди. «Ташвишланманг, ота, — деди у. — Янги ҳокимият сизнинг ва оилангизнинг дахлсизлигига кафилик беради». Дон Аполинар Москоте узун этикли, елкасига милтиқ осиб олган кўзғолончи ўзининг куёви, ҳар куни кеч соат тўққизгача бирга домино ўйнайдиган одам эканини зўрға таъиди.

— Аурелиано, бу бемаънилик-ку! — кичкирди у.

Ўўк, бемаънилик эмас, — деди Аурелиано. — Бу — уруш. Энди мени ҳеч қачон Аурелиано деб атаманг, энди мен полковник Аурелиано Буэндиаман!

Полковник Аурелиано Буэндиа ўттиз икки марта қурулли кўзғолган кўтарди ва ўттиз икки гал ҳам мағлуб бўлди. У ўн етти аёлдан ўн етти нафар ўғил кўрди, кенжа ўғли энди ўттиз беш ёшга кираётганда, ҳамма фарзандларини бирип-кетин, бир кечанинг ўзида ўлдиришди. Ота эса ўн тўрт суиқасддан, етмиш уч пистирмаю қатлдан ҳамда кофега аралаштирилган, нақ бир отни бемалол ўлдирадиган захардан омон қолди. У республика президенти тақдим этган Ҳурмат орденидан воз кечди. Барча революцион қўшинларнинг бош қўмондони бўлди ва мамлакатнинг у сарҳаддан-бу сарҳадга қадар ястаниб ётган бепоён ерларига харбий ҳукмдор ва судья этиб тайинланди. Ҳукумат ҳам чўчийдиган бу одам ўзининг фотосуратини олдиришга ҳеч руҳсат бермасди. У урушдан сўнг, то умрининг охиригача тайинланган нафақани рад этиб, кексайганида Макондодаги устахонасида балиқчалар ясаб, ўшалардан тушган маблағ эвазига кун кечирди. У ҳамшиша жангларда бирипчи сафларда қатнашган бўлса-да, фақат бир мартагина, қарийб йигирма йил давом этган граждандар урушига чек қўйган Неерланд сулҳи асосида таслим бўлишига имзо чекилга-

нидан сўнг, ярадор бўлди, аниқроғи, ўзини ўзи яралади. У қўлидаги тўппончасидан кўкрагига ўқ уади ва ўқ юрагига шикаст етказмай, орқасидан тешиб чиқди. Макондода помига қўйилган кўчагина унинг мислсиз жасоратларидан нишопа сифатида қолди. Аммо у йигирма бир пафар одамдан иборат отрядни ҳеч пимани кўзламай, генерал Викторио Медина қўшинларига қўшилиш учун ўша декабрь тонгида Макондони тарк этганини ўлими олдидан тан олди.

— Биз шаҳарни сенга қолдиряпмиз, — деган эди ўшанда у Аркадиога. — Бус-бутун қолдириб кетяпмиз, биз кайтганимиздан кейин Макондо бундан ҳам ободроқ бўлмоғи даркор.

Аркадио унинг кўрсатмасини бутунлай бошқача тушулди. У Мелькиадес китобларидаги рангли расмлардан рухланиб, маршаллик галунлари тикилган ва эполетлар тақилган антиқа ҳарбий кийим тиктирди, отиб ўлдирилган капитаннинг попукли қиличиши камарига тақиб олди. Кейин иккала тўпни ҳам шаҳарга кираверишдаги жойга ўрнатди, оташин хитобларидан рухланган шогирдларига ҳарбий форма кийдириб, четдан қараган одамларга Макондо ишғол қилиб бўлмайдиган шаҳардек туюлиши учун куроллантириб, шаҳар кўчалари бўйлаб кезиб юришни буюрди. Ушбу маккорликнинг оқибати ҳам яхши, ҳам ёмон бўлди: ҳақиқатан ҳам ҳукумат бир йил давомида Макондо қўрғонини босиб олиш учун буйруқ беришга жаам этолмай юрди, аммо ниҳоят бу ишга киришилгач, шаҳарга шунчалик кўп қўшин юборишдики, химоячиларнинг қаршилиги ярим соат ичида синдирилди. Аркадио ҳукмдорликнинг дастлабки кунлариёқ ўзининг қарор чиқаришга мопиллигини ошкор қилди. У дафъатан миясига келиб қолган тасодифий нарсалар хусусида қарорлар қабул қилар, баъзан бир кунда тўртта декрет чиқарган пайтлари ҳам бўлган эди. У ўн саккиз ёшлилар учун мажбурий ҳарбий хизмат жорий этди: кеч соат олтидан сўнг кўчада қолган уй ҳайвонларининг умумий мулкка айланиб қолишини эълон қилди, катта ёшдаги эркекларни енгларига қизил латта боғлаб юришга мажбурлади. Падре Никанорни хонаки банди қилиб қўйди: «Агар уйдаш чиқсанг, отиласан», деди унга Падрега фақат либераллар галабасини байрам қилганларидагина ваъз ай-

тиш ва қўнғироқ чалишга рухсат этилди. Аркадио, одамлар билан ҳазиллашмаётганлигини кўрсатиш учун, солдатлар бўлимасига шахар майдонида қўғирчоқларни отиб машқ қилишни буюрди. Олдинига буни ҳеч ким жиддий қабул қилмади. Ахир, Аркадио ҳам, унинг солдатлари ҳам бор-йўғи катталарнинг ўйинларини ўйнашаётган ёш болалар, мактаб ўқувчилари эди-да. Бир куни кечкурун Аркадио Катаринонинг ишратхонасига кирганида сурнайчи янги бошликни таптанали марш билан қарши олиб одамларни кулдирган эди. Аркадио ҳокимият эгаларини беҳурмат қилгани учун сурнайчини отишга маҳкум этди. Бунга норозилик билдиришга жазм этганларни эса синф хоналаридан бирига қамаб, уларга фақат нону сув берилишини тайинлади. «Сен қотилсан! — дея бакирарди унга ҳар сафар Урсула, неварасининг ўзбошимчалигини эшитиб. — Мабодо Аурелиано эшитиб қолса, сени албатта отиб ташлайди ва бундан биринчи бўлиб мен хурсанд бўламан». Аммо, бу гапларнинг бари беҳуда эди. Аркадио ўзининг мазмунсиз ёвузлигини тобора кучайтирарди. Ниҳоят, у Макондо кўрган энг ёвуз ҳукмдорга айланиб қолди. «Хайриятки, одамлар оқу қорани фарқлаяпти, — деди бир куни дон Аполинар Москоте. — Мана, сизга либераллар ваъда қилишган жаннат». Бу сўзларни Аркадиога етказишди. У солдатлар патрули билан дон Аполинар Москотенинг уйини ишғол қилиб, мебелларининг кулини кўкка совурди, қизларини беомон савалади, собиқ коррехидорни эса кўча бўйлаб судратиб, казармага олиб келтирди. Бундан хабар топган Урсула уятдан кизариб, қўлидаги мумланган ўрма қамчисини ғазаб билан силтаганча, шахар кўчалари бўйлаб югура кетди; у казарма ҳовлисига бостириб кирганида, бўлима солдатлари дон Аполинар Москотени отиш учун саф тортишган ва Аркадио «Отинглар» деб буйруқ беришга шайланаётган эди.

— Қани, отиб кўр-чи, пасткаш! — деб қичқирди Урсула.

Довдираб, ўзини ўнглаб олишга ҳам улгурмаган Аркадиони Урсула ҳўкиз пайларидан ўрилган оғир қамчи билан савалай кетди. «Отиб кўр-чи, қотил! — деб қичқирарди у. — Унга қўшиб мени ҳам от, манжалақининг боласи. Ушанда мени сендай махлукни ўстирганим учун

уйтдан йиғлашимдан халос этган бўласан!» У Аркадиони раҳм-шафхатсиз, то у ховлининг ўзоқ бурчагига бориб, шилликқуртдай буржаниб олгушига қадар савалади. Илгари ўқлар илма-тешик қилиб юборган қўғирчоқ осиглик турган ёвочга боғлаб қўйилган дон Аполипар Москоте хушсиз эди. Бўлинма солдатлари, Урсула қолган вазабини бизга сочади, деб кўрққанларидан қочиб кетишга эди. Аммо Урсула улар томонга қиё ҳам боқмади. Оғриқ азобидан додлаётган Аркадиони тинч қўйиб, дон Аполипар Москотени ечди ва уйга олиб кетди. Қазармадан чиқишидан олдин, бу ерда хибсада сақланаётганларни озодликка чиқарди.

Шундан сўнг шаҳарни Урсула бошқарадиган бўлди. У якшанба ибодатини қайта тиклади, қизил латта боғлаб юришга чек қўйди ва Аркадионинг барча ноўрин қарорларини бекор қилди. Аммо шунчалик матонатига қарамай, Урсула холи қолган пайтларида ўз толеидан йиғларди. У ўзини шу қадар ёлғиз хис қилардики, охири каштан остида эрдан чиқаёзган эрининг сухбатидан таскин излай бошлади. «Қара, қанча кулфатлар тушиди бошимизга, — деди у эрига пальма шох-шаббаларидан қилинган пешайвошни оқизиб кетишга ҳаракат қилаётган ёз ёмғирининг шовқини остида. — Уйимиз хувиллаб қолди, ўғилларимиз тарқалиб кетишди. Яна иккимиз қолдик». Аммо телбалик бағрига фарқ бўлган Хосе Аркадио Буэндиа унинг гапларини эшитмасди. У ўзининг скамейкасида ўтирар, Урсула эса, эрини ювиштираркан, оила янгиликларини сўзлаб берарди «Аурелианонинг урушга кетганига маза тўрт ой бўлди, биз ханузгача унинг тақдиридан беҳабармиз, — дерди у, эрининг орқасини совунли латта билан арта туриб. — Хосе Аркадио эса қайтиб келди, гавдаси сеникидан ҳам норғул, бутун бадани чорчўп тасвирига тўлиб-тошган, лекин у хонадонимизга нуқул шармандалик келтираётир». Нохуш хабарлар эрига озор бера бошлаганини хис қилиб, энди уни алданга тушарди. «Эҳ, шунча вайсабман-а, сен менга ишонма, — дерди у эрининг нажосати устига кул сеппиб, сўнг уни белкуракка йиғаркан — Хосе Аркадионинг Ребекага уйланиши худонинг ёзиғи экан, энди улар жуда бахтли яшашяпти». Урсула ҳақиқат ёрдамида ёлғон гапиришга шу қадар ўрганиб қолдики, охири ёлғонлари-

дан ўзи ҳам таскин топа бошлади. «Аркадио жиддий ва ниҳоятда жасур йигит бўлиб етишган, -- дерди у. — Ҳарбий кийиму қилич унга қанчалар ярашганини кўрсанг эди». Бу ҳол ўлик билан гаплашишга ўхшаб кетар, нега энди Хосе Аркадио Буэндиани бирор нарса на хурсанд, на хафа қила оларди. Аммо Урсула эри билан суҳбатлашишни қанда қилмасди. Эри беозор ва лоқайд эканини кўргач, Урсула уни арқонлардан халос қилди. Арқонлар ечилган бўлса-да, Хосе Аркадио Буэндиа ҳатто жойида ҳам силжимади. Гўёки арқонларнинг ҳеч бир аҳамияти йўқдек, гўёки уни каштан дарахти танасига арқонлар ва умуман кўзга кўринадиган воситалар — занжиру кишанлар эмас, балки улардан юз чақдон бақувват бир куч боғлаб ташлагандек, қуёш ва ёмғир остида ҳам скамейкада ўтираверарди. Августда, бу йил қиш одатдагига қараганда чўзилиб кетиши ҳаммага аён бўлганида, Урсула ниҳоят, эрига ўзи маъқул топган нарсани маълум қилди:

- Бахт биз билан қадам-бақадам юрибди, — деди у. — Яқинда Амаранта билан пианола тузатган ўша италияликнинг тўйини кўрамиз.

Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг суҳбатларини илгаригидек кузатишни кераксиз деб билгач, уларнинг дўстона алоқалари хийла илгарилаб кетди. Келин-куёвлик қоронғилик пардаси ила чулғанди. Пьетро Креспи ҳар куни кечқурун Амаранта учун Петрарканинг сонетларини таржима қиларди. Улар атиргуллар ҳиди уфуриб турган галереяда то чивинлар оромларини бузмагунларича ўтиришар, сўнг меҳмонхонага ўтишарди. Йигит шеър ўқир, қиз эса чеварлик қилар, иккиси ҳам уруш воқеаларига лоқайд эди. Амарантанинг сезгирлиги, унинг вазнини нафосати йигитни ўргимчак иплари каби ўраб ташлади ва ҳар сафар соат саккизда уйига кетишидан олдин куёв ана шу кўринмас ипларни узиб ташларди гўё Пьетро Креспи ватанидан юборилган откриткалардан Амаранта иккови ажойиб альбом тайёрлашди. Бу откриткаларнинг ҳар бирида дарахтзорларнинг хилват бурчагида ўтиришган маҳбублар, камон ўқи билан яранган юрак ёки икки кабутар икки учини тумшугида тутиб турган тилларанг тасмалар тасвири туширилганди. «Бу — Флоренциядаги боғ, — дерди Пьетро Креспи

открыткаларни кўздан кечираркан — Кулингги чўзсанг бас, кабутарлар кафтингга кўлиб, нон ушоқларини ея бошлашади». Баъзан Венеция шахри кўринишлари тасвирланган сувбўёкли расмларни кўришганида, ватан соғинчи унинг хотирасида каналлардан таралувчи ботқоқ денгизнинг чирик чиғапоқлари хидию гулларнинг енгил бўйини уйротарди. Амаранта гоҳо хўрсиниб, гоҳо кулиб, гўзал эркагу аёллари болалар тилида сўзлашувчи бу мамлакат, шу кунларда харобазорга айланган қадимий шаҳарлар ҳақида орзу қиларди. Ниҳоят, Пьетро Креспи излаганини топган эди. Муҳаббат дардида океани кесиб ўтгач, Ребека билан шошилишч. жўшқин тарзда ўпишган пайтидаги ҳавас билан адаштириб юборганидан сўнг ниҳоят ҳақиқий муҳаббатини топган эди. Бахт унга омад келтирди. Энди Пьетро Креспининг дўкони деярли бутун квартални эгаллар ва гўё хаёлий бир маконга айланган -- бу ерда вақтни соат бонглари орқали билдириб турадиган Флоренция кўнғирокхонасининг аниқ нусхасини, Соррентодан келтирилган музикали қутичани, қопқоғи очилиши биланок беш нотадаги куйдан парчалар ижро этиладиган хитой упадони ва, умуман, барча музика созларини, одамзод томонидан ўйлаб чиқарилган, бураб ҳаракатга келтирилувчи барча ўйинчоқларни учратиш мумкин эди. Музика мактабида дарс беришга лаёқатсиз бўлган Бруно Креспи — Пьетронинг укаси дўконга мутасадди эди. Унинг елиб-югуришлари туфайли Турклар кўчаси ўзининг турли-туман, кўзни камаштирувчи ўйинчоқлар кўрғазмаси билан сеҳрли кўрикхонага ўхшаб қолди, бу ерда одамлар Аркадионинг жабрзулмларини, йироқ-йироқлардаги уруш таҳликасини батамом унутишарди. Урсуланинг кўрсатмасига биноан, яқшанба ибодати қайта тикланганида, Пьетро Креспи ибодатхонага немис фисгармониясини ҳадя этди, у ерда болалар хори ташкил килиб, унинг қатнашчилари билан биргаликда грегориан репертуарини мапқ қила бошлади. Бу нарса падре Никанорнинг камтарин хизматига аллақандай шуқуҳ бағишлади. Амаранта яқин кунлар ичида италияликнинг бахтиер рафикаси бўлишига ҳамма ишонарди. Ўз ҳисларини ортиқча камчиламай, уларни нафис, табиий оким ихтиёрига ҳавола қилган келин-кўёв, охир-оқибатда тўй муддатини аниқлаш чегараси қадар

келишди. Хеч ким уларга монъелик қилмокчи эмасди. Илгари, тўйни ортга сураверганидан Ребекани бахти қаро қилиб қўйгани учун ич-ичидан ўзини гуноҳкор ҳис қилаётган Урсула, виждон қийноғини яна орттиришни истамасди. Уруш жафолари, Аурелианонинг йўқлиги, Аркадионинг зулми, Хосе Аркадио билан Ребеканинг қуврин қилишини туфайли Ремедиосга очилган аза ҳам унут бўлди. Тўйлари бўлишга астойдил ишонган Пьетро Креспи бир куни Аурелиано Хосени ўзининг тўнғич ўғли деб ҳисоблашга мойиллигини сездирди. Хамма, Амаранта бахтининг осуда кўрфазига тобора яқин қолди, деб ўйларди. Аммо Ребекадан фарқли ўларок, у хаяжонини мутлоқ сездирмасди. Дастурхонга гул тиккан пайтидагидек хотиржамлик билан заржияк тўқир, матога тустовуқлар тасвирини туширарди. Амаранта Пьетро Креспи инонихтиерини тамом бахш этадиган пайтти кутар эди. Охири, қутавериб, октябрнинг шиддатли ёмғирлари маҳали сабр қосаги тўлди шекилли, бирдан ўзгарди.

Пьетро Креспи ўзини батамом йўқотиб қўйди. У ҳеч бир уялмай-нетмай фиғон чекканида ҳам, умидсизликка тушганидан бармоқларини сиқдириб юборишга сал қолганида ҳам, Амарантанинг қарорини ўзгартира олмади «Вақтинги беҳуда ўтказма, — деди унга Амаранта. — Агар мени ҳақиқатан ҳам севадиган бўлсанг, уйимизнинг бўсағасига бошқа қадам босмагин». Урсула уятдан ер қаърига кириб кетишга тайёр эди Пьетро Креспи ялинишининг барча усулларин қўллаб кўрди. У ўзини тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада камситишгача бориб етди, — жонини қурбон қилиб бўлса-да, йигитга тасалли беришга тайёр турган Урсуланинг этагини тутиб, бутун окшом бўйи йиғлади. Креспининг ёмғирли кечаларда шоҳи соябон тутиб, Амарантанинг деразасида чироқ бор-йўқлигини кузатиб, уйни тентираб айланиб юрганини кўп кўришарди. Пьетро Креспи ҳеч қачон ана шу кунлардагидек бежирим қийинмасди. Унинг беҳад азоб-уқубат тортган, императорникига ўхшаган боли фавқулодда ажойиб салобат касб этганди. У Амарантанинг галереяда чеварлик қилишга келадиган дугоналаридан қизнинг қарорини ўзгартиришга таъсир кўрсатишларини илтижо қилиб, уларни жон-қолига қўймасди. У ҳамма ишларини ўз қолига ташлаб қўйди. Креспи уззукун вак-

тини магазиннинг орқа хонасида ўтказар, телбанома мактублар битиб, орасига гул баргларию қуритилган капалакларни жойлаб Амарантага йўллар, хатлар эса очилмасдан, яна ўзига қайтиб келарди. У уйга қамалиб олиб, соатлаб цитрада куй чаларди. Бир куни кечаси қўшиқ айта бошлаганида Макондо аҳли уйқудан уйрониб, цитранинг сеҳрли куйидаги ва ер юзида мавжуд энг кучли муҳаббатга йўрилган ҳазин овоздан гоят таажжубга тушишди. Ана ўшаида Пьетро Креспи Амарантанинг деразасидан бўлак барча деразаларда чироқ ёнганини кўрди. Иккинчи ноябрда — марҳумларни хотирлаш кунида магазин эшигини очиб ичкарига кирган укаси барча чироқлар ёқилганини, барча музикали кутичалар очилиб, куй ижро этаётганини, барча соатлар тўхтамай занг ураётганини ва ана шу тутуриқсиз музика садолари остида ётган акаси Пьетро Креспини кўрди: унинг билакларидаги кўк томирлари кесилган, иккала қўли эса бўҳўр¹ тўлдирилган тоғорага тушурилганди.

Урсула унинг жасади солинган тобутни уйларига қўйишни буюрди. Рухоний Никанор диний маросимни ўтказишга ва ўз-ўзига суиқасд қилган одамнинг жасадини мукаддас тупрокка қўйишга қарши чиқди. Урсула у билан баҳслаша бошлади. «Менимча, у шаҳид ҳисобланади, — деди у. — Бу воқеа қай сабабдан содир бўлганини на мену на сиз тушуна оламиз. Иродангизга қарши борсам-да, уни Мелькиадеснинг ёнига дафн этаман». У дабдабали дафн маросимида бутун эл фикрини бир овоздан қўллаб-қувватлаганидан сўнг аҳлини бажарди. Дафн куни Амаранта ётоғидаги чиқмади. У каравотида ётаркан, Урсуланинг ноласини, уйда тўпланган одамларнинг қадам сасларини, уларнинг паст товушларини, гўяндаларнинг марсия айтиб йиғлашларини эшитди. Хонага топталган гулларнинг хиди анкиб турган чуқур сукунат чўқди. Амаранта узок муддат ҳар окшом лаваанда²нинг хидини туйарди, аммо у ўзини телбаликка асир бўлишдан халос қилишга етарли куч топди. Урсула уни буткул ташлаб қўйди. Ҳатто бир куни кечқурун Амаранта ошхонага чиқиб, қўлини ўчоқнинг лахча чўғига тутиб, то куйган

¹ Б ў х ў р — Осиё жанубидаги дарахтлар пўстлоғидан олинган хушбўй катрон.

² Л а в а н д а — хаворанг ёки бинафшаранг ўсимлик.

этининг бадбўй хиди келгунга қадар кимир этмай, оғриққа чидаб турганидаям унга раҳми келмади, ҳатто бошини кўтариб ҳам қарамади. Бу – виждон азобиши босиш учун ишлатилган кучли таъсир воситаси эди. Амаранта бир печа кун давомида қўлини тухум сариғи солинган косага солиб юрди, кейин куйган жойлари битиб кетди ва яра ўрни чандиқ бўлиб қолди. Тухум сариғи баайни унинг юрагидаги жароҳатларига ҳам малҳам бўлди. Бошидан кечирган фожеани биргина қора газмолдан қилинган латта эслатиб турарди. Амаранта бу қора тасмани куйган қулига ўла-ўлгулгача такиб юрди.

Аркадио кутилмаганда мурувват кўрсатди — Пьетро Креспининг ўлими муносабати билан расмий мотам тутишга фармон берди. Урсула буни худди адашиб қолган қўйнинг сурувга қайтганидек баҳолади. Аммо у янглишган эди. Ҳали ҳарбий либос киймасдан илгариеқ Аркадио унинг учун йўқотилган эди. У Аркадиони ўз фарзандидай — худди Ребскани тарбиялагандек, доим эъзозлаб, ҳеч нарсага зориқтирмасдан тарбияладим, деб ҳисобларди. Аммо Аркадио одамови, қўрқоқ бўлиб ўсди. Ахир, унинг болалиги уйқусизлик касали кенг тарқалган, Урсула қурилиш ишларига муккасидан кетган, Хосе Аркадио телба бўлиб қолган, Аурелиано узлатга чекинган, Амаранта билан Ребека бир-бирига беомон рақиб бўлиб юрган бир пайтга тўғри келган эди-да. Аурелиано унинг хатсаводини чиқарди. У Аркадиога ўз кийимларини батамом ўзига яроксиз бўлиб қолгандан кейингина ҳадя қиларди. Виситасьон эса Аркадиога мослаб кичрайтириб, қайта тикарди. Аркадио бесўпакай пойабзалидан, шимидаги ямоқлардан, ўзининг заифона думбасидан хижолат чекарди. У кўпинча Виситасьон ва Катауре билан уларнинг тилида сўзлашарди. Фақат биргина Мелькиадес унга ҳақиқий ғамхўрлик кўрсатар. Аркадиога ўзининг одам тушуниш қийин бўлган ёзувларини ўқиб берар, унга дагерротипия санъатини ўргатарди. Йигитча лўлининг ўлими тўфайли юм-юм йиғлаганини, чолнинг ёзувларини беҳуда тадқиқ қилиб, ҳаммадан дард-аламини яширган ҳолда, таваккалига марҳумни тирилтириш йўлини қидирганини ҳеч ким пайқамаганди. Ҳамма ҳурмат қиладиган ўли ишлайдиган мактаб, кейинчалик шафқатсиз қонунлар чиқаришга йўл очган ҳокимият ҳамда кўркам ҳарбий либос Аркадиони

бир оз чалғитиб, юракни сикадиган ғам-аңдухдан кутқарганди. Бир куни кечкурун Катарина ишратхонасида аллаким унга: «Сен ўз фамилияннга муносиб эмассан», дейишга жазм қилди. Гарчанд ҳамма, Аркадио уни катл қилади, деб ўйласа-да, негадир у ҳалиги мард одамни отиб ташлашга ҳукм этмади.

- Бахтим шуки, мен Буэндиа эмасман, — деди у.

Унинг асрандиллиги сирини билганлар Аркадиога ҳамма гап маълум экан-да, деб ўйлашди, аммо аслида у ота-онасининг кимлигини бир умр билмай ўтди. У ўз онаси — Пилар Тернерага ҳудди Хосе Аркадио ёки Аурелиано каби тийиксиз бир майл сезарди; Тернера Аркадио дагерротипия билан машғул бўлган қоронғи хонага кирганида йигитнинг томирларидаги қон жўш уриб кетарди. Пилар Тернера аввалги жозибасию жарангдор кулгусини йўқотган эса-да, ундаи тараладиган ачимсик дуд хиди Аркадиога ёқарди. Кунларнинг бирида, уруш бошланмасдан сал олдин Пилар Тернера кенжа ўғлини мактабдан олиб кетгани одатдаги вақтдан хийла кечроқ келди Аркадио уни ўзи пешинда дам оладиган, кейинчалик кишанларни ва сўнгра қолипларни сақлашни буюрган хонада кутиб турди. Бола ховлида ўйнаб юрарди. Аркадио, Пилар Тернера, албатта, ана шу хонадан ўтишини биларди. У тўр беланчақда сабрсизликдан титраб кута бошлади. Аёл келди, Аркадио унинг қўлларидан тутиб, гамаги сари судрай бошлади. «Бўлмайди, бўлмайди, — дерди Пилар Тернера дахшатга тушиб. — Сенга мудом хузур бағишлашни ўйлашимни билмайсан ҳам, аммо худо шохид — бунинг иложи йўқ». Йигит Буэндиадан мерос қолмиш кучи билан уни белидан кучиб даст кўтарди, бадани баданига теккач, кўз олди қоронғилашиб кетди. «Ўзингни фарипга қилиб кўрсатма, — деди Аркадио, — бузуклигингни ҳамма билади». Пилар ўзининг бахтсиз қисматига қисбатан нафратини зўрға босди.

Болалар кўриб қолишади, — шивирлади у. — Яхшиси, бугун туңда эшикни очик қолдир

Кечаси Аркадио тишлари такиллаганча талвасага тушиб, уни гамакда кутди. У кўзини юммас, чигирткаларнинг чириллашини, уккининг доимо бир вақтда, худди олдиндан тузилган жадвалга риоя қилганча қичқиригини тингларкан, вақт ўтган сайин уни алдашганига ишонч

ҳосил қиларди. Унинг ҳаяжони меъёрдан оша бошлаган пайтда, тўйқусдан эшик очилди. Орадап бир печа ойлар ўтиб, девор ёнида ўзига ўқ узишларини кутиб турган Аркадио ана шу онни яна бир бор тасаввуридан ўтказди; олдин қоронғида қўшни хонада адашиб қолган аллакимнинг охишта қадам товушлари, кимдир урилиб кетган ўриндикнинг шовқини эшитилди, кейин зулмат қуюқлашиб, одам гавдаси шаклини олди. Атроф юрак зарбидан ларзага келарди. Йигит қўлини узатиб, бармоғига иккита узук тақилган қўлга дуч келди: у ўша қўлни нақ ўз вақтида — уш қоронғилик ўз қаърига юта бошлаганида учратганди. У шох томирларнинг тармоқ отганини, томирларнинг қўрқувдан титрашини, ҳаст чизиклари бошмалдоғига туташган жойда шум ажалнинг чизиви билан бўлинган нимхуш кафтни сезди. Шунда бу аёл ўзи кутаётган аёл эмас, балки бошқа эканини тушунди — ундан ачимсик дуд эмас, гулдан тайёрланган бриолин ҳиди келар, ёнғоқдек қаттиқ, ясси кўкракларининг учлари эса эркакларникига ўхшаб кетар, питир-питир нозли адолари тажрибасизлигидан дарак берарди. У ҳали бокира бўлиб, исми ҳам ажабтовур — Санта София де ла Пьедад эди. Пилар Терпера айни иши учун кизга ўзи йиққан бисотининг тенг ярмини — нақ эллик песо тўлаганди. Аркадио бу қизнинг озиқ-овқат сотиладиган дўкончада ота-онасига ёрдамлашиб юрганини бир печа бор кўрса-да, ҳеч эътибор бермаган, чунки қизча то унга эҳтиёж сезишмагунларича ўзини сездирмасликдек камёб фазилатга эга эди. Аммо шу тундан бошлаб, у Аркадионинг иссиққина кифтида ювош мушукдек ғужанак бўлиб ётди-қолди. Пилар Тернера бисотининг қолган қисмини ҳам олгач, ота-онасининг руҳсати билан мактабга пешинги хордиқ маҳаллари келадиган бўлди. Кейинрок, ҳукумат жангчилари Аркадио билан Санта София де ла Пьедадни мактабдан кўчишга мажбур қилишди, энди улар дўконнинг орқа хонасидаги сарийё солинган қутилар ва маккажўхори қоплари панасида ялаб-юлқашарди. Орадап сал вақт ўтиб, Аркадио қутилмаганда Макоңдога ҳукмдор бўлиб олган пайтда аёл киз туғди.

Бу ҳақда қариндошларидан фақат Хосе Аркадио билан Ребека биларди. Аркадио улар билан анча қалин эди. Хосе Аркадионинг бўйинига турмушнинг овир хур-

жуни осилган эди. Ребека ўз матонати еб тўймаслиги, боринги, иззатталаблиги билан саркаш феъли эрини шу қадар жиловлаб олгандики, Хосе Аркадио танбал, хотинбоз бир одамдан катта ва кучли ишчи хайвонга айланган эди. Уларнинг уйлари ҳамиша озода ва саришта бўларди. Эрталаб Ребека барча деразаларни ланг очар, кабристондан эсаётган шамол хонага кириб, девору мебелларда юпка чанг қатламини қолдириб, эник орқали ховлига чиқиб кетарди. Кесак ейиш, майли, қопдаги отаонаси суякларининг қарсиллаши, қизикқонлиги Пьетро Креспининг бўшанг позлари — буларнинг ҳаммаси хотира тубида чўкиб ётарди. Ребека дераза олдида ўтирганича, уруш ваҳималарига эътибор ҳам бермай, кун бўйи чеварлик қиларди, токчалардаги кўзачалар титрай бошлаганда қўшовиз милтиқ тутган, темир нағалли этик кийган бахайбат Хосе Аркадио лойга беланган овчи итлар билан уйга келаётганини билиб, овқат иситиш учун ўридан турарди. Эрининг елкасида гоҳида кийик бўлар, аммо кўпинча куён ёки ёввойи ўрдаклар отиб келарди. Эңдигина шаҳарга бошлик этиб тайинланган Аркадио бир куни кечқурун дафъатан Ребека билан эрини йўқлаб келди. Гарчи улар уйдан чиқиб кетганларидан бери бирор марта ҳам келиб кўрмаган бўлса-да, ўзини шунчалар яқин, дўстона тутдики, эр-хотиш уни қовурдоқдан тотиб кўришга таклиф этишди.

Қахва ичилаётган пайтда Аркадио бу ерга келишининг асл сабабини айтди: унга Хосе Аркадионинг устидан маълумот тушган экан. Маълумотга қараганда, Хосе Аркадио ховлисидаги ерларни ҳайдаб бўлиб, қўшнилариининг ҳам даласига ўтган ва хўкизлари ёрдамида тўсиқни йиқитиб, иморатларни вайронага айлантириб, атрофдаги барча яхши ерларни ўзиники қилиб олган экан. Ерлари яроксиз баъзи дехқонларга тегмабди, аммо уларга солиқ солиб, боқиманда ундириш шиятида ҳар шапба итлар галасини етаклаб елкасига қўшотарини осиб келаркан Хосе Аркадио қилмшларидап топмади — эгаллаб олган ерларининг Макоцдога асос солинганида Хосе Аркадио Буэндиа томонидан таксимланганини рўқач қилди. У, аслида, Буэндиалар оиласига қарашли бўлган бу томорқаларнинг бегоналар қўлига топширгани учун отасининг ўшаюда ҳам телба эканини исботлашга уринди. Бу изоҳларнинг асли кераги

йўқ, негаки, Аркадио адолат ўрнатиш учун келмаган эди. У кўнмади ва томоркаларни рўйхатдан ўтказувчи бюро тўзмоқни таклиф қилди: агар Хосе Аркадио ўз ўрнига унга солиқ тўплаб туришини бўйнига олса, hozирга қадар эгаллаб олган амлоки тортиб олинмас экан. Орадан йиллар ўтиб, полковник Аурелиано Буэндиа ер таксимлаш тартибини қайта кўриб чиққанида, барча томоркалар – кабристондан тортиб, умуман Хосе Аркадио ховлисидаги тепаликдан кўриниб турган ерларнинг ҳаммаси акасига қарашли эканини ва Аркадио ўзининг ўл бир ойлик ҳукмдорлиги мобайнида фақат солиқлардан тушган пулларнигина эмас, Хосе Аркадиога қарашли кабристон майдонига ўлик кўмиш учун тўланган пулларни ҳам ҳамёнига урганини аниқлади.

Хамма алақачонок вокиф бўлган, лекин аламига алам қўшилмасин, деб Урсулдан яширилган бу сир, бечора онага бир неча ойдан сўнг барибир аён бўлди. Аввал ҳам унда андак шубҳа туғилганди. «Аркадио ўзига уй қуряпти, — деди у сохта мафрурлик билан эрига, қошиқдаги ошқовоқ қиёмини унга ичкизаркан. Аммо хўрсинишдан ўзини тиёлмади: Сабабини билмайману, лекин кўнглим бежо». Кейин, Аркадионинг нафақат уй қурдиргани, балки ўзи учун Вена мебеллари буюрганини эшитгач, у Аркадионинг давлат мулкани талон-торож қилаётганига шубҳа қилмай қўйди. Бир қуни якшанба ибодатидан қайтаётганида, у Аркадионинг янги уйда янги офицерлар билан қарта ўйнаётганини кўриб қолди. «Сен оиламишни иснодга қолдириясан!» қичқирди Урсула, бироқ Аркадио эътибор бермади. Ана ўшандагина Урсула Аркадионинг олти ойлик кизчаси борлигини ва ўғли билан пикхоҳсиз яшаётган Санта София де ла Пьседад яна оғиржоеклигини билди. Урсула олдинига қаерда бўлишидан қатъи назар, полковник Аурелиано Буэндиага хат ёзиб, кўз берган барча қишғирликлардан уни хабардор қилиб туришга сўз берди, аммо кейинги кунларда авж олган воқеаларни кўриб ниятидан қайтди, хаттоки шундай қарорга келганидан пушаймон еди. Шу дамгача макондоликларга миш-миш бўлиб туюлган «уруш» сўзи ниҳоят фюжиявий ҳақиқатга айланди. Февраль ойининг охирида шаҳар қопқасида орқасига супурги ортилган эшак минган, энгил-боши чап-тўзон бир кампир пайдо бўлди.

Кўриниши беозор бўлгани учун ҳам соқчилар уни осонгина ўтказиб юборишди, улар бу кампирни водийдан келган одатдаги сотувчи деб ўйлашганди. Кампир тўппа-тўғри казармага йўл олди. Аркадио уни қурол-аслаҳалар сақланувчи омборида қаршилади: ҳар жой-ҳар жойда ҳалқаларга осиб ташланган еки ўралган гамаклар кўзга ташланар, кунжакларда тўп-тўп бўйралар уюб ташланган, милтиқлар, карабинлар, ҳатто ов милтиқлари шундоқ ерда тартибсиз ётарди. Кампир ҳарбийчасига қаддини ростлаб честь бераркан, ўзини таништирди:

- Полковник Грегорио Стивенсон.

У нохуш хабарлар келтирган эди. Айтишича, либералларнинг сўнги истехкоми янчиб ташланибди. Риоача аттракфидаги жанларда чекнишга мажбур бўлган полковник Аурелиано Буэндиа уни махсус топшириқ билан Аркадионинг олдига юборибди. Одамларнинг ҳаёти ва либераллар мулкани сақлаб қолишга ростакамига киришгандагина улар Макондони қаршиликсиз топшириқлари керак экан. Аркадио ожиз кампир киефасида келган бу ғалати чопарга нафратомуз хайрихоҳлик билан назар ташлади.

- Шубҳасиз, ёпингизда ақалли ёзма буйруқ бордир? — сўради у.

- Албатта, — деб жавоб қайтарди чопар, — лекин менда бунақанги буйруқ йўқ. Қалтис вазиятда бизга зиён келтирадиган ҳар қандай ҳужжат олиб юрмаслитгимиз сизга аён.

У корсажидан олтин баликча чиқариб, столга қўяркан, «Ана, шуни етарли асос, деб биламан», деди Аркадио, ҳақиқатан ҳам, бу полковник Аурелиано Буэндиа ясаган балиқчалардан бири экапини тан олди. Аммо уни кампир уруш бошламасдан бурун харид қилган бўлсачи, йўқ, гувоҳликка ўтмайди. Чопар ўз шахсига янаям ишонч ҳосил қилдириш учун ҳарбий сирини бузишга мажбур бўлди. У Кюрасаога, Кариб денгизи оролларида бадарға қилинганларини ёллаш, қурол-яроғ топиб йил охирида кирғоққа чиқиш учун муҳим топшириқ олганини айтди: полковник Аурелиано Буэндианинг бу режаси муваффақият келтиришига имоним комил, у беҳудага қурбон бермайлик, деб ҳисоблайди. Аммо Аркадио қатъиятли эди. У чопарни то шахси аниқлангунча қўриқлаб

туришга буйруқ берди, Макондо қалъасини эса ҳаёт-мамот жашги билан мудофаа этишга қасамёд қилди.

Кутиш кўпга чўзилмади. Либералларнинг мағлубияти ҳақидаги хабарларнинг тўғрилиги аён бўлди. Мартнинг сўнгги кечаларидан бирида бемаврид жала Макондо кўчаларини бошлаганида, ўтган ҳафталарнинг осойишталигини туйқусдан карнайларнинг юракни эзувчи садоси бузди, кейин тўплар отилди, ибодатхонанинг қўнғироқ-хонаси ўпирилди. Қаршилик кўрсатиш жиннилик эди. Аркадионинг ихтиёрида почор қуроолланган атиги эллик нафар одам бўлиб, патронлар захираси киши бошига йигирма донадан ошмасди. Тўғри, бу одамлар орасида Аркадионинг баландпарвоз даъватларига учган ва бу бўлмағур иш учун ҳаётларини қурбон қилишга тайёр турган собиқ талабалар ҳам бор эди. Ўзини полковник Стивенсон деб танитган одам Аркадио билан гаплашишга рухсат олганида тўплар садосидан ер ларзага келар, ўқларнинг бетартиб қасир-қусири, этикларнинг дукур-дукури, телба-тескари буйруқлару карнайларнинг маънисиз сигналлари эшитиларди. «Мени тахтакачда ва аёл кийимида ўлишдан халос этинг, — ялинди у. — Яхши-си, жанг қилиб ўлайин». Аркадио маҳбусга қуроол, йигирма дона патрон беришни буюрди ва уни беш нафар одам билан казармани химоя қилиш учун қолдирди-да, ўзи мудофаага раҳбарлик қилиш мақсадида штаби билан чиқиб кетди. Аркадио водийга элтадиган йўлга чиқишга ҳам улгуролмади. Макондога кираверишдаги баррикадалар яқсон этилгач, шаҳар химоячилари кўчаларда жанг қилишарди; улар то патронлар қолмагунча ўқ узишди, сўнгра тўппончаларини ишга солишди ва ниҳоят муштлашиш бошланди. Мағлубият таҳликаси кўпчилик аёлларни ошпичокларда қуроолланиб, кўчаларга отилиб чиқишга мажбур қилди. Ана шу тўс-тўполонда Аркадио ўзини кидирастган Амарантани кўриб қолди. тунги ич қўйлақда, Хосе Аркадио Буэндианинг эски тўппончасини ушлаб олган Амаранта ақлдан озганга ўхшарди. Аркадио милтиғини жангга қуроолдан ажраган офицерга берди-да, Амаранташи уйига элтиб қўйгани тор кўчага қараб юрди. Ҳатто қўшни уйнинг пештоқини ўпириб кетган снарядларнинг товушига ҳам эътибор бермаётган Урсула эпик ёнида туриб, уларни кутарди. Ёмғир тинди,

аммо кўчалар ириган совундек сирпанчиқ, юмшоқ эди. Тун қоронғисида тусмоллаб юришга тўғри келарди. Аркадио Амарангани Урсулага топшириб, изига бурилдида, уларга кўшни бурчакдан ўқ уза бошлаган икки солдатга қарата ўт очишга тушди. Жавонда анчадан буён тўппончалар отилмай ётарди. Урсула Аркадиони гавдаси билан тўсиб, уйга киритишга уринарди.

— Кетдик, худо ҳаққи! — бақирарди у. — Бемаъниликка чек қўй!..

Солдатлар уларни мўлжалга ола бошлашди.

— Бу одамни кўйиб юборинг, сеньора! — қичқирди улардан бири. — Йўқса, биз ҳеч нарса учун жавоб бермаймиз!

Аркадио Урсулани нари суриб кўйиб, таслим бўлди. Орадан бир оз вақт ўтгач, отишма тугаб қўнғироқлар чалина бошланди. Қаршилиқ атиги ярим соат ичида бостирилди. Аркадионинг бирорта ҳам одами тирик қолмади, душманининг уч юз нафар солдатига қарши мардонавор жанг қилиб ҳаммаси ўлишди. Казарма уларнинг сўнгги таянчи эди. Ҳукумат жангчилари ҳал қилувчи хужумга ҳозирлик кўришаётганида, ўзини полковник Грегорю Стивенсон, деб атаган чопар бандиларни кўйиб юборди ва ўз одамларига казармадан кўчага чиқиб жанг қилишга буйруқ берди. Унинг ўта чакконлиги, деразага жойлаштирилган милтиқлардан ўқ узишга улгўраётгани туфайли гўёки казарма яхши мудофаа қилиб турилгандек тасаввур ҳосил қилган босқинчилар казармани бирдан тўшга тутиб вайрон қилишди. Операцияга раҳбарлик қилган капитан казарма харобасида фақат биргина иштончанг одам ўлиб ётганини кўриб, ҳайратга тушди; жасаднинг снаряд юлиб кетган қўли ўқсиз милтиқни маҳкам ушлаб ётарди. Аёлларникига ўхшаган қуюқ, узун сочи бошининг ортига тарокда танғилган, бўйнига олтин балиқчали қатронли тумор осилганди. Капитан этиги учидан жасадни аудариб, юзига тикилдию ҳайратдан доғ қотиб қолди. «Буни қаранглар!» Бошқа офицерлар югуриб келишди.

Қасрдан топганимизни қаранглар-а! — деди капитан — Ахир, бу Грегорио Стивенсон-ку.

Ҳарбий-дала судининг ҳукмига биноан, Аркадио эрталаб кабристонга туташ девор ёнида отиб ташланди.

Хаётининг икки соати қолганида уни болалигидан буси қийнаб келган қўрқув хисси йўқолди, нима сабабдан йўқолганини ўзи ҳам тушуниб етишга улгурмади. У узундан-узук ҳукмнома бақдларини хотиржам тинглади, билан яқиндагина туғилган жасурлигини кўз-кўз қилмокчи эмасди, албатта. Аркадио муштипар Урсула балки ҳозир каштан дарахти остида эри билан ўтириб, қахва ичастандир, деб ўйлади. Аркадио ўзининг ҳали исм ҳам қуйилмаган саккиз ойлик қизчаси ва август ойида туғилажак фарзанди тўғрисида ўйлади. Санта София де ла Пьедад ҳақида ўйларди Кеча кечкурун, урушга кетаётганида аёл келаси шанбаининг тушлик овқати учун қийик гуштини тузластгани едига тушди, унинг елкасига тушувчи тимкора сочлариши, узун ва қуюк ясамадек киприкларини эслаб, дилтанг бўлиб қўмсади. У қариндошлар хусусида кўнгли бўшлиқ қилмасди, йигит ўзи ашаддий емон кўрадиган бу одамларни аслида у қаттиқ севишини англаб, ҳаётига аччиқ яқун ясарди. Ҳарбий-дала судининг раиси яқунловчи сўзини бошлади. Аркадио орадан икки соат ўтганини сезмай қолди. «Гарчанд, бу санаб ўтилган айблар далиллар билан исботланмаганида ҳам, — деди раис, — ўзига тобе одамларни беҳуда ўлимга юборган айбдорнинг масъулиятсизлиги, жинояткорона журъатининг ўзинёқ ўлим ҳукмига етарли асос бўла олади». Аркадио харобага айланган мактаб биносиде илк бор ҳокимият наъшасини сезиб ўзига бино қўйган ва айни шу жойда муҳаббат туфайли ўзига ишончини йўқотганини эсларкан, қатлга дахлдор бу расмиятчилик аллақандай бемаънилик бўлиб туюларди. Тўғрисиини айтганда, ўлим унинг учун аҳамиятсиз эди, шу сабабли ҳам ҳукмии эшитгач, қўрқув эмас, балки соғинч хиссини туйди. Охирги илтимоси ҳақида сўрашмагунча лом-мим демади.

— Хотинимга айтингләр, — жавоб берди у баланд овозда, — қизимизга Урсула деб исм қўйсин, — бир оз жим қолиб, сўнг таъкидлади — Худди бувисига ўхшатиб, Урсула, дея аташсин. Яна унга айтингләр, агар туғиладиган фарзандимиз ўрил бўлса, унга Хосе Аркадио деб исм қўйишсин, аммо амакиси эмас, бобҳоси шарафига.

Аркадиони девор ёнига олиб бормасларидан илгари

руҳоний Никанор уни тавба қилдиришга урипти. «Менинг тавба қиладиган гуноҳим йўқ», деди Аркадио ва бир финжон қаҳва ичиб, ўзини солдатларнинг измига топширди. Отувга бошлиқ қилиб Роке Кассоб деб ном олган капитанни бекорга тайинлашмади — у оммавий қатллар бўйича мутахассис эди. Тинимсиз томчилаётган ёмғир остида қабристон томон бораётган Аркадио уфқда чоршашба тонгининг чароғон пурларини кўрди. Кечки туман изидан унинг соғинчи ҳам таркалиб, ҳадсиз синчковлик билан алмашганди. Унга девор томон орқа ўғриб туриш буюрилди. Шундагина у Ребекани кўрди. Сочлари ҳўл, пушти гулли кўйлак кийган Ребека уй деразаларини ланг очарди. Аркадио унинг диққатини жалб этиш учун бор ирода кучини тўплади. Дарвоқе, Ребека бехосдан деворга назар ташладию даҳшатдан хайратга тушиб қотиб қолди, кейин бор кучини тўплаб, қўлини силтаб видолашди, Аркадио ҳам унга шу тарзда жавоб қайтарди. Ана шу лаҳзада унга милтиқларнинг дуд босган оғзи тўғриланганди ва у дафъатан Мелькиадес айтиб кетган тилсимотларни сўзма-сўз эшита бошлади ва қулоғига синфхонада адашиб қолган Санта София де ла Пьедаднинг қадам товушлари чалинди, сўнг у худди марҳума Ремедиоснинг мурдасига қараб таажжубланган маҳалидагидек бурни совқотганини ҳис этди. «Оббо, — яна ўйлашга улгурди у, — агар қиз туғилса исмини Ремедиос қўйишсин деб айтишни унутибман». Шу он унга бутун умр бўйи азоб бериб келган ўша кўрқув яна қақшатқич зарба билан ёпирилиб келди. Капитан ўқ узишга буйруқ берди. Болдирларини куйдира бошлаган иссиқ суюқлик каердан оқаётганини тушулмаган Аркадио, қаддини ростлаб, бошини кўтаришга улгурди, холос

Аблаҳлар! — кичқирди у. — Яшасин либераллар партияси!

Май ойида уруш тугади. Ҳукуматнинг бу ҳақда кўзролди сабабчиларини шафқатсиз жазолаш ваъда қилинган дабдабали чақириғи расмий эълон қилинишига икки ҳафта қолганида, табиб ҳинди кийимида ғарбий чегарага стайетай деган жойида полковник Аурелиано Буэндиа асирга олинди. У урушга ўзи билан йигирма бир нафар одамни олиб кетганди; улардан ўн тўрт нафари жангларда ўлди, олтови яраланди, фақат бир киши — полковник Хери-

пельдо Маркес маълумиятининг сўнги дақиқаларигача сенида бўлди. Полковник Аурелиано Буэндианинг асир олинганлиги ҳақидаги хабар расмий тарзди эълон қилинди. «У тирик, — деди Урсула эрига, — душманлар унга раҳм қилишлари учун худога топинайлик». Аёл уч кун кўз ёши тўкди, тўртинчи кун, ошхонада қанмоқли ширинликлар тайёрлаётганида, ўғлининг овозини яқин бир жойдан аниқ-таниқ эшитди. «Бу — Аурелиано! — деб кичқиргач, эрига муждани етказиш мақсадида каштан дарахти томон югурди. — Қай мўъжиза туфанли қутулиб қолганини билмайману, аммо у тирик, насиб этса, тез орада дийдорини кўрамиз». Урсула шундай бўлишига ишонарди. У полларни ювиб, уйдаги мебелларни қайта жойлаштиришга кўрсатма берди. Орадан бир ҳафта ўтгач, башорати аллақердан пайдо бўлган ва расман қўллаб-қувватлапмаган миш-мишларда ўзининг аянчли тасдиғини топди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўлимга маҳкум этилган ва энди, шаҳар ахлига даҳшат солиш мақсадида, ҳукм Макондода ижро этилиши керак эди. Душанба куни эрталаб соат ўн яримларда, Амаранта Аурелиано Хосени кийинтираётганида, унинг қулоғига узоқдан бетартиб шовқин-сурон, карнай садолари чалинди, бир сопиадан сўнг эса Урсула: «Олиб келипяпти!» дея хонага бакириб кирди. Солдатлар милтиқ қўндоқлари билан беҳисоб оломон ўртасидан ўзларига йўл очишарди. Урсула ва Амаранта одамларни суришиб, қўшни кўчагача чиқишди ва Аурелианони ўша ерда кўришди. У худди гадейга ўхшарди. Яланг оёк, эгнида йиртиқ кийим, сочсоколи тўзғинан, оёрини куйдираётган қайноқ тупроқни сезмай борар, орқага қайрилган қўллари бир учини отлиқ офицер кафтида қисиб олган арқон билан ташғиб боғлашган эди. Полковник Херинельдо Маркесни ҳам сина-ён судраб боришарди, унинг ҳам юзлари тупроққа беланган, кийимларининг уवादаси чикиб кетган эди. Аммо уларнинг юзида қайғу ифодаси кўринмасди. Солдатларни турли ҳақоратлар билан кўмиб ташлаётган оломоннинг хатти-ҳаракатидан иккаласи ҳам ҳаяжонланарди.

— Ўғлим! — шовқин ичра Урсуланинг фарёди жараишлади. У ўзини ушлаб қолишга уринган солдатни бошлаб туширди. Офицернинг тагидаги от олдинги оёқларини кўтариб, типпа-тик турди. Поковник Аурелиано Бу-

эндиа титраб кетди, онасини четта тортиб, ушинг кўзига тик бокди.

— Уйга боринг, она, деди у. — Ҳукуматдан рухсат сўраб қамокхонага, менинг олдимга келинг

У Урсуланинг ортида ийманибгина турган Амарантага қаради-да, жилмайиб сўради: «Кўлингта нима қилди?» Амаранта қора боғичли кўлини кўтариб: «Куйиб қолди». дедию, Урсулани четга, отлардан нарирокка тортиди. Солдатлар осмонга ўқ узишди. Отликлар отряди яна асирларни ўраб олди ва отларини йўрттириб, казарма сари юрди.

Кечқурун Урсула полковник Аурелиано Буэндиа олдига келди. У дастлаб дон Аполинар Москотенинг кўмагида рухсатнома олишга уриниб кўрди, аммо бутун ҳоқимият харбийларнинг кўлида бўлганлиги боис қуданинг гапи ўтмади. Падре Никонор эса жигар хуружи билан оғриб ётарди. Полковник Херинельдо Маркеснинг (у ўлимга маҳкум этилмаганди) ота-онаси ўрилларини кўрмокчи бўлишганида, кўндоклар билан уриб хайдашди. Воситачи топа олмаслигига кўзи етган ва эртасига тонгда Аурелианонинг отилишига қатъий ишонган Урсула, ўрлига атаганларини тугунчага туғиб, ёлғиз ўзи казармага борди.

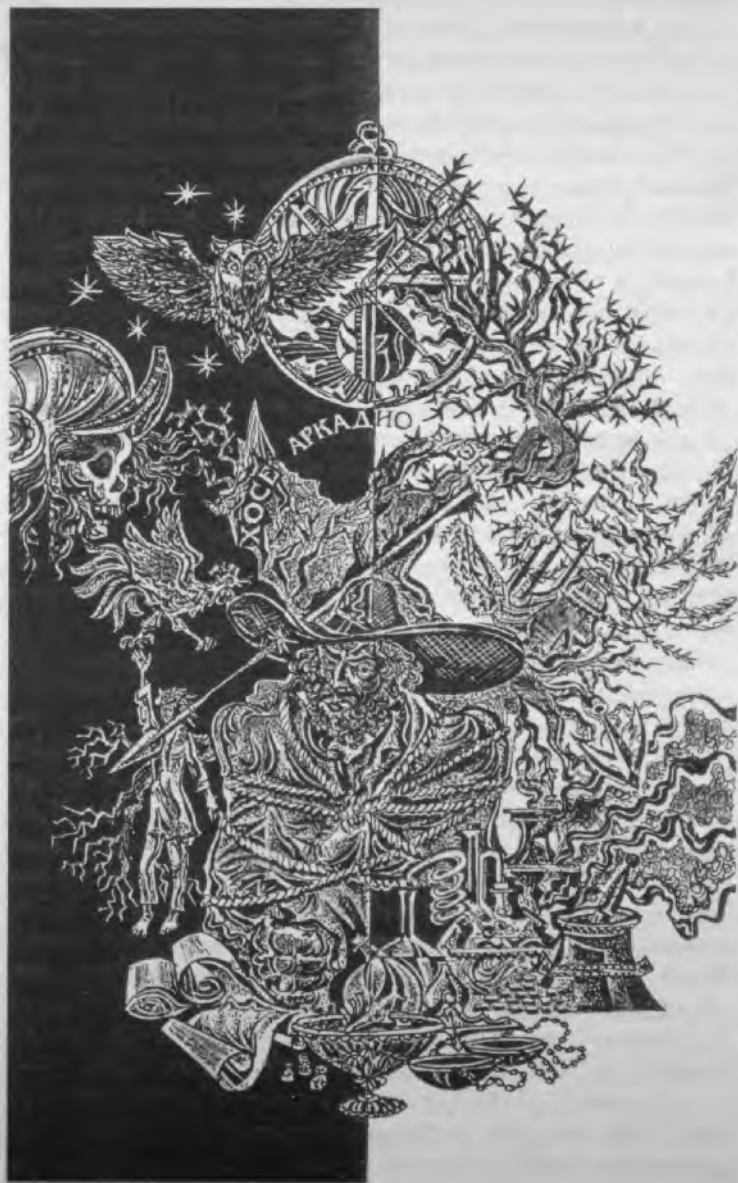
— Мен полковник Аурелиано Буэндианинг онаси бўлман, — деди у.

Соқчилар унинг йўлини тўсишди. «Мен бари бир кираман, — деди Урсула. — Агар сизларга отиш буюрилган экан, ҳозироқ ота қолинглар». У соқчилардан бирини каттиқ туртиб кбориб, бир тўда ярим яланғоч солдатлар қуролларини тозалаб ўтирган собиқ синфхонага кирди. Кўринишдан одобли, юзи кизриш, қалин кўзойнакли, сафар либосини кийиб олган офицер Урсуланинг кетидан югурган соқчиларга имо қилгач, улар чиқиб кетишди.

Мен полковник Аурелиано Буэндианинг онасиман, дея яна такрорлади Урсула.

— Сеньора, сиз сеньор Аурелиано Буэндианинг онасиман, демокчисиз, шекилли, — офицер илтифот билан жилмайиб, аёлнинг ганини тузатган бўлди.

Урсула унинг нафис нутқида ясситоғликлар хача-қоликларга хос чўзинчоқ оҳангни илғади.

Майли, сеньор бўла қолсин, — рози бўлди у, — ишқилиб, мен уни кўрсам бўлгани.

Қатлга маҳкум этилганларни юқоридан берилган буй-рукқа кўра кўриш мутлако таъқиқланган эди. Аммо офицер масъулиятни бўйнига олиб, Урсулага ўн беш дақиқалик учрашувга рухсат берди. Урсула тугуида келтирилган парсалари ички кўйлак-иштон, ўғли тўйда кийган ботинкасини, уни деб асраб кўйган ширинликларни кўрсатди. Урсула полковник Аурелиано Буэндиани тулу кишанлар қалашиб ётган хонада учратди. Ўғли қўлтиғига чиққан беҳисоб чипқонлардан азоб чекиб, қўлларини ёзиб ётар эди. Унга соқол олдиришга рухсат беришганди. Қуюқ мўйловининг учлари буралганидан еноқ суяклари баттар бўртиб кўринарди. Урсулага ўғлининг ранги аввалгидан кўра синиққандай, бўйи бир оз ўстандай ва янада елғиздек туюлди. Ўғли уйларида бўлиб ўтган ҳамма воқеадан: Пьетро Креспининг ўзини ўзи ўлдирганидан ҳам, Аркадионинг қонунга хилоф иш тутганию отиб ташланганидан ҳам, Хосе Аркадио Буэндианинг каштан остидаги жиннинамо қилиқларидан ҳам хабардор экан. У Амарантанинг ўзи қизлигидаёқ есир қолиб, бутун борлигини зеҳни ўткир Аурелиано Хосенинг тарбиясига бағишлаганини ҳам биларди. Урсула хонага кирган маҳалдан бошлаб ўзини ноқулай хис этди: ўғлининг улгайган киёфаси, ҳукмдорлик салобати, жуссасидаш ёғилиб турган куч-қувват уни хижолатга солди. Урсула унинг ҳамма воқеалардан воқифлигидан ажабланди. «Ахир, ўғлинигизнинг башорат қила олишини биласиз-ку, — деб хазиллашди полковник. Сўнгра жиддий тортиб қўшиб кўйди: — Мен бу воқеаларни эрталаб, мен олиб кетишгаётган пайтда бошдан кечиргандек бўлдим». Ҳақиқатан ҳам оломон шовқин-сурон солаётган маҳалда, Аурелиано Буэндиа атиги бир йил давомида шаҳар жуда эскириб қолганидан таажжубга тушарди. Бодом дарахтларининг барглари юлиб ташланган эди. Кўк рангдан пуштига, сўнгра яна кўкка бўялган уйлар аллақандай ноаниқ тус олган эди.

— Сен нима деб ўйлагандинг? — хўрсинди Урсула. Ахир, вақт ўтяпти-да.

— Тўғри, — тасдиқлади Аурелиано, — лекин ҳар холда...

Иккови ҳам бу учрашувни узоқ вақт қутиб, саволлар тайёрлаб қўйишган ва ҳатто қандай жавоб олиш ҳам пухта уйлаб қўйилган бўлса-да, гаплари ҳеч қовушмади. Учрашув одатдаги жўн суҳбатга айланиб қолди. Соқчи ажратилган ўн беш дақиқа тугаганини маълум қилганида, Аурелиано сафар каравотишинг бўйраси остидан пайча қилиб ўралган ва тер хиди уриб қолган қорозларни олди. Бу — унинг Ремедиосга бағишлаган ва уйдан жўнаётганда ўзи билан олиб кетган — жанглار орасидаги қисқа фурсатли нафас ростлашларда битилган шеърлари эди. «Уларни ҳеч кимга ўқитмасликка сўз беринг, — деди у.

Бугун кечқуруноқ уларни ўчоқда ёқиб юборасиз». Урсула ваъда бериб, хайрлашиш учун ўғлини ўпгани ўрнидан турди.

— Сенга револьвер олиб келдим, — деб пичирлади у.

Полковник Аурелиано Буэндиа яқин-ўртада соқчининг йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, оҳиста жавоб берди: «Менга унинг нима кераги бор? Бўпти, майли, беришг, йўқса, чиқиб кетаётганингизда тинтиб қолишлари мумкин». Урсула револьверни корсажидан чиқариб берди, полковник Аурелиано Буэндиа қуролни бўйра остига беркитиб қўйди. «Энди мен билан видолашиб ўтирманг, — деди у хотиржам оҳангда. — Ҳеч кимга ялинманг, ҳеч кимнинг олдида ўзингизни ерга урманг. Мени аллақачоноқ отиб ташлашди, деб ўйлашга ўзингизни мажбур қилинг». Урсула кўз ёшларини тийиш учун лабини тишлади.

— Чипқонингга иссиқ тош бос, — деди у ва бурилиб хонадан чиқиб кетди.

Ўз фикрларига фарқ бўлган полковник Аурелиано Буэндиа эшик ёпиқлигича қаққайиб турди. Сўнг яна қўлларини ёзиб ётди. У ёшлик чоғи ўзидаги ғойибона билиш сезгисини англаб етган пайтданок, ажал яқинлашса бас, бирор беҳато аломат орқали дарағи етади, деб ишонарди, аммо ҳозир, отилишига бир печа соат қолган бўлса-да, ўша аломатдан дарак йўқдай эди. Бир кўни унинг Тукуринкадаги ҳарбий қароргоҳига ниҳоятда чиройли қиз келиб, соқчилардан полковник Аурелиано Буэндиа билан учрашишга руҳсат беришларини сўради. Қизни ўтказиб юборишди, чунки айрим мутаассиб оналар насли

яхшилаш мақсадида қизларини машхур лашкарбошиларга қўшиб қўйишлари ҳаммага маълум эди-да. Қиз дафъатан хонага кириб келган ўша оқшом полковник Аурелиано Буэндиа ёмғирда қолиб кетиб, йўлини йўқотган одам ҳақидаги шеърни тугаллаётган эди. Полковник қоғозларни шеърлар сакланадиган стол галадонига яшириб мехмонга ўтирилди. Ўшанда ҳам хавфни аниқ хис этди, ортига бурилиб қарамай, галадонда ётган тўппончани қўлига олиб:

— Илтимос, отманг, — деди.

Тўппончасини қўлида қисиб ортга ўтирилганида, қиз куролини тушириб, саросимада турар эди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўн бир суиқасднинг тўрттасига аша шу тарзда чап берди. Аммо бошқа воқеа ҳам содир бўлган: номаълум бир кимса тунда Манауредаги қўзғолончилар қароргоҳига билдирмай кириб, яқин дўсти полковник Магнifico Висбални ханжар билан бўғизлаб қочиб кетганди. Бечорани безгак тутгани учун полковник Аурелиано Буэндиа вақтинча унга ўз каравотини бўшатиб бериб, ўзи эса ёндаги гамакда ухлаган эди. Шу бўлдию у ўзининг вoйибдан сезиш туйғусини таҳлил қилмоққа уринди, лек бутун саъй-ҳаракати беҳуда кетди. Айни туйғу ҳеч қутилмаганда, тепадан келган ваҳий худди нур, худди мутлак, бир оний ва ақл бовар қилмас даҳшат каби тез пайдо булардики, кўнглига келган ғалати бир ишончдан ўзга белгини англашга улгурмай қоларди. Белгилар шу қадар мужмал бўлардики, полковник Аурелиано Буэндиа уларни бир синоат содир қилганидан кейингина пайқаб қоларди. Баъзида эса улар ниҳоят даражада аниқ бўлар, лекин негадир амалга ошмай қоларди. Шу сабаб, полковник уларни кўпинча оддий ирим-сирим билан чалқаштириб юборарди. Ўлим ҳукмини ўқиб бериб, сўнг, охириги тилагинг не, деб сўрашганида, у айни кўнгли буюрганидек жавоб берди:

— Мен ҳукм ижросини Мақондога қўчиришни сўрайман.

Трибунал раиси ғазабланиб:

— Бизни лақиллатишга уринманг, Буэндиа, деди. — Фурсатдан ютмоқчи бўлиб, хийла ишлатаяпсиз.

— Истамасанглар, ихтиёрингиз, — жавоб қайтарди полковник, — аммо бу менинг сўнги тилагим.

Ўша ондан бошлаб, уни башорат туйғулари тарк этди Урсула ўғлини кўргани камоқхонага борганида, Аурелиано Буэндиа узоқ мулоҳаза юритиб, бу гал қазо яқинлашиб келаётганидан воқиф этмаслиги ҳам мумкин, негаки ҳозир у тасодифларга эмас, балки жаллодларининг иродасига боғлиқ, деган хулосага келди. Чипқонлари азоб бериб, тун бўйи бедор тўлғаниб ётди. Тонгга яқин коридорда қадам товушлари эшитилди. «Келиш-япти» деди у ва негадир бирданига Хосе Аркадио Буэндиани эслади. Айни шу ваҳимали ғира-шира тонг палласида каштан тагидаги ўз ўриндиғида букчайиб ўтирган отаси ҳам у ҳақда ўйларди. Полковник Аурелиано Буэндиа қалбида на қайғу, на қўрқув бор эди, у фақатгина бемаҳал ўлим туфайли ўзи бошлаган ишлар якунини билолмай кетишидан ғазабланарди. Эшик очилиб, солдатлардан бири қаҳва келтирди. Эртаси куни, худди ўша маҳали полковник қўлтиридаги яраларидан аввалгидай азоб чекаётганида бу ҳолат яна такрорланди. Чоршанба куни у Урсула келтирган ширинликларни соқчиларга тақсимлаб берди, тор келган кўйлак-иштоню мойланган ботинкасини кийиб олди. Жума келди ҳамки, уни отишмасди.

Очиғини айтганда, харбийлар ҳукми ижро этишга журъат этолмай гаранг эдилар. Улар шаҳарда кўзгалган порозиликни кўриб, полковник Аурелиано Буэндианинг отилиши нафақат Макоңдода, балки бутун вилоятда ҳам оғир сиёсий вазият туғдиради, деган фикрга боришди, шу боис вилоят пойтахтига маслаҳат сўраб мурожаат қилдилар. Ҳали жавоб олинмагдан бурун, шанбага ўтар кечаси капитан Роке Қассоб офицерлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борди. Хотинлардан фақат биттасигина капитаннинг даъдасида қўрқиб ётишга кўнди. «Аёлларимизнинг яқин кунларда ўладиган одамга қўшилгиси келмаяпти, — дея тушунтирди у — Бунинг қаңдай содир бўлишини ҳеч ким билмайди, аммо гап-сўзларга қараганда, полковник Аурелиано Буэндиани отган офицер ва унинг барча солдатлари, улар тупкани тагига қочинса ҳам, эртами-кечми бирин-кетин ўлдирилади». Капитан Роке Қассоб айни тахминни офицерлар, улар эса каттарок бошлиқлари билан маслаҳат қилишди. Яқшанбада, гарчад бу ҳақда ҳеч ким очик-

даш-очик айтмаган, ҳарбийлар Макондода ҳукм сураётган оғир сукунатни ҳеч бир қилиқлари билан бузишмаган бўлса-да, офицерлар масъулиятни бўйинларига олишни истамаётгани турли баҳоналарни рўқач қилиб қатлга иштирок этишдан бўйин товлаётган бутун шаҳарга ошкор бўлди.

Душанба куни почта оркали ёзма буйруқ олинди: ҳукм йигирма тўрт соат ичида ижро этилиши керак эди. Кечкурун офицерлар битта фуражкага ўз исмлари ёзилган олтита қоғоз парчасини солиб аралаштириб, сўнг битта-битта олишганида, толенинг машъум омадли билети яна капитан Роке Қассобнинг чекига тушди. «Тақдирдан қочиб қутулолмайсан, — деди капитан ҳасрат қилиб. — Қанжиқнинг боласи бўлиб турилган эдим, энди шу тарзда ўлиб кетаман». У эрталаб соат бешда қуръа ташлаб, бир бўлинма солдатни танлади, ҳовлига саф торттирди ва ўлимга ҳукм этилган маҳбусни анъанавий тарзда уйғотди.

— Кетдик, Буэндиа, — деди у, — фурсат етди

— Ҳа, шундай демайсанми? — деди жавобан полковник. — Тушимда чипконларим ёрилганмиш, гап буёқда экан-да.

Ребека Буэндиа Аурелианонинг отилишидан хабар топгандан буён, ҳар гал тунги соат учда уйғонар ва қоронғи ётоқда, Хосе Аркадио хуррагидан титраётган қаравотга ўтириб олиб, қия очик деразадан кабристон деворини кузатарди. Пьетро Креспининг хатларига кўз тиккан пайтлардагидай пинҳоний бир ўжарлик ила бутун ҳафта давомида кутди. «Уни бу ерда отишмайди, — дерди Хосе Аркадио. — Уни ярим тунда казармада ҳуфиёна қатл қилишади ва ўша ерда кўмишади». Ребека эса кутаверди. «Бу беор махлуклар уни худди шу ерда отиб таплашади», дея жавоб қайтарди у эрига. У ўз фикрига шунчалар ишонар эдики, ҳатто Аурелиано Буэндиа билан қўл силкиб видолашини учун эшикни қай тарзда қиялатиб очиб қўйишгача ҳам пухта ўйлаб қўйган эди. «Уни олтита кўрқоқ солдат соқчилигида ҳеч қачон кўчадан олиб ўтишмайди, ўжарлик қиларди Хосе Аркадио. — Ахир, улар халқ ҳамма нарсага тайёрлигини билишади-ку». Ребека эрининг далилларига эътибор бермай, дераза ёнидап жилмай ўтирарди.

Уларнинг қанчалик беҳаё ва аблахлигиши хали кўрасан, — деди у.

Сешанба куни эрталаб соат бешда Хосе Аркадио итлариши бўпатиб юбориб, қахва ичиб бўлганида, Ребека бирданига деразани ёпмоқчи бўлувди, кулаб тушмаслик учун каравотнинг суюнчилигини зўрға тутиб қолди. «Олиб келишяпти, — деди у хўрсиниб — Нақадар чиройли у». Деразага қараган Хосе Аркадио баданини тўсатдан титроқ чулғади. У бўзариб келаётган тонгнинг хира нурлари остида укасини кўрди. Укаси Хосе Аркадиоининг ёшлигида кийиб юрадиган шимини кийганди. Полковник Аурелиано Буэндиа девор енида иккала қўлини белига тираб турар, қўлиғидаги чипқонлари эса қўлларини туширилга имкон бермасди «Нахотки, сени мана бу бичилган олтита солдат отади? Нахотки, улар отаётганда беилж қакқайиб турмоқ учун азобу машаққат чеккан бўлсанг!» дея ичида қийналарди полковник Аурелиано Буэндиа. Капитан Роке Қассоб эса унинг бу ғазабини товбага йўйди, ибодат қияпти, деб ўйлаб, кўнгли бузилиб кетди. Солдатлар милтиқларини кўтаришганида, полковник Аурелиано Буэндианинг ғазабдан тили танглайига ёпишди, кўзлари юмилди. Ўшанда тонгнинг симобий жилваси бирдан йўқолди ва у ўзининг калта иштон кийиб, бўйнига тасма тақиб олган болалик даврини, отаси ойдин кечаси дўдилар чодирига олиб борганиши, томошага қўйилган муз парчасини эслади. Ногаҳон ҳайқирик янграганда полковник Аурелиано Буэндиа солдатларга сўнгги буйрук берилди, деб ўйлади. Отилажак ўқларни кўрмоқчи бўлиб, ғайритабиий бир қизиксиниш билан кўзини очганида, қўлини кўтариб турган капитан Роке Қассоб ва ов милтигини ўқталиб кўчани кесиб ўтаётган Хосе Аркадиога нигоҳи тушди.

— Отманг, — деди капитан Хосе Аркадиога, — сизни менга худонинг ўзи стказди.

Яна уруш бошланди. Капитан Роке Қассоб ва олти солдати полковник Аурелиано Буэндиа билан бирга Риоачада ўлимга ҳукм этилган инкилоб генерали Викторио Медичани озод этгали кетишди. Вақтдан ютиш мақсадида бир замонлар Хосе Аркадио Буэндиа юрган йўл билан тоғдан ошиб ўтишга аҳд қилишди, аммо бир ҳафта ўтар-ўтмас ниятлари пучга чикди. Охири солдатлар қатл

учун берилган ўша санокли ўк-дорилари билан тоғ тизмаларининг хатарли сўкмоқларидан писиб ўтишга мажбур бўлишди. Ҳар бир шаҳар ёнида қароргоҳ қуришаркан, бир киши кийимини ўзгартирар, қўлига тилла лиқчаши тутиб куппа-қуңдузи кўча айланиб либераллар билан алоқа ўрнатар, шунда либераллар эртасига эрта-лаб овга чикиб, шаҳарга қайтишмасди. Довонга чикиб, Риоачаши кўришганда, генерал Викторио Медича аллақачон отиб ташланган эди. Ўшанда полковник Аурелиано Буэндиа тарафдорлари уни Кариб денгизи соҳилидаги барча инкилобий кучлар қўмондонни ва генерал, деб тантанали суратда эълон қилишди. Аурелиано Буэндиа қўмондонлик лавозимини эгаллашга кўнди, лекин генераллик унвонидан воз кечди ва ўзича, консерваторлар ҳокимияти аъдариб ташланганича бу унвонни олмайман, дея аҳд қилди. Уч ой давомида миңдан зиёд одам тўплашса ҳам уларнинг аксарияти ўлдирилди, омон қолганлари эса шарқий чегарадан хорижга ўтиб кетишди. Кейинчалик Антиль оролларидаги сузиб, ватанларига қайтишгани ва Кабо де ла Вела бурнига чиққанлари маълум бўлди; шунда ҳукуматнинг полковник Аурелиано Буэндиа ўлди деган, тантанавор хабари телеграф орқали мамлакатга ёйилди. Икки кундан кейин эса яна узундан-узун телеграмма аввалги муждани қувиб етиб, жапубий воҳаларда кўтарилган янги кўзғолондан дарак берди. Полковник Аурелиано Буэндианинг бир вақтнинг ўзида ҳамма жойда ҳозир у нозир бўлиши ҳақидаги афсона шу тариқа пайдо бўлди. Хабарлар бир-бирига зид эди: полковник Вильянуэведа зафар қучди, Гуакамайяда мағлубиятга учради, хиндуларнинг мотилонес қабиласи томонидан еб қўйилди, водий қишлоқларидан биридаги жангларда халок бўлди, Урумитеда яна кўзғолон кўтарди. Ўша пайтда либералларни парламентга киритиш бўйича музокара олиб бораётган либераллар партиясининг бошлиқлари уни фирибгар ва ҳеч бир партиёга мансуб бўлмаган кимса, деб эълон қилди. Ҳукумат уни қароқчилар сафига қўшиб, боши бадалига беш миң песо ваъда қилди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўн олти мағлубиятдан сўнг қўл остидаги яхшигина қуролланган икки миң нафар хинду билан Гуахирони ташлаб чикиб Риоачага хужум бошлади; саросимага тушган гарнизон шаҳарни ташлаб қочди.

Полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг штаб-квартирасини Риоачага жойлаштирди-да, консерваторларга қарши умумхалқ уруши эълон қилди. Хукумат бунга жавобан, агар кўзғолончилар шарқий чегарага чекинмаса, полковник Херинельдо Маркес қирқ саккиз соат ичида отиб ташланади, деб расмий хабар берди. Штаб бошлиғи этиб тайинланган Роке Қассоб телеграммани кўмондонга топшираётганида хийла маънос эди, аммо кўмондон телеграммани кутилмаган бир қувонч билан ўқиди.

— Жуда соз! — хитоб қилди у. — Ниҳоят, бизнинг Макондога ҳам телеграф ўтказилибди!

Полковник Аурелиано Буэндианинг жавоби қатъий эди. У, мен яна уч ойдан кейин штаб-квартирамни Макондога кўчиришни мўлжаллаяпман, агар полковник Херинельдо Маркесни тирик топмасам, асир тушган барча генераллардан тортиб, майда офицерларгача судсиэ ва терговсиэ отиб ташлайман, қўшинларимга урушнинг сўнгига қадар шундай йўл тутишга буйруқ бераман, деб жавоб берди. Орадан уч ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндианинг музаффар жангчилари Макондога ғолибона киришганида, уни водийдаги йўлда кутиб олиб, бағрига босган илк одам полковник Херинельдо Маркес бўлди.

Буэндиалар хонадони ҳозир болалар билан гавжум эди. Урсула Санта София де ла Пьедад, унинг тўнғич қизи ва Аркадио отилганидан беш ой ўтгач дунегга келган эгизак ўғилларини ўз уйига кўчириб келганди. Аркадионинг ўлими олдидаги сўнги васиятини ивобатсиз қолдириб, қизчага Ремедиос, деб исм қўйишди. «Ишончим комилки, — деди у ўзини оқлаб. — Аркадио худди ана шунга айтмоқчи бўлувди. Урсула деб атамаймиз, негаки бундай исм қўйилган боланинг қисмати оғир кечади». Эгизакларни Хосе Аркадио Иккинчи ва Аурелиано Иккинчи, деб атади. Амаранга болаларни ўз қарамоғига олди, мехмонхонага ёроч стулчалар ўрнатди ва қўшинларининг ҳам болаларини йиғиб, гўдаклар учун етимхона ташкил этди. Полковник Аурелиано Буэндиа мушакбозлик қарсию қўнғироқлар жаранги остида шаҳарга кириб келганида, уни уйи олдида болалар хори қутлади. Бобосидек бўйчап, инқилобий қўшин офицери либосини кийган Аурелиано Хосе барча қонун-қондаларга риоя қилган холда унга ҳарбийча салом берди.

Хабарлар бирдай қувончли эмасди. Полковник Аурелиано Буэндиа отилишдан қутулиб қолганидан бир йил ўтгач, Ребека билан Хосе Аркадио мархум Аркадио қурган уйга кўчиб ўтишди. Хосе Аркадионинг полковник жониши сақлаб қолганини ҳеч кимса билмади. Шаҳарнинг энг сўлим гўшасида жойлашган, уч жуфт қуш уя қўйган шундоқ улкан бодом дарахти тагидаги янги уйнинг дабдабали эшигию тўртта деразаси бор эди. Эру хотин уш меҳмоннавоз маконга айлангиришди. Ребеканинг дугоналари, шунингдек, ҳануз кизлигича қолиб келётган тўрттала опа-сингил Москотелар гул хиди уфуриб турадиган галереяда неча йиллар бурун узилган гурунглари яна шу уйга кўчиришди. Хосе Аркадио бировлардан тортиб олган ерларидан фойдаланишни давом эттирди, негаки консерваторлар ҳукумати унинг бу ерларга эгалик ҳуқуқини тасдиқлаган эди. Кечкурун Хосе Аркадио бир гала қопқир қўпакларини етаклаб, қўшотар милтигию ўлжа қуёнларни осиб олганича отида уйига кайтарди. Сентябрь кунларининг бирида даҳшатли бўрон турди ва у одатдагидан эртароқ кайтишга мажбур бўлди. Емакхонада куймаланиб юрган Ребека билан саломлашгач, итларни ҳовлига боғлади, қуёнларни тузлаш учун ошхонага киргизиб қўйди-да, кийимини алмаштиргани ётоқхонага кирди. Кейинроқ Ребека, эрим ётоқхонага кирганда мўрчада чўмилаётган эдим, ҳеч нарсани билмайман, деб имон келтиради. Унинг гапи шубхали эди, аммо бошқа ҳеч ким ҳақиқатга яқинроқ далил тополмас ва Ребека ўзини бахтли қилган одам нимага ўлдирилганини тушуна олмасди. Чамаги, бу воқеа Макондода очилмай қолган яккаю ягона сир эди. Хосе Аркадио ётоқхона эшигини ёпгани ҳамон уйда ўқ товуши эшитилди. Эшик тагидан сизган қоп меҳмонхонадан кўчага, сўнг нотекис йўлакдан олға жилди ва зинапоялардан эниб, Турклар кўчаси бўйлаб Буэндиа хонадонига йўналди. Ёпик эшик остидан сизиб, гиламларни ифлос қилмаслик учун меҳмонхонанинг девори тарафдан оқиб, иккинчи меҳмонхонага ҳам ўтди, кейин емакхонадаги катта стул атрофини айланиб, гуллар экилган галереядан илонизи бўлиб, Хосе Аурелианога арифметикани ўргатаётган Амарантанинг стули остидан сездирмай омборхонага оқиб чиқди ва ниҳоят, ошхонада ҳамирга қўшиладиган тухум-

дан энди ўттиз олтинчисини чақишга шайланган Урсула-
нинг ёнида пайдо бўлди.

— Ё қудратингдан, Биби Марям! — дея қичкириб
юборди Урсула

Урсула қон изи бўйлаб омборхонадан ўтди, Хосе Ауре-
лиано учга учни қўшса олти, олтига учни қўшса — тўққиз
бўлади, деб машқ қилаётган галерея, емакхонаю меҳмон-
хоналар орқали кўчага чиқди-да, тўғрига юрди, олдин
ўнг, сўнг сўл томонга бурилди ва Турклар кўчасига
етди; шаҳар бўйлаб пешбанд ва шиппақда кетаётганини
сезмаган ҳолда, шаҳар майдонига келиб қолди, ўзи ав-
вал қадам босмаган уйга кирди, ётоқхона эшигини ита-
риб очиб, куйган порохнинг хидидан нафаси қайтиб кет-
ди; шунда юзини этигининг қўнжига босганча (Хосе Ар-
кадио уни ечишга улгурган эди) мук тушиб ётган ўғлини
кўрди. Эндигина оқишдан тўхтаган қон унинг ўнг қуло-
ғидан сизиб чиққан экан. Хосе Аркадионинг баданидан
бирортаям яра топишмади, унинг қандаи қурол билан
ўлдирилганини ҳам аниқлашолмади. Жасадни уч марта
совунлаб ювишиб олдинига тузли сирка, сўнгра кул ва
лиму шарбати суриб артишди, сўнг хлорли жавҳар
тўлдирилган бочкага олти соат солиб қўйишса ҳам, бари
бир, мурдадан порох хиди анқийверди. Жасадни яна
артишганда, ҳатто жимжимадор татуировка безаклари
анча ўчиб кетди. Сўнги чорани ҳам қўллаб кўришга
жазм қилишди. калампир зира ва дафна япроғини қўшиб,
жасадни кун бўйи паст оловда қайнатишди, шунда эт
устихондан ажрала бошлади ва дафн маросимини тез-
лаштиришга тўғри келди. Марҳумни узунлиги икки мет-
ру ўттиз сантиметр, эни бир метру ўн сантиметрли ҳаво
кирмайдиган, ичи темир тахтача, пўлат мурватлар би-
лан маҳкамланган махсус тобутга солиб беркитдилар,
бари бир порох хиди тобут бараварида барча кўчалар
бўйлаб кезиб юрарди. Жигари цоворадай шишиб кетган
падре Никанор каравотидан тушмай, марҳумга дуо ўқиди.
Кейин қабр четига ёширт териб, орасига кул, қипиқ ва
сўндирилмаган оҳак ташлашди, шундаям қабрдан токи
банан компаниясининг инженерлари устига бетон копла-
магуналарича бир неча йил порох хиди анқиб турди.
Тобутни олиб чиқишган захотиёқ Ребека уйнинг эшикла-
рини ёпиб олди ва одамовилик зирҳини кийиб, ўзини

тириклайин кўмди. У кўчага факат бир мартагина мун-кайиб қолганида оёғига сиймранг эски туфли кийиб, атрофига майда гуллар билан безатилган шляпада чикди. Бу воқеа Макондода пайдо бўлган Ўлмас жухуд шаҳарга даҳшатли жазирама юборган, иссиққа дош беролмаган қушлар эса салқин ахтариб ўзларини деразага ўрнатилган тўрларга уришиб, ерга жонсиз тап-тап тушган маҳалда кечди. Ребекани сўнгги марта уйига кирмоқчи бўлган ўғриши отиб ўлдирган кечаси кўришди. Сўнгра оксочи ва сирдоши Архениададан бўлак ҳеч ким у билан учрашмади. Унинг бир вақтлар ўз амакиваччам деб ҳисоблаган епископга хат ёзгани ҳақида гап тарқалди, аммо жавоб олган-олмаганлигини ҳеч ким билмасди Шу-шу, шаҳар Ребекани тамоман унутиб юборди

Полковник Аурелиано Буэндиа жангдан зафар билан қайтса-да, хотиржамликка берилмади. Ҳукумат қўшинлари қалъаларни қаршиликсиз ташлаб чиқинсар ва бу ҳол либералларча кайфиятга чулганган халққа ғалабадек туюлар, аммо қўзғолончилар, айниқса полковник Аурелиано Буэндиа эса очиқ ҳақиқатни ҳаммадан яхши билишарди. Полковник қўл остида беш мингдан зиёд солдат йиғилган бўлиб, соҳил бўйидаги икки штаб ихтиёрида эди. Аммо у ўзининг мамлакатдан кесиб қўйилгани, денгизга тақалиб қолганини ва ноаниқ бир сиёсий вазиятда эканлигини аниқ ҳис қиларди Ибодатхонанинг ҳукумат қўшинлари тўпларидан вайронага айланган кўнғирқоқхонасини тиклашга кўрсатма берганида, тўшақда ётган бемор падре Никанор: «Бу қандай бемаънилик, насроний дин хомийлари ибодатхонани бузишади, масонлар эса қайта тиклашга буйруқ беришади», деб бежиз айтмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа бирор нажот илинжида, қўзғолончи гуруҳларнинг командирилари билан маслаҳатлашиб, соатлаб телеграф ёнида ўтирар ва ҳар сафар телеграф идорасидан, «уруш боши берк кўчага кириб қолди», деган ишонч билан чиқарди. Қўзғолончилар эришган ҳар бир ғалаба дарҳол халққа тантанали хабар қилишарди, полковник харитадан бу ғалабаларнинг чинакам миқссини аниқлаб чиқар экан, ўзининг шонли қўшинлари безгагу пашшалардан ҳимояланиб, асл йўналишга бутунлай тескари томонга, чангалзору ботқоқлар томон кетиб бораётганини кўрарди. «Вақтин бой

беряпмиз, — шикоят қиларди у офицерларига, — токи бу бефаҳм сиёсатдонлар ўзларига конгрессдан минг тавалло қилиб жой ундириш билан овора экан, биз бундан кейин ҳам беҳуда кун утказаверамиз» Полковник Аурелиано Буэндиа яқиндагина ўзининг отилишини кутиб етган ўша хонага осиглиқ гамақда уйқусизлик азобида чалқанча ётаркан, қора либос кийиб олган бу қонунпарастларни тасаввур қилди: уларнинг муздек тонгда президент саройидан чиқиб, скаларини кулоқларигача кўтариб олишларини, қўлларини бир-бирига ишकाшларини, ўзаро шивирлашларини ва президентнинг ҳақиқатан ҳам «ха» деганида нима демоқчи бўлганию «йўқ» дегани нимаки англатишини муҳокама қилишлари учун тунги қаҳвахоналарга бекишиб олишларию, ҳаттоки президент ўзи ўйлаган нарсага зид фикр билдирганида нималарни кўзда тутганидан фол очишларини тасаввур этар ва ҳарорат ўттиз беш даражага кўтарилганда ўзининг айни лаҳзада, ўттиз беш даражали дим иссиқда, чивинларга ем бўлиб ётганини ўйлаган сари ғазабланарди. У, ҳадемай шундай бир мудхиш дам келадикки, кўшиқларга: «Ўзларингни денгизга ташлашлар», деб буйруқ бермоқдан ўзга иложим қолмайди, деб хаёл қиларди.

Ана шундай уқубатли тунларнинг бирида полковник ховлида солдатларга жўр бўлиб кўшиқ айтаётган Пилар Тернеранинг товушини эшитиб қолди ва ундан фол очишини сўради. «Оғзингга эҳтиёт бўл, — деди қарталарни уч марта чийлаб, уч марта фол кўрган Пилар Тернера, — нслигини тушунмаяпману, аммо таҳдид жудаям равшан кўриниб турибди, ишқилиб оғзингга эҳтиёт бўл». Икки кундан сўнг помайлум одам ҳарбий хизматчилардан бирига бир финжон шакарсиз қаҳва узатди, у финжонни иккинчи ҳарбий хизматчига, иккинчисини учинчисига ўтказди, шу тарика қаҳва то полковник Аурелиано Буэндианинг кабинетига пайдо бўлгунча, қўлдан-қўлга ўтиб борди. Полковник қаҳва букормаган эди, олиб келинган экан, майли-да, деб уни олиб ичди. Қаҳвага отин ҳам ўлдиришга етарли миқдорда захар солинган эди. Полковник Аурелиано Буэндиани уйига олиб келишганида, мушаклари акашак бўлиб қотган, тили оғзидан чиқиб ётарди. Урсула ўғлини ажал папжасидан зўрға қутқариб қолди; ошқозонини қустириб тозаллагач, қалин

бахмал кўрпаларга ўради ва икки кун токи харорати тушгунча, тухум сариғи билан боқди. Тўртинчи кун деганда полковник Аурелиано Буэндиа хавфдан бутундай қутулди. Урсула ва офицерлар кўярда-қўймай уни тўшакда тагин бир ҳафта ётишга кўндиришди. Худди ана шу кунлари у ўз шеърларининг ёндириб юборилмаганлигини билди. «Мен шошилишни истамдим, — деб тушунтирди Урсула. — Печкани ёққани борган ўша оқшомда, токи менга унинг жасадини олиб келмагуларича, яхшиси, сабр қилиб турай, деб аҳд қилувдим». Ремедиоснинг чапг босган қўвирчоқлари қуршовида қолган полковник тузалиш арафасида қўлёмаларни ўқиб чиқаркан, ҳаётининг энг тотли лаҳзаларини бот-бот эслади. У яна шеър ёза бошлади. Узок хасталиғи мобайнида, боши берк кўчага кириб қолган урушни тамом унутиб, ажал билан бекиначоқ ўйнаган пайтларида тўплаган тажрибасини бўлакларга бўлди-да, қофияга солди. Ўшанда фикрлари шу қадар равшан тортдики, уларни чапдап ўшга ва ўнгдан сўлга бемалол ўқий оладиган бўлди. Бир кун кечқурун у полковник Херинельдо Маркесдан:

— Айт-чи, дўстим, сен нима учун жанг қилисан? деб сўради

— Жанг қилишим зарур бўлгани учун, биродар, — жавоб қайтарди полковник Херинельдо Маркес, — либералларнинг буюк партияси учун курашяпман.

Мақсадингни билганинг учун бахтиёрсан. Мен эса фақат ўз такаббурлигим дастидан курашаётганимни эндигина англаб етдим.

— Яхши эмас бу, деди полковник Херинельдо Маркес.

Унинг безовталаниши полковник Аурелиано Буэндианинг бир оз вақтини хуш этди.

Албатта, — деди у. — Лекин ҳарна, нима учун жанг қилишингни билмаслиқдан кўра яхшироқ-да, — у дўстининг кўзларига қараб кулди ва кўшиб қўйди: — Ёки худди сен каби, ҳеч кимга ҳеч қандай нафи тегмайдиган нарса учун жанг қилиш керак.

Илгари, либераллар партияси раҳбарлари уни қароқчи деб эълон қилган қарорларини ошқора рад этмагуларича, мамлакат ичкарисидаги қўзғолончилар отрядлари

билан алоқа боғлаш учун йўл кидиришга полковникнинг турури йўл қўймасди. Касаллик унга кўп нарсаларни ўйлаб кўришга имкон берди. У, Урсулани каттагина жамғармасини ва бобосининг ўша табаррук сандикда сақлаётган тиллаларини беришга кўндирди. Полковник Херинельдо Маркесни Макондога хоким этиб тайинлади, ўзи эса мамлакат ичкарасидаги кўзролончилар билан алоқа ўрнатмоқ учун шаҳардан чикиб кетди.

Полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндианинг энг ишончли одамигина бўлмай, балки Урсулага ҳам ўз ўғлидай бўлиб қолган эди. Юмшок, уятчан, одобли бу йигит ўз ўрнини амалдорлик хонасида эмас, кўпроқ жанг майдонида ҳисобларди. Снёсий маслаҳатчилар миясини гангитиб қўйишлари ва назариянинг боши берк кўчаларига олиб киришлари ҳеч гап эмасди. У Макондода бир замонлар полковник Аурелиано Буэндиа тилла баликчалар ясаб, қариган чорива тигчгина ўлишни орзу қилган кишлоққа ҳос осойишталик ва хотиржамлик муҳитини юзага келтирди. Полковник Херинельдо Маркес ота-онасиникида яшар, ҳафтасига икки-уч маротаба Урсуланинг уйига овқатлангани келарди. Ёш Аурелиано Хосега милтиқ отишни тез ўргатди, ҳарбий юришни машқ қилдирди, сўнг, майли, бир йўла йигит бўлиб қўяқолсин, деган ниятда. Урсула руҳсати билан уни бир печа ойга казармага кўчирди. Бу воқеалардан кўп йиллар олдин, хали ўсмир эканида, Херинельдо Маркес Амарантага севги изҳор қилган эди. Аммо кўнгли Пьетро Креспига бўлган бесамар муҳаббат билан банд киз, Херинельдонинг устидан қулди. Херинельдо Маркес кутишга аҳд қилди. Бир куни, қамоқда туриб, Амарантага мактуб йўллаб, бир дюжина¹ батис рўмолчага отаси исму шарифининг бош ҳарфларини тикиб беришини илтимос қилди. Мактубга қушиб пул ҳам юборди. Бир ҳафтадан кейин Амаранта қамоқхонага тайёр рўмолчаларни у юборган пул билан бирга қушиб олиб келди ва ўтмишни эслаб, узоқ суҳбат қурдилар. «Бу ердан чиққангидан кейин сенга уйланаман», деди унга хайрлаша туриб Херинельдо Маркес. Амаранта жилмайиб қўйди. Энди у қарамоғидаги болаларга ўқишни ўргатаркан, ну-

¹ Д ю ж и н а ўн якки дона.

кул полковник Херинельдо Маркесни уйлар, зора уни ўша сшлик эхтиросим билан яхши кўролсам, дея орзу киларди. Қамокхонадаги махбусларни кўришга факат шанбада рухсат этиларди. Қиз ўша кунлари Херинельдо Маркеснинг қариқдошларини излаб борар ва бирга кўшилиб, қамокхонага йўл оларди. Бир шанбада Урсула қизини ошхонада учратди: Амаранта бисквит пишираётган экан. Урсула ажабланиб.

Унга тегакол, дея маслахат берди, — яна шундай одамни учратишинг даргумон

Амаранта ижирғанди, қоғоғи осилди.

-- Эркакларнинг кетидан югуриш менга зарил кептимми? — жавоб берди у. — Мен Херинельдо Маркесга раҳмим келганидан бисквит элтаман, ахир, эртами-кечми уни отиб ташлашади.

У отиш ҳақида гапирса ҳам бунга ишонмасди. Аммо худди шу пайтда ҳукуматнинг, агар исён кўтарган кўшинлар Риоачани топширишмаса, полковник Херинельдо Маркес қатл этилади, деган қарори эълон қилинди. Махбуслар билан учрашиш бекор этилди. Амаранта ётокхонага беркиниб олди ва Ремедиос ўлганида юрагига азоб берган ўша гуноҳкорлик ҳиссига ўхшаш туйғудан азоб чекиб, кўзёши тўқди. гўё ўзининг калондимоғлиги билан яна бир одамнинг хунига зомин бўлгандай эди. Онаси юпатди, полковник Аурелиано Буэндиа дўстини оттириб қўймайди, келиб қутқарар, дея ишонтирди, уруш тугасин, Херинельдонини ўзим чақираман, деб ваъда берди. Урсула бу ваъдасини белгиланган муддатидан аввал адо этди

Херинельдо Маркес хокимлик лавозимини эгаллаб, уйларига келганида Урсула уни ўз ўғлидек кутиб олди, уйда узокроқ ушлаб туриш учун нозик хушомад қиларкан, кўнглида, илоё йигит Амарантага уйланиш ҳақидаги аҳдини эсласин-да, дея худога астойдил ёлворди. Урсуланинг ўтинчи ижобатга ўтди, шекилли, полковник Херинельдо Маркес Буэндиалар хонадонига бот-бот келадиган, таомдан сўнг гуллар экилган галереяда Амаранта билан шапка ўйнагани қоладиган бўлди. Урсула қахва ва бисквит келтирар, холи қолишларига халақит бермасинлар, деб ўзи болалардан огоҳ бўларди. Амаранта ёшлигида юрагини ўртаган эхтиросни ва унутилиб, устини кул қоплаган чўғни алабга олдириш учун зўр бериб

уринарди. Дилдаги хаяжон ортгандан ортиб, энди полковник Херинельдо Маркеснинг овкат пайти ва кечкуруп шашка ўйинида ҳозир бўлишини кутарди. Шашка доналарини сурганида бармоқлари билинар-билипмас титровчи, ғуссали ва шоирона исмли¹ бу жапғчи билан суҳбатлалганида вақт ўтганини сезмай қоларди. Аммо полковник Херинельдо Маркес Амарантадан хотини бўлишини сўраган куни рад жавоби олди:

— Мен ҳеч кимга эрга тегмайман, — деди қиз, айникса сенга. Сен Аурелианони шу қадар севагани, унга уйлана олишинг мумкин эмаслиги учун ҳам менга уйлапмоқчисан.

Полковник Херинельдо Маркес сабр-тоқатли одам эди. «Мен кутаман, — деди у, — эртами-кечми, сени бари бир кўндираман». У хонадондан оёғини узмади. Амаранта хошасига беркиниб олганича, пинҳоний аламини босар, талабаларининг Урсулага уруш янгиликларини гапириб бераётганини эшитмаслик учун қулоғини бармоқлари билан маҳкам беркитар, ўзи кўришга иштиқ бўлиб турса-да, ҳузурига чикмас эди.

Ўшанда полковник Аурелиано Буэндианинг бўш вақти кўпроқ бўлганидан Макондога ҳар икки ҳафтада ҳабар етказиб турарди. Лекин Урсулага жўнаб кетганидан қарийб саккиз ойдан кейингина хат ёзди, холос. Маҳбус чопар полковникнинг ҳуснихатида: «Отамни эҳтиёт қил, у яқинда ўлади», деган сўзлар битилган сўрғичли каттакон, муҳрланган конверт келтирди. Урсула тишчиши йўқотди. «Аурелианонинг айтгани доимо ўнгидан келади». Дарҳол Хосе Аркадио Буэндиани ётоқхонага кўчиришда одамлардан ёрдамлашишни сўради. Хосе Аркадио Буэндиа аввалгидай баҳайбат эди, қолаверса узоқ йиллар мобайнида каштан дарахти тагида ўтиравериш, вазнини ўз хошишига кўра, оғир қилишдай ғаройиб қобилиятни ҳам билардики, уни олти нафар эркак ҳам ўриндиғидан кўтара олмади, ахийри каравотгача судраб боришга мажбур бўлишди. Қуёшда қорайган, ёмғирлардан роса ивиган бу улкан чол ётоқхонага жойлашганида, хона хавосига гуллаётган каштан ва кўп йиллик рутубат хиди ўрнашиб

---

¹ Х е р и н е л ь д о — испан халқ романсининг қахрамони, уни подшоҳнинг қизи яхши кўриб қолади.

ган эди. Пилар Терпера болани топшириб кетган кундан буён Амаранта шундай қиларди. Аввалига бола Амарантанинг кўкраклари ўртасидаги ботиқ жойга кизиқди. Ўшанда соддалигидан Амарантадан бу ерингга нима бўлган, деб сўради, киз эса: «Ковлашди, ковлашди ва, ниҳоят, ковлаб олишди», деб жавоб берди, сўнг қўли билан қандай ковлашганларини ҳам кўрсатди. Орадан анча вақт ўтиб, Пьетро Креспининг ўлимидан сўнг ўзини сал ўнглаган Амаранта тагин Аурелиано Хосе билан ювина бошлаганида, у кизнинг аввалги жойига эътибор бермади, лекин бўлиқ кўкракларининг долчинранг учлари баданига нотаниш бўлган бир титроқ киритди. Аурелиано Хосе хали гўдаклигидаёқ хар сафар тонгга яқин ўз гамагида Амарантанинг тўшагига чопқиллаб ўтишга одатланган эди. Унинг ёнига ўтса бас, барча ҳадигу хавотирлардан халос бўларди Аммо Амарантанинг яланғоч баданига эътибор берган ўша кундан бошлаб, зимистондан кўркиш эмас, балки тонг маҳали унинг иссиқ нафасини туйиш истаги болани папшахона ичидаги кизнинг ўрнига ўтишга умдарди. Кейин улар ҳолдан тойдирадиган эркалашларга батамом берилиб, яланғоч холда бирга ухлайдиган, бурчак-бурчакларга яшириниб оладиган ва хаяжонга чулғаниб, истаган маҳалда ётоқхонага беркинадиган бўлишди. Бир гал Урсула, улар эндигина ўпишиб бўлишган қазноққа беҳосдан бостириб келиб қолди. «Сен аммангни жудаям яхши кўрасанми?» деб сўради у неварасида соддадиллик билан. Бола тасдиқ маъносида жавоб кайтарди. «Тўғри киласан», деди Урсула, сўнг хамирга ун олиб, ошхонага кайтди. Шу кичик воқеадан кейин Амаранта бирдан хушёр тортди. У хаддиданшиброқ кетганини, эндиликда бола билан жўнгина ўпиш-ўпиш ўйнамасдан, балки анча кеч туғилган бесамар ва калтис эхтиросга берилганини тушунди, тушундию бу ишга узил-кесил нуқта қўйди. Харбий ўқишининг охирига етказётган Аурелиано Хосе ҳам тақдирга тан бериб, казармада тунай бошлади. Энди шанба кунлари у солдатлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борарди.

Орадан сал вақт ўтгач, Макондога урушнинг бориши тўғрисида яна бир-бирига зид хабарлар кела бошлади. Ҳукумат кўзбўлончиларнинг ғалаба кетидан ғалаба козо-

наётганларини расмий тан олса-да, Макондодаги офицерлар таслим бўлиш муқаррарлиги ҳақидаги махфий маълумотларни билар эдилар. Апрельнинг бошида полковник Херинельдо Маркес хузурига чопар келди. У, ҳақиқатан ҳам либераллар партиясининг раҳбарлари ўз вилоятларидаги қўзғолончи отрядларнинг бошлиқлари билан музокара олиб бориляпти, яқин орада ҳукумат билан сулҳ тузилади, сулҳ шартига кўра, либераллар учта министрлик курсисини олишади, парламентда либераллар гуруҳи вужудга келади ва қуролларини топширган қўзғолончилар учун умумий афв эълон қилинади, деб тушунтирди. Чопар айтиш пайтда полковник Аурелиано Буэндианинг сулҳ шартларига мутлақо зид махфий буйруғини ҳам келтирди. У полковник Херинельдо Маркесга, энг ишончли, ҳатто мамлакатни ҳам бирга ташлаб чиқиб кетишга тайёр беш нафар одамни шайлаб қўй, деб буюрган эди. Буйруқ юят махфий тарзда ижро этилди. Сулҳ ҳақида расмий хабар эълон қилинмасидан бир ҳафта бурун — Макондо бир-бирига зид турли мишмишлар билан тўлиб-топганида — полковник Аурелиано Буэндиа ва унинг садоқатли ўн нафар офицери, жумладан, Роке Қассоб ҳам, тун қоронғисидан шаҳарга кириб келишди-да, гарнизондагиларни уйига таркатиб, қуролларни кўмишди, архив ҳужжатларини йўқ қилишди. Тонготарда эса полковник Херинельдо Маркеснинг беш нафар ишончли одами билан бирга Макондонинг тарк этишди. Операция шунчалик тез, шовкин-суронсиз бажарилдики, Урсула воқеадан энг сўнгги дақиқада, ётоқхона деразасини аллақим оҳиста чертиб, «Агар полковник Аурелиано Буэндиани кўрмоқчи бўлсангиз, тезроқ чиқинг», деб шивирлаганида огоҳ бўлди. У каравотдан ирғиб турди-да, тунги кўйлақда кўчага югурди, аммо ҳеч кимни учратолмади. Фақат узок қоронғиликдан туёқларнинг товуши эшитилди — бир тўда суворий жонборича чанг-тўзон кўтариб, Макондонинг ташлаб кетишарди. Эртаси куни Урсула Аурелиано Хосе ҳам отаси билан бирга кетганини билди.

Ҳукумат ва оппозициянинг уруши тугади деган қўшма

---

¹ Испан шоири ва драматурги Хосе Соррильянинг (1817–1893) трагедия тарилан бири «Гот ханжари» деб номланган.

баёноти чиккандан кейин ўн кунлар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндианинг ғарбий чегарада кўтарган биринчи кўзролоши ҳақида хабар етиб келди. Ёмон қуролланган оз сонли кўзролончилар отряди бир ҳафта ичида тор-мор қилинди. Аммо мамлакат ахлини либераллар билан консерваторлар бир-бирлари билан ярашганига батамом ишонтиргунга қадар бир йил давомида полковник Аурелиано Буэндиа яна етти марта қуролли кўзролон уюштирди. Бир куни тунда у елканли кема бортидан туриб, Риоачани тўплардан ўкка тутди. Риоача гарнизони бошлиқлари бунга жавобан шаҳардаги ўн тўрт нафар энг таниқли либерални тўшагидап кўчага судраб чиқиб, отиб ташлашди. Полковник Аурелиано Буэндиа чегарадаги божхона постини ишрол қилиб, уни ўн беш кундан зиёд саклаб турди ва шу ердан мамлакатни умумхалқ урушини бошлашга чорлади. У мамлакат пойтахти атрофидаги кишлоқларда кўзролон кўтариш учун хали инсон қадами тегмаган чангалзорлар оралаб беш юз чакирим масофани уч ойча беҳуда тентиради, ҳатто Макондога йигирма чакирим қолгунча яқинлашиб келди, аммо ҳукумат қўшинларининг олдинги отряди зўрлик қилиб, уни тоғ тарафга бундан анча йиллар илгари отаси испан кемаси қолдигини топган ўша афсункор ерларга чекинишга мажбур этди.

Виситасьон худди ана шу дамларда ўлди. У асл пиятига етиб, ўз ажали билан оламдан кўз юмди. Ва шу тахлит, уйқусизлик касали юқиб, бемаҳал улимга гирифтор бўлмайин, деб тахтдан воз кечгани зое кетмади. Ҳунду аёл йигирма йилдан зиёдроқ хизмати мобайнида тўплаган пулларини каравоти остидан олиб, урушни давом эттирсин деб полковник Аурелиано Буэндиага жўнатишларини васият қилди. Аммо Урсула бу пулларга қўлини ҳам теккизмади, чунки ўшанда полковник Аурелиано Буэндиа вилоятнинг бош шаҳри яқинида қирғоққа тушаётганида ҳалок бўлди, деган миш-миш тарқалган эди. Бу унинг ўлими ҳақида сўнгги икки йил мобайнида тарқалган расмий хабарларнинг тўртинчиси бўлиб, олти ойгача ишониб юришди. Урсула билан Амарапта эски азалар тугамай туриб, янги аза очганларида, Макондо бўйлаб одамларни ларзага солувчи бошқа хабар тарқалди. Полковник Аурелиано Буэндиа тирик, фақат у ўз ҳукумати-

га қарши курашишдан воз кечиб, Кариб денгизининг қайсидир мамлакатада голибона жанг олиб бораётган федералчиларга қушилиб кетган экан. Ҳа, полковник исмини ўзгартириб, ҳар сафар она ватанидан йироқ-йироқ жойларда пайдо бўларди. Кейинчалик унинг Марказий Америкадаги барча федерал кучларни бирлаштириш ва бутун қитъадаги — Аляскадан то Патагониягача бўлган барча консерватор ҳукуматларини ағдариб ташлаш гоясидаш ниҳоятда руҳлангани маълум бўлди. Урсула кўп йиллардан сўнг ўвладан мактуб олди; Сантьяго де Кубадан юборилган бу хат қўлдан-қўлга ўтаверганидан рожа вижимланиб, ҳарфлари хиралашиб кетган эди.

— Биз Аурелианони бир умрга йўқотдик, деди хўрсиниб Урсула хатни ўқигач. — Шу кетиши бўлса, яна бир йилдан кейин дунёнинг нариги чеккасига ҳам етиб боради.

Урсула бу сўзларни уруш тутагач, Макопдога ҳоким бўлган генерал-консерватор Хосе Ракель Монкадага айтди, хатни ҳам кўрсатди. «Эҳ, қанийди Аурелианодек шоввоз йигит консерватор бўлса!» деди генерал Монкада. У полковник Аурелиано Буэндиа билан чинакамига фахрланарди. Консерваторлар партиясининг ҳарбин ишга алоқаси бўлмаган ўнлаб аъзолари сингари Хосе Ракель Монкада ҳам ўз партиясини манфаатларини ҳимоя қилиш учун урушда қатнашди ва генерал унивошига эришди. У партиядош дўстлари каби тажовузкор ҳарбийларга тиш-тирноғи билан қарши эди, бу бетайин дангасалар, фитначи ва мансабпарастлар тинч фуқарони эзиш учун атай сувни лойкалаётир, деб ўйларди... Ақлли, ёқимтой, хушчакчак, таомларнию хўроз уриштиришни яхши кўрадиган Хосе Ракель Монкада бир вақтлар Аурелиано Буэндианинг энг хавfli рақиби ҳисобланарди. У соҳилбўйи районларидаги ҳарбийга кирган кишилар ўртасида катта обрўга эга эди. Генерал бир гал, стратегик мулоҳаза бўйича Аурелиано Буэндиа қандайдир қалъани ташлаб кетишга мажбур бўлганида, унинг помига иккита хат қолдирганди: муфассал баён этилган биринчи хатда, инсоф билан, фирромсиз, одамларни ўйлаб уришайлик, деб таклиф қилинган; иккинчиси эса қўзғолончилар эгаллаган территорияда қолган рафикасига езилган эди. Шу воқеадан кейин уруш энг авжига чиққан пайтларда ҳам

иккала кўмондон асирларни айирбош қилиш учун сулҳ тузишарди. Ҳанда танаффус пайти генерал Монкада полковник Аурелиано Буэндиага шахмат ўйнашни ўргатарди. Улар инок дўстга айланиб қолишди. Баъзида иккала партидаги оддий одамларни бириктириш орқали ҳарбийлар ҳамда профессионал сиёсатдонларнинг таъсирини барбод этиш ва бу партиаларнинг энг яхши назариялари татбиқ этилган инсонпарвар тузум ўрнатиш имконияти ҳақида орзу қилар эдилар. Уруш тугагач, полковник Аурелиано Буэндиа қўпоровчилик ишига берилди, генерал Монкада эса Макондо шахрида аввал ҳарбий, кейинроқ фуқаровий ҳокимликни қўлга киритди. У ҳарбий кийимини фуқаро либосига алмаштирди, солдатларни қуролсиз жандармачиларга айлантирди. Монкада умумий афв қонуинларини ҳурматлашга даъват этар, урушда ҳалок бўлган айрим либералларнинг оилаларига ёрдам берарди. У елиб-югуриб Макондони муниципал округ маркази деб эълон қилдиришга эришди, шаҳарда осойишта турмуш ўрнатилдики, одамлар назарида уруш дегани бир вақтлар кўрилган алоқ-чалок тушга ўхшаб қолди. Жигар оғриғи тўхтовсиз хуруж қилавериб, бутунлай ҳолдан тойган падре Никанорнинг ўрнини биринчи федералчилар — уруш ветерани, падре Коронель эгаллади, Макондода уни Вайсаки деб аташарди. Ампаро Москотегга уйланиб, ўйинчоқлар дўконини илгаригидек гулла ётган Бруно Креспи шаҳарда театр қурди ва эндиликда Испания театр труппалари Макондони ҳам гастролга бориладиган манзиллар рўйхатига киритишди. Театр улкан, томсиз, бинода жойлашган бўлиб, ёғоч ўриндиқлар ўрнатилган, саҳнага кўнон никоблари тасвири туширилиб баҳмал пардалар осилган ва оғзини катта очиб турган шерларнинг боши тарзида ишланган учта кассада чишталар сотиларди. Мактаб биносини ҳам тартибга келтиришди, унга водий шаҳарчаларининг бирдан кўборилган кекса муаллим дон Мельчор Эскалона бошчилик қиларди. У ялков талабаларни чағиртош тўшалган ҳовли бўйлаб тиззалаб эмаклашга, вайсакиларини аччиқ хиё қаламшири сўйишга мажбур этарди — бу жаюларнинг ҳаммаси макондолик ота-оналарнинг таҳсинига сазовор бўлди. Санта София де ла Пьедаднинг ўжар эгизаклари Аурелиано Иккинчи билан Хосе Аркадио Иккинчи топ-

тахталарини, бўр ва алюмин фишжонларини кўтарганча, синфхонага биринчилар қаторида келиб ўтирдилар; она-сидек чиройли Ремедиос энди Гўзал Ремедиос бўлиб ном қозонган эди. Қариллик устма-уст мотам ва беҳисоб ташвишларга қарамасдан, Урсула хануз бардам эди. У Санта София де ла Пьедад ёрдамида кандолатчилик ишини яна шакллантирди ва ўғли урушга сарфлаган маблағ ўрнини қоплабгина қолмай, балки офтобда қуритилган бир неча ковокни тиллага тўлдириб, ётоғига яшириб қўйди. «Худо омонатини олгунича, — қайта-қайта такрорларди у, — бу телба хонадонда ҳамиша етарли пул бўлади». Отдек бақувват, хиндулардек қорамағиз, сочи узун Амарантага уйланишга аҳд килиб, федералчиларнинг Никарагуадаги қўшнилари сафидан қочган ва ҳозир пемис кемасига матросликка ёлланган Аурелиано Хосе ошхонага кириб келганида аҳвол шундай эди.

Йигит бир оғиз сўз демаса-да, Амаранта унинг нега қайтиб келганини дарҳол тушунди. Стол атрофида улар бир-бирларига қарашга журъат этишолмади. Аммо икки ҳафта ўтгач, Аурелиано Хосе Урсуланинг кўз ўнгида Амарантага тикилиб «Мен доимо сени ўйладим», деди. Амаранта ўзини олиб қочарди. Йигитга дуч келмаслик учун у доимо Гўзал Ремедиосдан ажралмасди. Бир куни Аурелиано Хосе Амарантадан, қўлишдаги қора тасмани қачонгача тақиб юрасан, деб сўради. Амаранта бу гапнинг бокираликка шама эканини тушуниб, уятдан кизариб кетди, ўзидан норози бўлди. У энди ётоғини қулфлаб ётарди, бироқ кейин Аурелиано Хосенинг кўшни хонада бемалол хуррак отишини эшитиб, эҳтиёткорликни унутди. Икки ойлар ўтгач, бир тунда Амаранта йигитнинг ётоққа кирганини сизди. Ушанда қочиш ёки бақиритиш ўрнига ширин бир энтикдию қотиб қолди. Ўшал сахардан бошлаб, уларнинг то тонггача давом этадиган бесамар курашлари қайта тикланди. «Мен аммангман, — шивирлади энтикиб Амаранта, — салкам онангман, ёшим ҳам катта, фақат сени эмизмаганман, холос». Аурелиано Хосе тунда қайтиб келиш учун сахармардонда чиқиб кетар ва лўқидони бекитилган эшикни кўрганида баттар ҳаяжонга тушарди. У Амарантани кўмсарди: забт этилган шаҳарларнинг қоронғи ётоқларида учратар, унинг сиймоси ярадорларнинг бинтларига синган қоннинг па-

фасни бўғувчи хидида ҳам, ўлим хавфи олдидаги лаҳзалик ваҳимасида ҳам кўз ўнгида турарди гўё Асли у қуролдошлари «довжораклик» деб атаган мияни гапгитувчи шафқатсизликка тақлид қилиб Амаранта ҳақидаги хотирани барбод этишга уринган ва уйдан қочган эди, аммо у қиз сиймосини уруш ўз балчиғига қанча кўп қориштирмасин, ҳеч эрдан чиқармади. Токи ўз аммасига уйланган одам ҳақидаги эски латифани эшитмагунча, қуврилликда азоб чекди, ўзига-ўзи ўлим тилади, шу йўл билан Амарантадан кутулишни истади

Ахир, одам ўз аммасига ҳам уйланадими? — деб сўради ўшанда Аурелиано Хосе.

— Нафақат аммасига, — жавоб қайтарди солдатлардан бири. — Ахир, биз нега попларга қарши қурашяпмиз? Кимки, истаса, ўз онасига ҳам уйланиши учун қурашяпмиз-да!

Ана шу суҳбатдан икки ҳафта ўтгач, Аурелиано уйига қочиб келди. Амаранта аввалгидан ранги сипикқан, босик, балобатнинг сўнги чегарасига яқинлашиб қолган, аммо ётоқнинг қоронғилигида жўшқин, ўзининг жангари мудофааси билан ҳар қачонгидек ҳаяжонга соладиган бўлиб кўринди. «Сен ҳайвонсан, — дерди Амаранта унинг таъкибларидан силласи қуриб. — Ахир, аммага уйланиш учун фақат Рим папасидан рухсат олиш кераклигини билмайсанми?» Аурелиано Хосе эмаклаб бўлса-да, Европага Римга боришга ва ҳатто авлие папанинг бошмоғини ўпишга ваъда берди.

— Гап рухсатдагина эмас, — рад қиларди Амаранта. Ахир, бундай пикхдан чўчка думли болалар туғилади-да.

Аурелиано Хосе унинг важ-қарсонларини эшйтишни хохламас эди.

— Тимсоҳ туғилса ҳам майлига, — дерди у.

Бир куни тонгда азобга дош беролмай, Катаринонинг муассасасига йўл олди. Аурелиано Хосе у ердан арзонгина пулга ширинсўз, кўкраклари салқиб қолган, аммо дардига вақтинча малҳам бўладиган аёлни топди. У Амарантани сохта беписандлик билан енгмокчи бўлди. Галереядан ўтар экан, қизга ҳатто бир оғиз ҳам гапирмади. Амарантанинг елкасидан тор қулағандек бўлди. У яна Херинельдо Маркесни ўйлай бошлади, кечқурун бирга

шашка уйнаган дамларини орзикиб эслади ва уни ўз ётоғида кўришни истаб қолди. Аурелиано Хосе ўзининг қанчалар катта хато қилганини тасаввур ҳам этолмасди. Бепарво кўриниш жонига тегиб, бир гал кечаси яна тагин Амарантанинг хонасига борди. Амаранта ҳеч иккиланмай қатъийлик билан рад этиб, эшигини маҳкам қулфлаб олди.

Аурелиано Хосе Макондога қайтганидан бир неча ой ўтгач, уйларига семиз, ёсумангул ҳиди таратгувчи бир аёл беш яшар боласи билан кириб келди. Аёл Урсулага, бу бола полковник Аурелиано Буэндианинг ўғли, уни чўкинтириш учун сизга олиб келдим, деб айтди. Бу ҳеч кимда шубҳа уйғотмади, гўдак полковникнинг ўзгинаси эди. Аёлнинг айтишича, бола кўзлари очиқ ҳолда туғилган ва атрофга қаңдайдир димовдорларча боққан, бирор нарсага мижджа қоқмай тикилишини кўрган одамни чўчитар экан. «Отасининг ўзгинаси, деди Урсула, — фақат кўз қири билан курсиларни кимирлатиши етмай туврди»

Болага Аурелиано деб исм қўйиб онасининг фамилиясини беришди: қонунга биноан, то отаси тан олмагунча, бола унинг фамилиясига ўтолмасди. Генерал Монкада чўкинтирган ота бўлди. Амаранта болани ўз тарбиясига олишга уриниб кўрди, аммо онаси кўнмади

Илгари Урсула қизларни худди товукларни зотдор хўрозлар олдига қўйиб юборгандек машҳур қўмондонларни ётоғига йўллаш удумини эшитмаган бўлса-да, унинг борлигига айна ўша йили ишонди: полковник Аурелиано Буэндианинг яна тўққиз нафар шундай ўғлини чўкинтириш учун уйига олиб келишди. Уларнинг тўнғичи қора соч, кўк кўз қалати бола бўлиб (у отасига ўхшамас эди) ёши ўндан ошганди. Ёши ҳар хил, турли тусдаги болаларнинг бари ўғил бўлиб, бир-бирига ўхшашлигидан отаси бир киши эканига шубҳа қолмасди. Урсула фақат икки неварасини аниқ эслаб қолди: бири гавдаси ёшига нисбатан анча катта бўлиб, у Урсуланинг гулдони ва бир неча ликобчасини чил-чил синдирди; гўёки қўллари теккан нарса сипмай қолиши даргумондек туюларди. Бошқаси оқсарикдан келган, кўзлари онасиникидек қуланг-кўкиш, сочлари эса худди қизларникидай узун ва жингалак эди. У уйга

худди шу ерда туғилиб ўстан ва бу ерни мукаммал билладиган одамдек, заррача хижолат тортмай кириб келдию тўғри Урсуланинг ётоғидаги қутича томон юриб: «Менга мурватли раққоса керак», деб айтди. Урсула аввалига чўчиб тушди. Қутичани очиб, Мелькпадес давридан қолган эски-туски парсаларни кавлаштириб, ичидан эски пайпоққа ўраб ташланган раққосани топди; қачонлардир Пьетро Креспи олиб келган бу ўйинчок хамманинг эсидан чикиб кетган эди. Полковник Аурелиано Буэндианинг ўн икки йил урушиб, қадами теккан жойларда орттирган ўғилларининг барчасига Аурелиано, деб ном берилди. Улар ўз оналарининг фамилияларини олишди. Полковник ўғилларининг жами сони ўн еттитага етди. Дастлаб Урсула уларнинг чўнтақларини пул билан тўлдирар, Амаранта бўлса болаларни олиб қолишга уринар эди. Аммо кейинчалик Урсула билан Амаранта бирон-бир совға беришу чўқинтирувчи оналар вазифаси билан чекланадиган бўлишди. «Биз уларни чўқинтириб ҳам ўз бурчимизни бажаряпмиз, — дерди Урсула махсус китобчасига галдаги онанинг фамилиясини ва адресини, бола туғилган кун ва жойни ёзаркан. — Ҳисоб-китобимиз аниқ бўлиши даркор, Аурелиано қайтиб келиб фарзандларига оталик қилади-да».

Урсула бир куни тушлик махали генерал Монкада билан фарзандининг серпуштлягини муҳокама қила туриб, ўрлим тезроқ келиб болаларини бир жойга йиғса яхши бўлармиди, деб айтди.

- Хавотир олманг, қариндош, сирли жавоб қайтарди генерал Монкада — У сиз ўйлаганингиздан олдинроқ келади.

Генерал Монкада очишни истамаган сир шу эдики, полковник Аурелиано Буэндиа ҳаётидаги энг узок, энг оғир ва серталофат кўзғолонга бошчилик қилиш учун аллақачоноқ ватани томон йўлга тушган эди.

Вазият биринчи уруш бошланган вақтдагига ўхшаб, яна кескинлашди. Ҳокимнинг ўзи раббатлантириб турадиган хўроз уриштиришлар таъқиқланди. Гарнизон қўмондоши капитан Акилес Рикардо тинч фуқарога ҳам ҳокимлик қила бошлади. Либераллар уни «иғвогар» деб эълон қилишди. «Бир бало бошланиши аниқ. — дерди

Урсула Аурелиано Хосега. — Кеч соат олтидан сўш кўчага чикма». Унинг ёлворишлари бефойда эди. Аркадио бир вақтлар унга бўйсунмай кўйганидек, Аурелиано Хосе ҳам Урсуланинг измидан чикқан, деярли бегона бўлиб қолган эди. Уйга қайтиб келгач, хавойиликка ўрганди, егани олдида, смагани ортида, хуллас, кайфу сафога берилиб, худди амакиси Хосе Аркадио каби ишекмас, танбал бир кимсага айланди. Амарантага ишкивозлиги йигит юрагида ҳеч қандай жароҳат қолдирмасдан сўнди. У гўёки толе тўлқинлари ичра сузарди: бильярд ўйнар, дуч келган бузуқ хотинларга илакишар, Урсула яширган пулларни ахтариб, уйдаги тешигу кавакларни титар эди. Ниҳоят, у уйга кийимини алмаштириш учунгина келадиган бўлди. «Буларнинг бари бир гўр, шикоят киларди Урсула. — Дастлаб юввош, итоатқор, худди мусичадек беозор ўсишади, иягига тук битди дегунча, дархол гуноҳга ботишади». Ўзининг наслу насабига қизиқмаган Аркадиодан фарқли ўлароқ, Аурелиано Хосе сўраб-суриштириб, онаси Пилар Тернера эканини билиб олди. Пилар Тернера ўрлининг пешинги хордиғини ўйлаб, уйига Аурелиано Хосенинг тўр беланчагини осиб ҳам кўйди. Уларни чинакам она-болалик эмас, балки ёлғизлик ҳисси бирлаштирарди. Пилар Тернеранинг қалбидаги сўнгги умид учқунлари ҳам сўнган эди. Унинг қулгиси орган овозидек йўроқлашган, тасодифий, нохуш эркалатишлардан кўкраклари шалвираб қолган эди. Энди у пуч умидлар бағишловчи фолбинликдан воз кечган ва бегоналарнинг севгисидан юпанч топиб, осудагина ҳаёт кечирарди. Аурелиано Хосе пешинда дам оладиган хопада қўшни қизлар ўзларининг тасодифий маъшуклари билан учрашиб туришарди. «Киришга руҳсат бер, Пилар», дейишарди хонага бостириб кириб. «Марҳамат қилинглар, — жавоб берарди Пилар. Агар ёнларида яна бирор одам бўлса, тушунтирарди. — Бировларнинг роҳат қилишини кўрсам, худди ўзим роҳатлангандай бўламан»

У хизматлари учун пул олмасди. Ўзининг хушторлари — оладиганини олиб эвазига на пул, на севги ҳада этишган, фақат оида-сонда андак ҳузур бағишлаган сонапоксиз эркакларнинг илтимосларини рад этмагани каби, бу илтимосларга ҳам йўқ демасди. Пилар Тернеранинг бешала кизи ҳам эрта кунданок қўлма-қўл бўлиб кетган

эди. Икки ўғлидан бири полковник Аурелиано Буэндианинг байрови остида жанг қилиб ҳалок бўлган, иккинчиси эса ўн тўрт ёшга кирганида водий шаҳарларидан бирида товуклар солинган саватпи ўғирлаётганида, яраланиб қўлга тушган эди. Аурелиано Хосе Пилар Тернерага фолдаги таппон шоҳ ярим асрдан бери ваъда қилиб келаётган узун бўйли, қорамағиздан келган ўша эркак бўлиб чиқди, бироқ қарталар ваъда этган барча эркаклар каби, у ҳам Пилар Тернера қалбидан анча кеч, ажал соя сола бошлаган пайтда ўрин олган эди. Пилар Тернера буни қарталардан билиб олди.

— Бугун кечқурун кетма, — деди у Аурелиано Хосега, — шу ерда ухла, Кармелита Монтель кўндан бери сенинг олдинга киритишимни сўраб юрибди.

Аурелиано Хосе онасининг овозидаги хавотирли илтижони илғамади ва:

— Унга айт, мени ярим кечаси кутсин, — деб жавоб қайтарди-да, испан труппасининг «Сорро ханжари»¹ пьесасини кўргани театрға йўл олди.

Асли бу Соррилъи трагедияси бўлиб, капитан Акилес Рикардонинг буйруғига биноан ўзгартирилган эди, пегаки либераллар консерваторларни «готлар» деб чақиришар эди. Аурелиано Хосе эшик ёнида чиптасини кўрсата туриб, капитан Акилес Рикардо театрға кираётганларнинг ҳаммасини қуролланган икки солдат билан биргаликда тиштув қилишаётганига кўзи тушди. «Секинроқ, капитан, — дея огохлапирди Аурелиано Хосе, — хали менга кўлиши кўтарадиган одам онасидан тузилмаган». Капитан уни мажбуран тишимоқчи бўлганди, қуролсиз Аурелиано Хосе қочишга тушди. Солдатлар буйруққа бўйсунмай, унга ўқ узишдан бош тортишди. «Ахир, бу Буэндиа-ку», тушунтирди улардан бири. Шунда дарвазаб капитан милтиқни юлиб олди-да, оломонни ёриб ўтиб, кўчанинг ўртасига чиқди.

— Кўрқоқлар! — бақира бошлади у. — Ишқилиб, у полковник Аурелиано Буэндиа бўлиб чиқсин.

Ўқ товуши эшитилганида, йигирма тўққиз ёшли қиз Кармелита Монтель Пилар Тернеранинг каравотини гулоб билан артиб, устига розмарин баргларини тўшаб бўлганди. Қарталарнинг башоратига кўра, Аурелиано Хосега Амаранта бермаган бахтни Кармелита бахш этиши,

улар олти нафар фарзанд кўришлари ва қаригач, Кармелита Монтелнинг қўлида ўлиши лозим эди. Бироқ унинг орқасидан кириб, кўкрагини тешиб ўтган ўқ, чамаси, қарталарнинг башоратини унчалик яхши пайкамаганди. Қазоси айни ўша тун содир бўлиши башорат қилинган капитан Акилес Рикардо ҳақиқатан ҳам Аурелиано Хоседан тўрт соат олдин ўлди. Милтик товуши гумбурлаган захотиек, икки жойидан ўқ еган капитан ҳам қулаб тушди, ким ўқ узганлигини аниқлай олишмади ва одамларнинг хайкириғи тун сукунатиши ларзага келтирди.

— Яшасин либераллар партияси! Яшасин полковник Аурелиано Буэндиа!

Тунги соат ўн иккиларда, Аурелиано Хосенинг ярасидан оқаётган қон тийилиб, Кармелита Монтелга фол очиш мақсадида қарталар яна аралаштириб бўлинганида, театр биноси ёнидан ўтган тўрт юздаи зиедроқ кипининг ҳаммаси капитан Акилес Рикардонинг кўча ўртасида ётган жасадига тўшпончаларидан бетиним ўқ узишди. Қўрғошинлардан оғирлашиб, бўккан нонга ўхшаб қолган жасадни замбилгалтакка жойлаштириш учун бир неча солдат овора бўлди.

Ҳукумат қўшинларининг бу хатти-харакатидан дарғазаб бўлган генерал Хосе Ракель Монкада яна ҳарбий либос кийди ва Макоңдо ҳукмдорлигини зиммасига олди. Сентябрда келган хабарлар бир-бирига зид эди. Ҳукумат бутун мамлакатни назорат остига олган бўлса-да, либералларга штатлардан кўтарилган қуроли қўзғолонлар ҳақида махфий маълумотлар келиб турарди. Ҳарбий трибуналнинг полковник Аурелиано Буэндиани сирдан ўлимга ҳукм этгани ҳақидаги қарор халққа ошкор қилинганидан сўнг ҳукумат уруш ҳолати юз берганини тан олди, полковникни қўлга туширишга муваффақ бўлган гарнизон ҳукмини дарҳол ижро этиши керак эди. «Демак, у қайтибди», деги қувонч билан Урсула генерал Монкадага. Аммо генерал бу ҳақда ҳали бирор аниқроқ маълумотга эга эмасди.

Аслида полковник Аурелиано Буэндиа мамлакатта бир ой бурун қайтиб келган эди. Унинг қайтиши турли мишмишларга тўла, гўёки у бир вақтнинг ўзида бир-бирдан юзлаб чақирим узоқ ерларда ҳозир бўлар ва шу боис ҳам генерал Монкада, токи полковник Аурелиано Буэн-

дианинг қирроқ бўйидаги икки штатни босиб олганлигини расмий эълон қилмагунларича, қайтганига ишонмаганиди «Табриклайман сизни, кариндош, — деди генерал Монкада Урсулага — Тез орада сиз уни кўрасиз». Фақат ана шундан кейингина Урсула хавотирга тушди. «Сизчи, сиз нима қиласиз?» сўради Урсула.

— Ўғлингиз нима қилса ўшани. Ўз бурчимни адо этаман.

Биринчи октябрь куни тонг маҳали полковник Аурелиано Буэндиа яхши қуролланган минглаб солдати билан Макондога хужум бошлади. Гарнизон охиригача қаршилик кўрсатиш ҳақида буйруқ олди. Чошгоҳ маҳали, генерал Монкада Урсула билан овқатлапаётганда, қўзғолончиларнинг тўпи муниципал хазинаси пештоқини вайронага айлангирди. «Улар биздан ёмон қуролланишмаган, — хўрсинди генерал Монкада, — бунинг устига ҳавас билан жанг қилишяпти». Кундуз соат иккида, тўплар отишмасидан ер титраганда мағлубиятга учрашларига тўла ишонгч ҳосил қилган генерал ниҳоят Урсула билан хайрланди.

Аурелиано бугун кечқурун уйда бўлмаслигини худодан ёлвориб сўрайман, — деди у. Аммо келиб қолса, мен учун кучиб қўйинг, уни бошқа кўрмасам керак, деб ўйлайман.

Генерал полковник Аурелиано Буэндиага урушни инсонпарварона изига солиш ҳақидаги умумий мақсадлари ва ҳарбийлар найрангини эслатди-да, иккала партиянинг ҳам шухратпараст сиёсатдонлари устидан ҳал қилувчи ғалабани талаб қилувчи мактуб қолдириб, Макондодан қочишга уринган кечасиёқ қўлга олинди. Ҳарбий инқилоб трибунали ўз тақдирини ҳал қилмагунича, Урсуланинг уйида хибсда сақлашастган генерал Монкада эртасига полковник Аурелиано Буэндиа билан бирга овқатланди. Бу оилавий даврага ҳос осуда бир учрашув эди. Рақиблар урушни эсларидан чиқариб, ўтмиш воқеаларига чўмганларида ҳам, Урсула ўғлим ватанига босқинчи бўлиб қайтибди, деган ноҳуш таассуротдан ҳалос бўлолмасди. Хавф-хатар йўқлигига тўла ишонч ҳосил қилиш учун хоналарни аядар-тўштар қилган талайгина соқчилар кузатувида келган полковник, уй бўсағасидан ҳатлаб ўтган ўша илк дақиқадасек Урсулада ана шундай

фикр пайдо бўлди Полковник Аурелиано Буэндиа нафақат бунга йўл қўйди, монелик кўрсатиб бўлмайдиган бир оҳангда буйруқ берди ва то уй атрофини соқчилар ўрамагунча, бирорта одамни, ҳатто Урсулани ҳам уч қадамдан берига йўлатмади. У эгнига қўпол ип гаэламадан тикилган белгисиз ҳарбий либос, оёғига пошнаси балаңд темир тепкили этик кийиб олган, камаридаги катта калибрли револьвер қинининг тугмаси счилган, асабий тиралган бармоқлари эса худди қўзлари сингари эҳтиёткор ва қатъий эди. Икки чаккаси ярғоқлай бошлаган калласи суст снган ўтда қоқ қилиб қуритилганга ўхшар. Қариб денгизининг шўр сувлари ипилиб юборган юзлари метиңдек қотиб кетганди. У бурунгига нисбатан новчароқ, рангпар, суяқдор туюлар ва туғишганларига бўлган меҳр туйғусини босишга ҳаракат қилаётганлиги сезилиб турарди. «Вой худойим-эй, — дея безовталана бошлади Урсула, — унинг қўлидан ҳар бало келадиганга ўхшайди». Аслида ҳам шундай эди. У Амаранта учун олиб келган шол рўмоли, дастурхон бошида айтган эсдаликлари, ичакузди латифалари буларнинг бари худди кул қоплаган кўмир оташини ёдга туширгани каби илгариги Аурелианони элас-элас эслатар эди. У ҳали ўликларни умумий мазорга кўмишга улгурмай туриб, полковник Роке Қассобга ҳарбий трибунални тезлаштириш хусусида буйруқ берди, ўзи эса иккиланаётган консерваторларнинг режимидан тамоман зид, оғир ислоҳот ишига киришди. «Биз либераллар партиясини сиёсатдонларини довда қолдиришимиз керак, — дерди у ёрдамчиларига. — Уларнинг қўзлари очилганида, жуда кеч бўлади». Айни пайтда у сўнгги беш йил давомида рўйхатга олинган ерларга бўлган ҳуқуқни текшириб кўришга қарор қилди ва акаси Хосе Аркадионинг қонулаштирилган талон-торожига дуч келди. У қалам тортиб, ёзувларни бекор қилди ва ишларини бир соат ортга суриб, ўз қарорини айтиш учун Ребеканинг уйига йўл олди.

Қачонлардир махфий севгисига сирдош бўлган, ўз қайсарлиги билан унинг ҳаётини сақлаб қолган бу яккаш бева меҳмонхонанинг нимқоронғисида ўтмишга мансуб шарпадек туюлди гўё. Билакларигача қора либосга ўралган, юрагини аллақачон кул босган бу аёл, афтидан, ҳатто уруш бораётганидан ҳам беҳабар эди. Унинг суяк-

лари гўё тери остидан нурланиб тургандек таассурот қолдирар, айниган хаводан ҳапузгача озгина порох хиди анқирди. Полковник Аурелиано Буэндиа суҳбатни узоқдан бошлади, аёлга азасини сал енгиллаштиришни, уйдаги барча деразаларни очипши ва Хосе Аркадионинг ўлими учун одамларни кечиришини маслаҳат берди. Аммо Ребека бу дунё қувончларидан аллақачон юз ўгирган эди. Ўтганларни тушроқнинг тахир таъмидан, Пьетро Креспининг атир сепилган хатларидан, эрининг жўшқин тўшагидан қидириш беҳуда эди. Ребека тўкима курсига суюнганича, полковник Аурелиано Буэндиага разм соларкан, аксинча, полковникнинг ўзи унга бамисоли ўтмишдан келган шарпадек туюларди, Ребека Хосе Аркадио ўзлаштирган ерлар қонуний эгаларига қайтарилишини эшитса-да, бундан мутлақо ташвишланмади.

Билганингни қил, Аурелиано, — деб хўрсинди у — Сен қариндошларингни севмайсан, мен ҳаминча шундай деб ўйлардим, билдимки, адашмаган эканман.

Ерга эгалик ҳуқуқларни қайта кўриб чиқиш ҳамда харбий дала судлари иши бир вақтнинг ўзига белгиланди, суд мажлислари полковник Херипельдо Маркес раслигида олиб борилди ва бу кўзғолончилар асирга туширган барча офицерларни отиши билан якуланди. Урсула охирида судланган генерал Хосе Ракель Монкаданинг ёнини олди. «У Макоңдонинг энг яхши ҳукмдорларида эди, — деди ўвлига. — Оиламизга меҳрибонлиги, муҳаббати ҳақида гапирмасам ҳам бўлади, буни ўзинг ҳаммадан яхши биласан-ку». Аммо полковник Аурелиано Буэндиа:

Суд ишларини бошқарувчи вакил эмасман, — дея эътироз билдирди, — агар гапингиз бўлса, харбий суд олдида айтинг.

Урсула нафақат полковник айтганидек қилди, балки судга макоңдолик кўзғолончи офицерларининг оналарини ҳам бошлаб келди. Бу аёллар шаҳарда азалдап истиқомат қилишар, айримлари тоғ тизмалари бўйлаб уюштирилган машаққатли сафарда иштирок этишганди. Улар бирин-кетин генерал Монкаданинг хислатларини таърифлашди, охирида Урсула гапирди. Унинг қайғули, аммо тетик қиёфаси, одамлар ўртасидаги обрўси, сўзларида янграган ўктамона комил ишонч адолат тарозисини бир-

пас иккилантириб қўйди. «Сизлар бундай мудхип ўйинга ниҳоятда жиддий ёндошиб тўғри қилдингиз, сабабки, ўз бурчларингизни бажардингиз, — деди у трибунал аъзоларига. — Аммо шуни эсдан чиқармангки, то биз ҳаёт эканмиз, сизларнинг оналарингиз бўлиб қоламиз ва ўп карра инкилобчи бўлсаларинг ҳам, бизни беҳурмат қилганларингизда иштонларингизни тушириб, қайиш билан бошлаб савалашга ҳаққимиз бор». Унинг бу сўзлари суд аъзолари маслаҳатга чиқиб кетишганида ҳам казармага айлантирилган бу сифхонада жаранглаб турди. Ярим тунда генерал Хосе Ракель Монкада ўлимга ҳукм қилинди. Урсуланинг таъналарига қарамай, полковник Аурелиано Буэндиа жазони енгиллаштиришдан бош тортиди. У тонга яқин ўлимга ҳукм этилган генералнинг олдига гулу кишанлар турадиган хонага келди.

Эсингда бўлсин, — деди полковник, — сени мен отаётганим йўқ. Сени инкилоб отяпти

Генерал Монкада каравотдан ҳам турмади.

— Кет, йўқол кўзимдан, жавоб қайтарди у.

Қайтиб келганидан бери полковник Аурелиано Буэндиа генерал Монкадага хайрихоҳлик билдиришдан ўзини тийди. Генералнинг кексалик сиёғи сезилиб қолган кзини, қалтираётган қўлларини, хокисорлик, итоаткорлик билан ўлимипи кутаётганини ҳозир кўриб ажабланди ва олдинига ўзига нисбатан чуқур нафрат туйди, аммо уни қалбида уйғонаётган раҳмдиллик билан аралаштириб юборди.

— Мендан яхшироқ биласан, — деди у, — ҳар бир ҳарбий трибунал аслида шунчаки қўпол ҳазил, холос. Бировларнинг жишоятлари учун сендан қасос олишяпти. Бу гал биз қандай қилиб бўлса-да, урушда волиб чиқишимиз керак. Сен менинг ўрнимда бўлганигда шундай қилмасмидинг, ахир?

Генерал Монкада қалин кўзойнагини қўйлагининг этаги билан артиб жойидан турди. «Эхтимол, — деди у, — сенинг мени отишга шайланаётганинг ташвишлангирмапти, бу ҳол бизга ўхшаган одамлар учун табиий ўлим. — У кўзойнагини тўшакка қўйди, соатини занжиридан чиқарди. — Мени, — дея давом этди сўнг, — профессионал жангчилардан қўп вақт нафратланганингдан, беомон кураш олиб борганингдан, уларни шунчалар қўйганингдан

дан кейин ўзинг ҳам ўшаларга ўшаб қолганинг кўпроқ ташвишлаптиради ва дунёдаги ҳеч қандай гоя бундай разилликни оқлай олмайди». У бармоғидаги никоҳ узугини, бўйнидаги Биби Марям тасвири осилган занжирни ечди-да, кўзойнаги ва соатининг ёнига қўйди.

— Агар шу ҳол давом этаверса, — дея сўзига яқун ясади у, — сен мамлакатимиз тарихидаги нафақат энг мустабид ва қонхўр ҳукмдор, балки виждонингга таскин бериш учун Урсулани отиб ташлашдан ҳам тонмайдиган кимсага айланасан.

Полковник Аурелиано Буэндиа пивагини бузмади. Генерал Монкада кўзойнак, соат, узук ва кичкина сапанини унга узатиб, энди юмшаброк

— Аммо мен сени бу ерда қойгани чакиртирган эмасман. Мана буларни хотишимга юборишингни сўрамоқчи эдим, — деди.

Полковник Аурелиано Буэндиа генерал узатган буюмларни чўнтагига солиб қўйди.

— У халиям Манауредаяшайдими? — сўради у.

— Манауредая, — тасдиқлади генерал Монкада, — сен ўтган сафар хат жўнатган черков ортидаги ўша уйда.

— Мен буни бажонидил бажараман, Хосе Ракель, — деди полковник Аурелиано Буэндиа.

У кўкиш туман чўккаш кўчага чиққанида, юзи худди ўша узок тонгдагидек намиқди ва ўшандагиша нега ҳукмини қабристон девори ёнида эмас, балки казарма ҳовлисида ижро этишга буйруқ беришганини тушунди. Эшик қаршисида сафга тортган бўлинма солдатлари уни давлат бошлигини олқишлагандек олқишлашди.

— Олиб чиқишингиз мумкин, — деди полковник.

Урушнинг беҳудалигини илк бор полковник Херинельдо Маркес англаб етди. У Мақондонинг табаа ва ҳарбий ҳокими сифатида полковник Аурелиано Буэндиа билан телеграф орқали ҳафтасига икки марта боғланиб турарди. Олдиниға уларнинг сўзлашуви ҳақиқатда ҳам содир бўлаётган урушнинг қай босқичдалигини, қай йўналишда авж олишини олдиндан кўзда тутиш имконини яратарди. Полковник Аурелиано Буэндиа энди ҳатто энг яқин дўстлари билан ҳам очик гаплашмас, бемалол оҳангда сўзлашардики, товушини дарҳол танишарди. Кўпин-

ча, у сўзлашувни ҳеч бир асоссиз чузар ва оилавий янгиликлар кўшилишига рухсат ҳам берарди, лекин уруш катта-катта майдонларни эгаллаши ва шиддатли тус олиши биланоқ полковникнинг афт-ангори бирдан ўчиб аллақандай мавҳумлик касб этарди. Нуқта ва тирелардан ташкил топган овоз ҳар сафар қатъиятсизлашиб борар ва энди телеграф тобора ўз маъносини йўқотаётган аллақандай жумлалар тузарди. Шундай пайтларда полковник Херинельдо Маркес телеграфдан келатган овозларни эшитаркан, худди бошқа дунёдаги нотаниш кимса билан сўзлашаётгандек юракни эзувчи хис туярди.

Тушунарли, Аурелиано, - дерди у суҳбатни якунлаб, телеграф калитини тикиллатаркан. — Яшасин либераллар партияси!

Полковник Херинельдо Маркес уруш хабарларидан мутлақо узилиб қолди. Илгари уруш унинг учун тийиксиз ёшлик эхтиросидан иборат эди, энди эса буткул кўпги совиб, Амаранта чеварлик қиладиган хонадан нажот изларди: у бу хонага ҳар куни кечкурун келарди. Полковник гўзал Ремедиос тикув машинаси дастасини айлантираётган маҳали ошпоқ голланд матоси бурмаларини бостираётган Амарантанинг қўлларига қараб ўтиришни ёқтирарди. Уй бекаси ва меҳмон чурқ этишмас, бир-бири билан дийдор кўришиш билан каноатланишарди, холос; Амаранта унинг садокати сўнмаганидан ич-ичидан шодланар, Херинельдо Маркес бўлса қизнинг яширин ниётларидан беҳабар эди. Полковник Херинельдо Маркеснинг Макондога қайтиб келганини эшитган Амаранта ниҳоятда хаяжонланди. Аммо у полковник Аурелиано Буэндианинг ҳушчакчак мулозимлари каби ярадор қўли бовланиб келганида, Амаранта унинг қариб қолганини, кир-чирлигини, терлаб кетганини, баданидан эса отхона хиди анқиётганини кўриб, ҳафсаласи пир бўлди. «Худойим-эй, ўйларди у, — наҳотки, мен кутган одам шу бўлса!» Эртасига полковник унинг ёнига ювиниб-тараниб келди, мўйловида атир хиди уфуриб турарди. Полковник Амарантага муковасига садаф қадаб безатилган ибодатнома ҳадя қилди.

Сиз эркаклар жуда ватансиз-да, деди Амаранта дурустроқ гап тополмай. Ўзларинг бутун умр ру-

хонийларга қарши курашасизлару, лекин шунга қарамай, ибодатнома совға қиласизлар.

Ўша кундан буён, ҳатто урушининг оғир дамларида ҳам кечаси у Амарантанинг ҳузурига келарди. Гўзал Ремедиос бўлмаганда тикув машинасининг дастасини айлантирарди. Унинг садоқати Амарантанинг меҳрини кўзготар, нуфузли одамнинг қошида бош эгиши, қиличию тўппончасини меҳмонхонада қолдириб, ёнига қуролсиз кириши баттар ҳаяжонга соларди. Лекин шунга қарамай, полковник Херинельдо Маркес қайта-қайта севги изҳор қилган апа шу турт йил мобайнида Амаранта унинг муҳаббатини бир зайлда рад этарди. Тўғри, Амаранта Херинельдо Маркеснинг дилини оғритмасликка уринар, нсаки ҳали у полковникни севиб қолмаган бўлса-да, энди усиз яшай олмаслигини англади. Ҳозирга қадар ҳамма нарсага лоқайд қарайдиган, ҳатто кўпчилик ақли камроқ деб ўйлайдиган Гўзал Ремедиос Херинельдо Маркеснинг ҳаддан ташқари садоқатидан таъсирланиб, кутилмаганда уни ҳимоя қилишга ўтди. Амарантага ўзи тарбиялаган бу қизча Макондо ҳали ҳеч қачон кўрмаган гўзал қизга айлангани аён бўлди. У юрагида қачонлардир Ребекага нисбатан туғилган ўша эски адовати қайта уйғонаётганини ҳис этди. Адовати оловланиб танг аҳволга солмаса-да, гўзал Ремедиоснинг уволига қолмаслигини, унинг ўлими туфайли азоб чекмаслигини худодан илтижо қилиб, қизни хонасидан қувиб юборди. Худди шу кунлар полковник Херинельдо Маркес урушини ёмон кўра бошлаган эди. Умр бўйи топган шухратини Амарантага садқа қилишга тайёр турган полковник бор потқлигини, узоқ муддат жиловлаб келаётган меҳрини ишга солди ҳамки, барибир Амарантани кўндира олмади. Август кечаларининг бирида саботли жазманига узил-кесил жавоб бериб, ўжарлигининг залворли зарбидан эзилган Амаранта умрининг охиригача аза тутиб йиғлаш учун ётоғига беркичиб олди.

— Бир-биримизни умрбод унутайлик, — деди у, — биз аллақачон севги ёшидан ўтганмиз.

Ўша кечаси полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндиа томонидан телеграф аппаратига чақирилди. Суҳбат тугаганда, полковник Херинельдо Маркес хилват кўчага қараб, бодом баргларида осилиб

турган сув томчиларини кўрди ва ёлғизликдан адоий тамом бўлаётганини чуқур хис қилди.

— Аурелиано, — у маънос ҳолда телеграф калитини тикирлатди, — Макондода ёмғир ёяпти.

Телеграф лишиясида узок сукунат чуқди. Сўнгра аппарат полковник Аурелиано Буэндиа юборган шиддатли нукта ва тиреларини тера бошлади.

Аҳмоқликни йиғиштир, Херинельдо, — жавоб қайтарди нуктаю тирелар, — август ойи бўлганидан кейин ёғади-да.

Полковник Херинельдо Маркес анчадан бери кўрмаган дўстининг фавқулудда кескин жавобидан саросимага тушди. Аммо орадан икки ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндиа Макондога қайтиб келганида, бу саросима кўрқув аралаш хайратга айланди. Ўғлининг ўзгаришини кўрган Урсула изтиробга тушганди. Ҳаво иссиқ бўлишига қарамай, ўғли ёмғирпўшга ўралган ҳолда, шовкин-суронсиз, мулозимларсиз пайдо бўлди. Уч нафар маъшуқасини битта уйга жойлаштирди. Кўп вақтини гамагида ўтказадиган полковник урушнинг бориши ҳақида телеграф йўллаётган дипломатик мактублар ва шошилинч ахборотларни ўқишга зўрға вақт топарди. Бир куни полковник Херинельдо Маркес унга чегара шахридаги қўшинларни эвакуация қилиш юзасидан буйруқ беришини сўради. Негаки кўзролонгчи қўшинларнинг у ерда қолиши халқаро можаро чиқариши аниқ эди.

— Арзимас гаплар билан мени безовта қилма, — буюрди полковник Аурелиано Буэндиа. — Тангрининг ўзидан маслаҳат сўрай қол.

Бу урушнинг энг оғир пайти эди. Инқилобни бошида қўллаб-қувватлаган заминдор либераллар ерга эгалик ҳуқуқининг қайта кўриб чиқилишига халақит бериш мақсадида консерватор заминдорлар билан махфий битим тузишди. Урушда анчагина бойлик тўплаган сиёсатчи либералларнинг полковник Аурелиано Буэндиа қабул қилган шафқатсиз чора-тадбирларни оммавий равишда муҳокама этишлари ҳам уни лоқайдликдан халос этолмади. У беш жилдан иборат сандикнинг бир четида қолиб кетган ўз шеърларини ҳам ўқимай қўйган эди. Кечқуруп ёки тушқи уйқу маҳали хотинларидан биришн тўшагига чорлаб, ўз ҳақини олгач, тошдек қотиб ухларди, уйқуси-

ни шовқин-сурон ҳам бузолмас, телба юраги мангу умидсизлик азобига гирифтор бўлганини ёлғиз ўзи биларди, холос. Юртига зафар билан қайтиш ва ақл бовар қилмайдиган галабалардан сархуш бўлиб, роликликнинг бошчи гангитадиган тубсиз жарлиги олдида бош эгди. У ҳарбий санъат бўйича устози, йўлбарс терисидан тикилган либоси катта ёшли одамларда завқ-шавқ, болаларда ҳайрат уйғотувчи герцог Мальборо¹нинг ўнг ёнида ўтиришни ёқтирарди. Ўшанда полковник ўзига бирорта одамни, ҳатто Урсулани ҳам уч газдан берига яқин йўлатмасликка аҳд қилган ҳар бир жойда эса адъютантлари бўр билан доира шаклини чизишарди. Бошқаларнинг кириши қатъий маъни этилган бу доиранинг марказида турган полковник Аурелиано Буэндиа мухтасар ва қатъий буйруқлар бериб, жаҳон тақдирини ҳал этарди. Генерал Монкадони отганидан кейин Манаурага бориб қолганида ўз қурбонининг сўнги тилагини бажо келтиришга шошилди. генералнинг беваси эрипинг кўзойнагини, соат, узук, кичик санамини олди, аммо полковникка уй оstonасига қадам босишга ижозат бермади.

— Қирманг, полковник, — деди у. — Сиз урушда қўмондонлик қиласиз, ўз уйимда эса мен буйруқ берман.

Полковник Аурелиано Буэндиа жаҳли чиққанини сездирмади, аммо унинг шахсий соқчилари беванинг уйини талон-тарож қилишиб, уйини ёндириб юборганларидан кейин кўнгли жойига тушди. «Юрагингни эхтиёт қил, Аурелиано, — дея огоҳлантирди ўшанда полковник Херинельдо Маркес. — Сен тириклайин чирияпсан». Ана шу вақтда полковник Аурелиано Буэндиа кўзғолончи кўшинлар командирларининг иккинчи кенгашини чақирди. Кенгашда идеалистлар, шухратпарастлар, таваккалчилар, жамиятдан сурилган одамлар, оддий жиноятчилар, ҳатто давлат мулкани совургани учун жазо олишдан чўчиб, инқилоб томониغا ўтган бир чиновник-колсерватор ҳам бор эди. Уларнинг кўпчилиги нега жаш қилаётганини билмасди. Эътиқодда ички келишмовчиликлардан портлаш арафасида турган бу бебош оломон

¹ Герцог Мальборо (1650—1722) - инглиз ҳарбий қўмондони ва сиёсий арбоби.

орасида маънос ва ҳукми утадиган ягона киши генерал Теофило Варгас эди. Одамларни телба мутаассибларга айлантиришга хизмат қиладиган, маккорлик ва ўта фирибгарликни ўзида мужассамлаштирган бу қўпол, саводсиз генерал ҳинду қавмидан эди. Полковник Аурелиано Буэндиа кенгашда қўзғолончиларни сиссатдонларнинг хийла-найрангларига қарши кураш олиб бориш учун бирлаштиришни кўзда тутганди. Бироқ генерал Теофило Варгас режани бузди: бир неча соат ичида у энг тажрибали қўмондонларда ҳам ихтилоф уйғотишга улгуриб, ўзи бош қўмондонликни қўлга олди. «Бу шайтондан узоқроқ юрган маъқул, — деди офицерларига полковник Аурелиано Буэндиа. — Бундай одам биз учун ҳарбий нозирдан ҳам хавфлироқ» Шунда журъатсиз ёшгина бир капитан, иккилана-иккилана шаходат бармоғини кўтарди

— Бу жудаям жўн иш, полковник, — деди у, — уни ўлдириш керак.

Полковник Аурелиано Буэндианинг шахсий фикридан бир неча сония илгариланган бу таклифнинг бешафкатлиги эмас, балки уни изҳор қилиш шакли полковникни тараддудлантириб қўйди:

— Мени бундай буйруқ беради деб кутманглар, — деди у.

Ҳақиқатан ҳам у буйруқ бермади. Лекин орадан ўн беш кун ўтмаёқ генерал Теофило Варгас пистирмага тушиб бурда-бурда қилиб ташланди, полковник Аурелиано Буэндиа эса яна бош қўмондонликни қабул қилди. Ҳукмдорлиги қўзғолончиларнинг бошлиқлари томонидан тан олишган ўша кечаси у ваҳимадан чўчиб уйғонди ва бақириб, кўрпа келтиришларини буюрди. Суяк-суягига сингиб кетган, ҳатто жазирамада ҳам азоб берадиган пинҳоний иситма то полковник ўрганиб қолгунча бир неча ой давомида уйқусига халақит берарди. Мансабдан сармаст бўлиш ҳисси ўз-ўзидан жиддий норозилик ҳисси билан алмаша бошлади. Полковник иситмадан қутулиш чорасини кидирарди, шу боис генерал Теофило Варгасни ўлдиришни маслаҳат берган ўша ёш офицерни отиб ташлашни буюрди. Буйруқлар полковник уни чиқармасдан туриб ёки бир қарорга келмасдан бурун доим ортиғи билан ижро этилар эди. У кўп йиллик ҳокимият туғдирган ёлғизлик биебонида адашиб, ўз таянчини йўқотаётганини

сеза бошлади. Ишрол қилган шаҳарлардаги оломоннинг шодиёна қийқириқларидан энди вижинар, гўё бу одамлар ранимларини ҳам худди шундай олқишлагандек туюларди. Қаерда бўлмасин, кўзлари кўзларига, товушлари ўзининг товушига ўхшаш ўспиринлар хадиксираб қутлашар ва ўзларини унинг ўғиллари, деб аташарди. Шунда ғалати бир туйғуни хис этар, назарида гўёки жисмини кимдир беҳисоб марта кўпайтгандек туюлар, лекин ёлғизлик туйғуси асло сусаймас, қайтага баттар азоб берарди. У ҳатто шахсий офицерлари ҳам алдашаётганига ишонч ҳосил қилди.

Ахийри герцог Мальбородан ҳам кўнгли совиди. «Энг яхши дўстим, бу — халигина ўлган одам», дея такрорлашни ёқтирарди ўша куллари. У гумонсирашлардан, боши-кети йўқ урушнинг хавфли сўқмоқлари бўйлаб юраверишдан ҳориган, қанча ҳаракат қилмасин, нуқул бир жойда айланавериб, тобора қартайар, тобора тинкаси қурир эди. У турадиган бўрли доира сарҳади атрофида хамиша кимлардир бўларди. Бирига пул етишмас, бирининг боласи кўкйўталга гирифтор бўлган, бошқа бири эса ланнати урушдан безганидан, нуқул париги дунёни орзу қиларди, қолганлари эса бор кучини тўплаб, худди буйрук олгандай қад ростлаб туришар ва: «Ҳамма нарса жойида, осойишталик, полковник», дея ялтоқланиб ахборот беришарди. Урушдаги энг мудҳиш нарса айни шу осойишталик, у аҳвол турғунлигини англатарди. Ёлғизликка маҳқум этилган, эндиликда олдиндан кўра билиш хиссини йўқотган полковник Аурелиано Буэндиа, ўзини то қабргача кузатиб борадиган бу иситмадан ҳалос бўлиш учун Макондодан сўнгги бошпана истаб, эски хотиралар гулхаша тафтида исинишга уринарди. Полковник локайд эди, унга либераллар партиясининг вакиллари муҳим сиёсий муаммолар юзасидан маслаҳатлашгани келишганини хабар қилишганда ҳам кўзини очмади, нариги ёнига ағдарилиб қўйди, холос

— Фоҳишаларга рўпара қилинг уларни, — деб тўнғиллади у.

Вакиллар -- сюртук ва цилиндр кийиб олган олти нафар адвокат жазирама офтобда қолиб кетишди. Ахийри, Урсула уларни ўз уйига жойлаштирди. Улар ётоқхонага беркиниб, куни билан махфий йиғилиш ўтказишар,

кечаси эса соқчи аккордеончилар ансамблини сўрашар ва Катарино ишратхонасини эгаллаб олишарди. «Халақит берманглар, — буюрди полковник Аурелиано Буэндиа. — Мен уларга нима лозимлигини яхши биламан». Кутилган музокаралар декабрь ойида боиланди ва кўпчилик сўнгсиз баҳсга айланиб кетади, деб ўйлаган бўлсада, атиги бир соатга етар-етмас тугади.

Полковник Аурелиано Буэндиа бу гал баайни кафандек оқ чойшабга ўралган, арвохни эслатувчи пианола си бўлган диққинафас меҳмонхонага, адъютантлари чизган бўрли доирага кирмай ўз сиёсий ёрдамчилари ёшидаги стулга чўкди ва ёмғирпўшига ўранганча лом-мим демай, вакилларнинг қисқа таклифларини тинглай бошлади. Уларнинг илтимослари қуйидагича эди: биринчидан, либераллар заминдорларнинг партияга мадад беришларини қайта тиклаш, бунинг учун ерларига эгаллик ҳуқуқини тафтиш қилишдан воз кечиш; иккинчидан, диндорлар ўртасида таянч топиш учун черковга қарши курашни тўхтатиш; ва ниҳоят, оила муқаддаслигию мустаҳкамлигини сақлаб қолиш мақсадида қонунли ва қонунсиз тузилган болаларни тенг ҳуқуқли қилиб қўймаслик.

— Демак, — деб жилмайди Аурелиано Буэндиа, вакиллар ўз ваъзларини тугатгач, — биз фақатгина ҳокимият обрўси учун жанг қилаётган эканмиз-да.

— Биз бу тузатишларни программамизга тактика нуқтаи назаридан киритдик, — эътироз билдирди вакиллардан бири. — Ҳозир энг муҳими халқ ўртасида кўплаб хайрихоҳларга эга бўлиш учун шундай йўлни тутдик. У ёрнини кейин қўраверамиз.

Полковник Аурелиано Буэндианинг сиёсий маслаҳатчиларидан бири шошқалоқлик билан суҳбатга қўшилди:

— Мутлақо ақлга сизмайди, — деди у, — башарти, тузатишларингиздан консерваторларнинг ҳам идора усули яхши, деб тан олишга тўғри келади. Сизнингча, биз — либераллар халқ орасида обрўйимизни кўшимча тузатишлар орқалигина оширсак, демак, консерваторлар идора усулининг бусиз ҳам халқ томонидан кенг қўллаб-қувватланганини тан олган бўламиз. Энди бор-йўғи биз йигирма йилдан буён миллат манфаатларига қарши курашган эканмиз-да, деб иқрор бўлишимиз қолувди.

У гапини давом эттирмакчи эди, полковник Аурелиано Буэндиа тўхтатди. «Вақтингизни беҳудага ўтказманг, доктор, — кесатди у. — Муҳими, биз шу кундан бошлаб фақат ҳокимият учун курашамиз!» У вакиллар узатган қоғозларни олиб, имзо чекишга тайёрлана бошлади.

Бас, шундай экан, — деди у, — нимаям қилардик, эътирозимиз йўқ.

Бўлиб ўтган воқеадан эсанкираб қолган офицерлар бир-бирларига таажжубланиб қарашди.

— Мени кечирингу, полковник, — деди секин полковник Херинельдо Маркес, — аммо бу ҳоинлик.

Полковник Аурелиано Буэндиа сиёҳга аллақачонок ботирган перосини хавода муаллақ тутиб турди-да, бу шаккоқ одамга ҳамла қилди.

— Қуролингизни менга топширинг!

Полковник Херинельдо Маркес шартта ўрнидан туриб, қуролини столга қўйди.

— Казармага боринг, — деди полковник Аурелиано Буэндиа. — Сиз ишқилоб трибунаlining ихтиёрига топшириласиз.

Сўнгра декларацияга имзо чекиб вакилларга узатаркан:

— Синьорлар, мана қоғозларингиз, — деди, — унумли фойдаланинг.

Икки кундан сўнг, давлатга хиёнат қилишда айбланган полковник Херинельдо Маркес отувга ҳукм қилинди. Яна тўшагида ўралиб, хаёлга чўмган полковник Аурелиано Буэндиа дўстининг бир қошиқ қонидан кечишини илтижо қилиб келганларга эътибор бермади.

Ўғли ҳеч кимни киритмасликка буйруқ берган бўлса-да, Урсула қатл арафасида унинг стоғига кирди. Қора кийинган, ниҳоятда басавлат кўринадиган Урсула уч дақиқалик учрашув давомида тик турди. «Биламан, сен Херинельдонинг отиб ташлайсан, — деди у хотиржамлик билан, — бунга қалал бериш қўлимдан келмайди. Аммо сени бир нарсадан огоҳлантириб қўймоқчиман, ота-онанинг хоки ҳаққи, Хосе Аркадио Буэндианинг хотираси ҳаққи, худо олдида онг ичаманки, агар унинг ўлигини кўрсам, қаерда бўлмайин, сени топиб, мана шу қўлларим билан ўлдираман!» У жавобни ҳам кутмади, қопдан чиқаркан:

— Сен пақ чўчка думли бўлиб туғилган одамдай иш тутяпсан, — дея сўзини якунлади.

Полковник Херинельдо Маркес Амаранта хонасида ўтказган кечаларни ўйга фарқ бўлиб эслаётган бу узун тунда, полковник Аурелиано Буэндиа ёлғизликнинг қалин зирхини ёриб чиқишга муваффақ бўлди. Отаси музни кўрсатишга олиб борган ўша узок кечадан кейин тақдир унга ҳада қилган бахтиёр онлар заргарлик устахонасида ўтган бўлиб, полковник у ерда олтин баликчалар тайёрлар эди. У оддий ҳаётнинг афзалликларини кашф этмасидан бурун, салкам қирк йилча кечикиб бўлса-да, ўттиз иккита урушнинг тугунини ечган, бир неча ўлимга чап берган, шухрат балчиғига чўчкадек ағанаган эди.

Тонг маҳали, қатлга бир соат қолганида у уйқусизликдан соб бўлай деганда, ғулу кишанлар сақландиган хонага кирди. «Ўйин тугади, дўстим, деди полковник Херинельдо Маркесга, арокхўрларимиз сени отгупча бу ердан кетайлик». Полковник Херинельдо Маркес унинг муомаласидан нафратланганини яширолмади.

Йўқ, Аурелиано, — жавоб берди у, — сенинг сотқинга айлашиб қолганингни кўрганимдан ўлганим афзал.

— Сен бунни кўрмайсан ҳам, — деди полковник Аурелиано Буэндиа. — Этигингни илиб ол, кейин бемаъни урушни тугатишда менга ердамлашасан

Урушни тугатиш бошлашдан минг чандон оғирлигини у ҳали билмасди. Ҳукуматни кўзғолончилар манфаатини кўзлайдиган сулҳ тузишга мажбур этишига роса бир йил кетди, ўз тарафдорларига бундай талабларни қабул этишлари шарт эканини тушуштиришга яна бир йил керак бўлди. У ғалабани сотишни истамаган шахсий офицерларининг исёнини бостиришда мислсиз ёвузликларга бориб етди ва уларнинг қаршилигини тамоман синдириб ташлаш учун хатто душман қўшинларини ҳам ишга солишдан хазар қилмади.

Ҳаётида ҳеч қачон бунчалик кескин кураш олиб бормаган эди. Сийёсатдонлар шароитга қараб бемалол тескари томонга буриб юборадиган мавҳум ғоя ва шиорлар учун эмас, балки ўз эрки учун кураш олиб борастганига ишонч унга жўшқин шижоат бағишларди. Илгари ғала-

ба учун кандай курашган бўлса, маълумият учун ҳам ана шундай зўр эътиқод ва сабот билан курашган полковник Херисельдо Маркес уни беҳуда жасурликда айбларди. «Ташвишланма, — деб куларди полковник Аурелиано Буэндиа. — Ўлиш кўнчилик ўйлаганидек, унчалик осон эмас». Бу гап унинг ўзига нисбатан тўғри эди. У казо соати олдиндан белгилаб кўйилганига ишонар ва бу ишонч уни урушнинг хавф-хатарларидан эсон-омон асарар, ammo охир-оқибатда унга маълумиятга эришиш имконини берарди, бу эса галабага нисбатан анча оғир бўлиб, жуда кўп қон ва қурбон талаб қиларди.

Урушда ўтказган йигирма йиллик умрида полковник Аурелиано Буэндиа уйига тез-тез бориб турарди. Ammo доимо қаергадир шошиб туриши, атрофини ўраган ҳарбий мулозимларнинг салобати, ҳатто Урсулани ҳам лоқайд қолдирмаган афсонавий шухрати боис бора-бора қариндошларига ёт бўлиб қолди. Полковник Макондога сўнгги бор келиб, учала маъшуқаси билан алоҳида уйни ижарага олганида, ўз оиласига бор-йўғи икки ёки уч марта меҳмонликка борди, холос. Гўзал Ремедиос ва уруш энг қизиган пайтда туғилган эгизаклар уни деярли танишмасди. Амаранта ёшлиги олтин балиқчалар тайёрлаш билан ўтган акаси билан қариндошлари ўртасида уч газлик тафовут ўрнатган афсонавий сипоҳ иккови бир одам эканини хаелига сингдирилмасди. Ammo сулхнинг яқинлиги ҳақида миш-мишлар кўпайгач, ҳаммалари полковник Аурелиано Буэндианинг тез орада уйга қайтиши ва қариндош-уруғларини тушунадиган одамга айланиб қолиши хусусида ўйлашарди. Бунинг устига унинг ҳам қариндошлик туйғулари қайта уйғона бошлаганди.

— Хайрият-э, — деди Урсула. — Уйимиз тагин эркак кишига ёлчийдиган бўлди.

Улар полковникни бир умрга йўқотишгани ҳақида илк бор Амарантада шубҳа пайдо бўлди. Вақтинча сулх тузилишига бир ҳафта қолганида, полковник уйга кириб келди: мулозимларсиз, шохона анжомидан қолган ягона ёдгорлик — шеърлари солинган сандиқча ҳамда хачирнинг эгар-жабдуғини икки нафар ялангоёқ мулозимга орқалатиб, хона эшиги ёнидан ўтаётганида, Амаранта акасини чақирди. Полковник қаршисида ким турганини эслай олмаётганга ўхшаб кўринди.

— Мен Амарантамап, — деди киз чехраси ёришиб, сўнг қора боғичли қўлини кўрсатди: — Қара!

Полковник Аурелиано Буэндиа бундан анча илгари — ўлимга ҳукм этилиб, Макондо кўчалари бўйлаб ўтаётганида, қизнинг латта боғланган қўлини кўриб жилмайиб қўйди.

— Даҳшат, — деди полковник. — Вақт шунча тез ўтиб кетибди-я!

Ҳукумат қўшинлари уй ёнига соқчилар қўйишга мажбур бўлишди. Катгароқ пулга сотилиш учун урушни атайлаб чўзишда айбланган полковник Аурелиано Буэндиа уйга таҳқирланган ҳолда қайтганди. Унинг аъзойи бадани безгак ва совуқдан қакшаб титрар, қўлтиқлари остига яна чипқоп тошиб кетган эди. Бундан олти ой илгари вақтинча сулҳ тузилишидан воқиф бўлган Урсула ўғлининг етоғини очиб, хонани тозалаб, ўғлим мархума Ремедиоснинг эскириб қолган қўғирчоқлари орасида қариб-қартайгунча тигчгина яшагани келади, деб ўйлаган ва ҳамма кунжакларга мирра¹ қатронини тутатган эди. Аслида эса ўғли сўнгги икки йилда ҳаёт билан ҳисоб-китоб қилиб қўйган ва ҳатто кексалик даври унинг учун аллақачон ортда қолиб кетгандай эди. У онаси алоҳида меҳр билан йиғиштирган заргарлик устахонаси ёпидан ўтаётиб ҳатто эшик қулфида кўриниб турган қалитга ҳам эътибор бермади. Хонадонда юз берган қалбини титратувчи хароблик унинг шуурига бориб етмади. Юрагини на деворларининг кўчган сувоклари, на бурчакларни босган ўргимчак уялари, на ўз ҳолига ташлаб қўйилган бегониялар, на ёғочхўр чумолилар илматешик қилиб юборган тўсинлар, на эшиклар ёндорини пўпанак босиб кетгани ачиштирди. Унинг тош қўнгли айрилиқ туйғуси қўйган айни тузоқларнинг бирортасига илинмади. Полковник худди уйга ёмғирдан қочган одамдек кирди ва этигини ҳам счмай, ёмғирпўшига ўралиб, галереяда ўтирганча, гулларни юваётган ёмғирни кечаси билан кузатиб чиқди. Шунда Урсулага ўғлининг бу ерда узоқ яшамаслиги аён бўлди. «Балки яна урушни кутаётгандир, — ўйлади у, — агар уруш бўлмаса, демак, бошқа бир ажалга учрайди». Бу фикр шунчалар аниқ

---

¹ М и р р а — хушбўй қатрон олинадиган дарахт, хушбўй қатрон.

ва ишонарли туюлдики, шу боис, Урсула уни башоратдай кабул килди.

Кечки овкат пайтида Аурелиано Иккинчи ўнг қўлига пош, чап қўлига қошиқ олди. Унинг эгизак укаси Хосе Аркадио Иккинчи нонши чап қўлига, қошиқши эса ўнг қўлига олди. Икковининг ҳаракатлари шу қадар мос эдики, улар юзма-юз ўтирган эгизаклар эмас, балки бир одамнинг ҳақиқий туси ва ёки кўзгудаги аксидай таассурот қолдирарди. Аммо полковник бу ҳолатни пайқамади. У атрофдагиларга шунчалар ёт эдики, ҳатто ошхона эшиги ёнидан қип-яланғоч ҳолда ўтган Гўзал Ремедиосга ҳам эътибор бермади. Фақат биргина Урсула унинг хаёлини бузишга журъат қилди:

Агар сен яна кетишга тараддуд кўраётган бўлсанг, деди у, — ақалли шу кечада қай кўринишда эканимизни эслаб қолишга урин.

Полковник Аурелиано Буэндиа қалбининг қапчалар қашшоқлашиб қолганини биргина Урсула пайқганини тушуңди; у ажабланмади, лекин узоқ йиллар давомида илк бор Урсулага тик қарашга журъат этди. Онасининг юзини сон-саноксиз ажинлар қоплаган, тишлари сарғайган, сочлари хашақдай қуруқ ва туссиз бўлиб, қарашда хайрат сезиларди. Аурелиано Буэндиа унинг айни сиймосини ўзи эсда сақлаб қолгани — болалигида қайнок шўрва солинган хурмача полга тушиб кетажагини олдиндан айтган ва хурмача ҳақиқатан ҳам қулаб чилпарчиб бўлган кундаги сиймоси билан таққослай бошлади. У ногаҳон онасининг юзида ярим асрлик умр босган муҳрни — тимдаланган излар, қадоклар, жароҳат ва чандикларни кўрди, бироқ бу қайғули аломатлар кўнглида ачиниш ҳиссини уйротмади. Шунда у юрагидан эзгу туйғуларни ҳам барбод қилган жойни топишга сўнги бор уринди-ю, лекин тополмади. Илгарилари уятга ўхшаш бир туйғу бор эди ва ахён-ахёнда беихтиёр опаси томон талпинарди. Аммо уруш бор меҳрни қуритиб қўйган эди. Ҳатто хотини Ремедиос ҳам ҳозир унга худди қизи тенги ёт бир сиймо бўлиб гавдаланарди. Муҳаббат саҳросида учраган ва унинг наслини бутун қирғоқ бўйлаб сочиб юборган сон-саноксиз аёлларнинг бирортаси ҳам полковник қалбида ҳеч қандай из қолдирмаган эди. Одатда аёллар тунда келишиб, топга яқин чиқиб кетишар, эр-

тасига эса у шунчаки қондирилган хирсдан ўзга нарсаги эслолмасди ҳам. Полковник акаси Хосе Аркадиога бўлган меҳринигина бус-бутун сақлаб қолди, чунки бу туйғу севги эмас, балки харифахоналик ҳисси туфайли туғилган эди.

— Афв этинг, — узр сўради у Урсуланинг талабидан сўнг, — уруш бутунлай қолдан тойдирди.

Эртасига барча буюмларини йўқотишга киришди. Заргарлик устахонасида фақат ўзига тегишли бўлмаган нарсаларга тегмади, кийимларини мулозимларига улашди, қуролини эса, худди Пруденсио Агилярни ўлдирган отаси найзасини кўмиб ташлаганидек, қилмишидан ўкинганча, ҳовлига кўмди. Ўзига биттагина ўқ билан револьверни олиб қолди. Урсула ҳеч нарсага аралашмади. У фақат бир марта ўғли Ремедиоснинг меҳмонхонасига осилган ва ёнидаги чирори мудом ўчмайдиган суратини олиб ташламоқчи бўлганида қаршилик кўрсатди. «Бу сурат аллақачоноқ сеники эмас, — деди Урсула, — у оиламининг энг муқаддас мероси». Вақтинча сулҳ арафасида уйда полковник Аурелиано Буэндиани эслатувчи бирортаям нарса қолмаганда у Санта София де ла Пьедад печка ёқишга ҳозирлик кўраётган новвойхонага шеърлари солинган сандиқни кўтариб келди.

— Мадавини тутантирик қила қол, — деди унга сарғайиб кетган қоғозлар ўрамини узатиб, — бундай эски-туски нарсалар жудаям яхши ёнади.

Камсўз, кўнгилчан, ҳатто ўз ўғилчаларининг ҳам сўзини қайтармайдиган Санта София де ла Пьедаднинг назарида, полковник унга шаккоклик қилишни таклиф этаётгандай туюлди.

— Мухим қоғозлар-ку, — деди аёл.

— Йўқ, — дея эътироз билдирди полковник, — бунақа нарсаларни одам фақат ўзи учун езади.

-- Ундай бўлса, уларни ўзингиз ёқиб ташлай қолинг, полковник, — деди аёл.

Полковник, нафақат қоғозларни ёқди, балки сандиқни болта билан чопиб пайраҳаларигача оловга ташлади. Бу воқеадан бир неча соат аввал уни Пилар Тернера йўқлаб келганди. Полковник Аурелиано Буэндиа Пилар Тернеранинг бунчалар қариб қолгани, семириб кетгани ва кулгуси ҳам аввалги жарангини йўқотгани-

дан ажабланди, айни чоғда унинг фолбиллик маҳорати нечоғлик ошганидан хайратга тушди «Оғзингни эҳтиёт қил», деб маслаҳат берди Пилар Тернера. Полковник ўйга толди: «Ахир, ўтган йили шон-шавкатим айни гуллаган бир пайтда Пилар Тернера айтган худди шу сўзлар хайратомуз башорат бўлиб чиқмаганмиди, ахир?» Пилар Тернера билан учрашувдан сўнг, полковник хозиргина чипқонларидан йиринг сиқиб чиқарган шахсий врачини чақиртирди ва синчковлигини билдириб қўймасликка уриниб, ундан юрагим қайда жойлашганини кўрсатиб бер, деб сўради. Врач унинг юрак уришини тинглади-да, йодли пахта билан кўкрагига доирача чизиб қўйди.

Вақтинча сулҳга имзо чекилган ўша сешанба совуқ ва серёмғир бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиа бу сафар ошхонага ҳар галгидек соат бешда эмас, сал барвақтроқ келди ва одатдагидек бир финжон шакарсиз қаҳва ичди. «Сен худди мана шундай кунда дунёга келгандинг, деди унга Урсула — Очиқ кўзларинг ҳаммамизни кўрkitиб юборганди» У онасининг гапларига эътибор бермади, чунки саф-саф тизилган солдатларнинг эрта тонг сукунатини бузаётган кадам товушлари, труба-сигнали ва узук-юлуқ берилаётган буйруқларига кулоқ солаётган эди. Умри жангу жадалларда кечган полковник Аурелиано Буэндиа аллақачон бу овозларга кўникиб кетганлигига қарамай, хозир худди ўспиринлигида яланғоч аёлини илк бор кўргандагидек тиззалари қалтириб, эти увушганини сизди. Агар ўша аёлга уйланганида на урушни, на шухратни билмай, номи чиқмаган ҳунарманд — бахтияр ҳайвон бўлиб қолиши мумкинлиги ҳақида ғира-шира ўйлай бошлади. Соат олтида полковник Херинельдо Маркес бир гуруҳ кўзғолончи офицерлар билан кириб келганида, у одатдагига нисбатан янада мунгайган, хаётчан ва ғариб кўринарди. Урсула полковникнинг елкасига янги ёмғирпўш ёпмокчи бўлди. «Ҳукумат одамлари нима деб ўйлашлари мумкин, — дея аврай бошлади у, — ҳатто ёмғирпўшга ҳам пули қолмаганидан таслим бўластир, деган хаелга боришади-ку!» Аурелиано Буэндиа ёмғирпўшни киймади, лекин эшикдан чиқаётганида, осмондан шариллаб қуйилаётган ёмғирни кўриб, эски фетр шляпасини олишга рози бўлди.

— Аурелиано, — деб илтимос қилди Урсула, — агар у ерда қийналиб қолсанг, албатта мени эслагин

Полковник бунга жавобан паришон табассум қилди, бармоқлари ёзилган қўлини тепага кўтариб, сўз берган бўлди ва лом-мим демай остона хатладию ортидан бутун шаҳар бўйлаб эргашган даъдага, таъна ва лаънатлар томон юрди. Урсула энди умрининг охиригача эшикни очмасликка қарор қилиб, лўкидонни суриб қўйди. «Биз бу эшиклари берк аёллар монастирида чириб кетамиз, — ўйлади у. — Хокка айланамиз, аммо бу разил одамларга ҳеч қачон кўз ешимизни кўрсатмаймиз». У ўғлининг хотирасига дахлдор бирор нарса топишга уриниб кўрди, аммо уйнинг энг хилват бурчакларидан ҳам ҳеч вако топа олмади.

Маросим Макондодан йигирма чақирим нарида, улкан сейба дарахти остида ўтди, кейинроқ унинг атрофида Пеерландия шаҳрига асос солинди. Ҳукумат ва партия аъзолари ҳамда қўзғолончиларинг қуроолларини йиғиштириш учун вакил қилиб юборилган делегацияга раҳбарликка тайергарлик кўраётган, ёмғир тўзитиб юборган каптарлар тўдасини эслатадиган оқ кийинган бир тала қизлар шовқин кўтариб хизмат қиларди. Полковник Аурелиано Буэндиа туллаган, исқирт бир хачирни миниб келди. Унинг соч-соқоли ўсиб кетган эди. Полковник ширин хаёллари пучга чиққанидан эмас, балки чипқонларининг оғриғидан азоб чекар, чунки энди мутлақо умидсиз бўлиб қолган, барча шуҳрату шуҳратпарастлигини аллақачон унутган эди. Унинг истагига биноан, на музика, на фанфаралар янгради, на тантанали кўнғироқлар жарағлади, на «Ура!» ҳайкириклари эшитилди ва на умуман, вақтинчалик сулҳнинг ноҳул табиитини бузишга хизмат қилувчи бирорта бошқа кўриниш юз берди. Аурелиано Буэндиани расмга олган дайди сураткашни ҳатто авлодларга қолиши мумкин бўлган суратта ишлов беришга ҳам қўймай, негативни йўқ қилишга мажбур этилди.

Вақтинчалик сулҳ тузиш маросими бошланди. Делегатлар тузган цирк чодирининг қоқ марказига ўрнатилган оддий стол атрофида ўтиришар, атрофда эса полковник Аурелиано Буэндиага энг сўнгги дамгача содиқ қолган офицерлар тик туришарди. Республика президентининг шахсий вакили имзоларни тўплашдан олдин таслим

бўлиш хақидаги актни ўқиб эшиттирмоқчи бўлганида, полковник бунга қарши чикди. «Вақтни расмиятчилик учун сарфламайлик», деди у хужжатни ўқимай имзо чекишга шайланиб. Шунда офицерлардан бири чодирнинг мудроқ сукунатини бузди:

— Полковник, — деди у, — бизга илтифот қилиб, биринчи бўлиб қўл қўймасангиз.

Полковник Аурелиано Буэндиа кўнди. Ҳатто перонинг қовозда қитирлашидан қанақа ҳарф ёзилаётганини англаб олиш мумкин бўлган теран сукунат ичра стол атрофини айлашиб чиққан бўлса-да, хужжатдаги биринчи қатор ҳамон бўш эди. Ниҳоят, полковник Аурелиано Буэндиа уни тўлдиришга ҳозирланди.

— Полковник, — деди офицерларидан бошқа бири, — ўзингизни шармандалиқдан сақлаб қолишингизга хали имконият бор.

Полковник Аурелиано Буэндиа пинак бузмай актнинг биринчи нусхасига имзо чекди. Сўнги нусхага қўл қўяётганида, иккита сандиқ ортилган хачирнинг нўхтасидан тутган қўзғолончи кўшинлар офицери чодир ёнида пайдо бўлди. Ўзининг ўта ёшлигига қарамай, бу офицер жиддий ва вазми одамга ўхшаб кетарди. У қўзғолончиларнинг Макондо округи хазинабони эди. Хазинабон бу ерга вақтида етиб келиш учун очдан ўлаёзган хачирни етаклаб, олти кунли машаққатли йўлни босиб ўтганди. У хачир устидаги сандиқларни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан тушириб, уларнинг қошқоғини очди-да, столга бирин-кетин етмиш икки дона тилла гишт чиқариб қўйди. Бу — бор-йўқлигини ҳаммалари унутиб юборган катта бойлик эди. Охириги йили марказий қўмондонлик барбод бўлган, инқилоб эса бошлиқларнинг қонли рақобатига айлашган бўлиб, бу умумий тартибсизликда ҳеч ким ҳеч нарса учун жавоб бермасди. Қўзғолончиларнинг гишт шаклида қуюлиб, сўнг усти лой билан қопланган олтинлари назоратсиз қолиб кетганди. Полковник Аурелиано Буэндиа етмиш икки олтин гиштнинг барини капитуляция актига зўрлаб киритди ва ҳеч қандай муҳокамага йўл қўймасдан, имзо чекди. Тинка-мадори қуриган хазинабон йигит ханузгача тик турар ва унинг тиниқ, шакар қиёмига ўхшаш сарғиш қўзлари полковникка қадалган эди.

— Яна нима? — деб сўради полковник Аурелиано Буэндиа.

Ёш офицер тишини тишига қаттиқ босди.

— Тилхат, — деди у.

Полковник Аурелиано Буэндиа унга тилхат езиб берди. Кейин бир стакан лимонад ичди ва роҳибалар таклиф қилган бир бўлак бисквитни еди-да, сўнг ўзига ажратилган чодирига кириб кетди. Бу ерда у кўйлагини ечди, каравотнинг бир четига ўтирди ва кундузи соат учдан ўн беш дақиқа ўтганида, шахсий врач кўкрагига йод билан чизган доирага тўппончасидан ўқ узди. Худди ана шу дақиқада Урсула плита устида анчадан бери турса да, негадир қайнамастган сутли хумчанинг қоғоғини очди ва унда бир талай қурт бижғиётганини кўрди.

— Аурелианоми ўлдиришди! — деб хитоб қилди у.

Сўнг ҳовлига назар ташлаб, ўлган кунидан бери янада кексайиб қолган, ғамгин, ёмғирда шалаббоси чиққан Хосе Аркадио Буэндиани кўрди. «Уни номардлик билан ўлдиришди, — деди Урсула. — Бечоранинг қовоғини бостирадиган одам топилмади».

Урсула тунда, гўёки қулаётган юлдузлардек осмонни шиддат билан кесиб ўтаётган яркироқ, тўқ сариқ халқаларни кўрди ва уларни ўлим аломати, деб ўйлади. Қондан қотиб қолган ёмғирпўшга ўралган Аурелиано Буэндиани олиб кетишганида, она каштан тагида, эрининг тиззаларини қучиб, ҳанузгача бўзларди. Полковникнинг кўзларида вазаб алангаланарди.

Полковник хавфдан холи эди. Ўқ тешиб ўтган яраси шу қадар текис ва тоза эдики, врач йод суркалган чийратма ипчи кўкрагидан суқиб, орқасидан чиқариб олди. «Мен учун энг нодир яра, — деди табиб мамнуният билан, — ўқ бирорта аъзога шикаст етказмай ўта оладиган бирдан-бир жой аслида шу». Полковникни роҳибалар ўраб олишган эди. Унга ачиниш билан боқаётган кизлар воят ғамгин псалмалар айтишарди. Полковник шундагина Пилар Тернеранинг фолини мазахлаш ниятида тўппончани пақ оғзига қўйиб отмаганидан пушаймон бўлди.

— Агар мен яна ҳокимиятга эга бўлганимда, — деди у врачга, — сизни судсиз ва терговсиз отиб ташлардим.

Мешинг ҳаётимни сақлаб қолганингиз учун эмас, балки мени калака қилганингиз учун

Амалга ошмай қолган ўлим Аурелиано Буэндианинг обрўсини бир соат давомида қайтадан тиклади. Полковник урушни деворлари олтин гиштдан тикланган хонага алмаштирганлиги ҳақидаги латифани ўйлаб топган одамлар ҳам, унинг ўз жонига қасд қилишга уринганини воят олижапоб иш деб баҳолашди ва полковник Аурелиано Буэндиани жафокаш, деб эълон қилишди. Кейинроқ, у республика президенти томонидан тақдим этилган Ҳурмат орденини олишдан бош тортганида унинг ҳузурига либералларга мансуб энг ашаддий душманлари келишиб, сулҳ шартларини бузиб, янги уруш бошлаб юборишни илтимос қилишди. Уй одамлар аввалги гуноҳларини ювиш умидида юборган соғалар билан тўлиб-тошди. Собиқ қуролдош дўстларининг бирмунча кечикиб бўлса-да, қўллаб-қувватлаётганидан ийиб кетган полковник Аурелиано Буэндиа, уларнинг илтимосларини қондириш имкониятини ишкор этмасди. У бир замон янги уруш воясидан шунчалар руҳланиб кетдики, ҳатто Херинельдо Маркес ҳам, полковник уруш бошлаш учун баҳона кутяпти, деган хаёлга борди. Республика президенти уруш қатнашчилари бўлмиш либераллар ва консерваторларга, то уларнинг ҳар бирининг ишини махсус комиссия кўриб чиқиб, конгресс маблағ ажратиш ҳақидаги қонунни тасдиқламагунча ҳарбий нафақа белгилашга кўнмаганида, чиндан ҳам баҳона топиларди. Полковник Аурелиано Буэндиа вазаб соча бошлади: «Бу — зўравонлик! Нафақа олгунича, улар қариб, ўлиб кетишади». Соғайиш вақтида Урсула олиб берган тебранма каравотни илк бор тарк этди ва ётоқхонанинг у ёғидан-бу ёғига бориб келиб, республика президентига юбориш учун мардонавор номани айтиб ёздирди. Ҳеч қаерда эълон қилинмаган ушбу телеграммада президентни Неерланд сулҳи шартларини бузишда айблади ва агар нафақага маблағ ажратиш ҳақидаги масала яқин икки ҳафта ичида ҳал этилмаса, ҳаёт-мамот уруши эълон қилажагини билдириб дўк урди. Унинг талаблари шу қадар ҳаққоний эдики, консерваторлар партиясига мансуб уруш иштирокчилари ҳам қўллаб-қувватлашларига умид боғласа бўларди. Аммо ҳукумат жавоб ўрнига, полковникни қўриқловчи ҳарбий

соқчиларни кўпайтирди ва унинг енига киришни маъқул килди. Ҳар эҳтимолга кўра, кўзғолончиларнинг ҳукумат учун хавфли ҳисобланган бошқа командирларига нисбатан ҳам ана шундан тадбирлар қўлланилди. Бу тадбирлар ўз вақтида, кескин ва муваффақиятли олиб борилдики, вақтинчалик сулҳ тузилганидан икки ой ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа батамом осққа турганида, унинг барча энг содиқ ёрдамчилари ўлдирилган, ё сургун килинган бўлиб, бошқалари эса ҳукуматга сотилиб кетган эди.

Полковник Аурелиано Буэндиа ётоқхонасидан декабрь ойида чиқдию янги уруш ҳақида ҳатто ўйлаш ҳам мумкин эмаслигига амин бўлди. Кекса Урсула ёшларга хос вайрат билан бутун уйни яна бир бор янгилади. «Энди менинг кимлигимни билиб қўйишсин, — деди у ўғли тирик қолажagini хабар қилишган куни. — Мехмоншавозликда бу телба хонадондан ўтадиган бирорта ҳам уй бўлмайди». У хоналар полини ювиш ва бўйаш, мебелни алмаштириш учун кўрсатма берди, боғни тартибга келтирди, янги гул кўчатлари ўтказди ва кўзни қамаштирувчи ёз ёвдуси ҳатто ётоқхоналарга ҳам таралсин деб, барча эшик ва деразаларни ланг очиб қўйди. Сўнгра узок давом этган азадорлик муддати тугаганини ҳаммага маълум қилди ва эғнидаги эски қора кўйлагини ечиб, ёшларга ўхшаб ясаниб олди. Уйда яна пианоланинг шўх садолари янграй бошлади. Уларни эшитган Амаранта, Пьеро Креспини, галереядаги тунги суҳбатларни, лаванда хидини эслади ва унинг сўлғин юраги тубида яна адоват уйғонди; бу роят тиниқ, вақт ўтиши билан янада сқимлироқ тус олган бир адоват эди. Бир куни кечқурун мехмонхонани йиғиштираётган Урсула уйларини кўриқлаётган солдатлардан кўмаклашишни сўради. Уларнинг командири ёшгина офицер руҳсат берди. Урсула солдатларга ҳар куни янги-янги юмушлар топширарди. Уларни овқатга чорлар, кийим-кечак ва пойабзал ҳадя қилар, ўқиш ва ёзишни ўргатарди. Кейинроқ, ҳукумат соқчилиқни бекор этгач, солдатлардан бири хонадонда яшаб қолиб, Урсулага анча йиллар хизмат қилди. Гўзал Ремедиоснинг илтифотсизлигидан жинни бўлиб қолай деган ёш офицернинг ўлигини эса Янги йилнинг биринчи куни тонгида қизнинг деразаси остидан топишди.

Орадан кўп йиллар ўтади ва ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи ўзи тўнғич фарзандини кўриш учун ётоқхонага кирган ўша ёмғирли июнь кунини эслайди. Гарчанд ўвли мажмағил, йиғлоқи бўлиб туғилса-да, Буэндиалар авлодига заррача ўхшамаса-да, отаси чакалоққа қапақа исм бериш тўғрисида узоқ ўйлаб ўтирмади.

- Биз уни Хосе Аркадио деб атаймиз, — деди у.

Аурелиано Иккинчи буздан бир йил олдин уйланган Фернанда дель Карпио исмли гўзал аёл эрининг фикрига кўшилди. Урсула эса аксинча, изтиробли ташвишини яширолмасди. Унинг назарида, бу оиланинг узоқ тарихи давомида бир хил исмларнинг сурункали такрорланишида ёмон бир синоат бордай эди. Аурелианолар одамови ва зехни ўткир бўлиб етишар, барча Хосе Аркадиолар жўшқин феъл-атвори, уддабуронлиги билан ажралиб туришар ва уларнинг қисматида, албатта, недир фожиа юз берарди. Фақат Хосе Аркадио Иккинчи билан Аурелиано Иккинчи буздан ҳоли эди. Болаликда бир-бирига жуда ҳам ўхшаб кетишар ва иккиси ҳам шу қадар тек турмас эдики, ҳатто Санта София де ла Пьедад ҳам уларни ажратолмасди. Чўқинтириш кунни Амаранта уларнинг қўлларига исмлари битилган билагузак тақди ва икковига исму шарифларининг бош ҳарфлари тикиб ёзилган икки хил рангда костюм кийдирди, аммо эгизаклар мактабга борганда кийим-бошлари, билагузуклари ва ҳатто исмларини ҳам алмаштиришадиган қилиқ чиқаришди. Хосе Аркадио Иккинчинини кўк кўйлагидан ажратишга одатланиб қолган муаллим Мельчор Эскалона унинг қўлида «Аурелиано Иккинчи» ёзуви бор билагузукни кўриб, жиғибийрони чиқиб кетди. Оқ кўйлак кийган бошқа бола эса билагузугига «Хосе Аркадио Иккинчи» деб ёзилганига қарамай, «Мен Аурелиано Иккинчи бўламан» дея таъкидларди. Шундан бери одамлар эгизаклардан бировининг номини атаб чақиришга ботинолмай, хато қилиб кўйиндан чўчишарди. Урсула ҳатто эгизаклар улғайишиб, ҳаёт турлича қилиб қўйганида ҳам, улар бир-бирининг кийим-кечакларини кийиб ўйнашган пайтида ақлдан адашиб, охир-оқибатда бир умрга алмашиниб қолмадимикан, деган гумонга борарди. Балоғат ёшига қалар эгизаклар худди икки синхрон механизмга ўхшарди.

Улар бир вақтнинг ўзида унвонлилар, бир вақтнинг ўзида ювинишлар, бир хил касаллик билан оғришлар ва ҳатто бир хил тушлар куришарди. То Санта София де ле Пьсадад улардан бирига бир стакан лимонад бермагунича ва у лимонадни хўплаётган пайтда иккинчиси «лимонад ширип эмас» деб айتماгунича, уйдагилар ҳақиқатни билишмас, эгизаклар уларни лақиллатиш мақсадида ўзаро хатти-ҳаракатларини олдиндан келишиб олишяпти, деб ўйлашарди. Ростдан ҳам стаканга шакар солишни жидан чиқарган Санта София де ле Пьсадад бу ҳақда Урсулага маълум қилди. «Уларнинг ҳаммасиям шунақа ўзи, — деди Урсула заррача ҳам ажабланмай, — савдойи бўлиб туғилишди». Вақт ўтиши билан чигаллик янада ортди. Кийимни алмаштириш пайрағидан сўнг Аурелиано Иккинчи исмида қолган эгизаклардан бири худди бобоси Хосе Аркадио Буэндиага ўхшаган норғул йигитга айланди. Хосе Аркадио Иккинчи исмлиси эса полковник Аурелиано Буэндиага ўхшаб озрин бўлиб ўсди, эгизакларда сакланиб қолган бирдан-бир умумий нарса - бутун оилага хос бўлган ёлғизликни севиш сиёғи эди. Балки уларнинг бўйлари, исмлари ва феълу атворларидаги кейинчалик сезилган помутаносиблик туфайли ҳам Урсула эгизаклар болалигида алмашиб қолишган, деган фикрга борандир

Асосий тафовут уруш кизиган бир пайтда Хосе Аркадио Иккинчи полковник Херипельдо Маркесдан одамларни отишларини қўришга руҳсат сўраганида аён бўлди. Гарчад, Урсула эътироз билдирса-да, унинг талаби қондирилган эди. Аурелиано Иккинчи, аксинча қатлини кузатиш мумкинлиги ҳақидаги фикрни эпитибок сесканиб кетди. У қўпроқ уйда ўтиришни маъқул қўрарди. Ўн иккига тўлганида Урсуладан эшиги доимо берк турадиган хонада нималар борлигини сўради. «Қоғозлар, — деб жавоб берди Урсула. — Мелькиадеснинг китобларию у умрининг охирида битган ажойиб-ғаройиб ёзувлар». Бу изоҳ Аурелиано Иккинчинини қониқтириш ўрнига қизиқишини орттирди. Хонадаги нарсаларга тегмайман, дея ялиниб-ёлворгач, Урсула унга калитларни топширди. Хонадан Мелькиадеснинг жасади олиб чиқилиб, эшигига қулф осилгандан бери (қулфнинг занглаб кетган қисмлари гўёки бир-бирига чирмашиб кетгандек эди), бу

хонага ҳеч ким кирмаган эди. Аурелиано Иккинчи деразани очганда, хонага ёруғлик гўёки у ҳар куни шу ерши ёритишга ўргангандек оқиб кирди. Ҳеч қаерда чанг ёки ўргимчак ини кўринмас, анжомлар Мелькиадес дафн этилган кундагидан ҳам тоза ва саранжом-саришта; сиёҳдон ҳам сиёҳга тўла эди. Зангламаган маъдан букюмларнинг сирти нукрадай ялтирар, Хосе Аркадио Буэндиа симоб куйдирадиган ўчоқда олов ёниб турарди. Токчаларда кўхналикдан андак бужмайиб қолган сарғиш-малла муқовали китоблар турар, худди ўша ерда кадимий қўлёмалар ҳам бус-бутун ётарди. Неча йилар давомида эпик турганига қарамай, хонанинг ҳавоси уйдаги бошқа хоналардагига нисбатан анча тоза туюларди. Орадан бир неча ҳафта ўтгач ҳам хонадаги тартиб мутлақо бузилмади. Пол ювиш учун бир пақир сув, чутка кутариб келган Урсула бу ерда унинг учун ҳеч қанақа юмуш йўқлигини кўрди. Аурелиано Иккинчи мук тушиб, аллақандай китобни ўқирди. Бола китобнинг помини билмас (унинг муқоваси йўқ эди), аммо бу парса китобда нақл этилган воқеалардан завқланишга монелик қилолмасди. Китобда столга ўтириб олиб нукул гуруч ейдиган, ҳар дона гуручини иккита тилла тўғнағичга санчиб оладиган аёл ҳақида; кўшнисидан тўр сўраб олган ва эвазига унга битта балиқ ҳадя этган балиқчи ва ўша балиқ ичидан каттагина гавҳартош чиққани тўғрисида; ҳар қандай тилакни бажо келтирувчи чироқ ҳамда учар гилам ҳақида сўз борарди. Бола нақллардан ҳаяжонга тушиб, Урсуладан уларнинг тўғри ёки нотўғрилигини сўради. Тўғри, дея жавоб берди Урсула, чунки бундан бир неча йил илгари дўлилар Макондога ўзлари билан сеҳрли чироқлару учар бўйралар олиб келишганди.

— Гап шундаки, — деб ҳўрсинди Урсула, — охирзамон бўляпти, шу боис энди бунақанги воқсалар юз бермайди.

Кўпгина хикояларининг охири йўқ, анча саҳифалари йиртилиб кетган китобни ўқиб бўлган Аурелиано Иккинчи Мелькиадес қўлёмаларининг сирини счишни ўзига мақсад қилиб олди. Бу амалга ошириб бўлмайдиган юмуш эди. Ҳарфлар қуритиш учун сим дорга осиб қўйилган кирларни эслатар, оддий ёзувдан кўра, кўпроқ мусиқий нота белгиларига ҳам ўхшарди. Бир куни жазирама чош-

гоҳда қўлёмаларни ҳафсала билан тадқиқ қилаётган Аурелиано Иккинчи хонада аллаким борлигини пайкаб қолди. Деразанинг ярақлаган роми ёнида қўлларини тиззасига қўйган Мелькиадес ўтирарди. У ёши қиркдан ошмаган одамдек кўринарди. Эски пимчасини ва соябонлари қарғанинг қанотини эслатувчи шляпасини кийиб олган, ранглар чаккасидан худди жазирама иссиқда эриётган майга ўхшаб тер қуйиларди.

Лўлининг қисфаси уни Аурелиано билан Хосе Аркадио болаликларида кўрган пайтдагидек эди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадесни дарҳол таниди, чунки лўли ҳақидаги эсдалик гўё бир мерос каби авлоддан-авлодга ўтиб келарди.

— Салом, — деди Аурелиано Иккинчи.

— Салом, вигитча, — деди Мелькиадес.

Ана шундан буён улар бир неча йилгача деярли ҳар куни учрашиб туришди. Мелькиадес унга дунё ҳақида ҳикоя қилиб берар, болага ўзининг андак эскирган донолигини юқтиришга уринарди. Аммо ўз қўлёмаларини шарҳлаб беришни истамасди. «То қўлёмаларнинг сақланаётганига юз йил тўлмагунча ҳеч ким унда нима ёзилганини билмаслиги керак», дея тушунтирарди у. Аурелиано Иккинчи айни учрашувларни бир умрга махфий сақлади. Урсула бир куни хонага нақ Мелькиадес борлигида кириб келди, қўрқиб кетган Аурелиано Иккинчи ҳозир ҳаммаси барбод бўлади, деб ўйлади. Аммо Урсула лўлини кўрмади.

— Ким билан гаплашяпсан? — сўради у.

Ҳеч ким билан, — жавоб берди. Аурелиано Иккинчи.

— Катта буванг ҳам шундай эди, — деди Урсула, — у ҳам доимо ўзи билан ўзи гаплашарди.

Худди шу пайтда Хосе Аркадио Иккинчининг одамларини отишаётганларини кўриш орузи амалга ошди. У олтига милтик оғзидан бараварига гумбурлаб чиққан кўкимтир ўтти, тоғлараро янграган акс садони, жазога ҳукм этилганнинг қайғули табассумию саросима ичра боқшини, қўйлаги қонга беланса-да, тик турганини, гарчалд, уни устундан счиб, оҳак тўлдирилган каттакон қутига жойлаштиришса ҳам, қулишни давом эттиришини... умрининг охиригача эслаб қолди. «У тирик, — ўйлади

ўшанда Хосе Аркадио Иккинчи, — улар уни тирнкла-
йин кўмишди». Бу ҳол болага шу қадар каттиқ таъсир
қилдики, кейинчалик қатл учун эмас, отилганларни ти-
риклайин кўмишдек мудҳиш одат учун барча ҳарбийлар-
га ва урушга нафрат билан қарайдиган бўлди. Хосе Ар-
кадио Иккинчининг қўнғирокхона минорасидан кўнғи-
рокларни чалаётганини, Вайсақининг вориси бўлмиш па-
дре Антонио Исабелга ибодат чоғида ва қавм уйининг
ҳовлисидаги уришқоқ хўрозларни боқишда ердам бераёт-
ганини ҳеч ким пайқамасди. Бироқ, бу воқеа ошқор
бўлгач, полковник Херинельдо Маркес ҳар бир виждон-
ли либералга номуносиб иш билан мадфуллиги учун Хосе
Аркадио Иккинчини каттиқ қойиди. «Биласизми, — деди
жавобан Хосе Аркадио Иккинчи, — пазаримда, мендан
консерватор чиқади». У пешонасига айни қисмат ёзилга-
нига ишонар эди. Полковник Херинельдо Маркес ўзи-
нинг норозилигини Урсулага ҳам билдирди.

— Яхши-да, — деди Урсула чеварасининг феъл-атво-
рини қўллаб-қувватлаб, — қанийди, у руҳоний бўлиб
етишса, балки ўшанда худо бизнинг хонадонимизга ҳам
мадад берармиди?

Орадан кўп ўтмай, Урсулага Падре Антонио Исабел-
нинг ўз шоғирдини биринчи маросимга тайёрластгани
маълум бўлди. Руҳоний хўрозларнинг бўйнидаги тукла-
риши кириш чоғида Хосе Аркадио Иккинчига ақоидни¹
ўргатарди, ҳозирча, курк товукларни ин-инларига жой-
лаш-тираётганларида эса, шоғирдига олам яралганининг
иккинчи кунинда худо жўжаларни не сабабдан тухумдан
чиқаришга аҳд қилганини оддий мисоллар асосида ту-
шунтирарди. Падре Антонио Исабел ўшандаёқ қариб,
мияси айний бошлаган эдики, айни заифлик уни яна бир
неча йил ўтгач, худони енган шайтон арши аълога хўжай-
ин бўлиб, эҳтиётсизларни тузокқа илинтириш учун ҳозир-
ча ўзининг кимлигини билдирмаётир, деган гумошпи ай-
тишга мажбур қилди. Хосе Аркадио Иккинчи бундай
жасур мураббий бошчилигида бир неча ой ичида на
фақат илоҳиётнинг шайтошпи ҳам шошириб қўядиган ҳий-
лаларини мукамал ўрганди, балки айни замонда хўроз

---

¹ Ақоид (Катахезис) - христиан диний ақидаларининг савол-
жавоб тарзидаги мухтабар баёни.

уриштириш бобида ҳам роса билимдон бўлиб олди ва хўрозбоқарга айланди. «Уларни бошқа жойга олиб бор, — буюрди Урсула у уйга сараланган хўрозларни илк марта кўтариб келганида. — Хўрозлар бошга солган кулфатлар шусиз ҳам етти пуштимизгача етиб ортади». Хосе Аркадио Иккинчи баҳслашиб ўтирмади, хўрозларини Пилар Тернераникига элтди. У эса неварасини уйидап кетказмаслик учун ҳамма шариотларни мухайё қилиб қўйган эди. Падре Антонио Исабел ўргатган ҳийлаларни хўроз уриштиришда қўллаган Хосе Аркадио Иккинчи тез орада шунчалик кўп пул туширдик, бу катаklarини янада қўпайтиришга, боз устига, балки ўзининг эркаклик талабларини қондиришга ҳам етарди. Хосе Аркадио Иккинчини укаси билан таққослаб кўрган Урсула, бир-бирга монаид эгизаклардан қандаи қилиб турли одам чиққанидан хайратланарди. Урсула айни мулоҳаза юзасидан узок бош қотириб ўтирмади, чунки орадан кўп ўтмай, Аурелиано Иккинчи ҳам дангасалик ва бебошликка берила бошлади. У Мелькиадеснинг хонасига беркиниб ўтирган чоғларида, полковник Аурелиано Буэндианинг ёшлигидагидек индамас, доимо ўз фикрларига чўмиб юрадиган одам эди. Аммо Неерланд битимидан сал илгари бир тасодиф билан хилват маскандан чиқдию ҳаёт билан юзма-юз бўлди. Лотерея сотувчи ёш аёл тўсатдан у билан худди эски танишдек сўраша кетди. Йигит ажабланмади, нега илгари ҳам уни кўпинча укаси билан адаштиришарди. Аммо киз унинг юрагини обидийда қилиб юмшатмоқчи бўлганда ҳам, уни ўз хонасига етаклаб келганда ҳам кизнинг хатоларини юзига солмади. Кейин аёл унга қаттиқ боғланиб қолди ва маҳбубига ютуқ чиқиши учун лотереяларни мослаб чийлайдиган бўлди. Икки ҳафтадан сўнг Аурелиано Иккинчи аёлнинг уни Хосе Аркадио билан адаштириб ўзи ва укаси билан галма-гал стаётганини сезиб қолди. У гапни кавлаштириб ўтирмади, аксинча бор кучи билан ҳақиқатни яширишга ҳаракат қилди. Энди у Мелькиадеснинг хонасига кирмай қўйди. Кун бўйи ҳовлида ўтирганча, мотам муносабати билан уйларида музика чалишни ман қилган ва бусиз ҳам Франсиско Одамнинг ворислари бўлмиш дайди музикачилар сози ҳисобланадиган аккордеондан ҳазар қиладиган Урсуланинг жаврашига қулоқ солмай, нотасиз ёдаки музика

чалишни ўрганарди Пировардида Аурелиано Иккинчи моҳир аккордеончига айлашди ва ҳатто бола-чақали бўлиб, Макондонинг энг пуфузли одамига айланганида ҳам аккордеон чалишни ташламади.

У ўша аёлни салкам икки ой укаси билан бирга баҳам кўрди Укасининг кетидан кузатар, режаларини бузар, Хосе Аркадио Иккинчининг жазманлариникига бормаслигига тўлиқ ишонч ҳосил қилган кечалари уникига ўзи йўл оларди. Бир куни эрталаб касал бўлиб қолганини англади. Икки куздан сўнг мўрчага кириб, девор ёнида жикқа терга ботиб, кўзларидан қайноқ ёш тўкиб хўнграб йиғлаётган укасини кўриб қолдию гапни тушунди. Укаси аёлга хунук касаллик юқтирганини (касалликни аёл шундай деб атаган экан) ва асл ҳайдаб юборганини тан олди. Пилан Тернера уни қандай даволашга урипаётганини айтиб берди. Аурелиано Иккинчи укасига билдирмасдан, матоҳини иссиқ марганцовка эритмаси билан ювадиган ҳамда сийдик ҳайдовчи турли воситаларни қўллайдиган бўлди. Уч ойлик хуфиёна муолижадан сўнг икковиям совайиб кетди. Хосе Аркадио Иккинчи аёл билан бошқа учрашмади. Аурелиано Иккинчи эса ундап кечирим сўради ва умрининг охиригача ўша аёл билан бирга бўлди.

Лотереячи аёлнинг исми Петра Котес эди. У Макондога лотерея сотадиган бир эркак билан келган эди. Эркакнинг вафотидан кейин эса унинг ишини ўзи давом эттирадиган бўлди. Петра Котес озодаликни ниҳоятда ёқтирадиган ёшгина мулат бўлиб, сарғиш кўзлари юзига қоплонга хос шафқатсизлик ифодасини берар, аммо аслида юраги тоза, меҳрибон, ишқу муҳаббатга мойилроқ аёл эди. Хосе Аркадио Иккинчининг уришқоқ хўрозларнинг урчитаётгани, Аурелиано Иккинчи эса жазманлар уйидаги шовкин-суронли зиёфатлар пайтида аккордеон чалаётгани ҳақидаги миш-мишлар қулоғига чалинган Урсула уятдан жинни бўлаёзди. Эгизаклар гўёки оиладаги барча иллатларни ўзида мужассамлаштирган ва оиланинг бирорта ҳам яхши фазилатини мерос қилиб олмагандай эди. «Энди авлодимизда ҳеч кимга на Аурелиано ва на Хосе Аркадио деб исм қўямиз!» — деб аҳд қилди Урсула. Лекин Аурелиано Иккинчи тўнғич фарзанд кўрганида, у чеварасининг раъйини қайтаролмади.

— Мен розимаи, — деди Урсула, — аммо шартим шуки, уни ўзим тарбиялайман.

Урсула юзга кирган, катаракта¹ туфайли кўзлари унчалик яхши кўрмаса-да серрайрат, ақли расо эди. Урсуланинг фикрича, чакалоқни ўзидан бошқа ҳеч ким одамшаванда ажодларининг илгариги нуфузларини тиклашга қодир, сулоланинг таназулга юз тутишига сабаб бўлмиш тўрт офат — уруш, ҳўрозлар жанги, ярамас аёллар ҳамда бемаъни, бўлмағур ниятлар ҳақида ҳеч нарса билмайдиган одам килиб тарбиялай олмаслигига ишончи қомил эди. «У руҳоний бўлади, дея тантанавор руҳда ваъда қилди Урсула. — Агар худо менга яна умр берса, у Рим папаси бўлади». Урсуланинг баралла айтган сўзлари фақат ётоқхонадагина эмас, балки ўша куни Аурелиано Иккинчининг шўх-шодон дўстлари тўпланишган уйда ҳам қулгига сабаб бўлди. Хотира қатларига аллақачон итқитилган уруш, шампан виноси пўкаклари отилганида, қисқа бир лахзага бўлса-да, яна эсга тушди.

Отамнинг саломатлиги учун ичамиз¹ — деб хайкирди Аурелиано Иккинчи.

Мехмонлар унга бир овоздан жўр бўлишиб қадах кўтаришди. Сўнгра уй эгаси аккордеон чалди, ҳавога мушаклар отилди. Тўйиб шампан виноси ичган мехмонлар сахармардонда олтига бузoқни бўғизлаб, гўштини кўчага — эл ихтиёрига жўнатишди. Бу эса хонадондаги ҳеч кимни ташвишлантирмади. Бу хил зиёфатлар, Аурелиано Иккинчи уйдаги барча ташвишларни ўз зиммасига олган қуңдан бошлаб, оддий воқеага айланиб қолганди. Уй ҳайвонларикю паррацдаларни фавқулодда кўп урчитиш хислатига эга бўлган Аурелиано Иккинчи, гарчи ўзи уринмаса ҳам, қутилмаган омад туфайли водийнинг энг обрўли кишиларидан бирига айланди. Байталлари унга бир йўла учтадан тойчоқ ҳадя этар, товуклари қунига икки маҳал тухум тугар, чўчқалари эса шу қадар тез семирардики, одамлар буни афсунгарликдан бошқа ҳеч нарсага йўйишмасди. «Пулни асраб қўй, — уқтирарди Урсула ўзининг енгилтак чеварасига, — бундай омад умрбод давом этавермайди». Лекин Аурелиано Иккинчи бувисининг сўзларига эътибор бермасди. Дўстларини мех-

¹ К а т а р а к т а — кўз гавхарининг хира тортиши.

мон қилиш учун қанча кўп шампан шишасининг оғзини очса, моллари тўхтовсиз болалагани сайин, чекига тушган бу ажойиб омад ўзининг саъй-ҳаракатига эмас, балки севгиси, барча жонзодларни уйғотишга қодир маҳбубаси Петра Котесга боғлиқ эканига шунча кўп ишонч ҳосил қиларди. У бойлик мапбай айни шунда эканига тобора қаттиқ ишонар ва Петра Котесни ўз подалари яқинида сақлашга ҳаракат қиларди; Аурелиано Иккинчи уйланиб фарзанд кўргач ҳам, шаръий хотини Фернанданинг розилигини олиб, жазмани Петра Котес билан учрашиб турарди. У боболари каби бақувват ва порғул бўлиб этишди, аммо улардан ҳаётсеварлигию дилбарлиги билан ажралиб турар, боболарига ўхшаб, унинг ҳам мол-ҳолга қараши учун деярли вақти бўлмасди. Аммо Петра Котесни молхонага эриштириб борса еки биргаликда отда яйлов кезса борми, у тамға босган ҳар бир хайвон тийиб бўлмас серпуштлик балосига йўлиқарди.

Аурелиано Иккинчи ва Петра Котеснинг узок ҳаётлари давомида юз берган барча яхши ҳодисалар каби бемеъёр бойлик ҳам асло қутилмаган эди. Урушлар тугагунга қадар Петра Котес лотереядан тушган даромадлари эвазига кун кечирар, Аурелиано Иккинчи бўлса орасира Урсуланинг ақчадоғидаги пулларни батамом қоқиб оларди. Улар иккиси ҳам пиҳоятда енгилтак бўлиб, фақат бир нарсани, ҳатто черков таъқиқлаган кунлари ҳам эртароқ тўшакка ётиб, тонгга қадар шўхлик қилишни ўйлашарди, холос.

«Бу аёл сени хароб қилади, — дея қичқирарди Урсула ойпараст телбакезик одамдек оёғини зўрға судраб уйи томон келаётган чеварасига. — Қараб тур, ҳализамон санчиқ тутиб ётиб қоласан, ҳали қорнингга совуқ қурбақа босишга тўғри келади». Муҳаббат бобидаги шеригини анча кечикиб билиб олган Хосе Аркадио Иккинчи акасининг эхтиросига ҳеч тушунмасди. Унинг хотирасида Петра Котес ўта жўн, тўшакда хийла суст ва умуман ўлиб-тирилишга арзимайдиган бир аёл сифатида сақланиб қолди. Аммо Аурелиано Иккинчи Урсуланинг гапларига ҳам, акасининг мазахларига ҳам эътибор бермади. У Петра Котес учун ижарага уй олиб берди. Полковник Аурелиано Буэндиа майли, мен ҳам кексалик гаштини сурай, деб устахонасини яна очганида, Аурелиано Ик-

кинчи тилла балиқчалар ясаш сердаромад юмуш бўлса керак, деган фикрга келди. У полковникнинг металл тахтачаларга ҳаётдан безган одамга хос сабру тоқат билан ишлов бераётганини ва улар аста-секин тилла тангачаларга айлакаётганини кузатганча, ҳавоси дим хонада соатлаб ўтирарди. Заргарлик Аурелиано Иккинчига шу қадар қийин, Петра Котес ҳақидаги ўй-фикри эса шу қадар қатъий ва барқарор эдики, ахийри уч ҳафта деганда устахонадан безор бўлди. Кейин у лотерея ўйинига тикиш учун ўзининг сеvimли қуёнларини жазманига олиб келди. Энди жониворлар тез урчиб-унадиган бўлиб қолишди. Петра Котес лотерея билетларини сотишга зўрға улгурарди. Аурелиано Иккинчи аввалига қуёнларнинг кўпайиши даҳшатли тус ола бошлаганини пайкамади. Аммо шаҳарда энди ҳеч ким қуён чиқадиган лотерея ҳақида эшитишни ҳам истамай кўйганида, бир куни кеч-курун ҳовлига қараган девор ортидаги қаттиқ шовкин-сурондан уйғониб кетди.

«Кўркма, бу қуёнлар», деди Петра Котес. Лекин узок давом этган шовкин жонларига тегиб, иккови ҳам қайта кўз юммади. Эрталаб Аурелиано Иккинчи эшикни очдию ҳовли қуёнлар билан тўлиб-тошганини кўрди. Қуёнларнинг юнги тонг шафарига мовий тусга кирганди. Петра Котес жинниларга ўхшаб хохоларди. «Булар шу кечаси тувилган қуёнлар», деди у. «Зўр-ку! — хитоб қилди эри. — Буни сигирларда ҳам бир синаб кўрсанг-чи, а?»

Петра Котес ҳовлини қуёнлардан бўшатиш ниятида тез орада уларни сигирга алмаштирди, сигир эса уч ойдан кейин бир йўла учта бузок тувди. Аурелиано Иккинчи бирпасда яйловлару подаларга эга бўлиб олди. У чўчқахоналарни кенгайтиришга зўрға улгурарди. Бунинг бари тушга ўхшар ва Аурелиано Иккинчининг кулгисини қистатарди. У сеvimчинини ғалати қилиқлар қилиб ифодалашдан ўзга чора тополмасди. «Тезроқ туғишлар, сигирлар, умр калта!» - дея қичқирарди у. Урсула, эҳтимол, чеварам аллақандай ёмон ишлар билан шуғулланиб, кароқчи еки мол ўғриси бўлиб кетмадимикин, дея шубҳаланар ва чевараси ҳар гал вақтихушлик учун шампан шипасининг оғзини очиб кўпигини бошидан қуйганида, уни исрофгарчиликда айблаб, бақириб берарди. Урсуланинг койишлари жонига теккан Аурелиано Ик-

кигчи бир куни тоғда руҳи тетик бир ҳолда уйга келиб, бир қути қоғоз пул, бир банка елим ва чўтка олдида, Франсиско Одамнинг эски қўшиқларининг овозини баралла қўйиб куйлаганча, бутун уйнинг ичу тошига қиймати бир песолик пул ёпиштириб чиқди. Пианола келтирилганидан бери факат ок рангга бўяб келинаётган бу қадимий уй мачитга ўхшаш шубҳали бир тус олди. Урсула ва қариндошлар дарғазаб бўлиб бақирishaётган бир пайтида, кўчада тўпланган одамлар исрофгарчилик мадҳиясида иштирок этишдан шод-хуррам эди. Аурелиано Иккигчи ҳамма жойга пештоқдан тортиб, ошхона, ҳатто мўрчахона деворларига ҳам пул ёпиштириб чиқди ва ортиб қолганини ҳовлига улоқтирди.

— Энди, — деди у пировардида, — ишонаманки, бу уйда бирорта одам менга пул тўғрисида бошқа оғиз очмайди.

Худди шундай бўлди ҳам. Урсуланинг кўрсатмасига биноан, деворлардаги пуллар ёпишиб қолган сувоқ парчалари билан биргаликда кўчирилди ва уй яна окқа бўялди. «Эй худо, — деб илтижо қиларди Урсула, — бу ерларга келганимизда қанчалар камбағал бўлсак, ўшандай ночор бўлайлик, йўқса, у дунёда исрофгарчилигимиз учун жавоб берамиз». Унинг ибодати негадир аксинча талқин қилинди. Пулларни кўчиришаётган ишчилардан бири, уруш тамом бўлишидан сал илгари аллаким келтирган авлиё Юсуфнинг каттакон типс ҳайкалини эҳтиётсизлик қилиб туртиб юборди, ҳайкал ерга тушиб чилпарчин бўлди. Ҳайкал уйга қачон келиб қолганини анчагача эслашолмади. «Уни уч эркак кўтариб келувди, — деб тушунтира кетди Амаранта, — то ёмғир тингунича шу ерда туришига рухсат сўрашди, мен уларга ҳайкалга ҳеч ким уришиб кетмаслиги учун кунжакка қўйишларини тайинладим, улар ҳайкални эҳтиёткорлик билан ўша ерга қўйишди, шундан бери ўша жонда турибди, ахир, уни олиб кетиш учун ҳеч ким келмади-да».

Сўнгги пайтларда Урсула ҳайкалнинг олдига шамлар ёқиб, тиз чўқар, у авлиёга эмас, балки нақ икки юз килоча чиқадиган тиллага сифицаётганини хаёлига ҳам келтирмасди. Ўзининг ғайриихтиёрий бутпарастлигини анча кеч англаган Урсуланинг дили баттар ғаш бўлди. У полда ётган танга уюмини йиғиб олди ва учта халтага

солиб, чекка бир жойга кўмиб кўйди, чунки эртами-кечми, бари бир уша учала нотаниш киши бойликни сўраб келади, деб ўйлади. Орадан бир печа йил ўтгач, мункиллаб қолган Урсула уйларига келадиган мусофирлардан хар гал мабодо уйимизга ёмғир тингунча туриб турсин дея авлиё Юсуфнинг ганчдан ясалган хайкалини ташлаб кетмовдиларингми, дея сўрарди.

Урсулани ташвишлантираётган тўқин-сочинлик ўшанда оддий бир ходиса эди. Макондода эртақлардаги каби роҳат-фароғат ҳукм сурарди. Шаҳарда азалдан яшовчиларнинг лой ва қамишдан қилинган уйлари ўрнида даб-дабали, ичи салқин ёишт иморатлар қурила бошланди. Чанг босган бодом дарахтларию шаффоф сувли дарёгина бир вақтлар Хосе Буэндиа асос солган қишлоқни эслатиб турарди. Хосе Аркадио Иккинчи дарё ўзанини тозалаб, уни кемалар қатновига мосламоқчи бўлганида, дарёнинг қадим даррандаларнинг улкан тухумларини эслатувчи даврдаги тошлари сангтарошларнинг болғачаларини синдириб юборди. Бу бсмаъни режа бўлиб, уни фақат Хосе Аркадио Буэндианинг хаёлий ўйларига таққослаш мумкин эди, негаки дарёдаги ададсиз тошлар Макондони денгиз билан боғлашга асло имкон бермасди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ўз лойиҳасини қаттиқ туриб маъқулларди. У ҳали бирор марта ҳам тасаввур кўламани айни даражада намоён қилмаган эди. Агар Петра Котесни ҳисобга олмаганда, хотинлар билан ҳам олди-берди қилмаган эди. Урсула бу чеварасини Буэндиалар авлодидаги энг укувсизи, ҳатто хўроз уриштиришга ярамайдиган, деб ҳисобларди. Бир куни полковник Аурелиано Буэндиа Хосе Аркадио Иккинчига денгиздан ўн икки чақиримча берига чиқиб қолган испан кемаси қолдиқларини уруш йилларида кўрганини сўзлаб берди. Ҳамма полковникнинг уйдирмаси деб ҳисоблайдиган бу хикоя Хосе Аркадио Иккинчи учун қутилмаган янгилик бўлди. У хўрозларини кимошдига сотди, пулига ишчилар сллади, турли асбоб-усқуналар харид қилди ва мисли кўрилмаган иш бошлади: тошларни майдалади, каналлар казиди, дарё тубини тозалади, ҳатто шовваларни ҳам текислади. «Мен буларнинг барини ёд биламан! — деб кичқирарди Урсула. — Вақт доира бўйлаб айланаётганга ўхшайди ва биз нимадан иш бошлаган бўлсак, яна

ўшанга қайтиб келдик». Хосе Аркадио Иккишчи, дарёда кема қатнай олади, деб акасига ўз режасини батафсил тушунтирди ва у Хосе Аркадио Иккинчига бу режанинг амалга оширилиши учун етарли миқдорда пул берди. Шундан кейин анча вақтгача қаёққадир ғойиб бўлди. Макондоликлар Хосе Аркадио Иккинчи кема сотиб олиш баҳонасида акасини алдади, энди пулни совуради, деб ўйлай бошлаганда, бирдан шаҳарга яқинлашаётган қандайдир ғалати кема ҳақида миш-миш тарқалди. Хосе Аркадио Буэндианинг телбанамо ишларини аллақачон унутиб юборган макондоликлар дарё тарафга югуришди ва қирроққа яқинлашаётган — Макондога қадар сузиб келган биринчи ва сўнгги кемани кўзларига ишонқирамай томоша қилишди. Бу, атиги бальс ёрочидан қилинган сол бўлиб, уни қирроқ екалаб югураётган йигирма эркак йўрон арқонда судраб келарди, холос. Солнинг тумшугида турган Хосе Аркадио Иккишчи кўзлари қувончдан чарақлаб, рулни бошқариб борарди. У ўзи билан бир гала ажойиб француз гетераларини¹ бошлаб келган эди. Аёллар офтоб нурларидаги очиқ рангли соябонлар остига бекиниб олишган, бежирим елкаларига шоҳи рўмол ташланган, юзлари кизил ва оқ упа-элик билан чаплаган, сочлари гуллар билан безалган эди. Уларнинг қўлларида тилла билагузуклар, оғизларида эса тишларига қадалган гавҳарлар ярқирарди. Бальс ёрочидан ясалган сол Хосе Аркадио Иккинчи оқим бўйлаб тепага — Макондога олиб келишга муваффақ бўлган яккаю ягона сузувчи восита ҳисобланса-да, у барибир нияти пучга чиққанини асло тап олмади, балки аксинча, ўзининг бу фаолиятини инсон иродасининг табиат устидан қозонган буюк ғалабаси, деб эълон қилди. У акасидан олган қарзини тўла-тўқис қайтарди ва яна жангари хўрозлар парваришига астойдил киришиб кетди. Эндиликда ажойиб мақомлар билан эру хотинлик сапъатининг анъанавий усулларини буткул ўзгартириб юборган, жамоат талабларини қондиришда жонбозлик кўрсатишлари туфайли Катаринонинг эскирган ишратхонасини ер билан яксон этишга ундаб, бу хилват кўчани хитой фонусларию органчи-

¹ Г е т е р а — эрсиэ, мустақил яшовчи, ўқимишли, аммо енгилтак аёл. (Ред.)

нинг ҳазин куйи таралувчи гаройиб ярмаркага айлантириб юборган француз гетералари Макондога олиб келган янги ҳаёт шабадасигина Хосе Аркадио Иккинчининг омадсиз режасини эслатиб турарди, ҳолос. Макондои уч қуш давомида девонавор ҳолатга тушириб қўйган ва Аурелиано Иккинчига Фернанда дель Карпио билан танишиш имкониятини яратган қонли карнавалнинг ташаббускорлари худди ана шу француз аёллари эди.

Гўзал Ремедиос карнавал кироличаси, деб эълон қилинди. Чеварасининг чиройи қалбини ҳамиша ларзага соладиган Урсула бунга монелик кўрсатолмади. Шу пайтгача у Гўзал Ремедиосни ибодатхонага бориш учун кўчага фақат Амаранта билан бирга чиқарар ва ўшанда ҳам чеварасига юзини албатта, қора тўр билан беркитиб олишипти уқтирарди. Ҳатто рухоний кийимини кийиб олишиб, Катарино ишратхонасида динни таҳқирловчи ибодатлар қилишдан ҳам тоймайдиган энг диёнатсиз эркаклар ҳам афсонавий, чиройи водийга дoston бўлган Гўзал Ремедиоснинг рухсориши ақалли бир лаҳзага кўриш учун черковга келишарди. Ҳавасманцлар қизнинг юзини кўришлари учун эса озмунча вақт кетмади. Аслида эса уларнинг бундай тасодифи кутмагандлари яхши эди, чунки шундан сўнг кўпчилик бедорликка мубтало бўлди. Уларнинг орзуларини амалга оширишга кўмаклашган, яъни Гўзал Ремедиоснинг юзини кўришларига сабабчи бўлган одам - келгинди бир кабальеро эса мутлақо ҳаловатиши йўқотиб, тубанлик ва қашшоқлик ботқоғига ботди ва орадан бир неча йил ўтгач, темир йўлда ухлаб қолганида поезд тагида қолиб кетди. У ибодатхонада кўк чийдухоба костюму гулдор нимчада пайдо бўлганида, Гўзал Ремедиоснинг сеҳрли жодуси ўз домига тортган бу кимса жуда узоқдан, ҳатто бошқа бир мамлакатдан келгани аён бўлди. Йигит шу қадар хушрўй ва хушқад, ўзини шунчалар вазмин ва виқор билан тутардики, Пьетро Креспи унинг олдида гўёки чала туғилган одамга ўхшаб кетарди. Кўпчилик аёллар ҳасад билан жилмайиб, Гўзал Ремедиоснинг эмас, балки ана шу йигитнинг юзини тўр рўмол билан беркитиш керак, дея пичирлашарди. У Макондода ҳеч кимни танимас, ҳар якшанба тонгда кумуш узангили ва бахмал жабдуқли отда, худди эртақлардаги шахзода каби пайдо бўлар, ибодатдан сўнг шаҳарни тарк этарди.

Кабальеро черковга кириб келган илк дафъадаск, хамма унга ўтирилиб қаради ва одамлар бу йигит билан Гўзал Ремедиос ўртасида унсиз, кескин жанг бошлангани, улар ўзаро махфий бир шартнома тузишгани ҳамда ораларида нафақат муҳаббат, балки ўлим билан тугалланувчи рақобат вужудга келганини тушунишди. Олтинчи якшанбада у сарик атиргул кўтариб келди. Кабальеро, одатдагича, ваъзни тик туриб эшитди. Ибодат тугагандан сўнг Гўзал Ремедиоснинг йўлини тўсиб, унга гул тақдим қилди. Қиз буни анчадан буён кутгандай, гулни индамай олди, кейин юзидаги тўр рўмолини бир лаҳза кўтариб, нотаниш йигитга жилмайди. Мишг афсуски, фақат кабальеро учун эмас, балки у билан ёнмаёن турган барча эркаклар учун шу соҳиянинг ўзи етарли эди.

Шундан бери кабальеро Гўзал Ремедиоснинг деразаси остига бутун бошли оркестрни етаклаб келар, оркестр кўпинча то эрталабгача куй чаларди. Буэндиа оиласида кабальерога чин юракдан хайрихоҳ бўлган бирдан-бир одам — Аурелиано Иккинчи унинг қатъиятини сусайтиришга уринди. «Вақтингизни беҳудага сарфламанг, — деди унга бир куни кечаси — Бу хонадошнинг аёллари эшакдан ҳам ўжар». У нотаниш йигитга, дўст бўлайлик, деб таклиф қилди, уни шампан виносида чўмилтирмоқчи, Буэндиалар авлодиниңг аёл вакиллари азалдан тошбағир эканини тушунтирмоқчи бўлди, лекин бари бир кабальерони фикридан қайтара олмади. Тунги концертлардан жиғибийрони чиққан полковник Аурелиано Буэндиа кабальерога, сени фақат тўшпонча руссадан қутқариши мумкин, деб пўписа қилди. Аммо оғир ишқ дардига йўлиққан йигитни то у чуқур тушкунликка мубтало бўлмагунича, ҳеч ким аҳдидан қайтара олмади. Кабальеро охири хушруй ва башани одамдан аянчли чувриңдига айланди-қолди. Гарчанд, ҳеч ким йигитнинг наслу насабини билмаса-да, узок диёридаги мансаби ва бойлигидан воз кечган, деган миш-мишлар юрарди. У эпди ўжар, ароқхўр, жангари одамга айланди. Деярли ҳар куни тонггача Катарино ишратхонасида бўларди. Ҳақиқатан ҳам унинг энг аянчли фожиаси — Гўзал Ремедиоснинг, ҳатто у черковга шахзодалар каби ясаниб келганида ҳам лоқайд

караганида эди. Гўзал Ремедиос унинг қўлидаги атиргулни ҳеч бир ноз-карашмасиз, йигитнинг шунчаки фавқулода муомаласидан бир оз димоғи чоғ бўлиб олгану, тўр рўмолини бўлса, юзини кўрсатиш учун эмас, балки йигитни яхшироқ кўриш мақсадида кўтарган эди.

Очиғини айтганда, Гўзал Ремедиос бу дунёнинг одами эмасдек эди. У йигирмага кирган бўлса-да, ҳамон на ўқиш-ёзишни, на дастурхон бошида қошиқ-товоқлардан фойдаланишни билди ва на хоналар бўйлаб ҳамиша яланғоч ҳолда кезишни тарк этди. Соқчилар бошлиғи бўлмиш ёш офицер унга севги изҳор қилганида рад жавобини берди, чунки Ремедиосни унинг енгилтаклиги ажаблантирганди. «Фирт аҳмоқ, — деди у Амарантага. — Сен туфайли ўлаяпман, дейди-я, нима, ўлат ёки вабомапми?» Офицернинг жасадини Гўзал Ремедиоснинг деразаси остида топишганда, у ўша фикрни яна бир карра таъкидлади.

— Мана кўрдингизми? — деди қиз. — Фирт аҳмоқ экан-да!

Аллақандай ғайритабиий заковат гўё қизга нарсаларнинг сиртки, ташқи кўринишини сидириб ташлаб, уларнинг асл моҳиятини кўра билиш имконини берарди. Ҳамма ақли заиф деб ҳисоблайдиган Гўзал Ремедиосни полковник Аурелиано Буэндиа ағча зийрак қиз, деб ўиларди. «Унга қарасанг, назарингда, йигирма йиллик уруш бўлмагандек туюлади», дея такрорлашни ектирарди у. Урсула ҳам оилаларига фавқулодда беғубор қизни ҳада этгани учун худога ташаккур билдирарди. Бирок қизнинг чиройи Урсулани ташвишга солар, чунки чеварасининг гўзаллиги унга хислат эмас, балки иллат — шайтон тузори бўлиб туюларди. Шу сабабли, у Гўзал Ремедиосни одамлардан узоқроқда тутишга, ҳаётнинг йўлдан оздирадиган васвасаларидан асрашга уринар, аммо Урсула чевараси онанинг қоршидаёқ ҳар қандай хавфу хатардан абадий муҳофаза қилинганини билмасди. У чеварасини карнавал деб аталувчи жинлар базмининг қироличаси қилиб сайлашларига ҳеч қачон йўл қўймасди. Лекин байрамга йўлбарс никобини кийиб чиқиш иштиёқида куйиб-ёнаётган Аурелиано Иккинчи падре Антонио Исабелни Урсулага карнавал аслида мажусийлар байрами эмас, балки католик черкови томонидан муқаддаслашти-

рилган халқ удуми эканини тушунтириб беришга кўндирди. Ниҳоят, рухонийнинг гапларига астойдил ишонганидан сўнг, ижирғаниб бўлса ҳамки, у чеварасининг бошига тож кийдиришларига ройиш берди.

Ремедиос Буэндиа байрам қироличаси бўлиши ҳақидаги хабар бир неча соат ичидаёқ бутун округга, ҳатто ҳали қизнинг бениҳоя чиройи довруғи бориб етмаган олис гўшаларга ҳам тарқалди ва ҳамон Буэндиа исми шарифи исен рамзи бўлиб келаётгани учун баъзи бировлар саросимага тушди. Бу саросима учун ҳеч қандай асос йўқ эди. Агар ўшанда бирор-бир кимсани беозор деб аташ керак бўлса, кексайиб, қўнгли совиб, халқ ҳаёти билан алоқаси тобора узилиб бораётган полковник Аурелиано Буэндиа бунга энг муносиб номзод бўларди. У устахонасида эртадан кечгача ёлғиз ўтирарди. Тинчликнинг биричи кунлари унинг уйини қўриқлаб туришга юборилган солдатлардан бири балиқчаларни водийнинг шаҳар ва қишлоқларига чиқариб сотар ва уйга тилла тангалару бир қатор хушхабарлар билан қайтиб келарди. У, консерваторлар ҳукумати ҳар бир президент ҳокимият таспасида юз йил туриши учун либераллар ёрдамида йил жадвали — тақвимни ўзгартирмоқчи бўлаётгани; ниҳоят диний ҳукмдор билан шартнома тузилгани ва Римдан кардинал ташириб буюргани, унинг тожиги сон-саноксиз гавҳартош қадалгани, тахти эса қўйма олтиндан экани; либерал нозирлар унинг олдида тиз чўкиб, узугини ўпганича суратга тушишгани; испан труппаси билан пойтахтга гастролга келган раққосани пардозхонадан никоб таққан номаълум шахслар ўғирлаб кетгани ва у эртасига эрталаб, якшанба куни республика президентининг ёзги саройида қип-яланғоч рақс тушгани ҳақида ҳикоя қилиб берарди. «Менга сиёсатдан гапирма, — дерди унга полковник, — бизнинг ишимиз — балиқча сотиш». Полковникнинг мамлакат аҳволини билишни истамаганини ва ўз устахонасида ўтириб, тилла балиқчалар сотиб бойиб бораётганини эшитган Урсула кулиб юборди. Турмуш икир-чикирларини миридан-сиригача биладиган Урсула балиқчаларни олтин тангаларга, кейин эса тангаларни тилла балиқчаларга айлантириб, шу тариқа қанча кўп мол сотса, шунча кўп ишлайдиган, оғир аҳволга тушиб қолган полковник машғул

бўлмиш айни савдошиш маъноси нимадан иборат эканлигига ҳеч тушуна олмасди. Тўғриси айтганда, полковникни савдо-сотиқ эмас, балки иш жарасини қизиқтирарди. У балиқчалар танасига шу қадар тапгачалар ёпиштирар, уларни қисқич орасига жўйлаб зигирдаккина ёқут кўз ўрнатар, жабраларига сайқал берар, дум ясардики, уруш ва урушга боғлиқ умидсизликларни эслаши учун умуман бўш вақти қолмасди. Заргарлик санъатининг аниқлиги ва позиклиги шундай диққат-эътибор талаб қилардики, натижада у қисқа вақт ичида анча қариб қолди; узок ўтиришдан бели букчайди, ишнинг нозиклигидан кўзлари хиралашди. Аммо шунга қарамай, унинг кўнгли таскин топди. Полковник урушга боғлиқ масала билан энг сўнгги марта унга либераллар ва консерваторлардан иборат бир гуруҳ ветеранлар ҳукумат томонидан ваъда қилинган ва умрларининг охиригача тайинланган нафақанинг пайсалга солинастганлиги бўйича мурожаат қилиб, ердан сўрашганида шуғулланган эди. «Нафақани ёдларингдан чиқаришлар, — деди полковник Аурелиано Буэндиа — Кўряпсизлар-ку, умримнинг охиригача кутавриб азобланмай деб нафақадан воз кечдим». Дастлаб кечалари унинг ёнига полковник Херинальдо Маркес келар, иккаласи кўча эшиги енида ўтирганча кўрган-кечирганларини эслашарди. Аммо Амаранта ниҳоятда ҳориб-чарчаган бу тепакал одамни кўриши биланоқ, қалбида уйғонадиган хотиралар азобини кўтаришга мутлақо ожизлик қиларди ва шу боис полковник Херинельдо Маркесни хар сафар атайлаб камситарди, охир-оқибатда у уйларига камдан-кам ҳолларда келадиган бўлди, кейинчалик умуман қадамини узди — полковник шол бўлиб қолди. Одамови, мингаймас, янги ҳастанинг уй бўйлаб эсаётган шабадасига бефарқ полковник Аурелиано Буэндиа осуда кексалик сири — ёлғизлик билан ҳаққоний иттифоқ тузишдан бўлак йўл қолмаганини бора-бора тушуниди. Қуш уйқусига гирифтор бўлган полковник ҳар куни эрталаб соат бешда уйғонар, ошхонага кириб одатдагидек бир финжон қора қаҳва ичар, сўнгра кун бўйи устахонасига беркишиб оларди, кушдузи соат тўртларда эса табуреткасини судраганча галерея бўйлаб ўтар ва ҳеч нарсага: на атиргулларнинг ёлқинланиб ёнишига, на ётоғига бош кўяётган қуёшнинг атрофга латиф нурлар

таратишига, на юрагидаги халос бўлолмайдиган хасрати
гира-шира қоронғилик сукути ичра худди қозонда қай-
наётган сувнинг биқирлаши каби қулоққа аниқ чалинаёт-
ган Амарантанинг кеккайган қиёфасига эътибор берар-
ди. У кўча эшиги ёнида чивинга ем бўлиб ўтирарди.
Бир купи ўткинчилардан бири унинг оромиши бузишга
журъат этди.

— Нималар қилиб юрибсиз, полковник?

— Ўтирибман, — жавоб берди у. — Жасадим солин-
ган тобутни ёнимдан олиб ўтишларини кутяпман

Гўзал Ремедиосга тож кийдирилишию полковник Ауре-
лиано Буэндиа номининг яна ҳамманинг тилига тушиши
боис, айрим давраларда юз берган саросималик замири-
да ҳеч қандай аниқ асос йўқ эди. Аммо кўпчилик мут-
лақо зид фикрда эди. Бошлари узра осилган фожиани
кўрмаётган макондоликлар гурас-гурас бўлиб шоду хур-
рамлик билан шаҳар майдонига тўпланишарди. Карна-
валнинг шўх телбаликлари юқори нуқтасига етганида ва
катта оломон орасида у ёқдан-бу ёққа юриб, тўхтовсиз
бақираверганидан овози хириллаб қолган Аурелиано Ик-
кинчининг йўлбарс ниқобини кийиш ҳақидаги орузси
амалга ошган бир маҳалда, водийга элтувчи йўлда бано-
гоҳ маскарад либосидаги катта бир гуруҳ пайдо бўлди.
Улар бир аёл тик турган заррин замбилни кўтариб ке-
лишарди. Аёлнинг жозибаси шу қадар мафтункор эди-
ки, инсон зоти бундай жозибани ҳатто тасаввурига ҳам
келтиролмасди. Макондонинг тилч аҳолиси кўзни қамаш-
тирадиган зумрад қадалган тож ва бўрсиқ мўйнали ман-
тия кийган бу тенгсиз гўзални яхшироқ кўришга ишти-
либ, ўз ниқобларини бир дакикага ечишди; у ялтироқ
тангачалару қовозлардан иборат ясама бойлик эгаси эмас,
балки қироличаларга хос ҳақиқий ҳукмдорлик билан
йўғрилгандек эди. Оломон орасида бу ҳол фирибгарлик
эканини тушуниб етадиганлар анчагина бор эди. Аммо
Аурелиано Иккинчи зудлик билан туғилиши муқаррар
парокандаликнинг олдини олди; у ажзабийларни фахрин
меҳмонлар деб эълон қилди ва сохта қироличани Гўзал
Ремедиос билан бир шохсупага ўтказиб жуда ҳам доно
иш қилди. Бадавийлар либосини кийиб олган келгинди-
лар ҳам умумий шодиёналарда ярим кечагача иштирок
этишди ва ҳатто байрамга ўз улушларини қўшишди —

дўлиларнинг аллақачон унутилган санъатини эслатувчи моҳирона акробатика машқларию турли пиротехника янгиликларини намойиш қилишди. Аммо бир оздан сўнг, шодиёна авжга чиққан маҳали, бу омонат мутаносиблик бузилди.

— Яшасин либераллар партияси! — дея ҳайкирди кимдир. — Яшасин полковник Аурелиано Буэндиа!

Ўқлар чақнаши мушакларнинг жилвагар шуъласини тўсиб қўйди, музика оҳанглари эса дахшатли бақирик-чақириклар остида қолиб кетди. Шодиёна ўрнини саросима эгаллади. Яна бир неча йил ўтгач, халқ ўша сохта кироличанинг мулозимлари аслида доимий қўшин эскадрончилари бўлиб, улар бадавчиларнинг серхашам яктаклари остига карабинларини яшириб олишган эди, деган гап чиқарди. Ҳукумат ўзининг махсус ахборотида буни рад этди ва бўлиб ўтган қонли воқеанинг сабабини аниқлашга сўз берди. Аммо бари бир ҳақиқат юзага чиқмади ва сохта кироличанинг мулозимлари ҳеч қандай асоссиз, ўз бошлиқларининг ишорасига биноан, оломонни аёвсиз ўққа тутганлиги ҳақидаги тахмин қолиб чиқди. Осойишталик ўрнатилиб, шаҳарда бирорта ҳам сохта бадавий қолмаганида, майдонда ўликлару ярадорлар чўзилиб старди, холос; шу жумладан, беш нафар масхарабоз, тўрт нафар коломбина, ўн олти нафар қарта кироли, битта шайтон, уч музикачи, Франциянинг икки пэри ва уч нафар япон император хотини. Тўс-тўполон ва умумий саросимада Хосе Аркадио Иккинчи Гўзал Ремедиосни хавфсиз жойга яширишга муваффақ бўлди. Аурелиано Иккинчи эса кўйлаги йиртилиб кетган ва бўрсиқ мўйнали мангияси қонга беланган сохта кироличани кўлида кўтариб, уйга олиб келди. Уни Фернанда дель Карпио деб аташарди. Қизни мамлакатдаги беш минг гўзал аёл ичидан энг соҳибжамол дея таплашиб, уни Мадагаскар кироличаси қилиб эълон этишга ваъда беришиб, Макондога алдаб олиб келишганди. Урсула унинг ортидан гўе ўз кизининг орқасидан эргашгандек юрарди. Шаҳарликлар бу содда киздан вазабланишмади, аксинча, жуда ачишишди. Майдондаги қирғиндан сўнг ярим йил ўтиб, барча ярадорлар тузалиб кетгач ва биродарлик қабристонига энг сўнгги гул сўлиб битгач, Аурелиано Иккинчи Фернанда дель Карпионинг кетидан узок шаҳарга

бориб, отасининг розилиги билан, қизни Макондога олиб келди ва нақ йиғирма кун давом этган довруғи оламга кетган тўй қилиб, унга уйланди.

* * *

Икки ой ўтгач, оилалари бузилишига оз қолди, сабаби — Петра Котес олдидаги гуноҳини юмшатмоқчи бўлган Аурелиано Иккинчи ушн Мадагаскар қироличасининг либосида суратга туширишга кўрсатма берди. Бундан хабар топган Фернанда сеп-сидирғасини сандикларга жойлади-да, ҳеч ким билан хайрлашмай, Макондодан чикиб кетди. Аурелиано Иккинчи унга водийга элтувчи йўлда етиб олди. Кўпдан кўп илтижою ваъдалардан сўнг, хотинини уйга қайтаришга муваффақ бўлди, жазманидан эса воз кечди.

Ўз кучига ишонган Петра Котес заррача ҳам ташвиш чекмади. Ахир, у Аурелиано Иккинчини эркакка айлантирганди-да. Қиз ушн Мелькиадеснинг хонасидан олиб чиққанида ва унга ҳаётдаги ўрни қаердалигини кўрсатганида, у ҳали бола бўлиб, мияси турли хаёлларга тўлиб-тошган, ҳақиқий дунё ҳақида ҳеч нарса билмас эди.

У одамови, мудом ўзи танҳо ўй сурадиган бўлиб туғилган, Петра Котес эса унинг феъл-атворини бутунлай ўзгартириб, жўшқин, киришимли, очик одамга айлантирганди; бу аел ушн қалбига ҳаёт қувончини олиб кирган, унда сершовқин ўйин-кулгиларга ва соҳиб қарамликка мойиллик уйғотган, охир-оқибатда уни — зохирий ва ботиний жиҳатлардан ўзи ўсмирлик йилларидаёқ орзу қилиб юрган эркакка айлантирган эди. Сўнг у уйланди. Ҳар бир йиғит эртами-кечми бари бир шундай қилади. Уйланаётганини Петра Котесга айтишга анчагача журъат этолмай юрди. Ўзини худди болалардек тутди: гоҳо бўлар-бўлмасга таъналар ёғдирар, нималардан дир хафа бўлар, шу баҳона, энди Петра Котеснинг ўзи мен билан бошқа гаплашмай қўяди, деб умид қиларди. Бир куни у жазманини ноҳақ айблаётганида, Петра Котес унинг тузоғига илинмади.

— Хамма бало шундаки, — деди у, — сен қироличага уйланмоқчисан.

Ўсал бўлган Аурелиано Иккинчи дарҳол дарғазаб киёфага кирди, ўзини ўринсиз ҳақоратланган одамдай

тутди, жазманини излаб келмай кўйди, Петра Котес бардошли эди. У заррача ҳам ташвиш тортмади, узоқдан таралаётган куйларни, фанфаралар товушини, туй базмининг гулдураган ровур-ғувурини худди дам олаётган йиртқич ҳайвон каби хотиржам тинглар, пазарида унга туй Аурелиано Иккинчининг янги бир шўхлигидек туюларди. Хамдардлик билдирганларни ўзининг хотиржам кулгиси билан юпатарди. «Ташвишланманглар. — дерди Петра Котес уларга, — кези келса, кироличалар ҳам мешга югурдаклик қилади». Йўқотилган хушторининг сурати ёнига дуою дам солинган шам ёкишни маслаҳат берган кўшнисига эса:

— Уни қайтишга мажбур қиладиган яккаю ягона шам хали ўчгани йўқ, — деди.

Аёл тахмин қилганидек, Аурелиано Иккинчи уникига чилла ўтиши биланоқ қайтиб келди. Хар доимги ошналари ва дайди сураткаш ҳам у билан бирга эди. Аурелиано Иккинчи Фернанда карнавалга кийиб чиққан кўйлак ҳамда қонга беланган бўрсиқ мўйнали мантияни ҳам ола келганди. Базм шовқин-суронида Петра Котесга киролича либоси кийдириб, уни Мадагаскарнинг ягона ва доимий ҳокимаси деб эълон қилди, сураткашга расмга туширишни буюрди ва суратларни ўз дўстларига улашиб чиқди. Петра Котес, Аурелиано Иккинчи анча қийналгани боис ҳам ана шундай ғайриоддий ярашиш йўлини ўйлаб топган шекилли деб, ич-ичидан унга раҳми келди. Киролича либосини хануз ечмаган Петра Котес кеч соат еттида Аурелиано Иккинчини ўз тўшагида қабул қилди. Петра Котес уйланганига ҳатто икки ой ҳам тўлмаган бу йигитнинг хотини билан алоқаси наридан-берилигини сездди ва ниҳоят рақибасидан қасос ололганидан лаззатли бир қониқиш туйди. Аммо орадан икки кун ўтиб, Аурелиано Иккинчи ўзи шахсан келишга журъат қилолмай, унинг ёнига улар қанақа шартлар асосида ажралишларини келишиб олиш учун воситачи юборганида, Петра Котес ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ сабр-бардош талаб этилажанини тушунди. Аёл Аурелиано Иккинчининг хоҳишига қаршилиқ қилмади. Энди барча одамлар уни, бечора қиз, раҳм-шафқат қилишга арзийди, деб ҳисоблашарди, Петра Котесга маъшуқидан фақат ботинкаларигина хотира бўлиб қолди. Йигит уларни ўзи айтишича,

тобутда кийиб ётиши учун сотиб олганди. Котес ботинкаларни латтага ўраб, сандикка солиб қўйди ва тушкунликка тушмай, бардош билан кутишга аҳд қилди.

«Эртами-кечми, бари бир қайтиши керак, — деди у ўзига ўзи. — Жиллакурса, ана шу ботинкаларни кийгани келар-ку»

У ўзи ўйлаганчалик узоқ кутмади. Тўғриси айтганда, Аурелиано Иккинчи Пестра Котеснинг епига ўша мойланган ботинкаларни кийишга мажбур бўлишидан анча илгари қайтажагини никоҳ кечасиёқ тушунди: гап шундаки, Фернанда осмондан оёғини узатиб тушганлардан эди. У узоқ мамлакатдаги зимистон бир шаҳарчада туғилиб ўсганди. Бу шаҳарнинг ўттиз икки қўнғироқхонасидан ҳар куни кеч соат олтида дафн маросимининг мунгли жоми эшитиларди. Мустамлака замонидан қолган, деворларига қабртошлар копланган кўхна уйлари офтоб юзини мутлақо қурмасди. Ҳовлида ўсувчи сарвнинг шох-бутоқлари, боғдаги намикқан табаргуллардан, ранги ўчган дарпардалардан жаҳаннамга хос сукунат уфуриб турарди. Фернанда балоғатга етгунча, қўшни уйда чалинаётган пианинонинг ҳазин куйларидан бошқа бирорта ҳам товушни эшитмади, ўша уйдаги ижрочи узоқ йиллар давомида унинг тушки уйқу ҳаловатидан маҳрум қилади. У деразанинг чанг босган витражларидан тушган ёғдуда юзи кўжиш-сарғиш тус олган бемор онасининг ёнида ўтириб, тартибли, ўжар одамни ғуссага чўмдирувчи оҳангларни тинглар, қабр учун гулчамбарлар тайёрлар, ҳориб-чарчаётган пайтлари бу куй наздида йирик бир ўлкада чалинаётгандек туюларди. Галдаги безгак хуружидан жикқа терга ботган онаси аждодларининг дабдабали ўтмиши ҳақида сўзлаб берарди. Ёшгина Фернанда ойдин кечаларнинг бирида оппоқ либос кийиб, кичик бутхона томон бораётган гўзал аёлни кўриб қолган эди. Арвоҳ билан бўлиб ўтган бу бир лаҳзали учрашувда, ўзининг ўша аёлга тамоман ўхшаб кетишини сезиб, ғоят ҳаяжонланди. Нотаниш аёл унинг ўзгинаси эди. «У — киролича, сенинг катта бувинг, — деб тушунтирди онаси йўталдан ўзини зўрға тийиб. — У ўлган, чунки боғдаги табаргулларни бутаганида уларнинг хидидан захарланувди». Орадан бир неча йил ўтиб, Фернанда ўзининг катта бувисига ўхшаб кетишини яна бир бор ҳис қила бошлаганида, болалиги-

даги ўша учрашувни эслаб, ҳеч ишонгиси келмади, аммо онаси Фернандани койиб берди.

— Бизнинг бойлигимиз ва қудратимиз чексиз, — деди у. — Бир кун бориб, сен ҳам қиролича бўласан.

Гарчанд, чор-пачор аҳволда яшаса-да, уйларидаги узун, устига юпка дастурхон тўшалган ва кумуш санчки-пичоклар қўйилган столда унга ҳамиша бор-йўғи бир фишжон шоколадли сув, бир дона печенье беришса-да, Фернанда онасининг гапларига ишонди. Отаси дон Фернандо унга сеп сотиб олиш учун уйини гаровга тикишга мажбур бўлган эрса-да, Фернанда то тўйи ўтган кунгача афсонавий қироличалик ҳақида ширин хаёлларга ботарди. Бу орзулар соддалик ёки улуглик васвасаси эмас, албатта, кизни ана шундай руҳда тарбияланганди. Фернанда ўзини тағибдики, оилавий герб тасвири туширилган тилла тувакка ўтирарди. Ўн иккига кириб монастырдаги мактабга жўнаш мақсадида илк бор уйини гарк этганида, гарчи масофа унчаллик узок бўлмаса-да, уни фойтонда олиб кетишганди. Синфдош дугоналарини бу янги қизнинг валати қилиқлари улардан анча нарида, жуда баланд суянчиқли стулда ўтириши ва ҳатто танаффусда ҳам уларга қўшилмаслиги хайрон қолдирарди. «У сизлардан тубдан фарқ қилади, деб тушунтирарди қизларга роҳиба аёллар, — у қиролича бўлади». Қизлар бунга ишонишган, негаки Фернанда ўшандаёқ улар ҳаётда учратган энг сулув, химматли ва камтарин кизча эди. Орадан саккиз йил ўтиб, лотинча шеърлар ёзиш, музика чалиш, кавальеролар билан лочин ови, архиепископлар билан эса апологетика¹ ҳақида суҳбатлашишни, чет эл ҳукмдорлари билан муҳим давлат ишларини, папа билан эса илоҳиётга тааллуқли масалаларни муҳокама қилишни ўрганган Фернанда ота-онасининг қулбасига қайтиб келди ва яна дафн гулчамбарлари ясашга киришди. У уйлари ҳувиллаб қолганини кўрди. Унда фақат турмуш учун энг зарур мебеллар, кандиллар ва кумуш сервизигина қолган, бошқа нарсаларни аста-секин сотишга мажбур бўлишган эди. Онаси безгак хуружидан ўлганди. Ҳамиша қон-қора кийимда юрадиган ёқаси та-

¹ Апологетика — теологиянинг христиан динининг баркамоллиги ва барҳақлигини исботлашга бағишланган қисми.

ранг, оҳорланган, соатнинг тилла занжириши кўкрагига кўндаланг осиб юрадиган отаси дон Фернанд унга ҳар душанбада рўзвор харажати учун биттадан кумуш танга берар ва қизи бир ҳафта давомида тўкиган гудчамбарларни олиб кетарди. Бошқа пайтлар у деярли кун бўйи кабинетида ўтирар, онда-сонда шаҳарга чиққанида ҳам, ибодатга қизи билан бирга боришга улгуриш учун соат олтига қолмай қайтиб келарди. Фернанда ҳеч ким билан ҳеч қачон дўстлашмади. Мамлакат урушда кўп қон йўқотиб ҳолсизланганини асло эшитмади. У ҳар куни кундузи соат учда пианинода ижро этиладиган машқларни эшитишни қанда қилмасди. Уйга кираверишдаги эшикка осилган болғача бир куни тўсатдан икки марга сабрқизлик билан тақиллаган кезде, у қироличалиқдан умидини уза бошлаган эди. Фернанда эшик очиб, басавлат, фавқуллода назокатли, юзи чандикли, кўкрагига олтин нишон тақилган ҳарбий кишини кўрди. Меҳмон уйга кириб кабинетда қизнинг отаси билан холи гаплашди. Орадан икки соат ўтгач, дон Фернандо қизининг хонасига келди. «Шайлан, қизим, — деди у, — сен узоқ сафарга отланасан» Шу тарика Фернандани Мақондога — отаси бир неча йиллар давомида ундан усталик билан яширишиб келишган росмана воқелик бор жойга олиб келишди. Қиз уйига қайтиб келгач, хонасига қамалиб олиб, таҳқирланган кўнглига таскин беришга уринган дон Фернандонинг ялиниб-ёлворишларию важ-қорсонларини эшитмай, узоқ йиғлади. Фернанда энди то ўлгунча ётоғидан чиқмасликка аҳд қилди, аммо шу пайт унинг ортидан Аурелиано Иккинчи кириб келди. Бу ақлга сирдириб бўлмайдиган омад эди, чунки ғазабдан гангиб қолган Фернанда ўшанда Мақондода ўзининг кимлигини билдирмаслик учун йигитга ёлқон гапирганди-да. Нотаниш қизни қидириш учун йўлга отланган Аурелиано Иккинчи қизнинг гапини эшитган, лаҳжасидан тоғлик экапини, шунингдек, унинг дафн гулчамбарлари яшашини биларди. Йигит уни излаб топиш учун куч-қувватини ҳеч аямади. Аурелиано Иккинчи Фернандани умидсизланмай, Хосе Аркадио Буэндиа Мақондога асос солиш учун тоғ тизмасини кесиб ўтгани каби жасораат, полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг барча беҳуда урушларини олиб борганидаги каби кўр-кўрона ифтихор, ўз зур-

риёти ҳаловати учун курашган Урсула сингари телба бир ўжарлик билан қидирди. У одамлардан дафн гулчамбарлари қаерда сотилишини сўраб-суриштирарди. Одамлар уни энг яхши гулчамбарни танлаб олиши учун хонадонма-хонадон бошлашарди. У ер юзидаги энг гўзал аёл қаерда янашини сўраганида, барча оналар ўз қизлари ёнига олиб боришарди. Йигит ноаниқлик даралари, хотирадан ўчириб ташланган қўриқхоналар бўйлаб умидсизликнинг чигал йўлларида анча адашди. У акс садо фикрларини такрорловчи, соғинч эса хаёлий бир сароб ҳосил этувчи сарғиш саҳрони кесиб ўтди. Бир неча ҳафта давом этган самарасиз қидирувлардан сўнг, барча қўнғи роқлари худди мархумга мотам тутаётгани каби чалиниб турган номаълум бир шаҳарга кириб келди. У хаттоки бирор марта кўрмаган ва эшитмаган бўлса-да, шимолдан эсган шамоллар учириб келган тузлар таъсирида деворлари емирилган, равоқларининг ёрочи чириб, қорайиб кетган ва эшиги тепасидаги бир парча картондаги «Дафн гулчамбарлари сотилади» деган ёзуви ёмғирдан ўчаёзган уйни (дунёда бундан кўра қайғулироқ ёзув бўлмаса керак) дарров таниди. Айни лаҳзадан бошлаб, то Фернанданинг она-Игуменья¹ назорати остида ўз уйини бир умрга ташлаб кетган ўша муздай совуқ тонггача бўлган вақт шунчалик тез ўтдики, бу муддатда роҳибалар келинлик сарпосини тикишга ҳамда кандил, қумуш идиш-товоклар, тилла тувак ва икки асрдан бери давом этаётган оилавий ҳалокатнинг соп-саноқсиз, фойдасиз қолдиқларини сапдиқларга жойлашга зўрва улгуришди. Дон Фернандо қизини кузатиб боришга кўнмади. У қарзларидан қутулган заҳотиёқ Макондога етиб келишга сўз берди ва қизига оқ фотиха бериб, яна ўз кабинетига бекиниб олди-да, фарзандига мотам вишьеткалари ҳамда оилавий герб тасвири туширилган қоғозларга битилган қисқа мактублар йўллаб турди. Фернандо уйларида чикиб кетган кунни қайта турилгандай бўлди. Аурелиано Иккинчи учун эса бу кун ҳам бахтнинг ибтидоси, ҳам интихоси эди.

Фернандо зарҳал гулчалар билан безатилган, эру хотинлик бурчини адо этишдан тийилиш кунлари руҳоний томонидан бинафшаранг сиеҳда белгилаб чиқилган бе-

¹ Игуменья — аёллар монастирининг бошлиғи.

жирим таквим олиб келди. Ундан бир катор саналар, жумладан, якшанбалар, хар ойнинг ибодатбоп илк жумаси, рўза ва назр-нисез кунлари, шунингдек, вақти-вақти билан буладиган касаллик даврини ҳисобга олмаганда, бишафшаранг чорчўплар сочиб ташланган куюк ўрмоннинг хар жой-хар жойига ташлаб қўйилган қирқ икки ярокли кун қоларди, холос. Вақти келиб бу тиканли тўсиқ кунпаякун бўлишига ишонган Аурелиано Иккинчи тўй базмани сал узокроқ давом эттирди. Шампан ва коньякдан бўшаган шишалар уюми уйни босиб кетмаслиги учун уларни ахлат ташувчига тинимсиз чиқариб беришдан чарчаган ва келин-куёв турли вақтда турли хоналарда ётишларидан, фанфараю музика овозлари тинмаётганидан, мол сўйиш ханузгача давом этаётгани хаелини банд қилган Урсула ўзининг келинлик тажрибасини эслаб, Фернандадан унинг иффат камари бор-йўқлигини суриштирди. Шундай бўлган тақдирда, бу ҳол эртами-кечми шаҳарга овоза бўлиб, охири ёмонлик билан тугарди. Аммо Фернанда ҳеч қандай камари йўқлиги, фақат тўйдан кейин икки ҳафта ўтишини кутаётганини ва шундан сўнг ўзини эрининг ихтисрига топширажагини айтди. Дарҳақиқат, ана шу муддат ўтгандан кейин у гуноҳларнинг ювилиши учун ўзини қурбон қилишга тайёрлаб, куёви ётоғининг эшигини очди. Аурелиано Иккинчи кўзлари хурккан охуникига монанд, мисранг узун сочлари ёстикқа ёйилиб ётган, дунёдаги энг сулув кизни кўрди. Маҳлиё бўлиб қолган куёв, Фернанда енглари узундан-узун, човида катта, думалоқ, чети махорат билан кашталанган тешиги қолдирилган, қордай оппоқ кўйлак кийиб олганини кейинроқ пайқади. Аурелиано Иккинчи ўзини кулгидан тия олмади.

— Умримда бунақа уят нарсани қўрмаганман! — қичқирди у кула-кула. Кулгиси бутун уйни тутиб кетди. — Мен роҳибага уйланибман.

Орадан бир ой ўтди. Хотини ўша оқ кўйлагини ечавермагач, у Петра Котесни қиролича кийимида суратга тушириш учун борди. Кейинчалик, у Фернандани йўлдан қайтаришга муваффақ бўлганида, келин ярашув шавқидан маст бўлиб, куёвнинг хоҳишига рози бўлди, аммо у Аурелиано Иккинчи ўттиз икки кўнғироқли шаҳарга йўл олаштиб орзу қилган оромини бахш этолмади. Бир куни

кечкурун, тунгич ўфиллари туфилмасидан анча илгари, Фернанда эри яширинча Петра Котеснинг ёнига борганини билиб қолди.

— Ҳа, сен ҳақсан, — тан олди Аурелиано Иккинчи ва хотинига ўз ихтиёри билан ҳаммасидан тамоман воз кечишга тайёр одамдай, тушунтира кетди: — Мен поданинг серпуштлигини ўйлаб шу ишни қилдим.

Албатта, хотинни бу ғайриоддий далилга ишонтириш учун анча вақт кетди, лекин Аурелиано Иккинчи рад қилиб бўлмас далиллар келтириб, ниҳоят бунга эришганидан кейин, Фернанда ундан фақат бир нарсани: — жазман тўшагида ўлиб қолмасликка ваъда беришини сўради, холос. Улар учовлон, бир-бирларига асло халакит бермай янашни давом эттиришди; Аурелиано Иккинчи иккала аёлга ҳам меҳрибон эди. Петра Котес ўз ғалабасидан завқланар, Фернанда бўлса ўзини ҳеч нарсани билмасликка оларди.

Гарчанд, Фернанда эри билан сулҳ тузса-да, қолган Буэндиалар билан тил топишолмади. Урсуланинг илтимослари бекор кетди. Фернанда хотинлик бурчини бажарган кечанинг эртасига қора жун капот¹ кийиб чиқиш одатини ташламади. Бу капот аллақачоноқ қўшниларининг шивир-шивирига сабаб бўлганди. Шунингдек, Урсула Фернандани мўрча ва ҳожатхонадан фойдаланишга, тилла тувагини балиқчалар тайёрлаш учун полковник Аурелиано Буэндиага сотишга ҳам кўндиролмади. Фернанданинг сўзларни нотўғри талаффуз этиб, ниҳоятда пардалаб, нақ зарбулмасал қилиб айтиш одати Амараптанинг жиғига тегар, шу сабаб, у Фернанда билан доимо қандайдир тушуниксиз бир тилда гаплашарди. «Буфа қизфа хатто де ўзаро тезагиданфа бурпинифе жийрафа тонфасиданфefe», деб қолди Амаранта тўсатдан бир куни.

Фернанда ошқора мазахдан дарғазаб бўлиб, изоҳ сўраганида, Амаранта пардалаб ўтирмади:

— Сен рўза тутиб, савобини кетидан кутадиغان одамсан.

Ана шу кундан эътиборан, улар гаплашмай қўйинди. Жуда зарур пайтлари эса хат ёки воситачи орқали иш тутар эдилар. Фернанда Буэндиаларга ўз аж-

¹ Капот - уй ичида кийиб юриладиган кийим.

додларининг олижаноб аъёналарини сингирмоққа ури-
нарди У ҳар кимнинг ўзи хоҳлаган пайтда ошхонага
кириб овқатланиш одатини йўқотди ва бутун оилани ус-
тига қордай оппоқ дастурхон, шамдон ва кумуш идиш-
товоқлар қўйилган каттакон стол атрофига қатъий бир
соатда тўплайдиган бўлди. Урсула энг жўн нарса деб
хисоблайдиган тамадди жараёнининг тантанали маросим-
га айланиши, уйда шу қадар тоқат қилиб бўлмайдиган
батартиб муҳит яратдики, ҳатто камгап Хосе Ар-
кадио Иккинчи ҳам бунига қарши чиқди. Лекин бари
бир, бу янги қоида, бошқа бир янгилик — кечки ибодат
каби тантана қилди; бу эса қўшнилариининг эъти-
борини тортди ва Буэндиаларнинг стол атрофида од-
дий одамлардек ўтирмасликлари, уларнинг тамаддини
нақ ибодат маросимига айлантиргани ҳақидаги овозага
айланиб кетди. Ҳаттоки Урсуланинг аъёналар таъси-
рида эмас, балки оний бир илҳом туфайли туғилади-
ган ирим-сиримлари ҳам Фернанданинг отамерос ирим-
ларига мутлақо зид бўлиб чиқарди. Урсуланинг тўрт
мучаси соғ пайти оиланинг эски аъёналарига риоя
қилинарди, у кўзи ожизланиб, рўзғор юмушларидан
четлашганидан сўнг Фернанда келин бўлиб тушгач,
хонадон қаттиққўллик исканжасида қолди. Эндиликда
оила тақдири Фернанда қўлида эди. Урсуланинг хоҳи-
шига кўра, Санта София де ла Пьёдад қандолат сотар-
ди, Фернанда эса буни оила учун номunosиб иш деб
баҳолади. Эртаю кеч ланг очик турадиган уйнинг эшик-
лари олдин тушки уйқу пайтидагина ёпик турса, бора-
бора умуман очилмайдиган бўлди. Мақоцдо бунед бўлган-
нидан бери эшик кесакисида осивлиқ турадиган бир ту-
там алоэ ва бошқоқ ўрнини Исонинг юраги тасвирлаш-
ган тоқча эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндиа бу
янгиликларни сезгач. «Биз оқсуяқларга айланиб қоляп-
миз, — деб норозилик билдирди. — Бунақада консер-
ваторларга қарши уруш очиб, уларнинг ўрнини қирол-
га олиб беришга тўғри келади». Фернанда полковник
билан орани бузмасликка ҳаракат қиларди. Албатта, у
полковникнинг мустақиллигидан, уйда жорий этилган
янги қоидаларга монелик кўрсатишидан ичида норози
бўларди. Унинг саҳар соат бешда қаҳва ичишдан, ус-
тахонасидаги тартибсизликдан, илма-тешик бўлиб тўзиб

қолган ёмғирпўшидан, кечқурушлари кўча эшиги енида ўтириш одатидан Фернаданинг фиғони чиқарди. Лекин Фернанда оила дастгоҳининг бу бебош мурвати билан мураса қилишга мажбур эди. Чунки полковник йиллару ноумидлик бир амаллаб хонакилаштирган еввойи ҳайвон эканини, агар ғазаби келса, хонадондаги янгича тартибни тағ-томири билан кўпориб ташлашини яхши биларди. Эри тўнғич фарзандига катта бобосинишг исмини қўйганида, Фернанда эътироз билдиролмади. Аммо қизча қўрғанида чақалоққа опаси парафига Рената, деб исм қўяжагини баралла айтди. Урсула эса уни Ремедиос деб атаймиз, дея туриб олди. Аурелиано Иккинчи антиқа воситачилик вазифасини бажарган кескин баҳслардан кейин, қизчага Рената Ремедиос, деган исм қўйишди. Фақат онасиғина уни Рената деб чакирар, қолган ҳамма эса Ремедиоснинг исмини қисқартириб Меме дейишарди.

Фернанда дастлаб ота-онасидап гап очмасди, аммо кейинчалик уларни очиқчасига улуглай бошлади. У отасини нақ авлиё қилиб тасвирлар эди. Қайнотасининг бунчалар кўкка кўгарилишидан таажжубланган Аурелиано Иккинчи ўзини тиёлмай, хотини йўқ пайтда қайнотаси ҳақида ҳазил-хузул қиларди, бошқалар ҳам унга эргашар эди.

Ҳаттоки оила тинчиши жош куйдириб қўриқлаб уйларидоги ғавғолардан пинҳоний азият чекиб юривчи Урсула ҳам бир куни «Кенжа неварамни папалик тахти кутмоқда: чунки унинг «бобоси авлиё, онаси қиролича, отаси эса мол ўғриси», деб қолди. Бу шўх фитначиларнинг майнавозликларига қарамай, Аурелиано Иккинчининг болалари боболарини доимо диёнатга доир шеърлар битилган мактублар, рождество арафасида эса совғалар солинган улкан қути (у шунчалар катта бўлардики, эшикдан хонага базўр олиб киришарди) юбориб турадиган афсонавий одам, деб ўйлашга одатланишди. Дон Фернандо невараларига аждодларидан қолган мулкнинг энг сўнги қолдиқларини бирич-кетин жўнатарди. Болалар хонасида улардан катталиги авлиёларнинг аслига тенг келадиган шакллар ва меҳроб ясашди, шиша кўзли бу авлиёлар худди тирикдек одамни гулғулага солар, уларнинг эғнидаги гул солиб моҳирона тикилган мовут

кийимлар эса Макоңдодаги энг чиройли либос хисобларди. Тўралар хонадонларининг дафига дахлдор кўхна, мунгли хашами аста-секин Буэндиаларнинг шиам ва ёрур уйига ҳам кўчди. «Бизга бутун оилавий кабристонни юборишди, - деди бир пайт Аурелиано Иккинчи. — Мажнунтолу кабртошлар етишмай турибди, холос». Гарчаңд боболари юборадиган кутиларда болаларбон ҳеч вақо бўлмаса-да, неваралар барибир декабрь ойини хар йили сабрсизларча кутишар, чунки қадимий ва кутилмаган буюмлар уларнинг ҳаётига доимо аллақандай ранг-баранглик бахш этарди. Унингчи рождествога ўтар чоғи, кичик Хосе Аркадиони семинарийга жўнатишга хозирлик кўришайтганларида, боболаридан бу кути миҳланган, нам тегмасин учун чокларига катрон суртилган, устига готик харфларда «Сеньора дон Фернаңда дель Карпио де Буэндиа зоти олияларига», деб битилган эди. Фернаңда ётоғига ўтиб хатни ўқиётган пайтда, болалар қутини очишга ошиқиб югуришди. Хар галгидек Аурелиано Иккинчи уларга кўмаклаша бошлади. Катронни қиртишлаб ташлашди, миҳларни суғуриб кипиқларни олиб ташлашди ва унинг остида мис мурватлар билан маҳкамланган узун кўррошин сандиқни кўришди. Сандиқнинг саккиз мурватини бураб чиқарган Аурелиано Иккинчи ногаҳон кичкириб юборди ва болаларни четга олишга аранг улгурди: у андак қўтарилган коңқок тағида дон Фернаңдонинг ўлигини кўрди. Марҳумга қора либос кийдирилган, кўкрагига хоч қўйилган эди. Жасаднинг, қуртларнинг кўпикли, бижғиган кайласида аста-секин димиққан териси эса сассик кекирикдек товуш чиқариб ёриларди.

Рената туғилганидан сўнг хийла вақт ўтгач, Неерланд муваққат битимининг галдаги йиллиги муносабати билан ҳукумат дафъатан полковник Аурелиано Буэндианинг юбилейини нишонлашга кўрсатма берди. Буңдай қарор расмий сиёсатга шу қадар қовушмасдики, полковник ҳеч иккиланмасдан рад этди ва қутлаш маросимидан воз кечди. «Мен «қутлаш» сўзини биринчи марта эшитишим, — деди у. — Лекин у пимани аңглатмасин, бари бир, бу очикдан-очик таҳкирдир». Унинг тор устахонаси турли вакилларга тўлиб-тошди. Илгарилари полковникнинг атрофида қузғундек айланадиган ўша қора костюмли адвокатлар яна пайдо бўлишди, улар энди

кексайиб колишган, аммо аввалгидан салобатлироқ эди. Полковник адвокатларни кўриб, уларнинг урушни боши берк кўчага олиб кириш мақсадида келганларини эсладди, сурбетларча мактовларга чидай олмай, мени холи колдиринглар, деб буюрди. Сиз таъкидлаётгандек миллат озодлиги курашчиси эмас, балки ўтмиши йўқ оддий хушармандман, бирдан-бир орзуим олтин балиқчалар орасида ҳолдан тойиб, кашшоқ ва унутилган одам сифатида ўлиш, деди у. Республика президентининг Мақондодаги тантанада шахсан иштирок этиши ҳамда полковникка Хурмат орденини топшириши хақидаги хабар уни айдиқса ғазабга солди. Полковник Аурелиано Буэндиа президентга қўйидагиларни сўзма-сўз етказишларини илтимос қилди: «Хукумат қонунини бузаётгани, маъсабни сунистеъмол қилаётгани учун эмас, балки беэиён қарияни беҳурмат қилгани учун президентнинг пешонасига ўқ узадиган қулай вазиятни сабрсизлик билан кутаман». У шу қадар қизиққонлик билан дўқ-пўписа қилдики, оқибатпатижада республика президенти энг сўнгги дақиқада аҳдидан қайтиб, орденини шахсий вакили орқали бериб юборди. Тўрт томондан қўйишмагач, полковник Херинельдо Маркес илтимос ва талабларга қўнди ва охири эски қуролдош дўстини авраш мақсадида ўзининг шол ётган тўшагини тарк этди. Полковник Аурелиано Буэндиа тўрт киши кўтариб олган тебранма курсидаги катта ёстиклар орасида ўтирган дўстини кўрганида, ёшлик йилларидан буён ғалаба, мағлубиятни бирга тотиб келаётган полковник Херинельдо Маркес хузурига фақат бир мақсад – унинг аъми қарорини қўллаб-қувватлаш учун бор кучини тўплаб келганига бир зум ҳам шубҳа қилмади. Аммо ташрифининг асл муддаосини билгач, устахонадаги курсини полковник Херинельдо Маркес билан бирга чиқариб таплашни сўради.

- Сени аввалроқ отиб ташласам бўларкан, дўстим, – деди Аурелиано Буэндиа, – ўшанда бугунгидақа номусга қолиб юрмасдинг.

Хулласи калом, қутлов маросими Буэндиаларнинг иштирокисиз ўтди. Қутлов карнаваллар хафталигига тасодифан тўғри келди, аммо хукумат мени атай мазах қияпти, деган фикр полковник Аурелиано Буэндиага гинчлик бермасди. У устахонада ўтириб харбий музика

садолари, артиллерия залпини, қўнғироклар жарангию қўчаларига унинг номи берилиши муносабати билан сўзланган нутқларнинг айрим жумлаларини эшитди. Қонли уруш бошлай олиши ва консерваторлар ҳокимиятини таг-томири билан йўқ қилиши учун эндиликда ўша ёшлик матонати стишмаслигини сезган полковник Аурелиано Буэндианинг кўзалари мағлубиятга учрагандан сўнг илк бор ёшланди.

— Тинч қўйинглар, — деди полковник Аурелиано Буэндиа, — мен бандман.

— Оч, — Урсуланинг товуши хамишагидек вазмин эди. — Бунинг байрамга ҳеч алоқаси йўқ.

Сўнг эшик лўкидонини суриб, дахлизда турган ўн етти нафар эркаки кўрди, гарчанд, уларнинг ташқи қиёфаси, афт-ангори, ранг-туслари турлича бўлса-да, уларга хос бўлган умумий бир ўхшашлик мавжуд эди. Шу боис уларни дунёнинг истаган бурчагида ажратиш мумкин эди. Улар полковникнинг ўғиллари эди Ака-укалар гарчи бир-бирларини мутлақо танимасалар-да, юбилей тўғрисидаги хабарни эшитиб, ҳар бири ўзича соҳилнинг энг узок бурчакларидан келишган эди. Улар исмлари Аурелиано эканидан фахрланишарди. Меҳмонлар уч кун ичида уйини остин-устун қилиб ташлашди. Бундан Урсула қувонар, Фернанданинг жаҳли чиқар эди. Амаранта эски қорозлар орасидан Урсула бир пайтлар ҳар бир неварасининг туғилган ва чўкинтирилган куни ҳамда адресини езиб қўйган дафтарчани қидириб топди. Бу рўйхатга қараб йигирма йиллик урушнинг ҳар бир йилини хотирада қайта тиклаш мумкин эди. Шунингдек, полковникнинг қўзғолончилар сафига қўшилиш хомхаёли билан Макондодан йигирма бир кишини бошлаб чиққан тонги сафаридан тортиб, то устига қотиб қолган қондан дағаллашиб кетган ёмғир-пўшда уйига қайтиб келган сўнгги сафаригача бўлган барча юришларини кузатиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи қариндошларининг ташрифини шампан виноси ва аккордеонли сершовкин базм билан нишонлади. Меҳмонлар уйдаги гулдошларнинг нақ ярмини чилпарчин қилишди, каттакон хўкизни кўрпага ўраб гандираклатиш ниятида кува-кува, атиргулларни пайхон қилишди, барча товуқларни отиб ташлашди. Амарантани Пьетро

Креспининг хазин вальсларига рақсга туширишди, Гўзал Ремедиосга шим кийдириб, учига соврин илинган узун ходага чиқаришди; улар емакхонага ҳайдаб кирган, танасига ёр суркалган чўчка Фернандани туртиб йиқитди. Аммо кўнгилсизликлардан ҳеч ким арз қилмади, чунки бутун уйни ағдар-тўнтар қилиб ташлаган бу зилзила уларга аллақандай ҳузурбахш бўлиб туюлди. Дастлаб ўз ўғилларини аллақандай ишончсизлик билан кутиб олган ва ҳатто айримларининг ўз зурёди экапига шубҳа қилган полковник Аурелиано Буэндиани уларнинг қилиқлари қувонтирди ва жўнашлари олдидан у ҳар бирига биттадан тилла балиқча ҳадя этди. Одамови Хосе Аркадио Иккинчи эса амакиваччаларини хўроз уриштиришга таклиф қилди. Бу воқеанинг фожеа билан тугашига оз қолди. Аурелианоларнинг кўпчилиги хўроз уриштиришнинг ҳадисини олган эдилар. Улар беллашувда пешқадамлик қилаётган падре Антонио Исабелнинг муттаҳамлигини дархол фош этишди. Қариндошлари сайр-томоца ва ўйин-кулгига ўчлигини сезган Аурелиано Иккинчи уларни олиб қолишга аҳд қилди. Унинг таклифига куч-қувватга тўлиб-тошган ва бобоси каби талқикот ишларига мойил зўр баҳайбат мулат — Гамгин Аурелианогина рози бўлди. У омад кидириб дунёнинг ярмини кезиб чиққан, энди унга қаерда яшашнинг қизиғи йўқ эди. Бошқалари эса, гарчанд, ҳали билалли бўлишмаса-да, ўз тақдиримизни топганмиз, деб ҳисоблашарди. Уларнинг барчаси қўли гул ҳунармандлар бўлиб, рўзвор туттишни ҳам жойига қўядиган одамлар экан.

Чоршанбада, улур рўзанинг биринчи кунда, йигитлар ўз уйларига жўнаб кетмасларида бурун, Амаранта уларни кийимларини алмаштириб, черковга боришга ундади. Полковникнинг ўғиллари черковга тазарру учунмас, балки эрмак учун боришди. Падре Исабель ҳар бирининг пешонасига кулдан хоч тасвирини чизиб қўйди. Қайтиб келишгач, уларнинг кенжаси пешонасини артмоқчи бўлса, ҳеч ўчмади. Акаларининг манглайидаги белгилар ҳам ўчмади, сув ва совуқ, қум ва чипта, охири эса жилвиртош ва жавҳарни ишга солишди, бироқ хочни ўчира олишмади. «Қайтага яхши-ку, — деди Урсула ака-укалар билан хайрлашаётиб, — энди сизларни ҳеч ким адаштирмайди».

Улар оркестр садолари остида, бир тўп бўлиб ва шаҳардагиларга Буэндиалар пушти асло қуримайди, деган тасаввур қолдириб, йўлга тушдилар. Телба ихти-рочи Хосе Аркадио Буэндиа орзу қилган ўша муз фаб-рикасини Фамгин Аурелиано шаҳар четида бунёд этди.

Мақондога келганидан бир ой ўтгандан сўнг, ҳамма таниб, ёқтириб қолган Фамгин Аурелиано онаси ва эрга чикмаган синглиси (у полковникнинг кизи эмасди) учун қулай жой излаб, майдон кунжагидаги катта, беўхшов ва эски иморатга қизиқиб қолди. Бу бино жуда ташландик аҳволда эди. Фамгин Аурелиано одамлардан эгасини су-риштирди, унга, бу уй бўш, деб айтишди. Кесакхўр бир бева яшаркан, уни ўлиmidан олдин икки маротаба – майда сунъий гуллар қадалган шляпа ва эски туфлида майдонни кесиб, епископга ёзган хатини жўнатиш учун почта идораси томон бораётганида кўришган экан. Йи-гит беванинг яккаю ягона дугонаси бағритош бир оқсоч аёл бўлганини ва у уйга кириб қолган ит, мушук ҳамда бошқа жониворларни ўлдириб, шаҳарни қўланса ҳид қоп-лаши учун жасадларни кўчанинг ўртасига иргитишини билиб олди. Уй соҳибаси ва унинг оқсочи уруш тамом бўлишидан анча илгари ўлиб кетганлигига ҳамманинг ишончи комил бўлди. Иморат эса кўндан буён қаттиқрок киш ва бўрон бўлмаётгани учунгина қулаб тушмаганди. Ошиқ-мошиқларини занг сб битирай деган эшиклар гўё ўргимчак ипларига осилиб тургандай эди, дераза ромла-ри намликдан шишиб кетганди; галереядаги ўйдим-чу-кур бўлиб кетган цемент полдан ўт ва дала гуллари униб чиққан бўлиб, калтакесак ҳамда бошқа жонивор-лар ўрмалаб юрарди. Хуллас, айна маъзара уйда қари-йиб эллик йилдан буён ҳеч ким яшамаётганини билди-рарди. Бесабр Фамгин Аурелианога уйни эгаллаш учун бу далилларнинг чораги ҳам кифоя қиларди. Фамгин Аурелиано оёри остидан чиққан чапг босилгунича осто-нада кутиб турди, сўнгра мехмонхона ўртасидаги ўтган аср модасида кийинган озиб-тўзган аёлга кўзи тушди, унинг бирорта туки қолмаган бошидан бир неча дона сарғиш ўт ўсиб чиққан, хали гўзаллигини йўқотмаган йирик кўзларида умид учқунлари сўна бошлаган, ёлғиз-лик азобидан ажин тушган озғин юзлари тиришиб кетган эди.

Арвоҳ билан учрашувдан хаяжонга тушган Ғамгин Аурелиано аёл кўлидаги эски нусха харбий тўппончадан ўзини нишонга олганини сал кечикиброк пайқади.

— Мени кечиринг, — деди у шивирлаб.

Аёл эски буюмлар билан тўлиб-тошган хонанинг ўрта-сида турганича, пешонасига кулдан хоч тасвири туширилган, кенг елкали бу паҳлавонни диққат билан кузатди ва ҳали батамом босилмаган ғира-шира ғуборда у кўзига кўшоғиз милтиқ осиб олган, кўлида куён тутган одамдек туюлди.

— Йўқ! Худо ҳақи! — кичкирди аёл хирилдоқ товушда. Менга энди буни эслатиш шафқатсизлик бўлади.

— Мен уйингизни ижарага олмоқчи эдим, — деди Ғамгин Аурелиано.

Шунда аёл яна тўппончасини Ғамгин Аурелианонинг пешонасидаги хочга тўғрилади ва катъийлик билан тепкини қўтариб кўйди.

— Кетинг, — деб буюрди у.

Кечқурун, овқат маҳали Ғамгин Аурелиано воқеани уйдагиларга сўзлаб берди ва унинг ҳикоясидан ғамга ботган Урсула кўзеси қилиб олди. «Вой худойим-эй, — дея илтижо қилди у бошини чангаллаганча. — У ҳали тирик экан-да!» Вақт, урушлар, беҳисоб бахтсизликлар туфайли Урсула Ребекани бутунлай унутиб юборганди. Кексайиб қолган бир сўзли Амарантагина, Ребека тирик, деган ўйдан халос бўлолмасди. У тонглари ғариб тўшагида чўчиб уйғониб кетганида ҳам, сўлиган баданини юваётганида ҳам, оқ газламадан тикилган кампирларбоп юпка ва корсажини кияётганида ҳам, мудҳиш гуноҳини эслатувчи қора билакбандини алмаштираётганида ҳам Ребека ҳақида ўйларди. Амаранта ухлаётганида ҳам, бедорлигида ҳам, руҳи қўтаринки ва нияти бузилган дақиқаларда ҳам доимо Ребекани ўйларди; елғизлик унинг хотираларини маълум бир тартибга солди — турмуш юрагига қалаб ташлади, кўнгилга ғам-ғуссаларни эслатувчи суприндиларни ёқиб юборди ва бошқа қатор аччиқ хотираларини тозалаб, уларга мангулик ато этди. Гўзал Ремедиос Ребеканинг ҳаёт эканиши Амарантадан яширди. Улар унинг путурдан кетган уйи ёнида ўтишаётганида, Амаранта кизга ҳар сафар Ребеканинг нонкўрлиги ёки ракибасининг номи билан борлик аллақандай

кўшгилсиз ёки беҳаё воқеа тўғрисида хикоя қилиб берар ва ҳолдан тойдиргувчи адоватини шу йўсинда Гўзал Ремедиос билан бирга баҳам кўришга, уни ўлимидан сўнг давом эттиришга интиларди. Лекин унинг уринишлари мудом самарасиз яқунланар, чунки Гўзал Ремедиосга бошқаларни ҳаяжонлаштирувчи эҳтирослар мутлақо ёт эди. Урсуланинг ҳислари эса Амарантаникига батамом зид эди; Ребека у учун барча разилликлардан холи бир хотира эди, Урсуланикига ота-онасининг шақилдоқ суякларини солинган қоп билан бирга келтирилган бу бечора митти кизнинг сиймоси Ребекани Буэндиалар авлодига номуносиб қилиб қўйган ўша шармандали хатти-ҳаракати ҳақидаги хотирадан устун чиқди. Аурелиано Иккинчи Ребекани уйларига кўчириб келиб, унга вамхўрлик кўрсатишга қарор қилди, аммо Ребеканинг ўжарлиги туфайли бу эзгу ният амалга ошмади; Ребека ёлғизликнинг имтиёзини қўлга киритиш учун жуда кўп қайғу-мусибат чекди ва бу имтисзни у ўзгалар паноҳидаги шафқатга, сохта лаззатлардан иборат беором кексаликка алмаштиришни хоҳламади.

Февраль ойида Макондога полковник Аурелиано Буэндианинг пешоналаридаги хоч тасвири ҳали ҳам ўчмаган ўн олти ўғли яна келганида, Фамгин Аурелиано Ребека ҳақида гапириб берганда улар бир зумда бу уйни сувоқдан чиқаришди, эшик ва деразаларини алмаштиришди, пешгоқини дилни яйратадиган ёрқин рангга бўяшди, деворларга тиркагич ўрнатишди, галерея полини қайтадан цементлашди. Аммо уйнинг ичкарисини тузатишларига эса рухсат бўлмади. Ребека ҳатто эшик ёнига ҳам яқин келмади. Ака-укалар шошиб-пишиб таъмирлаш ишларини тугатгач, Ребека кийматини ҳисоблаб чиқди-да, кекса оксочи Архепидадан уларга бир ҳовуч танга бердириб юборди (бу пуллар охирги урушдан сўнг муомаладан чиқарилгану, Ребека ҳамон ярокли деб ўйлар эди). Ўғлонлар Ребека билан бу дунё ўртасида пақадар чуқур чоҳ борлигини сезишди ва таркидунё қилган бу аёлни то қалбидаги ҳаёт учқунини батамом сўнмагунча, бирор жойга олиб кетиш мумкин эмаслигини тушунишди.

Полковник Аурелиано Буэндианинг ўғиллари бу гал келишганида, энди Жавдарранг Аурелиано Макондода

колиб Фамгин Аурелиано билан бирга ишлай бошлади. У полковникнинг чўқинтиргани уйга олиб келган илк ўғилларидан бўлиб, Урсула билан Амаранта яхши эслаб қолишганди, чунки у қўлга тушган барча мўрт буюмларни бирпасда сиңдириб ташлаган эди. Бетида чечак излари колган ўрта бўйли бу йигитнинг болалиқдаги бузармонлиги ҳамон колмаган эди. Э-хе, қанча ликопчаларни сиңдирди, ҳатто қўли тегмаса-да, ёнида турган идишлар чилпарчин бўларди. Қимматбаҳо сервисини аяган Фернанда унга қалайи ликопчалар харид қилишга шошилди, аммо тез фурсатда бу мустаҳкам металл идишларда ҳам заха ва дарз кетган жойлар пайдо бўлаверди. Самимияти ва ишчанлиги туфайли Жавдарранг Аурелианонинг ўзини ҳам мушкул аҳволга солиб қўядиган тузалмас қусурини одамлар кечиришарди. Қисқа вақт ичида у муз ишлаб чиқаришни шунчалик қўпайтирдикки, маҳсулот ҳажмига маҳаллий бозорнинг харид имкониятлари торлик қилди ва Фамгин Аурелианони водийнинг бошқа ерларида ҳам муз сотиш муаммоси ўйлантириб қўйди. Худди шу пайт унинг миясига ажойиб фикр келди.

– Темирйўл ўтказиш керак, – деди Фамгин Аурелиано.

Бу — Макондода «темирйўл» сўзининг биринчи марта жаранглаши эди. Фамгин Аурелиано чизган чизмалар бир вақтлар Хосе Аркадио Буэндианинг ҳукумат раҳбарларига йўллаган куёш уруши қўлланмасининг бевосита давоми ҳисобланар ва буни кўрган Урсуланинг, Вақт олдинга эмас, балки доира бўйлаб ҳаракат қилади, деган шубҳаси тасдиқланди. Аммо Фамгин Аурелиано брбосидан фарқли ўларок, на уйқусини, на иштаҳасини йўқотди ва на дилгирлик кайфияти билан бировларни қийнади, аксинча, хайратомуз лойиҳаларини пишитар экан, уларнинг яқин фурсат ичида амалга ошишига қатъий ишонар, киймату муҳлатга алоқадор барча ҳисоб-китобларни уқув билан тузар ва режаларини ҳеч иккиланмай амалга оширарди.

Аурелиано Иккинчининг қатта бобосига ўхшаб кетиши ва нимаси биландир полковник Аурелиано Буэндидан фарқ қилиши, энг аввало унинг ўтмишининг аччиқ сабоқларига мутлақо бефарқлигидан эди; у бир вақтлар акасининг беҳуда кемасозлик саноатига аямай пул сочга-

нидек темирйўл қурилиши учун ҳам хасислик қилиб ўтирмади. Фамгин Аурелиано тақвимга бир қўз ташлаб олдида, ёмғирлар мавсуми тугаши билан қайтишга ваъда бериб, чоршапба куни жўнаб кетди Шу-шу, дом-дараги бўлмади. Жавдарранг Аурелиано фабрика ишлаб чиқарган ошиқча маҳсулотлар орасида пафаси ичига тушиб сув ўрнига мева шарбатидан муз тайёрлаш устида тажрибалар ўтказар экан, кутилмаганда музқаймоқ ишлаб чиқаришга асос солди. Эндиликда у ўзиники деб ҳисоблаган фабриканинг маҳсулотлари турини кўпайтиришни режалаштирди, негаки ёмғирлар мавсуми ва ёз ўтиб кетган эса-да, акасида хануз дарак йўқ эди.

Қишнинг бошларида дареда кир чайётган аёл асабий бир ҳолатда дод-вой солганча, шаҳарнинг марказий кўчасига қараб югурди:

— Қараплар, даҳшатли бир нарса келяпти! — бақирарди аёл. — Худди филдиракли ошхонага ўхшайди, ортига бутун бир шаҳарни тиркаб олган!

Мақондо ўша замон даҳшатли ҳуштак ва ҳарсиллагандаги пишқириқни эслатадиган товушдан ларзага келди. Кўпчилик бундан бир неча ҳафта илгари ишчилар артели аъзоларининг ёғоч ва темир из стқизишганини кўришган, лекин бунга ҳеч ким эътибор бермаган, чунки ҳаммалари буни ўша юз йил бурунгидек ҳуштак ва дўмбира чалиб, Қуддуси Шариф даҳолари ихтиро қилган ғалати суюқ дориларни овоза қилиш учун қайтиб келган лўлилар кавмининг ғалдаги найранги, деб ўйлаган эди. Аммо дастлабки саросима таркагач, барча мақондоликлар кўчага отилиб чиқишди ва паровозда туриб қўл силқиётган Фамгин Аурелианони, гуллар билан безатилган, роса саккиз ой кечикиб келган биринчи поездни кўришди. Бу — Мақондо бошига чексиз шубҳаю ишонч, эзгулик ва ёвузлик, беҳисоб ўзгариш, офату кулфат ёғдиришга маҳкум этилган, кўринишидан беозоргина сариқранг поезд эди.

Кетма-кет гаройиб ихтиролардан эс-ҳушини йўқотиб қўйган мақондоликлар ҳатто ҳайратланишга ҳам улгуришмади. Фамгин Аурелиано поездда олиб келган электр машина (унинг жонга тегувчи, «тум-тум»га ўрганиш учун ағча вақт ва куч керак бўлди) токидан бўзарган чироқларини томоша қилганча, кечалари ухламай чиқишар

эди. Улар омадли коммерсант дон Бруно Креспи шернинг жағига ўхшаган кассали театрда намойиш этадиган ҳаракатланувчи расмлардан ғазабланишар, негаки бир фильмда ўлиб, дафн этилган, раҳмдил томошабинларнинг аччиқ кўзёшини оқизган қаҳрамон бошқа фильмда яна тирилиб қолар ёки ҳабашга айланган бўларди. Икки сентаво ҳақ тўлаган оломон кўз қуриб-қулоқ эшитмаган бу масҳарабозликка чидай олмай, барча курсиларни синдириб ташлади. Алькальд¹ ўзининг махсус ахборотида, дон Бруно Креспининг каттиқ талабига биноан, оломонга иллюзия²лар кўрсатувчи кино бор-йўғи бир аппарат эканини, дарғазаб бўлишига арзимаслигини тушуштириб берди; бу мужмал изоҳлардан сўнг дўдиларнинг янги бир бемаъни найрангига қурбон бўлибмиз-да, деб ўйлашди ва ўз кулфатимиз ўзимизга етиб-ортарди, уйдирма шахсларнинг уйдирма мусибатларига кўзёш қилишимизга хожат йўқ, деб кинога бормасликка қарор қилишди.

Маҳаллий чолғу оркестрининг нониши яримта қилган граммофонлар пайдо бўлганда ҳам худди шундай ҳодиса юз берди. Қизиқувчанлик илгари одамларнинг келиши таъқиқланган бу кўчадаги мижозлар сонининг ўсишига сабаб бўлди ва хатто, айтишларича, бу жумбоқли буюмни яқиндан кўриш истагида шаҳарнинг обрўли аёллари эркакча кийиниб келишарди, улар граммофонларнинг пақ пинжига тикилиб олишиб, узоқ тикилишардики, одамлар тез орада, граммофон ҳамма ўйлагани ва француз гетералари ишонтирнишга уринишгани каби сеҳрли тегирмон эмас, балки оддийгина ўйинчок, унинг куйини эса оркестрнинг қалбни тўлкилантирувчи, инсоний, тўла ҳаёт ҳақиқати билан йўғрилган куйига мутлақо таққослаб бўлмайди, деган қарорга келишди. Граммофонлар тез тарқалиб, ҳар бир хонадонда учратиш мумкин бўлса-да, одамларнинг ихлоси қайтиб кетган эди. Лекин уни болаларнинг овунчоғи сифатида харид қилишган, кичкиналар энди бу аштиқа машиналарнинг «ичак-чавоғи»ни ағдариб, қўнғилларини хуш этишарди. Шаҳарликлардан бири темирйўл станциясида ўрнатилган, узун айланма даста-

¹ А л к а л ь д — доруға, шаҳар ҳоқими.

² И л л ю з и я — воқеалиқни нотўғри идрок қилишдан ҳосил бўлган сохта тасаввур, хомхаёл.

ли, олдинга граммофоннинг жўп нусхаси, деб юрган аппарат телефон эканига ишонч ҳосил қилганидан сўнг энг беўй одамлар ҳам саросимага тушиб қолишди. Худонинг таоло гўёки макондоликларнинг хайратлари чегарасини текшириб кўриш мақсадида уларни мудом завқ ва умидсизлик, шубҳа ва эътироф ўртасида иккилантириб туришга аҳд қилганга ўхшарди. Бу — ҳақиқат билан ҳам ҳаёлнинг чалқаш-чулқаш қоришуви эдики, ҳатто Хосе Аркадио Буэдианининг каштан остидаги арвоҳи ҳам изтиробга тушиб, куппа-кундуз куни уй бўйлаб кеза бошлади. Темирийўл расмий равишда очилиб, чоршанба куни соат ўн бирда поезд келадиган, ёзув столи қўйилиб телефон ва билет сотиш учун ойнача ўрнатилиб ён оч навильонли ўртамиёнагина станция қурилгач, Макондо кўчаларида ўзини оддий юмушлар билан юрган тўпори одамлар деб атаган, аслида эса цирк артистларига ўхшаб кетувчи эркагу аёллар пайдо бўлишди. Кўчама-кўча ташиб юриб, суви қайнаганида хуштак чалувчи декчадан фойдаланиш ҳамда рўзанинг еттинчи куни жонни совомон сақлаб қолиш қоидаларини бирдай сўзамоллик билан тушунтираётган бу дайди найрангбозлар, гарчи лўлиларнинг ҳилиқлари боис оғзи куйган бу шаҳарда ҳеч қанақа муваффақиятга умид бўлганмасда, лаванглар ҳисобига (бундайлар эса ҳамма жойда топилади) анчагина маблағ жамғаришди.

Бир чоршанба куни Макондога бу товламачилар билан биргаликда оғзидан кулги аримайдиган, пакана мистер Герберт ҳам келди ва орадан кўп ўтмай, Буэндиалар оиласида яшай бошлади. У чавандозлар чалвори, чарм кўнжли этик, пўкак қулоқчин кийиб олган, пўлат гардишли кўзойнаги ойнаси остидан икки кўзи сарғайиб кўришарди. Бир шингил бананни еб тугатмагунича, ҳеч ким унга эътибор қилмади Аурелиано Иккинчи уни «Ёқуб мусофирхонаси»да дафъатан, бўш хона йўқлигидан ғазаби қайнаб, испан тилини бузиб алланарсалар деяётганида учратди ва ҳар сафаргидек, бу келгиндини ҳам уйига бошлаб келди. Мистер Герберт бир-бирига боланадиган бир неча аэростатлари¹ билан қарийб ер юзининг ярмини айланиб, ҳамма жой-

¹ Аэростат - ҳаво шари. (Ред.)

да ҳам каттагина даромад қилганди, аммо у мақоцдоликлардан бирортасини ҳам осмонга кутаришга муваффақ бўлолмади, чунки лўлиларнинг учарбўйраларини кўрган одамлар учун азростат бир қадам ортга чекиниш эди. Мистер Герберт бир ҳафта юргач, поилож қайтиб кетишга мажбур бўлди.

Одатдагидек тушлик пайтида емакхонага йўлбарс терисига ўхшаш йўл-йўл бир бош бананни олиб келишганда, Герберт биринчи бананни ҳафсаласизлик билан узиб олди. Аммо кейин яна биттасини, сўнг шоша-пиша бошқасини узиб олди; суҳбатини бир зум тўхтатмай, банан кетидан банан ер, уларни обдон чайнаб, лаээатини татиб, олимликка хос лоқайдлик билан ҳузур қиларди. Биринчи бошни тугатгач, яна банан олиб келишларини сўради. Сўнгра доимо ўзи билан олиб юрадиган асбоб-ускуналар қутисидан ўлчов асбоблари солинган кичик филоф чиқарди. Бананлардан бириги гавхарфурушга хос шубҳа билан атрофлича ўрганиб чиқди; унга махсус жаррохлик наптари билан ишлов берди, дорихона тарозисида тортиб кўрди, қуролсоз усталар фойдаланадиган калибрда ўлчади, кейин қутисидан бошқа асбоблар комплектини олиб, бананларнинг ҳароратини, намлигини ва рангини аниқлади. Бу иш шунчадур қизиқарли туюлдики, ҳеч ким бемалол овқатлана олмади: барча мистер Герберт якунловчи фикр айтиб, ҳамма парса аниқ-равшан бўлишини кутарди. Лекин у муддаосини айтмади. Кейин мистер Гербертни шаҳарнинг чеккасида кўришди, у қўлига дастали тўр ва сават ушлаганча, капалак тутарди.

Навбатдаги чоршанбада эса бир гуруҳ инженер, агроном, гидрогеолог, топограф ва ер ўлчовчилар келишди, улар мистер Герберт капалак қувиб юрган жойларни бир неча ҳафта ўрганишди. Анчадан сўнг кумуш билан ишлов берилган, диванига баҳмал тортилган, томи ҳаворанг ойналардан иборат сариқ поезднинг думига уланган вагонда жаноб Жек Браун келди. Бошқа вагонда келишган, илгарилари полковник Аурелиано Буэндиани ҳамма ерда кузатиб юрган ўша адвокатларга ўхшаш қора кийимдаги димоғдор ҳуқуқшунослар жаноб Брауннинг атрофида гирдикапалак бўлишаётгани туфайли агрономлар, гидрогеологлар, топограф ва ер ўлчовчиларни ҳам худди

аэроостатлари ва турли-туман капалаклари бўлган мистер Герберту вилдиракли мақбараю қопонғич немис овчаркаларига эга жаноб Браун каби урушга дахлдор одамлар бўлса керак, деб ўйлашди. Ўй суриш учун эса вақт етишмасди, Макондониинг ҳамма нарсадан шубҳаланувчи кишилари атрофда нималар бўляпти ўзи, дея сўрашга шайланиб турганда шаҳар кутилмаганда дунёнинг турли гўшаларидан келган ажнабийлар қароргоҳига айланди. Орада ҳеч қанча вақт ўтмай, Гринго¹лар ўзларининг хуморкўз, муслин кўйлакли ва катта шляпали хотинларини олиб келишди ва темирўлнинг нариги томонидан яна бир шаҳар барпо этишди; кўчаларига пальмалар ўтказишди, уйлариининг деразаларига симтўр, айвонларига оқ столчалар қўйишди, шифтга улкан парракли вентиляторлар осишди, уй биқинидаги каттакон яшил ўтлоқда товусу беданалар сайр қилиб юришарди. Бу даҳа худди электрлаштирилган баҳайбат товукхона каби баланд темир панжара билан ўралди, ёзнинг салқин тонгларида пашжараниннг бир чеккаси тин олиш учун қўнадиган қалдирғочлардан қорайиб турарди. Ажнабийларнинг Макондода нима қидираётгани ва улар чиндан ҳам саховатпешами-йўқлигини ҳеч кимса билмас, улар эса аллақачон ҳамма жойни остин-устин қилиб юборишган эди. Келгиндилар ўзбошимчалиги лўлиларининг ўша тартибсизлигидан ошиб тушган ва бу вақтинчами ёки доимийми, тушуниб ҳам бўлмасди. Бошида фақат худога бўйсунувчи кучлар ёрдамида ёмғир ёғиш маромини ўзгартиришди, дарени (униинг оқ тошларию муздек суви билан) шаҳарнинг нариги бурчагига, қабристоннинг ортига буришди, худди шунда, дарё сувига суякларидан анкиётган порох хиди уриб қолмаслиги учун Хосе Аркадионинг гиштлири нурай бошлаган қабри устига темир-бетон мақбарача қуришди. Ўз дилбарларини бирга олиб келмаганлари учун эса ишқ-муҳаббати қайнаб турган француз гетераларининг кўчаси каттакон, темир панжарали шаҳардан ҳам йирикроқ шаҳарга айлангани ва чорпанбаларнинг бирида йўлдан оздиришнинг қадимий усулларидан тортиб, қолган ҳамма усулларини мукамал эгаллаб олган ҳамда жамики лапжларни уйғотиб юборишга, тор-

¹ Гринго — ажнабий, келгинди (Ред.)

тишчокларга туртки беришга, тамагирларнинг нафсини қондиришга, камтарларнинг юрагига чўр ташлашга, димоғдорларнинг таъзирини беришга, таркидупё қилганларни эса қайта тарбиялашга тайёр антиқа қиёфали фоҳишалар ва вавилон фосиқалари тўлдирилган поезд бу тинч шаҳарга келди. Эски араб дўконлари ўрнида қад кўтарган, деразалари шуъла сочувчи хорижий моллар магазинлари жойлашган Турклар кўчаси шанба оқшомлари можаро ишқибозлари билан тўлиб-тошарди: уларни қимор ўйнаётган столлар ёки тир олдида, фол очадиган, туш таъбириши айтадиган тор кўчада, фританга¹, чанқоқбосди ичимликлар сотиладиган столларнинг ёнида мудом учратиш мумкин бўларди; якшанба куни эрталаб бу столлар тошкўчада чўзилиб ётган девонаваш ароқхўрлар, асосан кечки муштлашувда ўқ, пичоқ ёки мушт еган, ароқ шишаси билан яралаган бахтиқаро ландавурлар оролига ўхшаб кетарди. Мақоодо гавжумлигидан шаҳар кўчаларидаги ҳатто ўтиб ҳам бўлмасди: ҳар қадамда мебель, сандиқ ё эгасиз участкага иморат қурувчиларнинг қурилиш материалларига қоқилиб кетишингиз ёки жанжалга сабаб бўлувчи антиқа манзара — бодом дарахтлари орасига осиб қўйилган тўр беланчада куппа-кундуз куни ҳамманинг кўз ўнгида ишқ-муҳаббат билан машгул қандайдир бир жуфт ошиққа дуч келишингиз мумкин эди. Шаҳардаги энг осойишта гўша беозор антиль занжилари томонидан бунёд этилди: улар шаҳарнинг бир чеккасида бутун бошли кўчадан иборат қозик оёқларга қўндирилган ёроч уйлар қуриб олишди ва кечалари ҳовлиларидаги кичик боғчада йиғилишиб, тушуниб бўлмас лаҳжаларда диний кўшиқлар айтишарди. Мистер Гербертнинг ташрифига атиги саккиз ой тўлган эса-да, шунақаям кўп ўзгаришлар содир бўлдики, эскидан истиқомат қилувчилар ҳам ўз шаҳарларини зўрға танишарди.

— Узимизга-ўзимиз бош оғриқ сотиб олдиқ-а, — дея бот-бот такрорларди ўшада полковник Аурелиано Буэндиа, — ҳаммаси эса қандайдир бир грингои банан билан меҳмон қилганимиздан бошланди.

Аурелиано Иккинчи эса ажнабийлар келганидан хур-

---

¹ Ф р и т а н г а — ковурилган гўшт ва сабзавотдан тайёрланган миллий таом.

санд эди. Уйлари тез орада жaxonнинг турли гўшаларидан келган хар хил потаниш одамлар, тузалмас машиат-парастлар билан тўлиб-тошдики, ховлига янги ётокхоналар куришга, ошxonани кенгайтиришга, аввалги столни каттароғига алмаштиришга, янги идиш-товоқлар харид қилишга тўғри келди, аммо шундан сўнг ҳам галма-гал овқатланишга мажбур бўлишди. Ферпанда ўзларининг беандиша хулқ-атвори билан ажралиб турувчи мехмонларга нисбатан нафратини босиб, уларнинг кўнглини кироличаларга хос назокат билан овладан ўзга чораси қолмаган эди. Улар галереяга лой ботишкалари билан чиқишар, бокқа қаратиб пешоб қилишар, тушки уйқу пайтида бўйраларини истаган жойга тўшаганларича ва на хотин-қизларнинг уялишига, на эркакларнинг истехзоли кулгусига эътибор беришар, хаелига келганини айтаверिशарди. Амарапта қора суякларнинг бу форатидан шу қадар қахри келардики, охир-оқибатда худди илгариги пайтдагидек яна ошxонада овқатланадиган бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиа у билан ҳол-аҳвол сўрашиш учун устахонага кираётганларнинг кўпчилигини бу ерга бўлган шу хайрихоҳлик ёки ҳурмат эмас, балки гўёки тарихий ёдгорлик ва музей топилмаларига нисбатан кизикши етаклаб келаётганига тўлиқ ишонч ҳосил қилгач, эшикнинг лўкидонини суриб кўйди ва энди уни фақат кўча эшиги яқинидаги ўриндикда ахён-ахёндагина кўриш мумкин эди. Фақат Урсулагина ҳатто оёғини судраб босадиган, деворни ушлаб пайпаслаб юрадиган бўлиб қолса-да, хар бир поезд келиши арафасида худди болалардек қувнаб кетарди. «Гўшт ҳам, балиқ ҳам пиширинглар, — буюрарди у Санта София де ла Пьедаднинг осойишта қароргоҳига иложи борица тезроқ боришни орзу қилаётган тўрттала ошпаз аёлга. — Хилма-хил таом пиширинглар, ким билади бу ажнабийларнинг нима истаб қолишини». Поезд куннинг айни иссиқ пайтида келарди. тушда уй худди гавжум бозордек шовқин-суронга тўлиб-тошар, ошпазлар шўрва ҳамда гўшт, ошқовоғу сабзавот солинган бошқа қозонларни, гуручли таомларни кўтариб у ёқдан-бу ёққа зир югуриб, лимон шарбатлари тўла бочкадан стаканларга қуйишаётган чоғда бадани тер билан қопланган, ўзларининг сахий хўжайинларини ҳатто бирор марта ҳам кўрмаган нонхўрлар уйга гала-гала

бостириб кириб стол атрофидаги энг яхши жойларни эгаллашга уринишарди. Тартибсизлик, баъзиларининг кетма-кет икки бор овқатланиши Фернанданинг фиғониши чиқарар, шунда кўпинча уйни кўча ошхонаси билан адаштириб, ҳисоб-китоб талаб қиладиган паришонхотир ношўрларни бозорчи хотинларнинг сўз бисотидаги уят гаплар билан боплаб сўкиб, юрагини бўшатишни хоҳларди.

Мистер Гербертнинг ташрифидан бери орадан бир йилдан кўпроқ вақт ўтган эди. Ниҳоят, келгиндилар Хосе Аркадио Буэндиа шериклари билан бир вақтлар буюк кашфистлар очиш ниятида босиб ўтган ерларга банан экишга тайёргарлик кўришаётгани аниқланди. Полковник Аурелиано Буэндианинг пешонасига хоч тасвири туширилган яна икки ўғли Макондога келди. «Биз Макондога ҳамма бораётгани учун келдик», дейишди улар ўзларини оқлаб, эҳтимол, бу — Макондога барча келаётганларнинг ниятини изоҳларди.

Гўзал Ремедиос банан васвасаси юкмаган бирдан-бир одам эди Қиз гўёки ўз ёшлигининг ажойиб даврида қолган ва бу беҳисоб тартибсизлик, шартлиликлардан кун-бакун ётсираб, маккорлик, шубҳаланишлардан тобора узоқлашиб, ўз дунёсининг оддий ҳақиқатларидан чексиз бахт топарди. У аёлларга корсаж ва юбкалар нега кераклигига ақли етмай ўзига аллақандай дарал матодан балахон тикди ва ёлғиз шунгагина ўраниб юборди. Унинг фикрича, кип-ялангочлик уй шароити учун ягона мос келадиган ҳолат ҳисобланорди. Уйидагиларнинг сочини бир оз кесдириши, чиройли ўриши, рангли тасмалар билан безаши ҳақидаги гаплари жонига тегди ва охири жаҳли чиқиб, нақ тақимига тушган сочини тамоман олдириб, улардан авлиёларнинг ҳайкалларига париклар ясади. Гўзал Ремедиоснинг оддийликка интилишининг ажабланарли жойи шундаки, у қулайлик қидириб модадан халос бўла борган, эркинлик майлига итоат этган сайин ақлга сиймайдиган чиройи шу қадар гуркираб яшнар ва киз эркақлар билан тобора бемалолроқ гаплашарди. Аурелиано Буэндианинг ўғиллари Макондога илк бор келишганда улар билан Гўзал Ремедиоснинг қони бир хил эканини эслаб, Урсула аллақачон унутилган кўрқувдан сесканиб тушди. «Ўзингга эҳтиёт бўл, — огоҳлантирди у кизни. — Улардан кўрган фарзандларинг чўчка думли

бўлади». У эса катта бувисининг ўғитига қулоқ солмади. Кўп ўтмай эркакча кийиниб, учига соврин ўрнатилган хомага чиқиш пайти қумга роса ағанади ва қадду қомадини кўриб авзойи бузилган ўн етти ака-уканинг фожаали можаросига сабабчи бўлишига оз қолди. Сўнг Урсула йнгитларнинг бирортасига ҳам уйда тунашга рухсат бермади. Макондога келган тўртовлон, Урсуланинг кўрсатмасига мувофик, шаҳар чеккасидаги бир уйда ижарада яшарди. Агар Гўзал Ремедиос айни эҳтишкорлик ҳақида эшитса борми, кулавериб ичаги узилган бўларди. Қиз, тақдир уни умрининг сўшти лаҳзасигача эркаклар оромини гўёки кундалик табиий офат сингари бузиб турувчи қилиб яратганини билмасди. У Урсуланинг таъқиқини бузиб емакхонада, ажнабийлар орасида пайдо бўлганида ҳар гал саросима бошланар, қариндошлари ночор ахволга тушиб қолишарди. Гўзал Ремедиоснинг қадду бастидан балдахон ичида кўзга яққол ташланиб турарди. Сочи олинган, беками-кўст бу қиз бироз шабадаламоқ учун сонларини очиши ва овқатдан сўнг бармоқларини завқ билан сўриши ҳам эркакларни йўлдан оздириш мақсадида қилинган жинойткорона ҳаёсизлик эмаслигини тушунмас эдилар. Ажнабийлар тез фурсатда кашф этишгани: Гўзал Ремедиос чиқиб кетгандан кейин ҳам таҳлика руҳи ва жафо эсиб туражаги эди. Севги азобларида кўзи пишган, жаҳоннинг барча мамлакатларида севгини бошдан кечирган эркаклар Гўзал Ремедиоснинг табиий хиди уйротувчи ҳаяжонни ҳеч қачон кўрмаганларини тасдиқлашди. Улар бегония турган галереяда, меҳмонхонада, уйнинг исталган кунжагидаги Гўзал Ремедиос турган жойини беҳато кўрсатишар, кетганига қанча вақт бўлганини аниқ айта олишарди, негаки у ўзидан сўнг ҳавода аниқ из қолдирарди. Аммо уйнинг кундалик хидига қоришиб кетгани туфайли Буэндналар буни сезишмас, ажнабийлар бўлса, дархол фахмлашарди. Ҳа, фақат уларгина қизга муҳаббат қўйган ёш офицернинг нега ўлиб қолганини, узоқ ўлкадан келган кабальеронинг тушқуликка тушганини тушунишарди. Қиз безовталиқ офати билан қуршаб олинганини, эркакларда чидаб бўлмас ички ҳалокат туйғусини уйрота олишини ўзи билмас, шу боис ўзаро суҳбатда заррача муғамбирлик қилмас ва содда илтифоти билан уларни ҳамиша адойи тамом қиларди. Урсу-

ла чеварасини ажнабийлар кўзидан узоқроқда тутишни истаб, эциликка ошхонада Амаранта билан бирга овқатланишга мажбур этганида, Гўзал Ремедиос аллақандай тартибларга бўйсуниб зарурагидан қутулганидан ҳам қувонди. Очиги, унинг учун қаерда, қайси вақтда овқат ейишининг аҳамияти йўқ эди. Баъзан у енгил-елпи овқатланиш учун эрталаб соат учда уйғонарди-да, сўнг кечқурунғача донг қотиб ухларди ва шу тариқа, бутун кун тартибини чалкаштириб, қандайдир тасодиф уни уйда ўрнатилган тартибга туширмагунича ойлаб яшайверарди. Лекин ўшанда ҳам у ётоғини нақ ўн бирда тарк этар, мўрчага икки соатча бекиниб олиб, тешик-туркишлардан чиқадиган чаёнларни ўлдирганча, каттик ва узоқ уйқудан аста-секин ўзига келарди. Кейин ҳовузчадан сув олиб, тепасидан қуябошлар, бу узоқ давом этадиган ва диққат талаб этиладиган юмуш эди. Гўзал Ремедиосни яхши билмайдиганлар, қиз ўз андоми билан завқланипти, деб ўйлашарди. Аслида эса бу сирли маросим ҳар қандай ҳиссиётдан холи бўлиб, Гўзал Ремедиос учун иштаҳаси келгунча вақт ўтказиш усули эди, холос. Бир куни у эндигина ювинаётганида қандайдир ажнабий киши томдаги черепицаларни битталаб кўчира бошлади. Қизнинг яланғоч танини кўрган бояқиш ажнабий энтиқди. Гўзал Ремедиос унинг черепицалар орасидан мўлтираётган маъюс кўзларидан уялмади, саросимага тушди, холос.

— Эхтиёт бўлинг, — деди у, — қулаб тушасиз.

— Мен фақат сизга қарамокчиман, — дея гўлдиради ажнабий.

— Шундайми? — деди қиз. — Майли, лекин жуда эхтиёт бўлинг, том чириб қолган.

Ажнабийнинг юзи ҳайрат ва азобдан бужмайиб кетган, гўё бу ажиб сароб ёйилиб кетмаслиги учун вужудини камраб олган хирс билан сассиз курашаётгандек туюларди. Гўзал Ремедиос уни черепица қулаб тушишдан қўрқаяпти деб ўйлаб, бечорани ортиқча таҳликага солмаслик учун одатдагидан кўра тезроқ ювинишга ҳаракат қиларди. Қиз баданига сув қуяркан, том чиринган, чаёнлар черепица устига тўкилиб, ёмғирдан намиқиб кетган барглар орасидан мўрчага ўтса керак, деб огоҳлантирди. Ажнабийга қиз ўз майлини мана шу сафсата орқали пардалаётгандек туюлди ва Гўзал Ремеди-

ос баданини совуллашга тушганида, у бахтиши синаб кўрмоқчи бўлди.

— Ижозатингиз билан сизни ўзим совунлаб қўйсам, -- деб шивирлади.

— Яхши ниятингиз учун миннатдорман, — жавоб қайтарди киз, — аммо ўзим бемалол эшлайман.

Жиллакурса, елкангизни, — деб ўтинди ажнабий.

— Нега? — таажжубланди киз. — Одамлар елкаси-ни совунлаганини қаерда кўргансиз?

У ювиниб бўлиб артинаётганида, кўзлари снга тўлган ажнабий, менга тегсанг деб ёлворди.

— Чўмилаётган аёлни кўриш учун ўзини тушлик овқатдан маҳрум қилган гўл одамга ҳеч маҳал тегмайман, — деди Гўзал Ремедиос.

Охири киз балаҳонини кийди. Ажнабий кўпчилик шубҳаланганидек, Гўзал Ремедиос яланғоч бадани устига кийишига ишонч ҳосил қилди, ҳозиргина очилган сирнинг киздирилган темири унга бир умрлик тамба босганини сезди ва бунга ортиқ чидай олмади. У мўрчага тушиш ниятида яна иккита черепицани тортиб олди.

— Жудаям балад-ку! — қурқув аралаш огоҳлангирди киз, — Нобуд бўласиз-а!

Чириган том худди тоғ кўчкидек даҳшатли товуш чиқариб пастга кулади, ажнабий қўрқувдан қичқиришга аранг улгуриб, цементли полга ағдарилиб тушди ва бош суяги чакилиб, тил тортмай жони узилди. Шовқин-суронни эшитиб емакхонадан югуриб келган ажнабийлар марҳумни мўрчадан чиқараётиб, унинг терисидан Гўзал Ремедиосга хос воят анвойи бўй таралаётганини сезишди. Бу ҳид мурдага шу қадар сингиб қолгандики, гўё бош суягидаги ёриқлардан қон ўрнига шу сеҳрли ҳид билан йўғрилган мушқу анбар чиқарди; шунда Гўзал Ремедиоснинг анвойи бўйи у дунёда ҳам, то марҳумлар суяги хокка айлангунча азоб бериши аён бўлди. Аммо ҳеч ким бу мудҳиш воқеани Гўзал Ремедиосни деб ҳалок бўлган аввалги икки эркакнинг ўлими билан боғламади. Ажнабийлар ва Макондонинг туб аҳолиси Ремедиос Буэндиадан севги эмас, балки ажал нафаси уфуриши чинлигига ишонишлари учун яна битта қурбон керак бўлди. Айни воқеа орадан бир печа ой ўтгач, Гўзал Ремедиос дугона-

лари билан банап плантацияларини кўргани борганида юз берди. Банан дарахтлари орасидаги рутубат ариб турувчи узун «йўлак» бўйлаб сайр қилиш макондоликлар учун одат тусига айланганди: бу ерда бокира бир оёсийишталик ҳукм сурар, гўё уни узоқлардан, сукунатли бегона ҳилқатдан атаи кўчириб келингандек туюларди. Бу маскан гўё товуш етказишнинг ҳадисини олмагаандай эди, шу боис, баъзан бир қадам нарида айтилган гап эшитилмас, гоҳида эса плантациянинг нариги четидаги гап ҳам кулоққа аниқ-тиниқ чалинар эди. Макондо қизлари бу ғалати хусусиятни ўйин ва чўчиш, ҳазил ва кўрқитиш воситасига айлантиришган, кечалари билан эса плантациядаги сайрларини худди бемаъни туш каби эслашар эди. Бананзордаги осойишталик шу қадар катта шуҳрат қозондики, Урсула Гўзал Ремедиоснинг беозор ўйин-кулгусига қаршилиқ кўрсатмади ва унга шляпа ҳамда кийим кийиш шарти билан плантацияга боришга руҳсат берди. Қизлар бананзор чегарасига кириб келишлари биланок ҳаво ўша анвойи бўйга тўлиб-тошди. Ариқ казиётган эркаклар аллақандай сеҳрли куч измига тушиб, ўзларига кўзга кўринмас хатар таҳлид қилаётганини сезишди. Кўпчилик хўнграб йиғлаб юборди. Гўзал Ремедиос ва унинг кўрқув босган дугоналари ўзларига ташланишга шай турган бу тутаққан эркаклар тўдасидан зўрға қутулишиб, яқин орадаги уйларга беркинишга муваффақ бўлишди. Орадан сал вақт ўтгач, қизларни беркинган пана жойидан пешонасидаги кул билан чизилган хочлари ҳаммага илоҳий кўрқув каби таъсир этадиган, худди уларни асло қўл теккизиб бўлмас олий мазҳаб вакилларидек кўрсатадиган тўрттовлон Дурелиано халос этишди. Тўс-тўполоқдан фойдаланган ишчилардан бири Гўзал Ремедиоснинг қорнига худди жар ёқасига чанг солган бургутдек титраб-қақшаб чанг солганини у ҳеч кимга айтмади. Гўё яшин чақилдию қизнинг кўзлари бир лаҳза қамашди ва у дилозорга ўгирилиб, маъюс нигоҳини яққол кўрди, юрагида биргина раҳм-шафқат уйғонди. Кечкурун Турклар кўчасида ўша ишчи ўзининг ботирлигини гапириб, бахти чопганидан чиранди ва орадан бир неча дақиқа ўтмасдан от тепкисига учраб, кўкраги мажакланиб кетди; ишчини ўраб олган ажнабий тошкўча ўртаси-

да унинг ўз конига бўкиб, нафаси кайтганича қонталаш ётганини кўришди.

Гўзал Ремедиоснинг эркак зотига ажал келтириши шундай қилиб рад этиб бўлмайдиган тўртта далил билан исботланди. Гарчад, мақтанишни хуш кўрадиган айрим эркаклар шундай жозибали аёл билан бир кеча бўлиш учун жонларини қурбон қилишга тайер экапликларини айтишса-да, аслида уларнинг бирортаси ҳам бунга журъат этолмасди. Гўзал Ремедиосни забт этиш, у келтиражак ажал йўлини тўсиш учун жўнгина бир хис — мухаббат даркор эди, лекин бу фикр ҳеч кимнинг миясига келмасди.

Урсула чеварасига эътибор бермай қўйди. Илгари у кизни оддий рўзгор юмушларига қизиқтиришга уринар эди. «Эркакларга кўпроқ парса керак, — дерди у сирли қилиб. Сен ўйлаганлардан ташқари овқат пишириш, супуриш-сидириш, ҳар хил майда-чуйда нарсалар учун азоб чекишга тўғри келади». Урсула чеварасининг рўзгорбон хотин бўлмаслигини сезарди. Чунки ўз хирсини қониктириб бўлгач, Гўзал Ремедиоснинг ақл бовар қилмайдиган ялқовлигига бир кун ҳам тоб берадиган эркак зоти топилиши амри-маҳол эди. Кенжатоё Хосе Аркадионинг туғилиши ва уни Рим папасига ворис қилиш истаги бечора аёлни чевара ташвишидан кечишга мажбур этди. Эртами-кечми мўъжиза юз беришига ва бу дунёда Гўзал Ремедиосдек даҳмаза юкни елкасига оладиган эркак топилишига ишонган Урсула кизни тақдир зайлига топшириб қўйди. Амаранта эса, Гўзал Ремедиосни тарбиялаш бефоида экапини Урсуладан анча илгари тушуниб, уни овсар кизча, деб ўйларди. «Сени лотереяга тикиш керак», дерди Амаранта унинг эркаклар хақидаги суҳбатта бефарқлигидан ташвишланиб. Кейинроқ Урсула Гўзал Ремедиосга черковга юзига тўр рўмол епиб боришни буюрганида, Амаранта бу хол эътиборни тортади ва тез орада соҳибжамолнинг юрагига йўл ахтарадиган бирорта эркак пайдо бўлиши мумкин, деди. Аммо Гўзал Ремедиос ҳатто шахзодалардан ҳам жозибали даъвогарга ўйламай-нетмай рад жавобиши берганида, Амарантанинг сўнгги умиди пучга чиқди. Фернанда бўлса, ҳатто Гўзал Ремедиосни тушунишни ҳам истамас эди. Уни қонли карнавал кунни киролича либосида кўрган Фернанда Ремедиос

кулайликлардан азоб чекмасликлари учун жапоб Брауннинг электрлаштирилган паррапдахонасига жойлашган эъравон ажнабийлар билан алмаштирилди. Жандармчилар ўрнини эса мачете кўтарган ёлланма қотиллар эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндиа устахонасида ўтириб, айна ўзгаришлар тўғрисида ўйлади ва урушни қатъий туриб охиригача етказмай катта хато қилганига амин бўлди.

Ана шундай кунларнинг бирида ҳамма упутиб юборган полковник Магпифико Висбалнинг акаси ўзининг етти яшар невараси билан лимон шарбати ичгани шаҳар майдошидаги дўкончага келди. Бола тасодифан ёнида турган жандарм капралининг мундирига лимон шарбатини тўкиб юборди, шунда ваҳший капрал ўтқир мачетеси билан бурдалаб ташлади ва неварасини қутқармоқчи бўлган чолнинг бошини бир силтов билан танасидан жудо қилди. Бир неча эркак уйига кўтариб бораётган чолнинг бошсиз танасини, бир аёл киши сочидан ушлаб олган калласини ва боланинг бурдаланган танаси солинган қонли халтани бутун шаҳар кўрди.

Бу воқеа полковник Аурелиано Буэндиани тавбасини унуттишга мажбур қилди. У ёшлигида, қутурган ит қопгани учун қўндоқ билан уриб ўлдирилган аёлнинг жасадини кўрганида қанчалар ғазабланган бўлса, ҳозир ҳам шундай ғазабланди. Полковник кўчада йиғилган томошабинларга бир назар солди-да, момақалдиروقдек овози билан юрагига сифмаётган нафратнинг жами эалворини ағдарди.

— Қараб туринглар, кичқирди у, — бу аблах гринголарга бархам бериш учун мен шу кунларда ўғилларимни қуроллангиремап

Аммо қандайдир номаълум жинойтчилар полковникнинг ўн етти пафар ўғлини худди куёнларни овлашгандек бутун кирвок бўйлаб бир ҳафта давомийда овлашди; улар пешонага кул билан чизилган хочнинг қоқ марказига ўқ узишарди. Ғамгин Аурелиано кечқуруп соат еттида онасининг уйидан чиқаётганида, қоронғиликда милтиқ овози гўмбирлади ва ўқ унинг пешонасини тешиб ўтди. Жавдарранг Аурелиано фабрикадаги гамагидан топилди: унинг қошлари ўртасига муз ушатиладиган мисранг то дастасигача кокилган эди. Арракаш Аурелиано

кинодан сўнг қайлиғини уйига кузатиб, сутдай ёруғ Турклар кучаси бўйлаб ортига қайтарди: номаълум қотил оломон орасида туриб, унга тўппончадан узгач, бечора йигит ёр эритилаётган қозонга йиқилиб тушди. Орадан беш дақиқа ўтгач, Аурелиано Аркайя бир аёл билан ётган хонанинг эшигини кимдир тақиллатиб: «Тезроқ чик, акаларингни ўлдиришяпти!» деб бақирди. Ўша аёлнинг кейин ҳикоя қилиб беришича, Аурелиано Аркайя жойидан ирғиб туриб эшикни очган ва эшик ортида бош суягини мажаклаб таплаган маузер ўқиға учган. Фернанда, уйда тўрттала марҳумга жаноза ўқишга тайёргарлик кўриляётган ана шу қонли кечада Петра Котес полковникнинг исми билан аталувчиларнинг ҳаммасини ўлдиришса керак, деб ўйлаб, жавонга яшириб қўйган эрини телбаларга ўхшаб, бутун шаҳар бўйлаб қидириб чиқди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини орадан тўрт кун ўтгач олинган телеграммадан номаълум фанимларнинг қазаби фақатгина пешонасига қулдан хоч тасвири туширилган ака-укаларга қаратилганлиги маълум бўлганидан сўнг жавондан чиқарди. Амаранта жиянлари ҳақидаги маълумотлар ёзилган дафтарчани қидириб топди ва олинган телеграммаларга қараб, то тўнғич жиянининг исмини қолдириб, бошқа ҳаммасининг исmlарини ўчирди. Бундойранг, кўзлари оч яшил бу йигитни уйдагилар яхши эслаб қолишган эди. Унинг исми Ошиқ Аурелиано бўлиб, дурадгорлик қилар ва ўзи тоғ тизмалари орасидаги овлоқ қиллоқлардан бирида яшарди. Икки ҳафта давомида унинг ўлими ҳақида ҳеч нарса эшита олмаган Аурелиано Иккинчи Ошиқ Аурелиано ҳеч нарсадан хабари йўқ деб, уни хатардан қутқариб қолиш ниятида олдиға чопар юборди. Чопар, Ошиқ Аурелиано бехатар жойда, деган хабар келтирди. Қирғин окшомида уникиға икки киши келиб тўппончалардан ўқ узган, аммо йигитнинг пешонасидаги хочиға бирорта ҳам ўқ тегмаган эди. У девордан сакраб тушиб, маҳаллий хиндулар билан дўстлиги туфайли ҳар бир сўқмоғи тапиш бўлиб қолган тоққа яширинганди. У ҳақда бошқа ҳеч нарса эшитишмади.

Бу кунлар полковник Аурелиано Буэндиа учун энг қора кунлар эди. Республика президенти унга атрофлича тергов ишлари олиб бориш ваъда қилинган, марҳумлар мақталган телеграмма юбориб, ҳамдардлик билдирди.

Президентнинг буйруғига биноан, шаҳар доруғаси дафнга тўртта гулчамбар олиб келди ва уларни тобутларнинг устига қўймоқчи бўлди, ammo полковник уни кўчага ҳайдаб чиқарди. Дафн тугагач, у республика президенти номига аччиқ-тизиқ телеграмма ёзди ва уни шахсан ўзи юбормоқчи бўлиб, почта идорасига борди, лекин телеграфчи бундай телеграммани юборишдан бош тортди. Шундан сўнг полковник Аурелиано Буэндиа телеграмма текстини ошкора сўкишлар билан кенгайтириб, хат орқали жўнатди. У хотини ва урушда энг яхши дўстлари ўлган маҳалдагидек ҳозир ҳам унча мусибат чекмади, балки бутун вужудини худди ўшандагидек беҳад бир кўр қаҳр қамради. Хатто падре Антонио Исабелни қотилларнинг шериги, деб эълоп қилди. Бечора рухоний гўё унинг ўғилларини ганимлар адашмай топиб олишлари учун атайлаб ўчмас хоч билан тамғалаган экан. Бир оз ақлдан озиб қолган ва Муқаддас китобни бемаъни талқин қилиб, ўз хутбалари билан қавм юрагига гўлгула соладиган тангрининг бу мушқиллаб қолган хизматкори у кул билан тасвирлаган хочларнинг ўчиб кетишини исботлашга уриниб, рўзанинг биринчи куни учун сақлаб қўядиган ва сув билан осонгина ювиладиган кул солинган финжонни кўтариб келди. Лекин фожиадан кўрकिш оила аъзолари қалбига шу қадар чуқур синггандики, хатто художўй Фернанда ҳам синовга дош бера олмади.

Вақт бетиним ўтар, ammo полковник Аурелиано Буэндиа ўзи маҳрум бўлган бир вақтдаги осойишталикни қайта тиклашга ожизлик қиларди. У тилла балиқчалар тайёрлашни йиғиштириб қуйди. Овқатини ҳам зўрға ер, узун ёмғирқўшини полда судрагачча, пинхоний қаҳрини ичга ютиб, кечаси билан ухламай, худди ойнапарастларга ўхшаб, уйнинг у бурчидан-бу бурчига бориб келарди. Уч ой ўтди деганда, унинг сочлари буткул оқарди, мўйловининг илгари тепага қайрилиб турадиган учлари қонсиз лаблари узра осилиб тушди, лекин кўзалари ҳамон ўша туғилганида ҳаммани кўрkitиб юборгану биргина нигоҳи билан стулларни ўрнидан жилдира оладиган пайтлардагидек лаҳча чўр бўлиб ёнарди. Азоб ўтида қуйиб кул бўлаётган полковник Аурелиано Буэндиа ўша ўзини хавф-хатар сўкмоқлари орқали шуҳрат саҳросига элтган қудрати — олдиндан сеза билиш қобилятини қайта тик-

лашга беҳуда уришарди. У ўзи туғилиб усган, эндиликда буткул бегона бўлиб қолган уйда адашиб қолди ва аста-секин тапаззулга юз тутди. Уруш арафасидаги воқеаларнинг изларини қидириб топиш ниятида, у бир кун Мелькиадеснинг хонасига кирди, аммо неча йиллардан буён хувиллаб ётган бу масканда ахлат ва турли эски-тускилар уюмини кўрди, холос. Анчадан бери биров кўз ташламаган китобларнинг муқоваларини, нам ютиб чириган қўлёмаларни мурдараг пўпанак қоплаган, қачонлардир энг ораста ва энг ёруғ хонанинг ҳавоси эса чириган хотиранинг қўлаиса ҳидига тўлиб-тошган эди. Бошқа куни эрталаб у каштан дарахти остида Урсулани учратиб қолди. Урсула бошини марҳум эрининг тиззаларига қўйиб йиғларди. Уйдагилардан фақатгина полковник Аурелиано Буэндиага ярим асрлик изтироб ва бўронлардан қадди букилган бу улуғвор чолни кўриш насиб этмаганди. «Отанг билан саломлаш», деди Урсула. Полковник дарахт сонида бир дақиқача турди-ю, бу мунгли жой ҳам кўнглида бирор туйғу уйғота олмаслигини пайқади.

— Қани, у бугун нималар деди? -- деб сўради полковник Аурелиано Буэндиа.

— Отанг гуссага ботган, жавоб берди Урсула. — Назарида сен ҳадемай ўлар эмишсан.

— Унга шуни айтиб қўйки, — дея жилмайди полковник, — одам лозим пайтда эмас, балки ўлиши мумкин бўлганида ўлади.

Марҳум отасининг башорати полковник Аурелиано Буэндиа калбидаги ҳали бекиниб етган нурур чўфини пуфлагандай бўлди. У айна лаҳзада, аввалги қудратим қайтди, деб ҳасл қилди. Опасидан авлиё Юсуфнинг гипс ҳайкали ичидан чиққан олтин тапгаларнинг қаерга қўмиб қўйилганини суриштирди. «Буни билиш сенга ҳеч қачон насиб этмайди, — деди онаси ўтган йилларнинг аччиқ сабоқлари туғдирган қатъийлик билан. — Эгаси топилгач, ўзи қовлаб олади». Ўзинини камсуқумлиги билан ном чиқарган полковникнинг кун ўтказишга етарли гармой эмас, балки бутун бир хазина (унинг миқдорини эшитганда Аурелиано Иккинчи ҳайратдан қотиб қолди) ҳақида очкўзлик билан орзу қилаётганини ҳеч ким тушунмасди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг собиқ партиядош ўртоқларига пул сўраб мурожаат қилганида, улар ўз-

ларини олиб қоча бошлашди. Унинг: «Консерватор ва либераллар уртасидаги бирдан-бир фарқ шундаки, либераллар эрталабки ибодатга, консерваторлар эса кечки ибодатга боришади», деган сўзлари айни ўша вақтда айтилган эди. Аммо у шу қадар қатъийлик кўрсатдики, иззат-нафсини ҳам унутиб, нақ тиламчилик йўлига ўтди, эшикма-эшик кезиб, ахийри саккиз ой деганда Урсула бекитиб қўйган бойликдан ҳам қўпроқ пул тўплади. Шундан сўнг янги ялли урушни бошлашга ёрдам сўраб, бемор полковник Херинельдо Маркесни кизига жўнади.

Бир вақтлар полковник Херинельдо Маркес, фалажлик кўрсига миҳлаб ташлаганига ҳам қарамай, ҳақиқатан ҳам кул бостан кўзюлон ўтини аланга олдиришга қодир яққаю ягона одам эди. Муваққат Неерланд сулҳидан сўнг, полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг олтин баликчаларидан таскин қидираётган маҳалда, полковник Херинельдо Маркес энг охириги дақиқагача ҳам хонлик қилмаган кўзюлончи офицерлар билан алоқа қилиб турди. Полковник улар бир биргаликда кундалик камситишлар, илтижолар ва расмий хатлар, чеки йўқ «эртага келинг», «ишингиз шу ўртада ҳал бўлади», «биз ишингизни атрофлича ўрганиямиз» қабилдаги гаплардан иборат оғир жангда қатнашди; ветеранларга умрбодлик нафақа ваъда қилишган, лекин ваъдаларининг устидан чиқишмаган «сизларни хурмат қилувчилар», «садоқатли кулларишгиз» билан бўлган бу жанг мағлубият билан тугади. Жамики муддатларни мудом ортга сурган бу ҳалокатли уруш ветеранларга йигирма йил давом этган қонли жангдан ҳам қўпроқ зарар етказди. Учта суиқасддан қутулиб кетган, беш марта ярадор бўлиб соғ-омон қолган ва беҳисоб жангларда ҳам ҳеч жойи лат емаган полковник Херинельдо Маркеснинг ўзи узоқ кутди, ахийри кутиш исканжасига дош беролмай энг сўнгги мағлубияти бўлмиш қариликни тан олди: шунда у тебраима курсида ўтирганча, қуешнинг деразадан полга тўшган тўртбурчак ёғдусига тикилиб, Амаранта хақида ўйлади. У ўз сафдошларини охириги марта газетада босилган расмларида кўрди — бир неча ветеранлар полковник Херинельдо Маркес хатто номини ҳам билмайдиган республика президенти билан ўтиришар, собиқ жангчиларнинг юзидан дарғазаблик аломати кўриларди; президент уларга

Ўзининг тасвири туширилган нишон тақдим қилиб, ўлган-да тобутларига қўйиш учун чапг ва қоп билан қопланган байроқлардан бирини қайтариб берган эди. Бошқа, энг муносиб ветеранлар эса жамоат хайр-эҳсонининг қоронғи гўшаларида туришиб, ханузгача нафақа ҳақидаги хабарни кутишарди. Баъзилари очликдан ўлар, бошқалари — ичидаги қайноқ вазабни тамадди қилаётганлари — яшашни давом эттирар ва шухратнинг сара ахлати ичида кексалиқдан аста-секин чириб борарди. Шу боис ҳам полковник Аурелиано Буэндианиннг Макоңдодаги чет эллик босқинчилар томонидан қўллаб-қувватланаётган бу шармацдали, таг-тубигача чириган тузумни ер юзидан буткул йўқотишга қаратилган, ҳаёт-мамот уруши очиш ҳақидаги таклифини эшитган полковник Херинельдо Маркес ўз таассуфини яширолмади:

— Эҳ, Аурелиано, — деб хўрсинди у, — сенинг қариганингни билардим, аммо ақлдан озганингни бугун тушуниб етдим.

* * *

Сўнги йилларнинг тўс-тўполони туфайли Урсула Хосе Аркадиони папа тахтини эгаллаши учун тайёрлашга етарли вақт топа олмади. Уни семинарияга юбориш пайти жуда яқин қолган, энди ўша бой берилган соатларни чегириб олиш зарур эди. Хосе Аркадионинг сиғлиси Меме (ушинг тарбиясини баджаҳл Фернанда билан маъюс Амаранта ўзаро тақсимлаб олишган эди) мактаб ешига етганда, эндиликда уни монастырь қошидаги мактабда клавиқорд созининг моҳир ижрочиси қилиб тайёрлашлари керак эди. Урсулани оғир шубхалар қийнади — унга папалikka номзоднинг ланж руҳини тоблаш усуллари таъсирчан эмасдек туюларди, лекин у бунда ўзининг на кексайиб, қоқиниб юришини, на кўз атрофини қоплаётган қора булутларни (у ана шу булутлар ортидан фақат атрофдаги нарсаларнинг ташқи кўрилишини зўрға ажрата оларди) айбдор ҳисобларди. Урсула ҳамма балопи ўзи ҳам аниқ тасаввурга эга бўлмаган, вақтнинг сифати-га бетиним путур етказувчи, ғира-шира фараз қилувчи аллақандай номаълум бир ходисадан кўрарди. «Йиллар энди олдингидан кўра бошқача ўтяпти», шикоят қиларди у. Илгари болаларимиз жуда секин улғайишарди, деб

ўйларди Урсула. Унинг тўнғич ўғли Хосе Аркадио лўлилар билан қочиб кетганидан уйга таваси худди илоннинг териси каби расм солиб безалган, гапи мунажжимга ўхшаб тушунарсиз ҳолда қайтиб келгунича, Амаранта билан Аркадио ҳиндулар тилини унутишиб, испанча гапиришни ўрганиб олишгунча қанча вақт ўтганини ёки бечора Хосе Аркадио Буэндиа қанчан дарахти остида неча кечакундуздан бери ўтирибди, жангу азобларни бошидан кечирган, ҳатто ёши элликка ҳам етмаган, ўлим тўшагида ётган полковник Аурелиано Буэндиани уйларига олиб келгунча қанча вақт ўтибди — мана шуларни эслаш кифоя. Илгари у қун бўйи поввот тайерлаш билан машғул бўлишига қарамай, болаларга қарашга ҳам улгурар, ҳатто уларнинг кўзига боқиб, қанақунжут мойини суриш вақти келганини пайқарди ҳам. Хозир Урсула эрталабдан кечгача фақат Хосе Аркадиога қараш билан шуғулланса-да, замои айнигани туфайли бирор-бир ишиниям охиригача етказолмасди. Аммо аслида ҳамма гап ҳатто ёши нечадалигини кўпдан бери билмайдиган Урсуланинг хапузгача кексаликни бўйнига олмастганида эди; у ҳамма ерда тентираб юрар, ҳамма нарсага аралашаверар, авлиё Юсуфнинг гипс ҳайкалини ким ташлаб кетди, деган саволини такрорлайвериб, ажнабийларнинг жонига тегарди Урсуланинг кўзлари қачон хира торта бошлаганини ҳеч ким аниқ айта олмасди. Ҳатто умрининг сўнгги йиллари тўшакдан тура олмайдиган даражага етганда ҳам, ҳамма Урсулани кексалик енгди, деб ўйлар, аслида эса у батамом кўр бўлиб қолган эди. Урсула кўзи ожизлана бошлаётганини Хосе Аркадио тугилмасидан сал илгари сезган эди. Олдинига бу ҳолни лоҳасликка йўйди ва тезда ўтиб кетади деб ўйлаб, илик ёридан шўрва ичди, кўзига асал томизди, аммо қун сайин баттар зулматта чўмаётганига поилож ишонч ҳосил қилди. У электр ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлолмади, чунки Макондога электр чирокларини ўрнатишганда, Урсула уларни аллақандай бир ғира-шира шуъла сифатида идрок этадиган ҳолга етганди. У кўздан айрилгани ҳақида ҳеч кимга оғиз очмас, чунки бу ўзининг фўйдасиз бўлиб қолганини кўпчилик олдида тап олиш эди-да. Урсула, уни кўрлик ёруф оламдан бутунлай ажратиб қўйганида ҳам хотира ёрдамида кўришини давом эттириш мақсадида одамлардан яши-

ринча буюмлар орасидаги масофаши ҳамда одамларнинг товушларини диққат билан ўрганарди. Кейинчалик эса у ногаҳон хидлардан нажот топди - уларни қоронғиликда буюмларнинг шаклларию рангига нисбатан, алгач яққол аниқлаш мумкин эди. Хидлар уни сири очилиб, шармандаси чиқишдан батамом асраб қолди. Кўз олдини қоронғилик қоплаганига қарамай, Урсула игнага ип ўтказар, кийим илгагига тепчиб чиқар ва сутнинг қаннаганини била оларди. У ҳар бир нарсанинг қасрда эканини аниқ эсларкан, баъзида кўрлигини ўзи ҳам унутиб қўярди. Бир куни никоҳ узуги йўқолганида, Фернанда кичқириб, бутун уйни бошига қўтарди, Урсула эса узукни болалар ётоқхонасидаги токчадан топиб берди. Бунинг сабаби жўнгина эди: уйдагилар хоналарнинг у бошидан-бу бошига бепарволарча бориб келишаркан, Урсула ўзининг сирини беҳосдан билиб қолмасликлари учун соғ қолган тўрт сезги аъюлари билан уларнинг ҳар бир ҳаракатини кўзатар эди. У тез орада оиласининг ҳар бир аъзоси ўзи билмаган ҳолда қунига фақатгина битта йўлни босиб ўтишини, ҳаракатлари бир хилдалигини ҳамда доимо маълум бир вақтда бир хил сўзларни такрорлашини қаиқф этди. Демак, Буэндиалар фақат одатдаги қун тартиби бузилсагина бирор буюмни йўқотишлари мумкин эди. Шу боис ҳам Фернанданинг йиғи-сиғисини эшитган Урсула, унинг ягона ғайриодатий ҳаракати болалар ховасига кириб, каравотларидаги бўйраларни шамоллатиши эканини (чунки ўтган кечаси Меме қанда-ла топиб олганди) эслади. Фернанда хонани йиғиштираётганида ёнида болалар бўлган ва шу сабабли ҳам у узугини уларнинг қўли ста олмайдиган бирдан-бир жой – токчага қўйган, деб тахмин қилганди Урсула. Фернанда эса, аксинча, қундалик одатлар йўқолган буюмларни кидиришни кийинлаштиришини, улар туфайли буюмларни топиш оғир эканини билмаган ҳолда, узугини ўзининг ҳар кунги юрган йўлларида изларди.

Хосе Аркадионинг тарбияси билан шуғулланиш Урсулага уйдаги энг кичик ўзгаришларни ҳам илғашда қўл келарди. Масала, у Амарантанинг ётоқхонадаги авлиёларни кийинтираётганини билиб қолганида, ўзини гўёки болага рангларни ажратиш бўйича сабоқ бераётганга соларди.

Қани, — деди у Хосе Аркадиога, — энди менга айт-чи, авлиё Рафаэлнинг кийими қайси рангда?

Шу тахлит бола Урсулага кўз бўлар, етарли маълумотларни етказарди. У семинарияга кетишидан анча олдин Урсула газмолни пайпаслаб кўриб, авлиёлар кийимларининг рангини аниқлашни ўрганиб олди. Баъзи вақтда қутилмаган воқеалар ҳам юз берарди. Бир кун у бегониялар ўсадиган галереяда кашта тикиб ўтирган Амарантага урилиб кетди

- Худо ҳақи, — Амарантанинг жаҳли чикди, кўзингга қарасапг бўлмайдими!

Урсула ўзининг ҳақлигига тўла ишонарди ва ўйлаб кўриб, бирдан ҳали ҳеч кимнинг миясига келмаган нарсани кашф этди: фасллар ўтиши билан қуёш ўз ҳолатини сездирмай ўзгартирар ва натижада галереяда ўтирганлар ҳам ўзлари сезишмаган ҳолда ўришларидан силжиб, жойларини ўзгартиришар экан. Урсула Амарантанинг қаерда ўтирганлигини беҳато аниқлаш учун бугун қайси кун эканини эсласа кифоя эди. Урсула худди илгаридай, яъни уйнинг бутун ташвиши гарданида пайтидаги кабидек абжир эди. Гарчанд, у ўзининг қарилиги туфайли ёруғ оламдан ажралиб, танҳо бўлиб қолган эсада, хонадонларидаги кичик воқеа-ходисаларни ҳам фавқулодда тийрақлик билан билиш қобилиятига эга бўлдики, илгари иш билан машғуллиги туфайли сезмаган нарсаларини илк бор равшан кўра бошлади. Хосе Аркадиони семинарияга тайёрлашаётган пайтда Урсула Буэндиа оиласини то Макондога асос солинган кундан бошлаб атрофлича таҳлил қилди ва авлодлари ҳақидаги ўз фикрини тамомила қайтадан кўриб чикди. Урсула, полковник Аурелиано Буэндиа дастлаб ўйлаганидек, яъни уруш раҳмсиз қилиб қўйгани учун эмас, балки у ҳеч қачон ҳеч кимни — хотини Ремедиосни ҳам, бир кечалик беҳисоб жазмапларини ҳам, ҳатто ўғилларини ҳам севмагани учун оиласига нисбатан совиб кетганига ишонди. Урсула полковник ██████████ қадар кўп жанглари ҳамма ўйлаганидек идеализм учун олиб бормаганини, мукаррар ғалабадан ҳамма ўйлаганидек чарчагани туфайли воз кечмаганини, балки фақат чипакам шухратпарастлиги учунгина ғалаба қозанганию мағлубиятга учраганини тушунди. Урсула керак бўлса жонишям аямайдиган бу ўғли таби-

атан бировни сева билиш қобилиятдан махрум этилган, деган хулосага келди. Бир куни кечқурун Урсула, ана шу ўғли ҳали қорнида бўлганидаёқ, йиғисини эшитган эди; йириси шу қадар юракни эзадиган ва аниқ эдики, Урсуланинг ёнида ётган Хосе Аркадио Буэндиа уйғониб кетди-да, балки ўғли оғиз очмасдан гапирадиган бўлиб туғилар деб, роса қувонди. Қолганлар эса у башоратчи бўлишини «каромат» қилишди. Урсула эса қоридан чиққан бу йиғи унинг чўчка думли бўлиб туғилишидан берилган илк даҳшатли аломат деган ўйдан чўчиб тушди ва худодан унга ҳали туғилмасиданок ўлим тилади. Аммо Урсула боланинг она қорнида йиғлаш унинг оғиз очмасдан гапира олиши ёки башорат қила олувчилигидан нишона эмаслиги, балки унинг ҳеч қачон севиш нималигини билмай ўтишини беҳато кўрсатувчи белги эканини қариликнинг ақл-фаросати билан англади ва кеин буни бот-бот таъкидлади. Ўғлини қайта баҳолаш дафъатан унинг қалбида фарзандига бера олмаган меҳр-шафқатларини уйротиб юборди. Урсулани мудом кўржитадиган, топжораклиги қайғуга соладиган дил ғуссаси тўла Амаранта, аксилча, ҳозир опасига аёллик назокатининг тимсоли бўлиб туюлди. У ачиниш туфайли пайдо бўлган бир зийраклик билан яна шуни англадики, Амарантанинг Пьетро Креспига берган ноҳақ азоблари ҳамма ўйлаганидек ўч олиш иштиеки, иккинчи киши полковник Херинельдо Маркеснинг ҳастини барбод қилгани узокда чўзилган азоб мутлақо тахир, аччик, дарди бедаво ғам билан боғлиқ эмасди. Аслида буларнинг бари чексиз, севги билан енгиб бўлмас қўрқоклик ўртасидаги беомон кураш туфайли юз берган нозиклик бўлиб, бора-бора бу курашда Амарантанинг бечора юрагини мудом тилка-пора қилиб турган ақл бовар қилмас қўрқув ғолиб чиққанди.

Худди шу кунлари Урсула Ребекаанинг номини тез-тез тилга оладиган бўлди, у Ребекаанинг қачонлардир севимли бўлган сиймосини хотирасида гавдалантиришга уринар, кечиккан пушаймон ва дафъатан пайдо бўлган фахр туфайли бу севги япада кучаяр, унинг сўтиши элмаган, балки кесак еб катта бўлган, томирида Буэндиаларнинг эмас, балки суяклари мазорда ханузгача шақирлаб ётган номаълум одамларнинг номаълум қони оқадиган Ребекагина, юраги бетоқат, нафсини тия олмаган

Ребекагина Урсуланинг назарида, у ўз наслида кўрмоқни орзу қилган кучли жасоратли мужассам этган яккаю ягона одам эди.

— Ребека, — деб гўлдирарди у деворларни бармоқлари билан пайпасларкан, — биз сенга нисбатан ниҳоятда адолатсизлик қилган эканмиз!

Хамма Урсула алаҳтаяпти, деб ўйларди. Айниқса, у худди Жаброилга ўхшаб ўнг кўлини олдинга чўзиб юрадиган бўлганидан сўнг шу фикр кучайди. Лекин Фернанда бу алаҳлаш зулмати баъзида ақл қуёши билан ёритилишини охири пайқади. Урсула ўтган йил уйларида жами неча сўм харажат қилинганини тутилмасдан айтиб берарди. Бир куни ошхонада шўрва тайёрлаётганида онаси ҳеч ким йўқ деб ўйлаб, ўзига-ўзи Макопдога илк бор келиб, кейин Хосе Аркадио ер юзини олтмиш беш марта айланиб чиққанига қадар ғойиб бўлган илк лўлилардан сотиб олинган тегирмонлари ханузгача Пилар Тернерада қолиб кетганини айтганида, Амаранта ҳам Урсуланинг ақли расо эканини англади. Қарийб юзга етиб қолган, кулишидан илгари каптарларни чўчитгани каби ҳозир болаларни хайбати билан кўрқитадиган, бениҳоя семизлигига қарамай, ҳамон бақувват ва тетик Пилар Тернера Урсуланинг сўзларидан асло ажабланмади: у кексаларнинг зийраклиги кўпинча картада очилган фолга нисбатан чинроқ эканига инопа бошлаган эди.

Лекин шунга қарамай, Хосе Аркадио истеъдодини шакллантириш учун етарли вақт топа олмаётганини сезган Урсула тушкунликка юз тутди. Бир куни эрталаб гул суви деб хаёл қилиб, боланинг бошига сиёх куйиб юборди. Хамма нарсага ўжарлик билан аралашавериши туфайли, у хато устига хато қилар, ўзини тобора кўпроқ қуршаётган зулмат пардасидан қутулишга беҳуда уринарди. Ана шунда Урсуланинг миясига бу унинг устидан қариллик ва сўқирлик қозонган биринчи валабанинг пишонаси эмас, балки вақтнинг айнигани — вақтдан путур кетишининг оқибати, деган фикр келди. Худо ой билан йилнинг ҳисобида, гўёки, мато газлайдиган турк дўкондори сингари алдашга йўл қўймасидан илгари, ўйларди у, хамма нарса бошқача йўсинда эди. Эндиликда нафакат болалар жуда тез улғайишади, ҳатто одамларнинг ҳиссиёти ҳам илгаригидан тамомила бўлакча. Гўзал Ре-

медиоснинг вужудию рухи ҳали осмону фалакка батамом кўтарилмай туриб, беҳаё Фернацда у кунжақдан-бу кунжақка зир югуриб, нега чойшабларимни олиб кетишди, деб шангилларди. Ўп олти нафар Аурелианонинг жасади совиб ҳам улгурмай, гуёки христианлар эмас, итлар ўлгандек, Аурелиано Иккинчи яна уйига маст-аластлар тудасини тўплаб, уларга аккордеон чалдирар, шампан вивоси куйиб берарди.

Урсуланинг назарида бу телба уй гуёки фақат фосқлик маконига айланиб қолиши учунгина қурилган эди. Хосе Аркадионинг лаш-лушларини сандиққа солишаётганида, Урсула аччиқ хотираларга фарк бўлиб, бундан кўра лаҳадга ётқизиб, устимдан тупроқ тортишса яхши бўлармиди, дея ўзидан сўрар, одамлар ҳақиқатан ҳам темирдан яралганми, шунча азобу укубатларни кўтаришади, дея тап тортмай худодан сўрар, аммо худони ва ўз-ўзини қанча кўп сўроқ қилса, фикрлари шунчалик чигаллашар, унда худди ажнабийлар каби тасодифан эсга келган гапни айтавериш истаги туғилар, ниҳоят, доимо ўзгаларни ўйлаб яшагани учун шунча пайтлардан бери пайсалга солиб келган орзуси уйғонар -- ақалли бир сония бўлсада, исён кўтаришни ғоят истарди; ҳамма нарсага ҳеч бўлмаса бир мартагина ҳафсала билан бошлаб тупуриши, қарийб бир асрлик итоатгўйлиги мобайнида ўзини эзиб ташлаган оламжаҳон бемаъни сўзлар уюмини юрагидан итқитиб таплашни жуда-жуда хоҳларди.

– Газанда! – деб кичкирди бир гал Урсула.

Кийимларни сандиққа жойлаштираётган Амаранта онамни чаёп чақди, шекилли, деб ўйлади.

– Қани? – дея қўрқа-писа сўради у

– Нима?

– Чаёп, деди Амаранта.

Урсула бармоғи билан юрагини кўрсатди:

Мапави ерда! деди у.

Пайшанба куни кундузи соат иккида Хосе Аркадио семинарияга йўл олди. Урсула унинг шу хайрлашув пайтидаги холатини доимо эслаб юради: Хосе Аркадио озини, қарашлари жиддий эди, у худди Урсула тайинлаганидек, бир томчи ҳам ёш тўкмади, -- Хосе Аркадио емакхонадан чиқиб кетганда, у ерда гул сувининг ўткир хиди ақиқиб турарди. Урсула болани уйдан осонроқ то-

пиш учун унинг бошини доимо ана шу сув билан юварди. Хайрлашув дастурхони атрофида тўпланган оила аъзолари хаяжонларини шўх-шодон лақиллашлар билан беркитишга уринишар, падре Антонио Исабелнинг ҳазилларини зўраки иштиёқ билан тинглашарди. Бурчаклари кумуш билан безатилиб, бахмал қопланган сандиқни олиб чиқишаётганида, тўё уйдап тобут олиб чиқиляётгандек туюлди. Полковник Аурелиано Буэндиа кузатиш маросимига иштирок этишдан бош тортди.

— Бизга шу етмай турувди, — тўнғиллади у. — Авлиё папа эмиш!

Уч ойдап сўнг Аурелиано Иккинчи ва Фернанда Мени монастирь қошидаги мактабга олиб боришди ва у ердан пианола ўрнини олган клавиқордлар билан қайтиб келишди. Худди шу пайтда Амарапта ўзига кафан тўқий бошлаганди. Банан можароси деярли босилиб қолган эди. Макондонинг туб аҳолиси ўзларининг ажнабийлар томонидан четга сиқиб чиқарилганини пайқашди. Аммо аввалги арзимас даромадларини бир илож сақлаб қолиб, эндиликда бамисоли кема ҳалокатидан омон қолган кишилардек кувонишарди. Буэндиа хонадонига тўда-тўда меҳмон чақириш ҳалигача давом этарди. Бир неча йил ўтиб, банап компанияси тугатилгач, оилаининг бурунги осуда ҳаёти қайта тикланди. Лекин анъанавий меҳмондорчилик тубдан ўзгариб кетди, чунки ҳокимият энди Фернанданинг қўлига ўтган эди. Урсула кўр эди, мудом зулматда яшарди, Амарапта эса кафан тўқишдан бош кўтармас, шу боис қироличаликка собиқ помзод бўлмиш хотиннинг дидига мос меҳмон танлаши, ота-онаси уқдирганидек, уларга жиддий қоидаларни зўрлаб юклаши учун ҳамма имконият бор эди. Келгиндилар омон йўл билан топган пулларнинг ўнгу сўлга сочилише туфайли юз бераётган ахлоқсизликлардан ларзага тушган Буэндиаларнинг хонадони Фернанданинг қаттиққўллиги боис эскирган анъаналарнинг таянчига айланганди. Фернанда билан кампаниясига алоқаси бўлмаган кишинингига номусли одам ҳисобларди. Ҳатто кайиниси Хосе Аркадио Иккинчи ҳам Фернанданинг ана шундай камситиш қурбонига айланди, чунки у банап можароси бошланган кунлардаёқ ўзининг ажойиб урушқоқ хўроэларини яна сотиб, банап кампаниясига назоратчи бўлиб ишга кирган эди.

— Унга беҳосият келгиндиларнинг касофати урган, қорасишям кўрмай бу ерда, — дерди Фернанда.

Уйдаги ҳаёт шу қадар расмий тус олдики, Аурелиано Иккинчи ўзини Петра Котеснинг уйида ўнғайроқ сеза бошлади. У аввалига хотиниши меҳмон кутиш ташвишларидан халос этажагини баҳона қилиб, ўзининг дабдабали зиёфатларини жазманининг уйига кўчирди. Сўнг моллари серпуштлигини йўқотиб қуйишини баҳона қилиб, молхона билан отхонаши ҳам ўша ерга кўчирди. Ниҳоят, ўша жой салқинроқ, деган важ билан кичик идорасини ҳам уникага олиб ўтди. Фернанда ўзининг тирик бевага айланганини сезиб қолганида анча кеч эди Аурелиано Иккинчи ўз уйида даярли овқатланмас, фақат тупагани келарди. Бу унинг одоб қоидаларига бирдан-бир ҳурмати эди, бунга ҳамма ишонарди. Аммо у бир сафар хатога йўл қўйди: тошғни Петра Котеснинг тўшагида кутиб олди. Бироқ кутилмаганида хотинидан таъпа-дашном эшитмади, Фернанда ақалли енгилгина хўрсиниб ҳам қўймади, аммо ўша куниёқ Петра Котеснинг уйига эрининг икки сандиқ кийим-кечагини юбортирди. Энг ёмони куппакундуз кўни юбортирди ва сандиқлари бутун шаҳар аҳли кўрсин учун кўча ўртасидан кўтариб ўтишларини буюрди. У ўзича, адашган эрим шармандаликка чидай олмайди, бошини эгиб қайтиб келади, деб ўйлаган эди. Афсуски, Фернанда ўйлаганидек бўлмади. Сандиқларни кўрган ҳар бир одам ҳаммага маълум ишқий саргузаштга ниҳоят яқун ясалди, деб ҳисобларди. Аурелиано Иккинчи бўлса ўзига ҳадя этилган озодликни уч кунлик базм билан ишонлади. Бечора Фернанда ўзининг қора ва узун либоси, модадан аллақачон қолган тақинчоқлари ва ўринсиз мағрурлиги тўфайли эрта қариб қолгандек туюлар, асл шохидан ёрқин кўйлак кийиб олган Петра Котес эса, поймол қилинган ҳуқуқ қайта тикланаётганидан кўзлари норлар, гўёки ёшлигининг иккинчи баҳори қулф ураётгандек туюлар эди. Аурелиано Иккинчи худди илгаригидек, яъни Петра Котес уни эгизак акаси деб ўйлаб, бирга ётиб юрган ва худо унга мисли кўрилмаган бахт бир йўла икки кишидек севиш қудратига эга эркакни рўпара қилганидан боши кўкка етган вақтдаги каби кучли бир ёшлик ҳарорати ила ўзини яна жазмани измига топширди. Қайта туғилган эҳтирос қониқтириб бўлмайдиган даражада эди:

шундай пайтлар бўлардики, улар овқатга қўл уришдан олдин кўз-кўзга тушиб қолса бас, қозончанинг қопқовини ёнишарди-да, очлик ва ишратдан ўлиш учун ётоқхонага йўл олишарди. Француз гетералари ёнига қилган махфий саирларида орттирган тажрибасидан илҳомланган Аурелиано Иккинчи Петра Котесга худди архиепископкига ўхшаш чодирли каравот олиб берди, деразаларга баҳмал пардалар остирди, ётоқхона шифти ва деворларини улкан кўзгулар билан қоплатди. У энди аввалгидан ҳам қувноқроқ, девонароқ эди. Ҳар куни кундуз соат ўн бирда поездда унинг номига шампап виноси ва бренди шишалари тўла қутилар келарди. Аурелиано Иккинчи юкни станциядан олиб қайтаркан, таниш ёки нотанишлигидан қатъий назар, дуч келган одамни уйга етакларди. У ҳатто испанчани мутлақо билмайдиган жалооб Браунни ҳам имо-ишоралар билан йўлдан ўрди ва қув инглиз Петра Котеснинг уйида бир неча бор ўлгудай ичди, ҳатто бир куни қопонғич овчаркаларини ўзи аккардеон жўрлигида тутила-тутила айтган техас қўшиқларига ракс тушишга мажбур қилди.

Туғинлар, сигирларим! — деб қичқирарди Аурелиано Иккинчи кайфи ошган чоғларда. — Ҳаёт қисқа, туғаверишлар!

У ҳеч қачон айни пайтдагидек тўлишмаган, ҳеч қачон айни пайтдагидек қаттиқ севилмаган, унинг сигирлари ҳеч қачон айни пайтдагидек шиддат билан кўпаймаган эди. Базмларда шунчалар кўп бузук, чўчқа ва товук сўйилардики, ҳовли саҳни қондан қорайиб елимшак бўлиб қолганди. Аурелиано Иккинчи семириб кетди, қизилби-пафшарангга кирган юзи тўлишди, гавдаси нақ тошбақага ўхшаб қолди. Аурелиано Иккинчининг ақл бовар қилмайдиган хўралиги, аёвсиз пул соғуриши ва чексиз хотамтойлиги овозаси водийдан ташқарига ҳам тарқалди ва энг донғи чиққан мечкайларнинг ҳам диққатини тортди. Петра Котеснинг уйида кўп овқат ейиш бўйича уюштириладиган аҳмоқона мусобақаларда қатнашиш учун Макондога чор тарафдан доғруви кетган очофатлар келишарди. «Фил» лақаби билан мамлакатта донғи кетган Камила Сагаустуме исмли аёл келган ўша машъум шапбага қадар, мечкайлик баҳсида хамиша Аурелиано Иккинчи волиб чиқарди. Улар орасидаги мусобақа шанба-

дан то сешанба куни эрталабгача давом этди. Биринчи куни маниока ва қовурилган банандан тайёрланган гарпир билан, битта бузоқ гўштини еб, бир ярим қути шампан виносини ичган Аурелиано Иккинчи ўз галабасига аниқ ишонган эди. У тепса-тебранмас рақибасига нисбатан ўзида завқ ва ҳаётга ташналик кўпроқ, деб ҳисобларди. Камиланинг овқат ейиш усули анча мукамал эди, худди ана шунинг учун ҳам у дастлаб одамларда унчалик катта кизиқиш уйғотмади. Аурелиано Иккинчи гўштларни жон-жаҳди билан тортқилаб еса, Фил уларни худди уста жарроҳ каби бўлакларга бўлар ва шошилмай, лаззат билан ерди. У йирик ва семиз бўлса-да, баҳайбатлиги деярли сезилмасди: Филнинг юзи шу қадар чиройли, қўллари шу қадар нозик, истараси шунчалар иссиқ эдики, у илк бор уйга кириб келганида, Аурелиано Иккинчи бу аёл билан овқат ейишда эмас, балки тўшакда беллашишни афзал кўришини пичирлаб айтди. Аммо Филнинг бузоқнинг бутун-бутун сонини ейишини, еганда ҳам энг нозик, юқори табақага хос одоб қондаларини бузмаганини кўрган Аурелиано Иккинчи, бу сипо, дилбар ва ебтўймас хартумни том маънода идеал аёл, деб атади. У адашмаган эди. Фил — мечкай бургут дея тарқалган миш-мишлар ҳеч бир асоссиз эди. Одамлар таъкидлашганидек, у гўшт қиймалагич ҳам, грек ширкида хизмат қилувчи соқолли аёл ҳам бўлмасдан, бор-йўғи жўнгина ашула мактабининг директори эди: кўп овқат ейишни эса ўз болаларининг иштаҳасини сунъий равишда эмас, балки тамомила рухий сокинлик ердамида кучайтириш усулларини излаётган маҳал ўрганиб олганди. Унинг амалда сиёаб кўрилган назарияси: агар одамнинг виждони пок бўлса, у то чарчагунича, бетанаффус овқат ейишга қодир, деган нақлга асосланган эди. Шундай қилиб, у ўз мактаби ва оиласини шухратпарастлигидан эмас, балки ахлоқий сабабларга кўра — бутун мамлакатда маслаксий мечкай деб ном қозонган Аурелиано Иккинчи билан яккама-якка беллашиш ниятида тарқ этганди. Фил Аурелиано Иккинчини кўрган захотиёк, бу йигитни ошқозони эмас, балки феъл-атвори шармада қилишини дарҳол тушунди. Дарҳақиқат, беллашувнинг биринчи кеча-сида Фил ўз жанговарлигини заррача ҳам йўқотмади. Аурелиано Иккинчи бўлса кўп кулгани ҳамда бетиним

валаклагани сабабли ҳолдан тойди. Улар тўрт соат ух-лашди. Сўнгра ҳар бири элликта апельсиндан тайёрланган шарбат, саккиз литр қахва ва ўттизтадан хом тухум ичишди. Иккинчи кун эрталаб салгина дам олиб, икки чўчка, бир шишгил бапан ва тўрт кути шампан виносини тинчитган Фил, Аурелиано Иккинчи менинг усулимни ўзи билмаган ҳолда кашф этди, деб гумон кила бошлади. Шундай қилиб, рақиби у ўйлаганидан хавфлироқ туюлди. Петра Котес қовурилган иккита курка гўштини олиб келиб столга қўйганида, Аурелиано Иккинчи миясига қон қўйилиши арафасида эди

— Кўтаролмасангиз, майли, бошқа сманг, — деди унга Фил. — Майли, кураш дуранг бўла қолсин.

У чин кўнгилдан гапирди, чунки рақиби ўлай деб турганини кўрган одамнинг ўзини томоғидан лўқма ўтмайди-да. Аурелиано Иккинчи, аёл атай жиғимга тегяпти, деб ўйлади ва курка гўштини ҳам паққос тушириб, ўша заҳоти ҳушидан кетди. У кемириб тозаланган суюқлар ётган лагашга юзтубан ағдарилиб тушдию худди кутурган ит каби оғзидан қўшиқ кела бошлади ва жон бераётгандай хириллади, гўё қандайдир миноранинг тепасида тубсиз жарга тушиб кетаётгандай эди. Бир лаҳза ҳушига келганида, ўзини ана шу жар тубида ўлим қутаётганини сезди.

— Мени Фернанданинг енига элтинглар, — дейишга улгурди у.

Аурелиано Иккинчинини уйига олиб келишган дўстлари, у жазман тўшагида ўлмайман деган ваъдасини бажаряпти, деб ўйлашди. Петра Котес, эри тобутда кийиб ётмоқни истаган мойли туфлини тозалаб бўлиб, элтадиган одам қидираётганда унга, Аурелиано Иккинчи хавфдан халос бўлди, дея хабар берилди. Чиндан ҳам, у бир ҳафта ичида соғайиб кетди, яна икки ҳафтадан сўнг эса ўзининг қайта тирилиши муносабати билан мисли кўрилмаган базм уюштирди. У Петра Котеснинг уйида япашни давом эттирди, аммо энди ҳар куни Фернандани йўқлаб борар ва баъзан оиласи билан бирга овқатлангани қоларди, гўёки тақдир ҳамма парсаининг ўрнини алмаштириб, уни жазманига эр, хотинига эса жазман қилиб қўйган эди.

Нихоят, Фернанда бир оз бўлса-да, нафас ростлади. Бу кимсасиз аёлнинг сует ва зерикарли ёлғизлик кунлари-

ни туш пайти клавикодда куй чалишу болаларидан келган мактубларгина безарди, холос. Унинг кўзи Хосе Аркадио билан Мемегга хар ойда икки марта узупдан-узоқ ва бир бор бошдап-оёқ уйдирма хатлар йўлларди, лекин болалардан бахтиқаролигини яширарди. Фернанда куёп нурига кўмилган бегониялари борлигига, чошгоҳдаги димиқтирадиган иссиққа, кўчадан дам-бадам оқиб келадиган байрам шодликларининг қаҳқаҳасига қарамай тобора ота-опасининг ўша мудҳиш уйига айланиб бораётган хонадоннинг қайғусини усталик билан яширарди. У учала тирик арвоҳ билан бир мурда — одатда меҳмонхонанинг қоронғу бурчагига ўтириб олиб Фернандининг клавикодда куй чалишини диққат билан тинглайдиган Хосе Аркадио Буэндианинг арвоҳи ўртасида елғиз ўзи зўрға судралиб юрарди. Полковник Аурелиано Буэндианинг соясигина қолган эди, холос. У сўнгги бор уйдан полковник Херинельдо Маркесни янги уруш очинга кундириш учун чиққанди, энди эса устахонасини фақат каштан дарахти ёнига хожат учун чиққандагина тарк этарди. У хар уч хафтада келиб турадиган сартарошдан бўлак ҳеч кимни қабул қилмасди. Кунига бир марта келтириладиган овқатга қапоат ҳосил қилар, аввалгидек тиришқоқлик билан олтин балиқчалар тайёрласа-да, уларни зеб-зийнат учун эмас, балки тарихий ёдгорлик сифатида харид қилишаётганини эшитиб балиқчаларини савдога чиқармай қўйди. У бир кунни марҳума хотини Ремедиосдан қолган ётоқхонасини беэаб турган қўғирчоқларни ховлига чиқариб ёқди. Зийрак Урсула ўғлининг нима қилаётганини сездю, аммо уни бу ишдан қайтара олмади.

— Юрагинг тош экан, — деди она ўғлига.

— Бунга юракнинг нима алоқаси бор, — дея жавоб қайтарди полковник. Хона куяга тўлиб кетди-ку.

Амаранта ҳамон кафан тўқирди. Фернанда Амарантанинг гоҳо Мемегга хат ёзишига, ҳаттоки совғалар ҳам юбориб туришига, Хосе Аркадио ҳақида эса гапиришни ҳам ҳушламаслигига ҳайрон қоларди. Фернанда Урсула орқали изоҳ сўраганида, Амаранта: «Улар бунинг сабабини билишмай ўлиб кетишади», дея жавоб берди, у Амарантанинг айни жумбоқли жавобини умрининг охиригача юрагида саклади. Цовча, хушқад, худди кўпикдек оппоқ юбка кийиб юрадиган, йиллару оғир хотира-

лар ҳам гўзаллигига путур етказолмаган мағрур Амарантанинг пешонаси кулдан чизилган ўз шахсий хочиши, яъники иффаг хочиши кўтариб юргандай эди. У қора биллакбандини ҳатто кечалари ҳам ечмас, кир бўлганида эса ўзи ювиб, ўзи дазмоллар эди. Амарантанинг бутун умри кафан тўқиш билан ўтарди. Афтидан, Амаранта кундузи тўкиган бўлагини кечкурун таркатиб юборарди, лекин у ёлғизликдан қутулиш учун эмас, балки аксинча, ёлғизлигини сақлаб қолиш учун шундан қиларди.

Аурелиано Иккинчи айри яшаган пайтлари Фернанда Меме таътилдан қайтиб, отасини уйда кўролмаса нима бўлади, деб ташвишланарди. Эри овқатдан бўкдию аёлниг кўнгли сал тинчланди. Меме келгунига қадар эру хотин кизларига уйларидаги кўнгилсиз аҳволни сезди-масликка келишиб олишди. Аурелиано Иккинчи ҳар йили сурункасига икки ой ибратли эр вазифасини ўтар, мехмон антиб, уларни музқаймоқ ва печенье билан сийлар эди; рохибаларнинг хушчақчақ ва чакқон толибаси бўлмиш Меме йиғинларни клавибордда чаладиган куйлари билан безарди. Қиз онасига кўп тортмагани ўшандаёк маълум бўлган эди. Меме Амарантанинг ҳали Пьетро Кресси ишки йўлдан урмаган ўн икки-ўн тўрт яшарлик пайтига ўхшаб кетарди. Аммо Амарантадан ва бошқа ҳаммадан фарқли ўлароқ, Меменинг кўнглида бутун Буэндиалар оила аъзоларининг чекига тушган ёлғизлик ҳисси ҳали уйғонмаган эди. Ҳатто ўзини клавибордда куй машқ қилгани ҳар куни соат иккида мунтазам тарзда мехмонхонага юборишса-да, қизча дунёдан мамнун эди. Уйларини яхши кўриши, уни кутиб оладиган ёшларнинг шод-хуррамлигини бутун йил давомида орзу қилиши ва унинг ҳам отасига ўхшаб ўйин-кулги ва мехмондўстликка мойил эканлиги аён эди. Бу бадбахт мероснинг илк аломатлари учинчи таътил пайтида, Меме уйга тўрт нафар рохиба ҳамда олтмиш саккиз нафар сиңфдош дугонаси қуршовида келганида намоён бўлди. У ҳеч кимдан сўрамай ва ҳатто ҳеч кимни огохлантирмай, мехмонларни роса бир ҳафтага таклиф этган эди.

· Бу қандай кўргилик! – дея зорланарди Фернанда. — Қизим худди отасидай телба чиқди-я!

Кўшнилардан каравот ва гамаклар сўраб олишга тўғри келди, овқатланиш тўққиз навбатда ташкил

килинди, ҳаммомдан фойдаланиш учун рўйхат тузилди. Эгнига кўк кўйлак, оёғига эркакларнинг бошмоғини кийиб олган бу қизлар куни бўйи уйнинг бу бошидан-у бошига беҳуда сандироклаб юрмасликлари учун киркта табуретка қарз олинди. Ишлар ёмон эди: шовкин-суронли нонушта тугар-тугамас биринчи навбатдаги бир тўда қизга тушлик овқат бериш вақти келар, кейин эса — ҳаш-паш дегунча кечки овқат панти ҳам етарди; бир ҳафта давомида мактаб толибалари плантацияга бир мартагина бориб келишга улгуришди, холос. Бир куни улар тимирскиланиб Урсулани йикитиб юборишларига бир баҳя қолди. Бошқа сафар эса роҳибалар полковник Аурелиано Буэндиа мактаб толибаларининг олдида уялмай-нетмай каштан дарахти яқинида пешоб қилганини кўриб қий-чув кўтаришди. Амарантанинг аяби билан катта туполон чиқиншига сал қолди; у шўрвага туз солаётганида ошхонага кириб қолган роҳиба довдираб, ундан қозонга солаётган оқ талконингиз нима, деб сўраб қолди.

- Маргимуш, — деб жавоб берди Амаранта.

Мактаб толибалари биринчи кечаси ётар маҳали хожатхонага навбат кутиб, роса қийналишди: энг сўнгги қизлар у жойга кириб чиққанида соат тунги бир эди. Шунда Фернанда етмиш иккита тувак сотиб олди, аммо бу билан тунги муаммо тонгга кўчди, холос. Энди хожатхона олдида эрта тонгдапоқ қўлларига тувак тутган қизлар турнақатор тизилишарди. Гарчанд, мактаб толибаларидан айримлари шамоллаб қолган, бошқаларининг эса баданлари чивин чакқанидан шишиб, мадда бойлаб кетган бўлса-да, уларнинг аксарияти энг оғир синовларга ҳам сабот билан дош беришар, ҳатто энг иссиқ дамларда ҳам боғ оралаб югуришарди. Ниҳоят, меҳмонлар кетишгач, ҳамма гуллар пайҳон қилинган, мебель синдирилган, деворлар турли расм ва ёзувлар билан қопланган эди. Фернанда уларнинг кетганидан шу қадар шод эдики, меҳмонлар келтирган барча зарарнинг баҳридан ўтди. Каравот ва табуреткаларни эгаларига қайтарди, етмиш икки тувакнинг барини эса Мелькиадеснинг хонасига тахлаб қўйди. Қачонлардир хонадошнинг маънавий ҳаёти жўш урган бу ташландик хона шу пайтдан бошлаб «тувакхона» деган ном олди, Полковник Аурелиано Буэн-

диага хонанинг бундай номланиши маъқул тунди, чунки бутун оила аъзоларини Мелькиадеснинг хонаси ҳеч вақт чапг бўлмаслиги, ундаги ҳеч нарса бузилмагани лол қолдирган бир пайтда, дўlining хонаси полковникка ахлатхона бўлиб туюларди. Аммо, пима бўлган тақдирда ҳам, у ҳақиқат ким томонида эканига мутлақо кизиқмас, хоша ҳақида ҳам Фернанда кунбўйи тувак ташийвериб ишга халақит бергани учун хабар топган эди.

Бу маҳал Хосе Аркадио Иккинчи яна уйга қайтиб келди. У ҳеч ким билан сўрашмай, коридорнинг париги бошига бориб, полковник билан гаплашгани устахонага кириб кетди. Урсула эди уни кўра олмасди, аммо унинг бананзор назоратчисига бериладиган оғир этиклари товушини ўргана бошлади ва унинг хатто болалигида икковлари кийим алмаштириш ўйинини ўйнаган, ҳозир эса унга ўхшайдиган умумий хислати йўқ эгизак укаси ўртасида осмон билан ерча фарк борлигидан таажжубланди. Хосе Аркадио Иккинчи новча, ориқ ва гердайган бўлиб, худди сарацинлар¹никига ўхшаш қорача, ўйчан ва маъюс юзида мавҳум бир шуъла акс этарди. Буэндиалардан фарқли ўларок, кўпроқ онаси Санта София де ла Пьедадага ўхшаб кетарди. Урсула баъзида унинг исмини унутиб қўярди. Хосе Аркадио Иккинчининг қайтиб келгани ва полковник ишдан қолиб, уни устахонасида қабул қилаётганидан хабар топган Урсула эски хотираларини бир-бир хаёлдан ўтказиб, Хосе Аркадио Иккинчи болалигида ўз эгизак укаси билан алмашиб қолган, укаси эмас, у Аурелиано деб номланиши лозим эди, деган шубҳасининг ростлигига ишонч ҳосил қилди. Унинг қандай турмуш кечириётганини ҳеч ким билмасди. Бир маҳал Хосе Аркадио Иккинчи муқим бир бошпана йўклиги, унинг Пилар Тернеранинг уйида уришқоқ хўрозлар етиштириши ва онда-сонда ўша жойда тунаши, бошқа пайтлар эса асосан француз гетералари ёнидан жилмаслиги маълум эди. Унинг ҳеч кимга меҳри йўқ, хатто ўз қадри учун ҳам қайғурмасди.

Гапнинг очиги, полковник Херинельдо Маркес уни ўлимга маҳкум этилган кишини отишларини эмас, балки

---

¹ С а р а ц и н л а р   Арабистонда яшаган қадимий кўчманчи халқ

отилаётган махбуснинг руссали ва бир оз истехзоли кулгусини бир умр эсида сақлаб қолиши учун казармага олиб борган ўша узоқ тонгдан бошлаб, Хосе Аркадио Иккинчи нафақат ўз оиласига, балки бошқа бирор оилга ҳам қарам бўлишига ҳуши йўқолган эди. Айни хотира кўп эски эмасди. Лекин у эслаб қолган ягона нарса шунинг ўзи эди, холос. У яна бир нарсани яъники алми-соқдан қолган кўсқи нимча ва соябони қарға қанотларини эслатувчи шляпа кийган, шуълага йўғрилган чоркун-жак дераза олдида ўтириб турли-туман мўъжизалар ҳақида ҳикоя қилиб берган чол сиймосини ҳам элас-элас эсларди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ушбу хотира қайси вақтга дахлдор эканини билмасди. Урсула Хосе Аркадио Иккинчининг кўмагида полковник Аурелиано Буэндиани «махбус»ликдан озод қилишга уриниб кўрди. «Уши кинога боришга кўндир, дея илтимос қилди Урсула. Тўғри, унга картиналар ёкмайди, лекин шу баҳонада тоза хавода нафас олиб қайтади» Лекин тез орада Хосе Аркадио Иккинчининг ҳам худди полковник сингари бепарволиги ва икковининг ҳам умуман ҳеч қандай меҳр-оқибат қор қилмайдиган қаттиқ зирх билан қопланганлиги маълум бўлди. Гарчанд, Урсула уларнинг устахонага беркиниб, узоқ вақт нималар ҳақида гаплашишини билмаса-да (буни ҳеч ким билмасди), оиладаги шу икки кишинигина ўзаро ички яқинлик ришталари бирлаштириб туришини тушунарди.

Тўғрисини айтганда, Хосе Аркадио Иккинчи ўзи истганида ҳам Урсуланинг илтимосини бажаролмасди. Мактаб толибалари келтирган ғорат полковникнинг сабр қосасини тўлғазганди. Ремедиоснинг ҳавасни келтирадиган кўғирчоклари йўқотилган эса-да, у ётоқхонани ҳалигача қуя босиб ётибди, деган баҳона билан устахонасига тўр беланчак осиб қўйди. Энди полковник у ердан фақат ховлига – ҳожат учун чиқарди, холос. Урсула уни ҳаттоки жўн суҳбатга ҳам торта олмасди. Ўвлининг қошига бораркан, полковник овқат солишган ликопчага қиё ҳам боқмаслигини, шўрва бетини ёғ қоплаб, гўшт совиб қолишидан заррача ҳам ташвишланмай, уни столнинг бир чеккасига суриб қўйишию яна тилла балиқчаларига андармон бўлишини олдиндан биларди. Полковник Херинельдо Маркес янги уруш очишдан бош тортганидан бери

Аурелиано Буэндиа баттар бағритош бўлиб борарди. Доймо устахона эшигини зичлаб олар, ҳеч кимга қўшилмас ва пировардида, оила аъзолари унинг номини гуё марҳумни эслагандай тилга олишарди. Полковник уйлари ёнидан ўтаётган сайёр циркни кўргани эшикка бирров чиққан ўша ўн биринчи октябрга қадар, ҳеч ким унинг авзойида инсонийрок бирор туйғу кўринганини сезмаган эди. Ўша кун полковник Аурелиано Буэндиа учун сўнгги беш йил ичида ўтган сон-саноксиз кунлардан фарқ қилмасди. У тошғи соат бешда ҳовлидаги қурбақа ва қора чигирткалар кўтарган шовқидан уйғониб кетди. Шанба куни бошланган ёмғир ханузгача тинмаган, полковник томчиларнинг бондаги дарахтлар баргидаги шитирини эшитмаганида ҳам суяк-суякка санчилаётган совуқдан ёмғир ёғаётганини бари бир сезарди. Полковник Аурелиано Буэндиа ҳар галгидек мовут ёмғирпўшда, эски бичими учун ўзи «готик иштон» деб атаган, аммо кийилшга қулай, узун ва кенг, дағал матодан тикилган ички иштонда юрар эди. Иштон устидан тор шим кийиб олган, аммо унинг тугмаларини қадамаган ва ёқасига ҳар галгидек тилла тўғнарич тақмаган (у ювишишга шайланаётгани) эди. Ёмғирпўшини худди бошлиқ сингари бошига тортди, осилиб тушган мўйловини бармоқлари билан тўғриладида, ёзилгани ҳовлига йўл олди. Кун чиқишига ҳали анча вақт бор эди. Хосе Аркадио Буэндиа томига ёмғирдан чирий бошлаган пальма барглари тўшалган айвонча остида ухлаб ётарди. Полковник ҳар сафаргидек отасини кўрмади. Ботинкасига ногаҳон иссиқ пешоб оқа бошлаганидаш уйғониб кетган арвоҳ ғудранганида ҳам полковник ҳеч парса эшитмади. У устахонага қайтаётганида димоғига Санта София де ла Пьедад ўт ёқа бошлаган печларнинг хиди урилди ва у ўзининг бир финжон қандсиз қахвасини олиб кетиш учун ошхонада қахва чойпаги қайнашини кутиб турди. Санта София де ла Пьедад одатдагидек, бугун ҳафтанинг қайси куши, деб сўради. Полковник, сешанба, ўн биринчи октябрь, деб жавоб қайтарди. Полковник аёлининг сокин, тилларанг олов шуъласида қизилсарғиш туюлган юзига тикиларкан, ногаҳон ўша уруш авжига чиққан пайтда, айна ўн биринчи октябрь куши бирга ётган аёли ўлиб қолган бўлса-я, дея ўйлаб чўчиб уйғониб кетганини эслади. Ҳа, ростдан ҳам ўшанда аёл

жон берган бўлиб чиқди, полковник ўша куни едида сақлаб қолишига сабаб, марҳума бор-йўғи бир соат олдин, бугун қайси кун, дея сўраган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа бу ҳодисани эсласа-да, ўзининг башорат қила олиш лаёқатига нечоғлик путур етганини сезмади ва то сув қайнагунча, ҳавойи майл асносида ўша аёл хақида ўйлай бошлади. Полковник унинг исмини ҳам билмасди (юзини ҳам вафотидан кейин кўрди), негаки аёл унинг гамагига зим-зиё қоронғиликда, қоқиниб-суриниб кирган эди. Худди шу тарзда олдига кўплаб аёллар келишган ва шу боис ҳам полковник айни ўша аёлнинг биринчи бўса талвасасидаёқ кўз ёшларига фарқ бўлаёзганини ва бечора кзосидан бир соат олдин, сени умримнинг охиригача севаман, деб онг ичганини эслай олмади. Полковник устахонага қайтиб келгач, умуман аёллар хақида ўйлашни бас қилди ва тунука банкада сақлаётган тилла балиқчаларини санаб чиқиш учун чироқни ёқди. Банкада ўн еттита балиқча бор эди. Молини сотмасликка аҳд қилганидан бери у кунига иккитадан балиқча ясар, сўнг, сони йитирма бештага етганида, балиқчаларни тилвата идишда эритиб, қайтадан ясарди. У ҳеч нарсени ўйламасдан, ишга буткул шўнғиб кетди, соат ўнларга бориб ёмғир кучайганини, ҳатто Урсула тамадди келтириб, чироқни ўчирганини ҳам сезмади.

— Ёмғир роса қуйяпти, — деди Урсула.

Ёмғир фасли-да, — деб жавоб қайтарди у.

Шуни айта туриб, тайёрлаётган биринчи балиқчасидан нигоҳини ўзмади, чунки энди кизил ёқутдан кўз ўрнатаётган эди. Ишини тугатиб, балиқчани банкадаги бошқа балиқчаларга қўшиб қўйгач, шўрва ичди. Сўнгра шошилмай гуруч, пиёз билан димлаб пиширилган гўшт ва ликопчадаги қовурилган банан тилимларини еди. Унинг иштаҳаси ҳеч қачон ўзгармас, ҳамипша — яхши шароитда ҳам, танг аҳволга тушганида ҳам бир хил эди. Овқатдан кейин дам олгиси келди. Қайсидир жиҳатдан илмий асосланган ирими туфайли, полковник овқатдан кейин икки соат ўтмагунча на ишлар, на ўқир, на чўмилар, на аёл билан етарди. Айни одат унинг табиатига шу қадар сиғиб кетгандики, полковник Аурелиано Буэндиа жангчилар кучли таомдан сўнг бўкиб ёки мияларига қон қуйилиб ўлмасликлари учун ҳатто ҳарбий операцияларни

бошламай турган пайтлари ҳам бўлган эди. Ниҳоят, у тўр беланчагига етди, қуловини қаламтароши билан нари-бери тозалаб, тезда ухлаб қолди. Полковник тушида деворлари оппок, бўм-бўш уйга кириб борарди. Уй остона-сидан биринчи ҳатлаётган одам эканлигидан кўнгли хижил эди. Тушида у ўтган куни кечаси ва сўнгги йиллар мобайнида жуда кўп марта шу тахлит тушлар кўрганни эслади, бироқ уйропган захотиёқ уларнинг бари эсидаги чиқарди. Унинг бу қайтарик тушларининг сири шунда эдики, уларни худди ана ўша тарздаги тушда қайта эс-лаш мумкин бўларди. Бир неча дақиқадан кейин сарта-рош эшикни тақиллатди, полковник гўёки дафъатан бир неча сония пинакка кестиш учун кўзини юмгани ва ҳеч қандай туш кўрмаганига тўлиқ ишонч ҳосил қилган ҳолда эшикни очди.

— Бугун шартмас, — деди у сартарошга. — Жума куни кўришамиз.

Сочига оқ оралаган полковникнинг соқол олдирмаганига уч кун бўлган эди, аммо у соқол олдиришни хохламади, бари бир жума куни сочини олдириши зарур эди, шу боис ўша куни бир йўла икки ишни бажарса бўлаверарди. Кундузги нохуш уйқудан кейин баданини шилимшиқ тер қоплади, қўлтиғи остидаги чипқондан қолган чандиқлар зиркирай бошлади. Ёмғир тинди. Аммо қуёш ҳали чиқмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа қаттиқ кекирди ва танглайида нордон шўрванинг таъми-ни сизди. Ёмғирпўшини устига ташлаб, хожатга борди ва у ерда одатдагидан кўпроқ ўтирди. Бугун сешанба эканини ва Хосе Аркадио Иккинчи устахонага келмаганини эслади, чунки сешанба куни банаи компаниясидагилар ишчиларга маош берарди. Айни фикр, сўнгги йилларда-ги барча хотираю ўйлари каби уни уруш ҳақида фикр-лашга чорларди. У қайсидир куни полковник Херинель-до Маркес унга қашқа от топиб келишни ваъда қилгани-ни ва сўнг бу ҳақда қайтиб оғиз очмаганини эслади. Кейин айрим уруш лавҳалариши хаслидан ўтказди, аммо ўтмиш қалбида на қувонч, на қайғу уйғотди. Энди ўша фикрдан қутулишнинг иложини ҳеч тополмагач, полковник уруш ҳақида жуда сокин, ортиқча хаяжонсиз ўйлашга ўрганган эди. Устахонага қайта туриб, ҳаво сал исиганини сизди ва ювишишга аҳд қилди, аммо мўрчани

Амаранта эгаллаб олганди. У ичкари кириб, иккинчи балиқчани тайёрлашга киришди. Полковник балиқчага дум ясаётганида, қуш уфқдан шу қадар катта куч билан отилиб чиқдики, гўё чор атроф худди эски қайиқдай гичирлаб кетгандек туюлди. Уч кунлик ёмғирда чайилган ҳавони қанотли чумолилар қоплади. Полковник заҳартанг бўлганини ҳис этди. Ҳовлига чиққанида, соат тўртдан ўн дақиқа ўтганди. Қуловига узоқда чалинаётган мис карнай овози, катта новоранинг гумбир-гумбири, болаларнинг шодон қийқириғи элас-элас чалинди ва унинг кўнглида болалиги ўтганидан бери илк бор зориқиш уйғонди, отаси муз парчасини кўришга олиб борган, дўлиларга тўлиб-тошган ўша узоқ кунши яна қайтадан яққол ҳис эта бошлади. Санта София де ла Пьедад ошхонадаги ишларини тўхтатиб, кўчага югуриб чиқди.

Цирк келди! - деб қичқирди у.

Полковник Аурелиано Буэндиа ҳам каштан тагига бориш ўрнига ҳовлидан ташқари чиқиб, кўчадаги тантанали маросимни анграйиб томоша қилаётган бекорчи оломонга аралашиб кетди. У фил минган зар кийимли аёлни, бир ўрқачли маъюс туяни ва голланд аёлларидек ясаштирилган, кастрюлкани қошиқ билан новора қилиб чалаётган айикни кўрди. Тантанали маросимнинг адоғида томоша кўрсатаётган масхарабозларга кўзи тушди. Улар ўтиб кетгач, бўм-бўш кўчада офтоб нурида чўмлаётган қанотли чумолилар ва бир неча анқовдан бошқа ҳеч ким қолмади. Полковник яна ўзининг аянчли ёлғизлиги билан юзма-юз учрашди. Шунда у, навбатдаги янгилик — цирк ҳақида хаёл суриб, каштан сари юраркан, пешоб қилаётганида ҳам циркни ўйлашга уринди, аммо энди ҳеч нарсани эслай олмасди. У бошини елкалари орасига тортиб, манглайини дарахт танасига босганча котиб қолди. Уйдагилар воқеадан эртаси эрталаб соат ўн бирда, Санта София де ла Пьедад ахлат ташлаш учун ҳовлининг орқа томониغا ўтган пайтида, каштан атрофига учиб келаётган ўлаксахўр қушларни кўрганидagina огоҳ бўлдилар.

* * *

Меменинг сўнгги таътили полковник Аурелиано Буэндиага тутилган мотам кунларига тўғри келди. Деразаю

эшиклари маҳкам ёпилган бу хонадонда энди байрам хақида ўйлаш ҳам мумкин эмасди. Ҳамма шивирлаб гапирар, овқат устида ҳам жим ўтиришар, кунига уч маҳал ибодат қилишар ҳатто тушки уйқунинг энг иссик пайтларида клавиқордда чалинган куйлар ҳам худди мотам музикасидек туюлар эди. Полковникни пинҳона ёмон кўришига қарамай, ҳукумат ўзининг марҳум раҳимини дабдабали иззат-икром билан хотирлашидап хайратга тушган Фернанда жиддий аза очди. Аурелиано Иккинчи қизининг таътили мобайнида ўз уйида яшади, Фернанда ўзининг хотинлик ҳуқуқини тиклаш учун анча-мунча чораю тадбирлар кўрди, шекилли, Меме яна бир йилдап кейин уйга қайтганида, яқиндагина туғилган ва онасининг хоҳишига қарамай, Амаранта Урсула деб ном қўйилган сингилчасини кўрди.

Меме ўқишини тугатди. Уни қошерт берувчи истеъдодли клавиқордчи эканлиги қизнинг ўқиши ва уйда мотам адовига етганига атаб берилган катта базмда — Меме ўн еттигчи аср халқ куйларини доврुक билан ижро этгандан кейин бир овоздап тасдиқланди. Меҳмонларни Меменинг санъатидан кўра, ғайриоддий табиати кўпроқ маҳлиё қилди. Бир қарашда у ёш боладай енгилтак, жиддийроқ ишларга бамисоли нолюйқдай кўринарди, аммо клавиқорд ёнига ўтирса, бас, бутунлай ўзгарар, бирдан ўта жиддий ва комил одамга айланиб қоларди. Гапнинг рости, Меменинг музикага лаёқати айтарли эмасди, аммо у онасининг раъйини қайтармаслик учун клавиқордни муқаммал ўрганишга ўзини мажбур этганди. Худди шу йўсинда у бошқа хунарларни ҳам ўрганса бўларди. Фернанданинг ўта қаттиққўллиги ва ўзбилармонлиги Меменинг болалик пайтидаёқ жонига текканидан онаси билан тортишиб ўтирмаслик учун ҳар неки жафога ҳам тайёр эди. Мактабни битирганларга бағишланган мажлисда ўтирган Меме, бежирим готик ҳарфлар билан безатилган диплом эндиликда она зурумидап халос этади, шу кундан эътиборан Фернанда клавиқордни тамом эсдан чиқаради, деб умид қилган эди. Чунки роҳибаларнинг ўзлари айни чолғу асбобини музей топилмаси, деб аташларини эшитиб юрарди. Лекин унинг тахмини хато чиқди, гарчанд, шаҳар аҳлининг нақ ярми қиз чалган эски куйлар оқтида ухласа-да, Меме оилавий гаптана-

ларда, хайр-эхсонга мухтожлар учун уюштирилган барча концертларда, мактаб кечалари, ватанпарварларни шарафлашга бағишланган йиғинларда клавикорд чалса-да, Фернанда кизининг истеъдодига баҳо бера олишга қодир янги-янги одамларни уйларига таклиф этаверарди. Фақат Амарантанинг ўлиmidан сўнг хонадон яна аза очганида, Меме клавикордини қулфлаб, калитини онаси қачондир кистаб қолишидан хавотирланмай жавонлардан бирига яшириб қўйди. Фернанда кизининг итоаткорлигидан чексиз қувонар, одамларни қойил қолдиришидан шу қадар фахрланардики, Меменинг уйга дугоналарини бошлаб келишига, плаштация буйлаб сайр қилишига, падре Антонио Исабел черков меҳробида маъқуллаган фильмларга Аурелиано Иккинчи ёки ишончлироқ аёллар билан боришига мутлақо қаршилик кўрсатмас эди. Айни кўнгилочар тadbирлар давомида Меменинг неларга мойиллиги аён бўлди. У тартиб ва интизомни ўлгудай ёмон кўрар, шўх базмларни, хилват гўшаларда соатлаб ўтиришни ёқтирар, ўша ерда дугоналари билан ким кимни яхши кўриб қолгани хақида ғийбат қилишар, чекишни ўрганишар, эркаклар тўғрисида гаплашишарди. Бир куни улар шакарқамиш ромидан уч шиша ичишди, сўнгра сичинишиб, ўз баданларининг турли бўлақларини ўлчашди, таққослашди. Меме ўша кечани ҳеч қачон унутмайди: у оғзидаги қизилмия томирини чаппаганча, Фернанда билан Амаранта жимгина кечки овқат еяётган ошхонага кирди ва стулга ўтирди. Унинг тоби қочганини ҳеч ким пайқамади. Буцдан олдин Меме дугонасининг ётоқхонасида икки соат давомида каттиқ ҳаяжонда ўтирди: кўзларидан ёш чикқунича кулди, қўрқувдан йиғлади, аммо бу ҳолат ўтиб кетгач, кизининг юрагини онасига, клавикордни кетингизга ҳуқна қилинг, деб айтишга имкон берар даражада жасурлик хисси қоплади. Столнинг тўрида ўтириб, ошқозонига сувдек қуюлаётган товук шўрва ичаркан, Меме тўсатдан Фернанда ва Амарантанинг асл қиёфасини кўрди. Уларнинг мунофиқлигини, калтабиллигини юзларига солишдан ўзини зўрға тийди. Иккинчи таътил пайтидаёқ, Мемеге онаси одоб юзасидангина уйда тунаши маълум бўлганди. У Фернандани яхши билгани, кейинчалик Петра Котес хақида ҳам бир амаллаб тасаввурга эга бўлганидан сўни, онасига ен боса

бошлади. Қиз отасининг жазманини онасидан афзал кўрарди. Ромдан кайфи ошиб қолган Меме, агар ҳозир ўйлаганларимни уларга айтсам, қандай зўр жанжал бўларди, дея роҳатланиб ўйлади. Мамнунлиги шу қадар кучли эдики, Фернанда сергак тортди.

— Сенга нима бўлди? — деб сўради у.

— Ҳеч нарса, — жавоб берди Меме. Мен икковларингни қанчалар яхши кўришимни ҳозир пайкадим, холос.

Бу сўзларда барқ уриб турган нафрат Амарантани кўрқитиб юборди. Аммо онаси шунчалар ҳаяжолландики, Меме ярим кечаси қаттиқ бош оғриғидан уйғониб кетиб, қайт қила бошлаганида, Фернанданинг ақлдаш озишига сал қолди. Она қизига канақунжут мойидан ичирди, қоршига кизитилган дори-дармон босди, бошига эса муз солинган ҳалта қўйди ва Меме оддий аёллар касалига чалинган, деган ноаниқ бир қарорга келган афандинамо француз докгоришинг кўрсатмасига биноан, қизиши уйдан чиқармай, беш кун парҳезда сақлади. Меменинг дадиллигидан асар ҳам қолмади, у руҳан чўкиброқ қолди. Батамом кўр бўлиб қолган, аммо ҳали тетик ва зийрак Урсулагина унга тўғри диагноз қўйди. «Менимча, деди у ўзига-ўзи, — ароқхўрларнигина шу тарзда доволашади». Аммо ўшал захоти тавба қилиб, ўзини андак ёзғирди. Меменинг аҳволини кўриб, Аурелиано Иккинчининг виждони қийналди. Ота эндиликда қизига жиддийроқ эътибор беришга аҳд қилди. Аурелиано Иккинчиши сархуш хурсандчиликлар ичра офир танҳоликдан вақтинчалик ҳалос қилган, Мемени эса онасининг меъдага теккан васийлигидан озод этиб, у билан онаси ўртасидаги содир бўлиши муқаррар тўқнашувнинг олдини олган ота ва киз ўртасида қувноқ дўстлик муносабатлари шу тарзда туғилди. Аурелиано Иккинчи ўша кунлари кечкурунлари Меме билан суҳбатлашиш, кино ёки циркка бориш учун барча учрашувлардан ҳеч иккиланмасдан воз кечар, бор вақтини фарзандига бағишларди. Охириги йилларда Аурелиано Иккинчининг феъли айний бошлади, бунинг сабаби семизлиги эди, у эгилиб ботинкасининг боғичлариши боғлай олмасди. Баҳайбат қорни туфайли бошқа турфа лаззатлардан ҳам маҳрум эди. Қизининг меҳри, у келтирадиган хурсандлик Аурелиано

Иккинчиши беҳад айш-ишратдан тобора узоқлаштирар эди. Меме худди баҳордаги мева дарахти каби гуллади. У Амаранта сингари гўзал булмасада, истараси иссиқ, содда ва бир қарашдаёқ одамга ёқа олади. Унинг замонавийликка муккасидаш кетган руҳи онасининг эски ақида-лар тарафдори бўлгани ошқора қаттиққўллигини таҳқирларди, аммо бу хислати отаси Аурелиано Иккинчига ёқар ва шунинг учун ҳар тарафлама ёқларди. У қизини авлиёларнинг ийманганнамо нигоҳи мудом ваҳима солиб турадиган ётовидан чиқарди, яшги хонасини тахтга ўхшовчи каравот, катта пардоз столи, бахмал пардалар билан безатди ва Петра Котес яшайдиган хонанинг яна бир нусхасини яратганини ўзи ҳам сезмай қолди. Отанинг қўли очиқ эди, қизига сапамай пул берар, Меменинг ўзи ҳам отасининг чўнтагидан истаганча пул олаверарди. Аурелиано Иккинчи банан компаниясига қарашли магазиндан қизига атаб энг сўнгги моладаги буюмларни сотиб оларди. Меменинг ётоқхонаси тирюкни силлиқлайдиган ёстиқчалар, сочи жингалак киладиган қисқичлар, тишни ялтиратувчи элексириллар, ҳар хил сурмалар ва жозибани оширадиган беҳисоб воситалар билан тўлиб кетганди; Фернанда ҳар сафар бу хонага кирганида дарвазаб бўлиб, қизим анави француз гетераларга ўхшаб боряпти, деб ўйларди. У эри билан қизининг тили бирлигини билиб, Аурелиано Иккинчига Мемени ҳеч қачон Петра Котесникига олиб бормаслигига қасам ичирди. Бу ортиқча эҳтиёткорлик эди, негаки ота-боланинг иноклиги Петра Котесга мутлақо ёқмас, ҳатто у Меменинг номи эшитишга ҳам тоқат қилолмасди. Петра Котесга нотаниш бир кўрқув азоб берар, Меме Фернанданинг ҳам қўлидаш келмаган ишни қилиб, ўзини Аурелиано Иккинчидан жудо этиши мумкинлигини ич-ичида сезиб турарди. Шунда Аурелиано Иккинчи илк бор жазманининг қаҳрли нигоҳини кўрди, хандасини эшитди ва у, жазманим тағин сандиқ-пандиққа қўшиб ташқарига улоқтирса-я, деб чўчий бошлади. Аммо иш у ўйлаганчалик бўлмади, сандиқлар ўз жойида қолди, Петра Котес бўлса, жазманини қизининг меҳридан ҳам кучлироқ бирор восита билан ўзига аудариб олишга қарор қилди. Лекин у беҳуда уринарди. Меме отасининг ишига аралашмас, мабодо шундай қилганида ҳам, бу можаро Петра Котеснинг

фойдасига ҳал бўларди. Бировга ёмонлик қилиш учун Меменинг вақти ҳам йўқ эди. У роҳибалар ўргатганидек, ҳар куни ўз стоғини ўзи йиғиштирар, ўзи жой соларди. Эрталаблари эса каштага гул солар ёки галереяда Амарапанинг эски қўл тикув машинасида ўзига кийим тикарди. Тушлик овқатдан сўнг ҳаммалари ухлашга ётишганида у икки соат клавиқордда қўй машқ қилар ва бу машғулоти Фернандага хузур ато этишини биларди. Гарчанд, унга келаятган таклифлар сони камайган бўлсада, Меме худди шу важдан черков бозорларию ўқувчиларнинг байрамларида концерт беришни давом эттирди. Кечқурун у оддий қўйлагини ва пошнаси баланд, боғичли ботинкасини кийиб олар, отаси билан бирор жойга бормаган тақдирда кечки овқат маҳалигача дугоналариникида бўларди. Аммо Аурелиано Иккинчи деярли ҳамма вақт кизи олдига келиб, уни кинога эргаштириб кетарди.

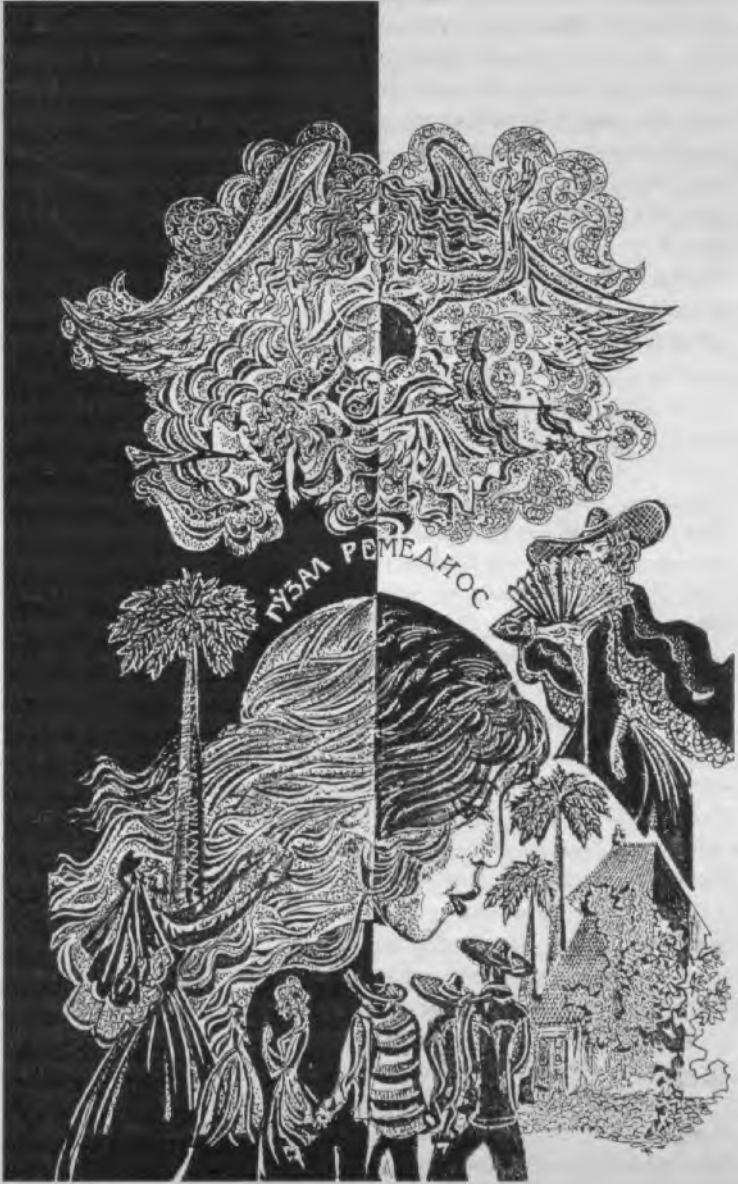
Меменинг дугошалари орасида уч нафар америкалик қиз бўлиб, улардан бири Патриция Браун эди. Аурелиано Иккинчининг меҳмондўстлигидан миннатдор жапоб Брауннинг даргоҳи Меме учун атай очилиб, қиз шанбалик танцага таклиф этилди. Гринголар маҳаллий аҳоли билан фақат танца вақтидагина мулоқот қилишарди, холос. Бу таклифдан хабар топган Фернанда бир дақиқалик юракни эзадиган жанжал кўтарди. «Тасаввур қилиб кўр-а, — деди у Мемегга, — бу тўғрида гўрда ётган полковник нима деб ўйлайди?» Фернанда ёрдам сўраб Урсулага мурожаат қилди. Аммо бу кўр кампир ҳеч қутилмаганда, агар Меме ўз эътиқоидида маҳкам туриб, протестант динига ўтиб кетмаса, турган гапки, танцага боришию америкалик тенгдошлари билан дўстлашиши андишасизлик бўлмайди, деб айтди. Меме катта бувининг фикрини тезда уқиб олди ва танца бўлиб ўтган куннинг эртасигаёқ ибодатга бориб келадиган бўлди. Америкаликлар кизидан клавиқорд чалиб берсангиз, деб илтимос қилишганини эшитиб, Фернанданинг боши осмонга етди. Клавиқордни жаноб Брауннинг уйига олиб боришди, Меме у ерда қарсақ ва олқиш эшитди. Шундан кейин уни нафақат танцага, балки ҳар якшанбада бассейнда чўмилишга ва ҳафтасига бир марта тушлик овқатга таклиф этадиган бўлишди. У бинойидай сузишни, теннис ўйнашни, ананас бўлагини Виргиния ветчинасига

кўшиб ейишни ўрганди. Ракс тушиб, сузиб, теннис ўйнаб юраркан, аста-секин инглизчани ўрганиб олди. Аурелиано Иккинчи кизининг ютуқларидан завқланарди, хатто унга саёқ бир сотувчидап олти жилдлик ранг-баранг расмлар илова қилинган инглизча комус сотиб олди. Меме бу китобни бўш пайтлари ўқирди. Мутолаа уни дугоналари билан хилват жойларга беркинишдан, севги хақида вийбат сотишдан қутқарди. Меме энди ўқиш мажбурияти типини бўйнига олгани учун эмас, балки бутун шаҳарга маълум сирли воқсаларни муҳокама этишга қизиқиш йўқолгани учун мутолаага берилган эди. У ўзининг маст бўлгунча ичганини эсларкан, бу воқеа шунчалар кулгили туюлдики, уни отасига сўзлаб берди, Аурелиано Иккинчига эса воқеа янада кулгили туюлди «Агар онанг билганида борми!» дея хитоб қилди у ҳарсиллаб куларкан. Қизи бирон-бир сирини очгани сайин, отаси ҳамisha шу сўзни такрорларди. У қизидан илк севгисини ҳам очиқ гапириб беришга сўз олди ва сал фурсат ўтмай Меме отасига, таътилга чиқиб, ота-онасининг ёнига келган малла соч америкаликни ёктириб қолдим, деб айтди. «Мана шунақа-да! — деб кулди Аурелиано Иккинчи. — Агар онанг билиб қолса борми?!» Лекин кейинроқ Меме йигитнинг ватанига жўнаб кетганини ва бошқа хабарлашмаганини айтди. Меменинг ақли расолиги оила осойишталиги мустаҳкамлашга имкон бергани учун Аурелиано Иккинчи Петра Котескига яна тез-тез қатнайдиган бўлиб қолди. Гарчи, энди базм деганлари аввалгидек лаззат бермаса-да, у кези келганда ўйин-кулгидан юз ўгирмасди. Уйда Амаранта тиним билмай кафанига гул тикар, Урсулани эса қариллик эрининг каштан остидаги арвохидан бўлак ҳеч нарсани кўриб бўлмайдиган қоронғилик тубига тортиб борарди. Фернанда ўз ҳокимиятини мустаҳкамлаб олди. У ой сайин ўвлига ёзиб турадиган мактубларида энди бирор сатр ҳам ёлғон бўлмасди. Фернанда ундан ўзининг табиби ғайблар билан ёзишиб туришини яширарди, холос, чунки бу табиблар унинг йўғон ичагидан безиён шиш тошишган ва Фернадани телепатик операция билан тузатишга тайёрлашарди.

Хаёт хархашаларидан чарчаган Буэцциалар оиласида энди узок йилларга на тинчлик, на осойишталик мўқим туради, деб ўйлашганда, тўсатдан Амаранта вафот этди.

Унинг ўлими ҳамма учун кутилмаган ҳодиса эди. Гарчи Амаранта кексайиб, атрофдагилар учун худди бегонадек бўлиб қолган эса-да, қаддини ҳамон тик турар, қувватли, гўё ўзининг соғлиғини ҳапузгача сақлаб қолгандек туюларди. У полковник Херинельдо Маркесга қатъий рад жавобини берганидан сўнг, тўйиб-тўйиб йиғлаб олиш учун эшикни ичидап беркитиб олганида нималарни ўйлаганини ҳеч ким билмасди. Амаранта ўшанда ётоқхонадаш чиққанида, кўз ешининг захираси тамоман тугаб битганди. На гўзал Ремедиос самога парвоз этганида, на барча Аурелианоларни отиб ўлдиришганларида, на дунёда энг яхши кўрадиган одами полковник Аурелиано Буэндианинг ўлиmidан сўнг йиғлади. Гарчи полковникни қанчалар яхши кўришини фақат унинг жасадини каштан остидан топиб олишган дақиқада пайқаган бўлса-да, ўликини кўтаришда ёрдамлашди. Унга ҳарбий либос кийгизди, соқолини олди, сочини таради, мўйловини чиройли қилиб бурадики, шухрати гуллаб турган махалида ҳам полковник мўйловини бунчалар буролмасди. Бироқ ҳеч ким унинг бу хатти-ҳаракатларидан полковникни севади, деган ўйга бормади, қайташга ҳаммалари Амаранта дафъ маросимини яхши билади, деб ҳисоблашди. У ўзининг барча қайғуларини кўнгилга туққанча, қарилик бўсағасига қадам қўйганди. Пьетро Креспининг вальсларини қўйиб эшитганида, гўё вақт ва аччиқ тажрибалар сабоқ бермаганидай, худди ўша ешлик пантидагидек йиғлагиси келарди. Картон қоғозлари намиқиб қолди, деган баҳонада музикали цилиндрларни ўз қўли билан ахлатга ташлаган бўлса-да, улар хотирасида ҳануз чарх урар, пианола болғачалари гўё юрагига урилиб мусиқа чалаётгандай эди... Полковник Аурелиано Буэндиа уруш ҳақида ўйламасдан туролмагани каби Амаранта ҳам Ребекани бир зум ўйламасдан туролмади. Полковник ўз хатоларини ўткир кирралардан халос этиб, сал-пал тўмтоқ қила олган бўлса, Амаранта аксинча, тобора қиздириб тобларди. У худодан кўп йиллар мобайнида фақат ёлғиз бир нарсани — Ребекадан олдин ўлмасликни зорланиб сўради. Ҳар гал собиқ рақибасининг уйи ёнидан ўтаркан, яп-янги фаторатларни кўриб, худо илтижоларимни эшитяпти, дея қувонар эди. Бир куни галереяда чеварлик қилиб ўтираркан, дафъатан, худди шу жойда, шу

алпозда утирган маҳали Ребеканинг ўлимини эшитажағини хис қилди. Амаранта уша жойда ўтириб машъум хабарни кута бошлади, зерикмаслик учун эса қадалган тугмаларни узиб олиб, яна қайтадан қадаб чиқаверди. Амаранта ўзи тўқиётган зийнатли кафанни Ребекага атаганига ҳеч ким шубҳаланмасди. Ғамгин Аурелиано ўшанда Ребека бош чаноғидан сарғиш ўт ўсиб чиққан серажини арвоҳга айланибди, дея шипшитганида, Амаранта заррача ажабланмади, чунки жияни таърифлаган арвоҳ у ўзи анчадан буён тасаввур қилиб юрган арвоҳга ўхшарди. Ребеканинг жасадини ўзим ювман, бошига авлиеларнинг сочидан парик ясаймап, деб аҳд қилди у. Ўлиқни чиройли қилиб безайди, сурп кафанга ўраб, ичи тўк қизил, устига бахмал қопланган тобутга жойлайди ва ажойиб дафн маросимини ўтказиб, жасадни қурт-кумурскаларнинг ихтиерига жўнатади. Нафрати тўлиб-тошиб режа тузаётган Амарантанинг миясига Ребекани севганим тақдирда ҳам шундай қилардим-ку, деган фикр келди. Бу фикрдан сесканиб кетди, лекин руҳи чўкмади ва режасини такомиллаштира борди. Ўзининг дахшатли режасини пишитаркан, фақат бир нарсани — худога илтижоларига қарамай, Ребекадан олдин ўзи ўлиши мумкинлигини ҳисобга олмади. Асли худди шундай бўлиб чиқди ҳам. Ҳаётининг сўнгги лаҳзаларида Амаранта умиди пучга чиққанидан афсусланмади, аксинча, барча ғаму ситамлардан озод бўлаётганини сизди. Ўлим унга илтифот кўрсатиб, куни битганидан бир неча йил илгари оғохлантирган эди. Амаранта казо соатини иссиқ чошғоҳда, Мемени монастырь қошидаги мактабга юборишгани заҳотиёқ кўрганди: Улими галереяда Амаранта ёнида ўтириб тикиш тикарди. Дарҳол таниганди; ҳеч бир қўркинчли жойи йўқ — кўк қўйлакли, узун сочли, бир оз эски пўримда кийинган оддий аёл бўлиб, Урсулага ёрдамлашиб юрадиган Пилар Тернеранинг ёшлик пайтига ўхшаб кетарди. Галереяда Фернанда ҳам неча бор ёнма-ён ўтирса-да, ўлим шарпасини кўрмади. Ўлими ҳатто бир марта Амарантадан илтифот кўрсатишни иллага ил ўтказиб беришни сўради. Лекин кўк қўйлакли аёл Амаранта қайси йили, қайси ой ва кунда ўлишини, Ребекадан олдинми эки кейинги жон беришини аниқ айтмади, фақат апрель ойининг олтинчи кунидан бошлаб ўзига кафан тўқи-

шини буюрди Кафан Амаранта хоҳлаганидай сернакш, чиройли бўлишига рухсат берди, аммо уни худди Ребеканинг кафани сингари астойдил тайёрлаши зарурлигини огоҳлантирди, сўнг эса Амарантага, кафани тайёр бўлган куни кечаси, қинналмасдан, қайғурмасдан, қўркмасдан жон берасан, деди. Амаранта ўлим соатини ортга суриш учун асл зигир толасидан эпилган калава буюриб, кафанни ўзи тўкий бошлади. Кафан тўкишнинг ўзига нақ тўрт нил кетди, кейин кашта тикишга тушди. Мудхиш кун яқинлашаркан, Амаранта кафан тайёрлашни Ребеканинг ўлимга қадар фақатгина тасодифий мўъжиза чўза олиши мумкинлигини сизди. Аммо ишга бўлган иштиёқи кўнглига осойишталик бахш этарди. Худди ўша кезде Амарантага полковник Аурелиано Буэндиа тилла балиқчалардан ясаган мужмал даъвонинг мазмуни аён бўлди. Эңдиликда ташқи дунёни тапаси ҳис этар, қалби эса қайғу-аламлардан йироқ эди. Амаранта ихтирони неча йиллар илгари хотираларини тиклаб оламни янгитдан тушуниши имкониятидан фойдаланмаганидан афсус чекди. ўшанда Пьетро Креспи оқшомлари уфурган лаванданинг хушбўй хидини ҳам узоқдан туриб аниқ сезар, Ребекани севгани ёки нафратланганидан эмас, балки ёлғизлиги фожиасини тараф тушунгани учун ўзиники каби беғубор ва тиник бўлиши лозим бўлгану аслида беғуборлигидан эмас, қаҳр-ғазабидан бадбашара тус олган ёшлиги қайтарилаётганини сезиб, ташвишга тушган эди. У тақдирга тан берган, ҳатто эңди ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмаслигини билса-да, заррача изтироб чекмасди; бирдан-бир ташвиши кафан тўкишни тугаллаш эди. Бошида вақтни чўзиш учун турли баҳоналар кидирган бўлса, эңдиликда атай шошила бошлади. Иш якунланишига бир ҳафта қолганда, Амаранта охириги кавик тўртинчи февраль кечқурун тикиб бўлинишини аниқлади ва негалигини айтмасдан Мемегга, бешинчи февралга тайинланган концертинини кечиктир, деди. Меме бу илтимосга унча эътибор бермади. Шунда Амаранта ипини яна қирк саккиз соатга кечиктириш чорасини излади ва тўртинчи февраль куни кечаси бўрон электростанцияни сафдан чиқаргандан кейин ҳатто ўлим ҳам мени қўллаб-қувватлаётти, деб ўйлади. Аммо эртасига эрталаб соат саккизда дунёда аёл зоти тайерлаган эңг чиройли кафаннинг охириги кави-

ғини тикиб, уйдагиларга хотиржамлик билан кечкурун ўлмокчиман, деб эълон қилди. Фақат оиласини эмас, балки бутун шаҳарни огоҳлантириб чиқди, у зикна хаётнинг сўнгги кунда гуноҳларини ювиш учун одамларга сал бўлса-да, яхшилик қилишни истарди, бунинг энг яхши йўли эса марҳумларга аталган хатларни нариги дунёга олиб бориб эгаларига етказиш эди.

Амаранта Буэндиа кечкурун лангар кўтармоқчи, марҳумларга ёзилган ҳамма хатлар қўлига тегиши ҳамон нариги дунёга сузиб кетмоқчи, деган хабар пешингача бутун Макондога тарқалди ва кундузи соат учларга яқин мехмонхонада хатлар билан лиқ тўла кути пайдо бўлди. Хат ёзишни истамаганлар Амарантага гапларини оғзаки айтишар, у эса мурданинг исм-фамилиясини, ўлган вақтини ва гап тайинланган қариндошини дафтарчасига ёзиб қўярди. «Ташвишланманглар, — дея тасалли берарди у мактуб ёзганларга — нариги дунёга борганимдан сўнг дарҳол сўраб-суриштириб хатингизни топшираман». Бунинг бари кўпол ҳазилга ўхшаб кетарди. Амарантанинг юзида на ташвиш, на ғам-ғусса аломатлари бор эди, ҳатто шарафли бурч идрокдан яшариб кетганга ўхшарди. У хатларни қатрон суртилган кутига солишни буюрди ва кути намдан сақланиши учун гўрга қай тарзда жойлаштиришни тушунтирди. Амаранта эрталаб дурадгор чакиртирди. Дурадгор тобут учун бўйини ўлчаётганда Амаранта гўё бичиқчи кўйлакка андоза олаётгандек хотиржам эди. Сўнгги соатларда ғайрати шу қалар тошдики, Фернанда Амаранта ўламан деб бизни калака қилмаяптими, деб гумонсирай бошлади. Буэндиалар касалпасалга учрамай ўлишини билган Урсула Амарантанинг ўлимидан хабардор эканига ишонарди. Аммо у хат машмашасини кўриб, марҳумларнинг қариндош-урувлари гапимиз нариги дунёга тезроқ етсин, деган ниятда бечора Амарантани хали тириклайин кўмиб юборишларидан хавотирланар эди. Шу сабаб, Урсула бақириб-чақириб, талашиб-тортишиб бўлса-да, уйни бегоналардан бўшата бошлади. Соат туртга бориб ҳеч ким қолмади. Бу пайтда Амаранта ўз буюмларини камбағалларга улашиб чиқди, текис рандаланган тахтадан ясалган оддий тобутга фақат ўзининг ич кийимию бахмал туфлисини солиб қўйди — буларни ўлимидан сўнг кийдиришлари лозим

эди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўлганида устахона-сида кийиб юрадиган шиппагидан бўлак пойабзали бўлмагани учун янги ботишка сотиб олишганини эслатиб, туфлимни унутманглар, дея қайта-қайта тайинлади. Соат бешга яқинлашаётганида Мемени концертга олиб кетгани келган Аурелиано Иккинчи уйлари худди улик чикқандек саранжом экапига ажабланди. Агар ўша соатда тирик кўринадиган ягона одам булса, бу — Амаранта эди. У узили пиҳоятда совуққон тутар, ҳатто қўлларидаги кадокларни кесиб таплашга ҳам вақт топганди. Аурелиано Иккинчи ва Меме ҳазил-хузул қилиб хайрлашар эканлар, бир ҳафтадан сўнг мархуманинг қайта тирилиши муносабати билан базм уюштиришга ваъда беришди. Амаранта Буэндиа ўлганларга мактуб элтишга шайланаётгани ҳақидаги миш-мишни эшитган падре Антонио Исабел дуою фотиҳа учун соат бешда етиб келиб, уни мўрчадан ювиниб чикқунича кутишга мажбур бўлди. Ниҳоят, қаршисида оқ сурп кўйлак кийган, сочлари орқасига ёйилган Амаранта пайдо бўлганида, кекса руҳоний мени масҳара қилишяпти, деб ўйлаб муқаддас сув кўтариб олган бир болани жўпатиб юборди. Бу қулай фурсатдан қарийб йигирма йилдан бери тавба қилмайдиган Амарантанинг гуноҳларини тўкиш учун фойдаланишга аҳд қилди. Шунда Амаранта ҳеч қандай диний ёрдамга муҳтож эмаслигини, виждони поклигини унга дангал айтди. Бу гап Фернанданинг жаҳлини чиқарди. У баланд товушда ўзига-ўзи савол берган бўлди: «Амаранта қапақанги катта гуноҳ қилган эди-я! Энди айбини тан олиб тавба қилиш ўринига ўзига шунчалар таҳқирли ўлимни раво кўряптими?» Амаранта ўринга ётди ва бечора Урсулани ўзининг ҳали бокира қиз эканини текшириб беришга мажбуран кўндирди.

Ҳеч ким хомхаслга бормасин! — кичкирди у Фернандага эшиттириб. — Амаранта Буэндиа бу дунёга қандай келган бўлса, ўшандай кетмоқда.

Амаранта бошқа қайтиб турмади. Бошини ёстиққа қўйганча, узун сочларини ўриб турмаклади; ўлим уни тобутда айна тарзда ётажагини уктирган эди. Сўнг Урсуладан кўзгу келтиришни сўради. Қирқ йиллик танаффусдан сўнг ўзининг йиллару азоб-уқубатлар хароб қилган юзини кўраркан, юзи ўзи тасаввур қилганидек эканлиги-

дан хайрон қолди. Урсула ётоқхонага чўккан осойишталикдан қоронғи тушаётганини англади.

— Фернанда билан розилашгин, — деб ўтинди у. — Ярашиш дами бир умрлик дўстликдан ҳам афзалдир.

— Энди дўстликка ҳам ҳожат қолмади, — дея жавоб қайтарди Амаранта.

Саҳнада яна чироклар ёниб, концертнинг иккинчи бўлими бошланганида ҳам Меме Амаранта ҳақидаги ўйлардан қутулолмади. Концертнинг ўртасида кимдир унинг қулоғига шивирлаб, содир бўлган ходисани айтди ва томоша бўлиниб қолди. Унга кирган Аурелиано Иккинчи хунук, оқариб кетган, қорабилакбандли, нафис кафанга ўралган қарикизнинг жасадини кўриш учун оломонни туртиб-суртиб ўтишга мажбур бўлди. Тобут мехмонхонада, хатлар солинган қутининг ёнида турарди.

Амарантанинг ўлиmidан сўнг тўққиз кун ўтганда Урсула ётиб қолганича қайтиб турмади. Санта Софья де ла Пьедад унга қараб туришни ўз зиммасига олди. Аёл кампирга овқат, кўпингани сув келтирар ва Макондода бўлиб ўтаётган воксалар ҳақида гапириб берарди. Аурелиано Иккинчи ҳам Урсулани дам-бадам йўқлаб келар ва ҳар сафар унга турли кийим-кечаклар келтирарди. Урсула уларни қаравоти ёнига тахлаб қўярди. Энди қўли етдиган масофада бутун бир олам бунёд этганди. У ўзига жуда-жуда ўхшаб кетувчи Амаранта Урсуланинг муҳаббатини қозонди ва қизчага ўқишни ўргатди. Урсуланинг кўзи ожизлигини билишса-да, кеч ким унинг батамом кўр бўлиб қолганига ишънмасди. Бўш вақтнинг кўплиги ва ички бир осойишталик Урсулага хонадон ҳаётини кузатиш имконини берарди. Шу боис, у энг аввало Меменинг сассиз дардларини сезиб қолди.

Бу ёққа кел, — деди у қизга. — Иккимиз холи эканмиз, мен бечора кампирга дардингни бемалол айтавер.

Меме уялиқираб жилмайганча, суҳбатдан қочмоқчи бўлди. Урсула кўп кистаб ўтирмади, аммо Меме олдига бошқа келмай қўйганидан сўнг унинг шубҳаси кучайди. Урсула Меменинг одатдагидек эрта туришини ва то уйдан чиқиб кетадиган вақтгача бир дақиқа ҳам тинч турмаслигини, кечалари ухломмай, у ёндан-бу ёнга ағдарилиб чиқишини, қўшни хонадаги капалак унинг уйқусига ҳалакит беришини биларди. Бир куни Урсула Меме-

нинг, отамнинг олдига боряпман, деганини эшитди. Аммо орадан сал фурсат ўтмай, Аурелиано Иккинчи келиб, кизининг қаердалигини сўраганида ҳеч нарсадан шубҳаланмаган Фернанданинг фаҳмсизлигидан ҳайратга тушди. Меменинг маҳфий юмушлари, кечиктириб бўлмайдиган ваъдалари, сирли ташвишлари шу қадар кўпайиб кетгандики, бу нарса то Фернанда кизини кинода бир эркак билан ўпишаётганини кўриб, бутун уйни оёққа турғизганидан анча илгарийек Урсулага ойдай равшан эди.

Изтиробга кўмилган Меме сиримни Урсула очиб қўйган, деб ўйларди. Аслида эса у ўзини ўзи фош қилган эди. У кўпдан буён кетидан хатто кўрларда ҳам шубҳа уйротувчи из қолдириб келар, Фернанда уларни табиби гайблар билан маҳфий суҳбатларга берилиб, алахсиб қолгани боис сал кечроқ пайкаган эди. Шундай бўлса-да, у ахири кизининг гоҳо узоқ вақт индамаслигини, гоҳо тўсатдан сесканиб тушишини, кайфияти кескин ўзгаришини ва ўзбилармон бўлиб қолганини пайқади. Фернанда Мемени яширинча кузата бошлади. Дутоналари билан сайрга чиқишга руҳсат берар, шанба байрамларида кийинишига ёрдамлашар, лекин хушёр торттирадиган ўринсиз саволлар бермасди. Меме унга бир нарсани айтиб, аслида эса бошқа нарса қилишини исботловчи анчагина далиллар тўплаган бўлса-да, асосий далилни кутиб, ўз гумонини билдирмасди. Бир куни кечқурун Меме отаси билан кинога боришини айтди. Орадан бир оз вақт ўтгач, Фернанда Петра Котесининг уйдан учирилаётган байрам мушакларининг қарсиллашию Аурелиано Иккинчи чалаётган аккордеон садоларини эшитди. Шунда у атай кинога борди ва ним қоронғиликда биринчи қаторда ўтирган кизини кўрди. Шубҳаси тўғри чиққанидан ҳаяжонга тушган Фернанда Мемени ўпган эркакни яхшилаб куриб олишга улгурмади, лекин кийқирув, хуштак ва қулоқни батанг қиладиган қаҳқаҳа орасида унинг ҳаяжонли товушини, «Кечир мени, севгилим», деганини эшитди ва шу заҳотиёқ, ҳеч нарса демасдан, кизини залдан тортиб чиқди ва гавжум Турклар кўчаси бўйлаб шармандаларча судраб, уйга олиб келди-да, ётоқхонасига қамаб қўйди.

Эртасига эрталаб соат олтида Фернанда уйларига атайин йўқлаб келган одамни товушидан таниди. У ёш бўлиб, қайғули кўринарди. Меҳмон тўзиган сурп костюмда эди,

сал кўримлироқ кўриниши учун тиришқоқлик билан бўялган эски туфли кийиб олган, кўлида эса ўтган шанбада сотиб олган арзон шляпаси бор эди. У чўчиди, лекин обрў сақлади, эсанкирамади, ўзини шундай тутгани учун Фернаданинг таҳқирларидаги асраб қолди. Оғир меҳнатдан кадоқ бўлган кир-чир қўлларини ҳисобга олмаганда, йигитда қандайдир туғма олижаноблик сезилиб турарди. Лекин Фернадага бу одамнинг оддий ишчи эканини билиш учун бир марта бокиши кифоя эди. Аёл йигитнинг биттагина кўчалик костюми борлигини ва баданига банап компаниясининг марази сингиб кетганини пайқайди. Уни оғиз очиргани кўймади. Хатто эшикдан ичкари киришга рухсат бермади. Ўзи ўтмай эшикни ёнди, чунки уй сариқ капалақларига тўлиб кетди.

— Йўқолинг! — деди Фернада. — Номусли одамлар орасидан сиздақаларга ҳеч вақт ўрин бўлмайди.

Йигитнинг исми Маурисио Бабильоня эди. У Макондода туғилиб ўсган бўлиб, банап компаниясининг устахонасида механик ёрдамчиси эди. Меме у билан тасодифан, Патриция Браун билан автомобилда плаптацияга бораётганида танишиб қолганди. Ҳайдовчи бетоб бўлганлиги учун машина ҳайдашни Маурисио Бабильоняга топширишган эди. Меме шофёр билан ёнма-ён ўтириб, бутун бошқариш системасини кузатиб борганди. Маурисио Бабильоня унга худди штатдаги шофёр сингари, ҳаммасини аниқ қилиб тушутирди. У пайтлар Меме жаноб Брауннинг уйига эндигина катнай бошлаган ва автомобиль ҳайдаш аёлларнинг иши эмас, деб ҳисобларди. Шу сабабли ҳам, Маурисио Бабильонянинг пазарий маълумотлари билан чекланиб, уни бир печа ой давомида қайта кўрмаган эди. Сайр мобайнида Меме йигитнинг мардонавор жозибаси диққатини тортганини, аммо фақат кўпол қўллари ёқмаганини ва уни, ўзини такаббуруна тутаркан, дея Патриция Браун билан муҳокама қилишганини эслади. Шанба кунларининг бирида Меме отаси билан кинога борди ва яна Маурисио Бабильоняни учратди. У ўзининг ўша сурп костюмида бўлиб, сал париди ўтирарди. Бу фильм уни унчалик қизиқтирмаётганини сизди. Фильм тугагач, Маурисио Бабильоня Аурелиано Иккинчи билан сўрашгани келди ва шунда Меме уларнинг танишлигини билди. Йигит қизнинг отасига одатда

бошлиқларга кўрсатиладиган иззат-икром билан муомала қилди, чунки Маурисио Бабильоня илгари Фамгин Аурелианога қарашли кичкинагина электростанцияда ишларди. Бу эса Мемени унинг такаббурлиги туфайли Бабильоняга писбатан пайдо бўлган адоватдан халос этди. Улар салом-алиқдан нари ўтишмаган, хилватда учрашишмаган эса-да, бир куни кечаси ногаҳон Меменинг тушига Маурисио уни кема ҳалокатидан қутқариб қолгани, у эса ташаккур билдириш ўрнига қаҳр-ғазабдан тўлиб-тошгани кирди. Тушида гўёки у ўзини Маурисио Бабильонянинг ихтиёрига топширгандек бўлиб қолди, аслида эса киз нафақат Маурисио, балки унга мафтун бўлган ҳар қандай эркакдан бошқача муносабатни зўр иштиёқ билан қўмсарди. Уйғонганида эса Маурисиони ёмон кўриб қолмаганини, аксинча, у билан учрашишга зўр бир хоши сезди. Ҳафта якуллари экан, унинг истаги янада ортиб, шанба куни чидай олмайдиган даражага етди. Маурисио у билан кинода саломлашганида, кизнинг юраги кинидан чиқай деди. Меме илк бор қўл узатди ва Маурисио Бабильоня илк бор унинг қўлини сиқди. Меме ҳаяжонини тута олмагани учун бир софия афсусланди аммо унинг ҳам қўли терга ботгани ва муздай совуқ эканини сезгач, ўқинчи мамнуниятга айланди. Кечаси Мемеге, агар Маурисио Бабильоняга унинг умидлари беҳуда эканини исботлай олмаса, ҳеч қачон ором билмаслиги аён бўлди. Қизнинг дугонаси Патриция Браунни автомобиль томоша қилишга қўндириш учун қўллаган пайранглари ҳам самара бермади. Ниҳоят, малласоч америкаликнинг Макондога келганидан фойдаланиб, йигитни гўёки янги автомобилларнинг моделларини томоша қилиш баҳонасида гаражга стаклаб борди. Лекин Маурисио Бабильоняни кўрган захотиёқ, юраги у билан якка қолиш истагида ўртанаётганини тушунди. Шу он эшик бўсағасида пайдо бўлган Маурисио Бабильоня ҳам бу истагини пайкагани кизнинг жаҳлини чиқарди.

Мен янги моделларни кўргани келдим, деди Меме.

— Нима ҳам дердик, бу ёмон баҳона эмас, — дея жавоб берди йигит.

Мемени жавоб нақ куйдириб ўтгандек бўлди ва киз Маурисио Бабильоняни камситиш йўллари ахтара бош-

лади. Лекин йигит бунга имкон бермади «Қўркманг, — деди у товушини пасайтириб, — аёллар эркаклар дардида биринчи марта жинни бўлишастгани йўқ». Меме ўзини шу қадар ожиз ҳис қилдики, ҳатто янги машиналарга ҳам қиё боқмасдан гараждан чиқиб кетди ва туни билан каравотда у ёндан-бу ёнга тўхтовсиз ағдарилиб чиқди, вазабдан ўпкаси тўлиб-тўлиб йиғлади. Очигини айтганда, унга бир вақтлар сқа бошлаган малласоч америкалик Маурисионинг олдида гўдакдек туюларди. Худди ўша кезларда у сарик капалаклар Маурисио Бабильонянинг келишидан дарак эканини сизди. Қиз капалакларни илгари ҳам гаражда кўрган ва ўзича уларни бу ерга бўёқ хиди олиб келган бўлса керак, деб ўйларди. Концертдами, кинодами, черковдаги ибодатдами, Меме сарик капалакларни кўриб, Маурисио Бабильонянинг қаерда эканини аниқ айта оларди. Бир куни Аурелиано Иккинчи тинимсиз айланавериб жонига теккан бу капалакларга лаънат ўқиганида, Меме отасига ўз сирини айтиб қўйишига сад қолди: ахир, муҳаббати ҳақида унга гапириб беришга сўз берганди-да. Аммо нозик бир туйғу отаси бу гал хар сафаргидек: «Агар онанг билганида борми?» дея кулиб юбормаслигини айтиб турарди. Эрта-лаб, Фернанда билан Меме атиргулларни бутаётганида, Фернанда кутилмаганда дод солди ва жон талвасасида кизини турган жойидан четроққа етаклаб чиқди — бонинг худди ўша еридан Гўзал Ремедиос осмони фалакка парвоз қилганди. Онанинг назарида ўша мўъжиза такрор юз бериб, ҳозир кизи учиб кетадигандек туюлди. Аммо Фернанданинг аслида капалаклар саросимага солган эди. Улар Меменинг кўз олдида шу қадар кутилмаганда пайдо бўлишдики, гўё тўғридан-тўғри қуёш тарафдан ёғду бўлиб учиб келишгандек эди. Қизнинг юраги шув этиб кетди. Ўша заҳотиёқ боққа Маурисио Бабильоня кириб келди ва қўлидаги қоғоз халтани тўкиб, Патриция Браун совға юборди, деб айтди. Меме уятдан кизаринди, лекин ўша заҳоти ўзини тутиб олди, илтифот юзасидан жилмайиб, менинг қўлимга лой юқибди, илтимос халтани галереяга элтиб қўйсангиз, деди. Фернанда йигитни илгари бир гал боғда кўрганини ҳам, остонадан ҳайдаб юборганини ҳам эслай олмади. У меҳмоннинг дардчил, заъфарон ранги-рўйига эътибор берди, холос.

Жуда галати одам экан, -- деди Фернанда. --
Куни битгани юзидан билишиб турибди.

Меме, ошам капалакларни ханузгача эсдан чиқармаган экан, деб ўйлади. Гулларни буташни тугатгач, кўлини ювди-да, қоғоз халтани ётокхонасига олиб кириб очди. Халтада худди хитой ўйинчоқларини эслатувчи, бир-бирига кийдирилган бешта кутича бўлиб, охиригисида ёзишни гўёки энди урганаётган одамнинг кўли билан «Шанба куни кинода кўришамиз», деган сўзлар битилган қоғоз ётарди. Меме роса кўржиб кетди, чунки халта анча вақт галереяда турган ва Фернанда уни титиб кўрган бўлиши мумкин эди. Қизга Маурисио Бабильонянинг ботирлиги ва топқирлиги маъкул тушди. Аммо унинг учрашувга албатта келади, деган анойи ишончидан раижиди. Меме шанба куни кечқурун отаси банд бўлишини биларди. Ўша хафта давомида шу қадар азоб чекдики, охири шанба куни отасидан, мени кинога кузатиб боринг, сеансдан сўнг яна олиб кетасиз, деб ўтинди. Залдаги чироклар ўчгунича, унинг боши узра сариқ капалак бетиним айланди. Чироклар ўчди ва Маурисио Бабильоня сенига келиб ўтирди. Меме гўё дахшатли гирдоб измига тушган, гўёки уни ёнида ўтирган, баданидан машина мойи анкиётган йигитгина кутқариши мумкин эди.

Агар келмаганингизда, -- деди у, -- сиз мени бошқа ҳеч қачон кўра олмасдингиз.

Меме тиззасидаги йигитнинг оғир кўлларини ҳис қилди ва ана шу ондан бошлаб иккови ҳам ожиз эмаслигини тушунди.

-- Нима менинг жаҳлими чиқаради, -- жилмайди у, -- гапириш ножоиз нарсани айтиш сенинг одатинг.

Қиз уни телбаларча севиб қолди. У уйқусини, иштахасини йўқотди ва ёлғизликка юз тутдики, хатто отаси ҳам энди халал бераётгандек туюларди. Эндиликда қасрда ва қачон бўлмасин, Маурисио Бабильоня билан учрашиш учун Фернадани чалғитишга ярайдиган важ-қорсонлар рўйхатини тузди, дугоналарини тамом унутди. Олдинига қизга йигит кўполроқ туюларди. Улар биринчи марта гараж орқасидаги сайхонликда холи қолишганида, у Мемени шафқатсиз эзгилади ва тинка-мадорини қуритадиган хайвоний бир холга келтирди. Кейинчалик Меме бу ҳам бир турфа эркалатиш эканини тушунди;

бечора киз оромини йўқотди, фақат севгилисининг еди билан яшайдиган бўлди ва машина мойи ҳамда хлор жавҳарининг ақлни оздирадиган ҳидига бот-бот маст бўлишни истарди. Амаранта ўлмасидан сал илгари ногаҳон Меме сал хушёр тортди ва муҳаббатининг истиқболи ва келажагига ишонч йўқлигини англаб, аъзойи бада ни титраб кетди. Сўнг картада фол кўрадиган аёл борлигини эшитиб, яширинча ўшанинг олдига борди. Фолбин – Пилар Тернера эди. У Мемени кўриши биланок ҳамма гапни дархол тушунди. «Кел, деди унга. – Буэндиаларга фол очиш учун карта чийлаб ўтирмасам ҳам бўлаверади». Меме юз ёшли бу алвастинамо кампир ўзининг катта бувиси эканини билмасди ва умрининг охиригача ҳам билолмади. Пилар Тернеранинг, севги азобидан фақатгина тўшак қутказади, деб айтган бепарда гапларидан кейин Меме бунга ишонмасди ҳам. Маурисио Бабильоня ҳам Пилар Тернеранинг фикрига мойил эди, ammo Меменинг йигитга ишонгиси келмас, у касби ишчи бўлгани учун ҳам шундай деяпти, деб ўйларди. Қизининг фикрича, муҳаббатнинг бир тури иккинчи турини, албатта, нобуд қиларди, чунки оч одам еб тўйганидан кейин овқатга қарагиси келмай қолали-да. Пилар Тернера нафақат кизнинг саводипи оширди, балки ўзи олдин Меменинг бобоси Аркадиони, кейин Аурелиано Хосени тукқан тўр каравотини Меме билан йигитига бўшатиб беришга тайёрлигини айтди. У Мемегга бемаврид хомлядорликдан қочиш йўлларини ўргатди ва бордию бундай бахтсизлик юз берган ҳолда, хомила тугул ҳатто «виждон азоби»дап ҳам халос этгувчи ичимликлар тайёрлаш учун махсус рецепт берди. Бу суҳбатдан сўнг Меме ўзида худди дугоналари билан вино ичган қунидагидек жасурлик сездди. Лекин Амарантанинг ўлими туфайли ўйлаган режасини ортга сурди. Ўн қушлик маърака давомида уйга йиғилган одамлар орасида бемалол кезиб юрган Маурисио Бабильонядап бир зум ҳам ажралмади. Сўнгра узок давом этган аза ва мажбурий маҳбуслик севишганларни вақтинчалик бир-биридан айириб қўйди. Ниҳоят, азобли тутқундан халос бўлиб, уйдан чиққан қуни кечки пайт Пилар Тернераникига йўл олди. Киз ҳеч бир уялмай, қаршиликсиз, нозу фиरोқсиз, гоят катта лаёқат ва доно туйғулар аён этган ҳолда ўзини

Маурисио Бабильоня измига топширди. Сергумонроқ эр-как бўлса, унинг ҳолатини кўриб, э, бу аввал ҳам анча-мунчасини кўрган экан-да, деб ўйлаши ҳам мумкин эди. Қизини онаси зулмидан озод этиш истагида Меме ўйлаб топган ўзини оқлашга хизмат қилувчи ҳар қапдай важ-ларнинг тўғрилигини тасдиқловчи Аурелиано Иккинчи-нинг беихтиёрий шериклиги паноҳида севишганлар уч ой давомида ҳафтасига икки мартадап бирга бўлишди.

Фернанда кинода Мемени Маурисио Бабильоня билан тутиб қолган кечаси Аурелиано Иккинчи виждоли қийналиб, агар Меме ўзи ваъда қилганидек дилини ёрса, дарди ҳарна енгиллашади, деган умидда қизи қамаб қўйилган ётоқхонага келди. Лекин Меме ҳамма гапни рад этарди. У ўзига шунчалар ишопар, ўзининг ёлғиз-лигига шу қадар ёпишиб олгандики, Аурелиано Иккин-чининг назаридаги барча алоқалари бутунлай узилиб қол-ган, улар орасида ҳеч қачон дўстлик тили бир бўлмаган-идек, буларнинг бари ўтмишнинг саробидек туюлди. У балки собиқ хўжайинининг гапи уни йўлдан қайтаради деган ҳаёлда Маурисио Бабильоня билан гаплашмоқчи бўлганида, Петра Котес уни аёлларнинг ишига арала-шиш яхши эмаслигига ишонтирди, шу тариқа иккилан-ганча ҳаёл денгизига ботиб, тутқунлик қизининг азоб-уқубатига малҳам бўлади, деган умид билан ўзини юпан-тирди.

Меме заррача ҳам ғам чекмасди, аксинча, нариги хо-нада ётадиган Урсула унинг кечалари донг қотиб ухла-шини. кундузи ўз ишларини хотиржамлик билан бажари-шини, қанда қилмай овқатланишини ва овқатни хазм қилишда ҳеч бир қийналмаётганини биларди. Меменинг назорат остига олинганидан сўнг икки ойча ўтиб, Урсу-лага Меменинг ювинишга ҳамма қатори эрталаб эмас, балки ҳар куни кечқурун соат еттида бориши эришроқ туюлди. Бир куни Урсула унга, одатда кечқурун мўрча-да чаёнлар кўпайиб кетади, сал эҳтиёт бўл, деб айтгани-да, илгари мени Урсула сотган деб юрган Меме, катта бувисидан ўзини олиб қочди. Урсула эзма панд-насихат-лари билан қизининг жонига тегмаслик учун ишламай қўя қолди. Қош қорайиши ҳамонок уйни сариқ капалаклар босарди. Ҳар кеч мўрчадан қайтаётган Меме, қаҳр-ғаза-бидан қақшаб, дори пуркаганча капалакларни қираётган

онасига дуч келарди. «Балойи офат булар, — деб пола қиларди Фернанда. — Тулги капалаклар бахтсизлик келтиради, деб менга бир умр уктириб келишган». Бир куни Меме мўрчада ювинаётган пайт опаси унинг хонасига кириб, ҳаммаёқни капалак босиб кетганини кўрди. Уларни хайдаб чиқариш учун дуч келган латтани кўлига олди ва ҳар томонга сочилиб кетган, одатда бемаврид ҳомиладан асрайдиган хантал қоғозлариши кўриб, даҳшатдан қотиб қолди: улар билан Меменинг кечки чўмилишлари орасида қандайдир боғлиқлик борлигини тушунди. Энди Фернанда аввалгидек қулай фурсатни кутмади. У эртасигаёқ шаҳарнинг алькальдини (алькальд ҳам Фернанда каби тоғлик эди) тушликка чақириб, ундан ташқари ҳовлига кечқурунлари қоровул қўйдиришни сўради, чунки назарида унинг товукларини ўғирлашаётгандек туюларди. Орадан бир неча соат ўтганидан сўнг, мўрчага — чаёнлару сарик капалаклар орасида шу ойлар давомида уни ҳар куни яланғоч, ҳаяжондан дирдир титраб, интизорлик билан кутган Меменинг олдига тушиш учун томнинг черепицаларини кўчираётган Маурисио Бабильоняни қоровул ўқ отиб ярадор қилди. Умуртқа поғонасига қадалган ўқ йигитни умрбод тўшакка михлаб ташлади. Товук ўғриси деб ном чиқарган Маурисио Бабильонья, қариб, батамом елғизликда, бир марта ҳам нолимай, ҳеч нарсадан нафратланмай, ҳеч кимни сотмай, ширип хотиралар азобида, уни бир дақиқага бўлса-да, ташлаб кетмаган сарик капалаклар қуршовида оламдан ўтди.

* * *

Меме Буэндианинг ўғлини уйга олиб келишганида, Макондои титратган машъум воқеалар булути уфқда бўй кўрсата бошлаган эди. Шаҳар шунчалар саросимада эдики, оилавий жанжал ҳеч кимнинг юрагига сирмасди. Фернанда фурсатдан фойдаланиб, чақалоқни яширмоқчи ва унинг дунёга келганини бутунлай сир сақламоқчи бўлди. У неварасини олиб қолишга мажбур эди. Гўдакни шундай бир тарзда олиб келишган эдики, Фернанда ундан воз кечолмайдиган аҳволга тушди. Шу сабаб, қалбининг тубида туғилган режасини амалга ошириб, уни ҳаммомнинг ҳовузчасига чўктириб юборишга журъат этол-

мади. У болани полковник Аурелиано Буэндианинг уста-хонасига яшириб қўйди. Санта София де ла Пьедадни чакалоқни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдим, дея ишонтирди. Урсула эса унинг туғилиш сирини билмай оламдан ўтди. Фернанда болага овқат бераётганида беҳосдан устахонага кириб қолган кичкина Амаранта Урсула ҳам чакалоқнинг саватда оқиб келганига ишонди. Узининг ёвуз хатти-ҳаракатлари билан Мемени бахтиқаро қилган хотинидан батамом узоқлашган Аурелиано Иккинчи невараси борлигини фақат уч йилдан сўнг, невараси Фернанданинг аллақарса билан машғул бўлганидан фойдаланиб, галереяга бир зумга югуриб чиққанида кўриб қолди, бола яланғоч эди, сочлари хурпайган, одамга эмас, кўпроқ қомусларда тасвирланмиш одамхўрларга ўхшарди.

Фернанда ўзининг шум қисматидап бундай бешафкат қилиқни кутмаганди. Бола уйга Фернанда энди умрбод ҳайдаб юборишди, деб ўйлаган шармандалиқни яна қайтариб олиб келган эди. Ярадор Маурисио Бабильоняни олиб кетишга улгурмаслариданок, у расвогарчиликнинг ҳамма изларини йўқотишнинг муфассал режасини тузиб чиққанди. Эри билан маслаҳатлашмай, эртасига ўз нарсаларини йиғиштирди; кичик чамадонга кизи учун уч сидра ич кийим жойлади ва поезд жўнаб кетишига ярим соат қолганида, Меменинг ётоқхонасига кириб келди.

— Кетдик, Рената, -- деди унга.

Фернанда кизига ҳеч нарсани тушуштирмади. Меме эса буни кутмаган ва истамасди ҳам. У қаерга боришларини билмасди, аммо энди унга бари бир, ҳатто кушхонага ҳам боришга тайёр эди. У ташиқи ховлида ўқ ўзилгани ва шу захотисқ Маурисио Бабильоня оврикдан дод солганини эшитган лаҳзадан бошлаб ҳеч нарса демади ва энди умрининг охиригача ҳеч нарса дея олмас эди. Онаси ётоқхонасидап чиқиши буюрганида Меме на сочини тараган, на ювишган эди. У ҳеч нарсага, ҳатто боши узра айланишадган капалакларга ҳам эътибор бермай, худди ойпарастлардек поездга чиқди. Фернанда кизи атайлаб илдамаяптими ёки бошига тушган кулфатдан гунг бўлиб қолдими, буни асло билолмади ва билишни истамади ҳам. Меме ўтмишда сеҳрланган ерлардан ўтишга-

ини сезмай қолди. У темир йўлнинг ҳар иккала тарафидаги поенсиз ва серсоя банаи плантацияларини ҳам кўрмади. У гринголарнинг жазирама ва чапдан қовжираб қолган боғларини, оқ уйларининг айвонида ўтириб қарта ўйнаётган калта шимли эркаклару оқ-кўкиш нимчали аёлларни кўрмади. Меме банаи ортилган араваларни чап-тўзоли йўллардан тортиб кетаётган хукизларни кўрмади. У шаффоф дарёларда балиқлардай қувнаб ўйнашаётган ва дўнг кўкракларни билан поездлардаги йўловчиларнинг юрагига ғулғула солаётган қизларни, ишчилар истиқомат қиладиган ифлос ва хароб ёғоч уйчаларни кўрмади. Бу уйлар теварагида Маурисио Бабильонянинг сариқ капалакларни учишар, эшиклар ёнидаги тувакларда орик ва захил юзли болалар ўтиришар, поезд кетидан адабсиз сўзларни айтишаётган хомиладор аёллар туришарди. Илгари, қиз монастырь қошидаги мактабдан уйига қайтаётган пайтлари бундай бир лахзали лавҳалар унинг учун нақ байрам эди, энди эса юрагига заррача ҳам таъсир қилмади, четлаб ўтди. Меме ҳатто намикқан ҳовур уфурувчи плантациялар тугаб, поезд испан кемасининг кўмирга айланган қолдиқлари хали ҳам қакқайиб турган қизғалдоқ даласини кесиб ўтиб, яна мусаффо ҳавога, бундан юз йил илгари кирвоқларида Хосе Аркадио Буэндианинг пуч хаёллари чилпарчин бўлган, суви ифлос ва кўпик босган денгиз снидан чиққанда ҳам деразага қарамади.

Кундуз соат бешда водийнинг сўнгги бекатига келишди ва Фернанда Мемени вагондан чикарди. Улар хансираб зўрға нафас олаётган от қўшилган, кўрчапалакка ўхшовчи экипажга чиқипди ва бу маънос шаҳар оралаб юришди; унинг кўз илғамас кўчалари, денгиз тузидан шўрлаган замини узра Фернанда ёшлигида ҳар куни тушки уйқу пайтида тинглаган куйга монанд мусиқа эшитиларди. Улар занг еб битирай деган темир деворларидан худди ўчокдек иссиқ уфуриб турувчи, ёғоч гилдираги эса суви парраги билан насос каби човлаётган дарё пароходига кўтарилишди. Меме каютага беркиниб олди. Фернанда унинг каравоти олдига кунига икки маротаба овқат солинган ликопча қўяр ва ҳар сафар қизининг қўлиям тегмаган овқатни кайтариб олиб кетарди Йўқ, Меме ўзини ўзи очликдан силласини қуритишга аҳд қил-

маган, унга ҳозир ҳар қандай таомнинг ҳиди ёқмас, ошқозони ҳатто сувниям қайтариб ташларди. Фернанда бу ҳақда орадан салкам бир йил ўтиб, унга неварасини олиб келгулларича ҳеч нарса билмагани каби, Меме ҳам унга ханталли қоғозларнинг буғи ердан бера олмаганига шубҳа қилмасди. Темир деворларнинг доимий титраши ва пароход вилдираги дарё тубидан кутараётган сув ўтларининг сассиқ ҳидидан нафаси қайтганча тор каютада бораётган Меме кунларининг ҳисобидап адашган эди. Энг сўнгги сариқ капалак вентиляторнинг паррагига тушиб нобуд бўлгани, Маурисио Бабильоня ўлгани ва энди уни ҳаётга қайтариб бўлмаслигини англаганидан буён анча йил ўтганди. Аммо у севгилисидан воз кечмади. Улар Аурелиано Иккинчи ер юзидаги энг гўзал аёлни қидирган, саробларга тўла саҳролардан ҳачир миниб ўтишаётганларида ҳам, хиндулар асос солган сўқмоқ орқали тоққа кўтарилиб, сўнг ўттиз икки черковининг қунароқларидан таралаётган мотам куйига тўлган шаҳарнинг тош кўчаларига тушибганида ҳам Меме у ҳақда ўйлашни қўймади. Улар ташландиқ бир уйнинг бурганлар устан хонасида тунашди. Фернанда ерга ёзиб қўйган тахталар кўрпа вазифасини ўтади. У деразалардаги аллақачонок уводага айланган дарпардаларни олиб, яланг тахталарнинг устига тўшади. Тапа сал қимирлади дегунча дарпардалар кулга айланарди. Меме қаердаликларини билди, чунки уйқуси келмай етганида узок рождество арафасида уйларига рух сандиқда юборилган қора либосли кабальеро ёнидан ўтганини кўриб, даҳшатдан титраб кетди. Эртаси кун ибодатдан кейин Фернанда мотамсаро бир бинога олиб борди. Меме, онасининг монастирь ҳақидаги кўп марта эшитган ҳикоялари боис, бу бипони таниди. Фернанда идорада ким биландир гаплашганида, Меме испан епископларининг мойбўёқда чизилган қадимий портретлари илинган қабулхонада ўтираркан, юпун кийингани учун (эгнида қора гулли юнқа матодан тикилган кўйлак, оёғида эса саҳро музида тоб ташлаган балад пошнапи ботинка бор эди) совуқдан дир-дир титрарди. Витражлардан тушаётган сариқ нурулар билан йўғрилган меҳмонхонанинг ўртасида тураркан, Маурисио Бабильоня ҳақида ўйлади, сўнг эса идорадан қўлида Меменинг уч сидра ич кийими солинган чамадончани

кўтариб, роҳибанинг шогирди гўзал қиз чиқди. Мемега яқинлашгач, у қўлини чўзиб деди:

— Юр, Рената

Меме унинг қўлини ушлаб, итоаткорларча эргашди. Фернанда қизини сўнгги марта кўрганида, у монастырь ховлисининг нариги тарафида бўлиб, ҳозиргина ёпилган темир дарвозанинг ортида роҳиба шогирдининг қадамига мослаб қадам ташлаб борарди. Меме Маурисио Бабилонья, ундан анқийдиган машина мойи, йигитнинг сариқ капалаклардан иборат мулозимлари ҳақида ҳар куни, то қариб, Краков шаҳридаги зимистон бир шифохонада узоқ кузнинг эрта тонгида бир оғиз сўз айтмай, бегона одамнинг исми шарифида оламдан ўттунига қадар ўйлади.

Фернанда Макондога қуролланган жандармачилар қўриқлаб келган поездга қайтди. Йўлда уни йўловчилар юзидаги жиддийлик, шаҳар ва қишлоқларнинг кўчаларидаги ҳарбий кўшинлар, содир бўлиши муқаррар аллақандай воқеанинг шарпаси Фернандани таажжублантирарди, аммо Макондога етиб келмагунича ва унга Хосе Аркадио Иккинчи банан компаниясида ишловчиларни иш ташлашга ундаганини айтиб бермагунича, гап нимадалигини тушунмади. «Энди бизга шу етмай турувди, — деди ичида Фернанда. — Оиламизда анархиячи пайдо бўлибди». Иш ташлаш икки ҳафтадан кейин бошланди ва ҳамма хавфсирагани каби фожиавий яқунланмади. Ишчилар якпанба куни банан узиш ва уни вагонларга юклашдан бош тортишди, уларнинг талаблари тамомила ҳаққоний бўлиб, ҳатто падре Антонио Исабель ҳам, худонинг иродасига мос, дея қуллаб-қувватлади. Бу ҳамма сўнгги ойлардаги бирданига бошланиб кетган бошқа иш ташлашларнинг галабалари шаҳарни француз фоҳишалари билан тўлдиришдан бошқа ҳеч нарсага ярамайди, деб халқ орасида ном чиқарган Хосе Аркадио Иккинчининг жўн шахсини роят машҳур қилиб юборди. У ҳеч қандай маънисиз кемасозлик корхонаси қуриш мақсадида бир вақтлар урушқоқ хўрозларини сотганидек жасорат кўрсатиб, банан компаниясида назоратчи бўлиб ишлашдан воз кечди ва ишчилар томонга ўтди. Орадан сал фурсат ўтмай, Хосе Аркадио Иккинчини жамоат тартибига қарши уюштирилган халқаро фитнанинг агенти, деб

эълон қилишди. Ҳафтанинг дахшатли миш-мишларидан қайғуга ботганича қоронғи тунда яширин йиғилишдан қайтаётган Хосе Аркадио Иккинчини йўлда пойлаб туриб отган помаълум одамнинг туртгала уқидан ҳам мўъжиза қутқариб қолди. Сўнгги ойларда вазият шу қадар кескинлашгандики, буни ўзининг дунёни кўришдан маҳрум оламида бўлган Урсуда ҳам сизди ва пазарида у ўғли Аурелиано кўзғолон дардида оромини йўқотган ўша машъум кунларни яна бошидан кечираётгандек эди. У Хосе Аркадио Иккинчи билан ҳангомалашиб, бошидан ўтган тажрибасини баҳам кўрмоқчи бўлди, аммо Аурелиано Иккинчи унга суиқасд уюштирилган ўша кечасидан бери Хосе Аркадио Иккинчининг қўшхонасини ҳеч ким билмаслигини хабар қилди.

— Аурелианонинг ўзгиласи, — ҳайратланди Урсула. — Ҳақиқатдан ҳам дунё айлана бўйлаб ҳаракатланаркан.

Фернанда бу кунларнинг ҳаяжонидан йироқда турарди. Меменинг тақдирини ундан сўрамай ҳал қилганлари учун дарғазаб бўлган эри билан қаттиқ жанжаллашгандан кейин у ташқи дунёнинг ишларига аралашмай кўйди. Аурелиано Иккинчи қизини монастирдан албатта қутқаришни, агар лозим бўлса, бу ишда жандармларнинг ёрдамига таяниши мумкинлигини айтиб дағдаға қилганида, Фернанда унга Меме роҳибаликни ўз ихтиёри бўйича қабул этди, деган маънони англатадиган ҳужжат кўрсатди. Меме ҳақиқатда бу қоғозга монастирнинг темир панжарали дарвозасининг нариги томонида эканида, уни уйдаг онаси олиб чиқишига қаршилиқ кўрсатмагани каби лоқайдлик билан имзо чекканди. Аурелиано Иккинчи Маурисио Бабильоня уйларига товуқ ўғирлагани келганига ҳеч қачон ишонганидек, Мемегга тааллуқли хотини кўрсатган бу ҳужжатнинг ҳақиқийлигига ишонмади, аммо Фернанданинг бу ҳар иккала изоҳи виждонини тинчлантиришга, ўзини қийпамасдан Петра Котеснинг папоҳига яна қайтишга ва унинг уйида тагин қизғин вақтичовлик, тўкин-сочин базмлар уюштиришга ердан берди.

Бутун шаҳарни қоплаган ваҳимадан бегона, Урсуланинг дахшатомуз башоратларига парвойи фалак Фернанда ўз режаси механизмининг сўнгги мурватларини бура-

ди. У клерк¹ уивони олиш арафасида турган Хосе Аркадиога узундан узун мактуб йўллаб, унга синглиси Рената безгак иситмасига мубтало бўлгани ва бу оламни тарк этганини ёзганди. Кейин у Амаранта Урсулани Сапта София де ла Пьедаднинг тарбиясига топшириб, табиби ғайблар билан Меменинг можаролари туфайли узилиб қолган ёзишмасини йўлга қўйди. У аввало телепатик операциянинг аниқ кунини тайинлади. Аммо улар Маккондодаги тўполонлар босилмагунича операция қилиш жуда ҳам эҳтиётсизлик бўлади, деб жавоб қайтаришди. Ниҳоятда сабрсиз, атрофдаги воқсалардан чала хабардор Фернанда навбатдаги мактубида шаҳарда ҳеч қандай алров-далров бўлмаётгани, ҳамма гап илгари хўроз уриштириш ва кемасозлик шайдоси бўлган, эндиликда эса касаба союзда майнавозчилик қилаётган телбанома қайнисининг аҳмоқона қилиқларида эканлигини ёзиб юборди. Чоршанба куни жазирамада, ҳали бир қарорга келиб улгуришмаганда, уларникига қўлида сават кўтарган кекса роҳиба келди. Эшикни очган Сапта София де ла Пьедад усти нафис тўрли сочик билан ёпилган саватни кўргач, кимдир бериб юборган совға деб ўйлаб, уни роҳибанинг қўлидан олмоқчи бўлди. Аммо кампир уни беришга рози бўлмади: унга саватни шахсан ва мутлақо махфий равишда Фернанда дель Карлио де Буэндиага топшириш буюрилганди. Саватда Меменинг ўрли ётарди. Фернанданинг собиқ пири унга йўллаган хатида, бола икки ой илгари туғилди, онаси бир оғиз ҳам гапирмагани учун истагини билолмадик, шу боис чақалоққа бобосининг шарафига Аурелиано деб исм қўйишни ўзимизга эп кўрдик, деб ёзганди. Фернанда тақдирнинг бундай тахкирига қарши ичида валаён кўтарди, лекин буни роҳибага сездирмасликка кучи етди.

— Масалан, уни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдик десак, — деди у жилмайиб.

— Бунга ҳеч ким ишонмайди.

— Ахир, Муқаддас китобда шундай дейилганига ҳамма ишонади-ку, — эътироз билдирди Фернанда. — Нега энди менга ишонишмас экан.

---

¹ К л е р к — айрим буржуа мамлакатларидаги идора хизматчисига бериладиган уивон.

Ортга қайтадиган поездни кутаётган роҳиба уларни-кида тушлик қилишга қолди. Гарчанд, у бола ҳақида овиз очмаган бўлса-да, шармандаликка бсихтиёр гувоҳ бўлиб турган бу кампирнинг суҳбати Фернанданинг юрак-бағрини эзарди, у ичида ўрта асрдаги удум — ёмон хабар келтирган элчини осини одати қолиб кетган-да, деб пушаймон ерди. Шунда Фернанда, роҳиба жўнаб кетиши биланоқ чакалокни бассейнга чўктириб юбораман, деб аҳд қилди, аммо бундай қилишга журъати етмади ва уни бу дардисардан худонинг чексиз марҳамати қутултирмагунича қутишга аҳд қилди.

Мақондони қуршаган кескинлик дафъатан портлашга айланганида кенжа Аурелиано бир ешга кирганди. Хосе Аркадио Иккинчи ва касаба союзнинг яширин иш олиб боришга ўтган бошқа раҳбарлари ҳафтанинг охирида тўсатдан шаҳарда пайдо бўлишди ва банан зонасида на-мойишлар уюштиришди. Полиция тартибни сақлаш билан чекланди. Аммо душанбага ўтар кечаси касаба союз бошликларини ётган жойидан судраб чиқариб, оёқларига беш килоли кишан уришди ва провинциянинг бош шаҳридаги қамокхонага олиб кетишди. Бошқалар қатори Хосе Аркадио Иккинчи ва Мақондога сургун қилинган Мексика ишқилобининг қатнашчиси, кимсан Артемио Крус¹га қаришдош ва унинг жасоратларини қўрган полковник Лоренсо Гавилани ҳам қамокқа олишди. Лекин орадан уч ой ўтар-ўтмас уларни қўйиб юборишди, чунки ҳукумат ва банан компанияси маҳбусларнинг овқатига кетадиган харажат хусусида бир битимга келолмаганди. Бу сафар ишчиларнинг норозилигига озик-овқат сифатининг пастлиги ва воят оғир меҳнат шароити сабаб бўлган. Бундан ташқари, ишчилар уларга қороз пул эмас; балки бона, яъники маҳаллий ҳукумат томонидан чиқарилган вақтип-чалик пул тўланаётганидан шикоят қилишар, чунки бонага компания магазинидан чўчка гўштидан бошқа ҳеч нарса харид қилиш мумкин эмасди. Хосе Аркадио Иккинчи бона системасининг моҳиятини фош қилгани учун қамашган эди. У ушбу система компаниянинг савдо флотига кетадиган харажатни бирмунча камайтиришини, яъни

---

¹ Артемио Крус — Мексика ёзувчиси Карлос Фуэнтеснинг «Артемио Круснинг ўлими романининг бош қаҳрамони.

банан ташийдиган кемалар қайтишда компания магазини учун мол олиб қайтишиши, акс ҳолда кемалар Янги Орлеандан банан ортиладиган портларгача бўм-бўш келишиши тушунтирди. Ишчиларнинг қолган эътирозлари турмуш шароити ва медицина хизматига тааллуқли эди. Компаниянинг врачлари беморларга мутлақо қарамасди. Беморлар шифохона ёнида навбатга тизилишар ва ҳамшира ким қандай дардга чалинганидан: бош оғриғими, ич оғриғими, қатъий назар, ҳар бирининг тилига мис купоросига ўхшовчи думалок дори қўйиб чиқарарди. Бу шунчалар бемаъни даво эдики, болалар ҳам навбатга қайта-қайта туриб, ўзларига теккан думалок дорида уйларига олиб бориб, лото ўйинида фишқалар ўрнида фойдаланишарди. Ишчилар қулай-қулай деб турган баракларда, ғоят тигиз бир аҳволда яшар эдилар. Ишчиларга хожатхона қуриб бериш ўрнига, рождествода ҳар эллик кишига биттадан кўчма хожатхона олиб келинди ва кўпроқ хизмат қилиш учун ундан қандай фойдаланиш кераклигини намойиш қилишди. Илгари полковник Аурелиано Буэндиани ҳоли-жонига қўймаган, қора скортукли кекса адвокатлар эндиликда бапан компаниясининг манфаатини ҳимоя қилишар, ишчилар қўйган барча айбларни минг хил найранг билан рад этишарди. Ишчилар томонидан тузилиб, бир овоздан маъқулланган петициянинг банан компаниясига расмий равишда бориб еттунича анча вақт ўтди. Жаноб Браун петициядан хабар тоңдию ўзининг хашамдор, ойнаванд томли вагонини поездга тиркаб, фирманинг кўзга кўринарли вакиллари билан Макондодан қочиб қолди. Келаси шапба куни ишчилар компания бошлиқларидан бириши, уни домига илинтиришга розилик билдирган аёл билан яланғоч ҳолда тутиб олиниди ва петиция нусхасига имзо чекишга мажбур қилишди. Баламис қонунпарастлар эса судда бу одамнинг банан компаниясига мутлақо алоқаси йўқлигини таъкидлашди ва ўзини фирманинг одами қилиб кўрсатган ўша кимсани ҳукумат вакилларига айттириб, қаллоблиги учун қамашиб, ўзларининг ҳақ эканлигини исботламоқчи бўлишди. Кейинчалик ишчилар учинчи класс вагонидан яширишча ўтирган жаноб Брауннинг ўзини ҳам қўлга туширишди ва петициянинг қолган нусхасига қўл қўйдиришди. Эртасига у судга чакирилганда, сочлари қорага бўял-

ган бўлиб, соф испан тилида гапирди. Адвокатлар бу одам Алабама штатидаги Пратвилл шахрида туғилиб ўсган, банан компаниясининг бош директори жаноб Жек Браун эмас, балки Макондода туғилиб ўсган ва шу ерда Дагоберто Фонсека дея исм олган киши эканини исботлашди. Ишчилар жаноб Браунни яна бир бор қўлга киритишга уринишганидан сўнг, қонуннарастлар жамоат жойларига элчихонанинг консули ҳамда маслаҳатчилари томонидан имзоланган, жаноб Брауннинг ўлимини тасдиқловчи ҳужжатнинг нусхаларини олиб қўйишди, унда бош директорни Чикагода ёнғин ўчирувчи машина босиб кетгани айтилган эди. Бу мунофиқ ҳийлалардан толиққан ишчилар маҳаллий ҳукуматдан қўлни ювиб қўлтиққа уришди-да, олий суд органларига шикоят билан мурожаат қилишди. Аммо у ердаги лўттибоз қонуншунослар ҳам, банан компаниясининг иши мавсумий бўлгани сабабли ишчиларни доимий хизматта тортиши мумкин эмас ва демак, ишчиларнинг талаблари мутлақо қонунсиз, деб айтишди. Шундай қилиб, дудланган чўчка гўшти, шифобахш дорилар ва рождество ҳождатхоналари хақидаги гўёки уйдирма гапларга чек қўйилди ва суд тантановор бир ҳолда банан компаниясида умуман ишчилар бўлмаган, деб эълон қилди.

Катта иш ташлашлар бошланди. Плантациялардаги ишлар таққа тўхтади. мевалар чирий бошлади. Бир юзу йигирма вагондан иборат эшелонлар темир йўл шохобчасида ҳаракатсиз ётарди. Шаҳар ва қишлоқлар ишчилар билан тўлиб-тошди. Турклар кўчасидаги «Ёқуб мехмонхонаси»нинг бильярдхонасини навбат кутаётган ўйинчилар босиб кетганди. Армия жамоат тартибини қайта тиклаш учун буйруқ олган кўни Хосе Аркадио Иккинчи бильярдхонада эди. Гарчи, у башорат қилиш хусусиятига эга бўлмаса да, бу хабарни полковник Херинельдо Маркес уни одамларнинг отилишини кўрсатишга олиб борган ўша узоқ тонгдан бери кутаётган ўлим даракчиси, дея қабул қилди. Кўнгидаги гашлик Хосе Аркадио Иккинчинини доимий сиполик одатидан маҳрум эта олмади. У кий билан шарни урди-да, кўзда тутилган кармболни¹

¹ Кармболь - бильярд ўйинида бир шар билан иккинчисини уриб учинчисига теккизиш ва шу тарзда уни тўрға тушириш

амалга оширди. Анчадан сўнг кўчадап эшитилган барабанларнинг гумбури, горининг овози ва қий-чув товушлари нафақат бильярд уйини, балки у ўша қатл тонгидан бошлаб ўзи билан олиб бораётган барча сассиз ўйинларнинг тугаганидан дарак берди. Шунда у кўчага чиқди ва тўпланган учта полкни кўрди. Барабан садоларию бир маромда ташланаётган қадамлардан ер ларзага келарди. Чарақлаган чопшох бу кўпбошли аждаҳо нафасидан анқиётган қўланса хидга кўмилиб кетганди. Солдатлар ҳаммаси паст бўйли, йўғон ва дағал эди. Улардан терлаган от ҳамда офтоб қиздирган хом тери хиди келар, бу одамларда тоғликларга хос сассиз ва яширин довиюраклик сезилиб турарди. Гарчанд, Хосе Аркадио Иккинчининг сенидан қарийб бир соатдан буён ўтиб боришса-да, солдатларнинг сони оздай эди. Улар бир неча бўлимадан иборат бўлиб, айлана бўйлаб бетиним бориб-келишаётгандек туюларди, чунки солдатлар худди бир онанинг фарзандлари каби бир-бирига ўхшарди. Улар сафар халталари ва флягалари залвори остида найзали милтиклар келтирган исноду кўр-кўрона итоатгўйлик ва ор-номус вабосини бир хилдаги бефаҳмлик билан кўтариб боришарди. Урсула ўзининг кўрлик дунёсида ўтириб, гургурс кадамларни эшитди ва бармоқларини букканча, қулини тепага кўтарди. Санта София де ла Пъедад гул тикилган дастурхонни дазмоллай туриб, бир лахзага қотиб қолди ва «Ёқуб меҳмонхонаси» эшиги сенида туриб, саф бўлиб ўтаётган сўнгги солдатларга қараётган ўғли Хосе Аркадио Иккинчи хақида ўйлай бошлади.

Харбий ҳолат қонунларига кўра, қўшинлар ушбу можарода ўз зиммасига воситачиликни олиши керак эди. Лекин аслида иккала томонни яраштириб қўйиш учун ҳеч нарса қилинмади. Солдатлар Макондонинг у бошидап-бу бошига юриб, қучларини кўз-кўз қилишгач, милтикларини найзалари билан бир-бирига суяб қўйишиб, роса банан узишди, кейин уларни поездларга орта бошлашди. Шу пайтгача хотиржам турган ишчилар, қўлларига мачете кўтариб, штрейкбрехерлар¹га қарши чиқишди. Улар компания кўрғони ва магазинларга ўт қўйиш-

¹ Штрейкбрехер забастовка пайтида иш ташламаган ёки ишни давом эттириб, ишчилар синфига хиёнат қилганлар.

ди, телефон ҳамда телеграф симларини узиб ташлашди, пулемётдан ўк узиб ўзига йўл очаётган поездларнинг ҳаракатини тўхтатиш учун темир йўлларни бузишди. Ариқларда сув билан қон қўшилиб оқди. Солдатлар электрлаштирилган паррандахонада ўтирган, бирорта тукиям тукилмаган жаноб Брауннинг оиласи ва унинг ватандошларини хавфсиз жойга элтишди. Ҳокимлар ишчиларга, Мақоцдога тўпланишлар, дея мурожаат қилишганда можаро бешафқат ва қирғинбарот граждандар урушига айланиш арафасида турарди. Мурожаатда: келаси жума куни вилоятнинг граждандар ва ҳарбий ҳокими келиб, можарони кўриб чиқади, дейилган эди.

Ҳосе Аркадио Иккинчи жума куни эрталабдан станцияга борганлар орасида эди. У касаба союз раҳбарларининг яқинда бўлган йиғилишида катнашганди. Йиғилишда унга ва полковник Гавиланга халқ ичига кириш ва шароитга қараб унинг ҳаракатларини бошқариш топширилди. Ҳосе Аркадио Иккинчи ўзини беҳузур сезарди. Қўшинлар станция ёнидаги майдон теграсига пулемет ўринатганини, банан компаниясининг темир панжара билан ўралган кўрғончаси тўплар билан ҳимоя қилинаётганини эшитганидан сўнг, овзида аллақандай шўр ва тахир бир таъм сезди. Соат ўн иккиларда станция ёнидаги майдон ва майдонга туташ кўчаларда кечикаётган поездни кутаётган уч мингдан зиёд одам — ишчилар, аёллар ва болалар тўпланди. Дастлаб, бу ниғин байрам сайлига ўхшаб кетарди. Турклар кўчасидан соябонли столлар ва ичимликлар сотиладиган дўконлар келтиришгач, халқ интиқлик ва жазирама азобидан сал қутулгандек бўлди. Соат учларга яқин, расмий шахслар тушган поезд узоғи билан эртага кундузи келади, деган гап тарқалди. Кутавериш хавфсаласи пир бўлган оломон чуқур хўрсинди. Тўртта пулемётнинг овзи одамларга қаратилган станция навильопининг томига чиққан қандайдир лейтенант ҳаммани осойишталикка чақирди. Ҳосе Аркадио Иккинчининг ёнида тахминан тўрт ва етти ёшларда бўлган икки ўғлини эргаштириб олган семиз, яланг оёқ аёл турарди. У кичик ўғлини кўтариб олди ва Ҳосе Аркадио Иккинчининг танимаса-да, катта ўғлимни кўтариб олинг, яхшироқ эшитсин, деб илтимос қилди. Ҳосе Аркадио Иккинчи болани елкасига ўтказди. Орадан қўп

йиллар ўтгач, бу бола ўшанда лейтенантнинг вилоят хукмдори чиқарган тўртинчи номерли декретини оғзига граммофон карнайи тутиб ўқиганини кўрганини айтганида, унга ҳеч ким ишопмайди. Декретда генерал Карлос Кортес Варгас ва унинг секретари майор Энрике Гарсиа Исасанинг имзоси билан саксон сўз ва уч моддадан иборат бу ҳужжатда иш ташлаганлар «жиноятчилар тўдаси» деб эълон қилинган ва солдатларга уларга қарата аямай ўқ узиш учун ваколат берилган эди.

Декрет қаттиқ норозилик уйғотди. Шунда томдаги лейтенантнинг ўрнини капитан эгаллади ва граммофон карнайини силкитиб, гапирмоқчи экапини билдирди. Олом яна жимиб қолди.

— Хонимлар ва жапоблар, — деди капитан паст ва сал толиққан товушда, — тарқалиб кетиш учун ихтиёрингизда беш минут вақт бор.

Муҳлат саноғи бошланишидан дарак берувчи горн садоси хуштак ва қичкирикларга кўмилиб кетди. Ҳеч ким жойидан қимирламади.

— Беш минут ўтди, — деди капитан ўша овозда, — яна бир минутдан сўнг ўт очилади.

Муздай терга ботган Хосе Аркадио Иккинчи болани елкасидан тушириб, онасига берди. «Бу аблахлар отишдан ҳам тоймайди», деб пичирлайди аёл. Хосе Аркадио Иккинчи унга жавоб қайтаришга улгурмади, чунки у шу минутдаёқ аёлнинг гапини худди акс садо каби баланд товушда такрорлаган полковник Гавиланинг дўриллоқ товушини эшитди. Вазият кескинлиги ва одамни хайратга солувчи осойишталикдан маст бўлган, шушигдек, ажалнинг даҳшатли нигоҳидан қотиб қилган оломонни жойидан кўзгатадиган куч йўқлигига ишонч ҳосил қилган Хосе Аркадио Иккинчи, оёғининг учида хиёл кўтарилдида, олдинги қатордагиларнинг боши узра, умрида биринчи марта овозини баланд кўтариб қичқирди:

— Аблахлар! Шу бир минутни кетларингга тикинлар!

Бу сўзлар жаранглаб бўлиши биланок, Хосе Аркадио Иккинчида даҳшат эмас, балки бўлаётган воқеалар ноаниқ, деган тасаввур уйғотган алақақдай тасаввур пайдо бўлди. Капитан ўт очишни букорди ва бирдан ўн тўртта пулемёт ўқ уза бошлади. Аввалига бари ҳазилга ўхшаб

туюлди. Гўе пахтавон ўқ отилаётгандек эди: пулемётлар қулоқни батанг қилиб отилар, ғазаб билан олов пурқар, аммо тифиз турган оломон орасидан на бирорга бакирик, на хўрсиниш эшитилар, гўеки бир дақиқада ҳаммалари ўқ ўтмайдиған тошга айланиб қолғаңдай эди. Ва бирдан кимдир: «А-а-а-а-, онажон!» дея ўлим талвасасида долладиқо майдондағи қарахтлиқни тарқатиб юборди. Гўе кучли бир зилзила ёки вулқон тийиксиз бир тошкин оломонни ларзага солди. Хосе Аркадио Буэндиа болани қўлига олишга зўрға улгурди. Кичик ўғлини кўтариб олған аёлни эса саросимадан югураётған оломон нарига суриб кетған эди.

Орадан кўп йил ўтғач, кўшнилари ақдан озған чол дея тахқирлайдиган ўша бола Хосе Аркадио Иккинчи уни боши узра қаңдай кўтаргани ва гўеки ҳавода муаллақ туриб, оломонни қамраған даҳшат ичра сузиб, одамларни майдонга туташ кўчага бошлаганини бетиним гапирарди. Бола тепада туриб, айқаш-уйқаш оломон кўча бурчағига бурилганини ва у ердағи пулемётлардан ўқ узилганини кўрди. Кўпчилик бирварақайига: «Ётинғлар! Ётинғлар!» деб қичқирди.

Биринчи қатордағилар пулемёт ўқларидан қулади. Тирик қолғанлар эса ётиш ўрнига яна майдон томон бурилишди. Шунда даҳшату саросима аждаҳоси уларни думи билан уриб, пулемётлар бетиним отилаётған нариги кўчадан чикқан одамлар тўлқинига томон ирғитиб юборди. Одамлар кўрадағи мол қаби қамалиб қолишғанди. Улар аста-секин ўз домига торта бошлаган бахайбат гирдоб ичра айланишарди, чунки гирдоб теграсини, худди пиёз арчилгани қаби, пулемётлар ўти кесиб турарди. Бола сирли бир сабабга кўра ўқ тегмаётған яланг жойда тиззаларини букиб чўкинаётған аёлни кўриб қолди. Оломон тўлқини ўша бир парча ерни, чўкинаётған аёлни, чарақлаб турған осмону ва Урсула Игуаран ўзининг беҳисоб хўрозқандини сотиб улгурған бу қабиҳ оламнинг бус-бутунича ютиб юборишига бир лаҳза қолганида, Хосе Аркадио Иккинчи юзлари қонга беланиб қулаб тушарқан, болани беҳавотир бир жойга ирғитишга улгурди.

Хосе Аркадио Иккинчи ҳушига келганида чалқанча ётар ва атроф қоронғи эди. У қаңдайдир узундан-узун, шовқинсиз поездда кетаётганини тушунди: бошини қотиб

қолган қон қатлами сиқиб турар, суяклари сирқираб оғрирди, қаттиқ уйқуси келарди. Бу ерда, барча даҳшат ва разилликлардан беҳатар жойда, бир печа соат мизғиш ўйида Хосе Аркадио Иккинчи камроқ оғриётган ёнига ағдарилди ва шундагина мурдалар устида ётганини англади. Бутун вагон ўликларга тўла, фақат ўртада озгина бўш жой қолган эди. Мурдаларнинг совуқлигига қараганда, хунрезлик ниҳоясига етганидан бери уч-тўрт соат ўтгани билинарди. Қолаверса, ўликларни поездга ортган одамлар уларни банан юклагандек саржин қилиб жойлаштиришга ҳам улгурган эдилар. Хосе Аркадио Иккинчи вагонма-вагон ўтиб, паровоз тарафга қараб эмаклади, поезд уйқуга кетган шаҳарлардан ўтганида, вагон тирқишларидан тушган ёрувда худди чириган бананлар каби денгизга улоқтириб юбориш учун олиб кетилаётган ўлик эркакларни, ўлик аёлларни, ўлик болаларни кўрди. Хосе Аркадио Иккинчи улардан иккитасини — майдонда шарбат сотиб юрувчи аёл билан полковник Гавиланни таниди. Полковникнинг қўлида ҳамон тўғаси мексика кумушидан қилинган камар бор эди, у саросимага тушган оломон орасидан шу камар ёрдамида ёриб ўтишга уринган эди. Биринчи вагонга етган Хосе Аркадио Иккинчи қоронғилик қаърига сакради ва сўнгги вагон ўтиб кетгунга қадар темир йўл бўйидаги ариқчада ётди. Умри бино бўлиб кўрган энг узун поездди шу эди — қарийб икки юзта юк вагонидан иборат составнинг бошига, охирига ва хатто ўртасига ҳам парвоз тиркалганди. Поездда на қизил, на яшил чироқ бор эди, у рельслардан деярли товуш чиқармай, шиддат билан сирғаларди. Вагонларнинг томларига ўрнатилган пулемётлар ёнида солдатлар қорайиб кўринарди.

Ярим кечага яқин жала қуя бошлади. Хосе Аркадио Иккинчи қаерда тушиб қолганини билмасди, лекин поезд келган тарафга қараб юраверса, бора-бора Макондодан чиқишини англади. Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари шалаббо бўлиб, боши тарс ёрилгудек оғриб, ғирашира тонг пайти шаҳарча четидаги уйларга етди. У кофе хиди анқийётган ошхонага кирди ва қўлида боласини қўтариб ўчоқ олдида турган аёлни кўрди.

— Салом, — деди зўрға. — Мен Хосе Аркадио Иккинчи Буэндиа бўламан.

У тирик қолганига батамом ишониш учун исми ва фамилиясини тўлик, ҳарфма-ҳарф айтди. Шундай қилгани яхши бўлди, чунки аёл эшик ёнидаги ғамгин, хоргин, қонга беланган ва манглайига ажал тамғаси урилган бу одамши кўриб, уни арвоҳ деб хаёл қилган эди. Аёл Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари ўчоқ устида қуригунча ураниб олиши учун кўрпа олиб келди, ярасини ювгани сув иситди, бошини танғишга тоза латта берди. Сўнг кичкина чашкада қандсиз кофе келтирди — аёл Буэндиалар кофени қандсиз ичишини эшитганди, кийимларини эса ўчоқ устига илиб қўйди.

Хосе Аркадио Иккинчи кофени ичиб бўлгунча бирор оғиз ҳам гапирмади.

— Улар уч мингтача эди, — деб шивирлади у.

— Нима?

Ўлганлар, — деб тушунтирди Хосе Аркадио Иккинчи. — Менимча станцияга тўпланган барча одам.

Аёл унга таассуф билан қаради. «Бирортаям одам ўлгани йўқ, — деди у. — Полковник Аурелиано Буэндианинг давридан буен Макондода ҳеч қандан воқеа рўй бермади». Хосе Аркадио Иккинчи то уйига етгунча учта ошхонага кирди, учаласида ҳам: «Бирорта одам ўлгани йўқ», деб айтишди. У вокзал майдонида батартиб тахланган столларни кўрди, хунрезликдан гўё из ҳам қолмагандай эди. Ёмғир бетиним ёғаётган кўчалар бўм-бўш, маҳкам беркитилган уйларда ҳастдан бирортаям пишона йўқ эди. Эрталабки маросимга чорлаётган кўнғирокларгина бу ерда ҳаст борлигига яккаю ягона гувоҳ эди. Хосе Аркадио Иккинчи полковник Гавиланинг эшигини қокди. У илгари бир неча бор кўрган ҳомиладор аёл эшикни қарс этиб епиб қўйди. «У кетди, — деди аёл чўчиб, — Ватанига қайтиб кетди». Электрлаштирилган парандахонага кираверишда одатдагилек иккита маҳаллий полициячи турарди. Улар эгниларидаги плаш ва катак-катак шимда ёмғир остидаги тош хайкалларга ўхшаб кетишарди. Четроқ кўчада Антил оролларида келиб қолган негрлар диний кўшиқлар айтишарди. Хосе Аркадио Иккинчи ҳовли деворидан ошиб ўтиб, ошхонага кирди. Сапта София де ла Пьедад унга ярим шивирлаб: «Эҳтиёт бўл, яна сени Фернанда кўриб қолмасин, у хали уйроқ», деди. Аёл ўглини «тувакхона»га бошлади, Мелькиадес-

нинг тўзиган йиғма каравотига жой солиб берди, кейин кундузи соат иккида, Фернанда уйкуга кетганида яна бир хабар олиб, Хосе Аркадио Иккинчига деразадан овқат узатди.

Аурелиано Иккинчи жала боис ўз уйида тунадн ва эртаси соат учгача ҳам ҳаво очилиб кетишини кутди. Санта София де ла Пьедад унинг қўлонига секишгина, уканг келди деб айтди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадеснинг хонасига борди. У ҳам на майдондаги хупрезликка, на поезд мурдаларни денгизга олиб кетишганига ишонди. Чупки кеча кечкурун Макондода ҳукуматнинг фавқулоддаги расмий ахбороти эълон қилиниб, унда ишчилар вокзални тарк этишга берилган буйруққа бўйсуниб, саф-саф бўлиб уйларига тинчгина тарқалгани айтилган эди. Шунингдек, ахборотда касаба союзиниң юксак ватанпарварлик руҳидаги раҳбарлари ўз талабно-маларидаги икки пункт: медицина хизмати ислохоти ва бараклар ёнидан хожатхоналар қуриш талаби билан чегаралангани ҳам халққа маълум қилинган эди. Сўнг Аурелиано Иккинчи ишчилар талабниңи бир ёқли қилишган ҳарбий ҳукмдорлар бу ҳақда жаноб Браунга маълум қилганини ва жаноб Браун ишчиларнинг янги талабларини қондиришга рози бўлиш билан бир қаторда, тузилган битимни компания ҳисобидан уч кунлик халқ сайли билан нишонлашга ваъда берганини эшитди. Аммо ҳарбийлар жаноб Браундан битимни қачон имзолаш мумкин бўлади, деб сўрашганида, у чакмоқдан тез-тез ёришиб турган деразага қараб, мужмалрок бир ишора қилгани ҳам маълум бўлди.

— Ҳаво очилиб кетсин, — деди у. — Биз ёнингарчиликда ҳар қаңдай ишни тухтатиб гурамиз.

Уч ой давомида ёмғир ёғмай, қурғоқчилик ҳукм сурди. Аммо жаноб Браун ўз қарорини эълон қилганидан сўнг бутун бананзорлар узра Хосе Аркадио Иккинчи Макондо йўлида учратган ўша жала қуя бошлади. Икки ҳафта ўтгач ҳам ҳукумат ихтиёридаги барча ахборот воситалари томонидан аҳолига минг бор уқтирилган расмий ривоят охири ҳар бир одамга зўрлаб тикиштирилди ва талаблари қондирилган ишчилар уйларига кетишди, баъзи компанияси эса ишини то ёмғир тингунича тўхтаиб туришга аҳд қилди. Ҳарбий ҳолат тинмаётган сел

туфайли содир бўлиши мумкин бўлган офат ҳамда фавқулодда кўриладиган чора-тадбирлар учун сақланарди. Қўшинлар энди казармага кўчишган эди. Солдатлар кундузлари шимларини тиззасигача қайтариб олиб, кўчалардан шиддат билан оқаётган сувда болалар билан биргаликда кемачалар оқизишарди. Кечаси, комендантлик сотати бошланганидан кейин эса, улар милтиқларининг қўндоқлари билан эшикларни бузиб, шубҳа остига олинганларни тўшақдан суғуриб, номаълум жойларга олиб кетишарди. Жиноятчиларни, котилларни ҳамда тўртинчи номерли декретни бузганларни кидириш ва ўлдириш ханузгача давом этар, аммо харбийлар қурбонларнинг тақдирини билиш учун гарнизон бошлиғи идорасини тўлдиришган кавму қариндоқлар олдида ҳам буни рад этишарди. «Менинг ишончим комилки, бу сизнинг тушинишга кириб чиққан, холос, деб таъкидларди бошлик. Мақондода ҳеч нарса содир бўлгани йўқ, ҳеч нарса бўлмаётир ва ҳеч қачон ҳеч нарса бўлмайди ҳам. Мақондо толеи қулган шаҳар». Шу тариқа касаба уюшмасининг барча раҳбарлари нобуд этилди.

Фақат биргина Хосе Аркадио Иккинчи омон эди. Бир кунни февраль кечаси уйнинг эшиклари милтиқ қўндоқларининг зарбидан ларзага келди. Уйдан чиқиб кетиш учун ханузгача хавонинг очилишини кутиб ўтирган Аурелиано Иккинчи эшикни очди ва плашчлари ембирда ивиб қолган лейтенант ва олти нафар солдатни кўрди. Улар ҳеч нарса демасдан хоналарни, шкафларни, ҳатто казнокни ҳам тингув қилишди. Урсула хонасига чироқ ёкилганда уйғониб кетди. Тингув давом этаркан, нафасини ичига ютиб ётди, аммо бармоқларини хоч шаклида букиб уни солдатлар ўтган жойларга йўналтириб турди. Санте София де ла Пьседад Мелькиадеснинг хонасида ухлаб етган Хосе Аркадио Иккинчини уйғотишга улгурди, лекин энди қочиб бўлмаслиги аён эди. Санта София де ла Пьседад эшикни қайта қулфлади. Хосе Аркадио Иккинчи кўйлаги ва ботинокасини кийиб, каравотда ўтирганича солдатларни кута бошлади. Бу пайтда солдатлар заргарлик устахонасини тингув қилишарди. Офицер осма қулфни очишга буйруқ берди ва қўлидаги фонарини чакқон бир силтаб, хонани кўздан кечирди. У иш столи, витраж, кислота солинган шиша идишларни, уй соҳиби каерда қолдирган

бўлса, ўша ерда ётган асбоб-ускуналарни кўрди ва бу хонада ҳеч ким яшамаслигини тушунди. Лекин шундай бўлса-да, Аурелино Иккинчидан заҳарханда билан, мабода заргар эмасмисиз, деб сўради, кейин бу ер полковник Аурелино Буэндианинг устахонаси эканини тушунтирди. «Шундай деи!» деди офицер ва хонадаги чироқни ёқиб, жиддий тинтув ўтказишларини буюрди. Тинтувдан шишалар остидаги тунука бапқада ётган ўн саккизта тилла балиқча ҳам омон қолмади. Офицер уларни столга ағдартунча, ҳар бирини диққат билан кўриб чиқди ва шундан кейингина бир оз юмшади. «Агар рухсат берсангиз, битта балиқчани узимга олсам, — деди у. — Улар бир вақтлар кўзғолончиларга хизмат қиларди, аммо ҳозир эса тарихий ёдгорлик ҳисобланади». У жуда ёш, деярли ўсмир бўлса-да, ўзига бино қўйган эди. Аурелиано Иккинчи тилла балиқчани ҳадя қилганида офицернинг кўзлари қувончдан худди болаларникидай порлаб кетди, балиқчани чўштагига яширди, қолганларини эса банкага солиб, эски жойига қўйди.

— Бебаҳо совға бу, — дея таъкидлади у. — Полковник Аурелиано Буэндиа бизнинг энг буюк одамларимиздан бири эди.

Аммо кўнглининг бир зумга бўшагани унинг профессионал хатти-ҳаракатига заррача таъсир қилмади. Улар Мелькиадес хонасининг эшигига яқинлашганида Санта София де ла Пьедад энг сўнги хийласини ишлатди. «Бу ерда қарийб юз йилдан бери ҳеч ким яшамайди», деди у. Офицер хонани мажбуран очтирди-да, чироқ нуруни хона бурчакларига йўналтирди ва нур Хосе Аркадио Иккинчининг юзлари бўйлаб сирғала бошлаганда Аурелиано Иккинчи ва Санта София де ла Пьедад унинг арабона кўзларини кўрди ва шунда улар бу бир хатарнинг давоми ҳамда итоаткорлик йўли ила қутулиш мумкин бўлган иккинчи бир хатарнинг бошланиши эканини тушунишди. Аммо офицер, то шкафга териб қўйилган етмиш иккита тувакка кўзи тушмагунча, ҳеч нарсани сезмай, хонани чироқ нурида текширишни давом эттирди. Тувакларни кўрганидан кейин тепадаги чироқни екди. Ҳар қачонгидан ҳам салобатли ва ўйчан, каравотнинг бир чеккасида ўтирган Хосе Аркадио Иккинчи ўрнидан туриб, хонадан чиқиб кетишга тайёр бўлиб турарди.

Унинг ортида титилган китоблару қўлёмалар турган токчалар, сиёхдон қўйилган тоза стол кўринарди. Хонада Аурелиано Иккинчига болалигидан таниш ўша шаффоф ҳаво, чанг ҳамда вайронагарчиликнинг кучи етмай диган ва полковник Аурелиано Буэндиа сезмай ўтган вазият мавжуд эди. Аммо офицернинг бутун эътибори фақат тувакларга қадалган эди.

— Бу уйда қанча одам яшаиди? — сўради у.

— Беш киши.

Афтидан, офицер ҳеч нарсага тушунмади. Унинг пигоҳи Аурелиано Иккинчи билан Санта София де ла Пьедад иккиси Хосе Аркадио Иккинчини кўриб турган жойга қадалди. Энди Хосе Аркадионинг ўзи ҳам ҳарбий унга қараётганини, аммо кўролмаётганини тушунди. Офицер чирокни ўчирди ва эшикни секин ёпиб қўйди. У солдатлар билан гаплашганидан сўнг Аурелиано Иккинчи Мелькиадеснинг хонасида полковник Аурелиано Буэндиа қандай кўз билан кўрган бўлса, ёш ҳарбий ҳам ўшандай кўзда кўрганини ашглади.

— Бу хонага ростдан ҳам юз йилдан буён ҳеч кимнинг назари тушмаган экан, — деди офицер. — У ерда, мепимча, илоллар ҳам бўлиши мумкин.

Эшик ёпилганида Хосе Аркадио Иккинчи уруш ниҳоясига етганига ишонди. Бундан бир неча йил илгари полковник Аурелиано Буэндиа унга урушнинг тортиш кучи ҳақида гапириб берган ва фикрларини ўз ҳаёти мисоллари билан исботлаган эди. Хосе Аркадио Иккинчи унга ишонган эди. Аммо ўша кечаси, офицер уни кўролмай тикилиб турганида, охириги ойларнинг даҳшатиши, қамокдаги маразликларни, станция майдонидаги васвасани, ўликлар ортилган поездни эслади ва полковник Аурелиано Буэндиа ё қаллоб, ё жинни экан, деб хулоса чиқарди. Уруш хиссини тасвирлаш учун кўп сўз ишлатиш беҳуда, бунинг учун биргина «ҚЎРҚУВ» деган сўз кифоя. Сўнгги пайтларда бир сония ҳам хотиржам яшолмаган Хосе Аркадио Иккинчи ўзини ёмғир шовқинидан асраётган ва сехрли нурлари кўмагида кўзга кўринмас қилган Мелькиадеснинг хонасида ширин ҳаловат топди. Уни фақат бир нарса — ишқилиб, тириклайин кўмиб юборишмасин-да, деган ҳавотир безовта қиларди. У Санта София де ла Пьедадга бу

ҳақда гапириб берганида, аёл ўғлига, сени тириклай кўмиб юборишмасликлари учун умримни чўзаман, дея ваъда берди. Ниҳоят, барча кўркувлардан халос бўлган Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадеснинг қўлёмаларини ўрганишга киришди. Уларни қанча кам тушунса, шунча кўп иштиёқ билан ўрганарди. Икки ойдап сўнг сукунатнинг янги шаклига айланиб қолган ёмғир шовқинига кўникди.

Унинг ёлғизлигини фақатгина Санта София де ла Пьесадининг ташрифи бузарди. Хосе Аркадио Иккинчи онасидан овқатни дераза тоқчасига қўйиб кетишни, эшикни қулфлаб ташлашини сўради.

Хосе Аркадио Иккинчининг тутқунлигига ярим йил тўлиб, ҳарбийлар Макоңдони тарк этганларидап кейин, ҳамон ёмғир тинишини кутиб ўтирган Аурелиано Иккинчи озгина валақлашмоқчи бўлиб, хона қулфини очди. Хонага кириши биланок, димовига туваклардан анқиган ўтқир хид урилди. Полга тизилган ўнлаб тувакларнинг ҳаммаси ахлатга тўла эди. Сочлари тўкилиб кетган Хосе Аркадио Иккинчи нафасни қайтарувчи сассикқа эътибор ҳам бермай, қўлёмма ўқирди. Унинг бутун борлиғи худди фаришталар каби шуъла сочарди. Очилган эшикнинг товушини эшитиб, столдан кўз узди. Акасига унинг нигоҳида катта боболарининг тузалмас қисмати яна бир карра такрорланганини пайқашни учун ана шу бир лаҳза керак бўлди, холос.

— Улар уч мингдан зиёд эди, — деди Хосе Аркадио Иккинчи. — Имомим комилки, станцияга тўпланганларнинг сони шунча эди.

* * *

Ёмғир тўрт йилу бир ой ва яна икки кун ёғди. Баъзан у гўёки тинаётгандек бўлар ва бундай пайтларда Макоңдо аҳли ҳаво очилиб кетишига умид боғлаб, байрамона кийинишар, юзларида эндигина соғая бошлаган беморларнинг журъатсиз табассумига ўхшаш табассум пайдо бўларди. Аммо тезда айни шундай ҳолдан сўнг ёмғир янада каттиқроқ қуйиши аён бўлди. Момақалдиروқнинг қаттиқ гулдираши осмонни тилкапора қиларди; шимолдан Макоңдога кучли бўрон ёпирилди, у тошларни кўчириб кетар, деворларни қулатар, плантациядаги сўнгги

билан дарахтларини таг-томири билан суғуриб ташларди. Аммо бу офат Урсула шу кунлари тез-тез эслайдиган уйкусизлик каби ўзига қарши қандай чора кўриш лозимлигини айтиб турарди. Аурелиано Иккинчи бекорчиликка қарши энг фаол куралчи эди. Жаноб Брауннинг совуқ нафаси туфайли қуя бошлаган жала ушн кечкурун аллақандай арзимас юмуш билан Фернанданинг уйига кириб қолган маҳали қаршилади. Фернанда эрига қайсидир шкафдан қидириб топган бузуқ соябонни берди. «Керак эмас, — деди Аурелиано Иккинчи. — То ёмғир тингунча мен шу ерда бўламан». Албатта, бу қасамёд бўлмаса-да, Аурелиано Иккинчи ўз сўзида қатъий туришга аҳд қилди Ушинг кийим боши Петра Котесникида қолганди ва энди у ҳар уч кунда усти бошини ювиш учун ечиб, битта трусиди кийимларининг қуришини кутарди. Зерикмаслик учун унинг рахт-рехтини тузатишга киришди. Эшикларга ошиқ-мошиқ қоқди, қулфларни мойлади, тамбаларни мустаҳкамлади. Ушн сўнгги ойларда, афтидан Хосе Аркадио давридаги лўлилардан қолиб кетган асбоб-ускуналар солинган қутини қўлтиғига қистирганча ушн кезишини кўриш мумкин эди, жисмоний меҳнатданми, ўта зерикишданми, ёки базмлардан мажбуран ўзини сақлаётганиданми, ишкилиб, қорни виноси бўшатилаётган меш сингари аста-секин кичраяр, бақбақасидаги қўшқаватлик, улкан тошбақанинг тумшуғига ўхшовчи юзидаги тўқ кизил шуъла йўқолиб борарди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи шу даражада оздики, ботинкаларининг ипини ўзи бойлайдиган бўлди. Ушинг тиришқоқлик билан эшик лўкидонини тузатаётганини, осма соатни қисмларга ажраётганини кўрган Урсула, полковник Аурелиано Буэндиа тилла балиқчалар ясагани, Амаранта қафаз тўқиганию тугмаларни қайта қадагани, Хосе Аркадио Иккинчи қўлёзмаларни ўқиётгани ва Урсула ўз хотираларини бетиним кавшаётгани каби беҳуда ишлар билан шуғулланыпти, деб ўйларди. Лекин аслида бундай эмасди. Ёмғир шунчаки ҳамма нарсани остин-устин қилиб ташлаган, агар уч кун ёғланмаса, ҳатто темир механизмларнинг мурватлари орасидан ҳам гул униб чиқар, газмолларнинг ялтироқ иллари зағ билан қоплап, нам тортган кийимлардан эса заъфарон сув кўкатлари ўсиб чиқарди. Ҳаво шу қадар нам эдики, балиқлар очиқ эшик-

лар орқали уйга кириб, хоналар бўйлаб сузганча, очик деразадан чиқиб кетиши мумкин эди. Бир куни эрталаб Урсула ғоят ҳолсизланиб уйғонди. Умри оз қолганини сезиб ўзини замбилга солиб падре Антонио Исабелнинг олдига олиб боришларини сўрайман деб турганида, Санта София де ла Пьедад кампирнинг орқаси зулуклар билан тўлиб тошганини билиб қолди. Қондан шишиб кетган бу ярамас жониворлар Урсуланинг сўнгги қонини сўриб битирмаслиги учун, уларни чала куйган косов билан куйдиришди ва битталаб кўчириб олишди. Уйдаги сувларни чиқариш учун ариқ қазишга, хоналарни қурбақаю чиганоклардан тозалашга тўғри келди, ана шундан кейин полларни ювиш, каравотларнинг оёқлари остидаги гиштларни олиб ташлаш ва ботинкада юриш мумкин бўлди. Дикқати юзлаб майда юмушларга чалғистган Аурелиано Иккинчи қариётганини сезмасди. Аммо у бир куни кечқурун тебранма курсида қоронғиликда тикилиб, Петра Котес ҳақида ўйларкан, дафъатан қариганини сезиб қолди. Ёши ўтган сайин янада очилаётган Фернанданинг ширин бағрига яна қайтишига ҳеч нарса ҳалақит бермасди. Аммо ёмғир унинг барча истакларини ювиб юборди ва қалбини ҳаётдан тўйган одамга хос лоқайдликка тўлдирди. Аурелиано агар бир йўлга чўзилган бундай ёмғир илгари содир бўлганида, нималар қилиши мумкинлигини эслаб, мийғида жилмайиб қўйди. У Маккондога биринчилар қатори, ҳали банан компанияси тунука томларини модага киритмасидан анча илгари, ок тунука олиб келган эди. У тунукаларни фақат бир мақсадда — уларни Петра Котеснинг томига қоплатиш ва ёмғир шовқини уйғотадиган чуқур хисдан лаззатланиш учун олиб келганди. Аммо бу ўткинчи тентакликлару ёшликдаги ғалати-ғалати қилиқларни эслаш ҳам Аурелиано Иккинчиси хаяжонлантирмади, гўёки у охириги айшишратда ўзининг барча хис-туйғуларини сарфлаб бўлгандай эди. Бунинг эвазига у ўтмишнинг қувончлари тўғрисида ғам-ғуссасиз, ўқинмай ўйлашдек ажойиб хислатга эга бўлди. Бир қарашда, ёмғир ниҳоят унга бемалол утириб ўй суриш имкониятини яратгандек, ёвдошу асбюбускуналар солинган қути эса у шуғулланиши мумкин бўлган, аммо шуғулланмаган ишларга нисбатан қалбида соғинч уйғотгандек туюларди. Аслида эса бундай эмас-

ди. Аурелиано Иккинчиининг бирданига ўтроқ бўлиб қолгани ва уйда саранжом-сарипталик ўрнатишга ружу қўйгани бир хотирага ёки бирор аччиқ тажрибага боғлиқ эмасди. У ёмғир важдидан шундай қиларди, бошқача айтганда, ёмғир уни бир замонлар Мелькиадеснинг хонасига гилам-самолетлар, бутун учаргиламлар, бутун бошли кемаларни экинажи билан қўшиб ютиб юборувчи китлар ҳақидаги сеҳрли эртакларни ўқиган узоқ ёшлигига қайтарди. Фернанданинг қаровсиз қолган кенжа Аурелиано бир куни галерсеяга югуриб чиқиб қолди. Аурелиано Иккинчи бир қарашдаёқ бола ўзининг невараси эканини ҳис қилди. Гўдакнинг сочини олди, кийингирди, одамлардан чўчимасликка ўргатди ва тез орада ҳеч ким боланинг росмана Аурелиано Буэндиа эканига шубҳаланмайдиган бўлди; унинг ёноклари туртиб чиққан, қарашлари ҳайратга тўла, кўриниши ёлғизликдан дарак берар ва умуман унда Буэндиа зотига хос барча хислатлар мужассам эди. Фернанда ҳам инсофга келди. У анчадан бери ўз такаббурлигини жиловлашга уринар, айни вазиятдан чиқиб йўлларини излаб боши қотарди. Агар у Аурелиано Иккинчи неварасини шу қадар илиқ ва меҳрибонлик билан қарши олишини билганида, болани унга олдинроқ кўрсатар эди ва, эҳтимолки, жигарбақдини ўлдиришини хаёлига ҳам келтирмаган бўларди. Тишлари бир тушиб чиққан жиянча Амаранта Урсулага овунган эди. Иккови зерикарли ёмғир кунлари ўйин ўйнашарди. Бир куни Аурелиано Иккинчи ҳамма унутган инглиз энциклопедияси Меменинг хонасида ётганини эслади. У болаларга китобдаги расмларни: хайвонларнинг тасвириши, сўнг география хариталарини, узоқ ўлкалар маъзарасию машҳур кишиларнинг портретини кўрсата бошлади. Аурелиано Иккинчи инглиз тилини билмас ва энг машҳур шаҳарлару тарихий шахсларнигина қийнаиб-қийнаиб топар, шу боис, расмлардаги бошқа одамларга ўзи исм ўйлаб тонар, уларга атаб афсонавий номайи аъмол туқир, ишқилиб, сичков болаларнинг бирорта саволинни ҳам жавобсиз қолдирмас эди.

Фернанда, ҳаво очилиб кетса бас, эрим яна жазманининг ёнига кетади, деб ишонарди. Ёмғирнинг илк ойларида у эрининг ётоғига киришга ботинолмади, агар кирса Амаранта Урсулани тукқанидан кейин ўзининг хотип-

ликка ярамай қолганини хижолатдан қизариб бўлса-да, эрига айтилганга мажбур бўларди. Айни ҳадик ваҳхидан бечора аёл табиби ғайблар билан ёзишмасини кучайтирди, лекин ёзишма почтанинг ёмон ишлаши туфайли тез-тез узилиб қоларди. Ёмғирнинг биринчи ойларида қаттиқ довул туриб, бир қатор, темир йўл ҳалокатларига сабаб бўлди ва Фернанда табиби ғайблардан бири юборган хатни ўқиб ўзининг мактублари уларга стиб борганини англади. Кейинчалик, ёзишма бутунлай тўхтаб қолгач, у эри ўша қонли маскарадга кийиб борган йўлбарс ниқобини юзига тортиб, банан компанияси врачларига бегона исм-фамилия остида учрашиш ҳақида жиддий ўйлай бошлади. Аммо тошқин офатларини сўзлаб юрвучи таниш аёлдан компания шифохонаси қурғоқчил ўлкаларга кўчиб кетганини эшитди. Фернанданинг умидлари пучга чиқди. Тақдирга таян бериб, ёмғир тинишини ва почта алоқаси қайта тиклаinishini кутишга аҳд қилди. Энди пинҳоний дардини ўзи даволар, чунки Макондода қолган ягона доктор — молга бериладиган ўтти ейдиган ғалати француз докторга боришда ўлим афзал кўринарди. Фернанда, бирор ёрдами тегиб қолар, деган умидда Урсула билан иноқлашиб олди. Бахтга қарши, бечора Фернанда нарсаларни ўз номи билан атамасди, шу боис, сабабни оқибат, ички ҳодисаларни эса ташқиси билан алмаштиришга, яъники ичидан қоп кетишини шунчаки иситма деб аташга мажбур бўлди. Касалини очиқ айтишдан уялгани туфайли шундай деди ва натижада Урсула унинг дарди бачадонида эмас, балки ошқозонида, деб хаёл қилди-да, Фернандага карамсдан тайёрланган дори ичишни маслаҳат берди. Агар бошқа аёллар каби очиқ-сочиқ бўлганида эди, Фернанда ёмғирга эътибор ҳам бермасди, чунки аввал бошдан худди рутубатли бир муҳитда ҳаёт кечирарди. У овқатланиш вақтини ҳам, оиладаги ўзи жорий этган бошқа удумларни ҳам ўзгартирмади. Емакхонадаги стол осфи остига фишт қўйишарди. Овқат пайти хўрадаларнинг оёқлари ҳўл бўлмаслиги учун, курсилар қалин пахта устида турарди. Фернанда ҳамон голланд матосидан тикилган дастурхонга чинни идишларни териб, кечки овқатдан олдин ҳамиша шам ёқарди. Унинг фикрича, табиий офат анъаналарни муҳим сақлашга ҳов бўлолмасди. Ҳеч ким уйдан кўчага

чиқмасди. Фернацдага қолса эди, у барча эшикларни очилмас қилиб михлаб ташлаган бўларди. Лекин пунга қарамай, уйлари снидан полковник Херинельдо Маркеснинг жасади солинган тобутни кўтариб ўтишаётганларида, Фернацда биринчи бўлиб деразага югурди, аммо пим очик деразадан кўрганлари ҳафсаласини пир қилдики, Фернанда оний сониялик ожизлиги учун ўзини анча вақт-гача койиб юрди.

Бундан ғариброқ дафн маросимини ҳатто тасаввур ҳам қилиб бўлмасди. Тобут ҳўкизлар кўшилган оддий аравага ортилган бўлиб, арава устида банан барглари-дан қилинган пешайвон силкиниб турарди. Ёмғир тўхтамай куяр, филдираклар ярмигача лойга ботиб қоларди. Тобут устига ёпилган жикқа ҳўл байроқдан шаррос сув қуйиларди. Бу ўша порох ҳиди ва қон сингиб кетган, эндиликда барча ветеранларнинг ғазабини кўзғатадиган байроқ эди. Тобут устига ўша полковник Херинельдо Маркес Амаранта чеварлик киладиган хонага киришдан олдин дахлизда қолдирилган зардўзи шокилали қилич қўйилганди. Неерланд сулхидан сўнг тирик қолган сўнгги ветеранлар шимларини тиззаларига-гача кўтариб, айримлар яланг оёқ ҳолда, бир кўлда ҳасса, иккинчисида ёмғирдан ранги ўчиб кетган қоғоз гулчамбар ушлаганча, лой кечиб, тобут ортидан боришарди. Улар ҳалигача полковник Аурелиано Буэндиа номи билан аталиб келадиган кўчадан худди арвоҳлар-дек ўтишарди. Ногаҳон улар, худди буйруқ олгандек, полковникнинг уйи томон юз буришди, сўнг уйдан узоқлашиб, майдонга чиқишди. Бу ерда улар маросим иштирокчиларидан ёрдам сўрашга мажбур бўлишди, чунки дафн араваси лойга ботиб қолганди. Урсула Санта София де ла Ньедадга, мени эшик олдига элтинглар, деб илтимос қилди. У маросим иштирокчиларига шу қадар диққат билан тикилардики, одамлар кампир ҳамма парзани яққол кўряпти, деган ҳаёлга боришди.

— Алвидо, Херинельдо, ўғлим! — деб қичқирди Урсула. — Жигаримга дуомни стказ, айтки, биз ҳаво очилган куни, албатта, учрашамиз

Аурелиано Иккинчи катта бувисини яна ўрнига элди. Сўнг одатдагидек беандишалик билан, бояги гапингиздан муддао не, деб сўради.

— Бор гапни айтдим-да, — деб жавоб қилди Урсула — Ёмғир тухташи билан бу оламдан кетаман.

Кўчаларни босган балчиқ Аурелиано Иккинчини безовта қила бошлади. Гарчанд, кечикиб бўлса-да, молхолини ўйлаб ташвишланди ва елкасига брезент ёпганича, Петра Котесникига йўл олди. Петра Котес ҳовли саҳнида бели баробар сув кечиби, ҳаром қотган отнинг ўлигини жойидан кўзгатишга уринарди Аурелиано Иккинчи қўлига хода олиб ёрдамлашди. Отнинг шишиб кетган бахайбат танаси бир чайқалди-да, лойқа сувда оқиб кетди. Петра Котес ёмғир бошланганидан буён ҳовлисини мол ўлигидан тозалаш билан банд эди. У дастлабки ҳафталарда Аурелиано Иккинчига офатга қарши бирор чора-тадбир кўриш керак, деган мазмунда хатлар йўллади. Аммо у шошилишга ҳеч қандай ҳожат йўқлиги, ишлари ёмон эмаслиги, ёмғир тўхташи биланок, албатта, бирор нарса ўйлаб топажанини айтди. Кейин Петра Котес яйловлариши сув босгани, моллари тоққа қочаётгани, у ерда ҳеч қандай егулик йўқлиги, аксинча уларнинг ўзини ягуар ва эпидемия нобуд этаётганини маълум қилди. «Ташвишланма, — жавоб берди унга Аурелиано Иккинчи, — барибир молсиз қолмаймиз, фақат ёмғир тинса бўлгани». Петра Котеснинг кўз ўнгида ўнлаб ҳайвонлар ҳалок бўлар, у баъзиларини зўрға ҳалоллаб қоларди. У илгари Макоцдада энг катта ва ишончли бўлган, ҳозирда фақат қўланса ҳиди қолаётган бойлиги — моллари тошқин томонидан смирилаётганини чор-почор қузатарди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи у ерда нималар бўлаётганидан хабар олгани борганида, нимжон хачир ва вайрона отхонада ётган отнинг ўлигини учратди. Петра Котес жазманини кўрганида на ҳайратланди, на қувонди ва на жаҳли чиқди, кинояли жилмайиб қўйди, холос.

— Хуш келибдилар! — деди Петра Котес.

Аёл қариб, эти суюғига ёпишиб кетган, бодом кўзларида бенихоя маъюслик ва тақдирга тан бергани кўришиб турарди. Аурелиано Иккинчи тағин елкасига брезент ёпиниб юришдан эрингани боис, Петра Котесникида уч ой қолиб кетди. «Қаергаям шошиламан, — дерди худди Урсулага ўхшаб. — Ҳавонинг очилишига ҳам озгина қолди». У Петра Котеснинг сўлғинлигига биринчи ҳафтадәк кўникиб қолди. Вақт ва ёмғир унинг гўзаллигига

сезиларли таъсир ўтказган эди. Аммо Аурелиано Иккинчи унга бора-бора гўёки илгариги Петра Котес деб қарайдиган бўлди, илгариги тентакликларини, молларнинг беомон кўпайишига сабаб бўлган севгиларини эслади. Иккинчи ҳафтанинг тунларидан бирида, қисман истак ва қисман тамагирлик таъсирида, Петра Котесни эркалатиброк турди. Лекин аёл лоқайд эди. «Тинчгина ухла, — тўнғиллади у, — ҳозир тентаклик қиладиган вақт эмас». Ва Аурелиано Иккинчи шифтдаги кўзгуларда ўзини ва Петра Котеснинг сўлғин аксини кўрдию аёлниг ҳақлигини тушунди. Англадики, вақт ҳеч ўзгармаган, лекин уларнинг ўзлари энди ширин тентакликларга ярамай қолишган эди.

Биргина Урсула эмас, балки бутун Макондо аҳли ҳам ёмғирнинг тинишини ўлишлари учун кутишаётганига ишонган Аурелиано Иккинчи Фернанданинг уйига сандикларини кўтариб келди. У кўчалардан ўтаркан, кўзлари мурдаларникидек қотиб қолган одамларни кўрди. Улар қўлларини ковуштирганча деразалари олдида ўтириб, вақтнинг яхлит, бўйсумас, тартибсиз окимини бутун вужудлари билан ҳис қилишарди. Ёмғирга тикилишдан бўлак ишлари қолмагани учун ҳам вақтни ой ва йилларга, қуну соатларга бўлиш бефойда эди. Болалар Аурелиано Иккинчининг қувона-қувона кутиб олишди. Энди у болаларни эскириб қолган, овози зўрға чиқадиган аккордеони билан овута бошлади. Лекин Буэндиаларнинг кенжа авлодига инглиз энциклопедиясидаги расмларни кўриш кўпроқ ёқарди. Аурелиано Иккинчининг тасавури дирижабли тасвирини булутлар орасидан ўзига бошпана кидираётган филга айлангирарди. Бошқа варақда чавандознинг расми бор эди. Кийими ғайриоддий бўлишига қарамай, суворий жуда таниш туюларди; расми бошидан-охиригача ўрганиб чиққан Аурелиано Иккинчи, бу полковник Аурелиано Буэндиа, деган хулосага келди. Расми хотинига кўрсатди, Фернанда чавандоз нафақат полковникка, балки барча Буэндиаларга ўхшаб кетаркан, деди. Аслида эса у расмда татар жангчиси тасвирланган эди. Хотини уйларида атиги олти кило тузланган гўшту бир қоп гуруч қолганини айтгунича, Аурелиано Иккинчи ўз вақтини Родоский хайкаллари ва илон ўргатувчилар ўртасида беғалвагина ўтказарди.

— Хўш, мендан нима истайсан? — сўради у.

— Билмайман, — жавоб берди Фернанда. — Бу — эркакларнинг иши.

— Яхши, деди Аурелиано Иккинчи, ёмғир тинсин, бирор нарса ўйлаб топарман.

Тушликка атиги бир бўлак гўшт билан бир чимдим гуруч тегса-да, у энциклопедияни қўлдан қўймасди. «Хозирча борш қилиб бўлмайди, — деди у, — лекин ёмғир ҳам мангу ёғмайди-ку». Аурелиано Иккинчи рўзгор гамини смай қўйгани сайин Фернаданинг қазаби ортарди. Унинг қалвалари эрталаб гитаранинг йўғон торлари чалган куй каби зерикарли оҳангда бошланар, кечаси ёрқин рангларга чўлғаниб, энг юқори пардаларга қўтариларди. Дастлаб Аурелиано Иккинчи хотинига эътибор бермади, аммо эртасига нонуштадан сўнг смғир шовқинидан ҳам баттар тўнғиллаш жонига тегди. Фернанда, гарчанд, кироличалардек тарбия кўрган бўлса-да, бу жинни хонадоннинг чўрисиغا айланиб қолганидан, пуф деса учиб кетадиган бу уйи одам қиламан деб эртадан-кечгача қора терга ботиб юрган бир пайтларда нуқул каравотда ағанаб стадиган дангаса, имонсиз ва бузуки эрининг устидан иолирди. яъники, хар сафар ухлашдан олдин кўзлари қум тикилгандай ачишади, эрталаб ҳеч кимса ундан ҳол-аҳвол сўрамайди, очириви айтганда, уни бу оила аъзолари иссиқ қозошни ушлайдиган кир латтачалик кўрмайди, бу оиладан ҳеч қачон марҳамат қутмаган, ҳамма уни ғийбат қилади, мунофиқ, риёкор, муғомбир деб аташади, ҳатто бир куни жойи жаннатда бўлгур Амаранта ҳамманинг олдида, Фернанда орқа тешик билан рўзанинг фаркига бормади, деган эди, майли, бунисиям майли, бечора Фернанда худонинг измига бўйсуниб, барчасига чидади, лекин энди сабр қосаси тўлиб тошди, чунки бир марта аблах Хосе Аркадио Иккинчи, уйимизга юбкали качакони олиб келгани учун ҳам оиламиз побуд бўляпти, деб айтди, тасаввур қилинг-а, юбка кийган ҳокимиятпараст качакони, жиғси қапжиқ качақопи, ҳукумат ишчиларни ўлдиришга юборган качақолардан бириши айтгандай бўлди, лекин у аблах аслида гердог Альбанинг чўқштирган кизиши, ҳаттоки президентларнинг хотинлари ҳасад қиладиган, тапикли авлодга мансуб, қони тоза, ўн битта испан фамилияси остида

имзо чекиш хуқуқи берилган, бу нокас шаҳарда илк ўн олти одамга мўлжалланган стол тузган яккаю ягона фукаропи, яъники, Фернадани назарда тугди, лекин сужоқоёқ эр эса кулгидан ичаклари узилиб, бунча кўп қошиғу вилканинг, пичоғу чойқошиқларнинг биз христианларга нима кераги бор, улар балки қирқоқлар базмига яраб қолар, деди, аслида эса, кулгили жойи йўқ эди, негаки бу ерда қачон оқ ва қачон қизил вино тортилишини, қайси йўл билан ва қайси қадахга қўйилишини Амаранта, оқ вино кундузи, қизили кечаси ичилади деб юрадиган ўша мархума Амаранта эмас, балки Фернада билади, ёлғиз угина тилла тувакка ёзилиши билан фахрланиши мумкин, гўрингда тўнғиз қўпгур полковник Аурелиано Буэндиа эса уни мазах қилди, тузукроқ қараглар, тагин келинимизнинг нажоси гул эмасмикан, деб айтди, хатто ўз қизи Рената бир куни ётоқда уни уялмай-нетмай кузатиб, сўнгра бошқаларга, тувак тилладан, аммо ичидагиси оддий нажос, энг оддий нажос, хатто оддийдан ҳам оддийроқ шунчаки качаконинг нажоси, деб айтди, ўзи тукқан шундай деди, буям майли, у ҳеч кимдан нажот кутмай қўйди, аммо эридан заррача бўлса-да, ҳурмат талаб қилишга ҳаққи бор-ку, ахир Аурелиано Иккинчи унинг махрами, ягона ҳомийси эди-ку, лекин бу тўнка эр уни диққилафас дўзахга бошлаб келди, рўза пайтда эри билан ётишдан иймангани баҳона эр дегани юшқага ўраб ташласа ит ҳам қарамайдиган манжалаки аёлникига жўнади, ўша байталнинг корсонини кўрган захотиёқ кимлигини билиб олсан, ўша канжиқ билан солиштирса, шохона саройда ҳам, чўчкахонада ҳам, дастурхон атрофида ҳам, тўшакда ҳам, қонушпараст, итоатгўй ва жабрдийда ўртасида осмон билан ерча фарқ бор. Фернаданинг, донья Рената Арготе ва нақ авлие, ҳақиқий христиан, Муқаддас мақбара ордени нишондори дон Фернадо доль Карнионинг яккаю ягона севимли қизлари Фернадага, худонинг қудрати туфайли ҳеч қачон мазорда чиримайдиган, терилари ўлганларида ҳам келинчакларнинг атлас кўйлаги каби силлиқ ва тоза турадиган, кўзлари хамиша ёқутдай пур сочаверадиган улур зотларнинг тишови бўлмиш Фернадани хўрлашга ҳеч кимнинг ҳадди сизмайди.

- Сал ошириб юбординг, — дея унинг гапини бўлди

Аурелиано Иккинчи, отаннинг жасадини олиб келишганда анча ҳидланиб қолган эди.

У Фернанданинг гапларидан айни шу хатони топгунча унинг дийдесини кун бўйи тишини-тишига қуйиб эшитди. Фернанда саволга жавоб бермади, лекин овозини сал-пал пасайтирди. Кечки овқатдан кейин хотинининг дийдиёси яна кучайиб, кўчада қуйиб ётган жала шовқинини босиб кетди. Аурелиано Иккинчи кўзини ердан узмади, озгина тамадди қилдию ётоғига жуда эрта кетди. Эртасига нонушта пайтида Фернанданинг аъзойи бадани титрар, унинг кечаси билан мижага қоқмагани билиниб турарди. Аммо энди ўтмиш хотиралари унга азоб бермаётгандек туюларди. Лекин эри қайқатилган тухум борми, деб сўраганида, у тухум ўтган ҳафтада тамом бўлди, деган оддий гап билан чекланмасдан, вақтини ўзининг исқирт киндигига маҳлиё бўлиш билан ўтказди, сўнгра дастурхонга тўрғайнинг қовурилган жигарини олиб келишни талаб қилишга ор қилмайдиган эркакларга қарата аччиқ нутқ сўзлади. Аурелиано Иккинчи одатдагидек болаларни тўплаб, биргаликда энциклопедиясидаги расмларни кўришга тушди. Фернанда гўёки Меменинг ётоқхонасини йиғиштира бошлади, аслида эса у бир нарсани — қўлидан бечора, бегуноҳ болаларга энциклопедиядаги расм полковник Аурелиано Буэндианинг расми эканини уқтиришдан бошқа вако келмайдиган, охирги уятини йўқотган эри барча гапларини эшитишини истарди. Кундузи сиеста соатларида, болалар ухлаб қолишганида Аурелиано Иккинчи галереяга чиқиб ўтирди, лекин Фернанда уни ўша ердаям топиб олди, устидан роса масхаралаб кулди, атрофида сўнадек гўпғиллаб айланди. У хушқомат эрчаси уйида то егани тош қолғунига қадар худди эрон шоҳидек ёмғирга тикилиб ўтиравериши, чунки у дангаса, текинхўр пасткаш, лаңдавур эканини, хотини эвазига яшашга кўникиб қолганини ва нукул гап билан корнини тўйдирувчи аёлга уйландим, деб ўйлашини уқтирди. Аурелиано Иккинчи хотинини илдаммай худди кардек роса икки соат эшитди, бутун таънаю маломатларини кечгача тинглади. Ахири сабр косаси тўлди, шекилли, Фернанданинг гаплари мясиди худди барабан садосидек янграйверди.

Худо хаки, овозингни ўчир! — деб бакирди у хотинига.

Фернанда бунга жавобан овозини баттар баладлатиб.

— Ўчирмайман! -- деди. Гапларим кимга екмаса, бу ердап чикиб кетсин!

Шундан сунг Аурелиано Иккинчи узини тута олмади. У гўе керишмоқчи бўлгандек аста ўрнидан турди ва совуқ бир назаб билан бегония, қирққулоғу бошқа гуллар ўсган тувакларни бирин-кетин полга улоқтириб, чилчил синдирди. Фернанда қўрқиб кетди. У ўзининг асабий жавраши бу қадар улкан кучли таъсир қилишини ўйламаган, муросаю мадора учун фурсат қолмаган эди. Ногохоний озодликдан маст бўлган Аурелиано Иккинчи ойнаванд шкафдаги идишларни олди ва шошмасдан полга ирвита бошлади. У бир вақтлар уйининг деворларига қоғоз пуллар епиштиргани каби, хотиржам ва жиддий бир кифоада, кимматбаҳо биллур идишларни, қўлда ишлов берилган вазаларни, атиргуллар тўлдирилган кема ичидаги кизлар тасвирланган картиналарни, тилла суви юритилган кўзгуларни, хуллас, уйдаги синиши мумкин бўлган барча буюмларни деворга ура бошлади. Энг охирида қўлида ошхонада турган каттакон сопол кўза илинди. Кўза синдию худди портлаган бомбадек ҳовлига сочилиб кетди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи қўлини ювди, елкасига брезентини ташлаб кўчага чикди-да, тун яримлай деганда тузланган гўшт, гуруч, макка ва пича билан солинган копларни олиб келди. Шу-шу, рўзғори озик-овқатдан зорикмайдиган бўлди.

Амаранта Урсула билан кичик Аурелиано емғирли кун ва йилларни хаётларидаги энг бахтли пайтлар деб эслашарди. Фернанданинг таъқиқларига қарамай, улар ҳовлидаги қўлмаклар бўйлаб кезишар, калтакесак ушлаб, уларни тилка-пора қилишар, капалакларнинг қанотидан олишган чагғни Санта София де ла Пьседадан яширинча шўрвага солиб, гўе овқатни захарлаган бўлишарди. Аммо уларнинг энг ажойиб ўйинчори Урсула эди. Болалар у билан худди каттакон тўзиган қўғирчоқдек муомала қилишар, бурчақдан бурчақка етаклаб, рапгли латталар билан безашар, юзига қорақуя суртишарди. Бир куни қурбақанинг кўзларини ўйишгани каби бечора кам-

пиршинг кўзларини боғбон кайчиси билан ўйиб олишларига сал қолди. Улар, айниқса, кампир алахлаганда хурсанд бўлишарди. Ёшигарчиликнинг учинчи шайида Урсуланинг мияси айний бошлади чоғи, энди бугунги купни узоқ ўтмиш билан чалкаштира бошлади. У юз йилча илгари дафн этилган катта бувиси Петролиша Игуараниннг ўлими муносабати билан уч куп тўхтамай йиғлади. Кенжа Аурелианоги ўша муз парчасини томоша қилишга борган уғли Аурелиано билан адаштириб юборди, кичик Хосе Аркадиони эса ўзининг лўлилар билан қочиб кетган тўпғичи билан алмаштирди. Урсула оила тарихини шу қадар кўп сўзлардики, патижада ўйинқароқлик қилиб, бечора кампирнинг аллақачон оламдан ўтган қариндош-урувларини «мехмон»га олиб келишарди. Соцларига кул сепилганию кўзи қизил лагга билан боғлаганига қарамай, Урсуланинг қувончи ичига сиғмасди. Пазарида болалар батафсил тасвирлаб беришган қариндошлари орасида ўтиргандай бўларди. Урсула бобосининг бобоси ҳам тувилмаган пайтлардан олдинроқ содир бўлган воқеалар ҳақида сўрар, улар келтиришган яшгиликлар билан жуда-жуда кизиқар, оламдан ўтган қариндошларини эслаб, суҳбатдошларига кўшилиб йиғи-сиғи қиларди. Урсуланинг уруш пайтида авлие Юсуфнинг бахайбат гиис хайкалини олиб келиб, то ёмғир тингунча туратурсин деган одамнинг кимлигини ўжарлик билан сўраб-суриштиришига дарров уйдагилар эътибор беришди. Шунда Аурелиано Иккинчи ёлғиз Урсулагина биладиган яширин хазина борлигини эслади, аммо унинг хийлалари ҳеч қачдай самара бермади. Гарчанд, Урсула ахлаб, одамлару воқеаларини қориштира-да, бу сириши очмасликка етарли эс-хушини сақлаб қолган эди. Кампир ўша олтиннинг ҳақиқий эгаси эканини исботлаб бероладиган одамгагина ишониши мумкин эди. Урсула шу қадар пухта ва саботли эдики, бир куни Аурелиано Иккинчи ўзининг собик ҳамтовокларидан бирини хазина эгаси сифатида бошлаб келганида, бирпасда даъвогарнинг кимлигини фох этиб ташлади.

Урсула ўша сирни ўзи билан париги дунёга олиб кетишига қаттиқ ишонгач, Аурелиано Иккинчи оқава сувга ариқ қаздириш бахонасида ер қазувчиларни бошлаб келди ва уларга кўшилиб, ҳамма жойни илма-тешик қилиб

юборди, лекин ҳолдан тойдирадиган даражадаги уч ойлик қидиришлар беҳуда кетди. Шундан кейин у Пилар Тернерадан фол кўришни илтимос қилди, лекин фолбин карталарни Урсула чийлаб берсагина ҳақиқат аён бўлади, деб тушунтирди. Фолбин аёл хазина мавжудлигини билган олди, айтишича, хазина оғзи мис сим билан боғланган копча солинган етти минг икки юзу ўн тўртта олтин тангадан иборат бўлиб, улар Урсуланинг кароватидан бир юзу йигирма икки метрли радиусли доира узокликда қўмиб қўйилган экан. Пилар Тернера то ёмғир тилиб, уч ёз фасли ўтиб, ботқоқликлар қуёшда қуриб битмагунича хазинани қўлга киритиб бўлмаслигини огоҳлантирди. Урсуланинг кароватидан ховли деворигача бўлган масофанинг роса бир юзу йигирма икки метр чикқани Аурелиано Иккинчини таажжубга солди ва ҳатто ўйга толдирди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг хоналарини ўлчаётганини ва ер қовловчиларга ариқни яна бир метр чуқурлаштиришга кўрсатма берганини кўриб, эрим ҳам эгизак укаси каби ақлдан озган бўлса керак, деб ўйлади Катта бобосидек кидирув безгагига мўбтало бўлган Аурелиано Иккинчи озиб-тўзиб, яна укасига ўхшаб қолди; энди у Хосе Аркадио Иккинчига пафакат ориқлиги ва ёноқларининг туртиб чикқанлиги, балки қарашининг паришонлигию аллақандай ғарибнамолиги билан ҳам ўхшаб кетарди. У болаларга ортиқ эътибор бермай кўйди. Бошдан-оёғигача лойга ботиб юрар, ошхонанинг бир бурчагига тикилиб олиб апил-тапил овқатланар, онаси Санта София де ла Пьедадинг саволларига зўрға жавоб қантарарди. Аурелиано Иккинчи хотини ҳатто тасаввур ҳам қилмаган ғайрат билан ишлардики, буни кўрган Фернанда ундаги қизиққонликни меҳнатсеварликка, бойликка ташналигини фидокорликка, ўжарлигини эса тиришқоқликка йўйди; эрини танбалликдан халос қилмоқчи бўлиб андишасиз захар сочганларини эслаб, виждонни қийнала бошлади Аммо Аурелиано Иккинчи Фернандининг ярашинга шай турганини сезмасди. Шох-шаббалар ва чириган гуллардан иборат, пақ томоғигача келадиган ботқоқда тик турганича боғни кавларди, у энди ички ва ташқи ховлиларни кавлаб бўлган, шарқин галереянинг пойдеворини шу қадар чуқур қазиган эдики, бир тун ўйдагилар қаердадир ер остида содир бўлган силкини-

шу дахшатли товушдан уйғониб кетишди. Аввалига зилзила деб ўйлашди, аслида эса уйдаги учта хонанинг поли чўкиб кетган, галерсея полнида ҳосил бўлган катта ёрик эса то Фернанданинг ётоғигача чўзилганди. Аурелиано Иккинчи ўшанда ҳам қидирувдан воз кечмади. Гарчанд, умидлари сўнганига қарамай, бўшаб қолган пойдевори мустаҳкамлашди, ёрикни қоришма билан тўлдирди ва ишчи ғарб томонга кўчирди. Янаги йил июнь ойини ёмғир сусая бошлаган иккинчи ҳафтагида ҳам Аурелиано Иккинчи ховлининг кунботар тарафини кавлаб ётарди. Булутлар сийраклашди, ҳаммада бугун-эрта ҳаво очилиб кетади, деган умид уйғонди. Шундай бўлди ҳам, жума куни кундуз соат иккида қуёш кўриниш берди. У мисоли пишиқ гишт каби қизил ва дағал, мисоли сувдек шаффоф эди. Ўша кундан бошлаб, ўн йил давомида бир томчиям ёмғир ёлмади.

Макондо харобазорга айланган эди. Кўчалар шилта бўлиб кетган. Кўлмакларда бу ерга қапдай тез келган бўлса шуңдай тез даф бўлган ажнабийлар қолдириб кетган мебель қолдиқлари моғор босиб ётарди. Банан безгаги пайтида яшин тезлигида қурилган уйлар ҳувиллаб қолганди. Банан компанияси арзигулик мол-мулкни ташиб кетган унинг темир панжара билан ўралган қўрғони ўрида тоғ-тоғ ахлатлар ётарди. Салқин айвоғида кечалари карта ўйналадиган сөөч уйларни гўё бир неча йиллардан сўнг Макондои ер юзидан супуриб ташлайдиган дахшатли бўронга замин хозирлаган шамоллар учуриб кетгандек эди. Бу ерда қачонлардир одамлар яшаганини исботловчи бирдан бир далил Патриция Браун автомобилда унутиб қолдирган, устига гул чекилган қўлқоп эди, холос. Бир замонлар Хосе Аркадио Буэндиа томонидан ўрганилган ва кейинчалик банан плантациялари пайдо бўлган яйдоқ далалар энди у ер-бу ерида чирик тўнкалар ётган ботқоқликка айланган бўлиб, уларнинг нариги уфкида неча йиллар давомида кулрап бир денгиз сассиз қўпириб ётди. Биринчи якшанбада шаҳарда нима гапчилигини билиш учун кўчага чиққан Аурелиано Иккинчи довдираб қолди. Ёмғирдан сўнг тирик қолганлар — улар Макондога банан безгаги қопламасдан илгари кўчиб кетганлар эди — кўчанинг ўртасида ўтириб олиб, баданларини офтобга тутишарди. Ҳали уларнинг

терисида сув ўтига хос яшил тусини, ёгин кезида ўрнашган моғор хидини ҳамон сақлаб қолган эди, лекин она шахарлари яна ўзларининг ихтиёрида эканини англаганлари боис, юзларида қувноқ табассум акс этарди. Турклар кўчаси эски ахволига қайтган — оёқларига шиппак кийиб, қулоқларига оғир темир сирға тақиб қўлбола буюмларини тўтиқушларга алмаштирганча жаҳон кезган ва ниҳоят, минг йиллик дарбадарликдан сўнг Макондодан бошпана топган араблар даврига қайтган эди. Дўқонлардаги моллар чириб кетган, пештахталарни ёғочхўр чумолилар илма-тешик қилиб юборган, деворлар нураб тушган эди, аммо арабларнинг учинчи авлоди вакиллари ҳамон ота-боболарининг жойларида ўтиришар, улар камсўз, бепарво, на вақтга, на табиий офатларга бўйсунувчи одамлар бўлиб, уйқусизлик касали ёки полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки жангидан кейинги пайтлардаги каби тирик ва балки ўлик эдилар. Арабларнинг кимор столлари, соябонли столлари, мерганлик тири қолдиқлари ҳамда түшлар таъбир қилиниб, келажак фол кўриладиган тор кўчанинг вайронаси орасида ўз матонатини сақлаб қолганлари Аурелиано Иккинчини шу қадар таажжубга туширдик, одатдагидай беандишалик билан, бу тўфонда қаңдай қилиб чўкмай қолдинглар, ахир, сув ютиб ўлиш ҳеч гап эмас-ку, деб сўради. У айни саволини эшикма-эшик юриб такрорлар ва ҳамма жойда айёрон табассум, хаёлчан нигоҳларга дуч келар, ҳамма жойда бир хил:

— Биз сузишни билардик, — деган жавобни эшитарди.

Макондо аҳли ўртасида биргина Петра Котес араблардай юраги тош бўлиб чикди. Кўз олдида молхонаю отхоналарнинг деворлари қулаб тушса-да, у ўзини хотиржам сақлаб, уйдаги тартибнинг бузилишига йўл қўймасди. Ёмғирнинг сўнгги йили у Аурелиано Иккинчини уйига хат орқали бир неча бор чақиртирди. Жазмани эса, гарчанд аниқ қунини билмаса-да, бари бир қайтиб боражагини, борганда ҳам нақ бир қоп тилла кўтариб боражагини ва шу баробар Петра Котеснинг стоғини тиллага кўмиб ташламоқчи эканини маълум қилди. Петра Котес юрагидан бу аччиқ қисматга дош берадиган куч изладию муттасил қаҳр — ҳаққоний, совук

бир қаҳр топди; ўйнаши ва ёғингарчилик туфайли йўқотилган оромини қайта тиклашга оғт ичди Упинг қарори шу қадар қатъий эдики, Аурелиано Иккинчи охирги хатни олганидан сўнг саккиз ойни ўтказиб уникига келганида, заҳил юз, сочлари тўзғиган, кўзлари ич-ичига ботиб кетган, териси яра-чақага тўлиб-тошган Петра Котес қоғоз парчаларига номер ёзиб, уларни лотерея билетига айлантирарди Аурелиано Иккинчи аёл қаршисида тонг котиб турар, шу қадар ориқ, шу қадар сертакаллуф эдики, Петра Котес унга қараб, ахир бу хушторим эмас, балки эгизак укамга ўхшайди-я, деб ўйлади.

— Ақлдан оздингми? — деди Аурелиано Иккинчи. — Лотереяга бало борми? Энди унга ўлган мол-ҳолнинг суягини тикасанми?

Шунда маъшуқаси уни ётоғига олиб кирди ва Аурелиано Иккинчи у ерда турган хачирни кўрди. Хачир бекаси каби ориқ бўлиб, эти устихонга ёпишган, лекин бекасига ўхшаб дадил ва ҳаракатчан эди. Петра Котес уни ўзининг қаҳри билан боққан эди. Уйда на ўт, на маккажўхори ва на ўт-ўлашларнинг томири қолганида хачирни ётоғига олиб кириб, унинг қорнини батист чойшаб, эрон гиламлари, духоба кўрпа, бахмал пардалар, одатда архиепископлар ёпинадиган, зардўзи шокила билан безалган кўрпа филофи билан тўйдирган эди.

* * *

Урсула ваъдасига вафо қилиб, ёғин тингани заҳотиёқ ўлиш учун анча меҳнат қилди. Атиргулларни нобуд қилган, барча ботқоқликларни тошга айлантирган, Макондонинг занг босган тунука томларинию юз йиллик бодом дарахтларини иссиқ тупрокка кўмиб кетган гармсел турган август ойида кампирнинг оғти сал-пал равшанлашди. Урсула уч йил давомида болаларга ўйинчоқ бўлганини англаб, ўзига раҳми келиб, роса йиғлади. У юзидаги қоракуя изларини ювиб ташлади, уст-бошига осилган латта-лутталарни, қуритилган калтакесак ва қурбақаларни, турли тақинчоқларни улоқтирди ва Амарантанинг ўлимидан кейин биринчи марта бировнинг ёрдамисиз, оила ҳаётига яна аралашингга тайёр ҳолда тўшакдан ўзи турди. Зулматда йўл топиб юришда унга саркаш юраги кўмаклашарди. Ҳаракатдаги ишончсизликни пайқаган

одамлар заифлашиб қолган Урсулага рахмлари келарди, аммо ҳеч ким унинг чиппа кўр эканини ҳаслига келтирмасди. . Урсула кўр эди, лекин кўрлиги унга ўзи экиб парвариш қилган гулзор ёмғирдаг ювилиб кетганини ва у ерни Аурелиано Иккинчи кавлаб ташлаганини, уйнинг деворию поллари ёрилганини, мебелнинг шалоғи чикиб ранги ўчганини, эшиклар ошиқ-мошиклардаг суғурилганию оилада янги, нотаниш бир итоатгўйлик ҳамда ғамгинлик руҳи пайдо бўлганини пайқашга монелик қилолмасди. Пайпаслай-пайпаслай бўм-бўш ётоқхоналарга кирган Урсула тахталарни кемираётган чумолиларнинг бетипим гўнғиллашини, кийим шкафларидаги қуяларнинг шитирлашини, ёвил пайтида пайдо бўлиб унинг пойдеворини илма-тешиқ қилиб юборган сариқ қумурсқаларнинг шонқинини эшитди. Бир куни у кийим-бош солинган сандикни очиши биланок Санта София де ла Пьедадни ёрдамга чақиришга мажбур бўлди, чунки саниқдан сон-саноксиз сувараклар отилиб чиқди. Барча кийимлар кукунга айланган эди. «Бундай қаровсиз жойда яшаб бўлмайди, — деди у. — Бу ярамаслар бир куни ўзимизни ҳам еб қўйишади» Шу кундан бошлаб, Урсула тигчини йўқотди. Сахармардондан уйғониб олиб ҳаммани, хатто болаларни ҳам кўмакка чақирарди. Омон қолган яроқли кийимлару кўрпа-тушакни офтобга ёйди, суваракларни дори сепиб хайдади, эшик ва дераза ромига ўтган чумолиларни қириб ташлади, уяларига сўндирилмаган оҳак тиқиб устидан сув қўйди. Ҳамма нарсани қайта тиклаш иштиникида куйиб-синаётган Урсула, уйнинг энг хилват бурчакларигача етиб борди. Ҳосе Аркадио Буэндиа ҳикмат тошини қидиравериб мияси ачиб кетган хонани ахлату қўланса хидидан аритди, солдатлар остин-устин қилиб юборган заргарлик устахонасини тартибга келтирди ва, ниҳоят, Мелькиадеснинг хонасини текшириб кўриш ниятида калит беришларини сўради. Ҳосе Аркадио Иккинчи ўлмагунча хонага ҳеч кимни қўймасликка онг ичган Санта София де ла Пьедад турли пайраиқлар қўллаб, Урсулани бу ниятидан қайтаришга уриқди. Аммо уйнинг барча хоналаридаги ҳашоратларни ўлдиришга қатъий аҳд қилган кампир ҳеч кўнмади, ахири уч кундан сўнг Мелькиадеснинг хонасини очишди. Димоғига урилган бадбўй хиддан йикилиб кетаёзган Урсула эшик ёндорини зўрға

тутиб қолди, аммо икки сония ўтар-ўтмас, хонада Меменинг мактабдоши дугоналарига аталган етмиш иккита тувак сақланганию ёмғирли бир тулда солдатлар Хосе Аркадио Иккинчини қидириб, бутун уйни титиб ташлаган булса-да, уни бари бир тополмагани ёдига тушди.

Хосе Аркадио Иккинчи хонада ўтирганча, қўлэзмаларни таҳлил қиларди. Бутун юзини қоплаган узун соқоли орасидан эса яшил тус олган тишларию гуёки қотиб қолган кўзлари кўринарди, холос.

— Вой худойим-ей! — деб қичқирди Урсула худди кўзлари соғ одамдек. — Сени озодаликка ўргатиш учун озмунча куч сарфловдимми, чўчкадан баттар ифлос бўлиб кетибсан-ку!

Катта бувисини товушидан таниган Хосе Аркадио Иккинчи бошини эшик томон бурди, жилмайишга ҳаракат қилди ва Урсула қачонлардир айтган гапни ўзи сезмаган ҳолда такрорлади:

— Сен нима деб ўйловдинг? — дея тўнғиллади у. — Вақт ўтяпти-ку, ахир.

— Рост-а, — деди Урсула муросага келиб, — лекин, бари бир, инсоф ҳам керак-да.

Шунда у ўлимга маҳкум этилганлар камерасида ўтирган полковник Аурелиано Буэндиа ҳам ўзига айна жавобни қайтарганини эслаб, вақтнинг ўтишидан келажакка қараб эмас, балки доира бўйлаб ҳаракат қилиши ҳақидаги фикрдан яна чўчиб кетди. Лекин Урсула бу сафар ҳам бўш келмади. У Хосе Аркадио Иккинчини худди ёш боладек уришди, соқолини олдиртирди, ювинтирди ва тўзиб кетган катта рўзгорни тиклашда ёрдам беришини талаб қилди. Хосе Аркадио Иккинчи ихтиёрий маҳбусликка кўникиб қолганидашми, ўзи тинчлик ва ором топган хонани ташлаб кетишни ўйлаб даҳшатга тушди. Уни хонадан чиқаришга қодир бирорта куч йўқ эди, чунки у мурдалар ортилган икки юз вагонли поезднинг ҳар қуни кечқурун Макондодан денгизга йўл олишини кўришни истамасди. «У ерда станцияда тўпланган ҳамма одам бор эди! Уч минг тўрт юзу саккиз нафар одам!» деб бақирди у. Шундагина Урсула чевараси кўрлик дунёсидан ҳам баттарроқ бир зулмат ичида, худди катта бобоси каби, бу дунёни тамом унутиб, бир ўзи, ёлғиздан ҳам ёлғиз бир ахволда, худудсиз тапҳолик оламида яшаёт-

ганини тушунди. У Хосе Аркадио Иккинчини тинч қолдирди, аммо унинг хонаси эшигидаги осма қулфни олдириб ташлади, хонани ҳар кўни йиғиштиришга, биттагина тувакни қолдириб, қолганларини чиқариб ташлашга ва махбуснинг катта бобосини каштан остида қандай озода сақлашган бўлса, уни ҳам шундай озода асрашга кўрсатма берди. Фернанда Урсуланинг хатти-ҳаракатларини олдинга галдаги жиншилиқ хуружи деб ўйлаб, қазабдан ўзини зўрға тутарди. Аммо бирдан Римдан хат келиб қолди — кенжа Хосе Аркадио муқаддас онт олди-дан Макоцдога бормоқчи эканлигини хабар қилди. Хуш-хабар Фернандани шунчалар қувонтириб юбордики, авлод-ажлодлари маскани ўғлида ёмон таассурот қолдирмаслиги учун уйни йиғиштиришга ва гулларга кўнига тўрт мартадан сув қўйишга киришди. У галереяга қирқ-қулоқ жамбилли гулдонларни, бегония экилган тувакларни, уларни Аурелиано Иккинчи жини қўзиганда нобуд қилганидан Урсула хабар топмасдан бурун галереяга қўйиб чиқди ва табиби ғойиблар билан ёзишмасини қайта тиклади. Кумуш идиш-товоқларни сотиб, ўрнига сопол ва қалай идишлар харид қилди, шундан сўнг доимо энг асл ва энг қимматбаҳо чиннию биллур идишлар турадиган шкаф ғариб бир тусга кирди. Аммо Урсулага булар камлик қиларди. «Дераза ва эшикларни очишсин. — деб қичқирарди у. — Гўпг ва балиқ қовуришсин, энг катта топбақаларни сотиб олишсин, яна ажнабийлар келиб, бўйраларини тўшасин, шундоқ атиргулларнинг устига сийсин, истаганча овқатланишсин, майли, қусаверсин, сўкинсин, хуллас, кўнгилга сикқаниши қилаверсин, балки ўшанда қашшоқликни чўчитиш мумкин бўларди». Лекин Урсуланинг гаплари хомхаёл эди. У жуда қариб қолган, ошини ошаб, ёшнини яшаган ва эндиликда хўрозқанд ясашга қуввати етмас, авлодларига эса унинг матонати насиб этмаган эди.

Садиқларини яна Петра Котеснинг уйига қайтариб олиб борган Аурелиано Иккинчининг маблағи оилани очдан ўлдирмасликка етарди, холос. Ютуғига ҳақир тикилган лотерея билетларидан тушган даромадга Петра Котес иккови бир-иккита мол сотиб олиб, эски ишларини зўрға тиклашди. Аурелиано Иккинчи уйма-уй юриб билет сотар, лотерея диққатни тортсин дея шахсан ўзи

хар парча қоғозни турли рангдаги сиёҳлар билан бўйб чиқарди. Бировлар билетларни миннатдорчилик ҳисси туфайли, бошқалар эса раҳми келганидан харид қиластганини у ҳатто пайқамасдан ҳам. Аммо энг раҳмдил харидорлар ҳам билет билан бирга йигирма сентавога чўчка ёки ўттиз икки сентавога бузоқ ютиш умидини ҳам ўйлаб, сотиб олишарди. Бу умид шундай ҳаяжонга солардики, ҳар сешанба куни кечқурун Петра Котеснинг ҳовлиси кичкина бир бола қопдаги бахтли номерни тортиб чиқарадиган бахтли оғлар илинжида келган одамларга тўлиб кетарди. Бу йиғинлар ҳафталик ярмаркага айланар — кеч кира бошлагач, ҳовлига соябонли столлару ичкилик сотадиган дуконча ўрнатиларди. Кўпчилик бахтли билет эгалари ютукка чиққан чўчкаю бузоқларни, кимдир музикачиларни таклиф этади, бошқа биров ичкилик сотиб олади, деган шарт билан умум қозонига қурбон қилишарди. Аурелиано Иккинчи беихтиёр яна аккордеонини олиб, мечкайлик беллашувида иштирок этарди. Бу ўтмишдаги базмларга ғарибона таклид эди, ҳолос. Аурелиано Иккинчи мечкаи Филни беллашувга чақирганида вазни бир юзу йигирма кило келарди, ҳозир эса етмиш саккиз килога тушиб қолганди. Бир замонлар ичкиликдан шишиб, нақ тошбақанинг тумшугига ўхшаб қолган юзи чўзилиб, игуанана тумшугидек ингичка тортган, қиёфасида беҳад маъжуслик ва чарчоқ акс этарди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини ҳар қачонгидан ҳам қаттиқроқ севарди. Уларнинг кўпкари кўравериш шалони чиққан каравотлари эндиликда осойишта суҳбат масканига айланган эди. Ошиқларнинг ҳар бир ҳаракатини акс эттирган кўзгулар сотилиб, ўрнига лотереяга тикиладиган турли уй хайвонлари харид қилинди. Қонни кўпиртирувчи батист чойшаблару духоба кўрпаларни хачир чайнаб ташлаган эди Собик ҳушёрларнинг олдин ўпичларга сарф бўладиган кучлари эндиликда кундалик юмушлар якуни ва лотереядан тушган сентаволарни санашга кетарди. Улар баъзан эрталабгача пулларни уюмларга ажратишиб, тангаларни у уюмдан бунисига ўтказишарди. Хисобкитоб аниқ бўлиши шарт эди: бу уюмдаги пуллар Фернанданинг харажатларига, наригиси Амаранта Урсулага ботишга олишга, униси неча йиллардан бери янги кўйлак киймаган Санта София де ла Пьседага, буниси — мабо-

до Урсула оламдан ўтса, тобут буюртмасига, бошқаси нархи ҳар уч ойда бир сентавога ошаётган кофе харидига, униси — қандга, анависи — ўтинга, наригиси — лотерея билетлари тайёрлашда ишлатиладиган қоғоз ва рангли сиёҳларга аталган эди. Қолаверса, бу пуллар апрель ойида сотилган лотерея билетларининг пуллари-ни эгаларига қайтариб беришга ҳам етиши керак эди, негаки, лотереяга тикилган бузоқ куйдирги касалига чалинган экан. Уларнинг еб-ичиши ҳам жуда камтарин эди. Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес Фернандага кўпроқ пул беришарди. Виждонлари кийналиб ёки раҳмлари келиб эмас, балки Фернанданинг яшашини ўзлариникидан ҳам афзал кўргани учун ҳам шундай қилишарди. Очирғини айтганда, кўнгиллари-нинг туб-тубида улар иккови ҳам Фернандани ўзлари тусагану, лекин худо бермаган қизлари, деб ҳисоблашарди. Бу гал Фернандага голландча дастурхон олиб беришга старли пул тўплаш учун уч кун давомида фақат жўхори бўтқасини ейишди. Аммо улар жонларини қанчалик жабборга беришмасин, пул топишмасин, қанақанги найранглар ишлатишмасин, бари бир бири икки бўлмас, пуллари ҳаётларини тебратишга зўрға етарди. Ва ҳамиша эрталабгача у ёки бу нарса харид қилиш учун танга уюмлари ясашиб, уларни анчагача санашар, сўнг ухлашмаганидан кундузлари азоб чекишар ва ўзларича ўзлари дунёда нималар бўляпти, нега моллар олдингидек болаламайди, нега пуллар ўз қийматини йўқотяпти, нега яқиндагина қўлларига шам ўрнида ёндирилган қоғоз пулларни тутиб кумбиямба рақсига тушганлар пақ олтига товук тикилган лотерея ўйнида қатнашиш учун атиги ўн икки сентаво сўрашганида, куппа-кундузи одамларни талашяпти деб жар солишарди, дея савол беришарди. Аурелиано Иккинчининг ўйлашича, гарчанд, у бу ҳақида ҳеч қачон, ҳеч кимга, ҳеч нарса демаган бўлса-да, ушбу балою офатлар илди-зи Петра Котеснинг сирли юрагида эди. Гўё ёрингарчилик мавсумида унинг юрагида недир ўзгариш бўлган, шу боис молларнинг урчиши тўхтаган, пуллар эса сувдек оқадиган бўлиб қолган эди. Аурелиано Иккинчи маҳбубасининг қалбига жуда чуқур разм солди, аввалига елғиз тама важҳидан Петра Котеснинг эҳтиросини қўзғатишга уринди ва оқибатда ўзи унга ошқ бўлиб қолди.

Аурелиано Иккинчипишг мехри тобора ортаётганини сезган Петра Котес ҳам уни каттикроқ севди. У умри хазонрез фаслига юз тутган чоғда «кашпюклик бор жойда муҳаббат ҳам бўлади» деган мақолга болаларча беғуборлик билан ишоиб қолди. Энди улар мўл-қўлчилик ошибтошган ўша бемаъни базмларни, тийиксиз шўхликларини уят ва ўкинч билан хотирлашди ва, ниҳоят, иккови учун ёлризлик жаннатини жуда катта машаққатлар билан қўлга киритишганидан ҳасрат қилишди. Шунча йиллик беҳуда мулоқатлардан сўнг бир-бирига чуқур эҳтирос билан ошиқ бўлиб қолишган Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес бир-бирларини фақат тўшақда эмас, балки дастурхон атрофида ҳам шу қадар сева олиш мумкинлигини кашф этишган бўлиб, бу ихтиродан чексиз лаззатланишарди. Чарчашларига, кексайиб қолганларига қарамасдан, куёнлардек шўхлик қилишни ва бир-бирини итдек ражишни давом эттиришарди.

Лотереядан тушадиган пуллар ҳеч кўпаймасди. Дастлабки вақтларда ўзининг илгари молларнинг савдо сотиғи билан шуғулланувчи эски идорасига ҳафтада уч кун беркиниб олиб, лотереяларга тикилган хайвону паррандалар — қизил сигир, зангори чўчка, товукларнинг расмини кўлидан келгунича чизарди ва Петра Котеснинг хоҳиши билан «Илохий тақдир» деб атаган ўз корхоналарининг номини билетларнинг остига ниҳоятда тиришиб, катта-катта харфлар билан ёзиб чиқарди. Кейинчалик унга ҳафтасига икки мингдан зиёд билет тайёрлашга тўғри келди ва шу қадар чарчадики, охири лотереянинг номи ҳамда номери битилган, хайвон ва паррандаларнинг расми акс эттирилган резина тамға тайерлатди. Ана шундан буён унинг иши ўша тамваларга турли ранглардаги сиёҳлар суркаб, уни қоғоз парчаларига чиройли қилиб босишдан иборат бўлиб қолди. Аурелиано Иккинчи умрининг сўпиги йилларида лотерея билетларидаги померларни топишмоқлар билан алмаштириб, ютуқларни ана шу топишмоқларни топганларга бўлиб берадиган бўлди, аммо бу усул жуда мураккаб эди, шунингдек бир қатор шубҳаларга ям йўл очиб берардики, шу сабабли иккинчи гал топишмоқли лотереяларни яна померларига алмаштирди.

Аурелиано Иккинчи эрта тонгданоқ лотерея савдосига киришар, болалардан хабар олишга вақти ҳам қол-

масди. Фернанда Амаранта Урсулани одатда йилига олти нафар ўқувчи оладиган хусусий мактабга берди, аммо кичкина Аурелианого шаҳар мактабига қатнаши учун рухсат бермади. Унинг уйда бемалол юришга рухсат олгани ҳам катта гап эди. Устига-устак, ўшанда мактабга католик никохида бўлган ота-оналардан туғилган қонуний болаларгина қабул қилинарди. Аурелианони саватга солиб келтиришган, саватда унинг эмизик ва ташландик бола экани қанд этилган гувоҳнома бор эди. Шундай қилиб, Санта София де ла Пьедал ҳамда онги равшанлашган пайтдаги Урсуланинг илиқ назорати остида бўлган Аурелиано ҳамон хилватда умр кечирар, уйнинг деворлари билан чекланган тор дунёни ўрганиш ва иккала кампирнинг хикоялари билан чекланарди. У хушмуомалали, обрўталаб, қизикқон бола эди, савол беравериб катталарни хол-жонига қўймас, аммо унинг нигохи полковникнинг ана шу ёшидаги каби ўткир ва башоратомуз эмас, аксинча, аллақандай паришонхотирлик билан боқарди. Амаранта Урсула мактабда ўқиётган бир пайтда, Аурелиано боғида чувалчанг қидирар, ҳашоратларга азоб берарди. Бир куни Урсуланинг тўшагига қўйиб юбориш учун қутичага чаён териб юрганида уни Фернанда тутиб олди ва Меменинг собиқ ётоқхонасига қамаб қўйди. Аурелиано у ерда энциклопедиядаги расмларни кўздан кечирар, ёлғизликдан қутулиш йўллариини ўйларди. Қўлидаги бир боғ кичитки ўт билан деворларга шудринг сувиши пурқаб юрган Урсула болага ўша жойда дуч келди, у авваллари ҳам иеча бор учрашганига карамай, Аурелианодан кимлигини сўради

- Мен Аурелиано Буэндиаман, деди бола.

- Тўғри, — деди Урсула. — Сен энди заргарликни ўрганаверсанг ҳам бўлади.

У яна болани ўғли полковник Аурелиано билан адаштирди, чунки жала тугаб, Урсуланинг зехнини сал-пал равшанлаштирган гармсел тинган эди. Кампирнинг асли яна хира торта бошлади. У ётоқхонага кирганида ҳар сафар қариндошларини: серхашам криполин¹ кийиб, елкасига киборлар базмига мос шол рўмолини ташлаб ол-

¹ Криполин ўрта асрда расм бўлган чамбаракли кенг ябка.

гап Петронила Игуаранни, товус патидан қилган елпинич тутиб, тебранма курсида ўтирган фалаж бувиси Транкилиа Мария Миниата Алококе Буэндиани, вице-кирол гвардиячилари либосини кийган катта буваси Аурелиано Аркадио Буэндиани, дуо зўри билан сўна тухумини кури-тиб юборган отаси Аурелиано Игуаран, отасининг онаси, чўчка думи билан туғилган жияни, эри Хосе Аркадио Буэндиа ва унинг марҳум ўғилларини учратарди. Марҳумлар девор ёнидаги стулларда худди мотам тутгандек намгин ўтиришарди. Урсула улар билан турфа мавзуларда кизгин суҳбат курарди. Мактабидан қайтган Амаранта Урсула билан энциклопедия меъдасига теккан Аурелиано ётоқхонага киришганларида кўпинча Урсула каравотда ўтиргунча, хотиротнинг дунёсида тештираб, ўзи билан ўзи баралла гаплашастган бўларди. Бир куни у «Ёнаяпти!» деган дахшатли кичқирик билан бутун уйни оёққа тургазди. Кейин маълум бўлдики, кампир тўрт яшарлигида отхоналари ёниб кетганини эслаган экан. Урсула бўлиб ўтган воқеалар билан ҳозиргиларини шу қадар кориштирардики, ўлимидан олдинги уч-тўрт минутлик равшанланиш пайтидаги гапларидан қай бири хотирасига, қай бири ҳозирги даврга тааллуқли эканини ҳеч ким англолмасди. Унинг жисми аста-секин қуриб-қовжираб борарди, гўёки тириклайинг мурдага айлашарди. Умрининг охирги ойларида Урсуланинг вужуди бир бурда бўлиб, мудом тепага кўтариб юрадиган қўли эса маймуннинг панжасига ўхшаб қолди. Баъзида суткалаб кимир этмай ётарди. Шундай пайтлари Санта София де ла Пьедад кампирнинг тириклигига ишонч ҳосил қилиш учун уни силкитиб кўрар, сўнг тиззасига олиб, чойкошиқда ширин сув ичирарди. Урсула чакалоқ кампирга ўхшарди. Амаранта Урсула билан Аурелиано уни қўлларидан кўтариб юришар ва унинг гўдак Исодан сал вазмироқ эканини исботлаш учун атай меҳробга қўйишарди; бир куни кечқурун қазноқдаги шкафга беркитиб қўйишганларида, Урсулани каламушлар еб қўйишига оз қолди. Фернанда пасхадан бир ҳафта олдинги ибодатга кетганида болалар ётоқхонага кириб, Урсуланинг боши ва тўпиғидан ушлаб кўришди.

— Катта бувимнинг бечора бувиси, — деди Амаранта Урсула, — у қарилқдан ўлибди.

Урсула сескашиб тушди.

— Мен тирикман! -- эътироз билдирди у.

Кўраяпсанми, деди Амаранта Урсула, ўзини кулгидан зўрға тўхтатиб, — хатто нафас ҳам олмаяпти.

— Мен гапираяпман-ку! — кичқирди Урсула.

— Хатто гапирмаяптиям, — деди Аурелиано. — Қора чигирткадай ўлиб қолибди.

Шунда Урсула ошқори ҳақиқатни тап олди. «Худойим-э! сескин пичирлади у. — Ўлим деганлари шу экан-да». У икки кун давомида узундан-узок дуо ўқиди, сешанба куни эса дуосига амалий маслаҳатлар омихта бўлиб кетди: сариқ чумолиларни қириб ташлашлар, йўкса уй кулаб тушиши мумкин; Ремедиос расми остидаги чироқ ўчмаслиги керак; Буэндиаларнинг бирортаси ҳам қариндошига уйланмаслиги лозим, акс ҳолда чўчка думли болалар туғилади. Аурелиано Иккинчи Урсуланинг алаҳлашидан фойдаланиб, хазина яширилган жойни билиб олишга роса уришди, аммо ҳаракатлари зое кетди. «Қачонки худо ёрлақатгир эгаси келса топади, — деди Урсула, — фақат угина топади». Сапта София де ла Пьедад Урсуланинг яқин орада ўлишига ишонди. Чунки шу кунларда аллақандай гаройиб воқеалар содир бўла бошлади: дейлик, атиргуллардан явшан хиди анкир, ликопчадан ерга тўкилган ловия допалари ўз-ўзидаш денгиз юлдузи шаклида тизиларди. Бир оқшом эса осмондан гала-гала сарғиш халқалар учиб ўтди.

Урсула пайшанба куни эрталаб соат тўртда кўз юмди. Марҳума охириги марта қариндош-уруғлари срдимида ўз ёшини аниқлашга уриганида ҳали бапанш компанияси тугатилмаган эди. Ўшанда Урсула, бир юзу ўн бешдан ошганим аниқ, аммо ҳали бир юзу йигирма иккига кирганимча йўқ, деб айтган эди. Уни чакалок Аурелианони солиб келишган саватдан сал каттарок тобутда кўмишди; дафн маросимида унча кўп одам бўлмади. Бунинг сабаби, биринчидан кўпчиликнинг Урсулани унутиб юборганида, иккинчидан, чидаб бўлмас жазирама эди. ўша куни чошгоҳда ҳаво шу қадар қизиб кетгандики, қушлар ўз йўналишларини йўқотиб, ўзларини деворга ёки деразадаги темир тўрларга уриб нобуд бўлишарди.

Дастлаб, кушлар ўлатга чалинибди, деб ўйлашди. Уй бекалари хоналарни куш ўлигидан тозалайвериб жони халкумига келарди. Жониворлар, аниқса, пешинги ҳордиқ пайтида кўплаб ўларди. Эркаклар куш ўликларини араваларга жойлаб, дарёга элтиб ташлашарди. Зиндаи Масех куни юз ёшли падре Антонио Исабел чёрков минбаридан туриб, Ўлмас жухуд кушларга ўлат балосини юборди, у дажжолни ўтган кеча ўз кўзим билан кўрдим, деб айтди. Падренинг айтишича, Ўлмас жухуд таке билан худосиз бир аёлнинг зурёди экан, унинг нафаси хавоши ўтдек қиздириб юборади, ул дўзахини кўришнинг ўзиёқ аёлларни валади зиноларни тувиш жазосига мустахқиқ этади... Падренинг маталини деярли ҳеч ким жиддий қабул қилмади, негаки юздаи пари ҳатлаган ҳазратнинг аллақачон ақдан озгани бутун шаҳар аҳлига аён эди. Лекин чоршаба куни эрта тонгда аёл кишининг даҳшатли бақирғи шаҳарни оёққа турғизди. Аёл номаълум икки оёқли ҳайвошинг айри туёғи изларини кўриб қолганди, излар шу қадар аниқ ва равшан эдики, унинг эгаси ўша рухоний таърифлаган даҳшатли мавжудот эканига заррача шубҳа қолмади. Одамлар ҳовлиларига туюқлар қўйишди. Орадан сал ўтмай бир сирли келгинди қўлга тушди. Урсуланинг ўлиמידан сўнг икки ҳафта ўтгач, Петра Котес билан Аурелиано Иккинчини ярим кечаси қўшни ҳовлидан эшитилган новвосча мўнграцига ўхшаш ваҳимали йиғи уйротди. Улар уйдан югуриб чиқишганларида, бир тўда эркаклар маҳлукни усти қуруқ шох-шабба билан ниқобланган ҳандак тубидаги ўткир қозиклардан тортиб чиқаришарди. Маҳлуқ бошқа бўқирмади. Гарчанд, жуссаси кичик бўлса-да, вазни каттагина — хўкизникидан қолишмасди, ярасидан яшил рангли, ёпишқоқ қон оқарди. Тапаси қапаю эски чандикларга тўлиб-тошган дағал жуи билан қопланган маҳлуқ рухоний айтган дўзах балосига ўхшамас, аксинча баъзи аъзолари одамга ҳам ўхшаб кетарди; аниқроғи, у одамни эмас, касалманд фариштани эслатарди, қўллари оппок ва нозик, кўзлари ғамгин ва катта-катта эди, ҳар иккала курак суягида тўмтоқ, чандикли қолдиқлари кўришиб турар, афтидан унинг бақувват қанотлари ўтишчининг болтаси билан кесиб ташланган эди. Жасадни ҳамма кўрсин деб, бодом дарахтига тўпиридан осиб қўйишди, сасий

бошлаганидан кейин гулханда ёкиб юборишди, чунки мурда дарёга ташлаб юборилиши керак бўлган хайвонга ёки дафнга муносиб христианга тегишлими — буни ҳеч аниқлаб бўлмасди. Шунингдек, қушларнинг қирилишига ростдан ҳам у сабабчи эдими — буни ҳам билишолмади. Аммо бирорта ҳам келинчак руҳоний айтган валади зино туғмади, жазирама иссиқ ҳам пасаймади.

Йилнинг охирида Ребека оламдан ўтди. Унинг содиқ хизматкори Арзенида ҳукумат вакилларига уч кун илгари бекаси беркиниб олган ётоқхона эшигини бузишларини сўраб мурожаат қилди. Эшикни бузишганда, темироткидан сочлари тўкилиб кетган Ребека катта бармовини орзига солиб, ўзининг ворибона тўшагида чангак бўлиб ётарди. Аурелиано Иккинчи дафн маросимини ўз гарданига олди. Уйни бирорта одамга сотиш ниятида тузаттирмоқчи бўлди, аммо бу бинога вайроналик руҳи жудаям чуқур сингган: деворларни бўяш биланок тағин ёрилиб кетар, оҳакнинг энг қалин қатлами ҳам поллар орасидаги зарарқуанда ўтларнинг ўсишига халақит беролмас, чирмовиқлар беомон равишда бўғизлашаётган тирговичлар эса чириб тугаганди.

Ёмғир тинган пайтда Макондода ҳаёт ана шу тарзда кечарди. Одамлар ғоят ланж ва танбал бўлиб қолдилар. Уларнинг хотираси жуда сусайиб кетди. Неерланд битимининг навбатдаги юбилейи муносабати билан полковник Аурелиано Буэндиа неча марта рад этган орденни унинг авлодларига топшириш учун республика президенти Макондога ўз вакилларини юборди. Вакиллар полковникнинг зот-зурриёдини ахтариб, кечгача овора бўлишди. Аурелиано Иккинчи орденни соф тилладан қилинган деб ўйлаб, олишга рози бўлди. Президент вакиллари мукофотни тантанали топширилиш маросими учун оркестр ёллаб, нутқлар тайёрлаб қўйишган бўлса-да, Петра Котес «Бу қилишнинг муноносиб», деганидан сўнг Аурелиано Иккинчи аввалги фикридан қайтди. Худди шу аснода Макондога дўлилар — Мелькиадес таълимотининг сўнгги тарғиботчилари келишди. Улар ташландиқ шаҳарни, унинг овсар одамларини кўриб, тагин қўлда оханрабо парчаларини тутганча, уйма-уй юриб, уларни Бобил олимларининг энг сўнгги ихтироси, деб эълон қилишди. Яна каттакон заррабинни намойиш этишди. Оханрабо таъси-

рида идиш-товоқларнинг қимирлашини кўриб, кўпчилик одамларнинг оғизлари очилиб қолди. Лўли қизнинг оғзидаги сунъий жарғини олиб яна жойига қўйишини кўриш учун эллик сентаво тулаганлар ҳам анчагина эди. Кимсасиз ва юксиз бир неча вагонни зўрға судраб келаётган шалоғи чиққан поезд ҳувиллаб етган станцияда ора-сира тўхтаб ўтарди. Авваллари жапон Брауннинг шша томли, бежирим ўриндиқли вағони тиркалгувчи, доимо пассажирлар билан лимо-лим поезддан, то кечгача станцияга галма-гал келиб турадиган бир юзу йигирматача вагон-холодильникдан иборат мева ташувчи составдан шугина қолган эди, холос. Падре Антонио Исабелнинг қушларга қирон келтирган ўлат ва Ўлмас жухуднинг ўлдирилгани ҳақидаги валаги хабарини текшириб кўриш учун Макоцдога суд амалдорлари келди. Улар мўътабар падренинг болалар билан бекишмачоқ ўйнастганини кўришди. Хуллас, падренинг хабари эътиборсиз қолди ва унинг ўзи жиннихонага топширилди. Бир неча кундан сўнг шаҳарга падре Аугусто Анхель келди. У янгиликка интилувчан руҳонийлардан бўлиб, мурасимсиз, довжорак ва ҳатто кўпол эди, падре диндорлар руҳини кўтариш ва гофил бадаларни уйғотиб ибодатга чорлаши учун қунига бир неча марта қўнғирок чалди. Аммо бир йил ўтар ўтмас падре Аугусто Анхель мағлубиятини тан олди: шаҳар аҳли ибодат қилишдан кўра тузукроқ овқатланишни, сўнг бемалол чўзилиб ётишни афзал кўрарди.

Урсуланинг ўлиmidан сўнг уй ташландиқ бўлиб қолди. Орадан кўп йиллар ўтгач, динсиз, хушчакчак, замонавий аёл бўлиб етишган, харобалик руҳини чўчитиб юбориш учун эшик ва деразаларни лағм очган, боғни қайта тиклаган, ҳатто куппа-қундуз қуни йўлаклар бўйлаб безбетларча ўрмалаган сариқ чумолиларни кириб ташлаган ва Буэидиалар масканидаги сўниб қолган меҳмондорчилик руҳини тикламоқчи бўлган кескин ва иродали Амаранта ҳам уйни бу фарибликдан қутқара олмади. Фернанданинг узлатчилик эхтироси Урсуланинг жўшқин юз йиллик йўлига ров бўлиб тушди. Гармсел типанида Фернанда шафақат эшикларни очтиришдан бош тортди, балки ота-онасининг маслаҳатига биноан, ўзини тириклай кўмиш учун деразаларга ёғоч бутлар қоқишни буюрди. Унинг табиби ғайблар билан ёзишмалари ҳеч қандай

натижа бермасди. Ахири, уларнинг хатларида белгилашган кун ётоғига кириб, эпикни ичидан беркитиб олди, бошини шимолга қаратиб тўшакка ётди ва оппок чой-шабга ўралди; кечаси соат бирда юзига муздай латта босишганини хис қилди. Уйғонганида деразадан қуёш нурлари еғиларди. У баданида чотидан бошланиб, то кўкрак сўягигача чўзилган ёйсимон чандиқни кўрди. Фернанда табиби райблардан ҳали операциядан сўнгги дам олиш муддати тутамасданоқ похуш мактуб олганди. Хатда у олти соат давомида обдан текширилганлиги, лекин организмда номи бир печа марта такрорлаган касалликни кўзғовчи ҳеч қаңдай белги топиша олмаганлиги айтилган эди. Парсаларни ўз номи билан атамаслик одати Фернандага яна бир карра доғда қолдирди, чунки жарроҳ-телепатлар унда факат яғоша касаллик — бачадоннинг пастга тушганини аниқлашган бўлиб, бу дардни операция қилмасдан оддий бандаж ёрдамида даволаш мумкин эди. Фернанданинг хафсаласи пир бўлиб, табиби райблардан аниқроқ изох талаб қилди, аммо табиблар унинг хатларига жавоб бермай қўйишди. Нотаниш «бандаж» сўзининг залвори эзиб ташлаган Фернанда, уятни йиғиштириб, шаҳардаги француз врачдан сўраб билмоқчи бўлди, лекин француз уч ой илгари офилхонада ўзини ўзи осиб ўлдирган, уруш ветеранларидан бири, полковник Аурелиано Буэидианинг эски қуролдош дўсти халқнинг истагига қарши бориб, уни кабристонга дафн этган экан. Шунда Фернанда Хосе Аркадиодан кўмак сўради ва ўғли Римдан онасига бандаж, ундан қаңдай фойдаланиш хақида қўлланма юборди. Фернанда ёзувларни едлаб, хасталигини ошкор этмаслиги учун қўлланмани ҳожатхонага ташлаб юборди. Бу ўришсиз эхтишкорлик эди, чунки хонадон аҳли Фернандага мутлақо эътибор бермай қўйган эди. Сапта София де ла Пьедад қариб-чуриган эди. У бутун оила аъзолари учун овқат тайёрлаб, қолган вақтини эса Хосе Аркадио Иккинчига бағишларди. Гўзал Ремедиоснинг жозибасини қисман мерос қилиб олган Амаранта Урсула эса, илгарилари Урсулага қийнашга кетадиган вақтини энди дарс тайёрлашга сарфларди. Аурелиано Иккинчининг кизи ўткир ақл аломатларини намойиш эта бошлади. Қолаверса, у жуда тиришқоқ эди. Айни хислатлари отасининг қалбида ил-

гари Меме уйвотган умидни яна жонлантириб юборди. У қизига, банан компанияси даврида расм бўлган одатга мувофиқ, Брюсселга ўқишга юбораман, деб сўз берди. Бу орзу Аурелиано Иккигчини узлуксиз тошқин еб битирган далаларни қайта ўзлаштиришга мажбур қилди. У уйга жуда кам, ўшанда ҳам қизчасини кўргани келар, хотини Фернандага мутлақо бегона бўлиб қолган эди. Кичик Аурелиано эса вояга етгани сайин одамови бўлиб борарди. Чамаси, ёлғизликни ёқтириб қолган ва остонадан ҳатто бир қадам ҳатлаб, ташқи дунёни ўрганишга заррача қизикмасди. Урсула Мелькиадеснинг хопасини очтирганида, Аурелиано тирқишдан қараганча ёнида айланарди. Унинг Хосе Аркадио Иккинчи билан қандай тапишгани ва қай тариқа дўстлашиб қолгани номаълум эди. Аурелиано Иккигчи бу дўстликдан кенжа Аурелиано станциядаги қирғин-барот ҳақида гап очганда вокиф бўлди. Бир куни овқат пайти кимдир, банан компанияси Макондодан бекорга кетди, кетдию шаҳар тушқупликка туша бошлади, деб афсусланди. Бола бу баҳсга қўшилди. Унинг ўз фикрларини аниқ ифода қила олиши, яъни балоғатга етганлиги сезилиб турарди. Боланинг бу масалага қарши бошқаларникидан кескин фарк қиларди. Аурелианонинг фикрича, бапан компаниясининг ишчиларга ён босишини истамаган инженерлар тўғри йўлда юрмагани, уни талон-тарож қилмагунча Макондо гуркираб яшашган ҳамда келажаги норлоқ шаҳар бўлган. Бола шунчалар оқилона гапирардики, Фернанданинг назарида бу Исони масхаралашдек туюларди. Аурелиано станцияга тўпланган уч мишдан зиёд одамни пулемётлардан отишганларини, уларнинг жасадини икки юзта вагондан иборат составга қай тарзда ортишгани ва денгизга қандай қилиб таплаганини аниқ ва ишончли тафсилотлар билан сўзлаб берди. Фернанда ҳам кўпчилик каби, ўша куни гўёки станцияда ҳеч нарса содир бўлмади, деган расмий хабарга ишонарди. У певараси полковник Аурелиано Буэндианинг саркашлигини мерос қилиб олганини ўйлаб даҳшатга тушди, унга: «Овозингни ўчир!» деб қичқирди. Аурелиано Иккигчи эса, аксинча, эгизак укасининг ҳикояси рост эканини таъкидлади. Хамма жиннига чиқариб қўйган Хосе Аркадио Иккинчи аслида оиладаги энг ақлли одам эди. У кенжа Аурелианога ўқиш ва ёзишни

ўргатди, қўлёзмаларни ўрганишга жалб этди ва мухими, Макопдога банан компанияси келтирган офатлар ҳақида ўз шахсий фикрларини уқдира олди; бу фикр тарихчилар таъкидлаган ва дарсликларга битилган уйдирма ривоятлардан тубдан фарқ қилгани учун ҳам, орадан анча йиллар ўтиб, Аурелиано улғайиб ҳаётга араланганида, бу ҳикояларига ҳеч ким ишонмаслиги тайин. На гармсел, на чанг ва на жазирама кира оладиган хилват хонада иккови ўтираркан, соябони қарганинг қанотига ўхшаган шляпа кийиб олган, улар туғилмасдан анча илгари шу ерда, деразага орқасини тутиб, коинот ҳақида ҳикоялар сўзлаб берган қариянинг шарпасини эслашди. Улар бу хонада март ойи ҳамда душанба кунлари мангу туришини барабар англашди ва оила аъзолари Хосе Аркадио Буэндиани нега жиғини атаб янглишганларини ҳам фаҳмлашди. Ҳа, вақт ҳам ҳалокатга учраши, шу боис, унинг бир парчаси хоналардан бирига тушиб, худди тошқин селнинг бир бўлаги қўлмақда қолиб кетгани каби тўхтаб қолиши мумкин эди. Бундан ташқари, Хосе Аркадио Иккинчи қўлёзмаларнинг криптографик белгиларини туркумларга ажратиб, шу асосда жадвал тузишга муваффақ бўлди. У Мелькиадеснинг чиройли хусниҳатида ёзилган, кичкина қандалаю ўргимчакканаларга ўхшаш ёзуви қирқ еттидан эллик учтагача ҳарфи бор алифбога мос келишига ишонч ҳосил қилди. Шунга монанд алифбони инглиз энциклопедиясида кўрганини эсладию таққослаш учун ўша китобни олиб келди. Жадваллар ҳақиқатда бир хил эди

Аурелиано Иккинчи илгари, жумбоқли лотерея ташкил этган пайтлари, ҳар куни эрталаб томоғини нимадир қисаётганини сезарди, гўёки ўпа жойда кўзёши тикилиб қолгандек эди. Петра Котес буни вақтинчалик бир касаллик деб ўйлади ва ярим ой давомида жазмапининг танглайига тиш чўткаси ёрдамида асал ҳамда шолғом сувини суртди. Томоғидаги шиш йириклашиб, пафас олиши қийинлашиб қолганида, Аурелиано Иккинчи дардга қарши бирор чора бор-йўқлигини билиш учун Пилар Тернеранинг қошига борди. Аммо юз ёшини яширин ислонатхона бекаси лавозимида дадил кутиб олган бувиси хануз медицинани хурофот деб билар, шу боис карта фолига мурожаат қиларди. Фолига томоғига қарға валет

киличи қадалган топпон қирол чиқди. Пилар Тернера Фернанда эрини сийқаси чиққан усул, яъни унинг расмига нисалар санчиб, уйга қайтармоқчи бўлаётганини, аммо афсунгарликда етарли малакаси бўлмагани сабабли, Аурелиано Иккинчининг томоғидаги шиш билан чекланганини айтди. Лекин Аурелиано Иккинчи оилавий альбомларида бус-бутун сақланаётган, тўйда туширилган расмидан бошқа бирортаям сурати йўқлигини эслади. Хотиндан яширинча бутун уйни тиштиб кўрди ва кийим шкафидан антиқа қилиб ўралган бир печа дона бандаж топиб олди. Бу қизил резинкалар жоду бўлса керак, деб ўйлади-да, биринчи чўнтагига тикиб, Пилар Тернерага олиб борди. Фолбин башжаднинг не мақсадда қўлланишини аниқлай олмади, лекин бу матоҳ унга шу қадар шубҳали туюлдики, Аурелиано Иккинчига қолганларини ҳам олиб келишни буюрди, сўнг ҳовлида гулхан ёқиб, уларни ҳар эхтимолга қарши кўйдириб юборди. Фернанда ўқитган дуо Аурелиано Иккинчига бирор зарар етказмаслиги учун Пилар Тернера битта курк товук сотиб ол, устига пешобинини сепиб, кейин товукни каштан остига тириклайин кўмиб юбор, деб тайинлади. Аурелиано унинг айтганларини ихлос билан бажарди ва товукни кўмиб бир оз енгил тортгандек бўлди. Фернанда бандажларнинг йўқолишини табиби вайбларнинг интиқомига йўйди, кўйлагининг ичига тикиб, ўғли юборган янги бандажларни ўша ерга солиб қўйди.

Товук кўмилганидан олти ой ўтгач, Аурелиано Иккинчи ярим кечаси йўталдан уйғониб кетди. Гўё улкан қисқичбақанинг темир қисқичлари ичини тилка-пора қилаётгандай эди. Сеҳрли камарларни гулханда ёқмасин, қанча товукқа пешобини сепмасин, бари бир ўлишни аниқ, ҳа, фақат шугина ягона қайғули ҳақиқат экан. Бу ҳақида ҳеч кимга оғиз очмади. Амарапта Урсулани Брюсселга юборишдан олдинроқ ўлиб қолишдан қурқиб, энди ҳафтада бир марта эмас, уч мартадан лотерея ўйини тапқил қиларди. Хали қуёш чиқмасдан бутун шаҳарни кезиб чиқар, ҳатто энг узок ва қашшоқ кварталларга ҳам етар ва ўлимни бўйнига олган бандаларга хос маъжуслик билан лотерея билетларини сотишга уринарди: «Илоҳий тақдир деганлари шу! — деб бақирарди. Уни қўлдан чиқарманлар, негаки фақат юз йилда бир маро-

таба келади!» Аурелиано Иккинчи бор иродасини тўплаб, ўзини хушчақчақ бахтиёр кўрсатишга уринар, аммо унинг қонсиз, тер босган кўзига қараб, бу дунедан насибаси узилганини билиб олиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи баъзан бегона кўзлардан қочиб, яйдоқ далага чиқиб кетар, ичини тилка-пора қиластган темир қисқичлардан лоақал бир дақиқа тин олгани ўтирар эди. Виктрөл ёнида харидорсиз мудом зерикиб турадиган сўғиз аёлларни лотерея олишга ташвиқот қилиш мақсадида ярим кечаси исловатхоналар касабаси бўйлаб кезарди. «Манави номер тўрт ойдан бери ҳеч кимга тушгани йўқ, — дерди аёлларга билет кўрсатиб. — Қўлдан чиқарманглар, ҳаёт сиз ўйлагандан ҳам қисқароқ». Охир-окибат одамлар уни ҳурмат қилмай қўйишди ва ҳастининг охири кунларида одатдагидек, дон Аурелиано эмас, ҳеч бир уялмай-нетман, «Дон Илоҳий Такдир», деб аташарди. Аурелиано Иккинчининг овози тобора пасайиб, охири итнинг ириллашига ўхшаб қолди, аммо у ўзида халқни Петра Котеснинг уйда ўйшаладиган лотереяга жалб этишга етарли куч топарди. Дард кучайгандан кучайиб, лотереяга тикилаётган чўчкаю эчкиларнинг пули қизини Брюсселга ўқишга юборишга етмаслигини пайқади. Шунда миясига ялт этиб бир фикр келди: энди у лотереяга тошқин ювиб кетган далаларни тикади, пулдор одамлар бу ўлик далаларни бемалол ўзлаштириши мумкин. Айни фикр одамларга жозибали туюлди, ҳатто янгича лотерея ҳақида алькальд, яъни шаҳар хокимининг ўзи эълон чиқарди... Билет қиммат — юз песо турарди. Одамлар ўзаро пул тўплаб, уни харид қилишарди. Ҳаттоки мустақил ширкатлар тузилди. Бир ҳафта деганда билетлар сотилиб бўлинди, ютуқ чиққанлар кечкурун катта базм уюштиришди. Базмда Аурелиано Иккинчи аккордеонда сўнгги бор Франциско Одам қўшиқларининг куйини чалди, лекин сўзини айтолмади.

Шундай қилиб, икки ойдан кейин Амаранта Урсула Брюсселга жўнаб кетди. Аурелиано Иккинчи қизига нафақат бу ғайриоддий лотереядан тушган даромадни, балки сўнгги ойларда йиққан ҳамма маблағини, шунингдек, пианола, клавиқорд ва яроқсиз ҳолга келган мебелларни сотиб туширган пулларни ҳам тутқазди. Унинг ҳисобкитобича, бу пуллар то қизи ўқишини тугатишига қадар

етарди. Брюссель шахрининг гуноҳга ботган Париждан яқинлигидан дарғазаб бўлган Фернанда қизининг сафарига каттиқ қаршилик кўрсатди. Лекин падре Анхель Амаранта Урсуланинг ўқиши тугагунича яшаб туришга сўз берган роҳибалар ихтиёридаги католик кизлар пансионига ёзиб берган тавсияномасини кўргач, тинчланди. Бундан ташқари, падре Анхель Толедога борувчи роҳибаларни қидириб топди ва кизни ўзлари билан бирга олиб кетишга, Толедода эса уни пак Брюсселнинг ўзига-ча кузатиб қўядиган ишончли йўлдошларга топширишга уларни кўндирди. Бу масала юзасидан қизнинг ёзишма бораётган пайтда Аурелиано Иккинчи Пестра Котес ёрдамида Амаранта Урсулани сафарга hozирлар эди. Унинг кийим-боши илгари Фернанданинг сепидан бўшаган сандиққа жойланди. Сафар шу қадар пухта ўйланган эдики, бўлажак толиба ҳатто Атлантика океанини кесиб ўтаётганларида қайси қўйлагию тўфлисини кийишини, кирроққа етганда киядиган мис тугмачали кўк пальтосию саҳтиён бошмоқчаси қаерда ётганини ёддан айтиб берарди; кемадан тушаётганида сувга йиқилиб кетмаслик учун трайда ўзини қандай тутишини, роҳибалардан бир қадам ҳам ортда қолмаслигини, каютадан фақатгина овқат ейиш учун чиқишини, очик денгизда ҳеч кимнинг – на аёл, на эркекнинг саволларига жавоб қайтармаслигини жуда яхши биларди. У ўзи билан бирга денгиз касалига қарши дори солинган шиша идиш ва падре Анхель ўз қўли билан ёзган бўрошга қарши олтита дуо битилган дафтарни олди. Фернанда кизига пул сақлаш учун брезент камар тикиб бериб, уни тунда ҳам ечмасликни тайинлади. Яна хлор билан яхшилаб ювилган, спирт шимдирилган пахтада артилган тунги тилла тувагини ҳам ҳадя қилмоқчи бўлдию, лекин кизи бўлажак курсдошларим кулади, деб тувакни қайтариб берди. Орадан бир неча ой ўтгач, ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи қизини охирга марта қай ҳолатда кўрганини эслайди – ўшанда Амаранта Урсула Фернанданинг сўнгги маслаҳатларини эшитиш учун иккинчи класс вагонининг чанг босган ойнасини рчишга бефойда уринади. Сунъий капалак гул қадалган қўйлак кийган, кенг пошнали саҳтиён тўфлик эластик боғичли пайпоқда бўлган, ўрта бўйли, узун сочлари елкасига ёзилган бу кизнинг қарани Урсуланинг

худди ана шу ёшдаги карашидек ўтқир эди. Унинг йиғламай, кулмай жиддий хайрлашиш одати, Амаранта Урсула катта бувисининг рухий қатъиятини ҳам мерос қилиб олганини билдирарди. Жойидан қўзғалаётган вагон билан ёнма-ён бораётган Аурелиано Иккинчи хотини қоқилиб кетмаслиги учун уни қўлидан ушлаган эди. У қизи қўл учида ўпич узатганини кўрди ва бунга жавобан зўрға қўл силкипга улгурди. Эру хотин қуёш то уфқдаги кичик нуктага айлангунча узок туришди. Улар тўйларидан сўнг илк бор қўл ушлашиб туришарди.

Тўққизинчи август куни қайғули келди. Брюсселдан ҳали биринчи хат келмай туриб, Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадеснинг хонасида Аурелиано билан суҳбатлашаркан, худди томдан тараша тушгандек:

— Бир умрга эслаб қол, — деди, — улар уч мингдан кўпроқ эди ва ҳаммасини денгизга улоқтиришди.

У шундай дедию қўлёмалар устига юзтубан йиқилиб, қўзлари очик ҳолда жон берди. Худди шу дақиқанинг ўзида Фернанданинг тўшагида эгизак акасининг томоғидан темир қисқичлар билан азобли кураши хотима топди. Ушбу воқеадан роса бир хафта буруп Аурелиано Иккинчи овозидан айрилиб, нафаси қисилиб, эти терисига ёпишган бир афтодаҳол ҳолда уйига қайтиб келди. У ўзининг сандиқларию абжағи чиққан аккордеонини ҳам ола келган, хуллас, хотинининг кўз олдида ўламан, деб берган ваъдасининг устидан чиқмоқчи эди. Петра Котес кийимларини жойлашда кўмак берди, маҳбуби билан хайрлаша туриб бир томчи еш тўкмади, аммо у Аурелиано Иккинчи тобутда кийиб ётишни истаган мойланган ботинкаларни сандиққа солишни эсидан чиқариб қўйди. Шу сабабли Петра Котес Аурелиано Иккинчининг ўлимини эшитгани ҳамон қора либос кийди, ботинкани газетага ўради ва Фернандага, унинг жасадини кўрай, руҳсат бер, деб ялинди. Бироқ Фернанда уни остопага ҳам йўлатмади.

— Ўзингизни ўршимга қўйиб кўринг, — дея илтижо қилди Петра Котес. — Уни севмасам, ўзимни шунчалар хўрлармидим?!

— Бировнинг эри билан ўйнашган аёлга ҳар неки хўрлик ҳам озлик қилади, — деб жавоб қайтарди Фернанда — Яхшиси, ўзинг илакишган бошқа эркаклардан

бирининг ўлимини кута қол, ботинкапийам ўшанга кийгизасан.

Ваъдасига содиқ қолган Санта София де ла Пьедад Хосе Аркадио Иккинчини тириклай кўмишмаётганларига ишонч ҳосил қилиш учун, ўзлининг бошини ошпичоқ билан кесиб ташлади. Ака-укалар бир хил тобутта жойлаштирилди, шунда одамлар эгизаклар ўлганларидан кейин яна бир-бирига ўхшаб қолганини кўришди. Аурелиано Иккинчининг эски ҳамтовоқлари унинг тобути пойига «Туфинглар, сигирлар, умр қисқа!» деб ёзилган лента ўралган гулчамбар қўйишди. Фернанда бу таҳқирдан ғазабга келди ва гулчамбарни ҳожатхонага улоқтиришни буюрди. Ғуссага чўмган арокхўрлар тобутларни қабристонга элтишди, бироқ сўнгги оиларда сал довдираб қолишдими, Хосе Аркадио Иккинчига аталган қабрга Аурелиано Иккинчини кўмишди.

Аурелиано Мелькиадес хонасида анча йиллар банд бўлди. У тўзига китобдан ақл бовар қилмайдиган афсоналарни, роҳиб Герман Шол таълимотининг қисқача баёнини, демонология¹ фани тавсифлаган мақолани, хикмат тошини қидириш қўлланмасини, Пострадамуснинг «Аср» асарини, унинг ўлат ҳақидаги тадқиқотларини ёдлаб олди ва шу тариқа алаҳсиб ўзи яшаётган замондан беҳабар қолди. Аммо ўрта асрларга доир барча муҳим билимларга эга эди. Энди бу пайтга келиб, кенжа Аурелиано туппа-тузук ўсмир эди. Санта София де ла Пьедад хонага қай соатда кириб келмасин, у доимо китоб ўқиётган бўларди. Аёл эрталаб бир чашка қандсиз кофе, тупда қовурилган банану бир ликопча қайнатилган гуруч (Аурелиано Иккинчининг ўлимидан сўнг шу таомга кунлари қолган эди) олиб келарди. Санта София де ла Пьедад ўсмирнинг сочиши олар, битларини терар, эски сандиқлардан топилган кийимларни унга мослаб кичрайтирарди, мўйловни сабза ура бошлаганида эса унга полковник Аурелиано Буэндианинг устараси билан стакапчасини келтириб бер-

¹ Демонология — христианлар мифологиясидаги шайтон ва ажиналар табиатини ўрганувчи фан.

ди. Меменинг ўғли мархум полковникка ўз пуштидан урчиган ўфилларидан кўра кўпроқ ўхшаб кетарди, буни йигитнинг бўртиб чиққан ияги, овзи атрофидаги кескин, маърурона чизиқлардан ҳам билса бўларди. Бир вақтлар Аурелиано Иккинчи Мелькиадес хонасида ўтирар экан, гўё ўзи билан ўзи гаплашаётгандек туюларди, Урсулага, Санта София де ла Пьедад кенжа Аурелиано-да ҳам шу ҳолатини кузатди, фақат у Мелькиадес билан суҳбатлашарди Эгизак ака-укаларнинг ўлиmidан кейин сал ўтиб, иссиқ чошгоҳ маҳали чароғон дераза ёнида соябони қарға қанотини эслатувчи шляпа кийган маъюс чол пайдо бўлди. Аурелиано қўлёмалар алифбосини туркумларга бўлишни эндигина тамомлагани боис, Мелькиадеснинг қоғозлар қайси тилда ёзилганини билиб олдинги, деган саволига ҳеч иккиланмасдан: — Санскритда ёзилган, — деб жавоб берди.

Мелькиадес ҳадемай бу хонага келиб-кетиши тугаганини айтди. Қўлёмаларни улар битилганига роса юз йил тўлгунича ўқиш учун Аурелиано санскрит тилини мукамал билиб олиши керак эди, ўшаидагина Мелькиадес ажал масканига хотиржам кетади. Мелькиадес кенжа Аурелианога банан компанияси замонида фолбинлар ўтирадиган жой — дарёга элтувчи тор кўчада яшайдиган каталониялик бир олимнинг китоб дўконида санскрит тили қўлланмаси борлигини, агар тезроқ харид қилмаса, китобни олти йилдан кейин куя еб қўйишини маълум қилди. Йигитча Санта София де ла Пьедадга ўша олимнинг дўконига бориб, «Озод Қуддуси Шариф» китобини ва Мильтон поэмалари ўртасида, китоб тоқчасининг иккинчи қаторида, ўнг бурчакда турган китобни ҳам олиб келинг, деб сўраганида, аёл ҳайратга тушди. Айни ҳайрат Санта София де ла Пьедаднинг умрида биринчи бор туйғуларини ошкор этиши эди. Аёл саводсиз эди, шу сабабли, Аурелиано айтган гаши қаттиқ едда тутди, устахонага яшириб қўйилган ўн етти тилла балиқчадан бирини сотиб, китобга етарли пул топди — солдатлар уйлариини тишув қилишган ўша оқшомдан сўнг, балиқчалар яшириб қўйилган жойини фақат Аурелиано иккови биларди.

Аурелиано санскрит тилини қунт билан ўрганарди Мелькиадес энди жуда кам келарди. У гўё чошгоҳнинг

кўзни камаштирувчи ёруғига коришиб, борган сари узоклашар эди. Лўли охирги бор келганида Аурелиано чолни кўролмади, аммо «Мен Сингапур боткоқларида безакдан ўлдим», деб пичирлаганини зўрға эшитиб, хонада эканини хис қилди. Ўша куникёк хонага чанг, жазирама иссиқ, чумолилар, китобу қўлёмаларни уларга жо этилган хикматларига қўшиб еб ташлайдиган кучларнинг киришига монелик қиладиган сеҳрли куч ҳам йўқолди.

Хонадонда озиқ-овқат етарли эди. Аурелиано Иккинчи вафотининг эртаси куни арокхўр дўстларидан бири Фернандага «Мен мархум эрингиздан қарз олувдим», деб ашчагина пул берди. Энди хар чоршанбада уйларига турли егуликлар солинган тўқима сават олиб келишарди. Саватни таҳқирнинг зўри — қанимга садақа бериш, деб ўйлаган Петра Котес юборишига ҳеч ким шубҳаланмас эди. Петра Котеснинг қалбида тўп-ланиб қолган адоват ўзи ўйлаганидан ҳам тезроқ тарқаб кетди, аммо Аурелиано Иккинчининг собиқ махбубаси олдиниға такаббуриликдан, сўнгра эса азбаройи ачинганидан мархумнинг бевазига озиқ-овқат юборишини қанда қилмади. Кейинчалик, лотерея тарқатишиға кучи қолмаган кезлари ҳам гарчанд ўзи оч қолса-да, қундошиға овқат юбориб турди. Бу ҳол қундошининг тобутини ерга қўйишганини ўз кўзи билан кўрмагунича давом этди.

Хонадон аҳли камайиб, ярим асрдирки рўзгорни елкасида тутган Сапта София де ла Пьедаднинг ишлари камайгандай бўлди. Оилага фаришталардек олижаноб Гўзал Ремедиосни, мағрур Хосе Аркадио Иккинчини ҳадя қилган, ўзини гўдаклар тарбиясига, гарчи улар ўзларининг шу аёлға ўғил ёки невара эканлигини билишмаса-да, бағишлаган аёл Аурелианоға ҳам меҳр билан қарарди. У Аурелиано аслида ўзига чевара эканини билмасди. Бу ишдамас ва одамови аелнинг дунёдан полиганини ҳеч ким эшитмаган эди. У каламушлар шовқин солиб чиқадиган қазноқнинг полида, яйдоқ ерга бўйра тўлаб ухларди. Сапта София де ла Пьедад бир куни ярим тунда ушға аллаким қоронғилик қаъридан тикилаётганини сезиб, чўчиб уйғонганини ҳеч кимға айтмади. Бу кейин унинг қорнидан ўрмалаб ўтган қора илон эди. Агар бу тўғрида Урсулага гапириб берганида, у тунагани, албатта, ўз тўшагини берган бўларди. Ушанда ҳеч ким ҳеч

нарсани сезмасди, чунки бировнинг диққатиши жалб этиш учун галереяга чиқиб айюхашнос солиш зарур эди - пон ёпишнинг захмати, урушнинг беқарорлиги, болалар тарбияси ташвишлари яқин одамингнинг рўшнолиги хақида ўйлашга имкон бермасди. Бечора аёлнинг ташвишиши ейдиган ягона киши Петра Котес эди. Санта София де ла Пьедад уни бирор марта кўрмаган эди. Петра Котес энг оғир кунлари - Аурелиано Иккинчи билан лотереядан тушган тангаларни кечалари тақсимлаб чиқишган пайтларида ҳам Санта София де ла Пьедаднинг кўчага чиққанда киядиган бирор кўйлаги ёки туфлиси бўлсин, дея жони ҳалак бўларди. Фернандани хонадонидан қабул қилганида, Санта София де ла Пьедадни борйўғи оқсоч аёл деб ўйларди. Фернандага бу изохлар ғайритабий туюлар, оқсоч аёлнинг аслида ўзига қайнона эканини зўрға англаса-да, ушнинг кимлигиши тез орада эсидан чиқариб кўярди. Санта София де ла Пьедад эса ўзининг ўта итоаткорлигидан мутлақо азият чекмас, аксинча, хоналар бўйлаб бетиним, сассиз кезиш, ўзи ёшлигидан бери яшаб келаётган, банан компанияси даврида оилавий маскандан кўра кўпроқ казармага ўхшаб қолган бу бахайбат уйни ҳамиша саранжом-саришта сақлаш ёқарди. Лекин ўзининг хаддан ташқари серхаракатлиги ва одамларин лол қолдирувчи ишчаплигига қарамай, Урсуланинг ўлиmidан сўнг уям қарилликни тан олди. Уй ҳам ўз навбатида мункиллаб қолгандай эди. Деворларни майин пўпанак қоплади, ховлини ўт-ўланлар босиб кетди, галереянинг цемент полини ёввойи ўтлар тарс-тарс ёриб юборди. Ёриқлардан роса юз йилча олдил Урсула кўрган, Мелькиадес сунъий жағини солиб кўйган сувли стаканда қулф урган ўша таниш сариқ гулчалар униб чиқди. Табиатнинг беомон қудратига қарши курашгани на вақти, на кучи бўлган Санта София де ла Пьедад кечқурун яна бари бир қайтиб келадиган калтакасақларни хайдаш учун кунбўйи ётокма-ётоқ айланарди. Бир куни у эрталаб пойдеворни илма-тешиқ қилиб юборган сариқ чумолиларнинг боғни кесиб, ранги ер рангига ўхшаб қолган бегониялар ўсувчи галереяга, ундан уйнинг ичига кириб бо-раётганларини кўриб қолди. Санта София де ла Пьедад дастлаб уларни супургида йўқ қилмоқчи бўлди, кетидан турли захарли дорилар сепди. Охири, сўндирилган оҳак

қўллади ҳамки, уринишлари беҳуда кетди — ўжар бу хашаротлар эртасига тагин пайдо бўлишарди.

Болаларига хат ёзиш билан банд Фернанда вайронагарчилик дахшатли тус олганини, уни ортга қайтариш мумкин эмаслигини ҳали англамаган эди. Санта София де ла Пьедад танхо ўзи курашишга мажбур бўлди. У ошхонага киришга уринаётган ёввойи ўтларга қарши жанг қилар, бирпасдан сўнг деворларда яна пайдо бўлувчи ўргимчак уяларини сидириб ташлар, термитларни инларидан қувиб чиқарарди. Аммо у ўзи озода сақлашга уриниб, кунига уч маҳал супуриб-сидираётган Мелькиадеснинг хонасида ҳам чапг ва ўргимчак уяси пайдо бўлаётганини, полковник Аурелиано Буэндиа билан уйни тинтув қилган қуёш офицергина гувоҳ бўлган ўша ифлос ва ғариб ҳолга тушаётганини кўрганидан сўнг, хона таслим бўлганини тан олди. Шунда у кўчага чиқиш учун асраб қўйган қўсқи кўйлагини, Урсуланинг эски ботинкасини, Амаранта Урсула совға қилган оддий пайпоқни кийди, қолган кийимларини эса тугиб олди.

— Ортиқ чидолмайман, — деди у Аурелианога — Бу катта уй ташвиши энди менга оғирлик қилади.

Аурелиано ундан қаёққа боришни ўйлаётганини сўраганда Санта София де ла Пьедад мужмал қўл силтаб қўйди, аммо сал туриб, ҳастининг сўнгги йилларини Риоачидаги жияни енида ўтказмоқчи эканини айтди. Унинг уйдан фақат шахсий жамғармаси — бор йўғи бир песою йигирма беш сентаво билан чиқиб кетаётганини кўрган Аурелиано Санта София дела Пьедадга ўн тўртта тилла балиқча берди. Лёлнинг йиллар залворидан букчайиб, оёғини зўрға судраганча, қўлидаги ғариб тугун билан соқин ҳовлини кесиб ўтганини, лўкидонни тушириб қўйиш учун қўлини дарча тирқишига суққанини кўрди. Шу-шу, Аурелиано Санта София де ла Пьедадни бошқа ҳеч қачон кўрмади ва у тўғрида ҳеч нарса эшитмади ҳам.

Санта София де ла Пьедаднинг уйни тарк этганини эшитган Фернанда қун бўйи жавради Сандикларни, шкафларни титиб, буюмларини бирма-бир текшириб кўриб, қайнонаси нарса олиб кетмаганига ишонч ҳосил қилди. Кейин умрида биригчи бор печка ёқишга уриниб, бармоғини куйдирди, ахири, ўзини камситиб бўлса-

да, Аурелианодан, кофе қандай тайерланади, деб сўраш-га мажбур бўлди. Бу ўсмир бора-бора ошхонадаги ҳамма ишларни ўз зиммасига олди. Фернанда уйронганида столда нонушта тайёр турарди. Овқатлангач, у яна ётовига қайтиб кирарди. Хувиллаган хонадонда Аурелиано билан Фернанда қолишган бўлса-да, уларнинг ҳар бири ўз танхолиги қобиғига ўралиб, айри-айри яшашни давом эттирарди. Фақат ўз ётоқларини ниғинштиришар, бошқа хоналарга деярли эътибор беришмасди. Худди ўша кунлари Фернандада, уйда ажиша пайдо бўлди, деган таассурот туғилди. Буюмлар гўё оёқ чиқаргандай эди. Фернанда қайчини кечқурун каравотга қўйганига ишончи комил бўла тўриб, уни бир соат иллар ва охири, бутун кўрпачушакни ағдар-тўнтар қилиб чиққанидан сўнг, ошхонадаги тоқчадан топарди. Баъзида қутидаги вилкалар йўқолиб қолар, эртасига аёл олтига вилка меҳробда ва учтаси ювиниш жойида ётганини кўриб қоларди. Буюмлар гўёки бекинмачоқ ўйнаётгандек эди. Фернанда айниқса хат ёзишга тутинганида роса хушоб бўларди. Ҳозирги ўнг ёнига қўйган сиёҳдонни чап томонга ўтиб кетарди, пресспалье столдан умуман ғойиб бўлар, уч кун ўтгандан кейин Фернанда уни естиғининг остидан топарди. Ҳосе Аркадиога ёзилган хат Амаранта Урсуланинг конвертига тушиб қоларди. Бир куни Фернанда ручкасини йўқотди. Ручкани чўнтагидап топиб олган ва эгасини қидириб уймау-й юрган почтачи уни ўн беш кундан сўнг келтириб берди. Фернанда олдинга бу синоатда табиби ғайбларнинг қўли бор, деб ўйлади. Уларга, тинч қўйинглар, дея илтижоли хат ёза бошлади, аммо ҳожатга чиққиси келди-ю, хатни чала ташлаб ўрнидан қўзғалди. Қайтиб келганида мактуб ғойиб бўлган. Фернанданинг ўзи ҳам уни эсдап чиқарган эди. Бир муддат у Аурелианодан шубҳаланиб юрди. Фернанда неварасини тутиш мақсадида йўлига турли-туман нарсаларни қўйиб, пойлай бошлади, аммо тезда Аурелиано фақат ошхонаю ҳожатхонага чиқишига, қолаверса, ҳазил-мутойибага тоби йўқлигига амин бўлди. Шундагиша Фернанда, буларнинг бари ажишаларнинг иши, деган фикрга келди ва ҳар бир буюмни қаерда туриши лозим бўлса, ўша ерда боғлаб қўйишга аҳд қилди. У қайчини узун ип билан каравотининг бош томони-га, перо қутчасию пресс-пальени столнинг оёғига боғлаб

қўйди, сиёҳдонни эса столнинг одатда қоғоз қўядиган еридан чап томонига ёпиштирди. Аммо натижа кутгандагидек бўлмади, чунки бирор нарса тика бошлаганидан уч-тўрт соат кейин гўёки ажиналар ипни қисқартириб қўярди. Пресс-папье боғланган ип ҳам ўз-ўзидан қисқарди, пафақат ип, балки Фернанданинг қўли билан ҳам худди шундай воқеа содир бўларди: хат ёза бошлаганидан сўнг хиёл вақт ўтмай, қўли сиёҳдонга етмай қоларди. Бу қўнгилсизликларни на Брюсселдаги Амаранта Урсула, на Римдаги Хосе Аркадио билишарди. У фарзандларига бахтли экани ҳақида ёзарди. Бетиним равишда хат ёзиш туфайли Фернанда вақтни ҳис қилишни йўқотди, бу ҳол айниқса, Санта София де ла Пьедад кетганидан кейин яққол сезилди. У кунлар, ойлар ва йиллар ҳисобини болаларининг уйга қайтар вақтига чамалаб олиб борарди. Аммо ўғли билан қизи уйга келиш муддатларини ҳар гал орқага сураверганлари натижасида кунлар қоришиб, худди эгизаклардек бир-бирига ўхшаб кетди ва уларнинг қандай ўтаётганлиги билинмасди. Муддатларнинг кечиктирилиши Фернанданинг ғазабини қайнатмас, аксинча чуқур қониқиш ҳиссини уйратарди. Бир печа йил бутун назр қабул қилиш арафасида турганини етказган Хосе Аркадио негадир яна илоҳиятнинг олий курсини битириш ва дипломатияни ўрганишга умид боғлаётганини маълум қилганида, Фернанда ундан асло хафа бўлмади, чунки у авлиё Пётрнинг ҳузурига элтувчи парвонининг баланд ва тик эканини тупшунарди-да. Бошқалар эшитганида заррачаем эътибор бермайдиган оддий воқеалар, масалан, ўғлининг папани ўз кўзи билан кўргани ҳақидаги хабар ҳам уни ҳаяжонга соларди. Ҳатто қизининг отаси тасаввур қилмаган имтиёзга эга бўлгани — ўзининг катта қобилияти туфайли Брюсселдаги ўқиш муддатини белгиланганидан анчага чўзиш ҳуқуқини қўлга киритгани ҳам уни роса севиштирди.

Аурелиано Санта София де ла Пьедад санскрит тили дарслигини олиб келганидан роса уч йил ўтганда қўл-ёзма-ларининг биринчи варағини таржима қилишга улгурди, холос. У жуда катта иш қилди, лекин ҳозирча бу илк кадам — испанча таржимаси ҳеч нарсага англамайди-ган жумбоқли бир шеър эди. Аурелиано бу жумбоқни очадиган калит қасрдалигини билмасди, аммо дафъатан

Мелькинадеснинг католониялик олимнинг дўкониди кўлэзма мазмунига доир китоблар бор, деб айтганини эслади. Фернандадан рухсат олиб, аша шу китобни қидирмоқчи бўлди. Аурелиано ахлат уюмлари жуда тез кўпаяётган хонада ўтирар экан, бўлажак суҳбатта тайёрланар, муржаатнинг ишонтирарли шакллари қидирар, гапни нимадан бошлашни ўйларди, аммо печкадан овқатиши олаётган Фернанда билан ошхонада бақамти келганида (у билан учрашишга бошқа ҳеч бир имконияти йўқ эди), бояги пишитиб қўйган жумлалари ёдидан кўтарилиб, овози чиқмай қоларди. Фернандани умрида илк бор кузатаркан, унинг ётоқхонадаги қадамларини қулогини динг қилиб тингларди. Аёл почтачидан болалари йўллаган мактубни олгани ва ўзи ёзган мактубни бергани эшик томон бораётиб, перонинг ярим кечагача қоғоз бўйлаб жазавали қитирлашини, сўнгра чироқнинг «чирқ» этиб ўчирилганию шивирлаб ўқилган дуони эшитарди. Аурелиано аша шундан кейин келаси кун қутилган натижа беради, деган хаёлда уйкуга чўмарди. У аёлдан китобни қидириш учун рухсат олишига шу қадар ишонарди. Бир куни эрталаб узун, елкасига тушган сочини, соқолини олди, тор шиму кимдандир мерос қолган қотирма ёқали қўйлагини кийиб, ошхонага борди ва овқатга келадиган Фернандани орзиқиб кута бошлади. Фернанда оқ сувсар терисидан тикилган сарғайиб кетган мантия, бошида тилла суви юритилган картон тож кийган ғоят гўзал кампир қиёфасида кириб келди. Унинг кўзлари толиққан, гўёки тун бўйи йиғлаб чиққандай эди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг чамадонидан маликаларнинг куя еган либосини топганидан бери уни тез-тез кийиб кўрарди. Ўзининг шоҳона соҳти-сумбатидан завқланиб, кўзгу олдида айланганини кўрган одам, Фернанда ақлдан озибди, дерди, лекин у сонпа-соғ эди. Малика либоси шунчаки хотиротни камчиловчи восита эди, холос. У ўзини кекса, яроқсиз, ҳаётнинг энг яхши онларидан бебаҳра ҳис қилардики, илгари энг қора деб юрган кунларини қўмсади — шамол галерея бўйлаб таратган жамбил ҳиди қоронғилиқда атиргуллардан ва ҳатто хайвондан кўпол келгиндилар устидан кўтарилаётган тутунининг қанчадар етишмаётганини энди тушунди. Унинг кундалик турмушнинг энг оғир зарбаларига чидаб кел-

гап юраги-қотирилган бир сиқим қум, хотиротнинг илк ҳамласидаёқ сочилиб кетди. Ғамдан бахт қидиришга бўлган эҳтиёж Фернандани тобора ўзининг тубан исқанжасига олар ва охири унинг иллатига айлашиб қолганди. Ёлғизлик азобини татиб кўргач, у қайтадан одам бўлди. Аммо ўша куни эрталаб ошхонада бир чашка кофе уза-таётган қоксуяк, рангпар кўзлари ғалати чакнаётган ўсмирни кўрганида, ўзига ўзи қулгили туюлиб кетди. Фернанда нафақат Аурелианонинг илтимосиши рад этди, балки уйнинг қалитларини бандаж сақлайдиган яширин чўптагига солиб қўйди. Бу эҳтиёткорлик ортиқча эди. Аурелиано истаса уйдан билдирмай чиқиб кетиб, яна билдирмай қайтиб келиши мумкин эди. Аммо атрофини қамраган оламга ишончсизлик, неча йилдирки давом этаётган таркидупёчилик ва итоаткорлик одати йигитнинг қалбида исён уруғини тамом бўғиб ташлаган эди. У хужрасига қайтиб, яна қўлёмаларни ўрганишга муккасидан кетди. Бир куни эрталаб одагдагидек печка ёқиш учун ошхонага чиқди ва Фернандага аталган овқат совиб қолганини кўрди, унга ҳеч ким қўлиниям теккизмаган эди. Шунда у ётоқхонага кириб, Фернанданинг каравотда оқ сувсар мантия спиниб ётганини кўрди. Фернанда ўлимидан сўнг ҳар қачонгидан ҳам чиройлироқ бўлиб кетгандай эди. Орадан тўрт ой ўтгач, Макондога келган Хосе Аркадио ҳам онасиши худди ана шу ҳолатда кўрди.

Хосе Аркадио онасига қуйиб қўйгандек ўхшар эди. У қора костюм, қотирма ёқали қўйлак кияр, бўйнига галстук ўрнига ингичка шойи лента боғлаб юрарди. Хосе Аркадионинг пигоҳида ҳайрат ифодаси қотиб қолгандек туюлар, юзи рангпарроқ эди. Ўртасидан тўғри ва нозик фарк очилган қоп-қора, ялтироқ ва силлиқ сочи авлиёларнинг ясама сочига ўхшарди. Унинг дўндиқ, томир қоплаган қўллари меҳнат кўрмаган эди. Эшик очгани чиқиб, рўпарасида турган одам олис йўл босиб келганини пайқади. Хосе Аркадиодан ҳали-ханузгача сўқир Урсула осопроқ тошиб олиш учун болалигида бошига пуркаган гул сувининг хиди анкиб турарди. Орадан шунча йиллар ўтса-да, Хосе Аркадио ҳеч ўзгармаган, бевақт қариган ёш болага ўхшарди. У жасад чиримаслиги учун Аурелиано роса тўрт ойдан буён Мелькиадеснинг рецепти бўйича симоб қайнаётган хонага кириб борди. Хосе

Аркадио жиянидан ҳеч нарча сўрамади, ўлик Фернанданинг пешонасидан ўпди, юбкасининг чўнтагидан ҳали ишлатилмаган учта бандаж ва кийим шкафининг калитини олди. Унинг қатъий ва кескин ҳаракатлари ғамнок кўринишига ҳеч мос тушмасди. Шкафдан оилавий герб тасвири туширилган қутичани олиб, Фернанданинг хатини чиқарди. Мархума онаси хатга юрагидаги барча дардлариши тўкиб-сочган, тириклигида ўғлидан яшириб келган гапларини ҳам батафсил езган эди. Хосе Аркадио мактубни тик турганча, катта қизиқиш билан ўқиди, аммо заррача ҳам ҳаяжонга тушмади, учинчи бетга етганида тўхтади ва худди энди кўраётгандай жияни Аурелианога диққат билан тикилди.

Шундай қилиб, — деди у кескин товушда. — Сен ўша қариндошваччамизмисан?

— Мен Аурелиано Буэндиаман

— Бор, хованга кир, деди Хосе Аркадио.

Аурелиано хонасига борди ва у ердан хатто Фернанданинг ғарибона дафи маросимиши кўришга ҳам чиқмади. У баъзида ошхонанинг ним очиқ эшигидан Хосе Аркадионинг оғир-оғир нафас олиб, уй бўйлаб юришини кўриб қолар, ярим кечалари эса пураб бораётган ётоқхоналардан келаётган қадам товушларини эшитарди. Хосе Аркадио уни суҳбатига муносиб кўрмагани учунгина эмас, балки ўзининг ҳам унга бирор оғиз гапиришга истаги йўқлиги ва қўлзмадан бош кўтаришга имкони бўлмагани сабабли, Аурелиано унинг товушини бир неча ойдан бери эшитмаган эди. Фернанданинг ўлиmidан сўнг, у охирги тилла балиқчани олди-да, ўзига зарур китобни харид қилиш учун каталониялик олимнинг китоб дўконига югурди. Балки тузукроқ хотираси бўлмаганлиги ва кўрганларини таққослай олмаслиги боис йўлида учраган воқеалар унда ҳеч қандай қизиқиш уйғотмади: бўм-бўш кўчалар, хувиллаб қолган уйлар, уларни қувона-қувона кўриши учун хатто жонини фидо қилишга рози бўлган қуни хаёлида қандай тасаввур қилган бўлса, худди ўшандай эди. Фернандадан ололмаган руҳсатиюмага муяссар бўлган Аурелиано уйдан бир марта ва ягона мақсад учун ҳамда қиска муддатга чиқишга аҳд қилди, шунинг учун ҳам уйдан то илгари тушларни таъбирловчи тор кўчагача бўлган ўн бир квартални босиб ўтгулча, ҳеч каерда

тухтамади ва китоблар билан тўлиб тошган, қоронғу, хатто зўрға бурилиш мумкин бўлган хонага кираркан, юраги хапريقيб кетди. Бу ер китоб дўконидан кўра термитлар ихтиёрига ташлаб қўйилган, ис босган токчаларда, нафақат токчаларда, балки полда, токчалар орасидаги тор йўлкаларда бетартиб қалашиб ётган қадимий китобларнинг биродарлик қабристонига кўпроқ ўхшаб кетарди. Узун, устидаги китобларнинг оғирлигидан хиёл эгилган узун стол енида ўтирган дўкон эгаси дафтардан юлиб олган варақларга бинафшаранг ажи-бужи харфларда на боши ва на охири бор ёзувларни битарди. Унинг тўтиқуш кокилига ўхшаш кумушранг сочлари пешонасига хиёл тушиб турарди. Чақноқ ва қисик кўк кўзларида дунёдаги ҳамма китобларни ўқиб чиққан одамнинг беозор меҳри товланиб турарди. Дўкондор жикқа терга ботиб, биттагиша иштонда ўтирарди. У Аурелиано кириб келганида, хатто қайрилиб ҳам қарамади. Йигит бетартиб қалашиб ётган китоблар орасидан ўзига керакли бештасини осонгина қидириб топди, чунки улар Мелькиадес айтган жойда ётарди. У бир сўз демасдан, танлаган китобларию олтин балиқчани дўкондорга узатди, олим уларни варақлаб чиқди-да, кўзларини юмди. «Ақлдан озибсан», пичирлади у каталон тилида, сўнг Аурелианога китоблар ва балиқчани қайтариб берди.

— Олавёр, — деди у испанчалаб. — Менимча, бу китобларни охирги марта ўқиган одам Исаак Кўр эди. Нима қилаётганини яхшилаб ўйласанг бўларди.

Хосе Аркадио Меменинг ётоқхонасини ремонт қилдириб бахмал пардалар ва филофларни ямаб, тозалашни буюрди. Бассейн ва деворлари аллақандай қора ва дағал ғубор билан қопланган ҳаммомни тартибга келтира бошлади. У ўз мулкини ётоқхона ва ҳаммом билан чеклади, уларни турли арзимас буюмлар яғири чиққан экзотик безаклар, арзон атир ва қалбаки жавоҳирлар билан тўлдирди. Бошқа хоналарда эса унинг диққатини болалар хонасининг меҳроби устидаги авлиёларнинг ҳайкаллари жалб этди. Ҳайкаллар унга негадир ёқмади ва Хосе Аркадио уларни меҳробдан тушириб ҳовлига олиб чиқди-да, гулханда куйдириб юборди. Одатда у хар қуни қушдузи соат ўн иккида уйғонарди. Тургач эски, аждаҳолар тасвири туширилган зардўзи халат, зардўзи шип-

пак кийиб, ҳаммомга борар ва у ерда ўзинишг таптапа-
вор сокинлиги билан Гўзал Ремедиос амал қилган урф-
одатга ўхшаб кетувчи маросимни бажаришга киришарди.
Бассейнга тушишдан олдин сувга уч шишадаги хушбўй
тузларни сепарди. У Гўзал Ремедиос сингари қовоққа
сув солиб ювинмасди. Муаттар сувга тушиб, унинг ти-
никлигидан завқланиб, Амарантани эслаб, икки соат чал-
қагча ётарди. Хосе Аркадио уйга келганидан бир печа
кун ўтгач, яккаю ягона байрам костюмиши ечиб, бир
вақтлар Пьетро Креспи киядиган шимга ўхшаган тор
шим, кўкрагига исм-фамилиясини бош ҳарфлари ёзилган
шойи кўйлак кийиб олди. У кийимларини бассейнда ҳаф-
тасига икки марта ювар, кир қуригунича халатда ювар-
ди, чунки кийгани бошқа ҳеч парсаси йўқ эди. Иссик
сал босилгач, кўчага чиқар, сўнг яна Амаранта тўғриси-
да ўй сурганча, оғир-оғир нафас олиб, хоналар бўйлаб
айлангани ярим кечада қайтиб келарди. У фақат икки
наrsa – Амаранта ва авлиёларнинг тунги чироқнинг
милтилланида даҳшатли бўлиб кўринадиган кўзларини
хотирасида сақлаб қолганди. Юракда чуқур хиссиёт уй-
ротувчи сокин август оқшомлари Амаранта унинг хаёли-
да тез-тез намоён бўларди, у жимжимадор юбкаси ва
таркидунёликнинг руссаси билан безатилган қора билак-
бандида мрамар ховуздан кўтариларди. Амарантанинг
сиймосини урушнинг қонли ботқоғига чўктириб юбориш-
га уринган Аурелиано Хоседан фарқли ўлароқ, опасини
ўзининг диний лаёқати ҳақидаги афсоналар билан ла-
қиллатиб юрган Хосе Аркадио Амарантанинг сиймосини
қалб тўрида ғоят эъзоалар эди. Римга келганидан бир
оз фурсатдан сўнг Хосе Аркадио семинарияни ташлаб
кетди, аммо Фернанданинг уйдирма хатларида таъкид-
ланган афсонавий меросдан маҳрум бўлмаслик учун, ўзи-
нинг илоҳиет ва черков ақидаларини изчиллик билан
ўрганаётгани ҳақида опасига ёлгон ахборот бераверди.
Бу мулк уни қаппоқликдан, Трастевердаги уйларнинг
бирида икки дусту билан оч-юпун яшашган ифлос чор-
доқдан халос этиши керак эди. Фернанда ўлими яқинли-
гини хис этиб ёзган охириги хатини олиб, ясама зийнатла-
риши чамадонга жойлади, муҳожирлар кушхонага ти-
қилган подадек қалашиб ётган, совуқ макарону қуритил-
ган пишлоқни чайнамай ютипадиган кеманинг трюмида

океанни кесиб ўтди. Хали Фернанданинг мусибатлар руйхатидангина иборат васиятномасини ўқимай туриб, тузокка тушганини ва энди баҳорнинг олмос ёдусини қайта кўрмаслигини, унинг кўхналик билан йўғрилган ҳавосидан қайта нафас ололмаслигини англади. Кўксонинг силлани қуритадиган даражада зўрайиши туфайли рўй берадиган уйқусизлик соатларидан қачонлардир кекса Урсуланинг қилиқлари унда дунё олдида мудом кўрқув уйғотадиган зим-зиё уй бўйлаб дайдириккан, ўз бахтсизлигининг чуқурлигини қайта-қайта ўлчарди.

Хосе Аркадиони йўқотиб қўйишдан қўрққан Урсула болалигидан уни етокхона бурчагида миқ этмай ўтиришга ўргатган эди. Урсуланинг таъкидлашича, кеч тушиши билан пайдо бўлиб, бутун уй бўйлаб санқийдиган ўликлар фақат ўша бурчакка яқин йўламасди. «Агар сен бирорта бемаъни иш қилсанг, — деб пўписа қиларди унга Урсула, — азиз-алиёлар менга шу заҳотиёқ айтиб беришади». Хосе Аркадио болалигида бурчакдаги курсида кимир этмай, айғоқчи авлиёларнинг совуқ нигоҳидан терга тушиб, уйку вақтигача кўрка-писа ўтириб чиқарди. Ушбу кўшимча азобга ҳеч бир ҳожат йўқ, чунки Хосе Аркадио шусиз ҳам атрофини қуршаган ҳамма нарсадан одамлардан, воқеа-ҳодисалардан, қонши бузувчи кўча аёлларидан, чўчка думли бола туғадиган хонаки аёллардан, бировларга ажал, бошқаларга бир умрлик виждон азоби келтирувчи уришқоқ хўрозлардан, биригчи мулоқотдаёқ кишини йиғирма йиллик урушга йўлиқтирадиган қуролдан, охир оқибатда умидларни пучга чиқарувчи ва жипилик билан яқунланувчи енгилтак юмушлардан ва умуман, худо яхшилик учун яратгану, аммо шайтон йўлдан оздирган барча нарсалардан қўрқишга шай эди. Тунлари мудҳиш тушлар азобида қийналиб чиқар, эрталаб эса деразадан тушаётган куёш нурларию уни бассейнда чўмилтирадиган Амарантанинг меҳрибон қўллари қалбига нажоту умид ато этарди. Қуёшда чарақлаб турган боғда Урсула ҳам бошқача бўлиб туюларди, кампир энди даҳшатли ҳикоялари билан чўчитмас, балки табассуми Рим папасиники каби ёқимтой бўлсиз дея, майда кўмир билан боланинг тишини ювар, Римга ер юзининг турли бурчакларидан зиёратта келганлар папа ўз қўлини пакадар озода тутишини кўриб таажжублансин дея, тирноқ-

ларини олар, чевараси ҳам пападай хушбўй бўлсин дея, унинг бошига гул сувини пуркарди.

Папанинг Костельгацдельфс қасри ҳовлисига қараган балконда туриб, зиратга келган оломон ҳузурда етти тилда нутқ сўзлаганини кўрган Хосе Аркадио, бош руҳоний қўлларининг сутга чайилгандай оклигини, ёзги кийимининг юят орасталлигини ва ундан таралаётган муаттар атирнинг хидини пайқади, холос.

Хосе Аркадионинг уйга қайтиб, бир йил ичида қумуш шамдонларни ва герблар билан безатилган тилла тувакни (очинини айтганда тувакнинг фақат гербларигина олтиндан эди) сотиб бўлди. Энди унинг бирдан бир машғулот — уйга шаҳар болаларини тўплаб, уларга тўла эрк беришдан иборат эди. У сиеста пайтида уларга боғдаги арқондан сакрашларига, галереяда кўшиқ айтишларига, кўпоқ мебелларнинг устида умбалок ошиб ўйнашларига руҳсат берар, ўзи эса болаларга яхши одатларни ўргатганча, у гуруҳдан бунисига ўтарди. Бу вақтда у тор панталоню шойи кўйлагини ташлаб, арабларнинг дўконидан олган оддий костюмда юрар, аммо ҳалиям қарашлари хорғин ва папага хос одатларини ташламаганди.

Болалар, худди Меменинг мактабдош дугопалари сингари, уйни тезда ўзлариники қилиб олишди. Уй ингиломсиз мактаб-интернатга ўхшаб қолди: кечаси алламаҳалгача болаларнинг чуғур-чуғур суҳбати, кўшиғи ва ер депсиниб ракста тушаётгани эшитиларди. Олдинига Аурелиано бунга эътибор бермади, лекин болалар тез орада Мелькиодеснинг хонасини ҳам ишғол этишди. Бир куни эрталаб хона эпигидан мўралаган икки бола стол енида қўлёзма ўқиётган ирkit, сочлари тўзиган одамни кўриб чўчиб тушишди. Болалар ичкарига киришга журъат қилишолмади, аммо ўша кундан бошлаб хонадаги ғалати кимсага қизиқиб қолишди. Улар хонага форточкадан ифлос нарсаларни отишарди. Бир гал ҳатто деразаю эшикларни миҳлаб ташлашди. Аурелиано нақ ярим кун қамалиб қолди. Қилиқлари жажжиз қолавергач, болалар баттар ҳаддан ошдилар. Аурелиано ошхонага чиққанида тўрт нафар бола, қўлезмаларни йўқотиш учун Мелькиодеснинг хонасига кирди. Аммо улар сарғайиб кетган қовозларга қўл тегизган заҳоти, аллақандай куч уларни тепага кўтарди ва Аурелиано қайтиб келиб, қўлёзмаларга

эгалик қилмагунча ҳавода муаллақ ушлаб турди. Шу-шу, болалар уни қайтиб безовта қилишмади.

Гарчанд, ўсмирлик ёшига етишса-да, ҳалигача калта иштоғчаларини ташламаган тўрт нафар бола эрталаб ҳаммадан олдин келишиб, Хосе Аркадионинг соқолини олишар, баданини уқалашар, қўл ва оёқларининг тирноқларини эговлаб, бошига гул сувини пуркашарди. Улардан бири - сочи малла ва жингалак, куёнкўз бола одатда тунагани қоларди. Бола устозига шу қадар боғланиб қолган эдики, Хосе Аркадио астмадан азобланиб, кечалари қоронғи хоналар бўйлаб бедор кезганида ҳам унинг ёнидан жилмасди. Бир куни ярим тунда улар Урсуланинг ётоғидаги цемент полнинг ёриғидан таралаётган сарғиш ёғдуни пайқаб қолишди. Гўёки наstdан ерости куёш нур сочаётгандек туюларди. Улар Урсуланинг каравоти остидаги плиталарни кўтаришди: Аурелиано Иккинчи ўжарлик билан узоқ вақт қидирган хазина пол тагида эди. Бу ерда оғзи мис симлар билан боғланган учта брезент коп ётар, уларнинг ичида қоронғилиқда чўғдек шуъла сочаётган етти миңг икки юзу ўн тўртта асл тилла танга бор эди.

Хазина топилиши қоронғулик қаърида ялт этиб чаққан чакмоққа ўхшарди. Аммо Хосе Аркадио оч-юпун пайтларида қалбида олиб юрган орзусини амалга ошириш — оёри остидан чиқиб қолган хазинани Римга олиб кетиш ўрнига, уйни декадентлик жаннатига айлантирди. Ётоқхонадаги бахмал пардалар ва балдахин янгиланди, ҳаммомдаги полга плита тўшалди, деворларга қошиқлар қопланди. Ошхонадаги буфет ширин-шакар мевалар, дудланган колбаса ва маринад билан тўлдирилди, доимо ёпик турадиган омборхона эшиги очилиб, у беҳисоб вино ва ликёрларни ўз бағрига олди, ичимликлар устига Хосе Аркадионинг номи ёзилган қутиларга келарди. Бир куни у ўзига яқин тўрт нафар ўсмир билан тошгача базм қилди. Эрталаб соат олтида стоқхонадан қипялабғоч ҳолда чиқишди ва бассейн сувини чиқариб юбориб, шампань виноси билан тўлдиришди. Болалар яқдиллик билан сувга сакрашди. Хосе Аркадио улардан сап парироқда чалқанча тушиб ётарди. У ўз фикрларига фарқ бўлиб, кўзлари очик, Амарантани хотирлар эди. Болалар тезда толиқишди ва тўртови ҳам ётоқхонага кириб, бахмал

пардаларни юлиб олиб артинишди, сўнгра роса тўполон қилиб, қимматбаҳо кўзгуларни синдиришди, кейин каравотга чиқиб, балдахинни узиб ерга улоктиришди. Хосе Аркадио ичкарига кириб, кўз олдида намоён бўлган бу похуш манзарадан эмас, балки бемаъни айш-ишрат туйфайли шу қадар тубанликка тушгани учун ўзидан нафратланиб кетди, кўзлари ғазабга тўлди, у сандик тубида хирка ва темир-терсақлар орасида ётган даррани қўлига олди-да, жинниларча бакириб, болаларни савалай бошлади. Хосе Аркадио собиқ дўстларини шу қадар ғазаб билан урардики, ҳатто ўлаксахўр чиябўрилар тўдасига ҳам ҳеч қачон бунчалар шафқатсизлик қилмаган бўларди. Ниҳоят, у хонада ёлғиз қолди. Ғоят толиқди, астма тағин хуруж қилиб, уч кун сурункасига азоб берди. Ниҳоят, оғриқ сал пасайгач, Хосе Аркадио худди ўлаётган одамга ўхшаб қолди. Астма хуружининг учинчи кечаси, азобга чидаелмай, Аурелианонинг хонасига кирди ва ундан дорихонага бориб келишини илтимос қилди. Аурелиано умрида иккинчи бор кўчага чиқди. У атиги икки кўча нарига ўтганидан сўнг, чанг босган пештахтасига чиқиб идишчалар териб қўйилган кичкина дорихонани кўрди. Нил дарёси илони каби силлиқ бир қиз унга Хосе Аркадио номини бир парча қовозга ёзиб берган дорини узатди. Осма чироқларнинг сарғиш нури ёрашира ёритган кимсасиз кўчалар Аурелианода заррача қизиқини уйғотмади, эгтикиб-энткииб, оёқларини зўрға босиб юрарди. Туғу кун бир жонда босиб ўтираверганидан аъзолари пахтадай бўлиб бўшаб қолган эди. Қайтиб келганида, Хосе Аркадио уни қочиб кетган, деб гумонсираб ўтирган экан. Лекин Аурелиано ёруғ дунёга шу қадар лоқайд эдики, бир печа кундан сўнг Хосе Аркадио хоҳлаган пайтида кўчага чиқишга ижозат берганида:

Менинг кўчалик ишим йўқ, — деб жавоб қилди.

Аурелиано хонасидан умуман чиқмас, хали езувларнинг маъносига тиши ўтмаса-да, қўлезмалар тилсимини очишга уринарди. Хосе Аркадио унга дудланган чўчка гўшти, шакар қиёмига ботирилган, овизда баҳор таъмини қолдирувчи гуллар келтириб турарди. Ҳатто икки марта бир қадахдан асл вино ҳам олиб келди. Хосе Аркадио қўлезмаларга мутлақо эътибор бермас, уларни шунчаки эрмак деб тушунарди. Аммо энди зоҳид қарин-

дошига жуда қизиқиб қолган эди Маълум бўлишича, Аурелиано инглизчани ҳам биларкан. У қулёзмалардан бош кўтарган қисқа танаффус пайтларида олти томли инглизча энциклопедияни бошидан адоғигача, худди қизикарли роман сингари ўқиб чиққан эди. У Рим тўғрисида худди Римда анча яшаган одамдек ҳикоя қиларди. Аввалига Аурелианонинг ҳикояларини энциклопедиядан олинган маълумотларга йўйган Хосе Аркадио бора-бора, Аурелианонинг энциклопедияда йўқ нарсаларни, масалан, молларнинг баҳоси ҳақида ҳам чуқур маълумотга эга эканлиги аён бўлди. Буларни қасрдан ўрганиб олганлиги ҳақидаги саволларга у доимо «ҳамма нарсани билиб олиш мумкин» дея жавоб қайтарди. Ўз навбатида, Аурелиано илгари фақат узоқдап, хоналар бўйлаб кезаётганида кўрадиган Хосе Аркадиони яқинроқ таниганидан сўнг, у ҳақида пайдо бўлган олдинги тасавури бутунлай бошқача эканидан таажжубланди.

Хосе Аркадио ҳам кулишга қодир экан, баъзида хонадоннинг илгариги шукуҳини эслаб қайғураркан, Мелькиадеснинг хонаси хароб бўлганидан дили озор чекаркан, энди Хосе Аркадио Аурелианога бемалол мурожаат қиладиган, айрим турмуш икир-чикирларини ҳал қилишда унинг ёрдамига суянадиган бўлди. Аурелианога галереяга чиқиб ўқишга, Амаранта Урсуладан келадиган хатларни олишга ва ҳатто ҳаммодап фойдаланишга руҳсат берилди.

Иссиқ тонгларнинг бирида уларни эшикнинг безовта тақиллаши уйротиб юборди. Остонада қандайдир нотаниш чол турарди. Унинг йирик-йирик яшил кўзлари хушбичим юзини ёритиб ўтгандай эди. Увадаси чиққан кийими, ямалган ботинкаси, елкасидаги эски қопидап дарбадар гадойга ўхшаса-да, келгинди ўзини ғариб аҳволига зид бир виқор билан тутарди. У полковник Аурелиано Буэндианнинг ўн етти ўғлидан яккаю ягона тирик қолгани Ошиқ Аурелиано эди. У таъқибу қочоқликдан безор бўлиб, озгина бўлса-да, ором ахтариб келган эди. Чол ўзининг исмиши айтди, уйқусиз тунларимда энг сўнгги макон бўлиб туюлган шу азиз маскандап паноҳ беринглар, деб илтижо қилди. Аммо Хосе Аркадио билан Аурелиано уни мутлақо танимас эдилар, шу боис, чолни анчайин дайди деб ўйлаб, кўчага ҳайдаб чиқаришди. Ва, иккови эшик ёнида турган-

ча, ҳали Хосе Аркадио туғилмасидан олдин бошланган фожианинг якутини кўришди: кўчанинг париги юзидаги бодом дарахтлари остида полициянинг икки агенти пайдо бўлди. Улар Ошиқ Аурелиано искович итлардек неча йиллардан бери пойлаб юришарди, иккита ўқ узилди ва Ошиқ Аурелиано юзгубан афдарилди — ўқлар пешонасидаги хочга беҳато теккан эди.

Хосе Аркадио болаларни уйдан хайдаб юборган кундан бошлаб, ҳар куни трансатлантик кемани кутарди, у ўша кемада рождество байрамигача Неаполга сузиб кетиши керак эди. Нятини Аурелианога ҳам айтди ва хатто, сенга купинг ўтиб туриши учун яроқли бирор тижорат иши очарман, дея ваъда қилди. Чунки Фернанданинг ўлимидан сўнг Петра Котес озик-овқат солинган сават юбормай қўйган эди. Лекин Хосе Аркадиога орзулари ижобатини кўрмоқ насиб этмаган экан. Сентябрь тонгларидан бирида у Аурелиано билан ошхонада кофе ичиб бўлди, сўнг бассейнга бориб чўмилаётганида, ўша ўзи дарралаб хайдаб юборган тўрт ўсмир томдан пастга сакраб тушди. Улар бассейнга кийим-пийимлари билан тушиб, Хосе Аркадионинг сочидан унлашди, то сув сатҳидаги хаво пуфакчалари йўқолиб, папа тахти ворисининг оппоқ танаси хушбўй сув тубига чўкиб кетмагунча бошини сувга тикиб туришди. Сўнг улар марҳум ва ўзларидан бошқа ҳеч кимса билмайдиган хилватгоҳдан уч қон тиллани олиб кетишди. Операция харбийларча тезлик, уюшқоқлик ва езувлик билан ўтказилди.

Хонасида биқиниб ўтирган Аурелиано ҳеч нарсани сезмади. Кечқурун ошхонага келганида Хосе Аркадиони эслади, уни бутун уй бўйлаб қидирди ва ниҳоят, ҳаммомдан топди. Тани мешдай шишиб кетган Хосе Аркадио ҳамон Амаранта ҳақида ўйлаганча, муаттар сув сатҳида қалқирди. Аурелиано шундагина унинг севиб қолганини тушунди.

• • •

Амаранта Урсула декабрь ойининг бошларида келди. Қўлидаги шойи тизгиннинг бир учи ортидан эргашган эрининг бўйнига боғланган эди. У ҳеч кимни огоҳлантирмай, тўсатдан пайдо бўлди. Аёл оқ кўйлак кийган, бўйнидаги марварид шодаси тиззасига тушар,

бармоқларидаги зумрад ва топаз кўзли узуклари кўзни камаштирар, думалоқ шаклда кесилган силлиқ сочлари қаддирочнинг қайрилган қапоти каби еноқларига тушиб турарди.

Ярим йилча илгари никоҳдан ўтган фламандиялик хушқомат эри денгизчиларга ўхшаб кетарди. Амаранта Урсула мехмонхона остонасидан хатлаши билан, узок хаяллаб қолганини, уйлари ўзи ўйлагандан ҳам баттар ғариблашганини англади.

— Худойим-эй! деб хитоб қилди у, ғамдан кўра шодлик устунроқ бир оҳангда. — Бу уйда аёл йўқлиги шундоқ билиниб турибди!

Унинг юклари галереяга сиғмади. Ўзи Брюсселга олиб кетган Фернанданинг эски сандиғидан ташқари, икки шкаф кийим-кечак, тўртта чамадон, бир қош соябон, шляпа солинадиган саккизта қути, эллик саъва солинган улкан кафас, махсус виллофга солинган йиғма велосипед олиб келган эди. Оғир йўл босиб келганига қарамай, бир сония ҳам дам олмади. Эрининг дарал қоржомасиши киниб, уйни йиғиштира бошлади. Галерияни ишғол этган сариқ чумолиларни хайдади, атиргулларни сув қуйиб тирилтирди, бегона ўтларни тағ-томири билан юлиб ташлади, гулдонларга қирққулоқ, жамбил ва бегония кўчатлари ўтказди. Амаранта Урсула дол ёриқларини ямашда, дераза ромларию эшикларни жойинга ўрнатишда, мебелни тузатишда, ички ва ташқи деворларни оклашда, бир тўда дурадгор, чилангар ва ғишт терувчиларга бошчилик қилди. Уч ой деганда у яна аввалги холига қайтди. Хошадонда пианола давридаги каби ёшлик сурури ва шўх шодонлик ҳукм сура бошлади. Бу деворлар ҳар қандай вазиятда ҳам тушқунликка тушмайдиган ҳамда қўшиқ айтишга, рақс тушишга ва ахлатхонага эски буюмлару кўхна урф-одатларни ташлаб юборишга доимий шай турадиган Амаранта Урсуладек одамни ҳеч қачон учратмаган. У дафн марҳумларига тааллуқли буюмларни, бурчакларда тўпланиб қолган барча кераксиз лаш-лушларни чиқариб ташлади. Урсулага бўлган ҳурмати юзасидан биргина Ремедиоснинг портретиши қолдирди, холос. «Қараңлар» — деб қилкирарди Амаранта Урсула ўзини кулгидан зўрға тийиб — Ўн тўрт ёшли катта бувим! Қанчалар гўзал!»

Фишт терувчилардан бири уйнинг арвохларга тўлиб-тошганини ва уларни кочириб юборишнинг ягона тўғри йўли уларнинг яшириб қўйилган хазиналарини кидириш эканини айта бошлаганида, Амаранта Урсула хохлаб кулди-да, эркакларнинг иримга ишонмаслигини айтди.

Амаранта Урсула шу қадар очикқўнгил, мустакил, замонавий аёл эдики, уни кўрган Аурелиано қўл-оёқларини яширгани жой тополмади. «Уҳ, сеними! — деб кичкирди Амаранта Урсула унга кучоғини очаркан. Қараңглар-а, менинг одамхўрим йигит бўлиб қолибди-я!» Аурелиано оғиз очишга ҳам улгурмасидан Амаранта Урсула ўзи олиб келган кичкина патефонни қўйди-да, йигитга эмонавий рақс ўргата бошлади. Кейин унга полковник Аурелиано Буэндиадан қолган ёғ босган иштонини алмаштиришни талаб қилди, гулдор қўйлақлару бежирим ботинка совға қилди.

Урсулага ўхшаган жўшқин, кичик жуссали, тийиксиз Амаранта Урсула гўзаллик ва жозиба бобида Гўзал Ремедиосдан қолишмасди. Унда энг янги кийимлар модаси қандай бўлишини олдиндан сезишдек ноёб бир қобилият бор эди. Уйларига почтадан келган ва сўнгги модалар журнали Амаранта Урсула ўзи ихтиро қилган ва Амарантанинг алмисокдан қолган тикув машинасида тиккан кийимларининг моделлари айни замонавий эканлигини тасдиқларди. У Европада чиқадиған барча мода журналларига, санъат ва музикага тааллуқли нашрларга обуна бўлганди, аммо уларни варақлаши биланоқ дунёдаги ҳамма нарса ўзи тасаввур этганидек бораётганини кўрарди. Шундай доно ва зукко аёлнинг чанг-тўзон босган жазирама иссиқдан фиғони чекаётган бу ўлик шаҳарга қайтиб келганига, боз устига пули дунёнинг исталган қисмида ўйнаб-кулиб ҳаёт кечиришга бемалол етарли, уни ҳатто бўйнига тизгин солдириш даражасида севадиган эри билан бирга келганига ҳеч ақл бовар қилмасди. Аммо бир-бирини қувлаб ўтаётган кунлар Амаранта Урсуланинг нияти бу ерда доимий қолиш эканини ошқор қилади; унинг барча режалари узок муддатта мўлжалланган, ҳаракатлари эса кексайганида Макоңдодаги ҳаёти қулай ва ташвишсиз бўлишини таъминлашга бориб тақаларди. Саъва солинган қафас унинг қарори тасодифий

эмаслигини исботларди. Онасининг мактубларидан Ма-
кондода кушларга ўлат текканини билгач, Амаранта Ур-
сула Канар оролларига борадиган теплоходни кутиш учун
Европада бир неча ой ушланиб қолди ва ўша оролдан
Макондо осмонини кушлар билан тўлдириш мақсадида
йигирма беш жуфт саъва сотиб олди. Энди Амаранта
Урсула бола очган жуфтларни қафасдан бўшатар экан,
кушлар шу заҳотиёқ Макондони ташлаб кетишарди. Ама-
ранта Урсула уй биринчи маротаба қайта қурилганида
Урсуланинг буюртмаси асосида ясалган қафаслар билан
хам кушларнинг диққатини жалб этолмасди. Улар учун
бодом шохларига уводадан инлар ясаш хам, томларга
дон сепиб қўйиш хам, товушлари кочокларни ортга кай-
тариши мумкин деган ўй билан қафасдаги саъваларни
сайрашга ўргатишлар хам ижобий натижа бермади. Озод-
ликка чиққан кушлар шиддат билан осмонга қўтарилиб
фақат бир мақсадда — Канар ороллари жаҳоннинг кай-
си томонида эканини аниқлаш учун шаҳар узра бир
бора айлалиб, сўнг кўздан ғойиб бўлишарди.

Амаранта Урсуланинг қайтиб келганига бир йил
тўлди. Бир йил ичида у на Макондо аҳли билан дўстла-
шишга ва на бирор байрам уюштиришга муваффақ бўлди.
Лекин у бу мудроққа чумган шаҳарни бари бир уйғо-
тишга ишонар эди. Унинг эри Гастон, гарчи у ўша жази-
рама чошгоҳ маҳали поезддан тушганидаёқ хотиннинг бу
ерга қайтиб келишига ягона сабаб ватан соғинчи эканини
тушунган бўлса-да, хотинининг майлларига монельлик қил-
масди. Амаранта Урсуланинг хаёлпарастлиги адо бўли-
шига қаттиқ ишонгани боис, Гастон ҳатто велосипедни
йиғишни ўйламасди. У кун бўйи ришт терувчилар девор-
дан супуриб туширган ўргимчак инларини титиб, энг
чиройли ўргимчак тухумларини қидирарди. Сўнг уларни
тирноғи билан ёрар ва заррабин тутиб, тухум ичидан
чиқаётган ўргимчакларни томоша қиларди. Кейинчалик
у велосипедни йиғди-да, бўш вақтларини хашаротларни
тутиб қуритишга баришлади. Хашаротларни мураббодан
бўшаган банкаларга жойлаб, Льеде университетидаги кек-
са табиатшунос профессорларидан бирига жўнатарди. Гас-
тон, гарчи севимли соҳаси авиация бўлса-да, анча илгари
ана шу профессор раҳбарлигида энтимология фаши сир-
ларини ўрганганди. У ҳар гал велосипед минишдан ол-

Ўзи хал қиларди. Йўл қўйган хатосини эртасигаёқ унинг ўзи, пихоятда тиришқоқлик билан шуғулланишдек бемаъни хислатни мерос қилиб олган, деб ўйларди. Амаранта Урсуладаги қувноқлик хислати булоқ сувидек қайнарди. Ҳар гал янги пластинкалар келганида у эрини меҳмонхонада олиб қолар, биргаликда ярим тунгача янги рақсларни ўрганарди. Рақсларни шарҳловчи изоҳ ва суратларни мактабдош дугоналари юбориб турарди. Рақс сабоқлари одатда висол лаззати билан яқунланар, эру хотин тебранма курсида ўтириб ёки шундоқ яйдоқ полга ётиб ишларини битириб қўяқолар эдилар. Амаранта Урсуланинг тўла маънода бахтли бўлмоғи учун фарзанд етишмасди, холос Лекин эр-хотин дастлабки беш йилда бола қилмасликка келишиб олишган эди.

Гастон бўш соатларида овуниш мақсадида ҳар куни эрталаб Аурелиано билан суҳбатлашгани Мелькиадеснинг хонасига кирарди. У ўзи туғилиб ўсган юртнинг энг хилват гўшаларини эслашни ёқтирарди. Аурелиано, гарчанд, у ерларда бирор марта бўлмаган эса-да, Гастоннинг ватани ҳақида гўё ўша жойда кўп йиллар яшаган одам каби батафсил сўзлашарди. Гастон ундан бир гап энциклопедияда йўқ-ку, қаердан билақолдинг, деб сўраганида Аурелиано мудом: «Хамма нарсани билиб олиш мумкин», дея жавоб берарди. Аурелиано санскритдан ташқари инглиз ва француз тилларини ҳам ўрганиб олди, хатто лотин ва юнон тиллари бўйича ҳам анча маълумотга эга бўлди. Энди у ҳар куни кечқурун уйдан чиқарди. Амаранта Урсулани унга бир ҳафталик харажат учун пул бериб турарди. Мелькиадаснинг хонаси каталониялик олимнинг китоб дўкони филиалига ўхшаб борарди. Аурелиано ярим тунгача китоб ўқиб ўтирарди. Аммо унинг фикр юритишини тишглаб кўрган Гастон, Аурелиано ўз билимини бойитиш учун эмас, балки ўзига маълум бўлган ҳақиқатларга далиллар ахтариш учун китоб ўқийди, деган хулосага келди. Йигитни дунёда ҳаммадан кўп қўлёзмалар кизиқтирарди. Аурелиано уларга қўлёзмаларни ўрганишга эрталабки энг яхши соатларини бағишлар эди. Гастон ҳам, Амаранта Урсула ҳам жон-жон деб уни ўзларининг оилавий давраларига қўшган бўларди, аммо Аурелиано мудом ўзини олиб қочарди. Унинг қиёфаси вақт ўтиши билан тобора қалинлашаётган булутсимон

бир сир билан зирх эди. Гастоннинг у билан дўстлашишга бўлган уринишлари патижа бермади, кейин бошқа эрмак ахтара бошлади. Худди шунда унинг миясига авиапочта хизматини ташкил қилиш фикри келди.

Аслида бу фикр унчалик янги эмасди. Ҳали Амаранта Урсулага уйланмасдан олдин ҳам шу гаплар хаёлига келган, ўшанда йигит оиласи палма еғи харид қиладиган Бельгия Кошгосида авиапочта компанияси ташкил этишни режалаштириб юарди. Лекин уйланиши ва хотини билан Макондога кетишга мажбур бўлгани учун режа фурсати анча кейинга сурилди. Аммо Амаранта Урсула шаҳарни ободонлаштириш жамияти тузишга киришганини кўриб, Макондода яна хийла вақт қолажанини тушунди ва Брюсселдаги шерикларига хат ёзиб юборди. Африкада авиапочта ташкил этди пимаю Кариб денгизи хавзасида авиапочта ташкил этди нима? Музокара олиб бориларкан, Гастон шағал қоплаган далада самолёт кўнадиган жой тайёрлади, шамол йўналишини ўрганди, учуш трассаларини аниқлади, у ўзининг жаноб Гербертнинг хатти-ҳаракатига ўхшаб кетувчи фаолияти макондоликлар кўнглига хатарли бир шубҳа солаётганини сезмасди ҳам. Макондо аҳли Гастон банан кўчатлари ўтказишни режалаштирипти, аэроплан ҳақидаги гаплар билан бизни чалғитмоқчи, холос деб ўйлашарди.

Гастон вилоят пойтахтига бир неча марта борди, пойтахтдаги маъмурлар билан учрашиб, улардан рухсатнома олди ҳамда авиапочта хусусида имтисоли битим тузди. Брюсселдаги олдинги шериклар билан ҳам хат ёзишиб турди. Айни ёзишма Фернандининг табиби гайблар билан ёзишмасига ўхшаб кетарди. Ахири, Гастон уларни денгиз орқали биринчи самолёт юборишга, самолётни Макондога энг яқин портда йиғиб, сўнг унда охириги маъзилга қадар учиб келадиган механикни ҳам йўллашга кўринди. Дастлабки ҳисоб-китоб ва метерологик кузатишлар тугаганидан бир йил ўтгач, Брюсселдаги шерикларининг ваъдасидан мадад олаётган Гастон тез-тез осмонга тикилиб, шамолнинг товушига қулоқ осганча шаҳар кўчалари бўйлаб кезадиган одат чиқарди: у самолёт келишини кутарди.

Гарчад, Амаранта Урсуланинг ўзи бунни сезмаса-да, унинг қайтиши Аурелианонинг ҳаётида туб ўзгаришлар

ясаган эди Хосе Аркадионинг ўлимидан кейин у китоб дўконига серкатнов бўлиб қолди. Энди буткул озод бўлиб, бўш вақти кўп эди, шу сабаб, Макоцдопи бамайлихотир ўргана бошлади. Аурелиано хувиллаган чапг кўчалар бўйлаб кезар, вайропага айланган уйларни, деразаларнинг занглаб кетган турларини шунчаки қизиқиш учун эмас, балки олимона синчковлик ила ўргатар, хотиралар залворидан азоб чекаётган макоцдолик билан танишарди. Унинг тасаввури шу қадар кучли эдики, ўзича шаҳар ва банан компаниясининг олдинги шўкуҳини хаёлида тиклашга ҳаракат қиларди. Бапан ширкатиинг сузиш бассейни эндиликда чириб тамом бўлаётган эркак ва аёллар пойабзалларига тўлган эди. Аурелиано деворлари қулаб, еввойи ўт-ўланларга кўмилиб кетган харобалар орасида темир занжирга боғлаб қўйилган немис овчаркасининг скелетини топди. Ўша ерда ҳали-ҳанузгача жиринглаб ётган эски телефонни кўрди, трубкани қулоғига тутиб, инглиз хотинининг ташвишли овозини эшитди, унга: «Ҳа, иш ташлаш тугади, уч минута ўлик денгизга улоқтирилди, банан ширкати кўчиб кетди ва ниҳоят Макоцдода осойишталик ҳукм сура бошлади», деб жавоб қайтаргач, телефон бошқа жирингламай қўйди. Сайр қилиб юраркан, илгари ёлғиз бир мақсад — кумбиамба ракси, бойлам-бойлам пуллар тикилган, ҳозирда эса у ер-бу ерида қизил чироқлар вира-шира ёниб турган, кўчалари шаҳардаги энг гамгин, энг аяғли, увода гулчамбарлар билан безатилган ракс салонидида ориқ ва семиз бевалар, эр нималигини билмай ўтган француз кампирлар ва бобиллик опабошилар ханузгача викрол ёнида ўтирганча кимларнидир кутаётган фоҳишахоналар жойлашган қасабага келиб қолди. Аурелиано Буэндиалар оиласини биладиган, ақалли полковник Аурелиано Буэндиани эслайдиган бирорта одамни учратмади. Фақат биргина чол — уйи ёнидаги боғчада кечқурунлари диний кўшиқ айтиб ўтирадиган кекса негр бундан мустасно эди. Пахтадай оппоқ сочи негрни фотонегативга ўхшатиб қўйган эди. Аурелиано у билан ўзи бир неча ҳафта илгари ўрганиб олган мураккаб шевада гаплашарди. Баъзида чолнинг кечки овқати — хўроз калласидан пиширилган шўрвага шерик бўларди. Шўрвани чолнинг чевараси, йўғон негр жувон пиширарди. Аёл-

нинг силлиқ биқини бияникига, кўкраги эса қовунга ўхшар, бошидаги қуюқ, симдай қаттиқ соч турмаги гуёки ўрта аср жангчисининг дубулфасини эслатарди. Жувоннинг лақаби Жодугар эди. Ўша пайтлар Аурелиано идиш-товоқлар, шамдон ва бошқа кераксиз буюмларни сотиб кун кечирарди. Чўнтагида бир мири ҳам қолмаган кезларда эса, бозорга бориб, ахлатхонага ташлаб юбориладиган хўроз каллаларини сўраб олиб, семизўт ва ялпиз қўшиб шўрва пишириши учун Жодугарга элтарди. Чол ўлгач, Аурелиано у ерга бормаи кўйди, аммо Жодугар билан кечалари бодом дарахти остида, жувон енгил қуштак чалиб, ўткинчиларни ўзига жалб қилаётган жойда учрашиб турар, антиқа каллашўрваю кашшоқликнинг бошқа танқис таомлари ҳақида гаплашганча сайр қиларди. Жувон, миждозларимни чўчитаяпсан, деб шама қилмаганида, балки Аурелиано у билан яна анчагача қуруқ суҳбат қилган бўларди. Гарчи, Аурелиано ўзини шайтон йўлдан оздираётганини сезса-да, ва гарчи, Жодугар билан тунги суҳбатлари шундай яқун топишини табиий бир ҳол, деб ҳисобласа-да, улар ҳалигача бирор марта ҳам бирга ётишмаган эди. Хуллас, Брюсселдан келган Амаранта Урсула унга опаларга хос ўпич ҳадя қилганида, Аурелиано ҳали бузилмаган эди. Амаранта Урсула билан учрашганида, айниқса, холаси унга замонавий рақсларни ўргатаётган пайтларида, у ўзини ожиз ҳис қилар, назарида суяклари пахтадай юмшоқ бўлиб қолаётгандек туюларди. Бу — Пилар Тернера қартада фол очини баҳонаси билан қазноққа олиб кирганида бобосининг бобоси полковник Аурелиано Буэндиа ҳис қилган ўша туйғу эди. Аурелиано яна қўлёмаларга берилди, холасининг беозор эркалашларидан қочинга ҳаракат қила бошлади, аммо қочинга қанча кўп уринса, унинг кулгисини, тунлари эрининг бағрида бахтиёр мушукдай нола чекишини шунча кўп қўмсар эди.

Бир куни кечаси эру хотин кўшни хонада собиқ заргарлик устахонасида Аурелианонинг қаравотидан ўн метрча наридаги стол устига ўзларини таппа ташлашиб, шиша идишларни сиңдиришди, аммо хлорат кислотаси қўлмаги ичида ҳам иш қилаверишди. Аурелиано эрталабгача мижда қоқмади. Аъзойи баданини титроқ қоплади, бўғзига даҳшатли фарёд қадалди. Ўша куни унга чексиз узун

туялди ва ниҳоят, интизор бўлиб қутилган оқшом тушиб, кўчадаги бодом дарахти тагига борди. Аурелиано Жодугарни кутар, тер қоплаган кафтида бир ярим песони тутиб турар, бу пулни ўзида пул йўқлиги учун эмас, балки ўзи юз тутган тубанликка Амаранта Урсулани ҳам шерик қилиш ниятида холасидан сўраб олган эди. Жодугар уни ўзининг шам ёқилган кулбасига, чойшабларида беҳисоб висол излари сақланиб қолган йиғма каравотига бошлаб келди ва ўзининг жасур, бағритош, дағал, қанжиқшикка ўхшаш танини йигитнинг ихтиёрига топширди. У Аурелианони шунчаки мишиқи болакай деб хаёл қилган эди, аммо тез орада ҳақиқий эркакка дуч келганини тушунди; Аурелианонинг кучи аёлнинг ичини зилзила каби титратиб юборди.

Хуллас, улар ошиқ-мошиқ бўлиб қолишди. Аурелиано эрталаб қўлёзмалар устида ишлар, пешинги ҳордиқ пайтида эса Жодугарнинг кулбасига борарди. Аурелиано маҳбубасининг белида гўё виологчель торига ўхшаш, пўлатдай қаттиқ сим чамбарак борлигини пайқагунича, орадан бир неча ҳафта ўтди. Чамбаракнинг чоки кўринмас, чамаси, Жодугар онадан ўша чамбарак билан турилганди. Улар чавандозликдан чарчаб, одамни қарахт қилувчи жазирама иссиқда яланғоч ўтиришиб овқатланишарди. Жодугар илк бор, ўзи кула-кула айтганидек, шахсий «этгич»га эга бўлди. Муносабатлар шу даражагача бориб етдики, аёл кўнглида маълум бир умидлар гимирлай бошлади, аммо Аурелиано ногаҳон ўзининг Амаранта Урсулани севишини тан олди. Бу азобдан ўзга аёл кучоғи ҳам қутқара олмас, аксинча, тажриба орттиргани сайин, холасига бўлган иштиёкмандлиги уфқи тобора кенгайиб борарди. Жодугар бу гаплардан кейин ҳам Аурелианодан совимади, лекин энди хизматлари учун йигитдан ҳақ сўрайдиган бўлди. Агар жазманида пул бўлмаса, насияга стар, лекин унинг қарзини, албатта, деворга бармоғи билан чизиб қўярди. Жодугар кечки овқатга чиқиб кетган пайт Аурелиано уйга қайтарди. У галереяда Амаранта Урсула билан Гастонга шунчаки бош ирғаб ўтарди. Эр-хотин айни пайтда дастурхонга ўтиришар, кейин яна хонага беркиниб олишарди. Уларнинг шивир-шивири, кулгуси ва, ниҳоят, жазавага тушиб, тўшақда чавандозлик қилишлари Аурелианонинг қонини кўпир-

тирар, у ҳаяжон азобида на ўқир, на ёзар ва ўй сура олар эди. Аурелиано бир гал католониялик олимнинг дўконига бориб, у ерда ўрта асрларда суварак қай усулда йўқ қилингани ҳусусида мунозара қилаётган тўрт нафар вайсаки: йигитни учратмагунича, унинг ҳаёти шу тарзда кечди. Аурелианонинг биргина Мухтарам Бэда¹ ўқиган китобларига ихлоси зўрлигини билган дўкондор, уни айни илмий мунозарага ҳакамлик қилишга чорлади ва йигит ўша заҳотиёқ, сувараклар ер юзидаги энг қадимий қанотли ҳашарот, деб айтди, улар хатто Тавротда ҳам тилга олинган, одатда бу ҳашаротлар шиппак билан уриб ўлдирилади, аммо барча кураш турлари -- помидор бўлакчаларини дорилаб қўйишдан тортиб, то шакар сепилган унгача — ҳамма-ҳаммаси ҳеч бир самара бермайди, суваракларнинг фанга маълум бир минг олти юз тури инсоният тарихидаги энг қўҳна, қатъий ва шафқатсиз таъкиб объекти саналади. Ҳали одамзот томонида бирортаям тирик мавжудот, шу жумладан, одамларнинг ўзлари ҳам бу қадар таъкиб қилинмаган, умуман, суваракларни йўқотишга бўлган интилишни инсониятга ҳос асосий инстинкт — кўнайиш инстинкти қаторига қўшиш мумкин, шу билан бирга, суваракларнинг ханузгача ба-тамом қирилиб кетмаганига сабаб шуки, улар қоронғу бурчакларга беркиниб олишади, бу ҳол туғилишданок қоронғиликдан қўрқадиган одамларнинг уларга қўли етмаслигини таъминлайди, аммо чаровон чошгоҳи яна одамларга пишон бўлишади, ҳулоса қилиб айтганда, ўрта асрларда ҳам, ҳозирги вақтда ҳам ва келажакда ҳам суваракларни ўлдиришнинг энг ишончли усули уларнинг кўзини қуёш нурлари билан қамаштиришдир, деб нутқини тамомлади.

Унинг фатализм² ва дополик билан йўғирилган нутқи уларнинг ўзаро дўстлигига асос солди. Энди Аурелиано ҳаётидаги илк ва охириги дўстлари — баҳсга ўч Альваро, Херман, Альфонсо ва Габриэль билан ҳар қуни кечқурун учрашиб турарди. Кеч соат олтида китоб дўконига бошлашиб, тонг махали фоҳишахоналарда тугайдиган шовқин-суронли йиғинлар китобхўр зоҳид учун пақ байрам

¹ Мухтарам Бэда (673 — 735) — англосакс роҳиб, тарихчи олим.

² Фатализм — тақдирга ишониш.

эди. Адабиётнинг одамларни масхара қилиш учун ўйлаб топилган энг яхши эрмак экаплиги шу пайтгача унинг миясига келмаган эди, ammo кечкурунги ичкиликбозликлардан бирида Альваро уни бушга ишонтирди. Альваронинг бу қадар дадиллик билан фикр юритиши унинг агар билимлар турк ловияларини тайёрлашнинг янги усулини ихтиро қилишга кўмак беролмаса бир чақага ҳам қиммат, деб ҳисобловчи каталониялик олимга тақлид эканини тушуниши учун анча вақт кетди.

Аурелиано сувараклар тўғрисида илмий ахборот берган ўша оқшомдаги баҳс Макондо четида — қизлар очликдан танларини сотиб кун кечираётган ғарибгина фоҳишахонада тугади. Исловатхона бекаси эшикларни очиб-ёпиб туришга ишқибоз эди. Гарчи, унинг юзида қотган табассумини кўрган мижозлар айни макони жиддий тарзда қабул қилишса-да, бу уйдаги барча нарсалар, ҳатто буюмлар ҳам рўёга ўхшарди. мебель ўтиришлари биланоқ синиб кетарди, ичак-чавоғи суғириб олинган вибротрол ичида товуқ тухум босиб ётар, бовда қоғоз гуллар «очилган», деворга банаи ширкати тузилмасидан илгари чиқарилган календарлар ва ҳеч қачонни чоп этилмаган журналлардан қирқиб олинган расмлар қўйилган рамкалар осилган эди. Ҳатто беканинг мижозлар келгани ҳақидаги хабарни эшитишиб, чет-четлардан келишадиган тортинчоқ фоҳишалар ҳам рўёвий туюларди. Улар уйга саломсиз кириб келишар ва эгниларидаги гуллари ўчиб кетган кўйлақларини илгари қандай соддалик билан кийишган бўлса, ўшандай соддалик билан ечишар, хаяжонга тушган чоғларида: «Вой!.. Зўрсиз-ку? Қаранг, шифтнинг сувори кўчиб тушяпти-ку!..» дея хитоб қилишарди. Бир песою эллик сентаво олган қизлар, пулларига ўша заҳоти бекаларидан бутерброд сотиб олишарди. Аурелиано учун бу ғариб исловатхона тапхоликдан асрагувчи ягона нажот эди. Дастлаб Аурелиано жуда уяларди, негаки, энди иш бошлади дегунча фоҳишахона бекаси хонага кириб, тушакда от сураётган чавандозга турли-туман маслаҳат берар эди. Ammo ўспириг бора-бора турмушнинг бу майда-чуйда ишқалларига парво қилмасликка ўрганди.

Аурелиано тўртала дўстига бирдай бовланиб қолган бўлса-да, бари бир Габриэль исмли дўстини кўнглига

якин сезарди. Бир куни кечкурун Аурелиано полковник Аурелиано Буэндиа ҳақида гап очганида, биргина Габриэль унинг гапларига ишонди. Ҳатто, одатда суҳбатларига қўшилмайдиган исловатхона бекаси ҳам, ашаддий ғийбатчиларга хос ўжарлик билан, мен полковник Аурелиано Буэндиани эшитганман, лекин у одам шунчаки бир уйдирма, уш ҳукумат либералларни ўлдириш учун баҳона тариқасида ўйлаб чиқарган, деб таъкидлади. Габриэль эса, аксинча, полковник Аурелиано Буэндианинг реал шахс эканига ҳеч қандай шубҳа йўқ, деб айтди, чунки полковник билан унинг катта бобоси полковник Херипельдо Маркеснинг иккови қуролдош ва ажралмас дўст бўлишган экан. Гап ишчиларнинг отилишига бориб тақалганида, макондоликларнинг хотирасидаги заифлик, айниқса, кучаярди. Аурелиано ушбу мавзу ҳақида сўз очилиши биланоқ, нафақат фоҳишахона бекаси, балки ёши ундан каттароқ одамлар ҳам станция майдонида қўшиқлар билан қуршаб олинган ишчилар ва ўликлар ортилган икки юзта вагондан иборат поезд тарихини уйдирма сифатида инкор этишар ва ўз вақтида суд терговчиси томонидан тўқилган ҳамда бошланғич мактабларнинг дарслигига киритилган хулосани пеш қилишарди — унда банан компаниясининг ҳеч қачон мавжуд бўлмаганлиги айтилганди. Шундай қилиб, Аурелиано билан Габриэль улардан ўзга ҳеч ким тан олмаган реал далилларга ишонч асосида дўстлашган эдилар. Бу далиллар иккала дўстга ҳам катта таъсир кўрсатди, уларни аллақачон ҳалокатга учраган ва ўзидан намдан бўлак ҳеч нарса қолдирмаган дунёга худди кирюкка урилиб ортга қайтган тўлқиндек судрарди. Габриэль қаерда уйку босса, ўша жойда ухлаб қолаверарди. Аурелиано уни бир неча бор заргарлик устахонасида тунагани олиб қолди, аммо Габриэль бу ерда кечаси билан мишжа қокмади, унга то эрталабгача хона бўйлаб кезган ўликлар халал беришди. Кейинчалик Аурелиано дўстини жодугарга топширди. Аёл ишдан бўли пайтларида Габриэлни ҳам кулбасига киритар, Аурелианонинг қарзлари битилган деворга тирноғи билан чиқиқлар чизиб, Габриэлни ҳам қарзларини ёзиб қўярди.

Дўстлар гуруҳи ўзларининг батартиб ҳаёт тарзига қарамай, католониялик олимнинг маслаҳатларига бино-

ан, аллақандай умрбокий нарсалар яратингга уришишарди. Одамлар ўзларининг бошланғич мактаб доирасидаги билимларни кенгайтиришга на истаги ва на имконияти бор бу шаҳарда уларнинг ўттиз еттигичи драматик вазиятни кидириб топиш ниятида кечаси билан ўтириб чиқишлари дўкандор олимнинг классик адабиёт ўқитувчиси сифатида тўплаган тажрибаси ҳамда ундаги ноёб китоблар борлиги туфайли эди.

Дўстлик ҳиссига асир тушган, илгари Фернанданинг тошбағирлиги туфайли маҳрум бўлиб, эндиликда эришган дунё гўзалликларига мафтун бўлиб қолган Аурелиано башоратли шеърларнинг тилсими очилай деган маҳалда, қўлёмаларни ўрганишни бас қилди. Лекин сал ўтиб, гарчи, исловатхонага қатнашини тарк этмаса-да, яна қайтиб қўлёмаларни қўлга олди. Бу пайтда Гастон ҳамон аэроплан келишини кутарди. Амаранта Урсула ўзини шу шу қадар ёлғиз сезардики, охири бир купи эрталаб Аурелианонинг хонасига кирди.

— Ишлар қалай, одамхўр? — деб сўради у. — Яна форингга беркиниб олдингми?

Эгнига аломат қўйлак кийгап, бўйнига балиқ устихонидан ясалган қўлбола мунчоқ тақиб олган Амаранта Урсула жуда очилиб кетган эди. У энди эрининг содиқлигига тамом ишониб, унинг бўйнидаги тизгишини олиб ташлади ва ниҳоят унда Макондога қайтиб келганидан сўнг илк маротаба бўш вақт топилди. Аурелианога Амаранта Урсулани кўриш ва товушини эшитишга ҳожат йўқ эди, у шусиз ҳам унинг келганини биларди. Амаранта Урсула хонага кириб, столга тирсақларини қўйганида у шу қадар яқин, шу қадар ҳимоясиз эдики, Аурелиано суюклари ич-ичидап сирқираб кетганини сезди ва ўзини жонҳолатда китобга урди. У ҳаяжонини босишга уриниб, аллақайққа ғойиб бўлишга интилаётган овозига, уни ташлаб кетмоқчи бўлаётган ҳастга, тўсатдан тошдай қотиб қолган хотирасига жонҳолатда ёпишди ва Амаранта Урсулага санскритнинг келиб чиқиши, ёритилган вақт қатламлари орқали худди ёруққа тутилган қовоғ ортидаги ҳарфларни кўрганинг каби келажакни кўра билишнинг илмий имкониятлари, қўлёмладаги башоратлар ўз-ўзини барбод этмаслиги учун уларни шифровка қилиш зарурлиги ҳамда Нострадамуснинг «Аср» деган асарико Кои-

табрияннинг авлиё Мильян башорат қилган ҳалокати ҳақида гапира бошлади. Гапира туриб, ғайришуурий тарзда кафтини Амаранта Урсуланинг қулига қўйди — шу билан ҳаяжоним босилади, деб ўйлади. Аммо Амаранта Урсула худди болалигидаги каби бегуноҳ бир эркалик ва майинлик билан унинг бармоғини ушлади ва то Аурелиано саволларига жавоб бериш давом эттиргунича қўйиб юбормади. Улар ҳаракатсиз, муздай кўрсаткич бармоқ билан боғланишгунча, туриб қолишди, кейин Амаранта Урсула тўсатдан манглайига бир уриб: «Чумолилар!» деб қичқирди-да, ўша заҳоти қўлёмаларни тамом эсдан чиқариб, эшик томоғи ошиқди ва у ердан туриб, Брюсселга кетаётганида отаси билан хайрлашгани каби бармоқларининг учида Аурелианога бўса узатди.

— Кейин тушунтирарсан, — деди Амаранта Урсула. Чумоли ишига оҳакли сув қуйиш эсимдан чиқай дебди.

Жувон уйнинг шу томонида бирор иши чиқиб қолганида ёки эри осмонга узоқ тикилиб ўтирган чоғларда Аурелианонинг хонасида бир-икки дақиқа ушланиб қоларди. Аурелиано яна уйда овқатлана бошлади. У Гастонга ёқиб қолди. Овқат пайтида Гастон ўз шерикларидан шикоят қиларди. Афтидан, шериклари уни лақиллатишган эди, негаки улар аэропланни денгиз орқали юбордик, деб хабар беришса-да, кемачилар ҳали ҳеч нарса олмадик, деб туриб олишарди. Ростдан ҳам, аэроплан Кариб денгизи портларидаги бирорта ҳам дафтарда қайд этилгани йўқ эди. Лекин Гастоннинг шериклари ҳамон аэропланни юбордик, тағин сен ўзинг бизни алдаётган бўлма, деб шаъма қилишарди. Ўзаро ишончсизлик шу қадар кескинлашдики, охири ёзишмани йиғиштириб, шахсан ўзи Брюсселга боришни ўйлай бошлади. Аммо Амаранта Урсула ҳеч қачон — ҳатто эридан ажралишга тўғри келган тақдирдаям — Макондои тарк этмайман, деб таъкидлагач, Гастоннинг бу режаси ҳам барбод бўлди. Дастлаб Аурелиано, Гастон велосипед мишган жинни деган умумий фикрга қўшилди ва унга нисбатан поаник бир раҳмдиллик сеза бошлади. Кейинчалик фоҳишахоналарда эркаклар табиати ҳақида чуқурроқ билимга эга бўлганидан сўнг эса, фламандияликнинг хотинига бу қадар итоат қилишини унинг телба эхтиросига йўйди.

Лекин Гастонни яхши билганидан кейин эса Аурелиано унинг ҳақиқий характери билан ясама итоатгўйлиги ўрта-сидаги карама-қаршиликни сезди ва унинг барча хатти-ҳаракатлари, ҳатто аэропланни кутиши ҳам шунчаки пухта уюштирилган ўйин эканига бўлган шубҳасини ичига ютди. Шунда у Гастон ҳамма ўйлаганидек гўл эмас, аксинча, то теварак атрофидаги иллюзия вужудга келтирадиган зеркишларга тоб беролмай, охири Европага кетиш учун чамадонларини шайлаб қўядиган кунгача хотини ўз гирдобига ўзи фарк бўлиб ётавериши учун имкон яратган, ўзининг доимий ён босиши, ақалли бирор мартаям «йўқ» дея олишга қодир эмаслиги ва ёлғондакам итоатгўйлиги билан хотинининг тинка-мадорини қури-тиб, унинг устидан валаба қозонишга аҳд қилган, барқарорлиги улкан, ниҳоятда эпчил ва чексиз сабр-тоқатли одам, деган қарорга келди. Шундан сўнг Аурелианонинг қалбидаги Гастонга бўлган раҳмдиллик даҳшатли ғазабга айланди.

Гастоннинг усули унга беъмани, бироқ шу қадар таъсирчан туюлдики, у бундан Амаранта Урсулани асрашга ҳаракат қилиш учун куч топди. Аммо у юрагидаги севги, ишончсизлик ва рашк юкининг қанчалар оғир эканини ўспиринга мутлақо сездирмагани холда, унинг шубҳаси устидан кулиб қўйди, холос. Амаранта Урсула то бир куни консерваланган шафтоли банкасини очаётиб бармоғини кесиб олмагунича, Аурелианонинг унга бўлган меҳри опа-укалари ҳиссидан айрича эканини ўйла-масди ҳам. Ўшанда Аурелиано унинг бармоғини шуи-чалар ҳассослик ва садоқат билан сўра бошладики, Амаранта Урсулани титроқ босди.

— Аурелиано! — деб кулди у, айни воқеадан ташвишга тушиб. — Жудаям бешафқатсан, сендан тузукроқ вампир¹ чикмайди.

Шунда Аурелиано бир зум ихтиериши йўқотди. У аслнинг яраланган қўлини ожиз бўсаларга қўмаркан, юрагининг туб-тубига яширган сирларини ошкор этди. Ярим тунда уйғониб, Амаранта Урсуланинг қуриштиш учун вапнахонага осиб қўйилган ички кийимларига юзини буркаганча, умидсизлик ва ғазабдан ўкирганини айтди, жодугарга, «мушукдай бақир», қулоқларимга «Гастон, Гас-

¹ В а м п и р — қон сўрувчи

тон, Гастон!...» деб шивирла, дея илтижо қилганларини айтди, очликдан улмаслик учун танларини сотувчи бечора кизчаларнинг бўйнига суртиш учун Амаранта Урсуланинг атирларини ўғирлаганларини айтди. Унинг эҳтиросли ҳасратидан чўчиб кетган Амаранта Урсула бармоқларини мушт қилиб туга бошлади.

-- Ҳайвоц. — деди у, — биринчи кема биланоқ Бельгияга жўнайман!

Альваро кулларининг бирида каталониялик олимнинг дўконига энг сўнгги янгилик — зоологик ишратхоша хабарини олиб кириб келди. «Тилла бола» деб аталувчи бу маскан усти очиқ улкан салон бўлиб, унда ўзининг сеҳрли овозлари билан вақтни белгиловчи икки юзга яқин қўлбуқа кезиб юрарди. Рақс майдони атрофида, сим тўр билан ўраб олинган қўтопларда, улкан камелиялар орасида турфа рангдаги қарқарлар, ҳирсдай семиз тимсоҳлар, ўн иккита шақилдоғи бор чинқироқ илонлар ва тилларанг сув тошбақалари яшарди. У ердаги хавонинг зичлиги шу қадар ибтидоий бўлиб, уни гўёки ҳозиргина кашф этишганди. Тўқ-қизил гуллар ва аллақачонок модадан қолган пластинкалар қуршовида эркакларни қутишавериб, умидларини йўқотган гўзал мулат кизлари эса севгининг қирқ хилдан хабардор эдилар. Дўстлар биринчи кечасиёқ бу ажойиб маконга боришди ва кираверишда, лиана новдаларидан тукилган курсида ўтирган улугвор ва камсўз кампирини кўришди. Кампир беш йигит ичида еноқлари татарларникидай туртиб чиққан, орик, ғамгин ва абадул-абадга ёлғизлик чечаги билан муҳрланган эркакни кўргач, вақт бир жойда топталаётганини ҳис қилди.

Вуй! — деб пичирлади у. — Аурелиано!

Унинг қаршисида яна полковник Аурелиано Буэндиа пайдо бўлди. Ҳали жанглар шуҳратию умидларини қўкка совурган узок қувғинлар бошланмасидан анча илгари, умридаги илк буйруқ. унга ўзини севиш ҳақида буйруқ бериш учун ўша узок тонгда ётоғига кириб келган ва хира чироқ остида турган Аурелиано Буэндиа. Кампир Пилар Тернера эди. У бир юзу қирқ бешга киргач, ёш санашдек бемаъни одатдан воз кечган ва келгуси ҳаёти аниқ ҳамда бир умрга белгиланган — хомхаёл тахминлару қаргаларнинг башорати асосида қурилган бурунги

ўша омонат келажигидан анча йироқ бўлган кимсасиз гўша — хатто вақт ҳам ҳаракатга келтиролмайдиган хотиралари ичра яшай бошлаганди. Аурелиано хотирасида Буэндиалар авлодиниң қудрати ва ҳалокати, Макондо-нинг ер билан яксон қилинган шукуҳини тикларди. Бу пайтда Альваро ўз кулгиси билан қайманларни чўчитар, Альфонсо бўлса, қўлбуқалар ўзларини ёмон тутган тўрт миҳознинг кўзини ўйиб олгани ҳақида дахшатли латифа тўқир, Габриэль эса чегарачилар ич сураб дори бериб, тувакка ўтқазиб, кейин унга тушган бриллиантларни топиб, Орипокониң нарийёғидаги турмага тикиб қўйган контрабандачининг қайлиғи бўлмиш — хизматлари эвазига пул олмай, маҳбубига мактуб ёздирадиган мулат қизнинг хонасида айш-ишрат сурарди.

Аурелиано бу ерда ўзини шу қадар яхши ҳис этардики, Амаранта Урсула орзуларини чилпарчин қилган кечаси шу ерга нажот ахтариб келди. У юрагини дарддан бўшатмоқни, қалбидаги тугунларини қимдир счиб юборишини истарди. Пилар Тернераниң этагига юзларини буркаганча, қайноқ кўз ёшлари тўқиб, бошига тушган савдони гапириб берди. Пилар Тернерага унинг сочларини силаб, сал тинчланишини кутди.

— Бас қил, кичкинтой, — деди меҳрибонлик билан. — Энди менга айт-чи, қим у?

Аурелиано аёлнинг номини айтган заҳотиёқ, Пилар Тернерага худди илгаригидек юрак-юрағидан тўлиб-тошиб кулди. Энди унинг кулгиси қаптарларнинг ғувиллашига ўхшаб қолганди. Буэндиалар авлодиниң барча вакиллари юрағидаги сирларнинг эшиклари унга доимо очик эди. Қаргалару тўплаган тажрибалари туфайли бу оила тарихи муқаррар воқеалар такрорида ташкил топган занжир бўлиб, абадул-абад айланаверадиған ғилдиракка ҳам монандлигини кашф этганди-да.

— Ташвишлашма, — деб жилмайди Пилар Тернера. — У қаерда бўлишидан қатъи назар, сени кутяпти.

Амаранта Урсула соат тўрт яримда ҳалатига ўралиб, бошига сочик боғлаб, ваннахонадан чиқди. Аурелиано оёқ учида унинг кетида эргашди. У худди маст одамдай чайқаларди. Амаранта Урсула ҳалатини ёзиб юборган дамда ётоққа бостириб кирди, кўркиб кетган асл этакларини тезда йиғиштириб олди ва индамай бармоғини би-

гиз қилиб, эшиги қия очик қўшни хопани кўрсатди: Гастон ўша ерда хат ёзиб ўтирганини биларди.

— Кет, — деди Амаранта Урсула пичирлаб.

Аурелиано жилмайди, аёлининг белидан тутганча, худли гулдондек даст кўтарди ва каравотга чалқанча ётқизди. Амаранта Урсула бирор ҳаракат қилишга улгурмай кўполлик билан ич кўйлагини йиртиб ташлади. Шунда йигитнинг кўз олдида гўё бошни айлаштирувчи жарлик каби ҳозиргина ювилган тоза ва яланғоч бадан намоеи бўлдики, бу баданда Аурелиано окшомлари хаёлида тасаввур этмаган бирорта ҳам тук, бирорта ҳам хол йўқ эди ҳисоб. Амаранта Урсула худди ёввойи мушукдек ротакамига қаршилиқ кўрсатарди; унинг хушбўй, латчашиқидек¹ силлиқ ва қайишқоқ бадани тўлганар, тиззалари билан йигитнинг буйрагиши мўлжаллаб тепар, айна замонда юзига чап соларди. Аммо иккиси ҳам овоз чиқармасди. Бу шиддатли олишув, ҳаёт-мамот жанги бўлсаям, эҳтиёткорона ҳужум ва чекинишлардан иборат эдики, олишув давомида петуньялар² яна бир бор гуллаши қўшни хонада ўтирган Гастон эса аэропавтика хақидаги ўз орзуларини унутиб юбориши мумкин эди. Ушбу манзара гўёки икки жанжаллашиб қолган ошиқнинг типик ҳовуз тубида ярашиб олишга интилаётганига ўхшаб кетарди.

Қатъий ва намойишкорона қаршилиқ авжга чиққан паллада, Амаранта Урсула айна осудалик шубҳа уйғотиши мумкинлигини тушуниди. Шунда лабларини қимтиброқ қулишга тушиди, лекин курашдан воз кечмади. Энди у елрондакам тишлаш билан ҳимояланар, танини илгаригидек шиддат ила халос қилишга уринмасди. Ниҳоят улар бир йўла ҳам рақиб, ҳам шерик эканликларини ҳис этишгач, мудофаа жўнгина кичикқа, ҳужум эса эркалатишга айланди. Сўнгра Амаранта Урсула бирорта янги қилиқ ўйлаб топниш мақсадида, гўёки хазиллашгандай бўлиб, бир дақиқа мудофаани бўшаштирди, лекин қилган ишидан ўзи ҳам чўчиб, яна қаршилиқ кўрсатишга киришганида, фишт қолипидан кўчган эди. Аёл қўллари билан пайпаслаб, зўрға сочиқ топди ва бўғзидан отилай деб турган бақирикни чиқармаслик учун жонҳолатда уни тишлаб олди.

¹ Л а т ч а йирткич ҳайвон.

² П е т у н ь я н — гуллари катта-катта боғ ўсимлиги.

Шилар Тернера баирам арафасида, лиана новдаларидап тўқилган курсида ўтирган жойида жон берди. Марҳуманинг энг сўнги истагига биноан, уни тобутда эмас, балки шу курсининг ўзида кўмишди. Унинг жасадини рақс майдошининг марказида қазилган қабрга саккиз шафар эркак арқонлар ёрдамида туширди. Кўзёш килавериб оқариб кетган, қоп-қора либос кийган мулат қизлар тақинчоғу узукларини ечишиб, қабрга ташлашди. Қабр устига ёзувсиз тош плита қоплашди, унинг усти бир зумда гулларга тўлиб кетди. Сўнгра мулат қизлар барча хайвонлар ва қўшларни захарлашди, деразаю эшикларга вишт териб чиқишди ва ичига авлиеларнинг тасвири, рангли журналлардан қирқиб олган расмлар ҳамда беқарор, ҳақиқатдан йироқ, афсонавий қаллиқларининг портретлари ёпиштирилди, ёғоч сақдиқчаларини кўтарганларича турли томонга тарқалиб кетишди.

Хаммаси тугади. Фоҳишаларнинг Шилар Тернера қабрига ташланган бир чақага қиммат тақинчоқларига қўшилиб бутун ўтмиш, юртини қўмсаб, Ўрта ер денгизидаги қишлоғига қайтиб кетган католониялик олим китобларини ким ошдига сотиб юборгандан сўнг қолган арзирли нарсалар ҳам чириб борарди.

Олимнинг кетиб қолишини ҳеч ким қутмаган эди. У Макоңдода банан компанияси айни гуркираб яшнаётган бир пайтда, саноксиз урушларнинг биридан қутулиш мақсадида пайдо бўлган эди. Шу ерда китоб дўкони очиб, турли тилларга чоп этилган биринчи нашрларни тўплай бошлади; дўкон қаршисидаги уйда тушларга ром очилар, у ёққа навбатда турган кишилар баъзида дўконга ҳам киришар ва гўёки ахлатхонадан кўтариб олгандек, китобларни сал ҳадиксираб варақлашарди. Каталониялик олим кўпинча дўкон ортидаги иссиқ хонада, мактаб дафтари-дан йиртиб олинган варақларга алланарсаларни ёзиб ўтирар эди, нималарни ёзаётганини ҳеч ким аниқ айтиб беролмасди. Аурелиано у билан танишган пайтда чолнинг қўлёмалари нақ икки қутига жо бўларди. Чолнинг қўлёмалари Мелькиадеснинг қўлёмаларига ўхшаб кетарди. Сафари қариган чорда учинчи қутини ҳам қўлёмаларга тўлдирди. Чамаси, католониялик олим Макоңдода яшаган пайтида бирор кун ҳам ёзувдан бўшамаган эди. У

бизга маълум тўртгала дўстидан бошқа ҳеч ким билан ошначилик қилмади. Олим ҳали улар мактабда ўқиб юрган пайтларидаёқ варрақларини гаровга олиб қолиб, китоб берар ва шу йўсида уларни Сенека ва Овидийнинг асарларини ўқишга ўргатган эди. Чол классиклар ҳақида бемалол, ҳеч бир хайиқмай, гўеки қачонлардир улар билан бир хонада яшагандек гапирар, улар ҳақида биров билмайдиган нарсаларни, масалап, Авлиё Августиннинг жубба остидан жуп нимча кийиб юришини ва уни тўрт йил давомида бирор марта ҳам ечмаганини еки хурофотчи Арпальдо де Вилдапо чаён чакиб олгани учун болалигидаск жоивори турмайдиган бўлиб қолганини биларди. Католониялик олимнинг китобга меҳри чуқур ҳурмат ва дўстона бешисандлик қорипмасидан иборатдай туюларди. Бу нарса хатто ўз қўлёмаларига бўлган муносабатида ҳам сезиларди. Чолнинг қўлёмасини испан тилига таржима қилиш учун католон тилини махсус ўрганган Альфонсо бир гал анчагина қўлёмани чўнтагига тикди, (ушнинг чўнтакларни ҳаминша газетадан қирқиб олинган мақолалар ҳамда ғайриоддий касблар ҳақидаги қўлланмалар билан тўлган бўларди), сўнг уларни фоҳишахонада, очдан ўлмаслик учун танларини сотиб кун кўрувчи қизлар орасида йўқотиб қўйди. Чол воқсани эшитиб, Альфонсо кутганидек шовқин кўтармади, балки кулгидан ўзини зўрға тўхтатиб, айни ҳол адабиёт учун табиий, деб айтди, лекин шу гапни айтса-да, она қишлоғига уч кути қўлёмасини олиб кетишдан эрипмади; у қўлёмма тўла кутиларни юкхонага топширишни талаб қилган темирўл назоратчиларини қачонлардир Карфагенда қўлланган уят сўзлар билан сўқди ва то кутиларни пасажир вағонида қолдиришга руҳсат бермагуларича осойиш топмади «Одамлар китобларни юк вағонига жойлаб, ўзлари биринчи класс вағонига чиқиб олишган кунни қиёмат кўпади», деди у, сўнг то жўнаб кетгунига қадар чурқ этмади. Сафар тайёргарлигига роса бир хафта кетди. Жўнаш муҳлати яқинлашгани сари чолнинг қовоғи уюларди, қиладиган юмушини унутиб қўяр, бир жойга қўйган буюмлари эса ҳеч кутилмаганда бошқа ерда пайдо бўларди, гўеки уларни бир вақтлар Фернандага азоб берган ажиналар у ёқдан-бу ёққа кўчириб қўяётгандай эди

— Collons¹, деб сўкинарди у. — Ҳе, Лондон синодининг йигирма еттичи моддасини ундоғу мундоқ қилай.

Херман билан Аурелиано унга васийлик қила бошлашди. Улар чолга ғамхўрлик кўрсатишарди; чўнтакларига поезд билетию йўлга тааллуқли бошқа ҳужжатларни жойлаштириб, ишғиз туғиовичлари билан қадаб кўйишди, то Макоңдодан Барселонага етгунича қилиши лозим бўлган юмушлар рўйхатини тузиб беришди. Лекин шунга қарамай, католониялик олим чўнтагига ярим сармоёси солинган чолворини ўзи сезмаган ҳолда ахлатга ташлаб юборди. Жўнаш арафасида, қутиларнинг қопқоғи михлангач, кийим-кечақлари у Макоңдога илк бор кўтариб келган чамадонига жойлашгач, чол таҳқирли бир дуони эслатувчи имо-ишора билан ўзининг чифаноққа ўхшаш қовоғини кисиб кўйди. Қўлларини узоқ ҳижронга чидашга ёрдам берган китоблар уюмига кўйиб:

— Бу ахлатни сизларга қолдираман! — деди

Орадан уч ой ўтгач, чолдан каттақон пакет келди. Пакетда денгиз сафари давомида тўплашиб қолган йигирма тўққизта хат ва элликта сурат ётарди. Гарчи католониялик ой ва кунларни ёзмаган бўлса-да, мактублардан воқеаларнинг қай пайтда содир бўлганини билиб олиш мумкин эди. У илк хатларида саёҳат саргузаштлари ҳақида ўзига хос юмор билан маълумот бериб: қутиларни каютага кўйишга рухсат бермаган назоратчини кемадан улоқтириб юборай, дедим, ўн уч рақамидан ирим туфайли эмас, балки бу рақам тугалланмаган бўлиб туюлгани учун ҳам даҳшатга тушадиган қандайдир аҳмоқ сеньоринани учратдим, кемада ғамланган чучук сув Лерида булоғидан олинган, дея гаров ўйнадим ва гаровда ютиб чиқдим, деб сзарди. Аммо кунлар ўтган сайин олимни кема ҳаёти тобора камроқ кизиктирар, Макоңдодаги энг сўнгги арзимас воқеаларни ҳам соғинганини ёзар, хуллас, кема узоқлашгани сари эса уни хотиралари ҳам тобора ғамгилашиб борарди. Соғинчининг кучайиш жараёни фотосуратларда ҳам ўз аксини тошган эди. Одатда суви октябрь ойида мавжланадиган Кариб денгизи фониди оқ кўйлак кийиб тушган ва кумушранг сочлари

¹ Collons — католонча сўкинг.

хийл тузиган биринчи суратларда ғоят бахтиёр кўринарди. Сўнгиларида эса, қора пальто кийиб, бўйнига шойи шарф боғлаб, кузги океан сувларида адашиб қолган немсиз кема палубасида турар, қарашларидаш маъно уқиб бўлмасди. Херман билан Аурелиано унинг хатларига жавоб ёзишди. Дастлабки ойларда чол шу қадар кўп мактуб йўллардики, дўстлар унинг Макондодан бутунлай кетганига ишонмай қўйишди. Чол дастлаб, ҳаммаси жойида, уйдаги қизғиш денгиз чигапоғи ханузгача бус-бутун турибди, бир бўлак поннинг устига қўйилган селёдканинг таъми ўзгармади, кишлоғидаги булоқларнинг суви ҳалиям муаттар, дея хабар берди. Мактаб дафтаридаги йиртиб олиниб, қинғир-қийшиқ харфлар билан тўлдирилган варақлар дўстларнинг олдида тез-тез пайдо бўларди, одагда уларнинг ҳар бирига биттадан варақ бағишланар эди. Гўёки соғая бошлаган беморнинг қувончи билан йўғрилган мактублардаги умид учқунлари, секин-аста сўна бошлади. Қиш оқшомлари, камин ичига қўйилган қозондаги шўрва қайнаётганида, чол китоб дўқони ортидаги торгина иссиқ бўлмасиши, бодом дарахтининг чанг босган барглари орасидан нур таратувчи чароғон қуёшни, пeshинги ҳордиқни бузгувчи паровоз сигналини, худди илгари Макондода яшаган пайтларида ўз ватанини, уйдаги каминда шўрва қайнаётган қозончасиши, кўчада бакириб-чаққиб юрган қахвафурушни, баҳорда юртига қисқа фурсатга учиб келадиган тўрғайларни кўмсагандек соғинарди. Гўёки икки кўзгуда бир хил акс этаётган бу икки соғинч хиссидан азобланган чол оромини йўқотиб қўйди, унинг азоблари шу даражага бориб етдики, дўстларига Макондодан жўнаб кетишни, олам ҳақида ва инсон қалби хусусида берган барча ўғитларини унутиб юборишди. Горацейга тупуришни маслаҳат берди, улар қаерда бўлишмасин, ўтмиш ёлғон экани ҳамда хотирага қайтишнинг йўли йўқлигини ва энг телба, мўким муҳаббат ҳам аслида бир лахзалик ўткинчи ҳодиса эканини бир қачон эсдан чиқармасликни уқтирди.

Чолнинг Макондоши ташлаб кетиш ҳақидаги маслаҳатига биринчи бўлиб Альваро амал қилди. У ҳамма нарсасини, ҳатто ховлисига запжирлаб қўйган қўрқинчли коплошини ҳам сотди ва сўнгги бекати йўқ поездга мангу билет харид қилди. Альваро поезд узук-юлук тўхтаб

ўтган жойлардан йўллагап, ундов белгилари қалаштириб ташланган почта откриткаларида вагон деразасидан кўзга элас-элас кўринган манзараларни тасвирларди. Альварони айни, киска лаҳза хақидаги узун достонида Луизиана плантациясидаги арвоҳсимон негрлар, Кентуккининг яшил ўтлоқларидаги қанотли отлар, Аризона куёшини эмиб юрган грек опик-маъшуқлар, Мичиган кўли ёнида сув бўёқда расм чизаётган қизил свитерли қиз тасвирланар эди. Ўша қиз Альварога кўлидаги мўйқаламини силкиди, бу имода вило эмас, балки умид акс этди — бечора қиз унинг ёнидан ўтиб кетаётган поезд ҳеч қачон қайтиб келмаслигидан беҳабар эди. Кейинроқ Альфонсо билан Херман жўнаб кетишди. Улар душанбада қайтиб келиш ниятида шанба куни жўнапди, лекин ўшанда буён домдараклари чиқмади. Католопиялик олим жўнаб кетганидан бир йил ўтгач, бу ерда фақат Габриэлнинг ёлғиз ўзи каловланиб қолди. У жодугарнинг хатарли мархаматидан фойдаланишни давом эттирарди. Айни замонда француз журналларидан бири ташкил этган, биринчи совринига Париж саёҳати тикилган конкурс саволларига жавоб ёзарди, Аурелиано ҳам журналга обуна эди, анкета саволларига жавоб беришда Габриэлга кўмаклашар, бу юмушни баъзан уйда, кўпинча эса валерианка хиди уриб қолган, Габриэлнинг яширин қайлиғи Мерседес яшайдиган Макондодаги яккаю ягона дорихонада, чинни идишлар орасида бажарарди. Шаҳар ўтмишидан нишона бўлиб шу дорихона қолганди, холос. Макондо шу даражада хувиллаб ётардики, конкурсда қолиб чиқиб, икки жуфт ич кийим, ботишка ҳамда Рабленинг тўла асарлар тўпламини олиб Парижга жўнаётган Габриэль, поезд ушбу станцияда тўхтамай ўтмасин, деб чўчиди ва машинистга кўлини силташга мажбур бўлди. Турклар кўчаси ташландиқ маконга айланиб қолган эди. Ўлимларини лоқайдлик билан кутаётган энг сўнги араблар, гарчи газмоллар бир неча йил бурун сотилиб кетган ва ғамгин витриналарда фақагина бошсиз манекенлар қолган бўлсада, минг йиллик таомилларига кўра дўконлари олдида ўтиришарди. Иркий тенгсизлик ва тузланган бодринглар ватани бўлмиш Алабама штатида Пратвилл шаҳрида истикомат қилувчи Патриция Браун балки ўз невараларига ҳикоя қилиб бериши мумкин бўлган банан ширкати ўрни-

да эндиликда ўт-ўлан қоплаган яйдоқ дала ястаниб ётарди. Падре Анхелнинг ўрнини эгаллаган руҳоний чол (унинг исмини ҳеч ким суриштирмасди ҳам) ҳалдан ташқари кўп гумонсираши туфайли артрит ва уйқусизликка чалинган, гамакда юзтубан ётар, унинг ёнида калтакесаклар билан каламушлар черковга якка ҳукмронлик қилиш учун жанг олиб боришарди. Ҳатто қушлар ҳам тарқ этган, доимий жазирама ҳамда чанг-тўзондан бўғилиб ўлаётган Макондода, чумолилар шовқинидан мижжа қоқиб бўлмайдиган уйда севги ёлғизлиги домига илинган Аурелиано билан Амаранта Урсула ягона бахтиёр одамлар ва ер юзидаги энг бахтли мавжудотлар эди.

Гастон Брюсселга қайтиб келди. У имтиёзли лицензияни немис авиаторлари илиб кетмаслиги учун, чамадонига энг керакли буюмларни ёзишмаларини жойлаб, Макондони тарқ этди. Ўша илк окшомдан кейин Аурелиано билан Амаранта Урсула ора-сира Гастон уйдан кетган пайтлардагина учрашиб туришар, аммо унинг тўсатдан келиб қолишини ўйлаб, висол дамларида ўзларини тизгинлашга мажбур эдилар. Уйда танҳо ўзлари қолишгач, узоқ тийилган ҳислар гирдобида телбаларча айланишарди. Бу беўй, ҳалокатли, танларни мудом шай ушлагувчи ва гўрда ётган Фернанданинг суяқларини зиркиратувчи ҳислар эди. Амаранта Урсуланинг бакириқларию талвасали кўшиқлари кундузи соат иккида ошхонадан, кечаси соат иккида эса казноқдан эшитиларди. «Алам қиладигани шуки, — дерди Амаранта Урсула кула-кула, — биз шунча вақтимизни беҳуда ўтказибмиз». У чумолилар боғни вайрон қилаётганини, гўё вулқондан оққан лава мисоли галерея бўйлаб олға силжиётганини кўриб турарди, лекин Амаранта Урсула хаяжондан гангиб қолган эди. У чумолиларни ётоқларида пайдо бўлгандагина яна қира бошлади. Аурелиано қўлёмаларни ташлаб қўйди. У уйдан деярли чиқмас ва онда-сонда католониялик олимнинг хатларига жавоб ёзарди, холос. Ошиқ-маъшуклар воқелик ҳиссини, вақт ҳақидаги тушунчани йўқотишди, кундалик одатларини тамом унуттишди. Эшик ва деразаларни беркитиб, ечиниш учун ортиқча вақт сарфламаслик учун, Гўзал Ремедиос орзу қилган ўша ҳолатда қип-яланғоч бўлиб уйни кезишар, дуч келган жойда, ҳатто ҳовли саҳнидаги кўлмакда ҳам бир-бирини ташпа

босиб қолишарди. Бир кун и улар бассейнда илиқишиб, сувга чўкиб кетишлари оз қолди. Қисқа вақт мобайнида улар уйни чумолилاردан ҳам кўпроқ емириб улгуришди: мехмонхонадаги мебелларни синдиришди, полковник Аурелиано Буэндианинг ўзи ва сон-саноксиз маъшуқаларининг залворига дош берган гамакни тилка-пора қилишди, матрацларни ёриб, увадаларини полга афдаришди. Гарчад, Аурелиано шиддат бобида Макондодан жўнаб кетган рақибидан мутлако қолишмаса-да, бу вайрона жаннатда серкилик ва унча-муғчага тўймайдиган Амаранта Урсула етакчилик қиларди. У гўёки бувисининг бувиси қаңдолатчиликка сарф қилган барча куч-қувватни ишқу ишратга бахш этгандек эди. Амаранта Урсула олган лаззатидан миёвлаб, янги ўйлаб топган усулларига маҳлиё бўлиб, роса роҳат қилиб кулаётган пайтларда Аурелиано янада ўйчан ва ишдамас бўлиб қолар, чунки муҳаббати юрак тубида ётган, уни куйдириб кул қиларди.

Амаранта Урсула ўзига келган пайтлари Гастоннинг хатларига жавоб ёзарди. Гастон унга шу қадар ёт ва узоқ бўлиб тушлардики, Амаранта Урсула эрининг қайтиб келишини тасаввур ҳам қилолмасди. Гастон илк мактубларида, шериклари ҳақиқатан ҳам аэроплан юборишибди, аммо Брюсселдаги денгиз агентлиги адашиб уни Танганьикага жўнатибди, у ердагилар эса аэропланни макондолар қабиласига топширибди, дея хабар қилган эди. Шу ҳол қўшимча ташвиш туғдирар, аэропланни топиш учун яна икки йил кетиши мумкин экан. Бу боис ҳам, Амаранта Урсула, эрим муддатидан илгари қайтиб келади, деган ўйдан воз кечди. Аурелианони ташқи дунё билан католониялик олимдан келиб турган хатлару дорихонанинг ишдамас бекаси Мерседес дўсти Габриэль ҳақида айтадиган гаплар боғлаб турарди, холос. Олдинга бу реал бир алоқа эди. Габриэль Парижда яшаш ниятида, конкурсада ютган билети ўрнига пул олган, эндиликда эски газеталарни ва Дофина кўчасидаги ғариб мехмонхона хизматкорлари эшикка чиқариб ташлайдиган шишаларни сотиб кун кўрарди. Аурелиано дўстини қийналмай тасаввур қиларди: Габриэль баланд ёқали свитерда юрар, уни фақат баҳорда, Монпарнас терассалари севишганлар билан тўлиб-тошган пайтдагина ечар, очлики лақиллатиш учун кундузлари ухлар, кечалари эса

Рокаматур¹ ўзини ўлдирган, карамшўрва хиди босиб кетган хонага биқиниб олиб китоб ёзарди. Аммо Габриэлдан келатган хабарлар бора-бора туман каби хиралашар, католониялик олимнинг хатлари тобора камаяр ва тобора камгил тус олардики, оқибатда Аурелиано Габриэль ва чол тўғрисида Амаранта Урсула эри хақида қандай фикрласа, худди ана шундай фикрлай бошлади. Энди севишганлар кимсасиз бир дунёга тушиб қолишдики, бу оламнинг яккаю ягона ва мангу хақиқати муҳаббат эди, ҳолос.

Онгииз бахтиёрлик қасрида Гастоннинг қайтиб келиши хабари мисоли ўқдай жаранглади. Аурелиано билан Амаранта Урсула кўзларини очипди, қалбларини титтишди, бир-бирининг кўзига тик боқипди ва тушунишдики, улар аллақачон бир жону бир тан бўлиб қолишган ва айрилиқдан ўлимни афзал кўришар экан. Шунда Амаранта Урсула эрига мазмунли ёлғонга тўла мактуб ёзиб, сени севганим йўқ, сени ҳамон интизорлик билан кутяпману, лекин эвоҳки, пеншонамга Аурелиано билан янаш ёзилган экан, не қилайки, тақдир измини ўзгартишга ҳолим йўқ, деб айтди. Улар Гастон кескин жавоб езади, деб кўркишди, аммо унинг хати босиқлик ва камхўрлик руҳида битилган бўлиб, мактубнинг нақ икки бетида кексалик офатидаш сақланиш маслаҳат берилган, охириги қисмида эса, Гастон ҳеч бир иккиюзламачилик қилмай, сизларга ўша мен ўзим қисқа муддат тотиб кўргандек оилавий бахт тилайман, деб ёзган эди. Эрининг бу хатти-харакати Амаранта Урсула учун ҳеч қутилмаган бу ҳол эди. У ўз тақдирини эримнинг қўлига топшириш учун ўзим имконият яратдим, деб ўйлади ва ўзини андақ таҳқирлагандек ҳис қилди. Орадан ярим йил ўтиб, Гастон, ниҳоят аэроплаши олганидан сўнг Леспольдвилдан туриб велосипедини юборишни илтимос қилган (чунки Макондода қолган нарсалари ичида энг азизи шу велосипед эканлиги айтилиб, бошқа ҳеч нарса дейилмаган) мактуб йўллаганидан кейин Амаранта Урсуланинг фикри кўкка ўрлади. Аурелиано қайғуга чўмган Амаранта Урсулани зўр сабр-тоқат билан юпа-

---

¹ Рокаматур — аргентиналик ёзувчи Хулио Кортасарнинг «Синфлар ўйини» романи қаҳрамони.

тар, нафақат бахтиёр чоғларда, балки кулфат маҳали ҳам яхши эр бўла олишини исботлашга уринарди. Гастон қолдирган пул тугаганидан сўнг бошларига тушган турмуш ташвишлари уларни янада яқинлаштирди. Шилар Тернера ўлган вақтида улар фарзанд кутишарди.

Ҳомиладорлик даврида Амаранта Урсула балиқ суюқларидан мунчоқ ясаб сотмоқчи бўлди. Аммо, Габриэлнинг қайлиғи Мерседес сотиб олган ўн икки мунчоқдан бошқа молга харидор чиқмади. Аурелиано ўзининг тил ўрганишга бўлган лаёқати, энциклопедик маълумоти, узок воқсалар ва жойларга тааллуқли, парсаларни, аслида булар ҳақида ҳеч нарса билмасдан туриб, хотирасида сақлай олиш қобилияти пихоятда кучлилиги хотинининг Макондодаги энг сўнгги яшовчиларнинг ҳамма пулини жамласа тенг келадиган онлавий такинчоқлари каби бешфойда эканини умрида илк бор ҳис этди. Уларни фақат мўъжиза асраб қолди. Амаранта Урсуланинг на қайфияти бузилди ва на қичиғи сусайди. Бироқ у овқатдан сўнг ухламасдан ҳаёлга чўмган ҳолда галереяда узок ўтиришни одат қилди. Аурелиано унинг ёнида бўларди. Баъзан улар лом-мим демасдан, бир-бирининг кўзига термулганча, кечгача ўтириб дам олишарди. Келажакка ишончсизлик уларнинг қалбларини ўтмишга ўгирди. Улар ўзларини чексиз ёмғирлардан иборат бўлган ўша йўқотилган жаннатда юргандек ҳис этишди: ҳовли саҳнида кўлмак кечганларини, келтакесакларни ўлдириб Урсуланинг кийимларига осганларию ўзларини кампирчи тириклай кўмиш ўйинини ўйнаганларини, хуллас, бетиним смғир остида ўтган болалик дамларини гўёки жаннатни эслагандай эслашарди. Хотиралар ҳақиқатни ойдинлаштиргандай бўлар, улар ақлларини танишганидан бери иккиси бирга бўлган дамлардагина ростакам бахт туйганларига амин бўлишарди. Амаранта Урсула, бир гал заргарлик устахонасига кирганию онаси унга кичик Аурелиано бегонанинг фарзанди, уни дарёда оқиб келган саватдан топиб олдим, деб айтган оқломчи ёдига келтирди. Айни хотираю изоҳлар унчалик ишонтирмасида, уларнинг кўлида бошқа ҳаққонийроқ маълумот йўқ эди. Ҳамма далилларни текшириб бўлишгач, Фернандо Аурелианонинг онаси бўла олмаслигига ишонч

ҳосил қилишди. Амаранта Урсула Аурелиано Петра Котеснийг ўғли бўлиши мумкин, деган хаёлга борди, аммо у отасининг ўйнаши ҳақида шу қадар ёмон гапларни эшитган эдики, ушбу фараз уларнинг икковида ҳам кучли нафрат уйғотди.

Аурелиано хотинига ука бўлиши эҳтимолидан виждони қийналиб, моғор босган, куя еб ташлаган архив ҳужжатларни орасидан бирор маълумот топиш умидида падренинг уйига борди. У эски ҳужжатларни кўриб, падре Никапор Рейна томонидан ўсмирлик пайтида чўқинтирилган Амаранта Буэндианинг исмини топди. Тўрт жиллик ёзувларини қараб, турли пайтларда чўқинтирилган ўн етти Аурелианоларга дуч келди. Кўнглида, ўзим ҳам ўшалардан бири бўлсам ажабмас, деган умид ялт этди, аммо адашлари чўқинтирилган йиллар унинг ёшига мутлақо тўғри келмасди. Аурелиано аждодларини ахтараётган маҳал ўз гамагида кузатиб ётган руҳоний ундан номини сўради.

— Мен Аурелиано Буэндиаман, — жавоб берди йигит.

— Ундай бўлса ўзингни беҳудага қийнама, — деди ишонч билан руҳоний — Анча йиллар илгари бу ерда шунақа бир кўча бўларди, ўшанда кўпчилик ўз фарзандларига кўчанинг номини кўярди.

Аурелиано вазабдан титраб кетди.

— Нима? — деди у. — Демак, сиз ҳам ишонмас экансиз-да?

— Нимага?

— Полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки марта граждон уруши очгани ва ҳаммасида бой берган фактига, — дея жавоб қайтарди Аурелиано. — Ҳарбийлар уч минг ишчини қуршаб, сўнгра отиб ташлагани, сўнг денгизга улоқтириб юбориш учун ўликларни икки юзта вагон тиркалган поездда олиб кетишганига ишонмайсизми ҳали?

Руҳоний унга ачишиброқ қаради.

— Эҳ, ўғлим, — деб хўрсинди у. — Менга ҳозир икковимизнинг тирик эканимизга ишонишнинг ўзи ҳам кифоя.

Шундай қилиб, Аурелиано билан Амаранта Урсула сават ҳақидаги уйдирмани, унинг ростлигига ишонганла-

ридан эмас, балки бу уйдирма уларни виждон азобидан халос этиши мумкинлиги учун қабул қилишди. Амаранта Урсуланинг ой-қуни яқинлашгани сайин, улар тобора ипоклашиб боришар, кулаб тушиши учун шамолнинг биргина ҳамласи кифоя бўлган бу уйдаги ёлғизликка тобора кўникишарди. Энди улар уйнинг кичик бир бўлагиде Фернанданинг ётоғидан ва галереянинг Амаранта Урсула бўлажак фарзандига қалпоқча тикиб, Аурелиано эса гоҳида католониялик олимга хат ёзиб ўтирадиган қисмидан нарига чиқишмасди ҳисоб. Уйнинг қолган қисмлари — заргарлик устахонаси, Мелькиадеснинг хонаси, Санта София де ла Пьедаднинг бўлмасини чирмовуқ босиб кетди, энди қалин тўқайзорни эслатувчи бу хоналарга киришга биров журъат қилолмасди. Очкўз табиат куршовида қолган Аурелиано билан Амаранта Урсула чумоли ва чирмовиқлар ҳужумини даф этиш учун сўнмаган оҳақдан чегара чизиги тортган эдилар. Амаранта Урсуланинг тарақ кўрмаган сочлари пахмоқ бўлиб кетган, оёқлари шишган, юзларига доғ тушиб, қадди-басти хунуқлашиб қолсада, у ҳамон руҳан тетик эди. «Жин урсин! — деб кулади у. — Бизнинг бора-бора ростдан ҳам одамхўрлардек ҳаёт кечиришимиз кимнинг ҳаёлига келибди дейсан!» Уларнинг ташки дупё билан алоқаси ҳомиладорликнинг олтинчи ойида олинган хатдан сўнг батамом узилди. Хатни каталониялик олим ёзмаган эди. Гарчи, у Барселонадан юборилган эса-да, конвертдаги адрес одатда расмий номалар битишга ишлатиладиган кўк сиёҳ ва хуснихатда ёзилган эди. Кўрипишдан жўн, мазмуни номаълум хат душман томонидан жўнатиладиган совгани эслатарди. Амаранта Урсула конвертни очишга шайланганида, Аурелиано мактубни унинг қўлидан тортиб олди.

- Қўй, ўқимайлик, - деди у. — Хатда нима ёзилганини билишни ҳам истамайман.

Хуллас, католониялик олимдан бошқа хабар келмади. Бегона одамлар ёзган ва ҳеч ким ўқимаган хат эса, Фернанда қачонлардир ўзининг никоҳ узугини эсдап чиқариб қолдирган тоқчада куяларга ем бўлиб ётар ва ўзига жо этилган нохуш хабар алангасидан куйиб кулга айланарди; бу аснода таркидунё этган икки ошиқ ўзларини умидсизлик ва унут дунёсига алдаб киритишга уринатган машғум оқимга қарши сузишарди. Фалокат му-

қаррарлигини сезишган Аурелиано ва Амаранта Урсула сўнги ойларда бир-бирининг кўлидан маҳкам тутиб, телба эҳтирослар туфайли орттирилган пуштларини меҳр билан авайлашарди. Кечаси, каравотда кучишиб ётганларида, на ойдинда шовқин-сурон солишаётган чумолилардан, на куяларнинг питирлашидан, на кўпши хонадаги бургаларнинг тобора кучайиб бораётган бетиним хуштакларидан кўркишарди. Амаранта Урсула билан Аурелианони тез-тез арвоҳлар тўполони уйғотиб юборарди. Улар Урсуланинг ўз авлодини асраш учун яратувчи билан жанг қилаётгани, Хосе Аркадио Буэндиа буюк ихтироларнинг бесамар ҳақиқатни ахтараётганини, Фернанданинг дуо ўқишини, умидсиз, урушлар, тилла балиқчалар полковник Аурелиано Буэндиани хайвон ҳолига солаётганини, шўх базмлар айли авжига чиққан пайтда Аурелиано Иккинчининг ёлғизликда ўлаётганини кўришарди; ниҳоят, улар елимдек ёпишқоқ ғояларгина ўлимга бўйин бермаслигини тушунишди, ҳозир ҳашаротлар одамлардан тортиб олаётган бу кичик ва ғариб жаннатни бошқа бир тур мавжудотлар тортиб олишидан кейин ҳам бир-бирларини севаверишларига амин бўлишди ва яна кўнгилларида саодат барк ура бошлаганини туйишди.

Якшанба кунларининг бирида, кеч соат олтида Амаранта Урсулани тўлғоқ тута бошлади. Очликдан танларини сотиб кун кўрувчи кизларни даволаб юрувчи доя хотин жилмайиб туриб, уни овқат столига ётқизди, ўзи аёлнинг қорнига ўтириб олиб, то Амаранта Урсуланинг фарёдини чақалоқ йиғиси босиб кетмагунча, бечора аёлнинг устида чайқалаверди. Амаранта Урсула кўзёш пардаси орасидан фарзанди ҳақиқий Буэндиа эканини -- Хосе Аркадиолар каби йўғон, чайир ва қайсар, Аурелианолар каби кўзлари очик, тийрак эканини кўрди ва умид қилдики, у Буэндиалар уруғини қайта тиклайди, уларни ажалга гирифтормэтувчи иллатлару ёлғизликка мойилиқдан асраб қолади. Негаки юз йил давомида тувилган Буэндиалар орасида фақат шу чақалоқгина ҳақиқий севги меваси бўлиб дунёга келган эди.

— Одамхўрнинг ўзгинаси, — деди Амаранта Урсула, — унга Родрига деб исм қўямиз.

— Йўқ, — деб эътироз билдирди эри. — Биз уни

Аурелиано деб атаймиз, насиб этса, у ўттиз икки урунда ҳам қолиб чиқади.

Доя чақалокнинг киндигини кесиб, баданидаги аллақандай кўкиш доғларни латта билан арта бошлади. Аурелиано чироқ кўтариб турди. Улар болаши юзтубан сткизиб, ҳалигача сезмаган белгини кўриб қолишди. Боланинг кетида чўчка думчаси бор эди.

Лекин улар саросимага тушмадилар. Чунки Аурелиано билан Амаранта Урсуланинг Буэндиалар авлодида илгари ана шундай воқеа содир бўлганини билишмас, Урсуланинг дахшатли огоҳларини ёдидан чиқаришган, бунинг устига доя хотин уларга, бу думни боланинг сут тишлари тушганда кесиб ташласа ҳам бўлар, дея тасалли берди. Кейин эса бу ҳақда ўйлашларига вақтлари қолмади, чунки Амаранта Урсуланинг ичидан қон кета бошлади. Қонни тўхтатишнинг ҳеч бир иложи бўлмади. Ўргимчак уяси ва кул босишлар ҳам худди фавворани қўл билан ешиб бўлмаганидек бефойда эди.

Амаранта Урсула дастлаб ўзини дадил тутишга уринди. Аурелианонинг қулидан тутганича, ундан асло кўркмасликни илтижо қилар, ахир менга ўхшаганлар ўз ихтиёрисиз ўлиш учун тувилмайди, деб айтар, доя аёлнинг саросимасини кўриб, қотиб-қотиб қуларди. Аурелианонинг умиди пучга чиққан сари, Амаранта Урсула тобора қорайиб борар, гўёки уни ички нур тарқ этарди. Нихоят, у оғир уйқуга чўмди.

Душапба куни сахармардона уйга Амаранта Урсуланинг тўшаги ёнида дуо ўқиш учун аллақандай аёлни бошлаб келишди. Аёлнинг дуолари қон оқишини шу захотиёқ тўхтатарди. Лекин Амаранта Урсуланинг қайнок қони муҳаббатдан ўзга афсунга бефарқ эди. Кечқурун, роса йигирма тўрт соатлик азоблардан кейин, Амаранта Урсуланинг ўлиб етганини кўришди; аёлнинг ёноқлари бўртиб чиққан, азоб асорати юзидаги оқиш ёвдудан йўқолиб кетган, лабида яна табассум пайдо бўлган эди.

Аурелиано шундагина дўстларини қанчалар қаттиқ севишини, уларнинг ёрдамига қанчалар муҳтож эканини сизди. У чақалокни марҳума тайёрлаб қўйган саватга жойлади, мурданинг устига адёл ёпди ва ўтмишга элтувчи сўқмоқ топиш пиятида, хувиллаб қолган шаҳар

бўйлаб тентирай бошлади. Ўзи кўндан бери кадам босмаган дорихона эшигини қокди, лекин у ерда дурадгорлик устахонаси борлигини кўрди. Кўлида чироқ тутган потаниш кампир унга, бу ерда ҳеч қачон дорихона бўлмаган, бу ерда хушқад, кўзлари ғамгин, Мерседес исмли аёлни умрим бино бўлиб кўрганим йўқ, деб жавоб қайтарди.

Аурелиано пешонасини католопиялик олимнинг собиқ китоб дўқони эшигига урганча йиғларкан, севги сеҳрига путур стказмасликни ўйлаб ўз вақтида аза очмаган ўша ўлимга маша энди, анча кечикиб бўлса-да, мотам тутаётганини сизди. Кўлбуқалар изғиб ховлида айш-ишрат сураётган пайтлари парвозини доимо болаларча кизикқонлик билан кузатган осмонда ўша кизғиш халқалар учиб юришига ҳам эътибор бермасдан, «Олтин бола» деб аталмиш исловатхона деворларини муштлаганча, Пилар Тернерани чорлади. Фоҳишалар кўчасининг омон қолган энг сўнгги салоида аккордеончилар ансамбли епископнинг жияни ва Франсиско Одам сирларининг вориси бўлмиш Рафаэль Эсклаона кўшиқларини ижро этарди. Ўз онасини ургани учун кўли қуриб қолган салон хўжайини Аурелианога озгина ичишни таклиф қилди. Шишани бўшатгач, Аурелиано ҳам бир шиша ичимлик кўйди. Салон хўжайини унга, онамни урган кўлим қуриб қолди, деб хикоя қилди. Аурелиано бўлса, ўз онамни яхши кўрганим боис, юрагим куйиб кул бўлди, деб сўзлади. Икковининг ҳам кўзлари ёшга тўлди. Аурелиано азобли оғриқ бир лаҳзага дилини тарк этганини пайқади. Аммо Макондо тарихидаги энг сўнгги тонг шафақи остида елғиз қолгач, шаҳар майдонининг ўртасига чиқиб, кўлларини ёзди-да, худди бутун дунёни уйғотиб юборишга шайланаётгандай, юрак-юрагидан чиқариб кичкирди:

— Дўстлар дўст эмас, қанжикнинг тукқанларидир!

Жодугар уни кўз ёшию сафро кўлмагидан тортиб чиқарди. Хонасига бошлаб келди, кийим-бошини тозаллади-да, бир коса бульон ичирди. Унга таскин бериш учун Аурелианонинг деворга ёзилган қарзларини кўмир билан ўчирди ва у елғизликдан йиғламаслик учун атай ўзининг энг қайғули қунларини хотирлашга тушди. Эрталаб, қисқа ва оғир уйқудан кейин Аурелиано ўзига

келди. У дастлаб боши каттиқ оғриётганини сезди, сўнг кузиши очдию боласини эслади.

Чақалоқ саватда кўринмасди. Бирдан Аурелиапонинг юрагини кувонч қоплади — Амаранта Урсула ўвлига караш учун тирилган бўлса-я, деб ўйлади. Аммо у адёл остида тошдек қотиб ётарди. Аурелиано уйга кириб келган маҳали ётоқхона эшиги очик турганини эслади. Гулларнинг тонгги нафасига тўла галерейдан утиб ханузгача туғруқ аломатлари турган ошхонага кирди: у ерда катта қозон, қошга беланган чойшаб, сўхта солинган сопол идишлар, қайчи ва чақалоқнинг буралиб қолган кичидиги ётарди. Доя хотин кечаси келиб болани олиб кетгандир, деб ўйлади. Айни ўй андак таскин берди. Амаранта Урсула чақалоғи учун кийим-бош тикиб ўтирадиган тебранма курсига чўкди, қалбини босиб келаётган улкан ўтнинг оғирлигига бардош беролмаслигини англаб етди. Ўзи ва ўзгалар мусибатнинг захарли наизаси яралган Аурелиано ўлик атиргулларни ўраб олган ўргимчак инларига, ҳар ёндан ўжарлик билан униб чиқаётган бегона ўтларга, февраль ойининг соф ва осуда тонгига ҳайратланиб боқди. Ва у дафъатан чақалоқни кўриб қолди. Куриб-қақшаб қолган вужудни гўёки бутун дунёдан тўпланган чумолилар парча-парча қилиб, боғнинг тош тўшалган йўлкасидан ўз инларига судраб борарди. Аурелиано қотиб қолди. Таажжуб ски кўрқувдан эмас, балки айни шу лаҳзада Мелькиадес қўлёмалари сирита калит топганидан қотиб қолди. Қўлёмалар эпиграфи яққол кўз олдига келди: «Авлоннинг биринчи вакилини дарахтга боғлаб қўйишди, авлоннинг сўнгисини чумолилар еб битиради».

Аурелиано ҳаётида ҳеч қачон аини дақиқадаги каби оқилона ҳаракат қилмаган эди. У ўликлар ва азаи эрдан чиқарди, дунё тапвишлари халакит бермаслиги учун, барча эшигу деразаларни миҳлаб чиқди. Энди у Мелькиадеснинг қўлёмаларида ўз тақдири ҳам ёзилганини биларди. Нодир қадимий ўсимликлар, қўлмаклар ховури ва хонадаги одамзот изларини йўқотган қандайдир аурли хашаротлар қуршовидаги ётган қўлёмалар бус-бутун эди. Аурелиано бетоқат бўлиб, қўлёмаларни ерукка ҳам олиб чиқмай, шу ернинг ўзида, тик турганча, овозини чиқариб ўқий бошлади. Аурелиано,

гўёки қоғозлар испаи тилида ёзилгандек, ҳеч бир қий-палмай ўқирди. Бу — Буэндиалар оиласининг Мелькиадес томонидан битилган тарихи бўлиб, бугунги кун роса юз йил олдин башорат қилинган эди. Лўли уларни ўз она тили санскритда ёзган бўлиб, ундаги жуфт шеърлар император Августнинг, тоқлари эса лакедемонияликларнинг ҳарбий шифрлари билан тилсимланган эди. Ўзининг Амаранта Урсулага бўлган муҳаббатини ўқиб уялиб кетган маҳали Аурелианонинг Мелькиадеснинг сўнгги огоҳлантириш сирини оча бошлаганининг сабаби шунда эдики, чол воқеаларни одатдагидек вақт-бевақт қилиб эмас, балки барча кундалик лавҳаларни бир асрга шу тарзда жамлагандики, гўё уларнинг ҳаммаси бир лаҳзада содир бўлгандек туюларди. Ўз ихтиросига маҳлиё бўлган Аурелиано Мелькиадес қачонлардир Аркадиога ўқиб беришга уринган «музыкага солинган энциклика»ларни овоз чиқариб ўқий бошлади. Аслида бу Аркадионинг отилиши ҳақидаги башорат эди; сўнгра Аурелиано осмони фалакка парвоз этадиган дунёдаги энг гўзал аёл ҳақида, оталари ўлимдан сўнг эгизак болалар туғилиши ва эгизаклар лаёқатсизлик ёки дангасалик сабабли эмас, балки бемаврид туғилганлари учун ҳам қўлёзмаларни ўқий олмасликлари ҳақида билиб олди. Аурелиано шу ерга етганида, ўзининг қисматини тезроқ билишни истаб, бир неча варақни қолдириб кетди. Шу лаҳзада шамол эса бошлади. Ўтмишга мансуб товушлар — кекса теракларнинг гижирлаши ва умидсизлик ноласи билан йўғрилган бу шамол ҳали анча суст эди. Аурелиано уни деярли сезмади, чунки ўша дақиқаларда ўзига бахт беролмайдиган гузал аёлни қидириш мақсадида сароб саҳросида тентираган шахватпараст бобосини учратиб қолган эди. Аурелиано уни таниди. У шажаранинг сирли сўкмоқлари бўйлаб юраркан, ўзи бунёд бўлган жойга дуч келди: чаёнлар ва капалаклар тўлиб-тошган нимқоронғи мўрчада қандайдир бир ишчи чиройли аёл билан яқинлик қилган эди. Аурелиано ўқишга шунчалар берилиб кетдики, бўроннинг иккинчи ҳамласини ҳам пайқамади. Қоплондек шиддатли бўрон деразаю эшикларни ошиқ-мошиқларидан кўчирди, галереянинг шарқ томонидаги тошни учириб, пойдеворни бузиб ташлади. Бу

вақта Аурелиано Амаранта Урсула ўзига опа эмас, балки хола эканини, чўчка думли махлуқ туғадиган кишиларнинг бегона қонлари ичра бир-бирини кидириб топиши учун Риоачаши Фрэнсис Дрейк ишғол этганини билди. Аурелиано ўзига маълум бўлган воқеаларга вақт сарфлаб ўтирмасдан, яна ўн бир варақни ташлаб, бугунги кунлар битилган байтларнинг тилсимини оча бошлади. Унинг тақдири шу қалар ойдин башорат этилган эдики, Аурелиано гўёки гапирувчи кўзгу олдида тургандай эди. Макондо қиёмат янглиғ дахшатли бўрон гирдобига тушиб қолди. У қазо муҳлати ва сабабини билиш ниятида яна бир неча варақни ташлаб ўтди. Аммо ҳали сўнгги шеърга етмасдан, ўзига шу хонадан чиқиш насиб этмаслигини тушунди. Қўлёмалар башорат қилардики, Аурелиано Бабилонья уларни ўқиб чиққан захотиёк, бўрон бу ғариб шаҳарни ер юзидан сугуриб ташлайди, унинг номини одамлар хотирасидан батамом ўчиради, баён этилмиш воқеалар эса бошқа такрорланмайди, чунки ёлғизликнинг юз йилига маҳкум этилган одамлар авлоди ер юзида қайта пайдо бўлмайди.

... Кўп йиллар мобайнида биз фақат ўша воқеа хусусида гапириб юрдик. Ўша машъум кунгача ҳар биримиз ўзимизча яшаб, пешонамиздагини кўриб келаётгандик, ҳамманинг кўнглига гулгула солган у ҳодиса эса фикру зикримизни ўз қомига тортди, гўё ҳар ёқда сочилиб оқаётган умримиз ирмоқчалари қутилмаганда ўша воқеа гирдобига қуйилди... Омманинг оғзида шу гап, аммо бирор инсон зотининг дилида сирни очиб, қурбонни суиқасддан огоҳлантириши истаги йўқ эди, инчунун, ҳеч бир киши фалокат рўй бергач, унга нечоғли алоқадор бўлмоғи ва кейин тақдири қандай кечажағи бобида бирор аниқ фикрга эга эмасди.

Ошкора қотиллик қиссаси

Такаббурлик билан ҳам меҳр-муҳаббат
козғниш мумкин.

Жил Висенти¹

Ўша қотиллик юз берган куни Сантьяго Насар, тонг-ги кемада келаётган епископ хазратга пешвоз чиқиш шия-тида, эрталабки соат беш яримда уйғонди. Уйғонитидан аввал туш кўрди: анжирзордан ўтиб бораётганмиш, сева-лаб охиста ёмғир ёғаётганмиш, мана шундай хушсаодат рўё мулдатида у бирмунча ўзини бахтиёр ҳис қилди, аммо кўзини очиб, бошига беҳосдан қуш ахлати сочил-гандай, таъби тиррик бўлди. Орадан йигирма етти йил ўтгач, унинг онаси Пласида Линеро ўша машъум ва му-сибатли душанбани батафсил хотирларкан: «У тушида кўпинча дарахтларни кўрарди», деди менга. «Ўлиmidан бир ҳафта олдин ҳам туш кўрганди, айтишича, якка ўзи кўрғошин қоғоздан ясалган самолётда учганмиш, учоқ бодомзорлар аро парвоз қилармишу қанотлари бирорта-ям дарахтга урилмасмиш», кўшиб қўйди у яна. Пласида Линеро ўзгалар тушига дарров таъбир айтгувчи, муаб-бирликда устаси фаранг аёл эди, лекин у ўз ўғлининг қандайдир дарахтларга боғлиқ тушларида ҳам, ўлдирил-ган куни ва ундан бир ҳафта аввал кўрган тушида ҳам ҳеч бир ёмон аломатни сезмаганди.

Сантьяго Насарнинг ўзиям фалокат белгисини туйма-ганди. У асли камуйқу, кийимларида ечмай ётар эди, ёмон ухларди; эрталаб боши оғриб турарди, ичида ит ўлгандай оғзидан бирам кўлакса хид келар эдики, кўнли айниб, тўйда ярим кечагача ичишнинг жазоси шу-да, дея ўзини койиб кўярди. Унинг эрталаб олтидан беш дақиқа ўтганда уйдан чиққанини ва роса бир соат кейин чўчка-дай чавақлаб ташлагунигача кўрган барча кишиларнинг эслашича, у ўшанда, юз-кўзидан ҳали уйқуся ўчмаган

---

¹ Ж и л В и с е н т и - тахминан 1470—1536 йилларда яшаган португалиялик атоқли драманавис ва ҳажвичи шоир.

эса-да, вақти чоғ одимлаб бораркан, дуч келганларга бугунги кун очик бўлади, дея таъкидлайверган. Бироқ шохидларнинг бирортаси ҳам бу гапнинг об-хавога нечоғли алоқадорлигини аниқ, беиштибоҳ айтиб беролмади. Уларнинг баъзиси, қуёшли кун эди, денгиз тарафдаги бананзорлардан енгил шабада эсаётганди, дейишса, баъзилари аксинча осмон тунд, паст, коронги, расво кун эди, ҳаводан ачигап сув хиди анқирди, бахтсизлик рўй берган маҳалда эса, айни Сантьяго Насар тўшида кўрап ёмғирга ўхшаб майдалаб ёмғир ёварди, деб тасдиқлашди.

Мен ҳам ўша куни тўйда тонготар маншатбозлик килиб, масту мустарриқ бўлиб, ишқу ишрат илоҳаси Мария Алехандрина Сервантес хонадониди кўзим илинган экан, басма-басига чалинган жом садоларидан уйғошарканман, бу маҳобатли садолар епископ ҳазрат шарафига янграяпти, дея ўйладим.

Сантьяго Насар ўша куни саҳарда оқ сурпдан тикилган байрамлик шимини кийди, кўйлагини эгнига илди, бу либослар ҳам кеча тўйга кийган уст-боши каби охорланмаган эди. Илло, епископ ҳазратнинг ташрифи бўлмаганда, у одатдагидай хақи гули рангидаги кўйлак-шимини, суворий этигини киярди. У хар душанбада, шундай киефада Дивано Ростро — Тангри талъат маконидаги отамерос кўрғонига жўнарди. Кўрғонда отасидан қолган молхона бор эди, бу мулкдан айтарли фойда кўрмасида, Сантьяго Насар мол-холига яхши қарарди. Тондаги яйловга борса, «магнум-357» тўппончасини белига қистириб оларди, ўзининг айтишича, агар тўппончанинг оғир пўлат ўқи отга тегса, миясининг қатигини чиқариб юборарди. Каклик ови мавсумида у лочинотар милтигини ҳам олиб юрарди. Бундан ташқари, жавонида «малинхер-шенуэр-30 06», «холланд-магнум-300», «хорпет-22» каби нишондори қўшдурбинли бешотарлари, кўпўкли «винчестер»и сақланарди. У, отасига ўхшаб, ёстиғи остига тўппончасини қўйиб ухларди; ўша куни, уйдан чиқишидан аввал, тўппончадан ўқларни суғуриб олиб, қуролни каравоти ёнидаги жавончага ташлаб қўйган. Онаси менга: «У қуролини ҳеч маҳал ўқланганча қолдирмасди», деди. Мен буни билардим. Шу билан бирга унинг тўппончани алоҳида бир жойида, ўқларни бошқа ерда

асраши, бирор фалокат босмасин, дея шундай килиши хам менга аён эди. Бу оқилона тадбир хам ушга отаме-рос эди: бир куни хизматкор хотин ўринни йигаётиб, ёстиқни кўтарганда, тўппонча пастга тушиб, ерга тегиши биланоқ варанглаб отилиб кетган, ўқ хонадаги кийим-кечак жавонини торс ёриб, деворни тешиб ўтган-да, чийиллаганича кўшнининг ошхонаси оша бориб черков май-донидаги сармехробда турган одам бўйи келадиган авлиёнинг бўрдан ясалган хайкалига теккан ва чангини чиқариб юборган. Сантьяго Насар ҳали у замонлар ёш бола эди, аммо мапа шу воқеа ушга катта сабоқ бўлган.

Опасининг эслашича, ўғли ўша куни унинг ётоғи-дан шошиб ваннахонага ўтган ва апа шу ҳолат волида ёдида сўнги хотира каби мухрланиб қолган. У ванна-хонадаги дорикутичадан бошоғриқ дори кидириб пай-паслашаркан, шарпадан онаси уйғониб кетган. У чироқ-ни ёкаркан, бир қўлида сувли стакан тутиб, дори ич-моққа тарадудланиб, эшик ёнида турган ўғлини кўр-ган -- бу ҳолатни онаизор бир умр сўзлаб-бўзлаб юрди. Худди апа ўшанда Сантьяго Насар унга кўрган тушини айтган, бироқ онаси дарахтлар хусусидаги ибо-рага эътибор бермаган

— Тушда қушларни кўрсанг, бу фақат яхшилик ало-матидир, дея таъкидлади у менга ҳам.

Мен Сантьяго Насар фожеаси ва унга боғлиқ синиқ хотиротнинг чил-чил парчаларини топиб, қайтадан бут-лаш ниятида яна ўша матлуб ва унут гўшага келганим-да, Пласида Линеро анча қариб, умр шами пирпираб қолган, жигарбандини сўнг бор кўрган тўрбеланчакда охиста тебраниб етар эди. У куппа-кундузи ҳам одамзот киёфасини элас-элас илгарди; энсасига доривор гиёҳ барг-лари ҳўллаб ёпиштирилганди ўғлини охириги бор кўрга-нига оид мусибатли хотира бошини муттасил оврийдиган қилиб қўйганди. Аёл тўрбеланчак бошидаги арқон тутқ-ични ушлаганича ёнбошлаб ётарди, шарпамни сезган за-хоти ўршидан кимираб, турмоққа уриқди, нимкоронғи хонадан чақалоқ чўкинтириладиган жомда қолган оқава сув хиди анқирди, бу бадбўй ўша қотиллик рўй берган куни тонгда ҳам менга қаттиқ таъсир қилганди.

Мени остоида кўргани ҳамон аёл Сантьягони ёдга олди. «Бологинам худди шу жойда, шундай ҳолатда

турганди ўшанда, — деди. — Эгнига ювилган, аммо оҳорланмаган оқ сурп костюм кийганди, териси нозик эди, оҳорланган либоси хуш кўрмасди». Аёл занжабил дорисиши шимиғанча, хаёлхонасига кириб келган ўғлининг кетиб қолишини истамагандай, турбеланчақда узок муддат уй суриб ўтирди. Кейин дилтанг хўрсиниб: «У ҳаётимнинг ёлғиз шамчироғи, бирдан-бир таянчим эди», деди.

Сантьяго Насар онасининг ёдида азобу бахтсизлик суврати каби сақланиб қолганини тасаввур этдим. Япварининг охирги ҳафтасида йигирма бирга тўлган бу хушқад, бир оз рангпар, кош-қовоғию жингалак сочлари айна арабий йигит қуйиб қўйгандай отасига ўхшар эди. Ёлғиз ўғил Сантьяго Насарнинг ота-онаси молиявий хисобкитоб ришталарини мустаҳкамлаш ниятида турмуш қуришган, бу ёруғ дунёда бадбахтлик ва корибад соясидан бошлари чиқмаган кимсалар эди; бироқ бошида отаси борлигидан ғурурланар, ўзини хушбахт санарди. Отаси уч йил аввал тўсатдан қазо қилган ва онаси билан сўппайиб қолгач ҳам машъум рўзи душанбада ўлдирилгунга қадар ҳам у саодат нашидасини суриб юрган эди. Онасининг нозикфаҳмлилиги унга ҳам юкқанди; отаси эса, унга болалигиданок милтиқ отишни, чавандозликни, шикор қушлари билан ов қилишни, энг муҳими, мардлик ва жасурликни ўргаттанди. Ота-бола ўзларича араб тилида сўзлашишар, Пласида Линеро ёнларисида турганда суҳбатдан у ҳам бебахра қолмасин дея испанчада гаплашар эдилар. Бу атрофда уларнинг қурол кўтариб юрганини фақат бир гал лочин билан овланган қушларни оломонга кўз-кўзлаш учун хайрия бозорига олиб келишганини айтмаса бирон жонзот кўрмаган. Отасининг ўлими Сантьяго Насарнинг ўрта мактабни тугатиб, ўқишни давом эттиришига йўл қўймади ва кўрғондаги мол-ҳолга қарашга мажбур бўлди. У табиатан кўнгли очик, қувнок, хушфеъл йигит эди.

Ўша машъум кун онаси ўғлининг бошдан-оёқ оппоқ кийинганини кўриб, бугун душанбамас-ку, болагинам кунни адаштирибди-да, деб ўйлаган. «Бугун душанба эмас, деб эслатдим ҳам», деди менга. Шуида у байрамлик либосларини епископ ташрифи муносабати билан кийганини, худо хоҳласа, ҳазратга юқуниб, узугини ўпишга

муяссар бўлиш эҳтимол борлигини айтган Бу гап онасининг гашига тегиб:

— У кемадан пастга тушмайди, овора бўлма, — деган она уғлига, — хамишагидай, кема саҳнида турган кўйи сомеларни дуо қилади-да, яна келган жойига жўнаб кетади. У зот шаҳримизни ёмон кўради.

Сантьяго Насар онасининг гаши тўғрилигини биларди, аммо черковнинг тантанали маросими, оломоннинг шов-шувли тараддуди ақлу хушини ўйирлаб қўйганди. «Худди кинодагига ўхшайди», деган эди у менга ўшанда. Епископнинг ташрифи ҳам, халойиқнинг оммавий ибодати ҳам онани қизиқтирмас, фақат ўғлининг эрталаб юпун кийиниб кўчага чиққанию шамоллаб қолишидан чўчирди. ўғли кечаси ухлаб ётганда акса ургандай туюлганди унга. Болам, соябонингни ол, деганда ҳам бепарво қўл силтаб, хонадан чикиб кетаверганди ўғлини ўшанда сўнги бор кўриб туриши эди.

Ошпаз хотин Виктория Гусманнинг тасдиқлашича, ўша куниям, бутун февраль ойидаям ёмғир ёрмаган «Аксинча бўлганди, — деди у бир гал, ўлимидан сал аввал йўқлаб борганимда, — эрта тонгданоқ — оқ қуёш қиздирар, кушлар худди августдагидай иссиқ эди». Сантьяго Насар ошхонага кирганда, у тушликка пиширгани учта кўённинг гўштини нимталар, атрофида очофат итлар сўлагини оқизганича айлашишар эди. «Эрталаблари унинг афти тунда кўз юлмаган кичининг юзидай хоргин бўларди», эслади Виктория Гусман йигитга ҳамон нафрати борлигини яширмасдан. Унинг қизи Дивина Флор - Жаннат Гули, энди-энди очила бошлаган гулфунчадай қиз — шакарсиз қаҳвага ром қўшиб, бабддор пиёлада Сантьяго Насарга узатди. Одатда у ҳар душанбада бу ишни такрорлар, ромли қаҳва йигитнинг кечаги ичкиликвозликдан бўшашиб, кучсизланган жисму жонига мадор баришлар эди. Ошхонадаги катта ўчоқда аланга чирсиллаб-шивирлар, баланд кўпоқда товуклар ҳамон мудрашар, қисқаси, одатий сирли хаёт давом этарди. Сантьяго Насар яна бир дона бошоғриқ дорини ютиб, қаҳвани майдалаб ичаркан, ўй сурган кўйи, тоштахтада кўённинг ичак-чавагини тозалаётган иккита жонондан кўз узмай ўтирарди. Виктория Гусман, ёши ўтипкираган бўлсада, ҳамон дилбар эди. Қиз бир мунча ғўр ва ўжар

кўринар, ёшлик эҳтироси ва жунуни кўпириб турган қони томирларига сизмай жўшиб, рангига уриб, нафасини сиқиб қўяётгандай туюларди. Қахвадан бўшаган идишнинг олгани келганда, Сантьяго Насар унинг қайноқ билангидан маҳкам тутиб:

— Сени айни жиловлаб, минадиган пайт келди-да! — деди қизга зинокор нигоҳини тикиб.

Виктория Гусман унга қоп юқи пичоқни ўқталиб:

— Қўйвор уни, ярамас ўлгур! — деди хўмрайиб. — Кўзим очик экап, бу булоққа тумшугингни теккизолмайсан!

Иброхим Насар, Сантьягонинг отаси, Виктория Гусманни қизлик маҳалида авраб, бузиб қўйганди. Кўрғондаги отхонада у билан бир печа йил яширинча учрашиб, айпини суриб юрди ва ишқи сусайиб, ҳовридан тушгач, уйига хизматкорликка олди. Дивина Флор Викториянинг сўнгги жазманларидан орттирган танхо зурёди эди. Қиз ҳам Сантьяго Насар уни бир кунмас-бир кун баврига босишини, қисмати қоп йиғлайдиган кўрпа айнан шу гўшада тўшалажагини олдиндан сезиб юрар, кўнглида ўшандай сирли кечаги истовчи майл уйғонган эди. Кейинроқ уни кўрганимда, ўйнашларидан орттирган болалари ўртасида семизликдан пишиллаб, тамгин ўтирарди, у менга: «Водарие, энди ундай йигитни бу дунё қайта кўрмайди!» деди. Ораси Виктория Гусман эса гапини бўлиб: «Яшшамагур отасининг қуйиб қўйгандай ўзи эди, расвои раддибало эди!» деди. У, қуённинг ҳовури қўтарилиб турган ичак-чавагини шартта сузуриб олиб, итга ташлаганида, Сантьяго Насарнинг қаттиқ кўрққанини эсларкан, овози титраб кетди.

— Кўпам ваҳший бўлма, — деганди у жувонга. — Тананга бир ўйлаб кўр: шу қуёмас одам бўлса, нима қилардинг?!

Ҳимоятсиз даррандаю паррандаларни овлаб, ўлдириб юрган йигитнинг ноҳос ҳаяжонга тушганини англагунча Виктория Гусманнинг умридан йигирма йил ўтди. «Ё раб! — деди ўшанда ваҳимадан титраб. — Наҳотки, у аломати ғайб, ажал элчисининг дарағи бўлган эди!» Илчунун, қотиллик рўй берган ўша тонгда, ошпаз хотин азбаройи ғазаблаганидан Сантьяго Насарнинг попуштасини заҳарга айлаштириш учун қуёнларнинг қонли ичак-

чавағини юлиб-юлкиб, итларга басма-бас отаверган. Алал-хусус, епископ тушган кемаргоҳ бандаргоҳ томондан қулоқни қоматга келтириб овози эшитилгач, бутун ша-хар уйғонгунча ахвол шундан эди.

Насарларнинг уйи аввал икки қаватли омборхона бўлиб, девори рандаланмаган тахталардан тикланган, томи икки тарафи шишоб, рухланмаган тунука билан ёшилган, том тепасидаги каптархонада худонинг яратган куни ўлим-тихўр қузғунлар ружфон ўйнаб, бандаргоҳда йиғналган ахлатнинг тўқилишини кутиб ётишар эди. Иморат анча эски замонларда, дарёда кемалар бемалол сузадиган, денгиз кайиклари ҳам ботқоқ ўзани бехавотир айланиб ўтиб, шаҳарчага кира оладиган пайтларда тикланган эди. Навбатдаги ички урушлардан бири тугаганда, араблар-нинг сўнгги бир гуруҳи сафида бу маконга Иброҳим Насар ҳам боши оқиб келиб қолган, дарё ўзанини ўзгар-тириб, кемалар денгиздан бандаргоҳга йўналмай қўйга-нидан омборхоналар кераксиз маконга айланган эди. Иб-роҳим Насар иморатни сув текинга харид қилди, асли бу ерда хорижий моллар сотиладиган дўкон очмокни ўйлаганди, афсуски, нияти амалга ошмади. Уйланиш та-раддудига тушгач, уёқ-буёғини тузатиб-безатиб, омбор-хонани уй қилиб олди. Пастки қават мехмонхона бўлди, уй орқасига эса, тўртта отга мўлжалланган отхона ва хизматкорлар яшайдиган кулба, шунингдек, деразаси до-имо кўлмак сув ҳиди келиб турадиган бандаргоҳ тараф-га қаратиб ошхона қурилди. Қайсидир бир ҳалокатга учраган кемадан ёдгор қолган айланма зинагина таъмир этилмади, иморатнинг бошқа ҳамма жойига Иброҳим На-сар қўл уриб чиқди. Аввал божхона маҳкамаси бўлган иккинчи қаватни иккита ётоқхонага, туғилажак бир гала болаларига мўлжалланган бешта кичик-кичик хоналарга айлангирди. Бундан ташқари, пастда — майдонда ўсган бодом дарахтларнинг нақ устида қад керган ёвоч пешай-вопни ҳам ўзи тиклади; эридан ажралиб ёлғиз қолган Пласида Линеро март оқномларида, жудожик аламини енгиллатиш дардида, худди шу пешайвопга чиқиб ўти-рарди. Иброҳим Насар бинонинг кунгай томонидаги кўча эшикни тузатиб, иккита ойна солинадиган кўз ясагирди ва гирдини уймагул солдириб безатди. У иморат ортида-ги йўлакни ҳам аввалги ҳолича қолдирган, фақат эшик

пешбуруниши сал юкори кутариб, отлик одам ўта олишига мослаган, ҳатто эски лангаргоҳдан ҳам фойдаланиш йўлини топиб қўйган эди. Хулласи калом, асосан орқа эшиқдан юриларди: у орқали ошхонагаям, молхонагаям чиқилар, энг муҳими, майдонни кесиб ўтилмаса-да, янги бандаргоҳга чиқиш мумкин эди. Кўча эшик байрам кунларигина очиларди, бошқа пайтда мудом тамбаланган бўларди. Шунга қарамай. Сантьяго Насарни ўлдирмокка чоғланган қотиллар серқатнов орқа эшик ёнида эмас, айнан шу кўча эшик рўпарасида уни пойлашган, ажал етаклаганми, билмадим, у ҳам йўл айланмалигини била туриб, худди шу кўча эшиқдан епископни кутишга ошиққан. Шундайин машъум, айқаш-уйқаш воқеалар рўй берганки, эшитган ҳар қанақа одамнинг ақли шошиб қолади. Риоачидан етиб келган терговчи, афтидан, бирор нарсани сезган шекилли, ўша фалокатли ва уйқаш ходисаларга расман эътибор қилмагандай туюлса-да, уларни ўзича шарҳлашга, тафсир этишга урингани терговномадаги баъзи саҳифалардан очик-ойдин кўриниб турарди. Гувоҳлар майдон ёққа очиладиган кўча эшикни эслаган маҳалда терговчи бу тафсилотга алоҳида урғу бериб, худди олди-қочди асарлардаги каби «машъум эшик» деган иборани ёзиб қўйган. Аслида эса, бу ажиб тафсилотга оид бирдан-бир тўғри ва диққатга молик гапни терговчининг саволларига жавоб бераётиб, Пласида Линеро айтган: «Менинг ўғлим байрамлик кийимини кийганда, ҳеч қачон кўчага орқа эшиқдан чиқмаган», деган у чин оналик шаҳодати билан Бу далолат шу қадар содда ва жўн эдики, терговчи уни хошияга ёзиб қўя қолган, суд иши ҳужжатларига киритмаган.

Виктория Гусман сўроқда: ўламан саттор, ҳеч нарса ни билмайман, мен ҳам, кизим ҳам Сантьяго Насарни ўлдириш ниятида кимлардир пойлаётганидан мутлақо бехабар эдик, дея саркашлик қилди. Бироқ у, йиллар ўтгач, йигит ошхонага қаҳва ичгани киришидан аввалроқ унинг жонига қасд этилганидан ўзи ҳам, қизи ҳам хабардор бўлганини тан олиб гапирди. Эрталаб соат бешларда сут сўраб кирган бир хотин уларга бор гапни, суикасд сабабини ва саллоҳлар уни қаерда кутиб туришганини айтган Виктория Гусман менга: «Бу шов-шув маст-аластларнинг алжирашидир-да, дея ўйлаб, унга ай-

тиб ўтирмаганим», деди. Дивина Флор эса, уни опаси ўлганидан кейин йўқлаб борганимда, тонг қоларли ҳақиқатни айтди: «Онам кўнглида Сантьяго Насарнинг ўлимини тилаганим учун ҳам суиқасдчилар пойлаётгани хусусида менга оғиз очмаган». Ўшанда Дивина Флор харкалай еш, дийдаси қотмаган бир қиз эди, бунинг устига, азбаройи қўркиб кетганидан ўзича бирор тadbир кўришга ақли етмаган; йигит қўлидан ушлаганда эса, баттар ваҳимага тушган ва тасаввурида унинг қўллари мурданикидай совуқ, тошдай қаттиқ туюлган.

Тонг ғира-ширасида, епископ келастган кема гурил-лаб овоз бераётган чоқда, Сантьяго Насар катта-катта одимлаб уйдан чиққан. Дивина Флор эшикни очиш ниятида олдинга чопган; уни ёшлаб ўтаман деб, ошхонадаги қуш қафасларига урила-сурила, четандан тўкилган жиҳозлар ва қирққулоқ буталари оралаб кўча эшик томон ошиққан, ammo лўкидонни тушириши биланоқ Сантьяго Насар кизнинг ёнига етиб келган ва у кирғий панжасида қолган. «Баданимни хамирдай эзгилаб ташлади, — деди менга Дивина Флор. — Кўпинча у мени хилватда ёлғиз тутиб, бағрига босиб, эзгилагани-эзгилаган эди; лекин ўша кун аявалгидай ҳадиксирамасдим, безилламасдим, балки даҳшат ваҳмидан бўзлагим келарди». Қиз унинг бағридан бўшалиб, нари сурилиб, очиқ эшикдан уни ўтказиб юборди ва ташқарида, майдонда қордай оппоқ гуллаган, сахар ёғдулари аро шаффоф порлаб турган бодом дарахтларига кўзи тушди, камоли хаяжонланганидан бошқа екка назар солишга мадори етмади. «Ўшанда кеманинг товуши тиниб, хўрозлар кичкира бошлаганди, — давом этди Дивина Флор. — Хўрозлар овози шундай кучли, қулоқни қар қилгудек шовқинли эдики, шаҳримизда парранда шунчалик кўплигини ақлимга сивдиролмай, бу хўрозлар епископ билан кемада олиб келингандир, деб ўйладим». Гувох Пласида Линеронинг езғиришича, оксоч қиз ўзига ҳеч қачон насиб етмайдиган бу йигитга қилиши лозим бўлган бирдан-бир яхшилик — лўкидонни солмай, эшикни очиқ қолдириш эди; шунда у, асқотан тақдирда, дарров уйга кириб, хавфдан қутулар эди. Помаълум кимса — унинг шахсини аниқлай олишмаган — остопага хат ташлаб кетган, унда Сантьяго Насарни суиқасддан бохабар этилиб,

уни кимлар, қачон ва қаерда ўлдирмоқчилиги батафсил кўрсатилган. Сантьяго Насар уйдан чиқаётганда ҳам мактуб ерда ётган, аммо йигит пайкамаган; унга Дивина Флорнинг ҳам кўзи тушмаган, умуман, хатга ҳеч зот эътибор бермаган, одамқушлик амалга оширилгач, анчадан кейингина уни кўришган.

Соат олти, кўчаларда чироқлар ҳамон ёниқ. Бодом шохларида, баъзи уйлар пешайвонида тўй муносабати билан осилган, рангин қорозлардан ясалган гулчамбарлар солланади, дабдурустдан кўрган киши гулчамбарларни епископ шарафига осилибди, деб ўйлаши мумкин. Ибодатхона айвонига туташ, тўртбурчак тош ётқизилган майдон сахнида машпоқларга мўлжаллаб тахтасупа ясалганди, супа кечаги оломон сайлдан кейин бўш шишалару турли нишхўрд — чиқиндига тўла ахлатхонага айланганди. Сантьяго Насар кўчага чиққанда, кема овозини эшитиб, бир неча киши бандаргоҳ томон чопиб кетаётганди.

Майдондаги барча маҳкамалару уйларнинг эшиги берк, фақат черков яқинидаги сут дўконигина очиқ, Сантьяго Насарни сўйишга қасд этган қосидлар уни худди ўша ерда пойлашаётган эди. Уни дастлаб сут сотувчи хотин Клотильде Армента кўрган, тонги тиниқ шуълаларда йигитнинг оппоқ кийими унга алюминдан тикилгандай туюлган. «У кўзимга оқ-ялтироқ либос кийган арвоҳдай кўринди», деди у менга. Қосидлар рўзномага ўроқлик пичоқларини маҳкам қучоқлаганча пештахта тагида ухлаб ётишарди. Клотильде Армента уларни уйқотиб юборишдан чўчиб, нафасини ютиб, дамиши чиқармай лол турарди.

Қосидлар — эгизак Педро ва Пабло Викарио — йигирма тўртга кирган, бир-бирига икки томчи сувдай ўхшаш йигитлар эди. Терговчининг ҳисоботида: «Кўриши хунук бўлса ҳам, феъли, муомаласи яхши экан», деб ёзилган. Мен ҳам, икковини мактабда ўқиб юрган пайтларидан биладиган одам сифатида, худди шу гапни айтган бўлардим. Улар кеча тўйда кийишган, бизнинг Кариб денгизи қирғоқларидаги мазгилларда одамни бирмунча олифта ва бақалок кўрсатадиган қора жун костюмларини ечиб улгуришмаганди; ўйин-кулги, зиёфату ичкиликдан ҳориган юзлари эзгин бўлса-да, соқоллари одатдагидай қиртишлаб олинган эди. Тўй арафасидаги базм-

даёқ маст бўлиб олган эгизаклар уч кеча-кундуздирки бетиним ичавериб, ақлу ҳушдан айрилиб, икковиям бамисоли тункезар-ойпарастга айланган эди. Улар қурбонни Клотильде Арментанинг сут дўкони пештахтаси остида уч соат мудраб кутгач, илк тонг нурлари осмонни ёритганда, ниҳоят, жумадан бери биринчи марта кўзлари илинди. Кема дастлаб овоз бергандаёқ сачраб уйғонишди. Сантьяго Насар уйдан чиққанда эса, уни кўриб, тамоман ҳушёр тортишди. Иккови ҳам дарҳол қўлларидаги ўровлик пичоқни маҳкам қисишиб, тараддудланишди, Педро Викарио ҳатто ўрнидан тура бошлади.

— Танрига шак келтирманглар, — дея бидирлаб-шивирлади Клотильде Армента. — Худо хайрларингни берсин, ҳеч курса, епископ ҳазрат кетгунича шу ишни қилмай туринглар...

«Бу гапни олло кўнглимга солганини қаранг-а», дея у кейин ҳам неча бор такрорлаб, гурурлашиб юрди. Дарҳақиқат, бу фикр унинг калласига бехосдан келиб қолган, у бехиётёр айтиб юборган эса-да, ҳарқалай эгизаклар Клотильде Арментанинг сўзидан кейин шантларидан тушдилар, Педро эса яна қайтиб ўрнига ўтирди. Икковлон майдондан ўтаётган Сантьяго Насарни киприк қоқмай кузатишди. «Улар унга ачиниб қарашди», дея изоҳ берди Клотильде Армента. Шу аснода майдонни черков мактабининг бир гуруҳ талаба қизлари бетартиб равишда кесиб ўтишган.

Пласида Линеро билиб айтган экан: епископ кемадан пастга тушмади. Бандаргоҳда шахар маъмурлари ва ўқувчи болалардан ташқари сон-саноксиз оломон тупланганди; ҳар жой-ҳар жойда савату кажавалардан ҳазратга аталган хўрозлар бошини чиқариб, мўлтираб турарди: хўроз тожининг қайнатмаси епископнинг хуш кўрадиган таоми эди. Ҳадяю тортиқлар шунчалик кўп йиғилдики, уларни лангаргоҳдан кемага юкланса, роса икки соат вақт кетарди. Аммо кема тўхтамади. У дарёнинг қайрилишидан тимсоҳдай ўкириб, сузиб чиқиши биланоқ машшоқлар епископга баришланган тантанали қасида куйни жараплатиб чалиб юбордилар ва шу захоти хўрозлар ҳам томоқларини йириб-йиртиб қичқирдилар, уларга шахарда қолганлари ҳам жўр бўлишди.

Бу пайтга келиб гилдиракли, ўтин ёкиладиган афсонавий кемалар кўринмай қолганди, баъзи бир сузиб юрганларида эса пианола ҳам, асал ойини айшу ишрат билан ўтказиладиган хосхоналари ҳам йўқ эди; аслида, бундай алмисоқдан қолган кемачаларнинг оқимига қарши сузиши ниҳоятда оғир. Епископ ҳазратнинг кемаси яп-янги эди, бир эмас, иккита темир мўриси чўққайиб турарди, уларга билақузук шаклида байроқ тасвири туширилган, остидаги чархи ва парраги тезюрар денгиз кемалариники каби маҳобатли эди. Кеманинг юкори саҳнида, шундоққина капитан ҳужраси ёнида, испан мулозимлари даврасида оппоқ кийинган епископ сиймоси кўзга ташланади «Об-ҳаво худди рожество хайитидагидай эди», деди синглим Маргот. Унинг айтишича, кема лангаргоҳ ёнидан ўтиб бораркан, улкан махлуқдай чўзиб бўқирган, кейин қирғоқда, биринчи қаторда турганларга иссик ҳовур аралаш сув сачратиб, уст-бошини шалаббо қилган. Одамлар епископни худди тушда кўргандай бўлишган: кема оломон қаршисидан ўтиб бораркан, ҳазрат ҳавога қўлини бигиз қилганча чўқиниш русумини бажо этиб, беихтиёр, беэътимод, меъровларча чўқипа-чўқина кема узоқлашгани баробарида кўздан йўқолган, бандаргоҳ чўчиган хўрозларнинг қақақлашию пала-партиш кичкиришига тўлиб кетган.

Сантьяго Насарга алдангани алам қилди: руҳоний Кармен Амадорнинг оммавий ташвикига учиб, уям бир неча кучоқ ўтин, епископ ёктирадиган тождор хўрознинг бир печасини ҳазратга атаган эди, аммо у бепарво ўтиб кетди. Лекин йигитнинг алами узоққа чўзилмади. Бандаргоҳда ёнма-ён турган синглим Маргот унинг қўл силтаб қўйганини, бошоғриқ дори қор қилмаганини, қарахтлиги тарқамганини сезган ва кўзларининг бирдан мамнун чақнаганидан майхўрликни яна давом эттираганини англаган. «У ҳечам шамоллаганга ўхшамасди, фақат кечаги данғиллама тўй қанчага тушганини ўйларди», деди менга синглим. Шунда Кристо Бедойя дарҳол сарфу харажатларни ҳисоблаб, шундай рақамларни айтдики, оғзимиз очилиб қолди. Сантьяго Насар, Кристо Бедойя ва мен учаламиз соат сахарги тўртгача айлашиб юрдик, кейин ухлагани уйига бормасдан, бувасиникига кириб кетди. У буваси ва буваси билан лақиллашиб ўтириб, тўй хусуси-

даги маълумотини янада тўлдириб олди. Кейин Кристо Бедойя тўйда меҳмонларга атаб қирқта курка хўроз, ўн битта ахта тўнғиз ва яна тўртта ғунажиш сўйилганини бизга ҳисоблаб берди -- қув уларнинг ҳаммасини шундоққина майдонда қовуртириб, халойикни сийлаган. Кристо Бедойя тагин икки юз бешта яшиқдаги хориждаш хуфя равишда келтирилган май, икки минг шиша ром оломон ичида юриб тарқатилганини ҳам айтди. Хуллас, тўй эмас, байрам бўлиб кетган, авваллари кўз кўриб, кулок эшитмаган бу тўқин-сочин базмда шаҳарчадаги одам зоти борки, бари роса еб-ичган. Сантьяго Насар тўлқинлашиб, ҳавасини яширолмади:

— Менам худди шунақа тўй қиламан, — деди у. — Одамлар ўлгуча бир-бирларига гапириб юришсин.

Шунда синглим Марготнинг ичидан қиринди ўтиб кетди: у шундоғам бахту омади бошидан олиб-тошиб ётган Флора Мигелнинг саодат юлдузи янада порлашини, рождество ҳайитида Сантьяго Насар унга насиб этишини ўйлаб, ҳасаддан юраги ёрилаёзди. «Йигит ўлгур бир чиройли, эсли-хушли, йигирма бир ёшда-ю, ўз молмулки бор». Маргот уни тез-тез меҳмонга чақириб турар, айниқса, онам гўшгли, кўкатли қозонсомса қилганда, жон-жон деб бизникига келар ва бирга овқатланар эдик. Ўша қуни ҳам онам попуштага сомса ёпганди. Сантьяго Насар бизникига қиришини айтди

— Мен уйдан кийимимни алмаштириб чиқай, сизларга етиб оламан, — деди, сўнг бирдан соати жавончада қолганини эслаб: -- Соат неча бўлди? — дея сўради.

Олтидан йигирма беш дақиқа ўтганди. Сантьяго Насар Кристо Бедойянинг тирсагидан тутиб, майдонга юрди.

— Ўн беш дақиқадан кейин сизларникига бораман, -- деди у синглимга.

Синглим попушта тайёрлигини айтиб, ҳаммамизни биргаликда уйга қиришимизни талаб қилиб туриб олди. «Унинг юзида қандайдир бир қатъият ифодаси бор эди, — деди менга кейинчалик Кристо Бедойя. — Баъзан-баъзан ўзимча, Маргот унинг ўлдирилишидан дарак топгандирки, йигитнинг сизларникига таклиф этиб, жонини асрамоқчи бўлгандир, дея ўйлайман». Илло Сантьяго Насар синглимни кутиб турмай уйга жўнайверишга

кўндирди, унгача ўзи кийимини алмаштириб, отиши миниб чиқажагини, тезроқ кўрғонга етиб бориши кераклигини, новвосларни бичмоқчи экапини айтди-да, Маргот билан хайр-хўшлашиб, Кристо Бедойяни қўлтиклаганча майдон томонга юрди. Синглим уни сўнгги дафъа кўриб турарди.

Бандаргоҳга чиққанларнинг жуда кўпчилиги биродар Викариолар Сантьяго Насарни ўлдирмоқчи экапидан воқиф эди. Истёфодаги полковник, олий харбий дорулилни тугатган, ўн бир йилдан бери шаҳар ҳокими вазифасини бажараётган дон Ласаро Апонте ҳам унинг бошида ажал шамшири яланғочланганини била туриб, ҳарбийчасига кўлини сиқиб, илдасдан сўрашиб кўя қолган. «Мен хавф-хатар ўтиб кетди, энди ҳеч нарса бўлмас, деб ўйлабман», деди у менга. Қавмнинг отаси падар Кармен Амадор ҳам пинагини бузмаган: «Уни сов-саломат кўриб, эшитганларим шунчаки миш-миш экан-да, деган хаёлга бордим», деди у ўзининг лоқайдлигини оқлаб. Энг ёмони, Сантьяго Насар суиқасддан огоҳ этилганми-йўқми – бу ҳақда бирор ишон зоти бош қотирмаган, йигитнинг ҳеч нарсани билмаслигига, рафлат босганига эса ҳеч ким ишонмаган. Дарҳақиқат, баъзи кишилар, жумладан менинг синглим Маргот ҳам эгизак қассоблар унга қасд қилганини эшитмаган. У терговчига шундай изоҳ берган: «Агар номига сезиб қолганимдаям, уни бўйнига арқон солиб бўлса-да уйнимизга судраб олиб кирардим». Бўлажак хунрезона жиноятдан синглимнинг беҳабарлиги менга жуда ғалати туюлди; бир неча йилдан бери ҳатто черковга қатнамай қўйган, ҳамиша уйда ўтирадиган ва миш-мишу дув-дув гапларни элдан бурун эшитадиган онамнинг кулоғига бутун халойикқа маълум шумхабарнинг етиб келмагани эса мени баттар хайратга солди. Чунки онамнинг қуввайи ҳофизаси ва кўпгил кўзи жудаям тиниклигини, кўп ҳодисаларни олдиндан сеза олишини болалигимдан яхши билардим. Ўша пайтларда мактабга вақтида етиб бориш учун тонг қоронғисида уй-фонибоқ онамнинг раишпар, сирли-сукутли юзига кўзим тушарди; у сахарги ғира-шираликда уйни супуриб-сидириб, кейин қаҳва қайнатаркан, ёруғ дунёда нималар рўй бераётганидан гапирар, биз унинг пурмаъно ва турлитуман маълумотга бой сўзларини иссиқкина кўрпада эши-

тиб ётардик. Назаримда, онам билан шаҳримиз кишиларни, айниқса, унинг қуролдошларини кўринмас, сирли, даракчи ришталар боғлаб турарди; гоҳида у худди фолбин хотинлардай юз беражак ходисани олдиндан айтардики, воқеа рўй бергач, оғзимиз очилиб қоларди. Аммо онам ўша куни соат учда пайдо бўлиб, кўчама-кўча кезиб юрган фалокат шарпасининг тобора яқинлашаётганини сезмаган Епископни кутишга чиқиб кетаётган синглим Маргот — унинг ҳовли сахнини супуриб-сидириб, сомсага қийма чопаетганини кўрган. Онам ўша кунни эслаб: «Хўрозлар роса томоқ йиртиб қичқиришгандида», деди. Онам бандаргоҳдан эшитилаётган овоэлар епископнинг ташрифи билан боғлиқлигини тушулмаган, балки тўйдагиларнинг охириги бакириқ-чакириқлари, деб ўйлаган.

Уйимиз катта майдондан анча нарида, дарё қирғоғида, хушбўй анбахзорлар орасида жойлашган эди. Синглим Маргот бандаргоҳгача сохил бўйлаб пиёда борган, айтишича, фикри-зикри ҳазратнинг ташрифи ила банд бўлган халойик майда-чуйда миш-мишларга эътибор бермаган. Қайсики хонадонда касаллар бўлса, ҳаммаси эшиклар олдига олиб чиқилганди, улар, ҳазратнинг пойқадами билан зора-мора фалак дардимизга дармон юборар, деган умидда остоналари ёнида чўзилиб ётишар, чўтқа етаклаган, курка қўлтиқлаган ёки алламбало егуликларни, назру ниезларни бўҳчаларга тугиб олган хотинлар ҳовлиларидан ҳовликиб чиқиб, бандаргоҳга ошиқар, дарёнинг у ёғида эса, гулчамбарлар билан безатилган эшаккали қайиқлар — каноэлар оҳиста сузиб борар эди. Қирғоққа оёғининг гарди ҳам тегмаган епископнинг қораси ўчгач, яна бир янги хабар тарқалдики, оломон орасида тағин шовқин-сурон, шов-шув гаплар авжига минди. Синглим ана шуца бор гапин бирданга эшитган ва жаъжалнинг тағига етган: кечаги шоҳона тўйдан сўнг келишпошша Анхела Викариони онасининг уйига қайтариб келтириб қўйишибди, инчушун, куёвнинг шаҳодатича, у жувон чиқибди. «Худди жоним халкумимга келиб қолгандай беҳол бўлдим, — деди синглим Маргот. — Одамлар қанчалик оғиз тўлдириб ғийбат қилишмасин, ҳеч бир кимса бечора Сантьяго Насарнинг бу ишларга қандай аралашиб қолганини изохлаб беролмасди». Бинобарин,

Анхела Викарионинг акалари уни ўлдирмоққа қасдлангани ҳаммага маълум эди.

Синглим йиғлаб юбормаслик учун лабларини тишлаганича уйга дилтанг кириб келди. Онам ошхонада куй-малапар, мабодо епископ сиймосини кўриш пасиб этса, довда қолмай дея бозор куни киядиган кўк гулли кўйлагини устига илиб олган эди, у ўзича ишқу жазманлик хусусидаги португал халқ кўшигини хиргойи қиларди. Синглим дастурхонга бир кишилик ортиқча насиба қўйилганини айтганди, онам:

— Бу Сантьяго Насарпики, — дедим. — Қизим, ахир уни ўзинг нонуштага таклиф этгансан-ку.

— Олиб қўйинг, — деди Маргот катъий.

У онамга кўчада эшитганларини бир-бир айтиб берди. «Онам ҳамма гапни билади, деб ўйлагандим, — деди синглим менга. — Чунки унга бир нарсани айта бошласанг, ярмига бормай туриб, охири нима билан тугашини фахмлаб оларди». Аммо бу машъум хабар онамга ҳам бирмунча чигал туюлиб, хаттоки у ҳам ночор ахволда қолди. Насарнинг авлодига туғилганида онамнинг исми билан Сантьяго деб аташганди, чунки онам уни чўкинтирган волида эди. Шармандаи шармисор келишнинг онаси Пура Викариога ҳам онамнинг қариндошчилиги бор эди. Онам синглимнинг бидирлашини охиригача эшитмай, азаларга киядиган қора ридосини, пошнадор пойабзалини кийди. Отам ҳали ўрнидан турмаганди, орадаги гап-сўзни эшитиб, қутилмаганда, тунги халатида у ҳам ошхонага кириб келди ва хавотирланиб, онамдан қасққа отланганини сўради.

— Бояқиш жигарим Пласидадан хабар олай, — деди у. — Барча халойикқа эгизак қассоблар унинг ўғлини ўлдирмоқчи экани аёну у бечоранинг уйи кўйиб, ҳеч нарсадан беҳабар ўтирибдимиз. Ҳе, дунёнинг ташвишиям қуриб кетсин-а!

— Нарсалар ҳам, Викариолар ҳам биз учун қора кўздай яқин ва азиз, ўйлаб иш тутгин, онаси, — деди отам.

— Ҳар доим бошига фалокат тушганларга кайишган яхшидир, — деди онам.

Нариги хонадан укаларим чиқиб келишди. Кичкиналари ёмон бир иш бўлганини сезиб, йиғлаб юборишди.

Онам, умрида биринчи марта бўлса керак, на хикиллаётган дилбаццларига, на отамга эътибор қилди. Отам унинг ниҳоятда қайғураётганини англаб:

— Тўхтаб тур, менам кийиниб олай, — деди

Онам бу пайтда кўчага чиқиб улгурганди Укам Хайме ҳам кийиниб, мактабга жўнашга тарадудланарди. Отам унга:

— Опанг билан бирга бор, — деб буюрди.

Нима гаплигидап, қаёққа боришаётганидан беҳабар, Хайме онаминг изидан чопа кетди ва унга етиб, қўлидан маҳкам ушлаб олди «У ўз-ўзи билан сўзлашиб борарди, — деди менга Хайме. — Опам, бу саллох ўлгурлар ҳайвонданам баттар, турган-битгани фалокат, — деди паст овозда». У укамни стаклаб бораётганини ҳам сезмаган. «Одамлар аҳволимни кўриб, бу хотин ақлидан озибди, дейишгандир, — дея зорланди онам менга кейин. — Олисдаги шовқин-суронни эшитганим эсимда, пазаримда тўй қайтадан бошлангану оломон яна майдон тарафга чошиб бораётгандай туюлди». У ўзида йўқ шошиб бораркан, бутун олаговурнинг боиси қил устида турган инсон ҳаёти эканлигини фахмлаб, жон-жаҳди билан майдонга таллишган, бироқ йўлда ўтиб кетаётган аллаким унга, азбаройи раҳми келганидан:

— Луиса Сантьяго, шошмай кўя қолинг! — дея кичкирган. — Уни ўлдириб бўлишди.

Байярдо Сап Роман, қиз чиқмаган хотинини онасиникига элтиб ташлаган куёв, бу маконда ўтган йилнинг августида, тўйидан роса олти ой олдин пайдо бўлган эди. У шаҳарчамиздаги бандаргоҳда ҳафтасига бир марта тўхтаб ўтадиган кемада келганди: ўшанда унинг ошланган теридан тикилган иккита кумушбанцли тўрвасию кумуш тўқали тасмаси, этиги ва қуп-куруқ бўйи бор эди, холос. Афтидан ёши ўттизларда эди, аммо тореродай алп коматлиги уни навкироп қилиб кўрсатарди, кўзлари тилладай тиниқ, чақноқ, ранг-рўйи ҳам оловда тоблангандай тоза, ёқимли эди. Эгнидаги ихчам костюми, торгина шими асл новвос терисидан, эчки терисидан тикилган қўлқошлари эса костюмига ҳамраш эди. Кемада бирга келган Магдалена Оливер бутун йўл давомида ундан кўз узолмаган. «Қиз боладай йигит экан, — деди у менга — Эсиз-эсиз! Шунақаям ёқим-

лики, бир пиёла сувга қўшиб ютиб юборсам, дейсан одам!» Аввалига шўрлик Магдалена ҳам, кўпчилик калтабин кимсалар ҳам Байярдо Сан Романинг унча-мунча хотин зотининг тиши ўтмайдиган тошёнвоқ экапиши фаҳмлашмаган.

Опам менга, мактабимга августнинг охирларида юборган хатида: «Бу ерга ажойиб бир йигит келди», дея шунчаки эслаб ўтганди. Кейинги мактубида эса: «Унинг исми Байярдо Сан Ромаи экан, айтишларича, кўп жозибали йигит эмиш, бироқ мен ҳали ўзини кўрмадим», деб ёзди. Унинг нима сабабдан бизнинг жойларга қадам ранжида қилганини ҳеч ким билмаган. Тўй арафасида кимдир, уни сипаш учунми, шу хусусда сўраганида, у: «Мен кимга уйланай экан, деб шаҳарма-шаҳар кезиб юргандим, чамамда, тақдир насибамни шу ерга қўшган экан», дея қўя қолган. Бу гап рост бўлишиям мумкин, аммо у ичидагини сиртига чиқармаслик учун ҳар қанақа ёлғониям ямламай ютиб, мардумни ишонтириб, лақиллатиб кетаверадиган йигитлар хилидан эди.

У биринчи куниёқ, кечаси кино кўриб ўтиришганда, одамларга бу ерда тезда темир йўл қуриш кераклигини, ана ўшанда бутун шаҳар аҳли дарёнинг қош-қовоғига қараб ўтирмасдан, истаган пайтда хоҳлаган томонига кетавериши мумкинлигини айтиб, ўзининг темир йўл қурилиши бўйича муҳандис экаплигини писанда қилган. Эртасига телеграмма юбормоқ ниятида телеграфхонага кирган, ускунани ўз қўли билан ишлатиб, керакли гапларни ўзи хабар қилган, кейин телеграфчи кизга кучсизланган батареяларни қандай қувватлантириш лозимлигини тушунтирган. Қўшишга аскар тўплаш мақсадида бизнинг шаҳарчага келган ҳарбий врач билан эса, чегара депарасида учраб турадиган турли хасталикларни қандай даволаш ҳақида дадил суҳбатлашган. Унга тонготаргача чўзиладиган шавқли-шовқинли базмлар ёқаркан, ўзи ҳам майхўрликни қийиб қўяркан, жанжаллашиб қолганларни устамонларча яраштирар, қиморда фирромлик қилгувчилар билан чиқишолмас экан. Бир куни, якшапбалик ибодатдан сўнг, сузонғич йигитлардан иккитасини чақиртирган-да, сузонғичлар бизнинг жойларда кўп бўлади, дарёнинг у ёғидан-бу ёғига ким ўзарга сузишган ва ҳарифларида зўриши йиғирма саржин орқада қолдириб, голиб

чиққан. Онам менга бир номасида шу хусусда ёзаркан, ўз одатича ҳовлиқиб: «У олтингу тиллалар ичида ҳам шундай сузса керак», дея маҳобат қилганди. Инчунун, у одамлар орасидаги шов-шувга Байярдо Сан Роман беҳад молиявий имкониятларга эга, бели бақувват, қўли узун, истаган ишини қила олади, деган гапларга ҳам ишонган.

Онам менга октябрда ёзган хатида уни роса мактаган ва: «Одамлар уни жудаям яхши кўришади, чунки халол, кўнгли тоза йигит; ўтган якшанбадаги ибодатда у чўк тушиб олиб муножот қилди, лотинча ҳамд ўқишдаям ўзини кўрсатди, барака топгур», деган эди. Ўша пайтлари черков ишлари лотин тилида юритиларди, обидаларнинг тик туриб ибодат қилиши таъқиқлангани ҳаммага беш қўлдай аён эди, бироқ агар бир нарсанинг тагига етмоқни истаса ё бирор нарса ёкиб қолса, онамнинг ана шундай кераксиз тафсилотларга урғу берадиган одати бор эди. Бу йигит беҳад улугланган ана шу хатдан кейин онам менга яна иккита мактуб йўллади, бироқ уларда, гарчанд бу даврга келиб Байярдо Сан Романнинг Анхела Викариога уйланаётганини бутун элу юрт эшитган бўлса-да, бу ҳақда бирор оғиз сўз демаган эди. Машъум тўйдан кейин, анча вақт ўтгач, ўша кунлари Байярдо билан яқиндан танишганини, таассуфки, у аксинча таассурот қолдирганини ва ўша — октябрда ёзган хатида хато қилганига, мулоқот асносида йигитнинг олтинга ўхшаш сарик, йилтироқ кўзларини кўриб, кўркувдан титраб кетганига иккун бўлди.

Кўзимга ажибага ўхшаб кўринди, ўлсин, — деди онам менга. — Ахир ўзинг айтгандинг-ку, бундай нарсаларни оқ қоғозга ёзиб ўтирманг, деб, шунинг учун индамай қўя қолгандим.

Мен Байярдо Сан Роман билан онамдан сал кейинроқ, рождество хайити муносабати билан таътилга келган кунларимда танишгандим, у менга ваҳима қилганларидай ғалати, фавқулодда инсон каби туюлмаганди. Чиндашам ёқимтой, хушрафтор эди, аммо Магдалена Оливер оғиз кўпиртирганидай валию валломат эмасди. Фикри ожизимча, майда-чуйда қилиқларидан қатъи назар, жиддий шахс эди, хушу хандон пайтларида ҳам ичидаги бир дард зарби чехрасида акс этиб турарди. Менинг

пазаримда, махзуну дардкаш бир инсон эди. Ўшанда у Анхела Викарио билан унаштирилганди.

Уларнинг қандай, қачон танишиб-топишганлари хусусида ҳеч ким менга бирор аниқ маълумот беролмади. Байярдо Сан Роман яшаган бўйдоқлар истиқоматгоҳи соҳибасининг айтишича, у айни киём пайтида, оромхонадаги ҳалинчакда тебраниб, мудраб ўтирганида, сентябрь ойининг охирлари экан, қороз гуллар солинган саватни кўтариб Анхела Викарио ва унинг онаси майдонни кесиб ўтишган. Байярдо Сан Роман кўзларини ярим очиб, бошдан-оёқ қора кийинган икки мотамзадаши кўрган, қуёш нурлари живирлаб, саробий тўлқинлар жилваланаётган майдондан ўтаётган ана шу икки қора шарша йигитнинг назарида муҳитдаги бирдан-бир тирик жонзотдай туюлган. У мусофирхона соҳибасидан қизнинг кимлигиши сўраганида, хотин унинг Анхела Викариолиги, ёнидаги онаси, у кенжа қиз эканини айтган. Байярдо Сан Роман иккала ўткинчини майдон ҳадига етгунича қузатиб турган. Сўнгра

— Исми жисмига монанд экан¹, — деган у.

Кейин, бошини ҳалинчак суянчиғига тираб, яна кўзларини юмганда.

Уйғонганимда, — деган у, — эсимга соласиз: мен унга уйланишим керак.

Анхела Викарионинг менга айтишича, бўйдоқлар истироҳат уйи соҳибаси бу гап хусусида кейинроқ, Байярдо Сан Роман қизга чинданам ошиғу шайдо бўлиб юрган кезларида оғиз очган. «Бу гапни эшитиб, юрагим сриласезди», деди менга Анхела Викарио. Ўша гапнинг устида бўлганларнинг учтаси йигитнинг сўзларини рост, дея тасдиқлашди, аммо шоҳидларнинг тўрттаси шубҳа билдиришиб, инкор этишди. Шунга қарамасдан, барча тахминларга кўра, Анхела Викарио билан Байярдо Сан Роман илк бора октябрда, миллат байрами кунда, хайрия бозоридаги лоторея ўйналаётган жойда танишишган. Қизга лоторея тарқатиш топширилган экан. Байрамга чиққан Байярдо Сан Роман лоторея қутиси олдида турган раппар, қоп-қора кийинган

¹ Сўз ўйини: испанча, ангел - фаришта, лотинчада, викариус — ёрдамчи, ўринбосар дегани (тарж.).

қизни кургану тўппа-тўғри ёнига келган ва бутун бозор аҳлини ўзига қаратган садафлапгап граммофоннинг қанча туришини сўраган. Қиз унга бу буюм сотилмаслигини, балки лотореяга ўйналишини айтган.

— Қайтага яхши, — деган йигит, — арзонгина ва осонгина қўлга кираркан.

Анхела Викарионинг иқроп бўлишича, у айтганига эришган, аммо қизнинг кўнглида меҳру мухаббатдан йирок, совуқ бир таассурот қолдирган. «Такаббур эркакларни жиним суймайди ўзи, — деди у менга ўша кунни эсларкан, — бундай мақтанчоғини-ку, умримда кўрмагандим, хуллас, мен уни қип-қизил лах бўлса керак деб ўйладим». Граммофон ютуғи бор лотореянини рақамини бақириб эълон қилишганда ва ютуқ чиндан ҳам Байярдо Сан Романга чиққанини билгач эса, қизнинг у мутакаббирга ғарази янада ортган. Қиз бояқишни лол қолдириш ниятида унинг ҳамма лотореяни сотиб олганини ким ҳам хаёлига келтирибди дейсиз.

Анхела Викарио ўша кечаси уйига қайтгач, хонасида турган совғалар ўраладиган нафис қоғоз ва гулқоғозли боғлоғич билан бежаб чирмалган граммофонга кўзи тушган. Ўша айём туғилган куним эканини қаёқданам била қолдйкин, ҳамон ақлим етмайди, деди менга Анхела Викарио. Байярдо Сан Романинг унга бундай дабдабали тухфа юборишига арзигулик орада ҳеч гап-сўз бўлмаганига ота-онасини ишонтираман дея қизнинг эси кетди. Унинг акалари — Пабло билан Педро оҳанжамали совғани эгасига қайтариб бериш учун дархол бўйдоқларнинг истироҳат уйига етиб боришди ва у ерда шундай шовқин-сурон кўтаришдики, оқибатда бу ўйинчокни Анхела Викариога жўнатилаётганида кўрмаганлар ҳам унинг қай тарзда эгасига қайтарилаётганидан воқиф бўлишди. Бироқ далли-ғулли биродарлар Байярдо Сан Романинг елимлиги ва тап тортмаслигидан бежабар эди. Эгизаклар эртасига тонг отганида, ичкиликбозликдан эс-ҳўшларини йўқотиб, гандирақлаб, ўша граммофони қўлтиқлаганча довдирашиб, уйларига кириб келишди, бу ҳам етмагандай, икковининг сиида улфатчиликни шу ҳовлида давом эттиришни кўзлаган Байярдо Сан Роман ҳам бор эди.

Анхела Викарио қўл учида кун кўрадиган оиладаги кенжа қиз эди. Отаси, Понсио Викарио, қашшоқ заргар-

лардан бири, рўзгорни тебратиш илинжида тинимсиз ишлай-ишлай, ажабтовур тақинчоқлар ясаи-ясай пировардида кўзи хира тортган бир ғариб эди. Онаси, Пурисима дель Кармен эса, кизлигида мактабда мураббиялик қилган, турмуш қургандан кейин бекачликдан ўзга касбкор орттирмаган эди. У мулойим, касалвандроқ кўрипса-да, пишиқ-пухта аёллиги шундоғам сезилиб турарди. Мерседес уни эслаб: «Роҳибалардан бир тукиям кам эмасди», деди менга. Пурисима дель Кармен эри ва болаларининг парваришу тарбияси деб ўзини ўтдан-чўкка урар, атрофидагилар эса унинг ҳам бир тирик жон эканини унутиб қўйишарди. Унинг иккита катта қизи жуда кеч турмуш қурганди. Эғизаклар ва Анхеладан ташқари яна бир ўртанча қизи ҳам бор эди, афсуски, уни безгак қиёфасида келган ажал олиб кетди, мана, икки йилдирки, оиладагилар мотам тутишарди, уйда сал мундоқроқ юришса ҳам, кўчага чиқишганда мотамзадалиқ русумини жуда жойига қўйишарди. Эр-хотин ака-укаларни мард, меҳнаткаш қилиб тарбиялашди. Қизларни эса, турмушга бериш ниятида қоғозга ўралган қанддай авайлаб, парвариш этишди. Заифалар кераги билан кашта тикиб, гул солишни, чок машинада ажойиб кийимлар тикишу тўр тўкишни, кир ювишу дазмол босишни, қоғозгуллар ясашни, шишнию мураббололар тайёрлашни, ҳаттоки никоҳ тўйига таклифнома езишни ҳам билишарди. Эски урф-одатларга, айниқса, ўлиму дафнга боғлиқ расм-русумга енгилтакларча қарайдиган баъзи дугоналаридан фарқли ўлароқ, Викарионинг қизлари ўсалларга қараш, жаноза ўқиш, азадорларга таъзия билдириш каби азалий удумларга каттиқ риоя қилишар эди. Менинг онамга уларнинг ўринга ётишдан олдин соч тараш одатларигина маъқул эмасди. Онам уларни: «Кечаси соч тараманглар, жон қизларим, денгизчи йигитлар қарамай кетиб қолишади», деб койир эди. Шунга қарамай, онам уларга қаттиқ меҳр қўйган, дунёда буларданам яхшироқ қиз йўқ, дер эди. «Бирам эсли, мўмин-қобилки бу қурмагурлар, — дерди онам, — қайси эркакнинг қўлига тушмасин, уни бахтга ботириб юборади: ахир булар жаҳонда хотинлик дардини тортишга, меҳнатга яратилган-да». Бироқ ўша тўрт қиздан иккитаси тушган эркаклардан бирортасиям, онам айтгандай, иқболга освидан ботиб қолмади, балки уларнинг

бошига бацдаликнинг балолари ёвилди: хотинчалари уларнинг этагидан маҳкам тутиб, қасрга бўлмасин эргашиб боришар, ўзларича аёллар базми уюштиришар, унда дугоналари рақс тушишар, ўзлари эса, эрларининг кўнглидап кечгувчи зинога оид ҳар қанақа пинҳоний фикрни англаб олиш мақсадида хушёр кузатиб ўтиришар эди.

Анхела Викарио тўрт опа-сингил ичида энг гўзали эди. Онамининг айтишича, у ҳам, поми барча тарихларда дoston этилган маликалар мисол онасининг қорнидан бахтли бўлиб туғилган эмиш. Аммо у зоҳиран беорому бесаранжом, ботинан ғарибаю ҳақирдай кўринар, зотан, келажакда ҳаётининг ўзгариб, яхшиланиб кетишига асосли бир умид ҳам йўқ эди. Мен ҳар йили рождество ҳайитига уйга келганимда уни бир хил ҳолатда учратардим: ҳар гал дарича ёнида турли курок қорозлардан гул ясаётган ёки кўшнилари билан қарикизлар айтадиган қадимий кўшиқларни хиргойи қилаётган бўларди ва бу ҳол уни кўзимга янада қоқсуяк, нотавап қилиб кўрсатарди. «Анави суяклари шакиллаб, кўрикчига айланиб қолган нозанин уруғинг бир тирговичга жудаям зор-да», деган эди бир куни менга Сантьяго Насар. Бир сафар, опасининг қазосидан сал аввалроқ, мен уни кўчада илк бор одмигина кўйлак кийган, сочлари ўрилган аҳволда учратгандим ва бу ўша нотавапми, дея кўзларимга инонмаган эдим. Дарҳақиқат, бу киз фавқулодда бир очилиб кўчага чиққанди, чунончи, ёши улғайган сайин унинг одамовилиги ва тортинчоқлиги ортган эди. Шунинг учунми, Байярдо Сан Романнинг унга уйланмоқчилигини эшитиб, кўплар ажабланди, бу ёт одам бир балони бошламоқчи-ёв, деган ғаразли фикрни билдиришди.

Анхеланинг уйидагилар уни Байярдо Сан Романга беришга жон-жон деб рози бўлишди, фақат Пура Викарио ишни бузиб, йигит аввал ўзининг кимлигини, насл-насабини билдирсин, кейин унашамиз, дея иккала оёғини бир этикка тираб олди. Ҳақиқатан ҳам, шу маҳалгача унинг кимлигидап, шажарасидан ҳамма беҳабар эди. Ял-лачидай кийиниб кемадан тушган ўша окшомдан кейинги туриш-турмуши ҳалойиққа маълум, лекин унғача қалдай яшаган, ким бўлган -- бу барчага қоронғи эди, ўзиям ўтмишини яширарди, шу боисданми, бу хусусдаги ҳар қанақа узунқулоқ гап ҳақиқатга айланиб кетиши ҳеч гап

эмасди. Эл ичида оғзи билан юрадиганларнинг айтишича, гўё у собиқ зобит эмиш, бутун-бутун қишлоқларни яқсон этишда, Касанаредаги қирғинда қўли бор эмиш; яна у гўё Кайенадаш, сургундан жуфтақпи ростлаган қочқин эмиш; баъзилар эса унинг Пернамбукода бир жуфт айиқни ўйнатиб юрганини кўришган экан; кимларнингдир таъкидлашича, у — Шамоллар каналидан испанларнинг қачондир денгизга чўккан, олтинлар юкланган кемасини тортиб олган омадли қароқчилардан бири эмиш. Байярдо Сан Роман ёлғон-яшиқ гапларга бирваракайига барҳам берди: шаҳарчага онласидагиларни бошлаб келди.

Улар тўрт киши: Байярдонинг отаси, онаси, иккита офатижон синглиси «форд-Т» машинасида антиқа библиовчи сигналини чалдириб, эрталаб соат 11 ларда шаҳарга кириб келишганида, кўчаларни кий-чув босиб кетди. Онаси — асли қурасаолик тўлагина мулат хотин, Альберта Симонде ешлигида Антиль оролларидаги икки юз гўзалдан бири ҳисобланган, айни чоқда у испанчани «папиамьенто»¹часига шева билан қалаштириб гапирар эди. Қизлар айни етилган ёшда, худди минилмаган биядай дилтортар ва ёқимли эди. Улар орасида энг шарафли зот Байярдонинг отаси — генерал Петролио Сан Роман эди. У ўтган асрдаги граждандар урушининг қаҳрамони, консерваторлар ҳокимияти даврида донг таратган, мавқе қозонган ҳарбийлардан бўлиб, Тукуруинко ёнидаги жангда полковник Аурелиано Буэндиани ер билан яқсон қилган ҳам худди мана шу одам эди. Эл уни фахруғурур билан қаршилади, фақат менинг онамгина унинг кимлигини аниқ билгач, сўрашишга бормади. «Унашишгани яхши бўпти, - деди у менга совуққина қилиб. — Тўй ўз йўлига Аммо Херинельдо Маркесни отишга буйруқ берган зобитни кўргани кўзим йўқ». Чол автомобиль ойпасидан бошини чиқариб, шляпасини силкитаркан, неча йиллардан бери портретиши кўравериш кўзи кўниккан оломон дарҳол генерални таниб, гуриллаб олқиншлади. Петролио эгнига буғдойранг сурп костюм, оёғига эчки терисидан тикилган, иплари чаппарастасига боғланган туфли кийган, қаншарига занжири камзулига қадалган

¹ Қурасао оролида яшовчи аҳоли сўзлашадиган, португал, испан, голланд тилларининг қоришмасидан иборат шева.

олтин пенсне кўндириб олган эди. Костюми ёқасида жасурлиги учун берилган пишоп яраклар, олма шохидан ясалган, тутқичига миллий туфро пакшланган хассани кўлида тутган эди. У машинадан биринчи бўлиб тушди: у бошдан-оёқ шахримиздаги расвойи жаҳон йўлларининг чапгу фуборига қопланган эди. Халойиқ генералнинг савлатини кўрган заҳоти Байярдо Сан Роман кимни хохла-са ўшанга уйлана олишига шубҳаланмай қўйди.

Бироқ Анхела Викарио унга турмушга чиққани унамади. «Мен чумолидай нозик, у эса хирсдай бир йигит эди, қанақасига рози бўлай», деди менга Анхела. Бундан ташқари, Байярдо Сан Роман кейинчалик қизнинг кўнглини овлашга заррачаям уринмади, бу унинг нафсониятига тегди, албатта: бинобарин, йигит Викариоларнинг бари-ни ўзига оғдириб, қўйнига кириб олганига ишонган бўлса, ажабмас. Анхела Викарио ота-онаси, оналари ва поччалари меҳмонхонага йиғилишиб, ҳали тузукроқ кўриб-билишга улгурмагани бир эркакка тегасан, дея зўрлашган ўша изтиробли оқшомни ҳеч унутолмасди. Эгизак акалари бу даврада йўқ эди. «Бу хотинларнинг иши, биз бунақа ишларга аралашмаймиз», деди менга Пабло Викарио. Қизнинг ота-онаси ўзларининг камбағаллигию куда бўлгувчиларнинг бадавлатликларини рўқач қилиб, такдирнинг бундай эҳсонидан юз буриш ярашмайди, дея танбеҳ беришди. Анхела Викарио турмуш қуриш йўлида ўтиб бўлмас ров турганлигини, яъни ўртада меҳр-муҳаббат йўқлигини айтиб, тисарилмоққа уринганида, онаси шартта сўзини бўлиб:

— Эринг булгач, севишимиз ўргатиб қўяди-да!
деди

Бу куда-андачилик ўша пайтда бир мунча оғир кечадиган, бўлғувси келин-куёв ниҳоятда ғаразу сергаклик билан кузатиладиган унашувлардан фарқли ўлароқ, Байярдо Сан Романнинг қистову ҳаракати туфайлими, атиги тўрт ойга чўзилди. Пура Викарио, оиламизда мотамзадалик муддати тугамагунча тўй қилмаймиз, дегани билан фурсатни янада қисқартиришнинг чораси топилмади. Аммо вақт хаш-паш дегунча ўтиб кетди, ҳеч ким ортиқча азият ҳам чекмади — ҳамма ишларни Байярдо Сан Романнинг ўзи олла-осонгина бажарди. «Бир оқшом у мендан шахримиздаги қайси уй менга кўпроқ ёқишини

сўради, — деди менга Анхела Викарио. — Гап пимада-лигини англамай, энг яхши уй — ҳеч кими йўқ Ксиус-пики, деб жавоб бердим». Агар у мендан сўраганида, мен ҳам худди шундай деган бўлардим. Ксиуснинг хона-дони тепаликнинг қир учида, энг баҳаво жойда ўрнаш-ган, пешайвони деразаларидан воҳадаги бинафшалар қий-вос гуллаган худудсиз ўтлову чаманзорлар кўзга яққол ташланиб турарди; ҳаво очиқ келган ёз кунларида эса, уфққа туташ Кариб денгизи соҳилларини, сайёҳларни ташийдиган, Картахен де лас Индиас¹дан йўлга чиққан баҳри муҳит кемаларини кўриш мумкин эди. Ўша оқшом Байярдо Сан Роман Киборлар клубига бориб, томдан тараппа тушгандай, тўппа-тўғри бева Ксиуснинг рўпара-сига ўтирди-да, у билан домино ўйнай бошлади.

Эшитишимча, ҳеч киминг йўқ экан, оксоқол, — деди у. — Мен уйингни сотиб олмоқчиман.

— Уй сотилмайди, — жавоб берди Ксиус.

— Бор ашқол-дашқолларингниям кўшиб сотиб ола-ман, — деди йигит такаббуруна.

Бечора Ксиус дунё кўрган эскиларга хос пазокату одоб билан уйдаги ҳамма нарсани раҳматли хотини ик-кови узоқ йиллар давомида яшаб-йиғиб юришганини, бу ашёлар ҳам, уй ҳам бир ёдгорликдай ўзига кадрдон эканини тушунтирди. «У худди дилини кафтига қўйган-дай ичидагини очиқ-ойдин айтди, — дея эслади ўша куни улар билан бирга домино ўйнаган доктор Диони-сио Игуаран. — Менимча, уйни сотиб, ўттиз йиллик умрини роҳат-фароғатда кечирган азиз макондан айри-лишдан кўра, Ксиус ўлимни авло биларди». Байярдо Сан Роман беванинг аҳволини тушунди чоғи:

— Яхши, — деди. — У холда қуруқ уйнинг ўзини сотасан!

Йигит Ксиусни ўйин тугагунча уйни сотишга қиста-ди, бева кўнмади. Уч кундан сўнг кечқурун Байярдо Сан Роман унинг рўпарасида яна пайдо бўлди, бу сафар ўз пиятини амалга оширишга катъий бел боғлагани шун-доқ қиёфасидан сезилиб турарди. Улар домино ўйнай бошлашди.

---

¹ Колумбия шимолидаги улкан бандаргоҳ, Боливар департаменти-даги шаҳар.

— Ксиус, ўзинг ёлғиз яшайсан ахир, — дея мақсадга кўчди у, — шундай хонадоннинг сенга нима кераги бор? Бас, нархини айт.

Уйнинг баҳоси йўқ.

— Оғзингга сиққанини сўра.

— Афсус, афсус, — деди Ксиус. — Байярдо, сиз ёшлар кўнгил ишларини унчалик тушунавермайсиэларда.

Байярдо чолнинг гапига эътибор бермади, ўйламай-нетмай:

— Хўп, майли, беш минг песо бераман, етадими? — деди.

— Инсофингни ютма, йигит, — деди унинг исрофгарчилик қилаётганидан хафа бўлган Ксиус. — Уй бунча пулга арзимади.

— Ўн минг берай, хўп де, — хитоб қилди Байярдо Сан Роман. — Ҳозирнинг ўзидаёқ қуртдай санаб оласан, мана, банкнотим ёнимда.

Бева унга кўзаларидан ёш тошиб қаради. «У вазабдан, аламдан йиғларди, — деди менга доктор Дионисио Игуаран. У нафакат доктор, балки ёзувчи ҳам эди. Ахир, ўзинг ўйлаб кўр, қаршингда, қўлингни шундоққина чўзсанг етадиган минг-минглаб пул ётсаю кўнгилнинг гапига кириб, керак эмас, дейиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди». Ксиуснинг дами ичига тушиб кетди, сўнг аламу изтироб ичра бошини сараклатиб, бўлмайди, деди.

— Шундайми? Ҳа, майли, — деди Байярдо Сан Роман. — Энди мендан охирги мурувватингни аямай, беш дақиқа шу ерда кутиб ўтир.

Чиндан ҳам беш дақиқа ўтар-ўтмас, у кумуш уқали чарм халтасини кўтариб, киборлар мажлистоҳига қайтиб келди, халтадан ўн боғлам пул олди-да, столга қўйди: ҳар бир боғлами минг песодан бўлган пулларга Давлат банкининг муҳри босилган, қовоғи шилдироқ белбоғчалар билан ўралган эди. Ана шу воқеадан сўнг икки ой ўтиб, бечора Ксиус қазо қилди. «Уйи унинг бошини еди, — деди менга доктор Дионисио Игуаран. Ксиус орамиздаги энг соғлом одам эди, аммо мен унинг кўксига кулоқ тутиб, юрагида кўёшлар қулқуллаётганини, паймонаси аламу изтироб йирисига тўлганини сездим».

Ксиус ўтган-кетганни одамлар эсга солмасин деб, уйини бор-буди билан сотди, пулларни асраш учун бирорта сандиқча ҳам олиб қолмади. Байярдо Сан Романдан пулларни аста-секин тўлаб боришни ўтинди, холос.

Анхела Викарионинг қиз эмаслигини бирорта инсон шашириш тугул ҳаёлигаям келтирмаганди. Упинг бирор йигитни сайлаб, пинҳони сўзлашиб юрганини ҳам ҳеч кимса кўрмаган, зотан, у онасининг чизган чизигидан чиқмай ўсган — буни ҳамма биларди. Тўйдан икки ой олдин, келин-куев бўлажак истиқоматгоҳларини кўришга кетаётганларида, Пура Викарио қизини Байярдо Сан Романга кўшиб ёлғиз юборишдан кўркиб, тўғрироғи, Анхеланинг исматини сақлаш ниятида, кўр эри билан уларни кузатиб борган эди. «Мен тангрига ё жонимни ол, ё ўзимни ўлдирмоққа етадиган ирода ато эт, деб роса селвордим, — деди менга Анхела Викарио. — Аммо у сўзимга кулоқ солмади». Анхела ростданам роса қийналган, ич-этини еяётган дардни онасига очиб, нопоклик изтиробидан қутулмоқни истаган, бироқ бу ҳусусда апави — дарича ёнида қоғозгул ясаб ўтирадиган сирдош дугоналарига айтганда, ўша шайтоннинг урғочилари бечора ситамкашни тўғри йўлдан қайтаришган. «Мен уларнинг раъйига қарши боролмадим, — деди Анхела Викарио менга. — Икковиям билдирлаб-бидирлаб эс-хушимни олди, бундай ҳолда эркак зотини алдаб-ишонтириш усулларини ўз тажрибаларидаш гапириб, ахири сўзларига киритдилар. Улар Анхелани авраб, қизларнинг барчаси болалигидаёқ, тасодифан, ўзиям сезмаган ҳолда исматидан айрилиб қолади, дея ишонтиришди. Яна: ҳар қанақа ўжар эркак ҳам, агар келишинг жувон чиққанини бошқа бирор кимса билмаса, ночорликдан мурасага келади, спивелик қозон ёпивелигича қолаверади, дейишди. Ниҳоят, кўпчилик йигитлар биринчи кеча ҳаяжондан ўзини йўқотиб кўяди ва келин билан кўшилгач, нима иш қилиб кўйганини билмайди, оқибатни идрок этадиган ахволда ҳам бўлмайди, деб содда Анхеланинг аклини ўғирлашди. «Чойшабда доғ борми, бас, уларга шунинг ўзи кифоя», дея миясига қуйишди. Хуллас, икки иблисшева дугонаси дунёдаги маълум барча макру фароздан Анхелани воқиф этишди, охир-оқибат келин илк кечани рисоладагидай ўтказадиган, жимо фурсатида ўзини қиздай тутадиган,

пахорда туриб, бокиралик рамзи доғли чойшабни офтобга ёядиган бўлди.

Ана шундай умиду ғаразли хаёл билан у турмушга чиқди. Байярдо Сан Роман эса, бахтимни топдим, мен уни ўз бойлигим ва мавқеим таъсирида қўлга киритдим; бир данғиллама тўй қилайки, бутун эл оғзини ланг очиб қолсин, дея ўйлар, миясида тўйни дабдабаю асъаса билан ўтказиш хусусидаги тентакона хаёллар гужгон ўйнар эди. Епископ келадиган кунни эшитгач, тўйни ўша улуғ айёмга қолдириб, хазратнинг ўзига никоҳ ўқиттирмоқчи бўлди, лекин Анхела Викарио бунга қўнмади. Анхела Викарио бунинг асл сабабини менга аён этиб: «Ростини айтганда, фақат хўрознинг тожидан шўрва қайнатиб ичадиган, сўнгра паррапданинг қолган қисмини бутунича кирўрага ташлаб юборадиган кимсанинг фатвосини олишдан ирим қилдим», деди. Епископнинг оқ фотиҳасисиз ҳам тўй жўнашиб, бирам шохона тус олиб кетдики, охир-окибат базму тантана тўс-тўполонга айланди, Байярдо Сан Роман ҳам бош-учини йўқотиб қўйди, хуллас, бутун шаҳар аҳли оёққа турган қиёмат бир айём бўлди.

Бу сафар генерал Петронио Сан Роман уй ичи билан бирга Миллий мажлис вакилларига қарашли байрам кemasида келди; тўй тутагунча кемани лангаргоҳга занжирлаб қўйишди. Генерални кузатиб аллақанча маъмуру машабдорлар ҳам ташриф буюришган эди, улар азбаройи кўплигидан, оломон орасига қўшилиб, билимай кетди. Тўёнalar ҳам беҳад-беҳисоб эди, шаҳардаги ташландик электростанция биносини супуриб-сидириб, совға-саломларнинг энг кўримлиларини ўша жойга қўйишди, қолганларини Ксиуснинг собиқ гўшасига жўнатишди, у ерда келин-куёвни кутиб олиш учун тараддуд авжида эди. Куёвга тепаси очиладиган автомобиль тўёна қилишди, машинанинг бикинига бўртма ҳарфлар билан Байярдо Сан Роман номи ёзилган эди. Келинга меҳмондорчиликда йигирма тўрт кишига етадиган олтин қошиғу санчки совға этилди. Базмга бир гуруҳ раққослар ва икки гуруҳ машшоқлар чақирилганди, машшоқлар маҳаллий хаваскорлар билан соз чалиб, талашиб-тортишиб, рақс тушишиб роса базмни киздиришди, бу орада олийшон тўйнинг даранг-дурунгиши олисдан эшитган дайди гармончию но-

форачилар ҳам етиб келишиб, шовқин-суронни яна бир парда кўтаришди.

Викариолар уйи беҳашам, оддийгина эди: девори гиштдап урилган, томи хурмо шохлари билан ёпилган, томида иккита тўйнуқ бўлиб, январда учиб келган қалдирғочлар ин соларди. Ойнаванд айвондаги гултувакларга қўйилган гуллар тўрт фасл мобайнида барқ уриб, яшнаб турар, нарироқда — чокқина ичкари ҳовлидаги мевали дарахтлар тагида эса товуклар қақақлаб, насибасини териб юрар эди. Ташқари ҳовлига ака-ука эгизаклар чўчкахоҳона қурган. унинг ёнида чучқа бўғизландиган «муқаддас тош», гўшт чопиладиган кундалар кўзга ташланади — Попсио Викарионинг кўзи ожизланиб, дунё меҳнатидан қутулгач, қора қозонни қайнатадиган, оилга даромад берадиган асосий манба шу ер бўлиб қолган. Бутун ишни Педро Викарио ўз қўлига олганди, у ҳарбий хизматга кетгач, саллоҳлиҳ ва қассоблик анжомлари Паб-лога қолди

Уйлар тангу тор, ётиб-туришгагина ярарди, келиннинг опалари тўйнинг бунчалик катталашиб кетганидан ўзларини йўқотиб, қўшниларнинг уйини сўрамоқчи ҳам бўлишди. «Опаларимнинг фаросатсизлигини қарая-я, — деди менга Анхела Викарио уларни ёзгириб, — лаънати Пласидо Линеронинг уйини сўраймиз деб туришганди, отам бу гапдан хабар топиб, қизларимнинг тўйи мапа шу каталакда ўтади, хоҳлашмаса, катга кўча, менга деса бир умр эрсиз ўтиришсин, деб сўкиб берибди» Уй эгаси бўёғи устидан яна сариққа бўялган, деворидаги ёриқлар суваб-текисланган, хоналарнинг поли тузатилиб, янгитдан бўялган, хуллас, хонадон дабдабали тўй-томошага мос бир ҳолатга келтирилган эди. Эгизаклар ташқари ҳовлидан ҳайвонларни бошқа жойга кўчиришди, чўчкахонани оҳаклаб, супуриб-сидиришди, шунда ҳам бари бир жой тор эди. Охири Байярдо Сан Романнинг маслаҳатига амал қилишиб, атрофдаги тахта деворларни ўрндан кўчириб, ҳовли саҳниши кенгайтиришди; қўшпилар билан ҳам келишилди: ўйин уларнинг ташқи ҳовлисида ўтадиган бўлди, доимо ям-яшил очилиб турадиган тамархиндий дарахтлари остига узун йиғма хонтахталар ва курсилар ўрнатилди.

Тўйдан олдин куёв кичкипагина бир томоша кўрсат-

ди — туй кунни эрталиб келишилган вақтдан роса икки соат кеч келди, шунча Анхела Викарио никоҳ либосларини киймайман, деб роса хархаша қилди. Кўнгилларини хаяжон ва ҳадик булути қоплади. «Келмаса келмай ўлсин, очик мозорга борсин эди! — деди менга Анхела Викарио ўша кунни эслаб. — Кўзимга мутлақо кўринмай, изи кирилиб кетсаям хурсанд бўлардим, аммо келинлик рўмоли бошимда, куёвсиз ёлғиз ўтиришга чидаёлмасдим, алам ўтганди». Унинг ранжу хавотири ўринли эди; ахир асл зоти учун келинлик кийимига етишган кунни куёви ташлаб кетиб, икки қўлини бурнига тикиб, чапагини чалиб қолаверишдан бешбаттар шармандалик йўқ-да. Ўшанда Анхела Викарионинг ифбатсизлиги, тақдир қаҳридан кўркмай бошига гулчамбар кийиб, оқ рўмол ўраганидан, одамлар қазаблашишди, бу қизлик шаънини, покликни оёқости қилишдир, дейишди. Фақат менинг опамгина Анхела Викарионинг ўз ниятини амалга оширишда қатъий, собит турганини тўғри изоҳлаб: «Ўша пайтда унинг шундай йўл тутиши худогаям ҳуш келган», деди Бирок Байярдо Сан Романнинг асл мақсади ҳам, қисмати ҳам ҳеч кимга маълум эмасди. У фрак ва цилиндр кийиб тўйда пайдо бўлган ондан бошлаб, базму ўйиннинг охиригача оммага саодатманд куёв киёфасида кўришиб, ўйнаб-кулиб юрган.

Сантьяго Насарнинг ҳаётига буларнинг нечоғли алоқадорлигию унинг умр шони бу машъум тўй окшоми билан нақадар бовлиқлиги ҳам барчага қоронғи эди. Мен, Сантьяго Насар, Кристо Бедойя ва укам Луис Эрике тўртовлон черковда, тўю томошада бирга бўлардик, ўша куниям ажралмагандик, аммо, вожаб, Сантьяго Насарнинг юз-кўзида бирор ўзгариш ё ҳадик аломатини сезмадик. Болалиқдан бирга ўсдик, мактабда ўқидик, таътиллари ҳам тўртовлон бирга ўтказганимиз туфайли орамиздан қил ўтмас эди, аммо йигитчиликда бўладиган ишлар: ким-ким билан қандай алоқа ўрнатганию ишрат қилганини билганимиз ҳолда Сантьяго Насарнинг ана шу сиридан беҳабарлигимиз барчани бирдай таажжубга соларди. Шу ҳақда, мендан сўраганларга ўзимча жавоб ҳам бердим.

Сантьяго Насар байрамни, тўй-томошани жонидан ортик кўрарди, ўша куниям тўйга кетган сарфу харажатни

хисобларкан, ўлими олдидан бемисл бир лаззатни туйган эди. Унинг хисобига кўра, черковни безатиш учун сотиб олинган гулларнинг пулига ўн тўртта дафн маросимини олий даражада ўтказса бўларкан. Унинг бу гапини узоқ йиллар ёдимдан чиқармадим. Сантьяго Насар, хонадаги гул иси менга ўлимни эслатади, деб кўп марта таъкидлаганди, бу гал ҳам, черковга кираверишда, айни шу совуқ сўзиши тилга олди. «Мен ўлсам, тобутимга гул қўйманглар», деганди сўнгра; албатта, ўшанда эртасига унинг бу васиятиши бажариш учун нечоғли елиб-югуришим лозимлигини ўйлаб ҳам кўрмаган. Черковдан Викариолар уйига қайтишда у кўчаларни ясатишга кетган гулчамбару қоғозгуллар нархиши, машшоқлару раққосларга, петарда-метардага ўхшаш портлагичу мушакларга, ҳаттоки кўча-қўйда тўйга келганлар бошидан сиқимлаб сочилган гуручга сарф этилган пулни ҳам тийинматийин хисоблаб, жамлаб борди. Чошгоҳда, ҳаво айнидим бўлган бир паллада, русумга кўра, келин-куёв етаклашиб ҳовлини айлашиб чиқишди, у-будан тотиишди. Байярдо Сан Роман аллақачон бизга элакишиб кетган, қурдошларим тили билан айтганда, ҳамшишамизга айланган, айни чоқда ёнимизга келиб ўтириб, ўзини жуда хушқайф, хушсухбат тутар эди. Анхела Викарио гулчамбари билан оқ рўмолини счиб қўйган, терлаганидап атлас қўйлаги баданига ёпишиб турар, ўзи ҳам бирдан жувон қиёфасига кириб қолгандай кўринарди. Сантьяго Насар ҳамон хисоб-китоб билан машгул бўлганидан Байярдо Сан Романга қараб, ҳозиргача тўйга тўкқиз минг песога яқин пул сарфланганини билдирди. Анхела Викариога бу бетамизлик бўлиб туюлди. «Онам менга, бегоналар олдида пул ва сарфу харажат хусусида гапириш айбдир, деб тарбия берган», деди у кейинчалик менга ўша ҳолатни изоҳларкан. Алалҳол Байярдо Сан Роман Сантьяго Насарнинг бу гапини эшитиб, маъқуллади ва ҳатто бундан мағрурланди.

— Энди тукқиз минг кетибдими? деди у парвосизгина. — Тўй энди бошланяпти. Базм ўтгач бу хисоб икки баравар ортади.

Шунда Сантьяго Насар, сарфни тўй охиригача, энг сўнги септавосигача хисоблайман, кейин текшириб кўришлар, деди ва бевафо умрининг сўнги муддатидаги ва-

фоси боис бу ваъдасини бажарди. Эртасига, фалокатдан роса қирк беш дақиқа аввал, биз яна бандаргоҳда учрашганимизда, Кристо Бедойя унга ҳисоб-китобда етмай турган сўнгги рақамларни айтганда, у Байярдо Сан Романнинг тахмини тўғри эканига амин бўлди.

Бу тўй тўғрисида илгарилари элас-элас эслардим, кейинчалик, одамлар хотирасидаги шу тарихга оид асл тафсилотларни синган кўзгу парчаларидек бир-бир тегиб, йиғиб, тасаввуримда тиклагач, кўп нарсалар равшанлашди. Отамнинг ана шу тўйда гижжак чалганини, роҳиба синглимнинг зоҳидалар кийимида меренге¹га ракс тушганини, онамнинг ўтай акаси, доктор Дионисио Игуараннинг епископни ёқтирмаслиги боис ўша куни пошшолик кемасида сафарга жўнаб кетганини — барчасини бизнинг уйдагилар узоқ йиллар мобайнида хотирлаб-гапириб юришди. Мен бу асарни ёзишдан олдин ўша воқеанинг шохидларини топиб, сўраб-суриштириб, суиқасд ва қотилликка расман оиду нооид жуда кўп тафсилларни тўпладим; масалан, Байярдо Сан Романнинг офатижон сингиллари барчанинг ёдида қолган экан: ўшанда барқут кўйлақларининг ёқасига тилла капалак шаклидаги тўғноғични қанотидаш қадаб олган икковини кўрган бани одам ақлидан айрилиб термиларди, бинобарин, генералнинг бошидаги қўш қарқараси ва кўксидagi яттиллаган пишонларидан кўра ҳамма унинг малоҳатли қизларига кўпроқ қарарди. Тўй, ўйин-кулги роса авжига мишганда, ўйлаб-петиб ўтирмай, эндигина бошланғич мактабни тугатган Мерседесга, менга теккин, дегандим — шуниям одамлар эсимга солишди; ўн тўрт йил ўтгач, унга уйланганимда, айна шу сўзларни Мерседеснинг ўзиям бир неча бор гапирган. Ўша машъуму балокаш якшанба айёмида, ховлининг ўртасида, курсида ўтирган бечора чол Попсио Викарионинг қиёфаси бир умр ёдимдан чиқмас. Афтидан, шу ер энг обрўли жой, деб ўйлаб, яқинлари уни ховлининг ўртасига ўтирғизиб қўйишганди, аммо ўтган-кетган меҳмонлар унга урилиб, қоқилишар, танимаганлар қандайдир қимсасиз, бадбахт кўр, деб ўйлашар, қаринош-уруғлари эса, чол одамларга халакит бермаяптимикан, дея хавотирланишар эди. Мўйсафид оп-

¹ М е р е н г е — колумбияликларнинг халқ ракси.

поқ сочли бошини саломлашгандай сараклатиб кўяр, яқиндагина кўзи ожиз тортган бечора сўқир бандаинг юзида бесаранжомлик, хаяжон қотиб қолган эди; у гоҳо саволларга жавоб қайтарса, гоҳо бировларга берилган саломга алик олар, бундан ўзида йўқ хурсанд эди; унинг оҳорланган кўйлаги қалин қоғоздан тикилгандай дўппаниб турар, кўлида тўёна қилинган, гуайякан оғочидан ясалган хассани ўйпатиб турар эди.

Кечки соат олтида олийнасаб, фахрли меҳмонлар хайр-хўшлашиб жўнашди, тўйнинг таптанали қисми шу билан поёнига етди. Кема кўзғолиб, анвойи ранг шуъалар таратиб бандаргоҳдан узоқлашаркан, пианолада чалинган мусиқа садолари ҳам гўё унинг ортидан сузиб борди; биз худди жар ёқасида осилиб қолгандай ҳушимиздан айрилиб, бир фурсат қотиб қолдик-да, сўнг бир-биримизга қараб, ўзимизга келиб, яна ўйин-кулги, базму маншат гирдобига шўнғидик. Бир оз фурсатдан кейин оломон ўртасидан аранг йўл топиб, усти очик автомобилда келин-куев кириб келишди. Байярдо Сан Роман портлагич мушакларни отди, кимлардир шакарқамиш майдан узатган эди, у майни шиша-пишаси билан кўтариб, оғзига қуйиб, қултиллашиб ичди-да, сўнг Анхела Викариони қўлтиклаб машинадан тушди ва кумбия¹га рақс тушаётганлар даврасига қўшилиб, то ҳолдан тойгунча ўйнади. Охири у одамларга: пули тўланган, машшоқлар ҳеч ёққа жилмайди, йикилиб қолгунча ўйнаб-қулинглар, деб буюрди-да, ўлардай кўрқиб, жони халқумига келган хотинини етаклаб, қачонлардир бева Ксиус бахту осудалик нашидасини сурган, кейинчалик махбубасига матлуб бўлган уйга кириб кетди.

Ярим кечада оломон тарқалди, майдонда яна Клотильде Арментанинг сут дўкошигина сўппайиб қолди. Сантьяго Насар, мен, укам Луис Эрике ва Кристо Бедойя биргалашиб Мария Алехандрина Сервантес хонимнинг лаззатижон уйига жўнадик. У ерда ўтирганлар ичида эгизак Викариолар ҳам бор эди, улар бизга қўшилишиб май ичишди, Сантьяго Насар билан уни ўлдиришларидан беш соат аввал — роса кўшиқ айтишди. Тўйдан қайтаётган кишиларнинг маст-аластларча бакириқ-чақи-

¹ К у м б и я - колумбияликларнинг халқ ўйини.

риклари, сўкинишлари қаёқлардадир, ҳамон эшитилиб турарди, уларнинг товуши қандайдир махзун, аламли туюларди; ниҳоят, епископ тушган кема келмасидан сал бурун, бу овозлар тинди.

Пура Викарионинг онамга айтишича, у кечки соат ўн бирларда, тўйнинг тўс-тўполони тинчигач, кизлари билан уйни сал-пал тартибга келтириб, ухлагани ётган. Ундан олдинроқ, соат ўнларда, катта айвонда ҳамон бир гурух майпарастлар айш суриб ўтиришган, Анхела Викарио ётоғида турган, айрим нарсаларни солинган саквояжига киши йўллаган: онаси унга баъзи кийимлари, чойшаблар тахланган жомадонни ҳам бериб юбормоқчи булгану, бироқ киши азбаройи ошиқаётганидан жомадонни олмаган.

Эшик тақиллаганда, Пура Викарио донг қотиб ухлаб ётганди. «Эшик секин-секин уч марта тақиллади, деган у онамга. Эшитдим у кўнглим бир фалокат юз берганини сезди». У чирокни екмасдан ва ҳеч кимни уйғотмасдан, оҳиста эшикни очган, кўчадаги чирок ёруғида Байярдо Сан Романни кўрган: унинг тугмалари қадалмаган оқ кўнлаги устидан рангин шимига елкалари оша тақилган шим-тасмаси осилиб турарди. Пура Викарио онамга: «У бамисоли алақ-чалақ тушда кўринадиган ажинадай ям-яшил эди», деган. Анхела Викарио қоронғида беркиниб турган, сўнг Байярдо Сан Роман унинг кўлидан тутиб ёруққа судраб чикқан. Баданининг у ер-бу еридан атлас кўйлагининг йиртиқ-сиртиқларигина осилиб қолган Анхела думбасига сочиқ ўраб олган эди. Пура Викарионинг кўзига улар, гўё жарга автомобилдан учиб тушиб ўлганлару айни аснода рухлари бу ерга келгандай туюлди.

— Вохайрато, эй қодир эгам! дея хитоб қилган у кўркувдан даф-даф титраб. — Агар тирик бўлсаларинг, жавоб берянглар: нима гап ўзи?

Байярдо Сан Роман остонаши хатламаган, бир сўзам демасдан бир кечалик хотинини оҳиста итариб эшикдан ичкари киритган. Сўнгра Пура Викарионинг юзидан ўпиб, чуқур алам ва киборларча назокат билан:

— Онажон, раҳмат сизга. Сиз жудаям олийжапоб аёлсиз. — деган.

Кейинги ўтган икки соат мобайнида неки рўй берган —

бари фақат Пура Викариогагина аён эди, афсуски, у билганларини ўзи билан бирга гўрига олиб кетди. «Биргина нарса эсимда қолган, деса икром бўлди менга Анхела Викарио, — онам бир қўли билан сочимдан ўраб-ушлаб олиб, бир қўли билан жазаваси тутгалича шундай савалдики, бу уришида ўлдириб қўяди, деб роса қурқдим». Аммо волидайн потавон шармада қизини шунчалар эхтиёткорона қалтаклаганки, нариги хонада ухлаётган эри ва катта қизлари бирор товушу шаршани сезишмаган, қон тўкилиб, фалокат кўпгунича кўз очилмаган.

Ака-ука кассоблар тунги учларда уйга қайтишган — шу заҳоти икковини опаси чақирган. Улар Анхела Викариони ошхонадаги диванда юзтубан ётган, бети қўқариб, қон таланиган, йиғидан тийилган бир аҳволда кўришган. «Харқалай ўшада қўрқувни унутиб, ўзимни тутиб олгандим, деди менга Анхела Викарио — Аллапайтлардан бери юрагимни туздай ачиштираётган васвасадан, талвасали тушдан форик бўлиб, дилим таскин топганди, энди фақат бир нарсани — гап-сўз тугалини, тинчгина ўринга чўзилиб ухлашни истардим». Педро Викарио сал жангарирок эди, у Анхеланинг белидан даст кўтариб, стол устига ўтказиб қўйди-да:

— Қани, ичингдагини яширмай айт, — деди вазабдан титраб-қақшаб. — Ким бузган сени?

У бир исми айтиш учун қанча фурсат зарур бўлса, шунча вақт индамай, тили калимага келмай турди. У қоронғиликка тикилганича гўё ўша номни ахтарарди, ниҳоят ҳар икки дунёга мансуб инсонлар исми орасидан излаганини топди ва худди бегуноҳ капалакни тутиб олиб, қанотидан деворга исчоғли вахшият-ла михлаб қўйилса, шундайин шафқатсизлик билан:

Сантьяго Насар! — дедик, шу аснода азалдан маълум ҳукм ўқилди ва ажал элчилари йўлга тушди.

Оқловчи, қотиллик инсон шаънини ҳимоя қилиш зарурияти туфайли рўй берган, буни суд ҳайъати ишобатга олади, деди; жавобгар ака-укалар сўнги сўзларида агарда помуслари топталиб, яна минг бор шундай вазият тувилса, яна минг бор шу ишларини такрорлаяжакларини айтишди. Улар жиноят қилиб қўйгач, бир печа муддат саросималаниб туришган-да, кейин черковга бориб, қўли-

мизни қонга ботирдик, дея тан олишган — худди ана шу пайтда, биз уни номусимизни булбагани учун ўлдирдик, деб ўзларини оқлашлари мумкинлигини ўйлашган ва шу баҳонага маҳкам епишиб олишган. Ўшанда Сантьяго Насарнинг сўйилганини эшитган араблар ҳам қонсирашиб, дарҳол саллоҳлар изидан тушишган, ака-укалар таъқибдан қочиб халлослаганларича тўппа-тўғри дорилқавмга киришган ва падар Амадорнинг олдига қони артилган пичоқларини қўйишган. Энг оғир меҳнатлардан бири ўлдириш меҳнатидан икковининг ҳам силласи қуриб, адоий тамом бўлган кийимлари, қўллари тер ҳамда ҳали қотиб улгурмаган инсон қони билан қопланган эди. Қашини қотилларнинг ўз оёқлари билан дорилқавмга кириб келганларини маъқуллаб, имонлари саломат эканидан миннатдорлигини билдирди.

— Биз уни қасддан ўлдирдик, — деди Педро Викарио, — бироқ айбимиз йўқ.

Валлохи аълам, балки тангри олдида бегуноҳдирсиз, бўталарим, — деди падар Амадор.

— Худониям, баъданиям олдида бегуноҳимиз, — қатъий деди Пабло Викарио. — Номусимиз пок бўлсин деб шу ҳалол ишни қилдик.

Ака-укалар кейинроқ, жиноятни аниқлаш аспосида бунданам беш-баттароқ безбетлик қилишди, заррача айбимиз йўқ, оппоқмиз, деб туриб олишди, натижада Пласида Линеронинг кўча эшиги пошшолик ҳисобига тузатиб берилди — саллоҳлар Сантьягонини ўлдиришдан сал аввал эшикка пичоқ ура-ура пайраҳасини чиқариб, бузиб ташлашган эди. Улар Риоачадаги турмада уч йиллик муваққат қамок муддатини ўташди, пуллари йўқлигидан озодликда юриш учун зарур тўловни тўлай олишмади; ҳибсдагилар ҳам иккала биродарни очиклиги ва самимийлиги боис сқтириб қолишди, бироқ ҳеч ким уларнинг пушаймон чеккани ё тавба қилганини сезмади. Дарҳақиқат, дастлаб уларнинг кўнглида Сантьяго Насарни дарҳол, исини чиқармай ўлдириш нияти бўлмаган, аксинча, кимнингдир ҳалақит беришини исташган, бунинг учун қўлларидан келган барча ҳаракатни қилишган, аммо бахтга қарши бирор кимса лом-мим демагач, ноилож, беихтиёр одамқушликка қўл уришган — бу фикрни кўпчилик тўғри деб тасдиқлади.

Орадан йиллар ўтгандап кейин менга одамларнинг айтишича, ака-укалар уни излаб аввало Мария Алехандрина Сервантесникига боришган, чунки икки соат бурун шу ерда у билан бирга май ичишганди. Бу далил бошқа далолатлар каби суднинг сўроқ жавоб ҳужжатларига киритилмаган. Викариоларнинг таъкидлашича, улар Сантьяго Насарни майхонадан топишолмаган, ростдан ҳам биз у пайтда айшхонадан чиқиб, кўчада кўшиқ айтиб юргандик, лекин саллохларнинг чинданам уни қидириб майхонага боришгани даргумон. «Агар улар менга йўлиққанларидамиди, бу ердан чиқариб бўпман эди», деди менга Мария Алехандрина Сервантес. Хотин тўғри гапни айтди, зотан иккала йигит унинг лаззатхонасига қадам қўйгач, хирсларига қул бўлиб, у ердан оёқ узиб кетолмай қолишарди. Ажабланарлиси шундаки, Викариолар Сантьяго Насарнинг ўлсаям у жойга келмаслигини била туриб Клотильде Арментанинг сут дўконига боришган. «Бирдан-бир очик дўкон шу эди-да», деган улар терговчига. Менга эса, турмадан чиқишгач: «Эртами-кечми бари бир шу ердан ўтарди», дейишди. Пласида Липеронинг кўча эшиги доимо, ҳаттоки кундузиям ичкаридан берк бўлишини, Сантьяго Насар чўптагига орка эшик калитини солиб юришиши ҳамма биларди. Агарда у ўшанда уйига қайтганидаям, шубҳасиз, орка эшикдан кирарди - қосидлар уни бутунлай тесқари томонда бир соатча кутишган, у епископга пешвоз чикиш мақсадида майдон тарафга тўппа-тўғри кўча эшик орқали ўтган, нима учун бундай қилганига терговчининг ҳам ақли етмади.

Бутун халойиққа олдиндан маълум этилиб, сўнгра амалга оширилган бундайин ошқора қотилликни кўз кўриб, қулоқ эшитмаган. Сингиллари зинокорнинг отини айтгач, биродарлар чўчка бўғизланадиган бостирма сари йўналишган, қассоблик асбоблари ичидан энг яхши иккита пичоқни танлашган. Бирининг узунлиги ўн, эни икки ярим пультада¹ бўлиб, унда, гўшт нимталашарди, иккинчисининг узунлиги еттию эши бир ярим пультада эди — у билан ҳайвон териси шилинарди. Пичоқларни латтага ўраб, чархлатгани бозорга, қассоблар растасига етиб боришганда, дўкон-

¹ П у л ь т а д а қадимий испан ўлчов бирлиги, 23 мм. га тенг.

лар идигина очила бошланган экан. Тонг сахарлаб, ҳаканинг тумшуги қуруклигида бозорга келганлар ўнчалик кўп эмасди, аммо йигирма икки киши Викариоларнинг нима дейишганини эшитган, йигирма иккита инсоннинг шаҳодат беришича, саллоҳлар ёвуз ниятларини атайлаб ошқора айтаверишган. Қассоб Фаустино Сантос, Викариоларнинг оғайниси, эндигина ичак-чавак солинган қутини дўконга қўниб турганида улар кириб келишган, шунда соат учдан йигирма дақиқа ўтганди, қассоб иккала саллоҳнинг нега бунчалик бемаҳалда, яна душапбада, тўйда кийиб юрган қора мовут костюмларини ҳам счмай йўқлаб келишганига ҳайрон бўлган. Фаустино орайниларини одатда ҳар жумада, бу пайдан сал кечроқ, чўчка бўғизлаганда тутиладиган тери пепбаңд таққан ҳолатда кўришга ўрганиб қолганди. «Роса ичишибди-да, деб ўйладим, — деди менга Фаустино Сантос, — шунинг учун ҳам соат тугул куннинг ҳисобиниям йўқотиб қўйишганда». Қассоб уларга бутун душанба эканлигини айтган

Оббо тентагей, ким сенга душанба эмас деяпти, — деган Пабло Викарио. Биз пичокни ўтқирлатгани келдик.

Чархни айлантириб, пичокларни ўтқирлай бошлаган, одатдагидай Педро пичок тифини чархтошга галмагал тутиб турган, Пабло дастакни айлантирган. Иш давомида қассобларга тўйнинг нечоғли данғиллама бўлганини офиз кўпиртириб макташган, баъзи қассоблар эса, уларнинг ҳамкасби бўлатуриб, тўй тортидан ўзларига тегаганини айтиб гина қилишган, биродарлар юпатишиб, сизларга аталгани ҳам бор, дейишган. Нихоят, чархлана-чархлана пичок сайраб юборгач, Пабло тифи ялтилласин деб уни чирокқа тутган. Сўнг:

— Ҳозир мана шу пичок билан Сантьяго Насарни сўйгани борамиз, — деган.

Одамлар икковиниям батартиб, мўмин-қобил йигитлар эканини яхши билишарди, шунинг учун бу гапга ҳеч ким эътибор бермаган. «Ҳамма уларнинг бу гапига маст одамнинг алжираши-да, деб қараганди», дейишди менга баъзи қассоблар; Виктория Гусман ҳам, ака-укаларни кейинчалик кўрган кишилар ҳам асосан шундай фикрда эди. Бир сафар мен қассобларга, шу касб-кордаги одамлар қонида туғма қаттоллик майли бўлса ке-

рак, дегандим, бошим балога қолди. Улар бу мулоҳазамни рад этиб: «Хайвонни сўяётганда, кўзига қарай олмайсан киши», дейишди. Улардан бири эса, ўзим сўйган бирорта жонлиқ гўштини ейолмайман, деди. Бошқа биттаси аввал бир бор кўрган ёки, айниқса, сутини ичган сигирни сўелмаслигини айтди. Шунда мен ака-ука Викариоларнинг ўзлари боққан, ўрганиб қолган, хаттоки эркалаб ном қўйиб юрганлари печача-печача чучқани киприк қокмай бўғизлашларини қассобларга айтгандим: «Бу гапингиз тўғри, — деди бири. — Аммо сиз улар чўчқаларига одамлар отини эмас, гўлларнинг номини қўйишганини унутманг-да». Пабло Викарионинг дағдағаси ёлрондакам эмаслигини англаган ёлғиз одам Фаустино Сантос унга ҳазиллашиб: атрофда қалласини шартта узиб ташлаш шарт бўлган қанча бой-бадавлат кишилар юрибди-ю, сенлар нега энди айнан Сантьяго Насарни ўлдирмокчисизлар, деб сўраган.

— Бунинг сабабини Сантьяго Насарнинг ўзи яхши билади, — деб жавоб қайтарган Педро Викарио.

Фаустино Сантос ўзини қўярга жой тополмай қолган, кейинчалик менга айтганидек, бир оз ўтгач, шаҳар хокимининг нонуштасига печенье олгани миршаб келган. унга бу гапни тушунтирган. Суд ҳужжатларида қайд этилишича, миршаб Леандро Порнон отли кимса экан, у тўйдан бир йил кейин, салтанат байрами кунда, буқа сузиб, бўйнидаги шох томири ёрилиб ўлган. Шу боис у билан гаплашолмадим, инчунун, Клотильде Арментанинг тасдиқлашича, унинг сут дўкони ёнида Викариолар Сантьяго Насарни ўлдирамиз деб ўтиришганида, икковини даставвал апа шу миршаб кўрган.

Клотильде Армента эндигина эрини уйига жўнатиб, пештахтани арта бошлаганди ўшанда: эр-хотин дўконни бирга очишар, эрталаб сут, кун бўйи турли озиқ-овқатлар сотилар, кечқурун соат олтидан кейин бу каталак майхонага айланарди. Хотин дўконни тонгги соат 3-у 30 да очган. Унинг эри, яхшиларнинг яхшиси дон Рохелио де ла Флор, майхонани ҳар галгидай соат бирда ёпмокчи бўлган, тўйдан чикиб, атрофда тентираб юрган майпарастларнинг барчаси шу ердан қўним топиб, гап таъсир қилмайдиган даражага етгач, у соат учдан кейин

дўконни беркитмасдан уйига ухлагани жўнаворган, Клотильде Арменга эса, епископ келгунича сутни сотиб улгурай, деб барвақт турган эди.

Викариолар дўконга соат 4-у 10 да киришган. Одатда бу маҳалда фақат егуликлар сотиларди, аммо Клотильде Арменга уларни бир шиша шакарқамиш майи билан сийлаган, бу унинг қассобларга эҳтиромидан эмасди, албатта. Ака-укалар унга тўй тортидан жуда катта бўлагини юбортиришган, аёл шундан хурсанд эди. Улар бир кўтаришда шишани бўшатипди-да, ҳеч нарға бўлмагандай ўтираверишди. «Икковиям музлаб-тўнғиб қолганга ўхшарди, — деди менга Клотильде Арменга, — агарда ўша пайтда устларидан ермойи сеппиб ёкиб юборилсам, билишмасди». Сўнгра улар мовут костюмларини ечиб, айрича бир эҳтиёткорлик билан стул сунчигига илишган-да, яна бир шиша май сўрашган. Кўп терлашганидан кўйлақлари анчагина кирлаган, ўзлариям соқоллари олинмаганидан қандайдир ваҳшиёна тусга киришган эди. Биродарлар шишадаги майни энди бамайлихотир ўтириб, шошилмасдан Пласида Линеронинг рўпарадаги уйдан кўз узмай, майдалаб ичишган; уй деразалари қоронғи, чироғи ўчик экан. Қосидлар назарини тиккан пешаивон тарафдаги энг катта дераза Сантьяго Насар ётовиники эди. Педро Викарио Клотильде Арменгадан, анави деразанинг чироғи ёнмадими, деб сўраган, аёл йўқ деб жавоб берган, йигитнинг бу саволи унга қалати туюлган.

— Бирор нарса бўлдимиз унга? — кизиқиб сўраган аёл.

Йўғ-э, тинчлик, — деган Педро Викарио. — Ҳозир у бизга жуда керак бўлиб қолди, ўлдирмоқчимиз.

Аёл бу қутилмаган гапга аввалига ишонмаган, аммо саллоҳлар қўлидаги сочиққа ўралган пичоқларга кузи тушгач, хайронлиги янада ортган.

Нега ўлдирмоқчисизлар-а, тағин шунчалик тошсаҳарлабда-я, сабабини билсак бўладими? дея сўраган.

— Негагини унинг ўзи билади, сенга кизиғи йўқ, — деган Педро Викарио.

Клотильде Арменга икковиниям синчиклаб кўздан кечирган. У ака-укаларни жуда яхши биларди, айниқса,

Педро Викарио ҳарбийдан қайтгач, ўзича эгизакларни бир-биридан фарқлай бошлаган эди. «Икковиям гўр, қиқизил бола эди-да, ахир», деди менга дўкончи хотин. Худди мана шу фикри кўрkitиб юборган, зотан, фақат болаларгина ҳар ишга кодир, дея ҳисобларди. У сут шишаларини ташиётган жойида ишини ташлаб, эрини дўкондаги ахволдан хабардор қилгани уйига чопган. Дон Рохелио де ла Флор заифасининг сўзларини мудраб ётиб эшитган.

Кўпам жиши бўлаверма, — деган у хотинига. Икковиям одам ўлдирадиган, хусусан, бой одамга пичоқ кўтарадиган болалардан эмас.

Клотильде Армента орқасига қайтганида, саллоҳлар шаҳар ҳокимига сут олгани дўконга кирган миршаб билан суҳбатлашиб ўтиришганди. У эркакларнинг гапини унчалик англамаган, бироқ миршаб чиқиб кетаётиб уларнинг пичовига кўз ташлаганида, демак, биродарлар унгаям ўз аҳдларини очик бидиришибди-да, деб ўйлаган.

Тўртдан сал аввал уйбонган шаҳар ҳокими полковник Ласаро Апонте миршаб Леандро Порной Викариоларнинг ёвузона қарори хусусидаги хабарни айтгани кирганида соқолини олиб бўлганди. Ўтган кеча полковник жанжалчи улфатлар ўртасидаги бир неча можарони типчитиб чарчаган, саҳарлаб яна бир фалокат хақида мулоҳаза ўйлашга шошилмас, зеро, бунга хуши ҳам йўқ эди. У бамайлихотир кийинган, капалакнусха бўйинбоғини кўнглидагидай чиққунча қайта-қайта бовлаган, кейин епископнинг кўзи тушар деган илинжда бўйнига Биби Марьям қавмларига мансуб туморни таққан эди. Писз қўшиб димланган жигарни еб ўтирганида хотини Байярдо Сан Роман Анхела Викариони онасиникига элтиб ташлабди, деган ҳовлиқиб, полковник эса унинг сўзига зивирча эътибор бермаган ва:

Э, тавбангдан кетай, худо-ей! — деган ҳазиллашиб. — Епископ энди нима деркин-а?

Бироқ шу заҳотиёк полковник миршабдан эшитган гаплари билан хотини айтган сўзларни бир-бирига қиёсларкан, уларнинг чамбарчас боғлиқлигини англаган. У ўрнидан шитоб туриб, епископга илҳақ одамлар билан жонланган кўча бўйлаб, янги бандаргоҳ томондан майдон сари йўл олган. «Эсимда, саҳар соат бешлар эди,

ёмғир томчилаб турарди», деди менга полковник Ласаро Апонте. Кўчада упи уч кимса тўхтатиб, эгизак Викариолар Сантьяго Насарни ўлдиришчи эканини хуфиёна хабар қилишган, улардан фақат биттасигина саллоҳлар қурбонни қайси жойда кутиб ётишганини аниқ айтган.

Полковник биродарларни Клотильде Армента дўкони ёнида учратган. «Уларни кўриб, болалар шунчаки ўдағайлаштипти-да, деб ўйладим, — дея у менга кўшгидагини очиқ айтди. Мен икковини ўлгудай маст, деб беҳуда хавотирланган эканман». Полковник улардан мақсадлари нима эканини сўраб ўтирмаган, пичоқларини тортиб олгану ухлагани уйига жўнайверган. У хотинининг ваҳимали сўзларига эътибор бермаганидек саллоҳларнинг бундай ўтиришларига ҳам лоқайд қараган.

— Ахир, мундоқ бир танангизга ўйлаб кўринг, епископ сизларни шу аҳволда кўрса, нима деб ўйлайди? — деган у Викариоларга.

Ака-укалар жўнаб кетишган. Клотильде Армента шаҳар ҳокимидап уларни камокқа олмагани учун хафа бўлган: жиллақурса, ҳамма гап бирёкли қилингунча полковник икковини хибс этиши лозим эди. Полковник аёлниг даъвосини эшиттач, кўлидаги пичоқларни далил сифатида кўрсатган ва:

— Энди нимаси билан сўяди, ваҳимачи? — деган.

- Наҳотки, улар ёмонлигини қўяди, деб ўйлайсиз? — деган аёл унга. — Ахир, уларнинг зиммасида ойла шаъни, бировни ўлдиришдек оғир мажбурият турибди, бечораларни ана шу юқдан қутқариш керак-ку!

Викариолар ёвуз ниятини амалга оширишда қанчалик қаътий бўлмасин, бирор сулҳпарвар келиб, икковини бу бадниятдан қайтишга ундашини, қаттоллик балосидап халос этишини сидқидилдан ишташаётганини Клотильде Арментанинг кўнгли сезган. Полковник Апонтенинг ғофил дили бундан беҳабар эди, албатта.

- Шубҳага бориб бировни қамаш мумкин эмас, — деган у. - Ҳозир энг муҳими, Сантьяго Насарни суиқасддан воқиф қилинса, бас, шунинг ўзи етарли, у ёри — олам гулистон!

Клотильде Арментага полковникнинг хулқи ёқмасди, шунинг учун у ҳар доим, бу пакапа, хўппасемизнинг

енгилтаклиги бошига кўп маломатлар солади, деб ёзгириб юрарди, аммо, менимча, Ласаро Апонте, гарчанд бир оз алжиб қолган, баъзи бемаза ақидапарастлар почтада юборадиган қўлланмаларни ўқийвериб, мияси чалғиб, танхонликда арвохлар билан сўзлашадиган қилиғи бўлсаям. Ўзи асли бахтиёр инсонлардан эди. Бироқ ўша душанбадаги хатти-харакатлари унинг шилдир кимсалигини ошкор этди. Гап шундаки, полковник Сантьяго Насарни балдаргоҳга кўриб қолмагушича уни эсига келтирмаган, кўзи тушган заҳоти суиқасд хусусида ўйлаб, индамаган, ҳеч нарса бўлмайди, деб ҳисоблаган ва подадан олдин чапг чиқармаганидан қувониб қўйган.

Викариолар шум ниятларини сут дўконига кирган ўн икки кишига айтишган, ана шу кишилар соат олтигача бу шумхабарни бутун шаҳарга ёйишган. Рўпарадаги уйда туриб Насарларнинг бу қасддан беҳабарлигини Клотильде Арменга калласига сиедиролмасди. Унингча, Сантьяго Насар уйда эмас, зотан, ётоғининг чироғи ҳам ўчиқ эди; аёл кимни кўрса, Сантьяго Насарни учратсанг, шу гаплардан огоҳ эт, дерди; у хатто сутга келган роҳиба хизматчи орқали падар Амадорга ҳам хабар етказган. Соат тўртда у Пласида Линеронинг ошхонасида чирок ёнганини кўрган ва дарҳол ҳар куни эрталаб бир ҳўллам сут тиланиб келадиган гадоёй хотинни, бор гапни айтгин, деб оқсоч Викториа Гусман олдига юборган. Епископ тушган кема бўкириб овоз берган пайтда деярли барча одам уйғониб бўлган, бутун шаҳар аҳли унга пешвоз чиқишга ошиқмоқда эди; бизлар — умуман, эгизак Викариолар Сантьяго Насарни ўлдирмоқ ниятида пойлашаётганидан беҳабарлар бармоқ билан сапарли эдик; бу пайтда суиқасд ва унинг сабаби ҳақидаги шов-шув шаҳарни тумандай қоплаганди.

Ака-укалар қўлларида рўзномага ўроғлиқ пичоқларни тутганча яна дўкон ёнига қайтишганида Клотильде Арменга хали сутни сотиб улгурмаганди. Битта пичоқнинг узунлиги ўн иккию эни уч пультада, тиғи қалин, занглаган эди, уни эски темир аррапичоқдан Педро Викарионинг ўзи, урушдан сўнг немис пичоқлари савдога кирмасидан сал аввал ясаганди. Иккинчи пичоқ калтароқ, лекин наригисидан энлироқ, ўроқдай эгри эди. Терговчи суд ҳужжатида пичоқни сўз билан ифодалай олма-

гани боисидан расмини чизиб қўяқолган, суврат остига ёзган хатида унинг кичкинагина туркий ятаганга ўхшашлигини таъкидлаган. Худди мана шу қўпол, хайвон сўядиган пичоклар билан қосидлар Сантьяго Насарни қийнаб ўлдиришган.

Фаустито Сантос оғайнилариининг хатти-ҳаракатини идрок этолмай қолган. «Улар япа пичок чархлагани қайтиб келишди, — деди у менга — Кела солиб, Сантьяго Насарнинг ичак-чавағини ардариб ташлаймиз, дея, атайлаб ҳамма эшитиши учун бакириб-чакира бошлашди. Мен бу оғзиполвонлар шунчаки валдирашяпти-да, дея кўнглимдан кечириб пичокларига ҳам назар солмадим, олдингиси деб ўйлагандим-да». Саллохлар тағин дўкон рўпарасида кўринишлари биланоқ, Клотильде Армента уларининг аввалги вазоҳатлари йўқлигини туйган.

Ҳақиқатан ҳам, иккови ўртасида ихтилоф туғилганди. Гап шундаки, зоҳиран улар бири-бирига нақадар ўхшамасин, ботинан айрича эди, оғир, мушкул фурсатда ана шу рухий, хулқий тафовут ўзини ошкор этарди. Пабло Викарио укасидан олти дақнақалик катта эди, ўсмирлигидаёқ таҳайюлининг кучлилиги ва дадиллиги билан ундан ажралиб турарди, Педро Викарио эса, билишимча, болалигидан таъсирчан, фармонбардорликни хуш кўрадиган бола эди. Ёшлари 20 га етгач, икковиям ҳарбийга чакирилди, бироқ Пабло Викариога озодлик тегиб, оилага бош бўлиб қолди. Педро Викарио жамоат тартибини сақловчилар сафида ўн бир ой хизмат килди. Муттасил ўлим даҳшати билан тобланган ҳарбият руҳи унинг қалбидаги амрфармолик майлини янада мустаҳкамлади, акасига боғлиқ баъзи ишларниям ўзи ҳал этишга ўрғанди. У уйига «юқумли сержантлик рутбаси» — бавосил касалини орттириб қайтди, ҳарбийдалиқ чоғида доктор Дионисио Игуаран тавсиясига кўра қилинадиган маргимушли уколларгаям, инглиз тузи қориштириб тайёрланадиган ҳуқнагаям, хуллас, кўшинда расм бўлган даволашнинг барча усулларига тош бардош ила қарши турди. Бавосилини турмага тушгандагина даволашди. Биз, Паблонинг оғайнилари, укаси ҳарбий хизмат қонини еб, анчагина буйруқчи бўлиб қайтгач, кутилмаганда унинг феъл-атвори ўзгарганини, укаси чизган чизикдан чикмайдиган дардисарга айланиб, айниганини сезгандик, бу

хам етмагандай, Педро Викарионинг яна бир қилиғи ортиқча бўлди. у ким кўринганга қўйлағини кўтариб, чап бикивидаги пулемёт ўқидан қолган чандиқни намойиш этарди. Педро ўз бавосилини ҳарбий нишондай эъзозлаб рўқач қилиши етмаганидай, пандавақи Пабло ҳам уни мўътабар ипсонинг удуғлик белгиси деб билар ва бу борада сўз кетса албатта ҳаяжонланар эди.

Педро Викарионинг айтишича, Сантьяго Насарни ўлдиришга дастлаб у аҳд қилган, акаси унга эргашган, холос. Полковник пичоқларни тортиб олгач, Педро бурчимни бажардим деб ҳисоблаган, ана шунда Пабло Викарио ташаббуси ўз қўлига олиб, йўқ, бу билан иш тугамайди, уни ўлдирамай, деб оёқ тираб тураверган. Биродарлар терговчига алоҳида-алоҳида ёзиб берган тилхатларида бу хусусда оғиз очишмаган. Аммо менга Пабло Викарио бир неча дафъа таъкидлаганидек, укасини ишни охирига стказишга кўндиргунича эси кетган. Эҳтимол, ўшанда укаси бир муддат бўшанглик қилгандир, ким билади дейсиз; Пабло Викарио якка ўзи бостирмадан бошқа пичоқларни олгани кетганида, укаси бовл этмоқ ниятида тамарҳиндий дарахтлари панасида ивирсиб юрарди. Мен Педро Викарио билан бир марта суҳбатлашдим холос, ана ўшанда у: «Акамнинг бошида бу савдо йўқ, билмайди. Ёзилиш — мен учун шиша синиғини пешоб қилишдан ҳам баттар азоб», деди Пабло Викарио пичоқни тошиб қайтганида, укаси ҳамон дарахтга тирмашганича кучаниб ўтирарди. «Бечора оғриқдан совуқ терга ботиб кетганди, — деди менга Пабло Викарио. — У инкиллай-инкиллай ҳозир бировни ўлдирадиган чоғи йўқлигини, бир ўзим бораверишим кераклигини айтди». Сўнг Педро Викарио тўй дастурхонига тайёрлангану хануз йиғилмаган хонтахталардан бирига чўккан, шимини тиззасига туширган. «Ярим соатча матоҳини дока билан ўради», деди менга Пабло Викарио. Аслида эса, укаси упи ўн дақиқача куттирган, холос, бироқ бу фурсат мобайнида пechoғли изтироб чеккани ёлғиз Педро Викариогагина аён Пабло Викарио унга қараб туриб, тонг отгунча вақтни чўзмокчи, бу бавосил, деб ўйлаб, рапжиган. У укасининг қўлига зўрлаб пичоқ тутқазган-да, уни синглисининг топталган номуси тикламадиган иштиқом йўлига судраган.

— Бошқа йўл йўк, — деган у. — Биз уни сўйиб, саранжомлаб бўлдик, деб ўйлайвер энди.

Итлар тишимсиз хурастган бир пайтда икковлон пичоқларини ҳеч нарсага ўрамасдан, чўчкахонадан ташқарига чиқишган. Тонг ёриша бошлаган. Пабло Викарио менга: «Ёмғир сўмаётганди», деди. Педро эса: «Аксишча, ҳаво туцд эди, денгиздан шамол эсар, юлдузларни бармоқ билан санаса бўларди», деди. Бу пайтда шовшув бутун шаҳарга таркалганди, Ортенсия Бауте кўча эшигини очаётганда саллоҳлар айни унинг уйи ёнидан ўтишаётган экан, уларни кўриб, хотишинг капалаги учиб кетган ва Сантьяго Насарнинг арвоҳини хотирлаб, биринчи бўлиб дуо ўқиган. «Мен уни ўлдиришибди, деб уйлагандим, — деди у менга. Шунинг учун ҳам кўчадаги чирок шуъласида қўлларидаги пичоқдан ялтиллаб қон томастгандай кўринди кўзимга». Бу ташландиқ маҳалладаги яккам-дуккам уйлардан бири Пабло Викарионинг қаллиғи Пруденсия Котес хонадони эди. Биродарлар ҳар сафар шу ердан, айникса, жума кунлари бозорга кетишаётганда, бир писла қаҳва ичинг баҳонасида йўқлаб туришарди. Эшикни итаришганди, итлар безовталаниб ириллади, сўнг, тонг қоронғисида уларни таниб, унларини ўчиришди; икковлон ошхонага кириб, Пруденсия Котеснинг опаси билан саломлашдилар. Қаҳва ҳали қайнамаганди

— Қаҳвани кейинроқ ичармиз, — деди Пабло Викарио, биз жуда шошиб турибмиз.

— Нимаям қилардиларинг, болаларим, — деди кампиршо бамайлихотир, — ор-номус деб одамзот ҳар йўлга киради

Улар бу гўшада анчагина ўралашиб қолишган, бу сафар энди Педро Викарио, акам атайлаб вақтни чўзаяпти, деб ўилаган. Икковлон қаҳва ичишаётганда ошхонага Пруденсия Котес — диркиллаган, айни етилган киз — ўчоққа ўт қўйиш учун тутантирикка бир даста эски рўзнома олиб кирган. «Мен уларнинг максadini сезгандим, — деди менга Пруденсия. Ичимда бу ишни маъқулладим, агар Пабло шунақа пайтда мардоналик қилмаса, ҳечам унга тегмасдим». Ошхонадан чиқиб кетишдан аввал Пабло иккита рўзномани олган-да, бирини укасига берган, сўнг икковлон пичоқларини ўраб олишган. Пру-

денсиа Котес ошхонада қолган, биродарлар ховлидан ўтгунларича кузатиб, қараб турган; у Пабло Викарио қамокдан чиққунича яна уч йил йўлга кўз тиккан ва пихоят, улар бир умрга қовушишган.

— Эҳтиёт бўлинглар, — деган қиз деразадан уларга қарата.

Клотильде Арментанинг улар тавин дўконга қайтишганда аввалги важоҳатлари йўқлиғини сезгани бир хисобда айни муддао бўлган, уларга ўзларига келишар, деган умидда бир шиша айиққулоқ қайнатмасидан солинган мусаллас берган, ичишлар, деган. У менга: «Ё раббим, биз хотишлар бу дунеда нақадар ёлғизу нотавон яшаб, утиб кетарканмиз-а, бунга ўша куни ақлим етди», деди. Педро Викарио ундан эрининг соқол оладиган ускунасини сўраган, Клотильде Армента саллоҳга совун, чўтка, тоза олмос солинган устара, илгичли ойна олчиққан, аммо йигит ўзининг дудама пичоғи билан соқолини қирган. Клотильде Армента буни чин эркакнинг иши деб баҳолаган ва Педрога беш кетган. «У кинодаги котилларга ўхшарди», деди менга аёл. Кейинчалик Педро Викарио шу ҳолатни изоҳлаб, менга: «Турмада пичоқда соқол олавериб ўрганиб кетгашман, бошқа нарсада қирсам, эгим жушжикади», деди Акаси эса, одамга ўхшаб дон Рохелио де ла Флорнинг устарасида соқолини олган. Хуллас, икковлон тункезарларга хос меъровона қиёфада рўпарадаги қоронғи деразага тикилишганча индамай, шошилмай мусалласни ичиб тугатишган, бу орада ҳангама-дўконга пайдар-пай кириб-чиқиб, жўрттага савдода йўқ молларни сўраб-суриштиришган, ягона ниятлари Викариолар Сантьяго Насарни ўлдирмоққа шайланиб ростдан шу ерда ўтирибдими худди шунини ўз кўзлари билан кўриб, ишонч ҳосил этмоқ бўлган.

Саллоҳлар ҳақ деб қараб ўтирган хонада шу тун чироқ елмаган. Сантьяго Насар уйига тонгги соат 4-у 20 да қайтган, зинапоя чироғи бутун кеча ёниқ турганидан ўз хонасига ёруғда бемалол ўтиб, чироғини ҳам ёқмай, кийиминиям ечмасдан қаравотга ўзини ташлагану донг қотган. Бир соат ухлагач, епископни кутишга чиқади, кечикмасин, деб Виктория Гусман уни вақтлироқ уйротган. Биз Сантьяго Насар билан бирга сахарги соат учгача Мария Алехандрина Сервантеснинг исловатхонасида

айш қилгаидик: худди ўша пайтда Мария биби машшоқларнинг жавобини бериб, рақсхона чироқлариши ўчириб, бу висол уйининг гулларига — занжи жононаларгаям бир ўзлари, жазмацларсиз сал ухлаб, ҳордиқ чикаришсин, деб рухсат берган эди. Уч кундирки, занжи дилбарлар тиним билмай хизмат қилишди: аввал олийнасаб меҳмонларнинг кўнглини овлашди, улар жўнаб кетгач, бизга ўхшаб тўйдап кейин ўзига ҳамсуҳбат тополмай юрганларга эшикларини ланг очиб қўйишди. Мария Александрина Сервантес тенгқурларим уни, ўлсагиша кўзи юмиладиган хотин, ухламайдиам-ухлатмайдиам, дейишарди — умримда учратганим аёлларнинг энг дилбари ва хушқаломни бўлиб, кўрпада ҳам одамзотнинг жоини киргизарди, аммо анчагиша ўзига каттиқ жувон эди. У шу ерда тувилиб-ўсган, бутун умри ана шу дорулшаҳватда кечган; бу хонадон эшикларини дунёдаги борики икки оёқли эркак зоти учун кенг очиб қўйган эди, бир неча хонани соатбай ижарага бериб, кўп фойда кўрган; каттагина ташки ҳовли саҳнидаги рақс майдончаси чироқлари устига Парамарибо¹даги чин бозоридан сотиб олинган ошқовокларнинг ичини ўйиб, қуритиб, қалпоқча тарзида ўриштишганди. Тенгдошларимши — бутун бир авлоднинг йигитлигини илк бор барбод этиб, жуда эрта кўзини очган ҳам шу жувон эди. У бизга керагидан салгина ортиқча нарсаларга ўргатган бўлса-да, бироқ, энг муҳими, жаҳонда кўрпада ёлғиз ётишдан кам бемаза томоша йўқлиги хусусидаги оддий ҳақиқатни ашлатганидан мишнатдормиз. Сантьяго Насар уни биринчи кўрганидаёқ аклидан озаезгапти. Ўшанда мен уни, хой бола, ўзингни тий, нафсим менинг балодир, бошга минг дард солодир, деб огоҳлантирган эдим. Лекин гапимга кулоқ осмаган, Мария Александрина Сервантеснинг нағмалари бечорани қип-қизил жипши қилиб қўйган эди. Иброҳим Насар уни 15 ёшида ўша фитнапарвар дилбарнинг тўшагидан тортиб олиб, «Тангритальят» кўрғонига бир йилча қамаб қўйгунича кўнглининг қуңдузиям, кечасиям, кулгисиям, йиғисиям ўша эди. Ўша замонлардан бери икковининг ўртасида ишқий ғавғолардан холи чуқур эхтиром бор эди, жувон Сантьяго Насарнинг иззаат-хурматини жойига

¹ Суринам жумхуриятининг пойтахти, катта бандароҳи ҳам бор.

қўярди: агар у якин-орада юрган бўлса, бошка биров билан ётмас эди. Ўша кунни у бизни қутилмаганда кўчагача кузатиб чиқди, чарчадим, деди, таътил кушларим тугаб қолганди, шуни назарда тутдим, менга мурувват нигоҳини тикиб ишора қилди, яна яширинча қайтиб киришим учун эшикни тамбаламай, йўлак чирогини ўчиришни жўрттага унутиб, орқасига қайрилди.

Сантьяго Насар кийим ўзгартириш бобида устаси фараанг эди, занжи дилбарларни ечинтириб-кийинтириш — унинг энг сеvimли иши эди, бу машғулотсиз туролмасди, гоҳида қорахонларни шундай либосларга буркаб ташлардики, улар ҳатто ўзларини ўзлари ташиёлмай қолишарди. Йигит фоҳишаларнинг кийимларини ўзгартираман деб либос танлаб жавонларнинг тит-питини чиқариб юборар, буларнинг барчасини — шу бадбахтлар бошқача кийиниб, ўзларини унутиши, таскин топиши учунгиша қиларди. Бир гал битта зашжиписо дугонасининг либосида ўзини у деб ўйлаб, хайратдан роса йирлаган. У менга: «Ўшанда ўзимга ўзим худди кўзгунинг ичидап чиқиб келгандай туюлдим», деди. Ўша окшом Мария Алехандрина Сервантес Сантьяго Насарнинг охирги марта сеvimли машғулотини такрорлаб, маза қилишига йўл бермаганди, шу ишларинг менга сираям ёкмайди, умримни захарлаган нарсаларни эсимга солади, дея сасиганди. Шундан кейин биз машшюклариниям эргаштириб, кўчама-кўча санғиб қўшиқ айтдик, бу пайтда ака-ука Викариолар Сантьяго Насарни ўлдириш қасдида пойлашаётган эди. Сантьяго Насарнинг калласига қайси гўрдан ҳам соат тўртда Ксиуснинг уйи жойлашган тепаликка чиқиб, янги келиш-куёвга қўшиқ айтиб бериш фикри туғилибди — начора, кўндик.

Биз уларнинг деразаси тагида қўшиқ айтиш билан кифояланмай, боғчага қарата портлагич бақамушаклар ҳам отдик, бироқ теварак жимжит, ҳаёт асорати сезилмас эди. Уйда ҳеч ким йўқдир, деган ўй бирортамининг хаёлимизга келмапти. Дарвоза олдида атлас боғлогичлар, шаъмгуллар билан безатилган тепаси очик автомобиль турарди. Укам Луис Эприке, у ўшандаям моҳир машшюклардай гитара чаларди, келиш-куёв шарафига ўзи тўқиган, кирдикорлару фитна-фасодлар хусусидаги никоҳга алоқадор қўшиғини айтарди. Бу дам ёмғир ёрмаёт-

гаңди, аксинча, осмон ойли, хавои жаҳон очик, мусаффо эди, жарлик тубидаги қабристонда асрий сўнгалар аралашган турли чириқдилар ёниб, товланар эди. Бир тарафда ойнинг оппоқ ёёдулари ичра чўмилиб, жилвала-наётган ям-яшил бананзор, туңд ботқоқликлар, ундан-да нарида Кариб денгизининг уфқ сарҳадларига туташ нурафшон соҳиллари кўзга чалинар эди. Сантьяго Насар уммош юзасидаги югурик оловши бизга кўрсатиб, у - Сенегалдан сафарга чикиб, Картаген де лас Индиас бандаргоҳига кираверишда ичидаги бор юки, банди қуллари билан сувга фарқ бўлган қулфурушлар кемасидаги бир муваррикнинг руҳи вариби, деди.

У Анхела Викарионинг бир лахзалик эр-хотинлик турмуши бундан икки соат аввал завол топганини билмасди, албатта, шунинг учун ҳам йигитнинг қўнгли шундан алағда буляпти, деб ўйлаш нотўғри эди. Байярдо Сан Роман, агар машинани юритсам, моторнинг товуши бадбахтликни олдинроқ одамларга овоза қилиб қўймасин деб, бечора зонияни онасининг уйига атайлаб пиёда олиб бориб ташлаб келган; сўнгра Ксиуснинг хайрли, улкан, қиммасиз хошадонида чирокларшиям емай, узоқ вақт несту мустар бўлиб ўтирган.

Тепалиқдан қайтиб тушганимизда, укам, бозордан қовурилган балиқ олиб, нонушта қилайлик, деди, аммо Сантьяго Насар, бирор соат ухлаб, ўзимни ўнглаб олай, епископни кутишга чикаман, деб кўнмади. У Кристо Бедойя билан бирга унда-бунда чироклари ёна бошлаган эски бандаргоҳ йўлидаги кўчадан ўтиб, денгиз қирғоғи бўйлаб уйига жўнади: муюлишдан қайриларкан, бизга қарата қўл силкиди — шу уни охириги кўришимиз эди.

Кристо Бедойя иккови кейинроқ бандаргоҳда учрашмоққа келишиб, ҳовлининг орқа эшиги сида хайрлашишган. Итлар унинг келганини сезиб, одатдагидай ириллалашган, Сантьяго Насар калитларини шикирлатиб, махлуқларни тинчитган. Йигит ичкарига кириб кетаётганда Викториа Гусман қаҳва қайнатаётган эди.

— Ҳой, араб, — деган у хўжайинига, — қаҳванг қайнаб қолди, совимасдан ич.

Сантьяго Насар қаҳвани кейинроқ ичаман, беш яримда Дивина Флор мени уйротсин, худди эғнимдагидай тоза кийимимни тайёрлаб қўйсин, деган. У ёторига чикиб кет-

ганча, бир дақиқа ўтар-ўтмас гадоё хотин кириб келганда, Клотильде Арментанинг сўт дўқонида эшитган гапини оқизмай-томизмай Виктория Гусманга етказган. Соат 5-у 30 да Виктория Гусман, — у кизи Дивина Флорини хўжайиндан доимо эхтиётлар, етоғига ёлғиз йўлатмас эди, хўжасининг буйруғини адо этиб, каноп сурпдан тикилган костюмини олиб кирган.

Мария Александрина Сервантес эшик илагини солмай очик қолдирган экан. Мен укам билан хайрлангач, йўлакка бурилдим, у ердаги яшанг долалар ўсган гулхонада зашжи дилбарларнинг эрмаги, эркатойи мушуклар мудраб ётганди, махлукларга сездирмасдан ётоқхонага кадам қўйдим. Чироқ ўчик эди, остона хатлашим биланок димоғимга хотин кишининг хуш бўйи урилди, қоронғида «свояи мушук»нинг эхтирос оташила порлаётган кўзларини кўрдим, сўнгра, черков жомичалинмағунича бу оламда нелар рўй берган — булдан хабарим йўқ.

Уйга кетаётиб, укам тамаки сотиб олиш ниятида Клотильде Арментанинг дўқонига кирган. Базмда у роса туйиб ичган эмасми, дўқонда бўлиб ўтган гапларни элас-элас элади, аммо Педро Викарио унга тутган бир қўлтум арақ бамисоли ажалнинг ўқи экан, деган, ўша едида қолибди. «Худди алангани ичимга ютиб юборгандай бўлдим», деди укам менга. Мудраб ўтирган Пабло Викарио укамнинг шарпасини сезиб, шартта ўрнидан турганда, пичоғини кўрсатиб:

Ҳозир биз Сантьяго Насарни сўйгани борамиз, деган.

Укам унинг бу гапини эслай олмади. «Агарда шундай деганини эшитганимдаям, бари бир ишонмасдим, — деди укам менга бу ҳақда бир неча бор. — Эгизакларнинг бирор кимсани ўлдирмоқчилиги, айниқса тўнғиз бўғизлайдиган саллоҳчиёқ билан сўйишга аҳд қилгани ўшанда авлисининг ҳам калласига келмасди». Сўнгра Викариолар ундан Сантьяго Насарнинг каердалигини суриштиришган, аявал бирга эдинглар, айт, дейишган, афсуски, укам уларга не деб жавоб берганини хотирлай олмади. Клотильде Армента ва биродар Викариоларнинг терговчига иқроор бўлишича, укамнинг гапидан улар ёқа ушлаб қолишган. Укам: «Сантьяго Насар ўлди», деган.

Кейин у уччовиниям епископчасига чўқиштириб дуо этган-да, мункиб, эшикка қоқилиб, тебранганича ташқарига йўналган. Майдон ўртасига етганида падар Амадорни учратган. У ҳайитлик ридосига бурканиб, бандаргоҳ томонга шошиларди, ортидан бир неча роҳиб-хизматчи эргашиб борарди, бу тўда орқасидаги шотирлар эса спискошнинг кемадан тушибоқ ибодат ўтказиши учун кўчма мехробни кўтариб олишганди. Бу шарафли махлуқларни кўрган Викариолар шошиб чўқишишган.

Клотильде Арментанинг менга айтишича, кашиниш унинг уйи ёнидан роҳиблар гуруҳини эргаштирганча индамай ўтиб кетгач, кўнглидаги сўнгги ишонч риштаси ҳам узилган. «Падаримиз мен ёзиб юборган хатни олмангилар-да, деган хаёлга бордим», деди аёл менга. Бироқ орадан қанча ииллар кечиб, падар Амадор у дунёнинг огир хаёлидан қутулиб, бу дунёнинг ногирону потавонлари тўла Калафелла «Шифо уйи»да даволаниб ётганида менга иқроор бўлганидек, унга Клотильде Арментанинг хатини етказишган, бандаргоҳга жўнашидан олдинроқ эса ундан-да бешбаттар шумхабарларни эшитган. «Бўтам, очинини айтсам, ўшанда не йўл тутмоққа иштибоҳланиб, хайрон бўлиб қолдим, — деди чол. — Даставвал фикри ожизимдан, бу менинг эмас, фуқаронарвар маҳаллий ҳокимиятнинг иши, деган ўй кечди, баъдаз йўл-йўлакай Пласида Линерога бир-икки обиз сўз айтмоқ даркор, деган қарорга келдим». Минг афсуски, кашиниш майдонни айланиб ўтаётганда ўз аҳдини унутган. «Маълумингизким, ўшал рўзи машъумда, баайни епископ ҳазратлари ташриф этгувчи кунда эсим жойида эмасди», дея кейин у ўзини оқлади. Қосидлар шум пиятига етгани хусусидаги гапни эшитгач, падар Амадор шунчалар ранжу надомат чекканки, нима қиларини билмай, охири, худди бутун шаҳарга ўт кетгандай, бирваракайига барча жомларни чала бошлаган.

Укам Луис Эприке ошшопа эшиги орқали уйга кирган биз кечроқ қайтганимизда отамни уйғотиб юбормаслигимиз учун онам у эшикни бекитмас эди. Укам ўринга ётишдан олдин ҳожатхонага чиққан ва ўша ерда, хала чаноғида ўтирганича ухлаб қолган; кейинчалик кичик укам Хайме мактабга жўнаш олдидан унинг тоштахтага юзгубан тушганча сўлагини оқизиб, хуррак отиб ётгани-

га кўзи тушгач, уйдагиларга айтган. Роҳиба синглим эса, епископни кутгани ҳам чиқмай, ўтган кеча тўйда кўпрок ичиб қўйганидан ҳамон боши оғриб турган экан, буни эшитиб, судралиб ҳожатхонага чиққан. Луисни уйроғаман деб роса уринган, аммо чоғи келмаган. Синглим: «Мен халахонага кирганимда соат бешга занг урганди», деди. Маргот синглим бацдаргоҳга боришдан олдин бир покланиб олай деб ғулхонага ўтаётганида, Луис Энрикени ҳалигидақа аҳволда кўрган ва амал-тақал қилиб, итнинг ўлигидай чўзилтириб ётоқхонага судраган. Укам қарахт ҳолда уйку аралаш епископ кемасининг чўзиқ-чўзиқ овозини эшитган, сўнг кўзини йириб-йиртиб сал очгану кипригини кўтаришга ям мадори етмай, яна кўзи юмилган. Шу ухлаганича тош қотган, роҳиба синглим устидан кўрсани важоҳат ила тортиб-юлқиганда:

— Сантьяго Насарни ўлдиришди! — дея айёҳаннос солгану уйқуси ўчиб, ўрнидан турган.

Сантьягонинг ваҳшиёна пичоклангани бир бўлдию доктор Дионисио Игуаран йўқлиги боис падар Кармен Амадорнинг уни шафқатсизларча ёргани бир бўлди. «У бечора жон узиб қутулмаган экан, биз уни яна бир бор чаваклаб ёриб, ўлдирдик, ўзинг гуноҳимдан ўт, э парвардигор, — дея пушаймон чекди падар Амадор Калафелледаги хастахонада. — Биз ҳам ночор эдик, шаҳар ҳокими ёрасан деб буюрганди-да, ўзингиз биласиз-ку, у одамёввойининг амри қапчалик аҳмоқона бўлмасин, бажаришдан бўйин товлай олмасдик». Аммо мўйсафиднинг айтганлари унчалик ҳам тўғри эмасди. Полковник Апонте ўша тала-тўп душанбада вилоят ҳокимига сим қоқиб, уни аҳволдан хабардор этган, у жаноб эса, терговчи етиб боргунича қўлингиздан келадиган чорани кураверинг, дея фармон берган. Шаҳар ҳокими бу рутбага эришгунгача қўшинда зобит сифатида хизмат қилган бўлса-да, адлия соҳасидан мутлақо беҳабар, бу ҳам етмагандай ўлгудай такаббур эди, шу боис мазкур ҳолатда ишни нимадан бошлаш лозимлигини бировдан сўрашга ор этарди. Шунинг учун у, жасад ёрилиши керак, деб қўяқолди Кристо Бедойя тиббиет билан шуғулланарди, Сантьяго Насарнинг яқин дўсти эди, у шаҳар ҳокимини бу ишни қилмасликка кўндирди. Сўнг полковник доктор

Дионисио Игуаран келгунича мурдани музхонада сақланглар, дея амр этди, лекин одам жасади сифадиган бундай музхонали холодильник топилмади, бозордаги бирдан бир катта музлатгич ҳам бузуқ экан. Расмана тобут ясаптириб келтиргунча майитни катта хонанинг ўртасига, темир қаравотга ётқизишди, ҳамқавмлари у билан шу ерда видолашишди. Ётоқхонадан ҳамда қўшни хонадонлардан бир неча вентилятор опчиқилди, аммо марҳумни кўргани келганлар шу қадар кўпайиб кетдики, оқибатда жавонлар холироқ жойга сурилди, кафасдаги қушлар, катта-катта гултуваклар четроққа олишди, бироқ шундан кейин ҳам дим бўлаверди, хонада туриб бўлмай қолди. Итлар ўликнинг исини олиб, безовталаниб, саросималаниб фингий бошлади. Мен кирганимда тубап махлуқлар тинмай увлашар, айни аснода ошхона томонда жон узаётган Сантьяго Насар талвасали инграниб ётар, Дивина Флор бўзлай-бўзлай эшик тамбаси билан итларни уриб, хайхайлаб хайдар эди.

— Кел, манави очофатларни хайдашиб юбор! — деди у мени кўрибоқ. — Ичагини сйман дейди-я, ажал келгурлар!

Биз итларни оғилга қамадик. Бир оздан кейин Пласида Линеро, дафн ўтгунча итларнинг қорасини ўчириб туринглар, деди. Аммо чошгоҳда, пима бўлганини ҳеч ким билмай қолди, махлуқлар оғилдан қочиб чиқишиб, қутургандай уйга ёпирилишди. Пласида Линеро ана шунда ўзини йўқотиб қўйди.

— Лаънати хайвонлар! — қичқирди у. — Отиб ташланглар!

Онанинг амри дарҳол бажо этилди, хонадон сув қўйгандай жимжит бўлиб қолди. Хайриятки, жасад ортиқча хавотир туғдирмас, айниқса, юзига ҳеч нарса қилмагани — Сантьяго Насар қўшиқ айтаётгандаги ифода чехрасида ҳамон котиб турарди; Кристо Бедойя унинг осилиб, қорнидан чиқиб кетган ичак-чавагини жой-жойига қўйиб, устидан мовут борлами билан ўраб-чирмаб ташлади. Бироқ кунботарга етмай яралардан сарик хилту фасод сизиб чиқиб, атрофни пашпа босди, оғзининг те-варагини бинафшаранг доғ қоплади, сўнгра у сувдаги булут кўланкасидай силжий-силжий сочининг илдизларигача қамраб олди. Марҳумнинг юзидаги ҳамипаги ёқим-

ли, самимий ифода ўрнини хунук, ғайри бир аломат эгалладики, опаси унинг бетига рўмолча ёпиб қўйди. Шунда полковник Апонте ортықча кутиш ўринсизлигини англади ва падар Амадорга, ўликни ёринг, деб буюрди. «Бир ҳафтадан кейин гўридан кавлаб олиб, яна ичини ёрилса, буздан бешбаттар бўлади», деди у. Падар бир пайтлари Саламанкада тибдан, хусусан, жарроҳлик илмидан таълим қўрганди, аммо шаҳодатнома олмасдан диний мактабга ўтиб кетганди; албатта, кашининг ўлик ёриши қопундан ташқари иш экапига ҳатто шаҳар хокимининг ҳам ақли етарди. Шунга қарамай, буйруғи ижро этилишини талаб қилди.

Жасадни шу яқин-ўртадаги мактаб биносига ёришди, бу ҳам бир хунрезлик бўлди; падар Амадорга эндигина тиб илмидан сабоқ олаётган, айни кунларда таътилга келган талаба йигит, не қилганларини дафтарга ёзиб борган дорихоначи кўмаклашди, учовлон биргалашиб, ўликни қассобдай яна сўйишди. Уларнинг қўлида бир-иккита майда-чуйда жарроҳлик асбоблари бор эди, холос, заруриятдан рўзворда ишлатиладиган оддий пичоқдан ҳам фойдаланишди. Марҳумнинг аъзойи бадаши чаппарастасига чавақлаб ташланганини назардан соқит этсак, падар Амадор ёзган хисобот рисоладагидай эди, шу боисданми, терговчи уни асқотиб қолар деган ниятда суд ҳужжатларига тиркаб қўйган.

Саллохлар Сантьяго Насарнинг танасига пичоқ санчавериб ғалвир қилиб юборишганди, зарбалардан етти-таси унинг айни жон жойига текканди. Жигар икки еридан деярли бўлиб ташланган. Ошқозоннинг тўрт жойига жуда каттиқ тиф урилган, улардан бири ҳатто ошқозон безини ажратиб юборганди; йўғон ичак олти еридан оғир яраланганди, тиф илгичка ичакка довури етиб борганди. Орқадан урилган яғоша зарб пастдан учинчи қовурға орасидан ўтиб, тиф ўпгадаги буйракка санчилган эди. Қоринда анча-мунча шилта хилтлар тўпланганди; ўша чиқитлар ичида Сантьяго Насар тўрт яшарлигида ютиб юборган тилла медальонни тошиб олишди. Қўқрак қафасининг икки нуқтаси жароҳатланган: бири — ўнг ёнбошда, иккинчиси қовурға остида эди, айни шу зарб ўпкага тегиб ўтганди; иккинчиси чап қўлтиқда эди. Қўл панжалари ва билакларининг олти жойи тилинган эди. Вужуд-

нинг икки узига — ўнг сонга ва қорин тўқимасига энлатиб урилган пичоқ ҳам анча чуқур ботган экан. Ўнг қулнинг кафти бамисли чопилгандай эди, суд ҳисоботида бу ҳақда. «Чормихга тортилган Исо алахиссаломнинг вужудидаги тамгага ўхшайди», деб ёзилган Миясининг вази оддий инглизнинг миясидан 138 мисқол оғир эди, шунга сўянган қолда падар Амадор судга берган ҳисоботида Сантьяго Насар — мияси бутун йигит экан, у келажакда донишмандлардан бири бўларди, деган мулоҳазани билдирган. Ҳисоботи сўнгида у жигарнинг чўзилиб кетганини, бу марҳумнинг жигари шамоллаганида расо даволанмагани оқибати эканини таъкидлаган. Сухбатларимиздан бирида кашини менга: «Бари бир умри тугаб, жигари килкиллаб, ҳаққа етишиб қолган экан», деди. Доктор Дионисио Игуаран ҳақиқатан ҳам бир вақтлар, Сантьяго Насар сариқ бўлганида, уни муолажа этгани, жасадни ёриш устида гап айланганда, у одамларнинг омилигидан ори келиб, ниҳоятда ғазабланди. «Бу падар шу қадар нодонки, тўғриси айтсам, кашинликдан бўлак ишга ярамайди, — деди доктор менга. — Одатда иссиқ минтақадаги ўлкаларда тувилган инсонлар жигари испанларникидан каттароқ бўлади, шу ҳақиқатни унга англатишдан кўра ўлиш осондир». Падар Амадорнинг ҳисоботида таъкидланишича, етгита ярининг ҳар бири биттадан ажалли чақирган, қисқаси, у кўп қон кетиши оқибатида ўлган.

Азаматлар ўшанда бизга бутунлай бир бошқа жасадни қайтариб беришди. Суяк кесишадиганда бош чаноғининг ярмини кўчириб юборишгани, марҳумнинг мамот соя соллмаган мардона чеҳраси таниб бўлмас даражада ўзгариб кетгани. Бундан ташқари, кашини қоринни ериб, бир кўтаришда унинг ичини кўпорворган экан, кейин ичак-чавакни жойлаштиришга ожизлик қилиб, жаҳолатдан хуноби ошиб, ахири дуои фотиҳа билан уларни ювидичелакка ташлади. Мактаб деразасига ёпишиб олиб, ойна кўзларига бурнини тираб жарроҳия жараёнини кузатаётган сўнги томошатабларнинг ҳам дармони қуриганди. падарнинг ерданчиси — толиби тиб ҳам хушини йўқотиб, афдалиб тушгани; ўз вақтида кўп ўликларни кўрган, қон тўкиб-қон кечган полковник Апонте ҳам бундайин жасад ёришдан кўнгли озиб, арвоҳпарастлиги ет-

магаандай, гўшт деган нарсани кўрса ё эшитса, сескана-диган, ҳазар қиладиган бўлиб қолди. Ичи бўшаган жасадга латта-путгани сўнмаган оҳакка булаб-булаб тикиб, устидан жуводдиз билан чалакам-чаттисига шунчаки ча-тиб қўйилган эди, биз уни шоҳи ёпинчикли янги тобутта солаётгапимизда тикилган жойлари сўкилиб, ичидан ғайри нарсалар тўкилиб кетди. «Ўша ҳолатда мурда узок сақланади деб ўйлагандим», деди менга падар Амадор. Бироқ иш бошқача тус олди: майит айниб, сасиб, ҳамма-ни шунақаям беҳузур қилдики, ночорликдап уни тонг-даёқ кўмиб юбордик.

Ўша сешанба тонги тунд, тийра эди. Ўтган кундузу кечада бир олам ғавғою савдони кўрганам боис бир ўзим ухлай олмасимни сезганимданми, оёғим Мария Але-хандрина Сервантесникта тортаверди, борсам, бахтим чопганини қарангки, эпик тамбалапмаган экан. Дарахт-ларга осиблик қовоқ қалпоқли чироқлар еник, рақс май-дониди гулхан гурилларди, катта-катта сатилларга сув тўлдириб, ўтга қўйишганди — запжи дилбарлар аза че-кишиб, байрамлик кийимлариши корага бўйшаётган экан. Мария Александрина Сервантес одатдагидай — худди тўйиб ухлаб тургандай хушқайф ва шир-яланғоч эди; у бегоналар бўлмаса, хосхонасида онадан турилгандай киёфада юраверарди. У ўзининг шоҳона каравотида турк жононларидай чордона қурган, рўпарасидаги патнисда турли поз-неъматлар Бобил мишорасидай баланд бўлиб уюлиб турар эди: бузоқ гўшти дўлмаси, димланган то-вук, чўчка гўшти, банану сабзавот — деярли беш киши-лик овқат унга мунтазир эди. Унинг ғусса чекканда тинмай овқат ейдиган одати бор эди, назаримда, мен уни бундай қайғули дамларда бирор марта ҳам ғамгин кўрма-ганман. Кийимларимни ечмасдан охиста унинг ёнига чўзилдим, бир оғиз ҳам гапиришмадик, мен ўзимча аза тутиб йиғладим. Йигирма ёшида Сантьяго Насарнинг йигит умрини хазон қилган ваддор фалак дастидан фарёд чекдим, айниқса, унинг тўрт пора қилиб — қадимий усулда боши, қўл-оёғининг кесиб ўлдирилиши аламимни ҳаддан зиёд этди. Тушимда бир аёл хонага киргандай бўлди, қўлидаги тўдаги ҳадеб чапиллатганича маккажў-хори сўтасини ражирди, ярим чайналган донлар унинг қўйлагига тўкиларди. Хотин менга «Ғажигани ражиган,

хеч тўйай демайди», деди. Бирданига қўйлагим тугмаларини кимдир шошилиб ечаётганини сездим, шундоққина тепамда хансираётган айшу шаҳват бандасининг ваҳшиёна нафасини ҳис қилдим, ишваси ҳушимни олди, беихтиёр ишрат комига чўқа бошладим. Бироқ у ногаҳонда жимиб қолди, охиста йўталди — гўё овози олис-олислардан эшитилгандай бўлди.

— Ётолмайман, — деди у. — Сенданам ўлик хиди келяпти.

Фақат мендангина эмас, балки бутун теварак-атрофдан Саптыаго Насарнинг иси келарди. Ака-ука Викариолар икковиниям шаҳар хокими вақтинча ҳибс этганди, турмада ётган ерларида шу хидни туйиб, роса қийналишган. «Совун-сочик билан ҳарчанд ишқаламай, бари бир хидини кетказолмадим», деди менга Педро Викарио. Эгизаклар уч кун ухлашолмади, кўзлари юмилган захоти алок-чалок туш кўраверишди, тушларида жиноятлари такрор бўлаверди. Ўша интихосиз кундаги ҳолатини эслаб, анча кексайиб қолган Педро Викарио менга: «Бари бир кўзим очилиб кетаверди», деди. Унинг мана шу биргина иборасидан улар турмада уйқусизлик туйғайли дўзах азобини чекишганини англадим.

Ҳибсхоша узунасига уч қадам, туйнуги панжараланганди, ахлат-тувак, ювиниш учун бир кўза сув, тоғора, иккита бўйра тўшалган тош-тахта ҳам бор эди. Бу хона шахсан полковник Апотенинг амрига биноан жиҳозланганди, унинг оғиз кўпиртиришича, дунёда бундан ҳам яхшироқ, инсонпарварроқ камоқхопани топиб бўлмас экан. Укам Луис Эрикке шаҳар хокимининг бу гапларини жуда тўғри деб, маъқуллади, чунки у бир гал машшоқлар билан жанжаллашиб қолиб шу ерга қамалганида, полковник Апонте азбаройи одампарварлигидан укамнинг ҳисбхонага бир зашжи фоҳишани олиб кириб ётишига рухсат берган. Соат эрталабки саккизда, маҳаллий араблар таҳдидидан энди қутулганликларини фаҳмлашган саллоҳлар худди шуни эслаб бир оз таскин топишган. Икковлон ҳам зиммаларидаги оғир вазифани бажарганликларидан анча снгил тортиб, мамнун бўлишган, энди кўнгилларини биргина нарса — ўша бадбўй ўлик хиди безовта қилмоқда эди, холос. Махбуслар совун, сочик, ишқалагич, кўпроқ сув беришларини сўрашган,

юз-қўлларидаги қон юқини обдан тозалашган. Педро Викарионинг истагига кўра унга хабдори, ичини юмшатадиган дори, бавосилига қўйгани тоза дока берилган, у ҳатто эрталабгача икки марта ёзилиб кайтган. Бироқ кун ёйилиши биланок унинг азоби ортгандан ортиб, ўлик хидишям эсидан чиқарган. Соат иккиларда, айна қиёмда, Педро Викарионинг силласи куриб, бўйрага чўзилишгаям мадори етмаган, аммо оёқда тик туришга ҳам холи қолмаганди — чарчок ва оғрик уни турган жойида қулатган. Чотидаги оғрик бўйнигача чиққан, пешоби таққа тўхтаган, буидан ваҳимаси ортиб, ё раббим, бир умр ухлаи олмайдиган касалга чалиндимми, дея ўйлаган. У менга ўша кунларни хотирлаб: «Ўн бир ой кўз юмдим», деди, аввалдан феъл-атворини билганим учун сўзига ишондим. Ўшанда бояқишнинг томоғидан овқат ўтмай қолганди. Пабло Викарио ҳарқалай бериладиган смаклардан оз-оз ютишга қодир эди, лекин чорақ соатдан кейин қорни бураб оғриб, хожатхонага чопарди. Соат олтида, Саштъяго Насарнинг жасади ёриб-кўриб бўлингач, жавобгарлар шаҳар ҳокимини чақиртиришди. Пабло Викарио укасини заҳарлашганига амин эди. «Сув бўлиб кетавердим, — деди менга Пабло Викарио. Бу анави турклар¹нинг иши, деган ўй хаелимда чарх ураверди». Бу муддат мобайнида ахлатчелак икки марта тўкиб келинган, буидан ташқари, соқчи Пабло Викариони олти марта доруға хожатхонасига олиб борган. Полковник Апонте уни айнан халажойда инкиллаб ўтирган алпозда учратган, тепасида соқчи милтиқ ушлаб турарди; жавобгарнинг ичи шариллаб кетаётганини кўриб, маҳбусларнинг заҳарлашиш борасидаги даволарида жон бор экан, деб ўйлаган у. Бироқ саллоҳнинг фақат сув ичиб, уйдан опаси Пура Викарио жўнатган пимаики бор, ҳаммасини аралаштириб сяверганини эшитгач, бу фикридан қайтган. Бандининг нафси бузуклигидан фаши келган полковник Апонте уларни маҳсус соқчилар Риоачадаги ғаройиб турмага олиб кетмагунича ўз уйида, қаттиқ пазорат остида сақлашни буюрган.

Ака-ука Викариолар дилидаги қўрқув кўчадагилар ваҳимаси билан бир хил эди. Араблар ўч олишмай-

¹ Колумбияда барча араб қавмларини турклар деб аташади.

ди, деб ҳеч ким кафолат беролмасди, лекин икков суиқасдчидан бошқа бирор инсон заҳар ҳақида гапирган ҳам, ўйлаган ҳам эмасди. Халойиқ фикрича, араблар шом тушган заҳоти туйшукдан керосин шиша отиб, қамокдаги эгизакларни турма-пурмаси билан ендириб юбориши лозим эди. Бирок бу шунчаки маҳобат эди, холос.

Араблар жамоасининг барчаси тинчликпарвар бўлиб, улар аср аввалида Кариб денгизи соҳилларидаги узоқ-яқин шаҳру кишлоқларга кўчиб келиб, жойлашиб қолишган ва асосан бозорларда ранг-баранг матолар, майда-чуйда атторлик буюмларини сотиб кун кечирешарди. Бари ахил, меҳнаткаш эди, католиклар мазҳабига эътиқод этишарди. Араб жамоасидагилар фақат ўз ҳамқавмларига қиз бериб-қиз олишар, етиштирган донларини ўзлари сотишар, ҳовлиларида қўй боқишар, боғчаларида хушбўй тоғрайҳону баклажонлар ўстиришар эди, уларнинг бирдан-бир қусури — қартавозликка ружу қўйишгани эди, холос. Ота-боболар оша юртларида ўрганишгани — араб тили шеvasида сўзлашишар, уни иккинчи авлод ҳам бузмай сақлаган, аммо учинчи авлод — набиралар, буздан Саигъяго Насар мустасно, ота-боболарининг арабча каломини эшитиб, уларга испанча жавоб қайтаришга одатланишган эди. Ана шу ювош арабларнинг бирдан жуибушга келишига ва саллоҳларнинг жинояти важидаи биздан ўч олишига ақл бовар қилмасди. Шунингдек, вақтида обрўли, жангари одамлар етишиб чиққан ва уларнинг бир нечтаси қотилликда, майхонаю қовокхоналарда муштумзўрликда ном қозонган, эндиликда анча попуги пасайиб қолган Пласида Линеро уруғларининг қасос исташи ҳам имкондан ҳориждаги бир ҳол бўлиб, бу хусусдаям ҳеч ким хавотир олмасди.

Узунқулоқ гаплардан кўнгли вазланган полковник Апонте атрофдаги ҳар бир араб хонадонига кириб, улар билан сўзлашиб, бу гал энди тўғри хулоса чиқарди. У ҳар бир аҳли арабнинг руҳи чўкканини ва бағоят ҳам чекаётганини, меҳробларида аза шишони борлигини, кўпларининг ерга ўтириб олиб, кўз ёши тўка-тўка марҳумнинг арвоҳини ёдлаб қайғураётганини кўрди, илло, бирор кимсанинг хун олиш пиятида экашини пайқамасди. Суиқасд хусусидаги эрталабки шов-шуву дахшатли гап-

сўзлар алапгаси анча пасайган, ҳатто қотиллар ҳам, буёғига жанжал кўгарилсаям муштлашувдан нарига ўтмайди, деб ўйлашарди. Бундан ташқари, юз ёшлик кампиршо Сусеме Абдул қизи эғизакларга ачиқ эрмон ва ски сачратқи барги қайнатмасини ичирипи кераклигини айтибди, бу дориларни ичгач, Пабло Викарионинг ич кетари таққа тўхтади ва аксинча, бу Педро Викарионинг бўшалишига ердан берди. Сўнгра Педро Викариони мудроқ босди, юракбуруғидан қутулган Пабло Викарио эса, жопи орому осудалик топиб, уч кундан сўнг илк бор кўзи илинди. Шаҳар ҳокими Пурисима Викариони фарзандлари билан хайрлашмоққа эрталабки соат учда хибсхонага олиб кирганида, она ўғилларини ана шу аҳволда кўрди.

Полковник Апонтенинг таклифига кўра, Викариолар оиласи — ҳатто катта қизлари ва икковининг эри ҳам шаҳарни тарк этишди, ҳеч кимга билдирмай жўнаб қолишди; биз эса, ўша куни ўлардай чарчаган, Сантьяго Насарни дафн этган, мутлақо кўз юммаган эдик. Шаҳар ҳокимининг айтишича, Викариолар бу ердаги ғалвалар тишиб, аламзадалар ҳовуридан тушмагунича қайтмаслиги лозим эди. Пура Викарио шармандан шармисор қизининг бетидаги кўкарган дор-дуғлар кўринмасин деб унга рўмол ўрагиб қўйди, сўнгра, сўйилган хушторига аза тутяпти деб ўйлашмасин, дея хавотирланиб, қизининг вужудини қизил, ялтироқ кийимларга буркаб ташлади. Пура Викарио жўнаб кетишдан аввал падар Амадорни йўқлаб, ундан ўғилларини турмага бориб кўришини, тавба қилдиришини ўтинган, аммо Педро Викарио бунга кўнмаган, тавба қиладиган гуноҳлари йўқлигига биродарини ҳам ипонтирган. Махбуслар елғиз қолишган; Риоачадаги қамоқда олиб кетиладиган куни саллоҳлар анча ўзларини тутиб, хушёр тортишгач, хотиржамлик билан ҳақ эканликларини таъкидлашар, уруғларимиз таъқибдан кўркиб кечаси жўнашган, биз бундан шармисорликдан ор қиламиз, бизни кўндузи, очиқ-ойдин олиб кетишсин, дея талаб этишар эди. Уларнинг отаси шу кунларда қаё қилди. «Отагинам ғам-ғуссадан куйиб ўлди», деди менга Алхела Викарио. Биродарлар турмадан озод бўлишгач, Риоачада муқим яшаб қолишди, оила аъзолари кун кечираётган Манаурадан бу ер бир кунлик йўл эди.

Пабло Викарио отасининг дўконида заргарлик хунарини эгаллаганди, Риоачада шу ишнинг бошини тутиб, анчагина оёққа туриб олди, Пруденсия Котес унга тегиш мақсадида шу ёққа келди. Педро Викарионинг муҳаббатда ҳам, касбу корда ҳам омади юришмади, ўша воқеалардан уч йил ўтгач, у яна ҳарбий хизматга борди, катта сержантлик унвонига ҳам етишди; кунларнинг бирида унинг соқчилар бўлинмаси бузук хотинлар ҳақидаги кўшиқни айтганича партизанлар эгаллаган ўрмон ичкарисига кириб кетиб қолиб, бирортасиям қайтиб чиқмади.

Халойикнинг гап-сўзига караганда, ўша машъум ходисанинг биринчи ва ягона қурбони Байярдо Сан Роман эди. Айтишларича, бу фожианинг бошқа иштирокчилари чекларига не тушган – ўшанга чидаб беришди, қисматлари пешини тақозо этса, шуни амалга оширишди. Сантьяго Насар шармандаликнинг асл сифатида хун тўлади, жонидан айрилди, ака-ука Викариолар чин йигит эканликларини исботлашди ва сингиллари шаънидаги дорни ювиб ташлашди. Бор-будидан мосуво бўлган одам биргина Байярдо Сан Роман эди. Одамлар, «бечора Байярдо», дея кўн йиллар унга ачишиб юрилди. Ўша қонли айёмдан сўнг, ой тутилган шанба окшомига қадар, у бирор инсон зотининг эсига келмаган, Ксиус шаҳар ҳокимига тушида сотиб юборган уйининг тепасида бир ёнарқуш учиб юрганини, ўша қушни хотинининг хиссаталаб арвохи бўлса керак, деб ўйлаганини айтганида, полковник Апонте пешонасига шапатиллаган ва бирдан апави шўрликни хотирлаган:

Э, хомкалла! -- дея хитоб қилган у. — Бечорани мутлақо унутиб қўйипман-а, қаранг-а!

У соқчи миршаб билан биргаликда баландликдаги уйга етиб боргач, уй олдида тепаси очик турган автомобилни кўрган, фақат хобхонанинг чироғи ёниқ бўлган, аммо полковникнинг чорловига ҳеч ким жавоб бермаган. Ахийри, икковлон эшикни бузиб ичкарига киришган, ой ёруғида барча хонани бирма-бир айланиб чиқишган. Кейинчалик шаҳар ҳокими менга: «Ҳаммаёқ сув қуйгандай жимжит, бино худди сув остига чўккандай эди», деди. Пура Викарио сешанба тонготарида уни қай ахволда кўрган бўлса, у айнан ўша алюзда – эгнида рангип шим, шоҳи кўйлак, каравотда беҳуш ётар эди, фақат

пойабзалигина кўринмасди. Ерда бир неча бўшатишган май шишаси, сал нарида, кўрпа устида яна аллақанча очилмагани кўзга ташланар эди, лекин озиқ-воқат асари, бирор пон ҳам йўқ эди. Уни ўша ҳолатида текшириб кўрган доктор Дионисио Игуаран кейинчалик менга: «Унинг ичкиликдан захарланиб ўлишига бир баҳя қолганди», деди. Бироқ бир неча соатдан сўнг Байярдо Сан Роман хушига қайтиб, ҳаммани оғзига келган сўз билан сўкиб, хайдаб солган. «Мен билан ҳеч кимнинг иши бўлмасин, бирорта ит остонамниям ҳатлаб ўтмасин! Отам, ўша сасиган чол ҳам келмасин!» деган у.

Шаҳар ҳокими дарҳол генерал Петронио Сан Романга телеграмма бериб, уни аҳволдан бохабар этган, ўғлининг охириги сўзини ҳам айнан ёзиб юборган. Афтидан, генерал Петронио Сан Роман ўғлининг жаҳл устидан айтган гаплариши тўппа-туғри тушунган ва шу сабабдан, аразлагани, ўзи йўқлаб келмай, хотинини, икки қизини ва иккита олмақоки сингиллариши жўнатган. Заифалар шаҳарчага юкчи кемада етиб келишди, улар Байярдо Сан Роман бошига тушган фалокат ва бахтсизлик боис мотам тутиб, сочларини ёйиб қулоқларигача аза кийимига ўраниб олишганди. Қирғоққа оёқ қўйишдан аввал пойабзалларини ечиб, яланг оёқ бўлишди, то балангликдаги уйгача жазирамада чўғдай кизиган қумни босиб, товонлари куйиб, сочларини тузғитиб, овозларишиг борича бўзлаб боришди, шунақаям кий-чув солишдики, овозлари худди шодликдан бақириб-чақираётган одамнинг товушига ўхшаб кетди. Эсимда, ўшанда Магдалена Оливернинг уйидаги пешайвондан уларни кузатиб турарканман, бундайин ёлғондакам қайғукашлик, шармандалик устига шармандалик экани хусусида ўйлагандим.

Полковник Ласаро Апонте уларни тепагача кузатиб борди; кейин дарҳол келсин, деб чақирилгани учун доктор Дионисио Игуаран ҳам хачирни кичаб, уларнинг ортидан балангликка йўналди. Қуш қайтиб, сал салқин тушгач, маҳаллий ҳокимиятнинг икки хизматчиси бир жуфт таёкка тўрбеланчакни боғлаб, унда Байярдо Сан Романи осилтириб олиб ўтишди; у бошигача жуш намат билан ўраб қўйилган, орқасида бир неча занфа ув-ув йиғлаб келарди. Магдалена Оливер уни, ўлишти, деб ўйлади.

– Эй фалак! – дея у қўллариши осмонга силкитиб чинқирди. Бу яна қандай фалокат, бу жабринг ҳам бормиди?!

Байярдо Сан Роман эса қип-қизил маст эди, у ўликдай кимирламай ётар, кўрган мардум уни жонсиз деб ўйлар эди. ўнг қўли осилиб тушиб, ер чизиб борарди. Онаси унинг қўлиши кўтариб, жун намат остига тикиб қўйганди, тагин осилиб тушди, шу ашшоуда жарлик ёнидан лангаргоҳгача бўлган йўлда ер чизиб борди. Ана шу чизиқлар уни кўрганларнинг ёдида сўнгги хотира каби сақланиб қолди

Йигитнинг уруғлари уйга тегишмади, ҳеч нарса олишмади. Баъзан, дам олиш кунларида, ўйин-қулги қилишиб, баландликдаги ўша уйга йўлимиз тушарди, ҳар сафар хонадондаги ташлаб кетилган қимматбаҳо нарсаларнинг, жиҳозларнинг камайиб бораётганини сезардик. Бир гал биз Анхела Викарио никоҳнинг биринчи кечаси онасидан сўраттириб юборган ўша жомадончага кўзимиз тушди, аммо эътиборга лойиқ бирор нарса топмадик. Унда аёлларнинг пардоз-андозига асқотадиган оддий матоҳлардан бошқа ҳеч вақо йўқ эди, бироқ бир неча йил ўтгач, Анхела Викарио менга жомадончадаги нарсаларнинг асл моҳиятини – эрини алдаб, ўзини қиз кўрсатишга керакли воситалар эканини айтгандагина билдим. Жомадон унинг беш соатлик уйи бўлмиш хонадондан қолган яккаю ягона ёдгор эди.

Кўп йиллар ўтиб, мазкур ходисага оид бир юзаки тафсилотни аниқлаш мақсадида бу ерга келганимда кўрдимки, бир маҳаллар Йўлаанда де Ксиуснинг бахтхонаси бўлмиш ўша уй куп-қуруқ, хувиллаган мотамхонага айланган эди. Полковник Ласаро Апонте ҳар қанча зўр бериб уринмасин, у ердаги бор нарсалар бирин-кетин йўқолаверган; ҳатто бир пайтлар эшикка сизмаганидан уйга олиб кирилиб, Момпос усталари томонидан йиғиб ўрнатилган олти кўзгули жавонни ҳам азаматлар уриб кетишибди. Бошида бева Ксиус бу ишлардан мамнуи бўлиб юрди, нарсаларни хотинимнинг арвоҳи ташиб кетишти, дея таскин топди. Полковник унинг соддалигидан кулиб, роса мазах қилди. Аммо бир гал кечаси унинг калласига Йўлаанда де Ксиуснинг арвоҳи билан гаплашиб, ҳақиқатни билиб қўя қолай, деган фикр келди,

полковникнинг сўзига қараганда, парсаларни айнан ўша хотиннинг арвохи гўрига ташиб кетаётган экан. Уй нураб, йиқила бошлади. Тўйдаги автомобиль дераза ёнида тукилиб-сочилиб, чириб ётарди, охири унинг занглаган томию таглиги қолди, холос. Машина эгасидан узоқ йиллар давомида дарак бўлмади. Суд ҳужжатлари ичида унинг аризаси бор экан, лекин аризада шу қадар поймапой, узук-юлуқ сўзлар ёзилганки, унга қараб туриб, шупчаки расмият учун бировнинг қўли билан ёздирилибдида, дея ўйладим. Роса 23 йил ўтгач, мен бир мартагина Байярдо Сан Романни учратиб, суҳбатлашмоққа уриндим, аммо у мени тажовузкорона қаршилаб, ўша кунлар хусусида, ўзининг у машъум хунрезликка алоқаси борасида бирор оғиз гап айтишни истамаслигини билдирди. Унинг ота-онасидан ҳам бу борада бирор маъноли сўз эшитмадим, чунончи ўғиллари не балолар ёпдошибки, ўша гадойтопмас шаҳарчага бориб қолганию қай жафокор дамларда иблис йўлига кириб, ўша хотинга уйланиш фикрига тушганига ҳамон ақллари бовар этмас эди.

Хайриятки, яхши кишилар менга Анхела Викарио хақида гоҳ-гоҳ хабар етказиб туришди, бу каминани ажаб бир заифа сиймосини яратишга илҳомлантирди. Роҳиба синглим Гуахираининг шимолидаги бутпарастларни пасронийлик мазҳабига киришга ташвиқ қилиб ўша ерларда бир мунча муддат кезиб юрди, у жойдаги бир қишлоқда Анхела Викариони учратибди, бир печа бор у билан суҳбатлашибди, унинг айтишича, ўша макон Кариб денгизи киревида экан, онаси Анхелани денгизга тириклайин чўстириб юбормоқчи ҳам бўлганмиш. У ҳар гал мурид овлашдан қайтганида, менга «Тутинган синглининг салом деди», дерди. Синглим Маргот ҳам бирипчи йиллари Анхела Викариони йўқлаб турди, унинг сўзига қараганда, улар хайҳотдай ҳовлиси бор бир уй сотволишибди, тўрт тарафидан шабада эсиб турармиш, сув тошқинию хожатхонадан шамол суриб келадиган бадбўйни ҳисобга олмаса, уларнинг тўлқин ҳовлига ва ётоқхонага улоқтирган балиқларни теришдан бошқа ташвиши йўқ эмиш. Уша вақтда Анхела Викариони кўрганларнинг айтишича, у жудаям чевар бўлиб кетибди, молу обрў топиб, шунга овуниб, роҳат-фароватга етишибди.

Ўшандан бир неча йил сўнг, у фалокат хақидаги тасавурум тиникмай, бир тўхтамга келолмай, аммо бу бахтсизликларнинг сабабу оқибатларини англашга уришиб, Гуахира қишлоқларида қомуслар, тибга оид китоблар сотиб юрган кезларим, иттифоқо хиндулар яшайдиган бир масканга йўлим тушди. Сингилларим тавсифлашган худди ўша денгиз бўйидаги уйни кўрдим: жазирама пайти эди, чокмашинада ненидир тикиб ўтирарди — унинг азадорлик либоси, юзидаги темир бандли кўзойнаги, сочларини қоплаган оқ, сарғиш толалар, бош устидаги осиблик кафасда тинимсиз сайраётган сариқ сава — барчаси кўз олдимда уни бошқача бир синмо тарзида гавдалантирди. Унинг дераза кўзлари ортида шу алпозда ўтирганини кўриб, наҳотки, шу ўша Анхела Викарио, дея хаирон бўлдим, у тасавурумда мутлақо ўзгача эди, бечорани шу қадар нотавону абгор ҳолатда учратиб, кўнглим бузилди, чархи ўйинкор бир ипсон умрини шунчалик бемаъни афсонага айлантириб, охири хору хақир этганидан ич-ичимдан эзилиб кетдим. Ҳа, бу хотин худди ўша Анхела Викарио эди, орадан 23 йил ўтганди.

У мени одатдагидай узок қариндошидай кутиб олди, саволларимга ўйлаб, жиддий жавоб берди. У кечган йиллар мобайнида салобат ва ақлу идрок касб этганди, қараб туриб, ўша Анхела Викарио шуми, дея тагин хайратландим. Ўз ҳаёти хусусида бирам оқилона хулосалар чиқарибдики, буни эшитиб, унга қойил қолдим. Бир оз вақт ўтгач, у менга аввалгидай қаримсик эмас, балки аксинча, худди хотиротим кўзгусидаги каби ёш, жозибадор бир жувон сингари кўрина бошлади, йиғирма ёшидаги муҳаббатсиз турмуш курсанг, ўлмайсан, дея зўрлаб эрга берилган давридаги маҳзун ҳолатларидан асар ҳам қолмаган эди. Унинг онаси, бир оёри тўрда, бир оёги гўрда бўлган бир кампир мени нариги дунёдан келган арвоқдай кутиб олди, ўтмишни эслашни истамасди, бу асарни ёзишда мен унинг онам билан сўзлашгандаги баъзи узук-юдук гапларига, асосан ёдимда қолган эсдаликларга таяндим. Кампир кўзи тириклигидаёқ шумоёқ қизиқнинг ўлимини оллодан ёлвориб тиллаган, аммо муножотини фалақнинг қар қулоғи ҳеч тингламаган, кизи эса, ўша манфур воқеаларни эшитган қулоққа уялмасдан, оқиз-

май-томизмай айтиб, бемалол яшаб юраверган. Бирок энг муҳим сир сирлигича қолган - у фожианинг асл сабабчиси ким. яъни, ушн ким, қачон, қасрда йўлдан ургани хусусида лом-мим демаган. Сантьяго Насарнинг ўша зотий экашига эса ҳеч ким ишонмасди.

Зотан, Сантьяго Насар билан Анхела Викарио икки олам эди. Икковининг бирга юргани ёки хилватда бирга турганини ҳеч зот кўрмаган. Сантьяго Насар жуда назари баланд йигитлардан эди, табиийки, унга қис ҳам боқмаган. Бир гал шу қиз ҳақида гап кетганда, аниқ эсимда, у: «Сенинг апави қариндошинг қил-қизил тентак», деган эди. Сантьяго Насар қизлар борасида дови юришган йигит саналарди, қурдошлари уни макиёнларни кийратадиган қирғий дейишарди. Отасига ўхшаб у ҳам тоғ-тоғ ёлғиз кезиб юрар, бирор дарахт шоҳида осилиб, пишиб турган мевани — шу депарада бирор кўзга илинарли қизни кўрди дегунча ўйлаб-нетиб ўтирмай, ҳеч кимга билинтирмай шартта узарди-кетарди; аммо шаҳарликларга унинг атити иккига жазмани борлиги аён эди, холос: Флора Мигель билан дон олишиб юриши эски гап эди; ўн тўрт ойдирки, Мария Алехандрина Сервантеснинг домига тушиб, яна ипқу жунун кўчасига кирганиям халойиққа маълум эди. Кўпчиликнинг ўйлашича, аслида Анхела Викарио бошқа бировни севган ва ўша номаълум билан аяшини суриб юрган, нозик пайт келиб қолганда эса, дабдурустдан Сантьяго Насарнинг исмини тилга олган, акаларим унга қўл кўтаролмайди, дея хаелидан кечирган ва сувдан қуруқ чикмоқчи бўлган. Иккилчи дафъа уни йўқлаб борганимда, мен ҳам худди шу фикрни таъкидлаб, далилу асосларни тахлаб ташладим, хотишнинг ўз тилидан ҳақиқатни эшитмоқни истадим, бироқ у бир зумга нигоҳини чокдан кўтариб, менга тикди-да:

— Кўпам кавлаштираверма, қариндош, деди. —
Ўша эди.

Сўнг у менга қолган ҳамма гапни, жумладан, никоҳнинг илк кечасида нималар бўлганигача айтиб берди. Шум дўғоналарининг унга: эрингни роса ичириб гишт қилиб қўйгин ёки ўзингни уятчапликка солиб чирокни ўчиришга мажбур этгин, энг муҳими, баданингни аччиқтош билан юв, эртасига эрталаб чойшабингни ҳовлига опчиқиб ёйишганда, кил-қизил бўлиб қўрипади, қизли-

гингни ана шу белгилайди, дея ўргатишганигача яширмай айтди. Аммо Анхеланинг маслаҳатгуйлари икки парсаи ҳисобга олишмаганди: Байярдо Сан Роман ичкилик бобида пишиб кетганди, унча-мунча майпи кўрдим демасди; зоҳираи соддаю гўл кўринса-да, хурофот таъсириданми ботинан тоза, бегуноҳ, еш боладай покруҳ эди. «Дугоналарим ўргатган нарсаларнинг бирортасиниям қилмадим, — деди менга Анхела Викарио. — Бу ҳақда ўйлаганим сари бунчалик тубанликка бормаслик лозимлигини, бу иш ғирт чўчкалик эканлигини англадим, ахир у бечорада нима гуноҳ, — бадбахтнинг бошига шуңдоғам бало тоғи ағдарилгани, мендай қизга уйланили савдоси тушганининг ўзи катта фожеа-ку, деб ўйладим». Қисқаси, у ҳеч қанақа қилиқ кўрсатмай, ихтиёрини эрига тошширган, у чироғи ёниқ ётоқхонада унинг кийимларини бир-бир ечган, аллақачон ҳаёю ифғат пардаси кўтарилган Анхела заррача кўрқмаган, зотан, фишт қолипдан кўчган, кўркишга ҳожат қолмаган эди. «Ҳаммаси оддийгина, осонгина бўлиб ўтди-кетди, деди у менга, — тўғриси, ўлимимгаям рози эдим».

У ич-этини еяётган аламни беркитиш ниятида бошидан кечган азобу бахтсизликларни тортинамасдан, батафсил баён қилди. Байярдо Сан Роман уни онасиникига олиб келиб ташлаб кетгач, ўша сониядан эътиборан у жувоининг дил уйига кириб мангулик макон қурган, — бу гапларни Анхела Викариони ўз оғзидан эшитиб, хайрон қолдим, буңдай бўлиши ҳаёлимгаям келмаганди. Ўшанда жувоининг юрагига ажал ўқи санчилгандай бўлган. «Онам мени ўйиб-чимдилаб ура бошлаганда, бирдан уни ўйладим», деди у менга. Онаси ўзини бечора йигитни бадбахт қилгани учун калтаклаётганига ақли етгач, оғриқни ҳис этмай қўйган. Ошхонадаги диванда ўпкасини босолмай хиқиллаб ётаркан, яна Байярдо Сан Роман тўғрисида ўйлаган ва ўз-ўзидан хайратта тушган. «Мен ўшанда бадамим оғриётганидан ёки бўлиб ўтган шармандаликдан йиғламаётганим, — деди у менга. — Анави бечорани ўйлаб йиғлаётганим» Онаси унинг юзига арника томизғи дорисидан сураётганда ҳам жувои уни ўйлаб ситам чекаётган эди, кейин кўча тарафдан одамларнинг бакириқ-чақириғи, жомининг хайбатли жаранги эшитилди, шу пайт онаси ош-

хонага кирди ва унга, энди бўлар иш бўлди, ухлаб, сал ўзингга келиб ол, деди.

У узок вақт, гарчи заррача умид бўлмасаям, Байярдо Сан Романи хотирлаб, уни кўришчи орзу қилиб юрди. Бир куни онасининг кўзи оғриб, уни Риоачидаги касалхонага олиб боришди, йўлда «Бандар меҳмонхонаси»га киришди, меҳмонхона хўжайини уларга тапиш эди. Пура Викарио бир стакан сув сўради. У қизга орқасини ўгириб сув ичаркан, хашаматли хона деворидаги саноксиз тошойналарга қараб турган Анхела Викарио кутилмаганда неча йилларки хаёл кўзгусида асраб, термилиб юрган азиз одамнинг аксини ойнада кўриб қолди. Нафасини ютиб, секингина қайрилиб, ўша томонга боқди, у жувоппи сезмаган ҳолда унинг ёнидап ўтиб, меҳмонхонадап чиқиб кетди. У кўнгил ойнаси чил-чил синиб, онаси ёкка маҳзун кўз солди. Пура Викарио сувини ичиб бўлиб, лабларини епги билан артаркан, қизига майингша жилмайди, янги кўзойнаги яттилади. Ана шунда Анхела Викарио онасининг асл қиёфасини ҳаётида биринчи марта юрак-юрагидан ҳис этди: қаршисида, майхона пештахтаси ёнида, бутун умрини бахтсизликлар, турмуш ташвишлари еб битирган толесиз аёл туради. «Ҳе, сасимай ўл!» деди Анхела Викарио ичида. У бу ҳолатдап шу қадар мутаассир бўлдики, қайтишда уйига етгунча овозининг борица қўшиқ айтиб келди, сўнгра ўзини кўрнага отди-да, уч кун ўрнидап турмай йнелади.

У гўё қайтадан туғилганди. «Унга бўлган ишқим алангалангандап алангаланарди, ақлимдан айрилиб, телбага айландим», деди у менга. У кўзини юмиши биланоқ Байярдо Сан Романи кўрарди. Денгиз шовқини унинг овозидай, нафасидай туюларди. Кечалари эса, у худди ёпида ётгандай, баданининг хароратини ҳис этар ва шу заҳоти ўзи ҳам қизиб, ёниб, тўлғона-тўлғона уйғошиб кетарди. Орому осудалигини йўқотган Анхела Викарио бир ҳафтага аранг чидади, охири сабри тугаб, Байярдо Сан Романга биринчи мактубини езди. Бу қисқагина хатда жувоп уни меҳмонхонадан чиқиб кетаётганда кўрганини, агарда у ҳам уни илғаб, қараганида, бу ҳолдан бағоят қувонажagini ҳаё билан ифодалаган эди. У номанинг жавобини тоқати тоқ бўлиб кутди. Икки ой ўтгач, қаноатдан дил ўти устун чиқиб, иккинчи хатини ёзди, у ҳам

аввалгисидай мухтасар, боҳаё битилганди, жувон йигитнинг эътиборсиалигидаги гина қилган эди, холос. Олти ой кейин унга яна олтига мактуб юборди, ҳаммаси жавобсиз, сасиз-садосиз кетди, бироқ у Байярдо Сан Роман хатларни олаётганига ишонгани учун буидан оғринмади, аксинча, кўнглини тўқ тутди.

Анхела Викарио ўз тақдирининг хўжайини ўзи эканини умрида биринчи марта хис этди ва мухаббат ҳамда нафрат бир-бирига боғлиқ туйғулигини англаб етди. Жувон унга қанчалик кўп хат йўлласа, юрагидаги ишқ ўти шунчалик ортар, аламзада дилидаги бадхоҳлик баттар алашгаланар эди. «Онамга кўзим тушиди дегунча ичим ёнаверарди, — деди у менга, — чунки онамга қараб туриб ҳар гал уни эслардим». У эри ташлаб кетган хотин бўлса-да, ҳасти аввалгидай — қизлигидагидай оддий бир тарзда давом этарди: у дугоналари билан бирга чок тикарди; олдилари эса у эски ўртоқлари билан қий-кимлардан лолалар, қоғоз парчаларидан қушчалар ясар эди. Онаси ухлагани хонасига кириб кетгач, Анхела Викарио эпикни беркитиб олиб, эрталабгача ўзининг бедаракликка мустаҳиқ хатларини ёзарди. У идроку иродасини яна қўлга олди, яна — фақат Байярдо Сан Роман боис — қизлигига қайтгандай бўлди ва ўзидан ўзга қудратни, эҳтиросу хаёлотидан бошқа жобиру жабркорни сезмай қўйди.

Умрининг ярми ҳазонга юз тутгунча, у ҳар ҳафта биттадан хат ёзиб юрди. «Баъзида нима деб ёзишнинг билмасдим, — деди у менга кулгидан зўрга ўзини тийиб, аммо у хатларимни олаётганини аниқ билганимдан, бошқа ҳеч нарсани умид қилмасдим». Бошида жувон унашилган қайлиқларникидай қисқа-қисқа мактублар битди, кейинроқ эри узоқ сафардаги ташна келинчақдан ишқу эҳтирос, ваъдаю ноз-истиғнога тўла интизорона номалар жўнатди, ниҳоят, охириги пайтларда маҳрами ташлаб кетган бечора беванинг эрини қайтариш варазида қиладиган ёлғондакам ҳасратларини касалман, ўламан каби ох-воҳларидан дудланган мактублар йўллади. Бир сафар тунда одатдагидай нома битиб ўтирарди, нимадандир азбаройи севинганидан сиёҳни вараққа тўкиб юборди, уни йиртиб ташлаш ўрнига, хатни: «Ишқимнинг гувоҳи сифатида сенга қоғозга дув-дув тўкилган

кўзёшларимиям юборяпман», деган чучмал сўзлар билан тугаллади. Гоҳо йиғлаб-йиғлаб чарчаганда, қилаётган ишларининг тептаклик эканини ўйлаб, ўзини ўзи мазахлаб куларди. Фақат бир нарса — ҳаммасининг бахридан ўтиш зарурлиги унинг хаелига келмасди. Байярдо Сан Роман ўзини мутлақо бепарво, беписанд тутарди, жувошининг хат ёзиши қоронғига кесак отгандай беҳуда бир иш эди

Ўшандан ўн йил кейин — фожеалар упутилиб, ҳамма гаплар эсдан чиқибзганда — нохуш бир тонгда Анхела Викарио сесканиб уйғошиб кетди: Байярдо Сан Роман қип-яланғоч тўшакда, унинг ёнида ётгандай туюлиб, нафаси тикилди. Шу куни унинг дарди-дунёси остин-устин бўлиб, талвасага тушганича йигирма варақли хат ёзиб, унда ўша машъум кечадан бери ўтган давр мобайнида кўнглида тўпланган бор хасратини тўкиб солди, моғор босиб ётган ҳақиқатларни уяту андишани йириштириб кўйиб, бир-бир баён этди. Бағрини у бир умрга поралаб кетганини, жисму жошидаги яралар абадий бемалҳам қолажанини, унинг тили заҳарлигию қадди қоматида эҳтирослар қуёши мужассамланганини очиқ ёзди. Жувоныннинг ҳар жумада келадиган чевар дугонаси бор эди. Хатни ўшандан бериб юборди; Анхела Викарио, бу мактуб телба руҳимдаги сўнгги чайқалиш бўлса керак, деб ўйлаганди, бироқ у шундан кейин ҳам не ҳақда ва кимга ёзаётганини англамаган ҳолда тавин ўн етти йил давомида муттасил пома битди

Августнинг чаровон кунларидан бирида, чошгоҳда, Анхела Викарио дугоналари даврасида чок тикиб ўтираркан, эпик ёнига кимнингдир келганини пайқади. У қайрилиб қарамаса ҳам, ким келганини — бу ўша эканини сезганди. «У семирибди, сочи тўкила бошлабди, кўзи хиралашиб, кўзойнақ тақибди, — деди жувоон менга. — Аммо бу айни ўша эди, қурибгина кетсин! Ўша!» Анхела Викарио ўзиям унга ўхшаб қариб қолганини, шубҳасиз, уям кўради, дея ўйлаб, бирдан кўнглини ҳадик қоплаган, уни севганимчалик мени севолмайди, деган иштибоҳга бориб, яна бағри-дили ўрташган. Эгнидаги кўйлаги тердан ҳўл бўлганди — уни бозорда биринчи марта шундай ҳолатда кўрганди — белидаги қайиши ҳам қўлидаги кумуш безакли чармхалтаси ҳам ўша илк учрашувдаги-

дай эди, фақат чармхалта анчагина ушникқан эди Бай-ярдо Сан Роман чеварларнинг ҳайратдан оғизлари лағг очилиб, ханг-манг бўлиб қолганларига эътибор бермай, шитоб юриб келиб, халтасини чокмашина устига қўйган.

— ~~Х~~ дуруст, дуруст, — деган у, мана, мен келдим.

Унинг иккита жомадони бўлиб, бирига кийим-кечак солинган, бошқасига Анхела Викарионинг икки мишга яқин хати тахланган экан. Мақтублар самама-сана, бартартиб дасталанган, шоҳи боғичлар билан боғланган, бирортасиям очилмаган экан.

Кўп йиллар мобайнида биз фақат ўша воқеа хусусида гапириб юрдик. Ўша машъум кулгача ҳар биримиз ўзимизча яшаб, пенсонамиздагини кўриб келаётгандик, ҳам-манинг кўнглига гулгула солган у ҳодиса эса фикру зикримизи ўз қомига тортди, гўё ҳар ёқда сочилиб оқётган умримиз ирмоқчалари кутилмаганда ўша воқеа гирдобига қўйилди. Хўрозлар кичкирган захоти, сахармардонлаб барча бараварига уйқудан уйғонган, хаёлида тасодифнинг бир зарби туфайли очилажак фожеа эшигини ва унинг ортидаги қатор бадбахтликларини тасаввур этарди; омманинг оғзида шу гап эди, аммо бирор ипсон зотининг дилида сирини очиб, қурбонни суиқасддан огохлантириш истаги йўқ эди, инчунун, ҳеч бир киши фалокат рўй берган, унга нечоғли алоқадор бўлмоғи ва кейин тақдири қандай кечажаги бобида бирор аниқ фикрга эга эмасди.

Бу ҳолнинг туб сабабиятини кўпчилик англай олмасди, албатта. Кейинчалик жарроҳ сифатида ном қозонган Кристо Бедойя ҳам ўшанда нечун дастлабки фикридан қайтганию нечун ўз уйига бориб ётиш ва ота-онасини суиқасддан хабардор қилиш ўрнига бувасипикига кириб, икки соатча қариялар билан валақлашиб, епископнинг келишини кутиб ўтирганига — бу ҳолнинг асл боисига ҳамон тушунолмайди. Бироқ суиқасддан вокифлар ҳам қосидларга халақит бериб, ниятини чиппақка чиқариши мумкин бир пайтда ҳеч бир иш қилмаган, бу иффату номус масаласи, унга алоқасизларнинг аралашуви пожоиздир, деган ақидага бориб, шу билан ўзларини алдаб-овутиб қўя қолишган. «Номус муҳаббат демак», деганди ўшанда онам менга. Ортесия Бауте саллоҳлар-

нинг икки хунрез пичоғини конга ботмасдан аввал кўрган-ди шу бошига битган бало бўлди, у ўнгидаям, туши-даям қонли пичокларни кўравериб, азобу ўкинчдан сав-дойига айланди, бир куни шир-яланғоч ҳолида ўзини тош ётқизилган кўчага отиб, ер юзи билан хайрлашди. Сантьяго Насарнинг қайлиғи Флора Мигель гаддор флакнинг бу кўргиликларига аччикма-аччиқ битта чегара-чи ҳарбий йигит билан қочиб кетди, даъюс эри уни охир-оқибатда фарга айлантириб, Вичададаги каучук ўрадиган барзангиларга сотиб юриб, расвойи жаҳон қилди. Насар-ларнинг уч авлодига энагалик қилган доя Аура Вилье-рос эса, Сантьяго Насарнинг сўйилганини эшитган ҳамо-ни ваҳимадан қовуғи тортишиб қолди ва ўла-ўлгунча баданига суқилган резина ичакдан пешоб қилиб ўтди. Клотильде Армептанинг олийжаноб эри умрининг вафо-си боис 86 га кирган дон Рохелио де ла Флор уйида, эшиги ёпиқ нариги хонада Сантьяго Насарни тўрт пора этилаётганини кўраман дея ўрпидан сўнгги марта кўзвол-дию дўзахий манзарадан қайта ўзига келолмай, оламдан ўтди. Ўғли кирадиган эшикни беркитиб қўйган Пласида Линеро вақт ўтган сайин гуноҳини унутиб юборди. Мен-га у ўзини оқлаб: «Дивина Флор, ўғлинг уйга кириб кетди, дегани учун эшикни занжирлаб қўйганим. Аммо у ёлғон айтган экан». Бироқ Пласида Линеро тушга кир-гувчи дарахтнинг хайрли экани билан қушларнинг ёмоң-лик даракчиси эканини алмаштириб юборгани учун бир умр ўзини кечиролмади, шуни ўйлайвериб, замонаси-нинг гўр йўлига стакловчи дориси залжабил донаси-ни чайнашга дучор бўлди.

Терговчи фалокатдан ўн икки кул кейин келди, ша-ҳар аҳлининг спсасига талвасага тушганини, тартибсиз-лик кўшганини кўриб, боши қотди. У шаҳарнинг ёғочдан қурилган бош маҳкамасидаги ислиқи хонада сатилда қай-натилган қаҳвага шакарқамиш шаробидан кўшиб ичиб ўтираркан, тўс-тўполон ва жазирама кун туфайли кўз олдидан кетмаётган арабий манзарани унутишни, ором олишни истар эди. Маҳкама сида оломон пашшадан гужғон ўйнар, ўзининг бу фалокатга нечоғли дахлдорли-гини, пималарни билишини айтмоқни истаган иззатпа-раст довдир одамлар шу қадар кўп эдики, улар сўра-масдан ҳам эшикдан ёпирилиб киришга тиришар, шов-

қин солишар эди; терговчи бебош халойикдан мухофаза этсин учун мадакдор аскарларни чақиртирди. У яқиндагина ҳуқуқшунослик бўлимини тугатган, эғшидаги ҳуқуқшунос толибларнинг қора мовут костюми, енгида битирувчиларнинг халқасимон ҳам бор эди; унинг юриш-туришидан энди йўлга кирган адлия ходимишнинг фахрушиддати, ғуруру викори ёғилиб турарди. Аммо у ҳеч бир эътиборга лойик иш кўрсатмади, ному насаби номаълумлигича қолди. Унинг қандай одамлиги хусусидаги биз билган гаплар у ёзган, Риоачидаги Адолат саройида сақланаётган, мен йигирма йил сўнг ўқиб-ўрғаганим суд ҳужжатлари асосида туғилган мулоҳазалардир. Асралаётган ҳужжатлар жудаям бетартиб ахволида эди, ўзимга керакли мавбаларни аллақанча кишининг қўмаги билан аранг-аранг топдим; мустамлака замонидаш мерос бу бипода қачондир икки кечаю кундуз Френсис Дрейк¹нинг қароргоҳи бўлган, эндиликда бу ердаги хоналарда тоғтоғ қоғоз уқулиб ётарди. Денгиз тўлкинлари настки қаватларни босган, даста-даста ҳужжатлар кимсасиз бўлмалар бўйлаб сузар эди. Апа шу воқеаномалар қонига айланган кўлда ўзим ҳам тўпифимгача сувга ботиб, жуда кўп азоб чеқдим, беш йиллик ахтаришларим натижасида, ниҳоят, ўша терговчи ёзган 500 саҳифали суд ҳужжати-нинг денгиз сувида шўрлаган 322 варағини топдим.

Терговчининг исмини бирор жойда учратмадим, ёзувидан ўқиб англашимча, у ашаддий адабиёт жипниси экан. Шубҳасиз, у испанларнинг, лотинларнинг қатор салаф адиблари ижодини, айниқса ўша даврда ўқиш расм бўлган Ницше асарларини яхшигина ўрғаган экан. Саҳифалар хошиясидаги белгилар, изохлар сиёҳнинг рангидан қатъи назар худди қон билан битилганга ўхшарди. Терговчи зиммасига юкланган ишдан шу қадар довдираб қолганки, воқеа, ҳолатлар шарҳида касб-корига мутлақо зид равишда тез-тез лирик чекинишларга — кўнглидан кечган мулоҳазаларга — йўл қўйган. Айниқса, тақдир тақозоси юзасидан рўй берган тасодифлар шунчалик кўп ва чалқаш эдики, ҳатто адабиётда ҳам

¹ Френсис Дрейк (тахм. 1545—1595 й.) — ишлит денгизчиси, қароқчи. Бир ндча бор ҳозирги Лотин Америкаси қирғоқларига сузиб утган, испанларнинг кемалари ва мулкларини талаган, кулфурушлик қилган.

ифодалаш амримаҳол бўлган бундай қотилликнинг амалга ошганига — суикасдаш шунча оломон хабардорлигига карамай бир одам ўлиб кетаверганига ҳечам ақли бовар этмас эди. Бирок у кўп сермашпаққат изланишлар оқибатида, майда-чуйда тафсилотларгача аниқлаб, Сантьяго Насар — фожианинг бош сабабчиси, деган хулосага келгандики, бу фикри унга ҳеч типчилик бермай қўйганди. Анхела Викарионинг дугоналари — ўша алдоқ иштирокчилари ҳам печа йиллар давомида у тўйдан олдин уларга ўз сирини очганини, аммо зинокорнинг номили бекитганини айтиб юришди. Терговчига берган жавобларида эса бари бир сўзни такрорлашган: «У бизни мўъжизадан воқиф этди, лекин мўъжизакорини сир тутди». Анхела Викарио ҳам дугоналарига ўхшаб бир гапти чайпашдан нарига ўтмаган. Терговчи ўзига хос қувлик билан марҳум Сантьяго Насарнинг кимлигини сўраганида, у кичрик қоқмасдан:

— У менинг кўз очиб кўрганим эди, — деган.

Бу ишора шундайлигича — йигит унинг кўзини қачон, қаерда, қай ҳолатда очганини тафсилу исботлар билан кўрсатилмай ёзиб қўйилган, холос. Бор-йўғи уч кунга чўзилган суд жараёнида оқловчилар маҳкамаси раиси бу айбнинг асоссиз эканини, исботланмаганини кўп бор таъкидлаган. Терговчи Сантьяго Насарнинг гуноҳини далилловчи жиноят белгилари ниҳоятда камлигидан шунчалик ўзини йўқотиб, умидсизликка тушганки, алоҳа бутун қилган иши пучдай туюлган. Шунинг таъсиридами, у 416-саҳифа хошиясига кизил сиёҳда шуларни ёзган: «Мени ишонтиринг ақидапараст этинг, дунёни ўзгартириб юбораман». Бу ташбехли, пурмаъно ибора остига у умидсизлиги ва ночорлиги ифодаси ўларок, ўша контраст сиёҳда юракка санчилган камон ўқини тасвирлаган. Сантьяго Насарнинг барча дўстлари каби у ҳам қурбонининг ўлими олдидаги ҳолатлари бегуноҳлигининг бирдан-бир ишончли асоси, дея ҳисоблаган.

Дарҳақиқат, Сантьяго Насар умрининг ўша қазо тонгида, гарчаид унга ёпиштирилаётган айб енгил эмаслигини, бир қориҳол юз беришини англаса ҳам, айни бирор хавфни сезмаган. У, ўзи яшаётган муҳитнинг пакадар рийёкорлигию замондошларининг нечоғли иккиюзламачи-

лигини яхши тушунган одам, соддадил саллоҳлар ўз оиласи бошига тушган бу мусибат, бу доғ туфайли ҳар қанақа бемаъниликка бехиҳис қўл ура олишига ақли етиши лозим эди. Байярдо Сан Романнинг қандай йигитлигини ҳеч ким билмасди, лекин унинг ҳам барча оқсуяклар каби қиборона хатти-харакати, феъл-атвори заминдаги пойдевор — хурофий ақидалардан иборат эканили Сантьяго Насар билган, албатта. Шундай қилиб, унинг онгли лоқайдлиги ўз жонига зомин бўлган. Бундай ташқари, энг сўнгги дақиқаларда, ака-ука Викариолар уни ўлдирамиз деб кутиб туришганини айтишганида, кўнчилик таъкидлаганидай, ўзини йўқотиб қўймаган, балки беғуноҳ одам бундай дамда печоғли доғдираб қолса, ўшандай бир саросимага тушган, холос.

Менимча, Сантьяго Насар ўзининг нега ўлаётганини англамаган ҳолда жон узган. У синглим Марготта бизникига нонушта қилгани қиражагини айтган, сўнгра Кристо Бедойя билан қўлтиклашганича қирроқ бўйлаб юриб кетишган, икковлон шу қадар хотиржам, бепарво кўринишганки, атрофдагилар ваҳимали шов-шувни унутиб, ҳаммаси бекор гап экан-да, деган ҳаёлга боришган. «Уларни мамнун, беғам қиёфада кўриб, таңрига шукрона айтдим ва хайрият-э, фалокатлари арипти, дея қўнглимдан кечирдим», деди менга Меме Лоайса. Табиийки, Сантьяго Насарни ҳаммаям бирдай яхши кўравермас эди. Электростанция хўжайини Поло Кардильоннинг айтишича, Сантьяго Насарнинг бепарволиги унинг беғуноҳлигидан эмас, балки сурбетлигидан далолат берармиш. У мен билан суҳбатлашганида эса «Йигитни пул қутиртирворгани, пул билан ажални сотиб оламан, деб ўйларди», деди ёзғириб. Унинг хотини Фауста Лопес: «Ўзи ҳамма турклар ҳам шунақа», дея эрининг сўзини маъқуллади. Индалесио Пардо Клотильде Арментанинг дўконига кирганда, саллоҳлар унга, епископ ҳазрат жўнаб кетган заҳоти Сантьяго Насарниям шариги дупёга жўнатамиз, дейишган. У ҳам бошқа одамлардай биродарларнинг сўзига эътибор бермаган. уйқудан қолган йигитчалар алжирашяпти-да, деб ўйлаган, аммо Клотильде Армента уларнинг гапи рост эканлигини таъкидлаб, ундан Сантьяго Насарни оғоҳлантиришини ўтинган.

Бекорга овзингни чарчатма, — деган шуида Педро Викарио, — бари бир уни сўямиз, ўлганлар қаторига кўшиб кўявер.

Бу очикдан-очик, сурбетларча дағдаға эди. Биродарлар Индалесио Пардонинг Сантьяго Насарга дўстлигини, бу сўзлар шак-шубҳасиз унинг жигига тегишини билишарди, афтидан, ана энди у бор гапни дўстига бориб айтади, кейин бизни яраштиради, шармандалиқдан ҳам қутуламиз, кўлимизни ҳам қонга бўямаймиз, деб ўйлашган. Индалесио Пардо олдинига Сантьяго Насарни суиқасддан бохабар этмокчи бўлган, бироқ унинг Кристо Бедойя билан кўлтиклашганча бандаргождан келаётган халойиқ ичида бепарво бораётганини кўриб, фикридан қайтган. «Ўшанда негадир ховримдан тўшиб, бари ўтрик гап экан-ку, деб ўйлаб, индамадим», деди у менга. У иккала ўртоқнинг елкасига қоқиб, мамқулопа жилмайиб кўйган. Улар эса, азбаройи тўйнинг сарфу харажатларини ҳисоблаш билан банд бўлганларида унга эътибор ҳам бермай, йўлда давом этишган.

Оломон сафида икковлон ҳам майдон томон йўл олишган. Одамлар тўдаси жуда зич бўлган, лекин Эсколастик Сиснеросга иккала дўст бемалол, ҳеч қийналмасдан одим таплаётгандай — ҳамма Сантьяго Насарнинг ўлимга кетаётганини билганидан унга тегинмасдан, улар атрофида бўшлиқ пайдо этаётгандай туюлган. Кристо Бедойя ҳам ўша сонияларни хотирларкан, халойиқ икковлонга валати назар билан қараганини эслади. «Худди фалокат пешонамизга ёзиб қўйилгандай роса бақрайишганди», деди у менга. Ўшанда Сора Нориега пойабзал дўконини очаётган экан, Сантьяго Насарнинг бўздай оқариб кетганини кўриб, хавотирга тушган ва бунинг сабабини сўраган.

— Э, Сорагинам, кўп нарсага ақлинг етавермайдида, — деган унга Сантьяго Насар йўлида тўхтамасдан. — Шунча ичкиликдан кейин нафакат одам, хатто тош ҳам оқариб кетади!

Селесте Дангонд кўча эшиги оғзида уйда киядиган халатига бурканиб, епископни қутгани чиққан нодонларни мазах қилиб кузатиб ўтираркан, Сантьяго Насарга кўзи тушиб, кел, мен билан қахва ич, дея таклиф этган. «Мен атайин вақт ўтсин, фалокат рўй бермасидан аввал

бирор фикрга келайлик, деган пиятида уни тўхтатмоқчи эдим», деди у менга. Сантьяго Насар уйига шошаётганини, кийимини алмаштириши лозимлигини, синглим Маргот уни бизникига нонуштага чақирганини айтган. «У шунчалик хотиржам, қилмоқчи бўлган ишлари шунчалик тайин эдики, мен саросимада қолдим, — дея изох берди япа Селесте Даггонд. — Назаримда, саллоҳлар уни ўлдиролмайдигандай туюлди». Ана шу олатасиру шовқин-суронлар ичра иккилашмай, кўнглида пски туғилган бўлса, ҳеч шубҳаланмай амалга оширган инсон Жамил Шаййум эди. Узунқулоқ гаплар дарагини эшитган захоти у ўзининг газмол дўкони эшигига чиқиб, суиқасддан огоҳлантириш мақсадида Сантьяго Насарни кута бошлаган. У бу маконга Иброҳим Насар билан бирга келган ва эндиликда уч-тўрттагина қолган араблардан бири эди; у Иброҳим Насарнинг кимордаги доимий шериги, у ўлгач, етимчаларининг мададкори, маслаҳатгўйи бўлиб қолган эди. Сантьяго Насар бағоят иззат қиладиган ва насихатига қулоқ тутадиган хурматли одам ҳам шу Жамил Шаййум эди. Бироқ шу инсон ҳам айни керакли пайтда тараддудланиб, мабодо эшитганларим ёлвон чиқса, Сантьяго Насарни беҳудага ташвишга қўяман, яхшиси, Кристо Бедойядан сўрайин, балки у анигини билар, деган анидишага борган. Икковлон ўтиб кетишаётганда, у Кристо Бедойяни ёнига чорлаган. У Сантьяго Насарнинг елкасига дўстона қоқиб — бу пайтда улар бурчакка етиб боришганди кейин Жамил Шаййум томонга йўналган.

Шапбада кўришармиз, дея у хайрлашган.

Сантьяго Насар унга жавоб бермаган, Жамил Шаййумга карата арабчалаб нимадир деган, газмолфуруш қулгидан ичаги узилиб, унга ҳам арабчалаб бир нималар деб қичқирган. Жамил Шаййум буни изохлаб: «Икковимизнинг ўртамизда шувақа пайров бўлиб турарди, бир қизик гап бор эди — фақат икковимиз тушунардик», деди менга. Сантьяго Насар уларга хайрлашгандай қўл силкиган-да, майдон муюлишидан бурилиб, кўздап ғойиб бўлган. Иккови уни охирги марта ана шу ҳолатда кўришган

Кристо Бедойя Жамил Шаййумнинг сўзларини эшитиб, Сантьяго Насарни қувиб етиш пиятида пештахтадан сакраб, эшикка отилган. У дўстининг муюлишдан шундоққина бурилаётганини кўрганди, аммо

майдонга сйилиб бораётган кишилар ичидан уни тополмаган. Бир неча одамдан Сантьяго Насарни сўраганда, улар:

— Хозиргина сен билан бирга кўргандик, — дея бир хил жавоб қайтаришган.

Кристо Бедойяга бу қисқа муддатда Сантьяго Насар уйига етиб келиши помумкиндай туюлди, бироқ, шунга қарамай, у уйга кириб, уни суриштирмоққа қарор қилди; кўча эшик у ўйлагандай қулфлоглик эмас, балки қия очилиб турар эди. Тонг қоронғисида у остонада ётган хатни илғамади, бемахаллиги учун оёқ учида юриб меҳмонхонадан ўтди; уй ичкарасидан итларнинг безовталаниб фингшигани эшитилди, сўнг махлуклар унга сари чопиб келишди. У худди уй эгасидай калитларни шиқирлатди-да, итларни тинчитди, кейин галани эргаштириб ошхонага йўналди. Йўлакда меҳмонхона полини ювгани пақир, латта кўтариб келаётган Дивина Флорга урилиб кетаёзди. У Сантьяго Насар қайтмаганини айтди. Кристо Бедойя ошхонага кирганида Виктория Гусман куён гуштини қозонга солиб, тагига ўт еққан эди. У йигитнинг кўзларидан ахвол ниҳоятда қалтислигини англаган. Юраги ҳаприқиб, овзига келиб қолаёзганди», деди у менга. Кристо Бедойя ундан, Сантьяго Насар уйдаи, деб сўраганида, ёлрондакам такаллуф билан, у ҳали ухлагани қайтмади, дея жавоб берган.

Ҳазилнинг вақти эмас, — деган унга Кристо Бедойя. — Уни ўлдираииз деб қидириб юришибди.

— У бадбахт болалар ҳеч кимни ўлдиролмайди, — деган у.

Ахир, шанбадан бери учиб, тишларини қайраб, пайт пойлаб ётишибди-ку, — деган дарғазаб бўлган Кристо Бедойя.

— Бари бир бунга кўли бормади, деган у, — уларнинг хуши жойида, ҳанузгача бирорта мастнинг ўз нажасини ўзи еганини эшитмаганман.

Кристо Бедойя меҳмонхонага ўтганида Дивина Флор эндигина деразаларни очиб, уйни шамоллатаётган эди. «Ўша кун и ёмғир ёлмаганиди, — деди менга Кристо Бедойя, — аниқ эсимда. Вақт еттига якиплашиб қолган, дераза кўзида қуёш нурлари жилваланарди». У Дивина Флордан, Сантьяго Насарнинг меҳмонхонадан ётоқхона-

сига ўтиб кетмаганига имонинг комилми, деб яна сўраган. Бу гал қиз тайинли бир гап айтолмай, довдираб қолган. Сўнг йигит ундан Пласида Линерони сўраган, қиз бир дақиқа аввал унинг хонасига қахва олиб кирганини, аммо уни уйғотгани ботишолмаганини айтган. Одатда Пласида Линеро роса еттида ўрнидан турар, хонасида қахва ичгач, пастга тушиб, тушликка қандай овқат пишириш лозимлиги хусусида буйруқ берар эди. Кристо Бедойя соатига қараса, 6-ю 56 экап. Шунда у Сантьяго Насарнинг уйга қайтмаганига яна бир бор ишонч ҳосил қилмоқ пиятида иккилчи қаватта кўтарилган.

Ётоқхона эшиги ичидан берк эди, чунки Сантьяго Насар ташқарига онасининг хобхонаси орқали ўтиб кетганди. Кристо Бедойя бу хонадоннинг энг яқин кишиларидан бўлиб, уни ўз уйидай яхши биларди. У дўстининг хонасига Пласида Линеронинг ётоғи орқали ўтмоқ ниятида эшикни оҳиста итарди. Деразанинг тепа кўзидан тонготар офтобининг ўткир, кийрихон ёғдулари хопага бир зайлда ёғилар, тўрбеланчакда худди келинчакдай юзини ёстиқ қилинган қўлларига босганча бир аёл ширигинга ухлаб ётар эди -- бу манзара йигитга рўёдек туюлди. Ўша ҳолатни эсларкан, Кристо Бедойя менга. «Тушдагидай эди», деди. У бир дақиқача аёлга махлиё термилиб қолган, сўнг секингина юриб хонадан чиққан, вуслхонадан ўтиб, Сантьяго Насарнинг ётоғига кирган. Каравотдаги ўришга ҳеч ким тегинмаганди, оромкурси суянчиғига дазмолланган суворий қора костюм осиглиқ эди, тепароқда суворий қалпоқ илинганди, ерда бир жуфт узун этик, ёнида отнинг узангиси турарди. Сантьяго Насарнинг жавондаги соати 6-ю 56 рақамини кўрсатарди. «Мен бирдан, у уйга келиб, қуролини олиб чиқиб кетса, яхши бўларди, дея ўйладим», деди менга Кристо Бедойя. Жавоннинг тортмасини очиб, у «магнум» тўппончасини кўрган. «Ҳеч қачон тўппонча отмагандим, деди менга Кристо Бедойя -- Сантьяго Насарга элиб бераман, деган фикрда қуролни олдим». У тўппончани кўйлаги остидан белига қистириб қўйган, шу бўйича тегмаган. жиноят содир этилгач, бирдан тўппончани эслаган, уни қўлига олиб, ўқланмаганини билиб қолган. Ушанда жавон тортмасини ёпаётганда, эшикдан қўлида қахва тутган Пласида Линеро кириб келган.

— Вой тавба! — дея у хитоб этган. — Сенмидинг, ўтакамни ёриб юбординг-а!

Кристо Бедойя ҳам чўчиб тушган. У қаршисида сочлари ёйик, тўррайгулли зархалат кийган аёлни кўриб, ёркин тонг ёдусидан кўзлари қамшиб, ҳафсаласи пир бўлган. Йигит саросималаниб, бу ерга Сантьяго Пасарни излаб кирганини айтган.

— У епископни кутгани кетганди. — деган Пласида Линеро

Епископ бизнинг бандаргоҳда тўхтамади, — деган йигит.

— Шундай бўлишини билардим, — деган у. — Ота-сиинг тайини йўқ одамда субут нима қилсин!

Аёл бирдан сўзини тухтатиб, Кристо Бедойянинг ўзини қўярга жой тополмай, алап-жалап бўлаётганини сезиб қолган. «Ишқилиб ўзи кечирсин мени, — деди аёл менга, — бола бечора шундай довдирардики, ўшанда миямдан, бу ўғриликка кирибди-ёв, деган фикр ўтганди». У Кристо Бедойядан, ҳа, тишчликми, дея сўраган Йигит ўзининг қай аҳволда эканини англагану, аммо гап нимадалигини очик айтишга журъат этмаган.

Бир дақиқаям кўз юмадим, уйқусизлик-да, гарангсиз қолман, деган у.

Кристо Бедойя бошқа ҳеч нарса демай чиқиб кетган. «Бу хотилининг пазарида ҳар доим ўғрилар унинг уйини тунашаётгандай туюлаверарди», деди менга Кристо Бедойя. Йигит майдонда епископсиз ибодат ўтказолмасдан роҳибларни эргаштириб қайтаётган падар Амадорни учратган, унга бир нима демокка тараддудлангану аммо нидамаган: кашининг қўлидан дуо қилишдан ўзга иш келмайди, деб ўйлаган. У яна бандаргоҳ сари ошиққан ва бирдан орқадан, Клотильде Арментанинг дўконидан ўзини чакиришаётганини эшитган. Девор енида юзлари оқарган, екавайрон енглари шимарилган қўлларида дастаррадан ясалган кўпол дудама пичоқ тутган Педро Викарио турарди. У ўзича қаттиқ хезлашиб, пиятиши ошкор этишга, хунрезликка тайёрланаётганини ҳаммага билдиришга интиларди; албатта, буни у атайин қилар, бирор инсоф эгаси келиб, уни ёмон йўлдан қайтаришига умид боғлар эди.

– Крестобаль! – дея қичқирган ялтоқи овозда Педро Викарио. – Сантьяго Насарга айтиб қўй, биз уни ўлдириш учун пойлаб турибмиз.

Кристо Бедойя уларга йўлига бўлсаям халақит берганидами, икковлош унинг бу яхшилигини бир умр эслаб юришарди. «Тўппончани отишни билгалимдайди, Сантьяго Насар ҳам беҳудага ўлиб кетмасди», дея ўкинди у менга. У тўппонча ўқишинг афсонавий қудрати хусусидаги гапларни эшитгандаёқ баданида титрок турган.

– Билиб қўй, унинг «магнум»и бор, ўки автомобилниям илма-тешик қилиб юборади, – дея қичқирган Педро Викариога қараб.

Педро Викарио унинг алдаётганини сезган. «Агарда у от миниб чикмаса, қуролини олиб юрмасди», деди менга Педро Викарио. Шунга қарамай, синглисинини шаънини оқламоққа ва қоп тўқмоққа қатъий аҳд этгач, у мабодо Сантьяго Насарнинг қўлида қурол бўлса не чора кўрмоқни ҳам олдиндан ўйлаб қўйган.

– Жонсиз жасад тўппонча отолмайди, – дея жавобан бақирди у.

Шу пайт эшик енида Пабло Викарио кўришган. У ҳам укасига ўхшаб раиғ-қути ўчган, эгнида тўйда кийган қора мовут костюми, қўлида рўзномага ўроғлик пичоқ бор эди. «Агарда шу воқеанинг шохиди бўлмаганимда, ўлсамам уларнинг қай бири кимлигини ажратолмай, дунёдап ўтиб кетарди», – деди менга Кристо Бедойя. Пабло Викарионинг орқасидан Клотильда Армена чиқиб келган ва Кристо Бедойяга, тезроқ бориб дўстингни фалокатдан қутқар, хотинчалишларга тўла бу шаҳар ўлгурда фожианинг олдини олишга қодир бирдан-бир эркак киши ўзингсан, дея чилқирган.

Кейин пимаики рўй берган бўлса, хаммасини шаҳар аҳли ўз қўзи билан кўриб турган. Бацдаргоҳдан қайтаётган одамлар бир-бирига бақириб-чақиритиб, бўлажак томошани – хунрезликни кўриш учун майдондап жой таплаб, ўрнашиб олиш тараддудига тушган. Кристо Бедойя қайсики таниши учрамасин, ундап Сантьяго Насарни сўраган, барча бирдан, кўрмадик, деган. У Киборлар уйи эшиги олдида полковник Ласаро Апаптега дуч келган. унга Клотильде Арментанинг дўқони рўпарасида бўлиб ўтган гап-сўзларни айтган.

Беҳудага ваҳима қилма, — деган унга полковник Апонте, — ҳозиргина икковиниям, жўна эди, уйинга бориб ухлагин, деб ҳайдаворгандим-ку!

Йўк, улар кетишмапти, қўлларида чўчка бўғизлайдиган пичоқлариям бор, — дея эътироз билдирган унга Кристо Бедойя.

— Довдираб қолипсан-ку, а, бола, ахир мен уларнинг пичоғини уйига кетишидан аввал олиб қўйгандим, — дея шахар ҳокими сўзида қатъий турган. — Балки икковиеи сен мендан олдин кўргандингсан?

— Уларни бундан роса икки дақиқа бурун учратдим, ҳар бирида биттадан пичоқ бор эди, — жавоб берган Кристо Бедойя.

Оббо, наҳс босганлар-эй! — хитоб этган полковник. Демак, у баччағарлар бошқатдан пичоқ опкелишибди-да!

У бу иш билан дарҳол шуғулланажagini таъкидлаб, кечқурун домило ўйнамоқчилигини айтиб қўйгани Киборлар уйига кириб кетган, қайтиб чиққанида эса, хунрезлар йигитни сўйиб бўлишган эди. Кристо Бедойя биргина, аммо жуда катта хатога йўл қўйганди: у ўша сўнги дақиқаларда Сантьяго Насар кийимни алмаштириб, бизникига попуштага кириб кетган, деб ўйлаган. У дарё четдаги йўлдан шитоб одимлаб бораркан, ҳар бир йўлиққан кимсадан. Сантьяго Насарни кўрмадингми, дея сўроқлаган, бироқ ўткинчилардан бирорта маънили жавоб эшитмаган. Бари бир у бундан унчалик ҳадиксирамаган, бинобарин, бизникига бориладиган бир печа йўл бор эди. Худди шу пайт унга Просперо Аранго деган гадоё дуч келиб, епископнинг оний дуоларига қарамасдан, отасининг тобора ўлим чапғалига тушиб бораётганини айтиб, мадад истаб ёлворган. «Ўша ердан ўтаётиб чолни кўрувдим, — деди менга синглим Маргот, — юзида жон асорати йўк эди». Кристо Бедойя Просперо Аранго билан чолни каравотга олиб бориб етқизгунча тўрт дақиқа ўтиб кетган. У кўчага чиқиб, узоқдан одамларнинг шовқинини эшитган, пазарида майдон тарафда мушаклар отилгандай туюлган. У югурмоқчи бўлган, аммо белига нотавоиларча қистирилган тўпшонча ботиб, чопишга халақит берган. Муюлишдан бурилгач, кичик укамни қўлидан ушлаб, диконглатиб шошиб бораётган одамга орқадан кўзи тушган.

Луиса Сантьяго! - дея қичқирган у онамга.
Қариндошингни кўрмадингми?

Онам тухтаб, кўзёп ювган юзини унга ўтириб:

— Вой, болам! деган. Уни ўлдиришганмиш.

Дархақиқат шундай эди. Кристо Бедойя уни ахтариб юрганда, Сантьяго Насар қайлиғи Флора Мигелнинг муюлишдаги ўйига кириб кетганди, ётганида охирги марта курганди. «Ўша ердалиги хаелимгаям келмаганди, — деди менга Кристо Бедойя. Ахир, у уйдагилар чошгохгача кўпиб ухлаб етишади-да». Шаҳардагиларнинг айтишича, араблар жамоасининг фозили Ноир Мигелнинг буйруғига биноан, бу оиланинг барча аъзолари ҳам кундузи соат ўн иккигача ухлашарди. «Ана шунинг учун Флора Мигель гўлдай яшнаб, семириб, ялтиллаб кетганди», деди менга Мерседес. Аслида ака, аксинча эди. Бу гўнадагилар ҳам барча араб қавмига мансуб кишилар каби жуда эрта турар, поктаъб, меҳнаткаш инсонлар эди, фақат чошгохгача эпикларини очишмасди. Флора Мигель билан Сантьяго Насарнинг оталари уларнинг ешлигидаек қуда бўлишга аҳд боғлашганди. Сантьяго Насар бу аҳд хусусида ўсмирлигидаек эшитганди, катталар неники лозим кўрса, барчасини сидкидилдан бажарарди, зотан, оила ва никоҳ борасида отаси манфаат нуқтаи назаридан фикр юритганидек, ўғлининг ақидаси ҳам айнан шундай эди. Флора Мигель дўмбиллаган жопона бўлса-да, фаҳму фароғатдан, назокату латофатдан бебаҳра эди, шунинг учунми, ўз тенгдошларининг орасида, тўйларда, қизларнинг онаси бўлиб ўтирарди, шу жиҳатдан олиб қараганда, унинг Сантьяго Насарга унашилгани осмондан еққан эҳсондай бир гап эди. Бўлажак келин-куёвлар расмий борди-келдиларсиз, хилватда учрашишларнинг ташвишу озорисиз ўзларича фароғатда умр кечиришарди; тўй оқишми бир печа бор тайин этилиб, бузилиб, ниҳоят, келаётган рождество хаитида ўтказишга келишилган эди.

Ўша душанба Флора Мигель епископ тушган кема ялк бор овоз бергандаек ўрнидан турганди, бир печа фурсат ўтиб, ака-ука Викариолар Сантьяго Насарни ўлдириш қасдида уни пойлашаётганини эшитган эди. Фалокат рўй бергач, у билан фақат менинг роҳиба синглим сўзлашган, Флора Мигель унга шумхабарни айнан ким-

иниң оғзидан эшитганини эслай олмайтганини айтган. «Эрталабки соат олтигача бу гапдан ҳамма хабардор бўлган-ди, мана шуниси ёдимда қолган, холос», деган у роҳиба синглимга. Сантьяго Насарни ўлдиришларини бечора қиз ҳечам тасаввурига сиғдиrolмаган, устига устак, энди улар оила шаънига тушган доғдап фориқ бўлиш учун йигитни мажбуран Анхела Викариога уйлантиришади, деган ваҳмакор фикрдан мияси ғовлаб кетган. Хўрлиги келиб, эзилиб, ўзини йўқотиб қўйган. Ётоқхонага кирволиб, нима қиларини билмасдан, Сантьяго Насар мактабда ўқиб юрган чоғларида унга езган хатларини олиб, бошқатдан тахлаётганида, шаҳарликларнинг деярли ярмиси епископга пешвоз чиқиб, бандаргоҳга тўплашган эди.

Сантьяго Насар Флора Мигельнинг эшиги ёнидан ўтаркан, ҳар доим, хатто ҳеч ким бўлмасаям, деразанинг тунука раҳига калит билан уриб-уриб тикиллатар эди. Дўндикча худди ўша куниям мактубли кутичаши тиззасига кўйиб, қайлиғини иштизор кутиб ўтирган эди. Сантьяго Насар кўча тарафдан уни кўролмасди, аммо Флора Мигельнинг уйлари томонга келаётганини сим тўр орқали кўрган, деразанинг тунука раҳига калити билан уриб овоз қилганини ҳам эшитган.

- Киравер, деган қиз унга.

Эрталабки соат 6-ю 45 да бу уйга ҳеч ким, хатто даволовчи ҳаким ҳам қадам босмаган эди. Сантьяго Насар Жамил Шаййумнинг дўкони рўпарасида Кристо Бедойя билан хайрлашгач, майдон тўла оломон кутиб-кузатиб турган бир пайтда, йигитнинг қайлиғи уйига кириб кетганини ҳеч кимнинг кўрмай қолиши жуда ғалати, ақл бовар этмас бир ҳол эди. Терговчи уни ўша ҳовлига кираётганини кўрган шохидни ўлиб-тирилиб излаган, суринтирган, бироқ тополмаган, нечоғли уринмайиш, менга ҳам ўшандай одам билан суҳбатлашиш насиб қилмади. Тергов хужжатларининг 382-варағи хошиясига у қизил рангли сисҳда яна бир фозилона фикрни ёзиб қолдирибди: «Тақдир бизни кўзга кўринмас қилиб қўя олади». Ахир, Сантьяго Насар ҳамманинг кўз олдида эшиқдан ўша уйга кирган ва ўзини билинтирмаслик учун ҳеч бир ҳаракат қилмаган бўлсаю, унга бирор кишининг назари тушмаганини, умумнинг ғафлатда қолганини не сўз билан тасвиру не ақл билан тасаввур этасиз?! Флора Ми-

гель тантанали айемларида киядиган гулдор кўйлагини эгнига илиб, аламу фисқдан кўкариб, пишиллаб, уни қутиб меҳмонхонада ўтирган эди, у кирган захоти зардаси қайнаб, қутичани йигитга тутказган-да:

Ол, матоҳингни! — деган — Энди сени ўлдирсалар ҳам парвойимга келмайди!

Сантьяго Насар довираб қолган, азбаройи гарансиганидан қулидаги қутичани ҳам тушириб юборган, муҳаббат муҳру эътибордан холи хатлар ерга сочилган. Флора Мигель ётоғига дарғазаб ҳолда йўналган, йигит хай-хайлаб унинг орқасидан чопган, лекин пандаваки қиз эшикни қарсиллатиб ёпиб, иллагини солиб, беркитиб олган. у бир неча марта эшикни тақиллатган, кейин қаттиқ овозда қайта-қайта чақирган, шунда, қизимизни бемаҳалда ким йўқлапти, дея безовталаниб, уйдагиларнинг ҳаммаси бараварига югуриб чиқишган. Бу уйда турадиган ёшу қари, қариндошу жигаргўшаларнинг барчаси ўн тўрт киши эди. Охири қизнинг отаси Ноир Мигель чиққан, унинг соқоли сарғиш, бўялган эди; эгнига одатда доим уйда киядиган, олис юртидан олиб келган табаррук ғалабияси уни ниҳоятда басавлат кўрсатар, ўзиям улусифат мўйсафид эди. Уни ҳар кўрганимда, салобати босиб, ўзимни нўкотиб қўярдим.

— Флора! деган у ўз она тилида. — Оч эшикни!

Чол қизининг ёнига кириб кетгач, қолганларнинг ҳаммаси Сантьяго Насарга бақрайишганича, энди пима бўларкин, дея ташқарида қутиб туришган. Йигит ерга тиззалаганча шошиб-пишиб хатларни терган, қутига солган. Ушанда уни кўрган кишилар: «Тавбасига таянгандай бўлиб кўринди бизга», дейишди менга. Бир оздан кейин Ноир Мигель қизининг ёнидан қайтиб чиққан ва авлодларига, бизни холи қўйинг, дегандай ишора қилган, ҳамма нари кетган.

Сўнгра у Сантьяго Насарга арабчалаб нималардир деган. «Аввало у менинг айна пайтда нима деётганимни мутлақо фаҳмламаётганини англадим», деди Ноир Мигель. У йигитдан, биродар Викариолар сени ўлдирамиз деб пойлаб ётишганимни, шундан хабаринг борми, деб сўраган. «У бирдан оқариб кетди, шунчалик саросималандики, ранги-рўйи ва туришига қараб, ўзини гўлликка соляпти-ев, деб ўйлаш мумкин эди», деди менга яна

Ноир Мигель. Мўйсафиднинг фикрича ҳам, Сантьяго Насарнинг ҳолатида қурқувдан кўра саросима устун бўлган.

— Кассоблар ҳакми-шоҳакми, буши ўзинг ҳаммадан кўра яхши биласан, деган чол йигитга. — Энди сенинг олдинда икки йил қолди холос, ўғлим; мана шу хонадон сенинг ҳам уйинг, ё шу ерга яширип, ё милтигимни олиб, кейин кўчага чиқ

— Э, ҳеч парсага тушунмай қолдим ўзи, дея гудранган Сантьяго Насар.

Тили фақат шу гапгагина келган, буниям испанчалаб айтган Ноир Мигель менга: «У бояқиш сувга тушган жужадай почор эди», деди. Сантьяго Насар кўлидаги қутичани қаерга қўйишини билмай хайрон турганда, чол қутини олган, у эса эшикни очган.

Битта ўзига икки киши-я, номардлар! деган Ноир Мигель.

Сантьяго Насар ташқарига чиққан. Халойиқ худди намойишга келгандай майдонни саф-саф бўлиб эгаллаган эди. Сантьяго Насарнинг чиққанини ҳамма кўрган, ўзини икки саллоҳ чаваклаймиз деб пойлаётганидан хабардорлигини ва шунинг учун рангида ранг қолмай, ўз уйига ям йўл тополмаётганини ҳам халойиқ тушунган. Айтишларича, кимдир пешайвондан туриб: «Ҳей турк, уёққа борма, эски бандар томондан юр!» деб қичқирган. У овоз эгасини ахтариб аланглаган. Жамил Шаййум эса унга, дўконимга беркиниб тур, дегану ўзи ов милтигини олиб келгани жўнаган, аммо ўқни қаерга яширганини эслай олмай, роса қидирган, орада вақт ўтиб кетган. Оломон чор тарафдан унга қарата қичқираверган, йигит, уларнинг бақиригидан қулоғи битиб, гоҳ ўннга, гоҳ чапга юрган. Ниҳоят, ўз уйиб томонга йўналган, ошхона эшиги орқали кирарман, деб ўйлаб бораётиб бирдан кўча эшигининг очиқ турганига кўзи тушган.

Ана, у келяпти, — деган Педро Викарио.

Икковлон Сантьяго Насарни бараварига кўришган. Пабло Викарио камзулини ечиб, курсига ташлаган-да, ятағансифат личоғини кўлига олган. Биродарлар дўкондан чиқишдан аввал индамасдан чўқиниб олишган. Шунда Клотильде Армента Педро Викарионинг ёқасидан бўғиб ушлаган-да, Сантьяго Насарга қарата, тезроқ кочиб қол,

бўлмаса сени ўлдиришади манавилар, дея қичқирган. Унинг чиқкириги шунчалик пуртахлика эдики, оломон бирдан жимиб, атрофга бир лаҳзагина сукупат чўккан. «У аввалига қурқиб кетди, деди менга Клотильде Армента. — Чунки ким, кайси жойдан қичқираётганини билмаган эди» Сантьяго Насар бир вақтнинг ўзид аёлни ҳам, уни бир туртиб царига улоқтирган Педро Викариони ҳам, унинг акасини ҳам кўрган. Йигит уйдан эллик қадам чамаси берида турарди. У шошиб кўча эшик томон чопган.

Шундан беш дақиқа аввал Виктория Гусман опхонага кирган Пласида Линерога ҳаммага маълум шумхабарни етказган. Пласида Линеро босиқ, фаросатли хотин эди, кўнглидаги ғулувни сездирмаган. У Виктория Гусмандан бу гапни ўғлига айтган-айтмаганини сўраган, оқсоч эса, ўғлинг қахва ичгани кирганида бундан бежабар эдим, дея онани алдаган. Меҳмонхонани супуриб-сидираётган Дивина Флор Сантьяго Насарнинг майдон тарафдан кайтиб келганини, айланма зишадан юриб, стоғига чиқиб кетганини айтган. «Тушдагидай кўз олдимдан бир лаҳзада ўтдию кетди, деди менга Дивина Флор. — У опшок кийимда эди, кўлида бир парса бор эди, нималигини кўролмаганим, менимча, бир даста атиргул эди». Шу боисданми, билмадим, Пласида Линеро Дивина Флордан ўғлини сўраганида, киз уни тинчлантирган:

— Бир дақиқа олдин ётоғига чиқиб кетганди, деган у.

Худди шу аснода Пласида Линеро ерда ётган хатни кўрган, лекин уни кўлига олиб ўқимаган, фақат кейинроқ, умумий олағовурда кимдир унга қоғозни очиб кўрсатганида, унда нималар ёзилганидан хабар топган. У очик эшикдан ташқарига боқиб, ўз ховлиси томон пичоқларини яттилллатиб чопиб келаётган ака-ука Викариоларга кўзи тушган. У турган жойдан фақат қосидлар кўринган холос, муштипар опа майдоннинг нариги ёғидан очик эшик сари жон ҳалқида иштилаётган ўғлини кўролмаган. «Мен бу расволар уйимизга бостириб кириб, уни шу ерда ўлдиришмоқчи, деб ўйлапман», деди у менга. Шундан сўнг Пласида Линеро чопиб эшик ёнига борган-да, бир зарб билан уни қарсиллатиб епган. Тамбани қўяркан, аввало Сантьяго Насарнинг фарёдли овозини, ке-

ини эшикни кимдир жон талвасасида кетма-кет коққанини эшитган, бирок у ўғлининг тепада ётоғида эканига, унинг уша жондан туриб саллохларни сўкаётганига ишонган. Ўзиям қассобларнинг адабини бермоқ ниятида ўғлининг ётоғига йўналган.

Уйига қочиб кириб, қазодан қутулмоқ учун Сантьяго Насарга атиги икки сопиягина керак эди, худди шу фурсатда эшик ёпиб қўйилганди. У бир неча бор эшикни муштлаб, итариб кўрди, нажот йўқлигини англаб, душманларни юзма-юз қаршилаш мақсадида дарҳол орқасига ўгирилди. «Унинг рўпарамда турганига кўзим тушган захоти кўркиб кетдим, — деди менга Пабло Викарио. — У назаримда аслига нисбатаи икки баравар каттариб кетгандай туюлди». Педро Викарио бпринчи бўлиб унинг ўнг тарафидан тиккасига пичоқ солган, у зарбани қайтармоққа тараддудлашиб, қўли билан химояланмоққа интилган.

Қанжиқлар! — дея қичқирган сўнг Сантьяго Насар

Пичоқ ўнг қўлининг кафтини тилиб, биқинига бор бўйи санчилган. Ҳамма унинг:

— Во-ой, онажо-о-о-ой! — деган фарёдини эшитган.

Педро Викарио, берахм саллох, пичоғини суғуриб олиб, яна ўша жойга қайтадан тикқан. «Иккинчи бор тиф ургач ҳам пичоқнинг топ-тозалигича қайтиб чиққанини кўриб, хайрон қолдим, — деган терговчига Мен унга яна уч марта тиф урдим, пичоққа бир томчиём қон юкмади». Иккинчи зарбадан сўнг Сантьяго Насар қорини ушлаб, ярадор бузоқдай букириб, инграшиб эгилган-да, саллохларга орқасини ўгириб, ўзини олиб қочмоқчи бўлган. Ятаган пичоқ туган Пабло Викарио унинг чап ёнида турганди, шу дамда у йигитнинг қоқ белига пичоқ санчди, унинг баданидан отилиб, тошиб окқан қон оппоқ қўйлагини қизилга бўяди. «Қўйлагидан ҳам, қонидан унинг ҳиди келарди», деди менга Пабло Викарио. Уч бор каттиқ тиф еб, фано остонасига бориб қолган Сантьяго Насар тагин хунрезлар сари юз бурди-да, онажониси билмасдан беихтиёр ёпиб қўйган эшикка тисланиб бориб, гўё қассоблар уни сўйиб-сўйиб, осонликча жонини олиб қўя қолишларини истагандай мажолсиз туриб қолди. «Сўнг у ортиқча ўқирмай қўйди, — деган

Педро Викарио терговчига. — Аксинча, паэдимда у энди кулаётганга ўшарди». Одамқушлар Сантьяго Насарни эшикка қисиб олиб, икки томонидан басма-басига пичоқ ураверишган, дахшату вахшият ичра нестлаиб, не килаётганларини-да унутишган, бу каттолликдан қаттиқ таъсирланган оломоннинг ваҳимали лидосини ҳам эшитишмаган. «Мен ўшанда ўзимни худди отда учиб бораётгандай ҳис этдим», деди Пабло Викарио. Ниҳоят, улар толиқишиб, бирдан ҳушёр тортишган, икковиғаям Сантьяго Насар ҳеч қачон ўлмайдигандай, йиқилмасдан шундай тураверадигандай туюлган. «Э, ҳар кимниям шушақа расво ишдан асрасил, оғанин, — деди менга Пабло Викарио. — Одам ўлдириш — энг оғир иш эканини тасаввур килдосайдинг?!» Охири Педро Викарио Сантьяго Насарнинг юрагига пичоқ уриб йиқитиб, қутулиб қўя қолай, деган ўйда, чўчка сўяётганида ҳайвоннинг қўлтиғи остидаги юрагига тиг санчиб ўрганганиданми, йигитнинг қўлтиғига пичоқ солган. Биродарлар бири қўйиб, бири уриб эшикка суяб туришгани учун Сантьяго Насар йиқилмаган. Тоқати ток бўлган Пабло Викарио бояқшнинг қорнига пичоғини суқиб, бураб-бураб юборган, шунда унинг ёрилган қорнидан ичак-чавағи гашқарига отилиб чиққан. Педро Викарио ҳам акасига тақлид қилиб қурбонинг қорнини мўлжаллаб зарб берган, аммо қўллари кўркувдан титраб, ўзига бўйсунмай қўйгани учунми, пичоқ йигитнинг сонини тилиб ўтган. Сантьяго Насар яна бир муддат эшикка осилганича тек турган, сўнгра, қуёш шуьлалари тушаётган, ёрилган қорнидан ажралиб чиққан кўкимтир, топ-тоза ичак-чавағини кўриб, тиззалаб йиқилган.

Пласида Линеро жигаргўшасини чақирганича ётоқда айлашиб юриб, кимнингдир — ўғлининг эмас — қичқирганини эшитгану деразадан майдонга қараган: черков томонга қочиб кетаётган ака-ука Викариоларни, уларни қувиб бораётган милтикли Жамил Шаййум ҳамда бир гуруҳ қуролсиз арабларга қўзи тушган. У хавф-хатардан қутулибмиз, дея ўйлаган, кейин ётоқхонанинг пешайвонига ўтгану уйга кираверишда юзубан ётган ўғлини кўрган. Сантьяго Насар чанг-тўзонга, қора қонига беланган юзини ердан ўзиб, зўррият-ла ўрнидан турмоққа уринар эди. Ниҳоят, у ўрнидан туриб, қаддини ростлаб,

осилинқираган ичак-чавағини ховучлаганича юра бошла-
ган. Ховлини айланиб утиб, ошхона эшигидан уйга ки-
риш учун роса юз кадамча йўл босган. Ўша холатдаям
фикри равшан булган, кўчадаги йул узоклигига, кўш-
никидан айланиб ўтиш қулайроқ эканига ақли етган.
Уларнинг хамсояси Пончо Ланао, хотини, беш боласи
уйларидан йигирма одим нарида бўлаётган ишларни
билишмаган. «Биз ғала-ғовурни эшитдик, - деди хотин
менга, — аммо одамлар епископни кутиб олишяпти ше-
килли, деб ўйладик». Қонқушига бўялган Сантьяго На-
сар уларникига кириб борганида эндигина нонуштага
ўтиришган экан. «Мен ўшанда димоғимга урилган бад-
буйни ҳечам учутолмайман», деди менга Пончо Ланао.
Унинг тўнғич қизи Архенида Ланаонинг таъкидлашича,
Сантьяго Насар одатдагидай текис, залворли одим таш-
лаб кириб борган, унинг қадимий саратсин қавмига хос
юзи, жингалак сочлари бағоят хуш, гўзал бўлган. Йигит
улар ўтиришган стол ёнидан ўтаётиб жилмайиб қўйган,
сўнг орқа эшикдан чикиб кетган. «Қўрққанимиздан тош-
дай қотиб қолдик», деди менга Архенида Ланао. Холам
Венефрида Маркес ўшанда ўзининг дарё бўйидаги хов-
лисининг ялангида балиқ тозалаётган экан. У Сантьяго
Насарнинг лапгаргоҳдаги зиналардан пастта тушаётгани-
ни, уйи томонга йўл олганини кўрган.

— Сантьяго, болажоним! — дея кечирган у. — Сенга
нима қилди-а?

Сантьяго Насар уни таниган

— Мени сўйишди, ўлдиришди, Вене хола, — дея
жавоб берган у.

У энг сўнгги зинага қоқилиб кетган, бироқ дархол
ўзини ўнглаб олган. «Хатто ичагига спишган тупроқни
эрипмай артиб ташлади», деди менга Вене хола. Кейин у
эргалабки соат олтидан бери очик турган орқа эшикдан
уйига остона хатлаб ўтгану жонсиз ҳолда юзтубан йи-
қилган.

МУНДАРИЖА

Ёлғизликнинг юз йили. Р о м а н.

Русчадан *Нурали Қобул* ва *Жўрабоев*
таржимаси 6

Ошкора қотиллик қиссаси.

Русчадан *Тоҳир Қаҳҳор* таржимаси 386

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИА МАРКЕС
**ЁЛФИЗЛИКНИНГ ЮЗ ЙИЛИ
ОШКОРА ҚОТИЛЛИК ҚИССАСИ**

Роман ва қисса

«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент – 2010

Мухаррир: *Б. Эшпўлатов*
Мусаввир: *М. Самойлов*
Техник муҳаррир: *Л. Хижова*
Саҳифаловчи: *А. Шафиуллина*
Мусахҳих: *Ю. Бизаатова*

Босишга рухсат этилди 01.12.2009. Бичими 84x108
Офсет босма. «Петербург» гарнитураси. Шартли босма табо-
ри 23,52. Нашриёт-ҳисоб табори 25,7. Адали 5000 (10000+5000)
нусха. Буюртма № 4619. Баҳоси келишилган нархда

**«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси босмахонаси,
100000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.**

8000c

